

M. TULLII CICERONIS OPERA

CUM DELECTU COMMENTARIORUM.

IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI

TOMUS SECUNDUS

QUI PHILOSOPHICORUM PRIMUS.

Editio Noviſsima.

Cum Pariſienſi, ac Patavinâ accuratiſsime Collata

APUD ANTONIUM GRAZIOSI

TYPOGRAPHUM AC BIBLIOPOLAM VENETUM.

MDCCLXXII.

PHILOSOPHORUM,

De quibus Cicero in Philosophicis mentionem facit,

INDEX CHRONOLOGICUS.

Olympiad.	Æra Phil.		Romæ cond.	Ante Christ.
49			172	582
		THALES, Milesius, natus Olymp. 35. anno 1. appella-	173	581
	1	tus est *Sapiens* Olymp. 49. anno 3. unde initium ducitur	174	580
	2	Æræ Philosophicæ. Obiit ejusdem Æræ anno 38.	175	579
50	3		176	578
	4		177	577
	5		178	576
	6		179	575
51	7	PHERECYDES, Syrius, arcanis Phœnicum libris eru-	180	574
	8	ditus. Fuit regnante Servio Tullio. *Tusc.* I. 16.	181	573
	9		182	572
	10		183	571
52	11	ANAXIMANDER, Milesius, natus Olymp. 42. anno 3.	184	570
	12	Thaletis discipulus, zodiaci primus (teste Plinio, II. 6.)	185	569
	13	obliquitatem invenit, Olympiade 58.	186	568
	14		187	567
53	15	XENOPHANES, Colophonius, sectæ Eleaticæ auctor,	188	566
	16	Anaximandri quidem, si Laertium audias, ætate vixit,	189	565
	17	sed multo etiam longius.	190	564
	18		191	563
54	19		192	562
	20		193	561
	21		194	560
	22		195	559
55	23	ANAXIMENES, Milesius, Anaximandri discipulus, &	196	558
	24	in schola Jonica successor, Gnomonicen invenit, primus-	197	557
	25	que horologium sciothericon ostendit. *Plin.* II. 78.	198	556
	26		199	555
56	27		200	554
	28		201	553
	29		202	552
	30		203	551
57	31	PYTHAGORAS, Samius, auctor Italicæ sectæ. Phere-	204	550
	32	cydem audiverat. Venit in Italiam regnante Tarquinio	205	549
	33	Superbo. Obiit anno 4. Olymp. 70.	206	548
	34		207	547

Olympiad.	Æra Phil.		Rom. cond.	Ante Christ.
58	35		208	546
	36		209	545
	37		210	544
	38		211	543
59	39		212	542
	40		213	541
	41		214	540
	42		215	539
60	43		216	538
	44		217	537
	45		218	536
	46		219	535
61	47		220	534
	48		221	533
	49		222	532
	50		223	531
62	51		224	530
	52		225	529
	53		226	528
	54		227	527
63	55		228	526
	56		229	525
	57		230	524
	58		231	523
64	59	ALCMÆO, Crotoniates, } Pythagoræ	232	522
	60	TIMÆUS, Locrus, ... } auditores	233	521
	61		234	520
	62		235	519
65	63		236	518
	64		237	517
	65		238	516
	66		239	515
66	67		240	514
	68		241	513
	69		242	512
	70		243	511
67	71		244	510
	72		245	509
	73		246	508
	74		247	507
68	75		248	506
	76		249	505
	77		250	504
	78		251	503
69	79		252	502
	80	HERACLITUS, Ephesius, sectæ auctor, quæ *Heraclitea* dicta est. Xenophanem audiverat. Floruit, teste Laertio, circa Olym. 69.	253	501
	81		254	500
	82	PARMENIDES, Eleates, Xenophanis auditor, floruit auctore Laertio, ipsa Olymp. 69.	255	499
70	83		256	498
	84		257	497
	85		258	496
	86		259	495
—				

DIO.

Olymp. grad.	Æra Phil.		Rom. cond.	Ante Christ.
71	87		260	494
	88		261	493
	89		262	492
	90		263	491
72	91		264	490
	92		265	489
	93		266	488
	94		267	487
73	95		268	486
	96		269	485
	97		270	484
	98		271	483
74	99	DIOGENES, Apolloniates, Physicus, Anaximenis auditor.	272	482
	100		273	481
	101		274	480
	102		275	479
75	103	ANAXAGORAS, Clazomenius, natus Olymp. 70. an. 1.	276	478
	104	Anaximenis discipulus, philosophiam Athenis primus docuit:	277	477
	105	nam cæteri a Thalete in Jonia. Obiit anno Æræ Philos. 155.	278	476
	106		279	475
76	107		280	474
	108		281	473
	109		282	472
	110		283	471
77	111	MELISSUS, Samius, Parmenidis auditor, & in schola,	284	470
	112	ut quibusdam placet, successor.	285	469
	113		286	468
	114		287	467
78	115		288	466
	116		289	465
	117		290	464
	118		291	463
79	119	ZENO, Eleates, Parmenidis auditor, & adoptione, fi-	292	462
	120	lius. Hunc Dialectices fuisse inventorem Aristoteles tra-	293	461
	121	dit. Florebat Olymp. 79.	294	460
	122		295	459
80	123		296	458
	124		297	457
	125		298	456
	126		299	455
81	127		300	454
	128		301	453
	129		302	452
	130		303	451
82	131	LEUCIPPUS, aliis Eleates, aliis Abderita, aliis Me-	304	450
	132	lius, vel forte Milesius, Zenonis Eleatis auditor.	305	449
	133		306	448
	134		307	447
83	135		308	446
	136		309	445
	137		310	444
	138		311	443

Olympiad.	Æra Phil.		Romæ cond.	Ante Christ.
84	139	ARCHELAUS, vel Atheoiensis, vel Milesius, Anaxigoræ discipulus, & Socratis magister: appellatus est *Physicus*, quod in eo Physica desierit, Morali a Socrate introducta.	312	442
	140		313	441
	141		314	440
	142		315	439
85	143	EMPEDOCLES, Agrigentinus, sectæ Italicæ alumnus, natus Olymp. 76. anno 4.	316	438
	144		317	487
	145		318	486
	146		319	435
86	147	LYSIS, Tarentinus, .. } Pythagorei.	320	434
	148	HICETAS, Syracusius, }	321	433
	149		322	432
	150		323	431
87	151		324	430
	152		325	429
	153		326	428
	154		327	427
88	155	SOCRATES, Atheniensis, Archelai auditor, natus Olymp. 77. anno 4. mortuus Olymp. 95. anno 1. ætatis suæ 70.	328	426
	156		329	425
	157		330	424
	158		331	423
89	159	DEMOCRITUS, Abderita, natus Olymp. 80. anno 1. Pertinet ad sectam Eleaticam. Centum & octo annos complevisse dicitur.	332	422
	160		333	421
	161		334	420
	162		335	419
90	163	PROTAGORAS, Abderita, Democriti auditor, Athenis est exterminatus, librique ejus in concione combusti.	336	418
	164		337	417
	165		338	416
	166		339	415
91	167	DIAGORAS, is qui ἄθεος dictus est, Melius, Democriti auditor, capitis ab Atheniensibus condemnatus Olymp. 91. anno 1.	340	414
	168		341	413
	169		342	412
	170		343	411
92	171	XENOPHON, Atheniensis, Socratis discipulus, Corinthi mortuus, anno 1. Olym. 105. ætatis suæ 90.	344	410
	172		345	409
	173		346	408
	174		347	407
93	175	ARISTIPPUS, Cyrenæus, Socratis discipulus, sectæ auctor, quæ *Cyrenaica* dicta est ab illius patria.	348	406
	176		349	405
	177		350	404
	178		351	403
94	179	ANTISTHENES, Atheniensis, Socratis discipulus, eorum princeps qui *Cynici* dicti sunt, quia in gymnasio docebat, cui nomen *κυνόσαργες*.	352	402
	180		353	401
	181		354	400
	182		355	399
95	183	PLATO, Atheniensis, Socratis discipulus, natus anno 1. Olymp. 88. mortuus anno 1. Olymp. 108. Academiæ veteris pater.	356	398
	184		357	397
	185		358	396
	186		359	395
96	187	EUCLIDES, Megaricus, Socratis discipulus, sectæ auctor, quæ *Megarica* dicta est. Illum, cum Geometra cognomine & populari, ne confundas.	360	394
	188		361	393
	189		362	392
	190		363	391

ECHE-

Olympiad.	Æra Phil.		Rom. cond.	Ante Christ.
97	191	ECHECRATES, } Locrenses,	364	390
	192	ACRION,........ } Pythagorei.	365	389
	193		366	388
	194		367	387
98	195	ARCHYTAS, Tarentinus, Pythagoreus.	368	386
	196	ANTIPATER, Cyrenæus, Aristippi discipulus.	369	385
	197		370	384
	198		371	383
99	199	DIOGENES, Sinopensis, Antisthenis auditor, Cynicus	372	382
	200	nobilis, natus anno 3. *Olymp.* 91. mortuus an. 1. Olymp.	373	381
	201	114. ætatis suæ 90.	374	380
	202		375	379
100	203		376	378
	204		377	377
	205		378	376
	206		379	375
101	207	METRODORUS, Chius, } Democriti	380	374
	208	NAUSIPHANES, Tejus, } auditores.	381	373
	209		382	372
	210		383	371
102	211		384	470
	212		385	369
	213		386	368
	214		387	367
103	215		388	366
	216		389	365
	217		390	364
	218		391	363
104	219		392	362
	220		393	361
	221		394	360
	222		395	359
105	223		396	358
	224		397	357
	225		398	356
	226		399	355
106	227		400	354
	228		401	353
	229		402	352
	230		403	351
107	231	ARISTOTELES, Stagirita, Platonis auditor, sectæ Pe-	404	50
	232	ripateticæ conditor, natus Æræ Philos. anno 199. mor-	405	349
	233	tuus anno an. 262. Docere in Lyceo cœpit anno 248.	406	348
	234		407	347
108	235	SPEUSIPPUS, Atheniensis, matrem habuit Platonis so-	408	346
	36	rorem : Platoni morienti successit in Academia : & ipse	409	345
	237	octavo post anno moritur.	410	344
	238		411	343
109	239	ANAXARCHUS, Abderita, Metrodori Chii auditor,	412	342
	240	vel forte Democriti.	413	341
	241	ANNICERIS, Cyrenæus, a quo profecti, qui *Annicerii*	414	340
	242	dicuntur.	415	339

XENO-

Olympiade	Æra Phil.		Romæ cond.	Ante Christ.
110	243	XENOCRATES, Chalcedonius, Platonis auditor, natus	416	338
	244	Olymp. 95. anno 4, Academiæ post Speusippum præfuit	417	337
	245	quinque & viginti annis.	418	336
	246		419	335
111	247		420	334
	248	HERACLIDES, Ponticus, quem Cicero dicit Platonis	421	333
	249	auditorem; Laertius, Speusippi, vel etiam Aristotelis.	422	332
	250		423	331
112	251	PYRRHO, Eleus, Anaxarchi discipulus, sectæ auctor,	424	330
	252	quæ *Scepticorum*, vel ab ejus nomine, *Pyrrhoniorum* dicta est.	425	329
	253		426	328
	254		427	327
113	255	ARISTOXENUS, qui dicitur *Musicus* } Aristotelis	428	326
	256	DICÆARCHUS, Messenius,..... } auditores.	429	325
	257		430	324
	258		431	223
114	259	THEOPHRASTUS, Eresius, Aristotelis auditor, quo	432	322
	260	mortuo scholam Peripateticam rexit. Moritur Olym. 123.	433	321
	261	anno 3. ætatis suæ 85.	434	320
	262		435	319
115	263	DIODORUS, qui dicitur *Cronus*, Jassius, sectæ Mega-	436	318
	264	ricæ, quæ & *Eretriaca* dicta est, alumnus.	437	317
	265		438	316
	266		439	315
116	267	POLEMO, Atheniensis, Xenocratis discipulus, cui suc-	440	314
	268	cessit in Academia, anno 1. Olymp. 116.	441	313
	269	STILPO, Megaricus, scholæ *Megaricæ*, sive Eretriacæ	442	312
	270	præfuit.	443	311
117	271	CRATES, Atheniensis, } Polemonis	444	310
	272	CRANTOR, Solensis... } auditores	445	309
	273		446	308
	274		447	307
118	275	EPICURUS, Atheniensis, αὐτοδίδακτος, ut volunt, ce-	448	306
	276	leberrimæ sectæ conditor, natus Olymp. 109. anno 3. mor-	449	305
	277	tuus Olymp. 127. an. 2. ætatis suæ 72.	450	304
	278		451	303
119	279	ZENO, Citticus, Stoicorum princeps, Xenocratis, &	452	302
	280	Polemonis auditor, mortuus Olym. 129. anno 1.	453	301
	281		454	300
	282		455	299
120	283	ARCESILAS, Pitanæus, Theophrasti primum, ac dein-	456	298
	284	de Crantoris auditor, mediæ Academiæ parens, obiit an-	457	297
	285	no 4. Olymp. 134. ætatis suæ 77.	458	296
	286		459	295
121	287	THEODORUS, primum ἄθεος, deinde θεός, dictus,	460	294
	288	Anniceridis auditor.	461	293
	289	ALEXINUS, Eliensis, sectæ Megaricæ alumnus, acer	462	292
	290	Zenonis adversarius.	463	291
122	291	HERILLUS, Carthaginensis, Zenonis auditor, sed qui	464	290
	292	sectam condidit, quæ in ipso auctore defecit.	465	289
	293		466	288
	294		467	287

STRA-

Olimpiad.	Æra Phil.		Romæ cond.	Ante Chr ft.
123	295	STRATO, Lampfacenus, Theophrafti difcipulus, ejufque in Lyceo fucceffor, ibi docuit ab anno 297. Æræ Philof. ad 315.	468	286
	296		469	285
	297		470	284
	298		471	283
124	299		472	282
	300		473	281
	301		474	280
	302		475	279
125	303	ARISTO, Chius, Zenonis auditor, fed ab eo difceffit, novamque ipfe fectam condidit, quæ *Arifionia* dicta eft, nec diu floruit.	476	278
	304		477	277
	305		478	276
	306		479	275
126	307	DIONYSIUS, Heracleotes, Zenonis primum difcipulus, & Stoicus, deinde in Cyrenaicorum fententiam tranfiit.	480	274
	308		481	273
	309		482	272
	310		483	271
127	311	PERSEUS, Cittieus,.... } Zenonis SPHÆRUS, Bofporanus, } auditores.	484	270
	312		485	269
	313		486	268
	314		487	267
128	315	LYCON, Troas, Stratonis difcipulus, ejufque in Lyceo fucceffor, ubi docuit annos 42.	488	266
	316		489	265
	317	HIERONYMUS, Rhodius, Peripateticus, Lyconi, tefte Laertio, æqualis.	490	264
	318		491	263
129	319	CLEANTHES, Affius, Zenonis Stoici difcipulus, primufque in magifterio fucceffor. Ad nonagefimum annum vixiffe dicitur.	492	262
	320		493	261
	321		494	260
	322		495	259
130	323	HEGESIAS, Cyrenaicæ fectæ primum alumnus, fed cujus difcipuli *Hegefiaci* dicti funt.	496	258
	324		497	257
	325	MENEDEMUS, Eretrius, fectæ *Megarica*, quæ ab illo *Eretriaca* dicta eft.	498	256
	326		499	255
131	327		500	254
	328		501	253
	329		502	252
	330		503	251
132	331		504	250
	332		505	249
	333		506	248
	334		507	247
133	335		508	246
	336		509	245
	337		510	244
	338		511	243
134	339	LACYDES, Cyrenæus, Arcefilæ defuncto fucceffit anno 4. Olym. 134. & in Academia docuit annos 26.	512	242
	340		513	241
	341		514	240
	342		515	239
135	343		516	238
	344		517	237
	345		518	236
	346		519	235

Olimpiad.	Æra Phil.		Romæ cond.	Ante Christ.
136	347	CHRYSIPPUS, Solensis, Cleanthis auditor, & in schola regenda successor, moritur Olymp. 143. annos natus 73.	520	234
	348		521	233
	349		522	232
	350		523	231
137	351		524	230
	352		525	229
	353		526	228
	354		527	227
138	355	ARISTO, Ceus, Lyconis discipulus, eique in regenda schola Peripatetica successor.	528	226
	356		529	225
	357		530	224
	358		531	223
139	359		532	222
	360		533	221
	361		534	220
	362		535	219
140	363		536	218
	364		537	217
	365		538	216
	366		539	215
141	367	EVANDER, Phocensis, Lacydis auditor, & una cum Telecle in Academiæ magisterio successor.	540	214
	368		541	213
	369		542	212
	370		543	211
142	371		544	210
	372		545	209
	373		546	208
	374		547	207
143	375		548	206
	376		549	205
	377		550	204
	378		551	203
144	379		552	202
	380		553	201
	381		554	200
	382		555	109
145	383		556	198
	384		557	197
	385		558	196
	386		559	195
146	387	HEGESINUS, Pergamenus, Evandri discipulus, & in schola Academica successor.	560	194
	388		561	193
	389		562	192
	390		563	191
147	391	DIOGENES, Babylonius, Chrysippi auditor, Romam legatus Athenis missus anno U. C. 599. Ad summam vixit senectutem.	564	190
	392		565	189
	393		566	188
	394		567	187
148	395		568	186
	396		569	185
	397		570	184
	398		571	183

Olympiad.	Æra Phil.		Rom. cond.	Ante Christ.
149	399		572	182
	400		573	181
	401		574	180
	402		575	179
150	403		576	178
	404		577	177
	405		578	176
	406		579	175
151	407	CRITOLAUS, quem Phaselitem dicunt, Peripateticus, Aristonis auditor, ejusque in Lyceo successor, Romam missus cum Diogene & Carneade legatus.	580	174
	408		581	173
	409		582	172
	410		583	171
152	411	CARNEADES, Cyrenæus, Hegesini discipulus, Academiæ, quam appellant novam, auctor. Nonaginta vixit annos. *Cic.* in Lucullo, cap. 6.	584	170
	412		585	169
	413		586	168
	414		587	167
153	415		588	166
	416		589	165
	417		590	164
	418		591	163
154	419		592	162
	420		593	161
	421		594	160
	422		595	159
155	423	METRODORUS, Scepsius, Carneadis auditor.	596	158
	424		597	157
	425		598	156
	426		599	155
156	427		600	154
	428		601	153
	429		602	152
	430		603	151
157	431	DIODORUS, Critolai discipulus, & in magisterio successor. Hactenus Peripateticorum non interrupta successio.	604	150
	432		605	149
	433		606	148
	434		607	147
158	435		608	146
	436		609	145
	437		610	144
	438		611	143
159	439	ANTIPATER, Tarsensis, Diogenis Babylonii auditor, quo defuncto in Stoa docuit.	612	142
	440		613	141
	441		614	140
	442		615	139
160	443		616	138
	444		617	137
	445		618	136
	446		619	135
161	447	ARCHIDEMUS, Atheniensis..... } Stoici.	620	134
	448	DIO, de quo Cic. *Leg.* III. 5. } Stoici.	621	133
	449		622	132
	450		623	131

CLI-

Olympiad.	Æra Phil.		Romæ cond.	Ante Christ.
162	451	CLITOMACUS, Carthaginensis, Carneadis auditor, ejusdemque in Academia successor, per annos triginta circiter docuit.	624	130
	452		625	129
	453		626	128
	454		627	127
163	455		628	126
	456		629	125
	457		630	124
	458		631	123
164	459		632	122
	460		633	121
	461		634	120
	462		635	119
165	463		636	118
	464		637	117
	465		638	116
	466		639	115
166	467	PANÆTIUS, Rhodius, Stoicus, Antipatri Tarsensis discipulus, Posidonii magister.	640	114
	468		641	113
	469	HERACLITUS, Tyrius, Clitomachi auditor	642	112
	470		643	111
167	471		644	110
	472		645	109
	473		646	108
	474		647	107
168	475	ANTIPATER, Tyrius, } Stoici.	648	106
	476	HECATO, Rhodius... } Stoici.	649	105
	477		650	104
	478		651	103
169	479	CHARMADAS, sive CHARMIDAS, Philonis condiscipulus, atque, ut quibusdam placet, collega in magisterio.	652	102
	480		653	101
	481		654	100
	482		655	99
170	483	PHILO, Larissæus, Clitomachi discipulus, & successor, quem Athenis profugum Cicero audivit Romæ, anno U. C. 665.	656	98
	484		657	97
	485		658	96
	486		659	95
171	487	MNESARCHUS } Stoici.	660	94
	488	DARDANUS... } Stoici.	661	93
	489		662	92
	490		663	91
172	491	DIODOTUS, Stoicus, qui apud Ciceronem habitabat, domique illius mortuus est anno U. C. 694.	664	90
	492		665	89
	493		666	88
	494		667	87
173	495	ANTIOCHUS, Ascalonita, Philonis discipulus, & in Academia successor. Athenis hunc audivit Cicero anno U. C. 764.	668	86
	496		669	85
	497	ZENO, Sidonius, & PHÆDRUS, Atheniensis, Epicurei, quos Athenis, Cicero audivit, anno U. C. 674.	670	84
	498		671	83
174	499	POSIDONIUS, Apamiensis, Stoicus, quem Rhodi audivit anno U. C. 675.	672	82
	500		673	81
	501		674	80
	502		675	79

M. TULLII CICERONIS LUCULLUS, SIVE ACADEMICORUM LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Postea quam Cicero in Hortensio Philosophiam verissimis, atque amplissimis ornavit laudibus, statuit, cum multa philosophandi tum genera colerentur, Platonicorum, Peripateticorum, Stoicorum, Academicorum, Epicureorum, quod ipse maxime omnium approbaret, ostendere. Ea vero fuit Academiae novae ratio. Hoc autem fecit scriptis primum libris duobus Academicis, quorum unum Catulum, Lucullum *alterum appellavit: post mutato consilio, ac ea re, ac quaestione copiosius, atque accuratius tractata, libris Academicis alteris quatuor, quos ad Varronem emisit. Ex priore scriptione Lucullum habemus; ex posteriore duntaxat primi libri particulam. Reliqua vis vetustatis consumpsit.* Sigonius, in Fragm. *Tomo nostro* III.

In hoc libro post Praefationem de laudibus Luculli, & de instituto suo, occasioneque disputationis, Lucullus ingreditur disputationem contra Academicos. Cujus summa haec est: esse καταληπτά, quae comprehendi possint, *hoc est e definitione Zenonis, quam rejiciebat Philo*, talia visa (φαντασίαι) impressa effecta ex eo unde essent, qualia esse non possent ex eo, unde non essent, *in quo tota controversia agitur. Initio facto a sensibus, ostendit sensuum judicia vera & certa esse, si sani sint & valentes, & omnia removeantur, quae obstent & impediant, in primis si exercitatio & ars adhibeatur. Qualia autem sint, quae sensibus percipiantur, talia esse etiam, quae sensibus quidem non percipiantur ipsis, sed quodammodo tamen, nempe genera & formas. Ex his oriri* ἐννοίας *notitias, quae si falsae aut incertae essent,*

sent, neque uti iis, neque repugnans a consentaneo discernere possemus; memoriam, omnes artes, virtutesque tolli, sapientiam, rationem, decreta philosophiæ, quæ non modo falsa, sed fixa & rata esse debeant, omnia menti humanæ attributa vitæ cum instrumenta & adjumenta, tum ornamenta; cap. 7. 10. *Rejicit deinde cum hos, qui* certum *negabant*, verisimile *concedebant, quod sublata veri & falsi notione, & constituta communitate veri cum falso, similitudo veri judicari non posset: tum eos, qui* percepta *cum negent*, perspicua *largiuntur; neque enim perspicuum esse aliquid posse, v. g. avem albam esse, quandiu accidere posset, ut ea nigra fit*, cap. 10. 11. *Quoniam autem perceptio cum assensione conjuncta sit, de ejus firmitate paucissima dicit*, cap. 12. *His disputatis ad objectiones Academicorum respondet, & expositis* (cap. 13.) *totius rationis eorum fundamentis, ostendit, aut eorum ratiocinationes, quibus nihil comprehendi pugnent, incertas esse, aut falsum id, quod disputent*, cap. 14. *Sed ut pares esse Academicis possimus, neque a veritate desciscamus, opus esse primo, ut quæ pro perspicuitate respondere possint, teneamus; deinde captiosis eorum interrogationibus occurrere possimus*, cap. 15. *Itaque explicatis tribus Academicorum argumentis, (quorum primum & ultimum est genus illud interrogandi, quod soriten veteres vocabant) quibus contendunt, nihil inter visa falsa & vera interesse, iis*, cap. 16. 17. 18. *respondet, & totum illud genus interrogandi rejicit, & vitiosum putat. His singulis deinde respondet Cicero, posteaquam primo se Lucullo excusaverat de philosophiæ Academicæ studio, confessusque erat, se magnum esse opinatorem, hoc est sæpe assentiri etiam non perceptis; negare autem sapientis esse, vel ex ipsa Stoica disciplina, assentiri incertis, quoniam, qui assentiatur, non possit non interdum falsis assentiri, atque adeo opinari tantum, quod esset a sapientis gravitate disjunctissimum*, cap. 20. 21. *deinde vero de Antiochi in deserenda Philonis disciplina levitate pauca dixerat*, cap. 22. *Adductis ergo summorum hominum auctoritatibus, qui nihil certi esse contenderint*, cap. 23. 24. *sensuum veritatem impugnat. Aut cum Epicuro dicendum esse, sensus nunquam fallere hominem, & si semel mentiti sint, nunquam iis credendum; quod esset absurdum, cum propter hebetudinem oculorum multa non videamus, multa aliter ac sint, & ipsius Stoicorum causæ periculosum: aut cum Lucullo, alia sensuum visa esse vera, alia falsa; quo sumpto, nullam verorum a falsis discernendorum notam relinqui*, cap. 25. 26. *Male autem objici, artificiis adhibitis & cogitatione effici posse, ut intelligamus, aliter res esse ac videantur, somnia ubi evigilaverimus falsa putari, & visa vinolentorum & furiosorum, ubi se receperint. Nam de hoc non disputari, sed* qualia hæc videantur, cum videntur; *id quæri. Non enim esse dubium, quin, cum videntur, probentur; ex quo efficiatur, inter visa vera & falsa* ad animi assensum *nihil interesse*, cap. 25. 28. *Neque rationem magis quicquam ac sensus percipere. Nam quod Dialectica multum Stoici tribuant, primo Dialecticum non posse de rebus v. g. Geometricis judicare, nisi Geometriam didicerit; deinde non posse solvere soritas, propterea quod natura rerum nullam nobis dederit cognitionem finium*,

nium, ut ulla in re statuere possimus, quatenus; *idque magno argumento esse; falsam esse illam definitionem*, effatum esse id, quod aut verum, aut falsum sit, cap. 28. 30. *Quod sublata perceptione, quamvis relicta probabilitate, vitam omnem, sensum, memoriam, artem, &c. tolli putet, in eo valde errare. Nam in plerisque actionibus, vel Stoicis consentientibus, tanquam in navigando probabilitate homines duci, eamque ad actiones sufficere; eadem sentire Academicum, quæ Stoicum, nihil nutari, judicio tantum utrumque discrepare, quod in ipsos sensus nullam vim habeat: memoria etiam errores, non tantum comprehensa, teneri: in artibus autem plerisque nos probabilitate duci, nihil Dialectica opus esse*, cap. 30. 34. *Neque repugnantia dicere, ex Antiochi mente, qui concedat, visa esse vel vera, vel falsa, & contendat tamen ea nihil inter se differre. Neque enim* verum *ab Academicis omnino tolli, sed tantum* recipiendi signum, *cap.* 34. a cap. 35: *Deinde usque ad 47. addit longam & jucundam disputationem de dissensionibus Philosophorum summorum in omnibus philosophiæ partibus, ex quo intelligatur, nihil exploratum esse, sed in omnibus probabilitatem esse sequendam, adeo, id quod omnes, præter Stoicos, concedant*, sapientem opinari posse. JOAN. AUG. ERNESTUS.

LUCULLUS, sive ACCADEMICORUM *liber II. Hunc indicem libro præfiximus, cum vulgo detur* Academicarum quæstionum liber secundus, seu potius, ut eum numerat *Nonius, IV.* qui inscribitur Lucullus. *Absurde: nam Academicorum librorum duæ fuerunt ἐκδόσεις. Prior duobus libris fuit comprehensa, quos* Catulum *vocavit Tullius &* Lucullum: *adeo ut Lucullus hicce, si modo prologum demas, fuerit editionis primæ liber secundus. Postea mutato consilio hæc Academica refinxit scriptor, & ex duobus quatuor libros fecit, quos ad Varronem misit. Ex his primi tantum pars jam superest; licet Nonius eos legerat integros, ut ex fragmentis liquebit. Rem totam luculenter narrat Cic.* lib. XIII. *ad Att. Vide sis* ep. 16. 19. *&c.* DAVISIUS.

LUCULLUS.

I. MAGNUM ingenium L. Luculli, magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis & digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus urbanis (1). Ut enim admodum adolescens cum fratre, pari pietate & industria prædito, paternas inimicitias (2) magna cum gloria est persecutus, in Asiam quæstor profectus, ibi permultos annos admirabili quadam laude provinciæ præfuit:

 dein-

DELECTUS COMMENTARIORUM.

(1) *Caruit omnino rebus urbanis*) Gruterus rescripsit, *humanis*, & stolidum esse ait illud prius. Sed rejecta Gruteri emendatione, nihil mutandum. Stat enim sententia,

deinde absens (3) factus ædilis, continuo prætor: (licebat enim celerius legis (4) præmio) post in Africam: inde ad consulatum, quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoscerent: post ad Mithridaticum bellum missus a senatu, non modo opinionem vicit omnium, quæ de virtute ejus erat, sed etiam gloriam superiorum. Idque eo fuit mirabilius, quod ab eo laus imperatoria non admodum exspectabatur, qui adolescentiam in forensi opera, quæsturæ diuturnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente, in Asiæ pace consumpserat. Sed incredibilis quædam ingenii magnitudo non desideravit indocilem (5) usus disciplinam. Itaque cum totum iter & navigationem consumpsisset, partim in percontando a peritis, partim in rebus gestis legendis, in Asiam factus imperator venit, cum

---

tia, eamque Cicero explicat, ubi hæc subjungit: *Diutius, quam vellem, tanta vis virtutis atque ingenii peregrinata abfuit ab oculis & fori, & curiæ.* Anonymus. Res *urbanas* aliquando *rusticis* opponebant Romani. Sic apud Plautum, *Casin. Act. I. Sc. I.* servus quidam rusticus a rebus urbanis abstinere jubetur. At eo sensu vox illa in hoc Tullii loco accipi nequit. Sæpius res urbanæ *a bellicis* distinguebantur: nec sane dubitari potest, quin in eadem significatione rerum urbanarum mentio facta fuerit in eo, de quo agitur, loco. Juvenis enim adhuc Lucullus ædilis factus est anno U. C. DCLXXIV. & prætor urbanus ann. DCLXXVI. ac tandem consul anno DCLXXIX. Ita ut per omnes urbanorum magistratuum gradus ad supremum usque fuerit evectus, & ætatis annum quadragesimum tertium impleverit, antequam res bellicas attigisset. Cum igitur falsissimum sit, in ætatis flore Lucullum rebus *urbanis* omnino caruisse, necesse est in mendo cubare ea Ciceronis verba, de quibus agitur; quæ tamen unius literulæ restitutione facile sanari possunt. Legendum enim suspicor: *Claruit omnino rebus urbanis.* Sensus est, Lucullum, quo tempore licuit ei per publica negotia in urbe versari, non in foro solum, sed etiam in magistratibus gerendis maximam gloriam esse consecutum. Quod ex sequentibus patet, & a Plutarcho abunde confirmatur. *Bebarius.*

(2) *Paternas inimicitias*) Luculli pater ἑάλω κλοπῆς, accusatore Servilio augure. Hic Lucullo peculatus insimulabatur; at incolumis evasit. Vide Plutarchum in Lucullo. *Davisius.*

(3) *Absens factus ædilis, continuo prætor; licebat enim celerius legis præmio*) Ædilitatem prætura biennio post consequebatur, quod sæpe jam, & , opinor, primi olim docuimus. Lucullus autem, Syllanarum partium adjutor, cum ædilis fuisset, continuo prætor factus est beneficio legis, ut opinor, a Sylla dictatore latæ, ut iis, qui partes ejus in civili bello secuti essent, honores ante tempus capere liceret. Nam apud Appianum lib. I. scriptum est, lege Syllæ cautum, ne quis, omissa prætura, consul fieri posset. Quod Cicero etiam significat XI. in Antonium, his verbis: *Vopiscus ex ædilitate consulatum petit: solvatur legibus.* Verisimile autem additum in ea lege de magistratuum intervallo, sed exceptos esse eos, quorum opera in bello usus esset: itaque *præmium legis* hic appellat Cicero. Quod autem ait, *licebat*: non ideo abrogatam postea legem Syllæ significat; (nam eam valere locus ex XI. Philippica proxime recitatus indicat) sed neminem jam uti ejus legis beneficio: cum ii, qui pro Sylla contra Marium pugnaverant, aut honores, ipso vivente Sylla, jam cepissent, aut vita excessissent, aut certe ita senes essent, ut de petenda ædilitate aut prætura minime jam cogitarent. P. *Manutius.*

(4) *Legis præmio*) Intelligere videtur legem Corneliam; qua licebat iis qui Syllæ partes essent secuti, magistratus ante tempus capere. Vide *Paulum Merulam* de Leg. Rom. cap. 24. §. 36. *Davis.*

(5) *Indocilem usus disciplinam*) *Indocilis* est, qui non docetur. Propertius, lib. I. Eleg. II. 12.

Et sciat indociles *currere lympha vias.*

Ovidius Fast. III. 119.

Ergo animi indociles, *& adhuc ratione carentes.*

Indocilis autem dicitur *usus disciplina*, quia quod docetur, opponitur experientiæ. Apulejus de Habit. Doctr. Platon. lib. II. *Institiam artem vivendi ac disciplinam putat, & nunc docilem esse, nunc usu & experiendo provenire.* *Indocilis* igitur ἀτεχνον aut *inartificialem*, denotat. Idem.

cum esset Romæ profectus rei militaris rudis. Habuit enim divinam quamdam memoriam rerum; verborum majorem Hortensius. Sed, quo plus in negotiis gerendis res quam verba prosunt, hoc erat memoria illa præstantior: quam fuisse in Themistocle, quem facile Græciæ principem ponimus, singularem ferunt. Qui quidem etiam pollicenti cuidam se artem ei memoriæ, quæ tum primum proferebatur, traditurum, respondisse dicitur, *oblivisci se malle discere:* credo, quod hærebant in memoria quæcumque audierat aut viderat. Tali ingenio præditus Lucullus adjunxerat etiam illam, quam Themistocles spreverat, disciplinam. Itaque, ut literis consignamus, quæ monumentis mandare volumus: sic ille in animo res insculptas habebat. Tantus ergo imperator in omni genere belli fuit, præliis, oppugnationibus, navalibus pugnis, totiusque belli instrumentis & apparatu (6), ut ille rex post Alexandrum maximus hunc a se majorem ducem cognitum, quam quemquam eorum, quos legisset, fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in constituendis temperandisque civitatibus, tanta æquitas, ut hodie stet Asia Luculli institutis servandis, & quasi vestigiis persequendis. Sed, etsi magna cum utilitate reipublicæ, tamen diutius quam vellem tanta vis virtutis atque ingenii peregrinata abfuit ab oculis & fori & curiæ. Quin etiam, cum victor a Mithridatico bello revertisset, inimicorum calumnia triennio tardius, quam debuerat, triumphavit. Nos enim consules introduximus pæne in urbem currum clarissimi viri: cujus mihi consilium & auctoritas quid tum in maximis rebus profuisset dicerem, nisi de me ipso dicendum esset; quod hoc tempore non est necesse. Itaque privabo illum potius debito testimonio, quam id cum mea laude communicem.

II. Sed, quæ populari gloria decorari in Lucullo debuerunt, ea fere sunt & Græcis literis & Latinis celebrata. Nos autem illa externa cum multis: hæc interiora cum paucis ex ipso sæpe cognovimus. Majore enim studio Lucullus cum omni literarum generi, tum philosophiæ deditus fuit, quam, qui illum ignorabant, arbitrabantur. Nec vero ineunte ætate solum, sed & quæstor aliquot annos, & ipso in bello: in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet, ut non multum imperatori sub ipsis pellibus (7) otii relinquatur. Cum autem e philosophis, ingenio scientiaque putaretur Antiochus, Philonis auditor, excellere, eum secum & quæstor habuit, & post aliquot annos imperator: cumque esset ea memoria, quam ante dixi, ea sæpe audiendo facile cognovit, quæ vel semel audita meminisse

(6) *Totiusque belli instrumentis & apparatu*) In libris Victorianis erat *instrumento & apparatu*; quæ scriptura longe commodior profecto est. Nam erit illa usitata Ciceroni ἐναλλαγῆς commodissima, in qua, si *instrumentis* diceretur, *apparatibus* item dicendum fuerat: neque aliud est hic *instrumento* unitatis appellatione, quam in libro primo de Finibus, ubi dicitur, *Quid enim opus tanto instrumento in optimis artibus comparandis?* Faber.

(7) *Sub ipsis pellibus*) Tentoria videlicet ex pellibus erant confecta. Vide Just. Lipsium Mil. Rom. lib. V. Dial. 5. & Fr. Hotomanum ad *Cæsaris* lib. III. B. G. cap. 15. *Id.*

minisse potuisset. Delectabatur autem mirifice lectione librorum, de quibus audiebat.

Ac vereor interdum, ne talium personarum, cum amplificare velim, minuam etiam gloriam. Sunt enim multi, qui omnino Græcas non ament literas: plures, qui philosophiam: reliqui, qui etiamsi hæc non improbent, tamen earum rerum disputationem principibus civitatis non ita decoram putent. Ego autem, cum Græcas literas M. Catonem in senectute didicisse acceperim; Publii autem Africani, historiæ loquantur (8), in legatione illa nobili, quam ante censuram obiit, Panætium unum omnino comitem fuisse: nec literarum Græcarum, nec philosophiæ jam ullum auctorem requiro.

Restat, ut iis respondeam, qui sermonibus ejusmodi nolint personas tam graves illigari. Quasi vero clarorum virorum aut tacitos congressus esse oporteat, aut ludicros sermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, si quodam in libro (9) vere est a nobis philosophia laudata, profecto ejus tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima est: nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis studiis de opera publica detrahamus. Quod si, cum (10) fungi munere debeamus, non modo operam nostram nunquam a populari cœtu removemus, sed ne literam quidem ullam facimus, nisi forensem; quis reprehendet nostrum otium, qui in eo non modo nosmetipsos hebescere & languere nolumus, sed etiam ut plurimis prosimus euitimur? Gloriam vero non modo non minui, sed etiam augeri arbitramur eorum, quorum ad populares illustresque laudes has etiam minus notas minusque pervulgatas adjungimus.

Sunt etiam, qui negent, in iis, qui in nostris libris disputant, fuisse earum rerum, de quibus disputatur, scientiam. Qui mihi videntur non solum vivis, sed etiam mortuis invidere.

III. Restat unum genus reprehensorum, quibus Academiæ ratio non probatur. Quod gravius ferremus, si quisquam ullam disciplinam philosophiæ probaret, præter eam, quam ipse sequeretur. Nos autem, quoniam (11) contra omnes dicere, qui scire sibi videntur, solemus: non possumus, quin

(8) *In legatione illa nobili*) Vide sis Athenæum, lib. VI. pag. 273. Justinum, lib. XXXVIII. cap. 8. Val. Max. lib. IV. cap. 3. 13. Strabonem, lib. XIV. p. 985. Plutarchum in Apophthegm. & Ant. Bendinellum, Loc. Controv. §. 15. *idem*.

(9) *In libro*) Hortensio.

(10) *Cum fungi munere debeamus*) Fortasse, *Cum fungi munere debebamus ...... removimus ..... fecimus*. Passerat.

(11) *Contra omnes dicere, qui scire sibi videntur, solemus*) Academici percipi nihil posse dicebant præter unum illud, nihil posse percipi. In hac autem hæresi Cicero cum esset; non erat cur alios a se dissentire moleste ferret: id enim ab iis solet fieri, qui scire sibi videntur; contra quos Academici solent dicere. Sunt qui legant, *contra omnes dicere, quæ videntur*: quos secuti non sumus. Non enim contra omnes dicere, quæ videbantur, soli Academici solebant; quod commune omnium erat: sed contra omnes qui scire videbantur; quod proprium erat Academicorum, negantium quidquam sciri & affirmari posse. *P. Manutius*.

quin alii a nobis diſſentiant, recuſare. Quanquam noſtra quidem cauſa facilis eſt, qui verum invenire ſine ulla contentione volumus: idque ſumma cura ſtudioque conquirimus. Etſi enim omnis cognitio multis eſt obſtructa difficultatibus, eaque eſt & in ipſis rebus obſcuritas, & in judiciis noſtris infirmitas, ut non ſine cauſa & doctiſſimi & antiquiſſimi invenire ſe poſſe, quod cuperent, diffiſi ſint; tamen nec illi defecerunt, neque nos ſtudium exquirendi defatigati relinquemus, neque noſtræ diſputationes quidquam aliud agunt, niſi ut in utramque partem dicendo & audiendo eliciant, & tanquam exprimant aliquid, quod aut verum ſit, aut ad id quam proxime accedat.

Neque inter nos & eos, qui ſe ſcire arbitrantur, quidquam intereſt, niſi quod illi non dubitant, quin ea vera ſint, quæ defendunt: nos probabilia multa habemus, quæ ſequi facile, affirmare vix poſſumus. Hoc autem liberiores & ſolutiores ſumus, quod integra nobis eſt judicandi poteſtas; nec, ut omnia, quæ perſcripta & quaſi imperata ſint, defendamus, neceſſitate ulla cogimur. Nam cæteri primum ante tenentur adſtricti, quam, quid eſſet optimum, judicare potuerunt. Deinde infirmiſſimo tempore ætatis aut obſecuti amico cuidam, aut una alicujus, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis judicant, &, ad quamcumque ſunt diſciplinam quaſi tempeſtate delati, ad eam, tanquam ad ſaxum, adhæreſcunt. Nam, quod dicunt omnia ſe credere ei, quem judicent fuiſſe ſapientem: probarem, ſi id ipſum rudes & indocti judicare potuiſſent. Statuere enim, qui ſit ſapiens, vel maxime videtur eſſe ſapientis. Sed (12), ut potuerint, potuerunt omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum ſententiis. Judicaverunt autem re ſemel audita, atque ad unius ſe auctoritatem contulerunt. Sed neſcio quo modo plerique errare malunt, eamque ſententiam, quam adamaverunt, pugnaciſſime defendere, quam ſine pertinacia, quid conſtantiſſime dicatur, exquirere.

Quibus de rebus & alias ſæpe nobis multa quæſita & diſputata ſunt, & quondam in Hortenſii villa, quæ eſt ad Baulos, cum eo Catulus & Lucullus noſque ipſi poſtridie veniſſemus, quam apud Catulum fuiſſemus. Quo quidem etiam maturius venimus, quod erat conſtitutum, ſi ventus eſſet, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompejanum navigare. Cum igitur pauca in xyſto (13) locuti eſſemus, tum eodem in ſpatio conſedimus.

IV. Hic Catulus, Etſi heri, inquit, id, quod quærebatur, pæne explicatum

(12) *Sed, ut potuerint*) Vulgo, *Sed ut potuerunt omnibus rebus*, &c. Omittamus Manutii, Fabri, ac Daviſii conjecturas. Videndus tamen Muretus, Var. Lect. VII. 18. Quanquam facit ſatis Lambini, quam repræſentamus, lectio: nihil enim, ut ipſe ait, neque ad Ciceronis ſenſum accomodatius, neque ſcripturæ receptæ affinius excogitari poteſt. *Olivetus.*

(13) *In xyſto*) Xyſtus videtur locus ſubdialis, ante domum poſitus, & pro vario dominorum ingenio variis modis ornatus. Vide ſis J. Fr. Gronovium ad Senecæ de Ira lib. III. cap. 18. & Aug. Buchnerum ad Plinii lib. IX. epiſt. 7. *Daviſius.*

catum est, ut tota fere quæstio tractata videatur: tamen exspecto ea, quæ te pollicitus es, Luculle, ab Antiocho audita, dicturum. Equidem, inquit Hortensius, feci plus quam vellem. Totam enim rem Lucullo integram servari oportuit. Et tamen fortasse servata est. A me enim ea, quæ in promptu erant, dicta sunt: a Lucullo autem reconditiora desidero.

Tum ille, Non sane, inquit, Hortensi, conturbat me exspectatio tua; etsi nihil est iis, qui placere volunt, tam adversarium: sed quia non laboro quam valde ea, quæ dico, probaturus sim, eo minus conturbor. Dicam enim, nec mea, nec ea, in quibus, si non fuerint, non vinci me malim quam vincere. Sed mehercule, ut quidem nunc se causa habet, etsi hesterno sermone labefactata est, mihi tamen videtur esse verissima. Agam igitur sicut Antiochus agebat. Nota enim mihi res est. Nam & vacuo animo illum audiebam, & magno studio eadem de re etiam sæpius: ut etiam majorem exspectationem mei faciam, quam modo fecit Hortensius.

Cum ita esset exorsus, ad audiendum animos ereximus. At ille, Cum Alexandriæ quæstor, inquit, essem, fuit Antiochus mecum: & erat jam antea Alexandriæ familiaris Antiochi Heraclitus Tyrius, qui & Clitomachum multos annos & Philonem audierat, homo sane in ista philosophia, quæ nunc prope dimissa revocatur, probatus & nobilis: cum quo & Antiochum sæpe disputantem audiebam: sed utrumque leniter. Et quidem isti libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Catulo est, tum erant allati Alexandriam, tumque primum in Antiochi manus venerant: & homo natura lenissimus (nihil enim poterat fieri illo mitius) stomachari tamen cœpit. Mirabar: neque enim unquam antea videram. At ille, Heracliti memoriam implorans, quærere ex eo, viderenturne illa Philonis? aut ea num vel e Philone, vel ex ullo Academico audivisset aliquando? Negabat: Philonis tamen scriptum agnoscebat: nec id quidem dubitari poterat. Nam aderant mei familiares & docti homines, P. & C. Selii, & Tetrilius Rogus: qui se illa audisse Romæ de Philone, & ab eo ipso illos duos libros dicerent descripsisse. Tum & illa dixit Antiochus, quæ heri Catulus commemoravit a patre suo dicta Philoni, & alia plura: nec se tenuit, quin contra suum doctorem librum etiam ederet, qui Sosus (14) inscribitur. Tum igitur & cum Heraclitum studiose audirem contra Antiochum disserentem, & item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, ut causam ex eo totam cognoscerem. Itaque complures dies, adhibito Heraclito doctisque compluribus, & in his Antiochi fratre Aristo, & præterea Aristone & Dione, quibus ille secundum fratrem plurimum tribuebat, multum temporis in ista una disputatione consumpsimus. Sed ea pars, quæ contra Philonem erat, prætermittenda est: minus enim acer est adversarius is, qui ista, quæ sunt heri defensa, negat

(14) *Sosus*) Ascalonita, Stoicus insignis, de quo Stephanus Byz. in Ἀσκαλών. Vide J. F. Fabricii Bibl. Gr. lib. 3. cap. 25. *Olivet*.

gat Academicos omnino dicere. Etsi enim mentitur, tamen (15) est adversarius lenior. Ad Arcesilam, Carneademque veniamus.

V. Quæ cum dixisset, sic rursus exorsus est: Primum mihi videmini, (me autem nomine appellabat) cum veteres physicos nominatis, facere idem, quod seditiosi cives solent, cum aliquos ex antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuisse populares, ut eorum ipsi similes esse videantur. Repetunt jam a P. Valerio, qui, exactis regibus, primo anno consul fuit: commemorant reliquos, qui leges populares de provocationibus tulerint, cum consules essent: tum (16) ad hos notiores, C. Flaminium, qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito senatu, & postea bis consul factus sit. L. Cassium, Q. Pompejum illi quidem, etiam P. Africanum referre in eundem numerum solent. Duos (17) vero sapientissimos & clarissimos fratres, P. Crassum & P. Scævolam, ajunt Tib. Graccho auctores legum fuisse, alterum quidem, ut videmus, palam: alterum, ut suspicamur, obscurius. Addunt etiam C. Marium; & de hoc quidem nihil mentiuntur. Horum nominibus tot virorum atque tantorum expositis eorum se institutum sequi dicunt. Similiter vos cum perturbare, ut illi rempublicam, sic vos philosophiam bene jam constitutam velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem, Platonem etiam & Socratem profertis. Sed neque Saturninus (ut nostrum inimicum potissimum nominem) simile quicquam habuit veterum illorum, nec Arcesilæ calumnia conferenda est cum Democriti verecundia. Et tamen isti physici raro admodum, cum hærent aliquo loco, exclamant quasi mente incitati: Empedocles quidem, ut interdum mihi furere videatur: abstrusa esse omnia, nihil (18) nos sentire, nihil cernere: nihil omnino, quale sit, posse reperire. Majorem autem partem mihi quidem omnes isti videntur nimis etiam quædam affirmare, plusque profiteri se scire, quam sciant.

Quod si illi tum in novis rebus, quasi modo nascentes, hæsitaverunt, nihilne tot seculis, summis ingeniis, maximis studiis, explicatum putamus? Nonne, cum jam philosophorum disciplinæ gravissimæ constitissent, tum exortus est, ut in optima republica Tib. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam everteret, & in eorum au-

(15) *Tamen est adversarius* lenior) Lambino placuit *levior*; & cum eo faciunt *Eliens.* ac *Paris.* 4. 5. Davisius.

(16) *Dum ad hos notiores*) Vulgatorum librorum pessimam interpunctionem nos ex re ipsa, veteribusque libris sic mutamus: *Tum ad hos notiores, C. Flaminium, (qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito Senatu, & postea bis consul factus sit) L. Cassium, Q. Pompejum. Illi quidem etiam P. Africanum* &c. *Idem*.

(17) *Duos ...... fratres*) Quod *fratres* hic Lambinus tollit, nihil necesse est. Fuisse enim hos fratres scribunt nominatim Cicero, & Gellius; & Pomponius jurisconsultus. Ad rem vero quod attinet, Crassum favisse Graccho suspicari licet ex Plutarcho, qui de Scævola dicit aperte, ut hic Cicero, cum inducit Nasicam dicentem in Gracchis p. 833. Ἐπεὶ τοίνυν, ἔφη, προδίδωσιν ὁ ἄρχων τὴν πόλιν &c. *Faber*.

(18) *Nihil nos sentire, nihil cernere, nihil omnino quale sit posse reperire*) Respicit ad hos Empedoclis versiculos,

.... Τὸ δὲ ὅλον οὔχεται εὑρεῖν

auctoritate delitesceret, qui negassent quidquam sciri aut percipi posse? Quorum e numero tollendus est & Plato & Socrates: alter, quia reliquit perfectissimam disciplinam, Peripaticos & Academicos, nominibus differentes, re congruentes: a quibus Stoici ipsi verbis magis quam sententiis dissenserunt. Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere. Ita cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Græci εἰρωνείαν vocant: quam ait etiam in (19) Africano fuisse Fannius: idque propterea vitiosum in illo non putandum, quod idem fuerit in Socrate.

VI. (20) Sed fuerint illa vetera, si vultis, incognita. Nihil est igitur actum, quod investigata sunt, posteaquam Arcesilas Zenoni, ut putatur, obtrectans, nihil novi reperienti, sed emendanti superiores, immutatione verborum, dum hujus definitiones labefactare vult, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere? Cujus primo non admodum probata ratio, quanquam floruit cum acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi, proxime a Lacyde solo retenta est: post autem * confecta (21) a Carneade, qui est quartus ab Arcesila. Audivit enim Hegesinum, qui Evandrum audierat, Lacydis discipulum, cum Arcesilæ Lacydes fuisset. Sed ipse Carneades diu tenuit: nam nonaginta vixit annos: & qui illum audierant, admodum floruerunt. E quibus industriæ plurimum in Clitomacho fuit: declarat multitudo librorum. Ingenii non minus in hoc (22), quam

---

Οὔτως, οὔτ' ἐπιδερκτὰ τάδ' ἀνδράσιν οὔτ' ἐπακουστά,
Οὔτε νόῳ περιληπτά.....

Ubi tamen, nisi fallor, sententia postulat ut rescribatur.

.... Τὸ δὲ ὅλον εὔχεται εὑρεῖν.
Αὔτως. Οὔτ' ἐπιδερκτὰ &c.

Αὔτως est ματαίως, ut interpretatur Suidas; & in eo sensu legitur apud Homerum. Empedoclis locus extat apud Sextum Empiricum advers. Mathem. lib. VII. §. 123. aliosque. Vide Isaac. Casaubonum ad Laertii X. 73. *Davisius*. Plutarchus, libro *de audiendis poetis*, eosdem laudat versus.

(19) *In Africano*) Vid. l. III. de Orat. c. 67.

(20) *Sed fuerint illa vetera, si vultis, incognita. Nihilne est igitur actum, quod* investigata sunt, postea quam *Arcesilas Zenoni*) Levi mutatione verborumque trajectione legerim, *sed fuerint illa* veteribus, *si vultis, incognita*. Investigata sunt postea. *Nihilne est igitur actum, quod Arcesilas Zenoni* &c. His dudum scriptis, Cl. VValkerum reposuisse video, *sed fuerint illa* veteribus *incognita*. *Nihilne est ergo actum, quod investigata sunt postea?* Nam *Arcesilas....... obducere*. Davisius.

* Vict. Man. Grut. *conficta*.

(21) *Confecta a Carneade*) Optime correxit Lambinus. Nam qui possit intelligi Arcesilæ ratio *conficta* a Carneade, qui fuit, ut hic dicitur, quartus ab Arcesila? Potuit etiam confirmare ex his verbis lib. I. de Nat. Deorum, *Hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila*, confirmata *a Carneade* &c. Convenit cum *confecta*. Id autem valebat idem quod *absoluta*. Faber.

(22) *In hoc*) Non de Clitomacho, sed de alio quodam Carneadis discipulo videtur hic agi. Quam ob causam *Gulielmius* voluit, *ingenii non minus in Æmone, in* Charmida *eloquentia*. Ast *Æmonem* ἐν Καρνεάδου μαθηταῖς numeratum fuisse non constat. Eo quidem magistro *Mentor* est usus, de quo lepidam fabulam videas licet apud Eusebium Præp. Evang. lib. XIV. cap. 8. p. 738. & apud Laertium IV. 63. Verum is ἀντιτεχνός ἀναπεφήνατο. Quid igitur? Liber S. Victoris. *Paris*. 4. & *Reg*. a prima manu repræsentant, *ingenii non minus in* hac nonne, *in* &c. Legerim *ingenii non minus in Æschine, in Charmada eloquentia*. Æschinem dico Neapolitanum, Philosophum Academicum, quem, licet Μελανθίου Ῥοδίου μαθητὴν prodat Diogenes II. 64. a Carneade tamen institutum fuisse docet Plutarchus in libro *an seni sit gerenda Resp*. Tom. II. pag. 791. Id etiam patet ex Nostro de Orat. lib. I. cap. 11. *Davisius*.

quam in Charmada (23) eloquentiæ, in Melanthio Rhodio suavitatis. Bene autem nosse Carneadem Stratoniceus Metrodorus putabatur. Jam Clitomacho Philo vester operam multos annos dedit. Philone autem vivo patrocinium Academiæ non defuit.

Sed, quod nos facere nunc ingredimur, ut contra Academicos disseramus: id quidam e philosophis, & ii quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant: nec (24) vero esse ullam rationem disputare cum iis, qui nihil probarent: Antipatrumque Stoicum, qui multus in eo fuisset, reprehendebant. Nec definiri ajebant necesse esse, quid esset cognitio, aut perceptio, aut, si verbum e verbo volumus, comprehensio, quam κατάληψιν illi vocant: eosque, qui persuadere vellent, esse aliquid, quod comprehendi & percipi posset, inscienter facere dicebant, propterea quod nihil esset clarius ἐναργείας, ut Græci: perspicuitatem, aut evidentiam nos, si placet, nominemus; fabricemurque, si opus erit, verba, ne hic sibi (me appellabat jocans) hoc licere putet soli. Sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsa evidentia reperiri posse, nec ea, quæ tam clara essent, definienda censebant. Alii autem negabant se pro hac evidentia quidquam priores fuisse dicturos: sed ad ea, quæ contra dicerentur, dici oportere putabant, ne qui fallerentur. Plerique tamen & definitiones ipsarum etiam evidentium rerum non improbant: & rem idoneam, de qua quæratur, & homines dignos, quibuscum disseratur, putant.

Philo autem, dum nova quædam commovet, quod ea sustinere vix poterat, quæ contra Academicorum pertinaciam dicebantur, & aperte mentitur, ut est reprehensus a patre Catulo, &, ut docuit Antiochus, in id ipsum se induit, quod timebat. Cum enim ita negaret quidquam esse, quod comprehendi posset, (id enim volumus esse ἀκατάληπτον) si illud esset, sicut Zeno definiret, tale visum (jam enim hoc pro φαντασίᾳ verbum satis hesterno sermone trivimus (visum (25) igitur impressum effi-

(23) *In Charmada eloquentia*) Vulgo *in Carneade*. Quasi Carneades sui fuisset discipulus. Igitur statim vidi rescribendum *in Charmada*. Et sic olim reposuit Petrus Faber. Hinc, ut idem vir doctissimus optime monuit, apud Suidam in Πλάτων, non Ἀγμάδας, sed Χαρμάδας legi debet: quod observare neglexit Lud. Kusterus. Alii porro reponunt in *Charmida*: præstantissimus autem Fabricius ad Sexti Empirici Pyrrhon. Hypot. I. 33. *in Charmide*. Nihil interest; siquidem non modo Χαρμίδας ac Χαρμίδης, sed etiam Charmadas, hic Carneadis discipulus nominetur. Vide Curium Fortunatianum Rhet. Schol. lib. III. p. 75. *Idem*. Vide Commentarium in lib. I. de Orat. cap. 11.

(24) *Nec vero esse ullam rationem disputare cum iis*) Sic Paulus Manutius ex codice Maffæano reponit, *nec vero esse ullam rationem disputare cum iis*: Lambinus autem, deletis duabus vocibus, unaque addita, legit, *nec* enim *verum esse disputare cum iis*. Lego: *nec enim verum esse* ulla ratione *disputare cum iis*; ac ita fere conjecit J. M. Brutus. *Verum*, est *æquum*. Apud optimos auctores passim reperitur hic loquendi modus: quare *verum pro justo frequenter poni* recte notavit Priscianus, l. XVIII. col. 1180. *Idem*.

(25) *Visum igitur impressum effictumque ex eo unde esset, quale esse non posset ex eo unde non esset*) Lambinus, assentiente *Fabro*, dedit: *visum igitur impressum effictumque ex eo* quod *esset*, *quale esse non posset ex eo* quod *non esset*. Favent quidem ea quæ leguntur infra cap. 24. Favet etiam definitio Græca φαντασίας, quam suppeditat Laertius VII. 50. & ex eo Suidas in φαντασία. Νοεῖται δὲ, inquiunt, ἡ φαντασία ἡ ἀπὸ ὑπάρ-

ctumque ex eo, unde esset, quale esse non posset, ex eo, unde non esset: id nos a Zenone definitum rectissime dicimus. Qui enim potest quidquam comprehendi, ut plane confidas, id perceptum cognitumque esse, quod est tale, quale vel falsum esse possit? Hoc cum infirmat tollitque Philo, judicium tollit incogniti & cogniti. Ex quo efficitur nihil posse comprehendi. Ita imprudens eo, quo minime vult, revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem, quam Philo voluit evertere. Quam nisi obtinemus, percipi nihil posse concedimus.

VII. Ordiamur igitur a sensibus: quorum ita clara judicia & certa sunt, ut si optio naturæ nostræ detur, & ab ea deus (26) aliqui requirat, contentane sit suis integris incorruptisque sensibus, an postulet melius aliquid: non videam, quid quærat amplius. Neque vero hoc loco exspectandum est, dum de remo inflexo, aut de collo columbæ respondeam. Non enim is sum, qui, quidquid videtur, tale dicam esse, quale videatur. Epicurus hoc viderit, & multa alia. Meo autem judicio ita est maxima in sensibus veritas, si & sani sunt, & valentes, & omnia removentur, quæ obstant & impediunt. Itaque & lumen mutari sæpe volumus, & situs earum rerum, quas intuemur; & intervalla aut contrahimus, aut diducimus: multaque facimus usque eo, dum aspectus ipse fidem faciat sui judicii. Quod idem fit in vocibus, in odore, in sapore: ut nemo sit nostrum, qui non in sensibus sui cujusque generis judicium requirat acrius. Adhibita vero exercitatione & arte, ut oculi pictura teneantur & aures cantibus, quis est, quin cernat, quanta vis sit in sensibus? Quam multa vident pictores in umbris & in eminentia, quæ nos non

---

χοντος κατὰ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη, καὶ ἐναποτετυπωμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, οἵα οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος. Vide & Sextum Empiricum Pyrrhon. Hypot. lib. II. §. 4. & advers. Mathem. lib. VII. §. 248. 402, 426. Mss. tamen adversantibus haud quicquam mutarim, cum res eodem fere redeat: ac nostram lectionem suis in codicibus reperit *Augustinus*, ut liquet ex lib. II. contra Academ. cap. 5. *Idem*. Sed Lambinum audiamus. Hic locus, inquit, restitutus est ex ipso Cicerone infra cap. 24. Ibi: *Quale igitur visum? Tum illum ita definivisse; ex eo quod esset, sicut esset, impressum & signatum & effictum*. Sequitur paulo post: *Hic Zenonem vidisse acute, nullum esse visum quod percipi posset, si id tale esset ab eo quod est, ut ejusmodi ab eo, quod non est, posset esse*. Ut igitur hunc locum aliquanto obscuriorem declaremus, hoc dicebat Philo: Si Zeno recte definivit visum quod percipi possit; (sic autem definivit: Visum quod percipi possit; est quod impressum ac signatum est ex eo quod est, quale esse non potest ex eo quod non est) verum est nihil comprehendi, nihilque percipi posse. At Zeno visum definivit non recte. Aliquid igitur comprehendi potest. *Effictum* autem edendum curavimus, Minutianam editionem secuti; quamvis in omnibus libris *effectum* scriptam invenerimus. *Lambinus*.

(26) *Deus aliqui requirat*) Sic habet Victoriana editio, quam expressit Gronoviana, in aliis est, *aliquis*. Porro *qui*, *quiqui*, *aliqui* occurrunt apud bonos auctores pro *quis*, *quisquis*, *aliquis*. Plaut. Amph. I. 1. 1. *Qui me alter est audacior homo?* Aulul. IV. 10. 45. *Ab eo, quiqui est, inde poscet*. Cœlius, famil. VIII. 8. *Cum qua sit aliqui deprehensus*. Vide Oberti Gifanii Collectanea in Lucretium, v. *qui* pro *quis*. Cæterum, ut hic, *deus aliqui*, pro *aliquis*, sic infra cap. 34. *Herculi quendam laborem*, pro *Herculis*. Olivetus.

non videmus? Quam multa, quæ nos fugiunt in cantu, exaudiunt in hoc genere exercitati? qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse ajunt, aut Andromacham, cum id nos ne suspicemur quidem. Nihil necesse est de gustatu & odoratu loqui; in quibus intelligentia, etsi vitiosa, est quædam tamen.

Quid de tactu, & eo quidem, quem philosophi interiorem vocant, aut doloris, aut voluptatis, in quo (27) Cyrenaici solo putant veri esse judicium, quia sentiatur? Potestne igitur quisquam dicere, inter eum qui doleat, & inter eum qui in voluptate sit, nihil interesse? aut, ita qui sentiat, non apertissime insaniat?

Atqui qualia sunt hæc, quæ sensibus percipi dicimus; talia sequuntur ea, quæ non sensibus ipsis percipi dicuntur, sed quodam modo sensibus; ut hoc: Illud est album, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc asperum. Animo jam hæc tenemus comprehensa, non sensibus. Ille (28) deinceps equus est, ille canis. Cætera series deinde sequitur, majora nectens; ut hæc, quæ quasi expletam rerum comprehensionem amplectuntur: Si homo est, animal est, mortale, rationis particeps. Quo e genere nobis notitiæ rerum imprimuntur: sine quibus nec intelligi quidquam, nec quæri aut disputari potest.

Quod si essent falsæ notitiæ, (ἐννοίας enim notitias appellare tu videbare) si igitur essent hæ falsæ, aut ejusmodi visis impressæ, qualia visa a falsis discerni non possent: quo tandem his modo uteremur? Quomodo autem, quid cuique rei consentaneum esset, quid repugnaret, videremus? Memoriæ quidem certe, quæ non modo philosophiam, sed omnis vitæ usum omnesque artes una maxime continet, nihil omnino loci relinquitur. Quæ potest enim esse memoria falsorum? aut quid quisquam meminit, quod non animo comprehendit & tenet? Ars vero quæ potest esse, nisi quæ non

(27) *In quo Cyrenaici solo putant veri esse judicium, quia sentiatur*) Hunc tactum Lucretius in libro II. *tactum animi*; Plutarchus initio lib. V. συμπτωματικῶν. etiam διάνοιαν appellavit. *Sentiat* igitur hic aliquis, potius quam *sentiatur*, putet esse legendum: cur enim tactus, ut cæteri quoque sensus quos hic enumerat, quos sentire dicit, non item dicatur *sentire* probabilius, quam *sentiri*? Et sane quæ sentiuntur, e sententia Cyrenaicorum sunt permotiones animi duæ, & quidem solæ, dolor & voluptas. Diogenes in Aristippo, Δύο πάθη ὑφίσταντο, πόνον καὶ ἡδονήν. Et Aristocles apud Eusebium ait illis esse μόνα τὰ πάθη καταληπτά. Et de Aristippo nominatim, Τοῦτον ἔφασκε τῶν παθῶν μόνων ἡμᾶς τὴν αἴσθησιν ἔχειν. Id est, opinor, has permotiones ajebat solum sentire nos. Nisi etiam intelligi potest passive dictum *Tactus doloris & voluptatis* pro *voluptate ac dolore quibus afficimur*: ut in Orat. pro Cœlio: *Si quem forte inveneritis, qui aspernetur pulchritudinem, non odore, non tactu, non sapore capiatur*, & quæ sunt his similia, ut & sentire, & sentiri significet. *Faber*.

28 *Ille deinceps equus est, ille canis*) Lucullus e ratione Stoicorum primum posuit ea, quæ singuli sensus percipiant, quæ propria eorum cujusque judicii sunt, ut album sensus videndi: sonus, aurium; & ita deinceps. Sequuntur quæ jam tenere nos animo dicit. Φαντασίαν efficit, quæ etiam αἴσθησις vocatur a Stoicis, ut Plutarchus quoque nos monet in lib. IV. de Placitis philosophorum. Φαντασία ergo illa ab iis definitur apud eundem Plutarchum & alios, τύπωσις ἐν ψυχῇ. Alexander Aphrodisiensis in lib. I. de

non ex una, aut ex duabus, sed (29) ex multis animi perceptionibus constat? Quam (30) si subtraxeris, qui distingues artificem ab inscio? Non enim fortuito hunc artificem dicemus esse, illum negabimus: sed cum alterum percepta & comprehensa tenere videmus, alterum non item. Cumque (31) artium aliud ejusmodi genus sit, ut tantummodo animo rem cernat; aliud, ut moliatur aliquid & faciat: quomodo aut geometres cernere ea potest, quæ aut nulla sunt, aut internosci a falsis non possunt? aut is, qui fidibus utitur, explere numeros & conficere versus? Quod idem in similibus quoque artibus continget: quarum omne opus est in faciendo atque agendo. Quid enim est, quod arte effici possit, nisi is, qui artem tractabit, multa perceperit?

VIII. Maxime vero virtutum cognitio confirmat, percipi & comprehendi multa posse. In quibus solis inesse scientiam dicimus; quam nos non comprehensionem modo rerum, sed eam stabilem quoque atque immutabilem esse censemus: itemque sapientiam, artem vivendi, quæ ipsa ex sese habeat constantiam. Ea autem constantia si nihil habeat percepti & cogniti, quæro, unde nata sit & quomodo? Quæro etiam, ille vir bonus, qui statuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lacerari, potius quam aut officium prodat, aut fidem, cur has sibi tam graves leges imposuerit, cum, quamobrem ita oporteret, nihil haberet comprehensi, percepti, cogni-

---

Animo, illa impressio in animo ut fiat, exponit his verbis: *Αἰσθόμενοι κατά τινα αἰσθητήριον ἐνεργοῦν φαντασίαν λαμβάνει*, & quæ sequuntur. Ubi ille ostendit, ut hic Cicero, ex pluribus in animo impressis, & custoditis, exempli gratia, albis, genus ipsum posse nos cognoscere: ac viso aliquo albo singulari dicere, hoc est album. Hic vocatur a Plutarcho primus modus illius impressionis. Huic igitur secundus erit, Ciceroni tertius, quem adverbio *deinceps* intelligit; non de iis dicetur, quæ sint propria sensuum singulorum, sed de iis quæ vocant Græci *κοινὰ αἰσθήματα*, quæ communiter percipiuntur. Velut cum Socratem, aut Cleonem venientem, ut est apud Aristotelem, cernimus; non solum de colore judicat visus, sed etiam de magnitudine, cujus judicium est illi commune cum tactu; tum de motu, de statu, de forma, de numero, quæ communia eidem cum cæteris sensibus. His igitur conjungendis fiunt enuntiationes, e quibus rationis conclusio componitur; ut hic subjungit, Si *homo est*; & quæ sequuntur. *Idem*.

(29) *Sed ex multis animi perceptionibus constat*) Nihil quidem est hic mutandum. Non possum tamen quin te moneam hæc sumpta esse ex illa nota definitione artis; cujus auctores vetus interpres Hermogenis Stoicos esse testatus est. *Τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ*. Multo minus celem te tam studiosum, ut Cicero illam definitionem in Latinum verterit nescio quo in libro. Diomedes conservavit initio lib. II. de Grammatica, ubi *artem Tullius*, inquit ille, *hoc modo definivit: Ars est præceptionum exercitatarum collectio, ad unum exitum vitæ utilem pertinentium*. Apud interpretem Hermogenis tamen est, *Ἐκ καταλήψεων συγγεγυμνασμένων*, ut apud Quintilianum, lib. II. cap. 17. *Ex perceptionibus coexercitatis*. Idem.

(30) *Quam si subtraxeris*) Lege *quas*, nempe perceptiones animi; quod etiam Cl. VValkerus vidit. *Davisius*.

(31) *Cumque artium aliud ejusmodi genus sit &c.*) Audi Quintilianum, Inst. Orat. lib. II. cap. 18. *Artium alia posita in inspectione, id est, cognitione & æstimatione rerum; qualis est Astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei, cujus studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur; alia in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur; qualis est saltatio. alia in effectu, quæ operis, quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura*. Vide & Joan. VVouverium Polym. cap. 3. *Idem*.

gniti, constituti? Nullo igitur modo fieri potest, ut quisquam tanti æstimet æquitatem & fidem, ut ejus conservandæ causa nullum supplicium recuset, nisi iis rebus assensus sit, quæ falsæ esse non possunt.

Ipsa vero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit, necne: quo modo primum obtinebit nomen sapientiæ? Deinde quo modo suscipere aliquam rem, aut agere fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod sequatur? Cum vero dubitabit, quid sit extremum & ultimum bonorum, ignorans quo omnia referantur, qui poterit esse sapientia?

Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum quid agere incipiat, sequatur; idque initium esse naturæ accommodatum. Nam aliter appetitio (eam enim esse volumus ὁρμὴν) qua ad agendum impellimur, & id appetimus quod est visum, moveri non potest. Illud autem, quod movet, prius oportet videri eique credi: quod fieri non potest, si id, quod visum erit, discerni non poterit a falso. Quo modo autem moveri animus ad appetendum potest, si id, quod videtur, non percipitur, accommodatumne naturæ sit, an alienum? Itemque, si, quid officii sui sit, non occurrit animo, nihil unquam omnino aget, ad nullam rem unquam impelletur, nunquam movebitur. Quod si aliquid aliquando acturus est, necesse est id ei verum, quod occurrit, videri.

Quid? quod, si ista vera sunt, ratio omnis tollitur, quasi quædam lux, lumenque vitæ, tamenne in ista pravitate perstabitis? Nam quærendi initium ratio attulit, quæ perfecit virtutem, cum esset ipsa ratio confirmata quærendo. Quæstio autem est appetitio cognitionis: quæstionisque finis, inventio. At nemo invenit falsa: nec ea, quæ incerta permanent, inventa esse possunt: sed, cum ea, quæ quasi involuta fuerunt, aperta sunt, tum inventa dicuntur. Sic (32) & initium quærendi, & exitum percipiendi & comprehendendi tenet. Itaque argumenti conclusio, quæ est Græce ἀπόδειξις, ita definitur: Ratio (33), quæ ex rebus perceptis ad id, quod non percipiebatur, adducit.

IX. Quod si omnia visa ejusmodi essent, qualia isti dicunt, ut ea vel falsa esse possent, neque ea posset ulla notio discernere: quo modo quempiam aut conclusisse aliquid, aut invenisse diceremus? aut quæ esset conclusi argumenti fides? Ipsa autem philosophia, quæ rationibus progredi debet, quem habebit exitum? Sapientiæ vero quid futurum est? quæ neque de se ipsa dubitare debet, neque de suis decretis, quæ philosophi vocant δόγματα: quorum nullum sine scelere prodi poterit. Cum enim decretum proditur, lex veri rectique proditur. Quo e vitio & amicitiarum proditiones & rerum publicarum nasci solent. Non potest igitur dubitari, quin decretum nullum falsum possit esse; sapientique satis non sit, non esse falsum,

(32) *Sic & initium quærendi*) Lege cum VValkero nostro, *sic ratio & initium* &c. Nam vox illa nec subintelligi, nec ex superioribus repeti commode potest. Deinde, ubi *exitus*, malim *exitum*. Idem.

(33) *Ratio, quæ ex rebus perceptis* &c.) Vide Laertium, VII, 45. *Idem*.

ſum, ſed etiam ſtabile, fixum, ratum eſſe debeat: quod movere nulla ratio queat. Talia autem neque eſſe, neque videri poſſunt eorum ratione, qui illa viſa, e quibus omnia decreta ſunt nata, negant quidquam a falſis intereſſe.

Ex hoc illud eſt natum, quod poſtulabat Hortenſius, ut id ipſum ſaltem perceptum a ſapiente diceretis, nihil poſſe percipi. Sed Antipatro hoc idem poſtulanti cum diceret, ei, qui affirmaret nihil poſſe percipi, conſentaneum eſſe unum tamen illud dicere percipi poſſe, ut alia non poſſent, Carneades acutius reſiſtebat. Nam tantum abeſſe dicebat, ut id conſentaneum eſſet, ut maxime etiam repugnaret. Qui enim negaret quidquam eſſe, quod perciperetur, eum nihil excipere. Ita neceſſe eſſe, ne id ipſum quidem, quod exceptum non eſſet, comprehendi & percipi ullo modo poſſe.

Antiochus ad iſtum locum preſſius videbatur accedere. Quoniam enim id haberent Academici decretum (ſentitis enim jam hoc me δόγμα dicere). nihil poſſe percipi; non debere eos in ſuo decreto, ſicut in cæteris rebus, fluctuare, præſertim cum in eo ſumma conſiſteret. Hanc enim eſſe regulam totius philoſophiæ, conſtitutionem veri, falſi, cogniti, incogniti: quam rationem quoniam ſuſciperent, docereque vellent, quæ a quovis accipi oporteret, & quæ repudiari, certe hoc ipſum, ex quo omne veri falſique judicium eſſet, percipere eos debuiſſe. Etenim duo eſſe hæc maxima in philoſophia, judicium veri, & finem bonorum: nec ſapientem poſſe eſſe, qui aut cognoſcendi initium ignoret, aut extremum expetendi; ut, aut unde proficiſcatur, aut quo perveniendum ſit, neſciat. Hæc autem habere dubia, neque his ita confidere, ut moveri non poſſint, abhorrere a ſapientia plurimum.

Hoc igitur modo potius erat ab his poſtulandum, ut hoc unum ſaltem, percipi nihil poſse, perceptum eſse dicerent. Sed de inconſtantia totius illorum ſententiæ, ſi ulla ſententia cujuſquam eſse poteſt nihil approbantis, ſit (34), ut opinor, dictum ſatis.

X. Sequitur diſputatio copioſa illa quidem, ſed paulo abſtruſior. Habet enim aliquantum a phyſicis: ut verear, ne majorem largiar ei, qui contra dicturus eſt, libertatem & licentiam. Nam quid (35) eum facturum putem de abditis rebus & obſcuris, qui lucem eripere conetur? Sed diſputari poterat ſubtiliter, quanto quaſi artificio natura fabricata eſset primum animal omne: deinde hominem maxime: quæ vis eſset in ſenſibus: quemadmodum (36) prima viſa nos pellerent: deinde appetitio ab his pulſa ſe-

(34) *Sit, ut opinor*) Vel ſequenda eſt Mſ. Cantab. fides, *ſicut opinor*, quod nos fecimus: vel deleta prima vocula reſcribendum, *ut opinor*. Et ita ſane dat codex regius. *Idem*.

(35) *Quid eum facturum putem de abditis rebus & obſcuris, qui lucem eripere conetur*) Prætermiſſam hic eſſe vocem *clariſſimis* arbitror a properante librario, ut ſere fit. *Paſſerat*.

(36) *Quemadmodum* prima *viſa* &c.) Legendum fortaſſe eſt *primo viſa* &c. ut pri-

sequeretur: tum ut sensus ad res percipiendas intenderemus. Mens enim ipsa, quæ sensuum fons est, atque etiam ipsa sensus est, naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus movetur. Itaque (37) alia visa sic arripit, ut his statim utatur: aliqua sic recondit; e quibus memoria oritur. Cætera autem similitudinibus (38) constituit [a]: ex quibus efficiuntur no-

me & *deinde* inter se respondesnt. Omnino neque *prima visa* neque *secunda* dicuntur. Præterea ubi libri vulgari habent *nos pellerent*, legendum *eos pellerent*. *Eos* autem, videlicet sensus. *Lambinus*. *Prima* non magis hic Lambinum aut quemquam offendere debuit, quam apud Maronem in illis, *Cui prima frementem Fudit equum tellus*; aut, *Consulis imperium hic primus sævasque secures Accipiet*. Nec magis necesse fuit pro *nos* legere *eos*, ut referatur ad sensus: de sensibus enim nominatim subiungitur, *Tum ut sensus ad res percipiendas intenderemus; mens enim ipsa*, &c. Illud fortasse magis animadvertendum, quod hic minus videtur ordo quem sequuntur Stoici, servatus esse; quem servabit ipse infra, quo in loco *visum* primum ponit; deinde *assensum*: postremo *appetitionem*. *Primum*, inquit, *videri oportet, in quo sit etiam assensus; dicunt enim Stoici sensus ipsos assensus esse; quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi*. Et sic Alexander, cui non minus videntur Stoicorum, quam Aristotelis fuisse decreta cognita, ait in lib. I. de Animo, Ἕπεται μὲν οὖν τῇ φαντασίᾳ συγκατάθεσις, ὥσπερ οὖν καὶ τῇ συγκαταθέσει ὁρμή. Sed Plutarchus in Colotem eundem ordinem posuit, quem Cicero in his verbis, Τριῶν περὶ ψυχὴν κινημάτων ὄντων, φανταστικοῦ, καὶ ὁρμητικοῦ, καὶ συγκαταθετικοῦ. Quæ postea hoc eodem ordine omnia persequitur, credo, quod ita conjuncte fiant posteriores hi duo motus *assensus* & *appetitio*, ut ratione quadam magis, quam tempore distinguantur. *Faber*. Eam lectionem temere defendit Petr. Faber, qui solutæ ligatæque orationis characterem non distinxit. Certe necessaria prorsus est hæc Lambini conjectura, *prime visa*, quam ex emendatione præ se fert regius noster. *Davisius*.

(37) *Itaque alia visa sic arripit, ut his statim utatur: aliqua sic recondit, e quibus memoria oritur*) Locus hic ut doctissimos viros fatigaverit, nihil est necesse dicere. Lambinus reliquit inane spatium, quod ipse multis verbis explere conatus est; at ego una litera C hic plus esse existimo; (nam particula *sic*, quia sine redditione est, hic ferri nullo modo potest) quæ litera si in *A* mutetur, nihil quisquam hic, opinor, aut deesse aut superesse dixerit. Cicero duo visorum genera hic facit; alia quibus mens statim utitur; alia quæ recondit, ut reservet scilicet, & his utatur postea, cum erit usus. Sic Plutarchus in libro, quem inscripsit πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, dividit νοήσεις in κινουμένας, & ἐναποκειμένας, quæ verba Stoicorum sunt, quæ idem Plutarchus in ipsorum repugnantiis explicat, nominatim in verbis κίνησις & ἕξις: & Philo Judæus in lib. περὶ τοῦ ἐκ(?)... ψυχῆς Νοῦς, qui κίνησιν hic interpretatur ἐνέργειαν, ut ἕξιν ἠρεμίαν. Utrumque sic ostendit exemplo artificis, ut sit artifex ἕξει, cum ex arte non agit, & κινήσει cum agit, nec reconditam mente modo tenet artem, sed ea utitur: quomodo Cicero ipse in lib. III. de Finibus κινήσεις; aut τὰ ἐν κινήσει vertit *quæ sunt in effectu*; ut ἕξει *quæ sunt sine effectu*; ut hic φαντασίας (quas a Stoicis etiam ἐννοίας Plutarchus appellari dicit, & appellat ipse νοήσεις, ut paulo ante retuli) κινουμένας, *visa quibus mens statim utitur*; ut ἐναποκειμένας *quæ recondit*. Aperta res: ipse tamen addit *quasi*, molliendæ metaphoræ caussa, si cui verbum Latinum *recondit* quod tamen Græco verbo proprie respondet, hic videretur durius: quod verbum ubi proprie dicatur a Latinis, notum. Lego igitur, & quidem fidenter: *Alia visa sic arripit, ut his statim utatur: alia quasi recondit, a quibus memoria oritur*. Nam quod ex reconditis illis visis memoriam oriri dicit, idem pene eisdem verbis dicit Alexander de illo viso, & quasi nota impressa, quæ in animo relinquitur, quam τύπωσιν supra Stoicos appellare diximus. Τῆς μνήμης, inquit ἡμῖν σωζομένης αἴτιον γίνεται τοῦτο ἐγκατάλειμμα, καὶ τὸν τοιοῦτον ὥσπερ τύπον φαντασίαν καλοῦσι. Et sic Plutarchus ait apud Stoicos μνήμας εἶναι μονίμους καὶ σχετικὰς τυπώσεις Faber.

(38) *Similitudinibus* constituit) An inductionibus, id est, ἐπαγωγαῖς? Ex singularibus similibus generalia colligit: hic olor est albus: ille etiam albus est: & alius hic albus: ergo omnis olor albus. Hæc nix alba: & hæc, & illa: ergo nix omnis alba. Hæc inductio est ex partibus similibus totum quodam modo constituens; quod ἔννοια & πρόληψις Stoicis, Latine *notio*. Vide Plut. de Placit. IV. 11. *Gujetus*.

a *Constituit*) Vict. *construit*.

notitiæ rerum: quas Græci tum ἐννοίας, tum προλήψεις vocant. Eo cum accessit ratio argumentique conclusio, rerumque innumerabilium multitudo; tum & perceptio eorum omnium apparet, & eadem ratio perfecta his gradibus ad sapientiam pervenit.

Ad rerum igitur scientiam vitæque constantiam aptissima cum sit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem: & istam κατάληψιν, quam, ut dixi, verbum e verbo exprimentes, comprehensionem dicemus, cum ipsam per se amat, (nihil est enim ei veritatis luce dulcius) tum etiam propter usum. Quocirca & sensibus utitur, & artes efficit, quasi sensus alteros: & usque eo philosophiam ipsam corroborat, ut virtutem efficiat, ex qua re una vita omnis apta sit. Ergo hi, qui negant quidquam posse comprehendi, hæc ipsa eripiunt vel instrumenta, vel ornamenta vitæ: vel potius etiam totam vitam evertunt funditus, ipsumque animal orbant animo: ut difficile sit de temeritate eorum perinde ut caussa postulat, dicere.

Nec vero satis constituere possum, quod sit eorum consilium, aut quid velint. Interdum enim cum adhibemus ad eos orationem hujusmodi: Si ea, quæ disputentur, vera non sint, tum omnia fore incerta; respondent: Quid ergo istud ad nos? num nostra culpa est? naturam accusa, quæ in profundo (39) veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit. Alii autem elegantius, qui etiam queruntur, quod eos insimulemus omnia incerta dicere: quantumque intersit inter incertum, & id, quod percipi non possit, docere conantur, eaque distinguere. Cum his igitur agamus, qui hæc distinguunt: illos, qui omnia sic incerta dicunt, ut, stellarum numerus par an impar sit, nescitur, quasi desperatos aliquos relinquamus. Volunt enim (& hoc quidem vel maxime animadvertebam vos moveri) probabile aliquid esse & quasi verisimile, eaque se uti regula & in agenda vita, & in quærendo ac disserendo.

XI. (40) Quæ ista regula est veri & falsi, si notionem veri & falsi, propterea quod ea non possunt internosci, nullam habemus? Nam, si habemus, interesse oportet, ut inter rectum & pravum, sic inter verum & falsum. Si nihil interest; nulla regula est: nec potest is, cui est visio veri falsique communis, ullum habere judicium, aut ullam omnino veritatis notam. Nam, cum dicunt, hoc se unum tollere, ut quidquam possit ita vi-

(39) *In profundo veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit*) Respicit ad illius effatum, quo pronuntiavit ἐν βυθῷ εἶναι ἀλήθειαν. Vide Laertium, lib. IX. §. 72. Lactantius Epit. cap. 40. *Democritus in profundo quodam puteo demersam veritatem jacere testatur*. Vide sis & Inst. Div. lib. III. cap. 28. 13. & cap. 30. 6. *Davisius*.

(40) *Quæ ista regula est veri & falsi.*) Ego hoc totum *veri & falsi*, tanquam a librario errante temere positum, funditus delevi. Namque hæc regula, quam dicit, non intelligitur regula veri & falsi; sed regula, qua certum ab incerto, cognitum ab incognito distinguitur, id est regula cognitionis. *Lambinus*. Mihi simul ac Lambino librariorum videntur adsumenta hæ voces. Regula, quam dicit, est ea πιθανότητος, seu verisimilitudinis, qua se uti dicunt Academici. *Davisius*.

videri, ut non eodem modo falsum etiam possit ita videri, cætera autem concedere: faciunt pueriliter. Quo enim omnia judicantur, sublato, reliqua se negant tollere: ut, si quis quem oculis privaverit, dicat, ea, quæ cerni possent, non se ei ademisse. Ut enim illa oculis modo cognoscuntur, sic reliqua visis: sed propria veri, non communi veri & falsi nota. Quamobrem, a sive (41) tu probabilem visionem, sive improbabilem & quæ non impediatur, ut Carneades volebat, sive aliud quid proferes, quod

C 2 sequa-

a Lamb. *sive tu probabilem visionem, & qua non impediatur; sive improbabilem, & qua impediatur, ut Carneades.*

(41) *Sive tu probabilem visionem, sive improbabilem & qua non impediatur*) Ut ad hujus philosophiæ rationem, & ad verba Græca & Latina minus trita aliquot, egregius erat hic locus: ita male a librariis, aut a lectoribus, aut a correctoribus acceptus est. Non hic divisio est illa visionis in probabilem & improbabilem, quomodo Lambinus accepit; sed illius altera pars, id est, visio probabilis dividitur in eam quæ sit probabilis tantum; quam exponit ipse paulo inferius, *Visum, quod cuique occurrit, & primo quasi aspectu probabile videtur*; & eam quæ sit probabilis simul & quæ non impediatur, quam inferius item exponit sic, *Quod ex circumspectione aliqua, & accurata consideratione visum sit*. Hoc ita esse docent etiam Pyrrhoneorum Philosophiæ quasi rudera illa, quæ restant apud Græcos. Galenus in lib. IX. de Decretis Hippocratis & Platonis hanc eam ipsam divisionem novorum Academicorum sic refert: Ἀξιοῦσι δὲ ἡ τρίτων κρίνειν ἐν φαντασίαν, ὡς οἱ νεώτεροι τῶν Ἀκαδημαϊκῶν λέγουσιν, οὐ μόνον πιθανήν, ἀλλὰ καὶ περιωδευμένην καὶ ἀπερίσπαστον. Sextus Empiricus, lib. I. Pyrrhoneatum hypotyposeων paulo secus distinguit, & verbis tamen utitur eisdem, quibus Græce Galenus; & quibus Latine Cicero. Ille igitur ut quidem est interpretatus Henricus Stephanus (Græcum enim adhuc mihi videre non licuit:) *Præferunt igitur novi Academici ei phantasiæ, quæ simpliciter est verisimilis, eam, quæ est verisimilis, & περιωδευμένη. Utrique autem harum eam, quæ est verisimilis, & περιωδευμένη, & ἀπερίσπαστος.* Vides eadem verba. Stephanus ipse vir de Græcis literis & Latinis tam bene meritus, credo, si illi verborum Ciceronis venisset in mentem, maluisset hic *visionem probabilem*, quam *phantasiam verisimilem*, etsi res erat eadem, Latine dicere; neque tantillum hæsisset in verbis περιωδευμένη, & ἀπερίσπαστος potius ea ex hoc loco in suum Ciceronianum Lexicon retulisset. Quid enim aut potuit φαντασίας πιθανῆς magis reddere, quam *visionem probabilem*, aut μόνον, quod illi addunt, magis explicare, quam quod hic dicit, cum repetit, *Quod cuique occurrit, & primo quasi adspectu probabile videtur*? Deinde *probabilem, & qua non impediatur* cum dicit; vertit πιθανὴν καὶ ἀπερίσπαστον: reliquit περιωδευμένην; quod postea cum repetit, reddit, ut jam diximus, *quod ex circumspectione aliqua, & accurata consideratione visum sit*, ἀπερίσπαστον reliquit; ut intelligatur ipsum utrumque pro eodem accipere: ut Galenus etiam περιωδευμένην & ἀπερίσπαστον conjuncte posuit: ἀπερίσπαστον igitur est hic ἀνεμπόδιστον, ut Suidas etiam addita præpositione contrariæ significationis ἀντιπερίσπασμα exponit ἐμπόδιον. Et Plutarchus in lib. περὶ ψυχῆς, cum dicit τὴν μόνιμον, καὶ χωλαῖον, καὶ ἀπερίσπαστον βίον, ut aliis plerisque in locis, hoc nomine non aliter utitur. At περισπᾶν est in glossis veteribus *distrahere*; & quidem *distrahere & impedire* dici promiscue unus locus apud Cæsarem primo libro de Bello Civili, quem tu attente legisti, satis docere poterit: *Subjicitur Metellus tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quas agere instituerat, impediat*. Ut nihil sit apertius, quam ἀπερισπάστως in epist. ad Corinth. I. c. 7. veterem interpretem, tum vertit *sine impedimento*, optime atque eruditissime vertisse. Περιωδευμένη ut minus etiam dubites, redditum sic esse verissime, atque ego te hic quasi Græce doceam; περίοδος est præter cætera ἡ τῆς γῆς περιήγησις, ut interpretantur veteres. Cicero lib. II. de Finibus *regionum historiam* dixit; verbum scilicet geographis in usu frequens, ut περίοδοι Eudoxi, Hecatæi, aliorum. Iidem verbo quoque περιοδεύειν utuntur pro περιηγεῖσθαι. Docet Eustathius præfatione commentariorum in Dionysium, id esse non modo καταγράφεσθαι & ἀναμετρεῖσθαι, *describere ac metiri regiones*; sed accipi etiam pro κατὰ λεπτὸν ἀφηγεῖσθαι *singula accuratius exponere*: ut Cicero vertat *circumspicere & accurate considerare*, eodem pertinet; & tu vides profecto jam pridem sic debere scribi, *sive probabilem & qua non impediatur*. Fabr.

ſequare: ad viſum illud, de quo agimus, tibi erit revertendum. In eo autem, ſi erit communitas cum falſo, nullum erit judicium, quia proprium in communi ſigno notari non poteſt. Sin autem commune nihil erit, habeo, quod volo. Id enim quæro, quod ita mihi videatur verum, ut non poſſit idem falſum videri.

Simili in errore verſantur, cum convicti, ac vi ᵃ veritatis coacti, perſpicua a perceptis volunt diſtinguere, & conantur oſtendere, eſſe aliqnid perſpicui; verum illud quidem impreſſum in animo atque mente, neque tamen id percipi ac comprehendi poſſe. Quo enim modo perſpicue dixeris album eſſe aliquid, cum poſſit accidere, ut id, quod nigrum ſit, album eſſe videatur? aut quo modo iſta aut perſpicua dicemus, aut impreſſa ſubtiliter (42), cum ſit incertum, vere inaniterne mens moveatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumentum, nec ſenſus, neque perſpicuum ullum relinquitur.

Ex hoc illud his uſu venire ſolet, ut, quidquid dixerint, a quibuſdam interrogentur: Ergo iſtuc quidem percipis? Sed qui ita interrogant, ab his irridentur. Non enim urgent, ut coarguant, neminem ulla de re poſſe contendere, neque aſſeverare, ſine aliqua ejus rei, quam ſibi quiſque placere dicit, certa & propria nota.

Quod eſt igitur iſtuc veſtrum probabile? Nam ſi, quod cuique occurrit, & primo quaſi adſpectu probabile videtur, id confirmatur, quid eo levius? Sin ex circumſpectione aliqua & accurata conſideratione, quod viſum ſit, id ſe dicent ſequi, tamen exitum non habebunt. Primum, quia his viſis, inter quæ nihil intereſt, æqualiter omnibus abrogatur fides: deinde, cum dicant poſſe accidere ſapienti, ut, cum omnia fecerit, diligentiſſimeque circumſpexerit, exſiſtat aliquid, quod & veriſimile videatur, & abſit longiſſime a vero: quomodo, ſi (43) magna parte quidem (ut ſolent dicere) ad verum ipſum, aut quam proxime accedant, confidere ſibi poterunt? Ut enim confidant, notum his eſſe debebit inſigne veri: quo obſcuro & oppreſſo, quod tandem verum ſibi videbuntur attingere? Quid autem tam abſurde dici poteſt, quam cum ita loquuntur, Eſt hoc quidem rei illius ſignnm, aut argumentum, & ea re id ſequor: ſed fieri poteſt, ut id, quod ſignificatur, aut falſum ſit, aut nihil ſit omnino?

XII. Sed de perceptione hactenus. Si quis enim ea, quæ dicta ſunt, labefactare volet, facile, etiam abſentibus nobis, veritas ſe ipſa defendet. His

ᵃ Man. Lamb. *judicio veritatis*.

(42) *Subtiliter*) Id eſt, κατὰ λεπτὸν, exacte, ἀκριβῶς. Impreſſa ſubtiliter animo oporter eſſe viſa, ut ſint perſpicua, ex illorum ſententia. *Gujetus*.

(43) *Si magna parte*) Lambinus „ *magnam partem*. Bene: & multa exempla Budæus in ſuis commentariis linguæ Græce e libris Ciceronis collegerat. Bene etiam legit idem Lambinus *obſcurato*; ſic enim recitat Capella in libro primo, & cum ſequenti participio *oppreſſo* magis id convenit. *Faber*. Falſus eſt Pet. Faber, qui Martianum Capellam ita recitare tradit. Legerem *obruto* & *oppreſſo*. Certe *obrui* & *opprimi* paſſim jungit Cicero. *Daviſius*.

His satis cognitis, quæ jam explicata sunt, nunc de assensione atque approbatione, quam Græci συγκατάθεσιν vocant, pauca dicemus: non quo non latus locus sit; sed paulo ante jacta sunt fundamenta. Nam cum vim, quæ esset in sensibus, explicabamus, simul illud aperiebatur, comprehendi multa & percipi sensibus: quod fieri sine assensione non potest. Deinde cum inter inanimum & animal hoc maxime intersit, quod inanimum nihil agit, animal agit aliquid; (nihil enim agens ne cogitari quidem potest quale sit) aut ei sensus adimendus est: aut (44) ea, quæ est in nostra potestate sita, reddenda assensio. At vero animus quodam modo eripitur his, quos neque sentire, neque assentiri volunt. Ut enim necesse est, lancem in libra, ponderibus impositis, deprimi; sic animum perspicuis cedere. Nam, quo modo non potest animal ullum non appetere id, quod accommodatum ad naturam appareat: (Græci id οἰκεῖον appellant) sic non potest objectam rem perspicuam non approbare.

Quanquam, si illa, de quibus disputatum est, vera sunt, nihil attinet de assensione omnino loqui. Qui enim quid percipit, assentitur statim. Sed hæc etiam sequuntur, nec memoriam sine assensione posse constare, nec notitias rerum, nec artes: idque quod maximum est, ut sit aliquid in nostra potestate, in eo, qui rei nulli assentietur, non erit. Ubi igitur virtus, si nihil situm est in ipsis nobis? Maxime autem absurdum, vitia in ipsorum esse potestate, neque peccare quemquam, nisi assensione: hoc idem in virtute non esse, cujus omnis constantia & firmitas ex his rebus constat, quibus assensa est, & quas approbavit: omninoque ante videri aliquid, quam agamus, necesse est: eique, quod visum sit, assentiatur *. Quare qui aut visum, aut assensum tollit, is omnem actionem tollit e vita.

XIII. Nunc ea videamus, quæ contra ab his disputari solent. Sed prius potestis totius eorum rationis quasi fundamenta cognoscere. Componunt igitur primum artem quandam de his, quæ visa dicimus: eorumque & vim & genera definiunt: in his, quale sit id, quod percipi & comprehendi possit: totidem verbis, quot Stoici. Deinde illa exponunt duo, quæ quasi contineant omnem hanc quæstionem: quæ ita videantur, ut etiam alia multa eodem modo videri possint, nec his quidquam intersit, non posse eorum alia percipi, alia non percipi: nihil interesse autem, non modo si ex omni parte ejusdem modi sint, sed etiam si discerni non possint. Quibus positis, unius argumenti conclusione tota ab his causa comprehenditur. Composita autem ea conclusio sic est: Eorum, quæ videntur, alia vera sunt, alia falsa: & quod falsum est, id percipi non potest: quod autem verum visum est, id omne tale est, ut ejusdem modi falsum etiam

(44) *Aut ea, quæ est in nostra sita potestate*) Cl. VVelkerus, addita negatione, egit, *quæ* non *est in nostra sita potestate*; luia paulo post noster ait *necesse esse animum perspicuis cedere*, & *non posse objectam rem perspicuam non approbare*. Davisius.

* *Assentiatur*) Legit, *assentiri*, Lambinus: *assentiamur*, Gujetus.

etiam possit videri. Et, quæ visa sunt ejusmodi, ut in iis nihil intersit, non potest accidere, ut eorum alia percipi possint, alia non possint. Nullum igitur est visum, quod percipi possit. Quæ autem sumunt, ut concludant id quod volunt: ex his duo sibi putant concedi: neque enim quisquam repugnat. Ea sunt hæc: *Quæ visa falsa sint, ea percipi non posse*: & alterum, *Inter quæ visa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse, ut percipi possint, alia ut non possint.*

Reliqua vero multa & varia oratione defendunt. Quæ sunt item duo: unum, Eorum, quæ videantur, alia vera esse, alia falsa: alterum, Omne visum, quod sit a vero, tale esse, quale etiam a falso possit esse. Hæc duo proposita non prætervolant, sed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant & diligentiam. Dividunt enim in partes, & eas quidem magnas: primum in sensus: deinde in ea, quæ ducuntur a sensibus, & ab omni consuetudine, quam obscurari (45) volunt: tum perveniunt ad eam partem, ut ne ratione quidem & conjectura ulla res percipi possit.

Hæc autem universa concidunt etiam minutius. Ut enim de sensibus hesterno sermone vidistis, item faciunt de reliquis: in singulisque rebus, quas in minima dispertiunt, volunt efficere, his omnibus, quæ visa sint, veris adjuncta esse falsa, quæ a veris nihil differant: ea cum talia sint, nihil posse comprehendi.

XIV. Hanc ego subtilitatem philosophia quidem dignissimam judico, sed ab eorum causa, qui ita disserunt, remotissimam. Definitiones enim, & partitiones, & horum luminibus utens oratio, tum similitudines, dissimilitudinesque, & earum tenuis & acuta distinctio, fidentium est hominum, illa vera & firma & certa esse, quæ tutentur: non eorum, qui clament, nihilo magis vera illa esse, quam falsa. Quid enim agant, si, cum aliquid definierint, roget eos quispiam, num illa definitio possit in aliam rem transferri quamlibet. Si posse dixerint: quid tum dicere habeant, cur illa vera definitio sit? Si negaverint: fatendum sit, quoniam illa vera definitio transferri non possit in falsum, quod ea definitione explicetur, id percipi posse: quod minime illi volunt.

Eadem dici poterunt in omnibus partibus. Si enim dicent, ea, de quibus disserent, se dilucide perspicere, nec ulla communione visorum impediri: comprehendere ea se posse fatebuntur. Sin autem negabunt vera visa a falsis posse distingui, qui poterunt longius progredi? Occurretur enim, sicut occursum est. Nam concludi argumentum non potest, nisi his, quæ ad concludendum sumpta erunt, ita probatis, ut falsa ejusdem modi nulla possint esse. Ergo si, rebus comprehensis & perceptis, nisa & progressa

(45) *Quam obscurari volunt*) Hanc lectionem pertinaciter exhibent nostri; nec tamen ex ea sensum commodum exsculpere queo. Si aliis idem contingat; legant illi mecum, *qua obscurare volunt*. Nimirum statuebant Academici, sensus reliquaque, quæ memorat Cicero, rebus percipiendis esse parum idonea. In quibus rationibus effecerint, docebit Sextus Empiricus Pyrrhoniarum Hypotypos. lib. I. cap. 14. *Dav.*

ſa ratio hoc efficiet, nihil poſſe comprehendi : quid poteſt reperiri, quod ipſum ſibi repugnet magis ? Cumque (46) ipſa natura accuratæ orationis hoc profiteatur, ſe aliquid patefacturam, quod non appareat, &, quo id facilius aſſequatur, adhibituram & ſenſus, & ea quæ perſpicua ſint : qualis eſt illorum oratio, qui omnia non tam eſſe, quam videri volunt?

Maxime autem convincuntur, cum hæc duo pro congruentibus ſumunt, tam vehementer repugnantia : primum, eſſe quædam falſa viſa, quod cum volunt, declarant quædam eſſe vera : deinde, inter falſa viſa & vera nihil intereſſe. At primum ſumpſeras, tanquam intereſſet. Ita priori poſterius, poſteriori ſuperius non jungitur.

Sed progrediamur longius, & ita agamus, ut nihil nobis aſſentati eſſe videamur : quæque ab his dicuntur, ſic perſequamur, ut nihil in præteritis relinquamus. Primum igitur perſpicuitas illa, quam diximus, ſatis magnam habet vim, ut ipſa per ſeſe ea, quæ ſint, nobis, ita ut ſint, indicet. Sed tamen, ut maneamus in perſpicuis firmius & conſtantius, majore quadam opus eſt vel arte vel diligentia, ne ab iis, quæ clara ſint ipſa per ſeſe, quaſi præſtigiis quibuſdam & captionibus depellamur. Nam, qui voluit ſubvenire erroribus Epicurus iis, qui videntur conturbare veri cognitionem, dixitque ſapientis eſſe opinionem (47) a perſpicuitate ſejungere; nihil fecit. Ipſius enim opinionis errorem nullo modo ſuſtulit.

XV. Quamobrem cum duæ cauſæ perſpicuis & evidentibus rebus adverſentur : auxilia totidem ſunt contra comparanda. Adverſatur enim primum, quod parum defigunt animos & intendunt in ea, quæ perſpicua ſunt, ut, quanta luce ea circumfuſa ſunt, poſſint agnoſcere : alterum eſt, quod fallacibus & captioſis interrogationibus circumſcripti atque decepti quidam, cum eas diſſolvere non poſſunt, deſciſcunt a veritate. Oportet igitur & ea, quæ pro perſpicuitate reſponderi poſſunt, in promptu habere, de quibus jam diximus : & eſſe armatos, ut occurrere poſſimus inter-

(46) *Cumque ipſa natura accuratæ orationis hoc profiteatur*) Legendum videtur potius, *rationis*. Vocavit enim paulo ante *argumentum* : nec ullus eſt qui neſciat, *rationem* a Cicerone ſæpe uſurpari pro argumento. *Paſſerat*. Neque hic mutandum eſt quicquam; eſt enim hæc *oratio* nihil quam συλλογισμός, ut ab Ariſtotele definitur, & explicatur etiam a Gellio in lib. XV. cap. 26. *Ariſtoteles*, inquit ille, *quid Syllogiſmus eſſet his verbis definivit* : Λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων. *Ejus definitionis non videbatur habere incommode interpretatio facta hoc modo : Syllogiſmus eſt oratio, in qua conſenſis quibuſdam & conceſſis, aliud quid, quam quæ conceſſa ſunt per ea, quæ conceſſa ſunt, neceſſario conficitur*. Sic Gellius hic vertit λόγος : & ſic Apulejus, etiam cum eandem illam definitionem exponeret : recte ſcilicet; ut hic Cicero. Quam enim in aliam rem definitio hic a Cicerone facta conveniat? *Faber*.

(47) *Opinionem a perſpicuitate ſejungere*) Cenſuit Epicurus, ſenſus nunquam non veraces eſſe, cum perſpicuitate nitantur; opiniones vero, quæ ſunt noſtra de viſis judicia, nonnunquam veras, nonnunquam falſas ſtatuit. Sextus Empiricus adverſ. Mathem. lib. VII. §. 203. & 210. Vide & Laertium, lib. X. §. 31. 34. *Daviſius*.

terrogationibus eorum, captionesque discutere. Quod deinceps facere constitui.

Exponam igitur generatim argumenta eorum, quoniam ipsi etiam illa solent non confuse loqui. Primum conantur ostendere, multa posse videri esse, quæ omnino nulla sunt, cum animi (48) inaniter moveantur eodem modo rebus iis, quæ nullæ sint, ut iis, quæ sint. Nam cum dicatis, inquiunt, visa quædam mitti a deo, velut ea, quæ in somniis videantur, quæque oraculis, auspiciis, extis declarentur: (hæc enim ajunt probari a Stoicis, quos contra disputant) quærunt, quonam modo, falsa visa quæ sint, ea deus efficere possit probabilia: quæ autem plane proxime ad verum accedant, efficere non possit? aut, si ea quoque possit, cur illa non possit, quæ perdifficiliter, internoscantur tamen? &, si hæc, cur non inter quæ nihil sit omnino?

Deinde, cum mens moveatur ipsa per sese, ut & ea declarant, quæ cogitatione depingimus, & ea, quæ vel furiosis, vel dormientibus videntur; nonne, inquiunt, verisimile sit, sic etiam mentem moveri, ut non modo non internoscat, vera illa visa sint, anne falsa, sed ut in his nihil intersit omnino? ut, si qui tremerent & exalbescerent, vel ipsi per se motu mentis aliquo, vel objecta terribili re extrinsecus, nihil ut esset qui distingueretur tremor ille & pallor, neque ut quidquam interesset inter interstinum & oblatum.

Postremo, si nulla visa sunt probabilia, quæ falsa sint, alia ratio est. Sin autem sunt: cur non etiam quæ non facile internoscantur? cur (49) non ut plane nihil intersit? præsertim cum ipsi dicatis, sapientem in furore sustinere se ab omni assensu, quia nulla in visis distinctio appareat.

XVI. Ad has omnes visiones inanes Antiochus quidem & permulta dicebat, & erat de hac una re unius diei disputatio. Mihi autem non idem faciendum puto: sed ipsa capita dicenda. Et primum quidem hoc reprehendendum, quod captiosissimo genere interrogationis utuntur: quod genus minime in philosophia probari solet. Cum aliquid minutatim & gradatim additur aut demitur, *soritas* hos vocant, quia acervum efficiunt uno addito grano. Vitiosum sane & captiosum genus. Sic enim ascenditis: Si tale visum objectum est a deo dormienti, ut probabile sit, cur non etiam ut

---

(48) *Animi* inaniter *moveantur eodem modo rebus iis, quæ nullæ sint, ut iis quæ sint*) VValkero nostro delenda videtur vox *inaniter*: ut enim animi *inaniter* moveantur rebus iis, quæ nullæ sint; *vere* tamen moventur iis rebus, quæ sint. Supra cap. 11. *Cum sit incertum*, vere inaniterne *moveantur*. Vide sis & cap. 16. ac lib. I. N. D. cap. 38. Et recte quidem vir eruditus illi voci litem movet. Nescio tamen an non mutanda potius quam delenda sit: ad me enim quod attinet, legerim, *animi* frequenter *moveantur* &c. *Idem*.

(49) *Cur non ut plane nihil intersit*) Locus obscurior non attendenti ob particulam *ut*. Cujus tamen in ea significatione Ciceroni usus est frequentissimus. *Ut nihil intersit*, valet *etiamsi nihil intersit*. Dicatur plenius, *ut concedamus nihil interesse*. Confer sequentia; & quæ annoto ad illa verba, *Ut sibi sint & ova ovorum, & apes apum simillima*, qui locus item immerito correctus est. *Faber*;

ut valde verisimile? cur deinde non, ut difficiliter a vero internoscatur? deinde, ut ne internoscatur quidem? postremo ut nihil inter hoc & illud intersit? Huc si perveneris, me tibi primum quidque concedente, meum vitium fuerit. Sin ipse tua sponte processeris, tuum.

Quis enim tibi dederit, aut omnia deum posse; aut ita facturum esse, si possit? Quomodo autem sumis, ut, si quid cui simile esse possit, sequatur, ut etiam internosci difficiliter possit? deinde, ut ne internosci quidem? postremo, ut idem sit? Ut, si lupi canibus similes: eosdem dices ad extremum. Et quidem honestis similia sunt quædam non honesta, & bonis non bona, & artificiosis minime artificiosa. Quid dubitamus igitur affirmare nihil inter hæc interesse? Ne repugnantia quidem videmus? Nihil est enim, quod de suo genere in aliud genus transferri possit. At si efficeretur, ut inter visa differentium generum nihil interesset: reperirentur quæ & in suo genere essent, & in alieno. Quod fieri qui potest?

Omnium deinde inanium visorum una depulsio est, sive illa cogitatione informantur, quod fieri solere concedimus; sive in quiete, sive per vinum, sive per insaniam. Nam ab omnibus ejusdem modi visis perspicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abesse dicemus. Quis enim, cum sibi fingit aliquid & cogitatione depingit, non, simul (50) ac se ipse commovit atque ad se revocavit, sentit quid intersit inter perspicua & inania? Eadem ratio est somniorum. Num censes Ennium, cum in hortis cum Ser. Galba, vicino suo, ambulavisset, dixisse, Visus sum mihi cum Galba ambulare? At, cum somniavit, ita narravit:

(51) *Visus Homerus adesse poeta.*

Idemque in Epicharmo:

Nam videbar somniare med ego esse mortuum.

Itaque, simul ut experrecti sumus, visa illa contemnimus: neque ita habemus, ut ea, quæ in foro gessimus.

XVII. At enim dum videntur, eadem est in somniis species (52) eorum, quæ vigilantes videmus. Plurimum interest. Sed id omittamus. Il-

(50) *Simul ac se ipse commovit*) Proverbium tritum sermone ipse in lib. III. de Oratore sic extulit, *Facilius est currentem incitare, quam commovere languentem*. Ductum etiam videri potest ex ritu commovendi sacra bellis indicendis, de quo legendus tibi Servius ad illud Maronis, Æneid. VII. *Cum prima movent in prælia Martem*. Idem.

(51) *Visus Homerus adesse poeta*) Lucretius I. 121.

Etsi præterea tamen esse Acherusia templa
Ennius æternis exponit versibus, edens;
Unde sibi exortam semper florentis Homeri
Commemorat speciem &c.

Vide & Somn. Scip. cap. i. *Davisius*.

(52) *Species ac eorum*) Sensui prorsus necessaria est vox media; quam nos ea de causa reposuimus. *Idem*.

lud enim dicimus, non eandem eſse vim neque integritatem dormientium & vigilantium, nec mente, nec ſenſu. Ne vinolenti quidem quæ faciunt, eadem approbatione faciunt, qua ſobrii : dubitant, hæſitant, revocant ſe interdum, iiſque, quæ videntur, imbecillius aſsentiuntur : cumqne edormiverunt, illa viſa quam levia fuerint intelligunt. Quod idem contingit inſanis; ut & incipientes furere ſentiant, & dicant, aliquid, quod non ſit, id videri ſibi : &, cum relaxentur, ſentiant, atque illa dicant Alcmæonis :

Sed mihi neutiquam cor conſentit cum oculorum adſpectu.

At enim ipſe ſapiens ſuſtiuet ſe in furore, ne apptobet falſa pro veris. Et alias quidem ſæpe, ſi aut in ſenſibus ipſius eſt aliqua forte gravitas, aut tarditas, aut obſcuriora ſunt quæ videntur, aut a perſpiciendo temporis brevitate excluditur. Quanquam totum hoc, ſapientem aliquando ſuſtinere aſſenſionem, contra vos eſt. Si enim inter viſa nihil intereſſet, aut ſemper ſuſtineret, aut nunquam. Sed ex hoc genere toto perſpici poteſt levitas orationis eorum, qui omnia cupiunt confundere. Quærimus gravitatis, conſtantiæ, firmitatis, ſapientiæ judicium : utimur exemplis ſomniantium, furioſorum, ebrioſorum. Illud attendamus in hoc omni genere, quam inconſtanter loquamur. Non enim proferremus vino aut ſomno oppreſſos, aut mente captos, tam abſurde, ut tum diceremus intereſſe inter vigilantium viſa, & ſobriorum, & ſanorum, & eorum, qui eſſent aliter affecti : tum nihil intereſſe.

Ne hoc quidem cernunt, omnia ſe reddere incerta, qnod nolunt. Ea dico incerta, quæ ἄδηλα Græci. Si enim res ſe ita habeant, ut nihil interſit, utrum ita cui videatur, ut inſano, an ſano : cui poſſit exploratum eſſe de ſua ſanitate? Quod velle efficere, non mediocris inſaniæ eſt.

Similitndines vero aut geminorum, aut ſignorum annulis impreſſorum, pueriliter conſectantur. Quis enim noſtrum ſimilitudines negat eſſe, cum eæ plurimis in rebus appareant? Sed, ſi ſatis eſt ad tollendam cognitionem, ſimilia eſſe multa multorum : cur eo non eſtis contenti, præſertim concedentibus nobis? & cur id potius contenditis, quod rerum natura non patitur, ut non ſuo quidque genere ſit tale, quale eſt? nec ſit in duobus aut pluribus nulla re differens ulla communitas? ut ſibi ſint & ova ovorum, & apes apium ſimillimæ. Quid pugnas igitur? aut quid tibi vis in geminis? conceditur enim ſimiles eſſe : quo contentus eſſe potueras. Tu autem vis eoſdem plane eſſe; non ſimiles : quod fieri nullo modo poteſt.

Dein confugis ad phyſicos eos, qni maxime in Academia irridentur : a quibus ne tu quidem jam te abſtinebis : & ais Democritum (53) dicere, innu-

(53) *Democritum dicere, innumerabiles eſſe mundos*) De hac Democriti ſententia videre poſſint Æg. Menagius ad Laertii, IX. 44. & Jac. Perizonius ad Æliani Var. Hiſt. IV. 29. *Idem*.

innumerabiles esse mundos, & quidem sic quosdam inter se non solum similes, sed undique perfecte & absolute ita pares, ut inter eos nihil prorsus intersit, & eos quidem innumerabiles: itemque homines. Deinde postulas, ut, si mundus ita sit par alteri mundo, ut inter eos ne minimum quidem intersit, concedatur tibi, ut in hoc quoque nostro mundo aliquid alicui sic par sit, ut nihil differat, nihil intersit. Cur enim, inquies, cum ex illis individuis, unde omnia Democritus gigni affirmat, in reliquis mundis, & in his quidem innumerabilibus, innumerabiles Q. Lutatii Catuli non modo possint esse, sed etiam sint, in hoc tanto mundo Catulus alter non possit effici?

XVIII. Primum quidem me ad Democritum vocas, cui non assentior: potiusque refellam, propter id, quod dilucide docetur a politioribus physicis, singularum rerum singulas proprietates esse. Fac enim antiquos illos Servilios, qui gemini fuerunt, tam similes quam dicuntur: num censes etiam eosdem fuisse? Non cognoscebantur foris, at domi: non ab alienis, at a suis. An non videmus, hoc usu venire, ut quos nunquam putassemus a nobis internosci posse, eos, consuetudine adhibita, tam facile internosceremus, uti ne minimum quidem similes esse viderentur?

Hic pugnes licet, non repugnabo: quin etiam concedam, illum ipsum sapientem, de quo omnis hic sermo est, cum ei res similes occurrant, quas non habeat denotatas, retenturum assensum; nec unquam ulli viso assensurum, nisi quod tale fuerit, quale falsum esse non possit. Sed ad ceteras res habet quandam artem, qua vera a falsis possit distinguere: & ad similitudines istas usus adhibendus est. Ut mater geminos internoscit consuetudine oculorum: sic tu internosces, si assueveris. Videsne, ut in proverbio sit ovorum inter se similitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse complures (salvis rebus illis) qui gallinas alere permultas quæstus causa solerent: hi cum ovum inspexerant, quæ id gallina peperisset, dicere solebant. Neque id est contra nos: nam nobis satis est ova illa * internoscere. Nihil enim (54) magis assentiri potest hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset. Habeo enim regulam, ut talia visa

D 2 vera

* Lamb. *internoscere licere. At enim nihilo minus assentiri potes.*

(54) *Nihil enim magis assentiri potest hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset. Habeo enim regulam.*) Verba inculcare aut mutare, ut mutavit hic Lambinus, satis tutum non arbitror. Si quid ausim affirmare, tantum pro *potest* legam *potes*; & distinguam sic, *Nihil enim magis assentiri potes, hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset? Habeo enim* &c. quia sentio dialogismum esse, in quo responsio illa, *Habeo enim regulam*, postulat, ut in priore parte legatur *potes*. Academicus inducitur qui Lucullo hæc dicenti, *Nobis satis est ova illa internoscere*, referat *Nihil enim*: quasi responderet *Nihil est*, aut nihil est profecto: quomodo ille apud Terentium in Adelphis, *Quid ajunt? quid censes? nihil enim.* Deinde item sibi Lucullus objicit etiam, quod Academicum quæsiturum sciat, *Magis assentiri potes* &c. Ipse respondet, *Habeo enim regulam*. Significare autem vult ejusmodi anthypophora non magis assentiri posse Lucullum hoc ovum scilicet esse illud ovum quod se dicat nosse, quam si inter illa omnino nihil interesset. *Faber.*

vera judicem, qualia falsa esse non possint. Ab hac mihi non licet transversum, ut ajunt, digitum discedere, ne confundam omnia. Veri enim & falsi non modo cognitio, sed & natura tolletur, si nihil erit, quod intersit. Ut etiam illud absurdum sit, quod interdum soletis dicere, cum visa in animos imprimantur, non vos id dicere, inter ipsas impressiones nihil interesse, sed inter species & quasdam formas eorum. Quasi vero non specie visa judicentur: quæ fidem nullam habebunt, sublata veri & falsi nota.

Illud vero perabsurdum, quod dicitis probabilia vos sequi, si re nulla impediamini. Primum qui potestis non impediri, cum a veris falsa non distent? Deinde quod judicium est veri, cum sit commune falsi? Ex his illa necessario nata est ἐποχή, id est assensionis retentio: in qua melius sibi constitit Arcesilas, si vera sunt quæ de Carneade nonnulli existimant. Si enim percipi nihil potest, quod utrique visum est: tollendus assensus est. Quid enim est tam futile, quam quidquam approbare non cognitum? Carneadem autem etiam heri audiebamus, solitum esse delabi interdum, ut diceret, opinaturum, id est, peccaturum esse sapientem. Mihi porro non tam certum est, esse aliquid, quod comprehendi possit, de quo jam nimium etiam diu disputo, quam sapientem nihil opinari, id est, nunquam assentiri rei vel falsæ vel incognitæ.

Restat illud, quod dicunt, veri inveniendi causa contra omnia dici oportere & pro omnibus. Volo igitur videre, quid invenerint. Non solemus (55), inquit, ostendere. Quæ sunt tandem ista mysteria? aut cur celatis, quasi turpe aliquid, sententiam vestram? Ut, qui audient, inquit, ratione potius quam auctoritate ducantur. Quid si utrumque? num pejus est? Unum tamen illud non celant, nihil esse, quod percipi possit. An in eo auctoritas nihil obest? mihi quidem videtur vel plurimum. Quis enim ista tam aperte perspicueque & perversa, & falsa secutus esset, nisi tanta in Arcesila, multo etiam major in Carneade & copia rerum & dicendi vis fuisset?

XIX. Hæc Antiochus fere & Alexandriæ tum, & multis annis post, multo etiam asseverantius in Syria, cum esset mecum, paulo ante quam esset mortuus. Sed jam confirmata causa, te, hominem amicissimum, (me autem appellabat) & aliquot annis minorem natu, non dubitabo monere: Tune, cum tantis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumque nostrum dissentientem commoveris, eam philosophiam sequere, quæ confundit vera cum falsis, spoliat nos judicio, privat approbatione, omnibus orbat

(55) *Non solemus, inquit, ostendere*) Augustinus contra Acad. lib. III. cap. 20. *Cicero ait illis* (Academicis) *morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam nisi qui secum ad senectutem usque vixisset, aperire consuevisse.* Vide & cap. 17. & lib. II. cap. 13. Attamen Carneades καίτοι ὑπὸ Στωϊκῆς φιλονεικίας· εἰς τὸ φανερὸν αὐτῶν, πρός γε τοὺς ἑταίρους δὲ ἀπορρήτων, ὡμολόγει τε καὶ ἠλήθευε καὶ ἀπεφαίνετο, ἃ κἂν ἄλλος τῶν ἐντυχόντων. Hoc testatur Numenius apud Eusebium Præp. Evang. lib. XIV. cap. 8. *Davisius.*

orbat sensibus? Et Cimmeriis (56) quidem, quibus adspectum solis sive deus aliquis, sive natura ademerat, sive ejus loci, quem incolebant, situs ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat. Isti autem, quos tu probas, tantis offusis tenebris, ne scintillam quidem ullam nobis ad adspiciendum reliquerunt. Quos si sequamur, iis vinculis simus adstricti, ut nos commovere nequeamus: sublata enim assensione omnem & motum animorum, & actionem rerum sustulerunt: quod non modo recte fieri, sed omnino fieri non potest. Provide etiam, ne uni tibi istam sententiam minime liceat defendere. An tu, cum res occultissimas aperueris, in lucemque protuleris, juratusque dixeris, ea (57) te comperisse: quod mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoveram: negabis esse ullam rem, quæ cognosci, comprehendi, percipi possit? Vide, quæso, etiam atque etiam, ne illarum quoque rerum pulcherrimarum a te ipso minuatur auctoritas.

Quæ cum dixisset ille, finem fecit. Hortensius autem vehementer admirans, quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus sæpe tolleret: nec mirum; nam nunquam arbitror contra Academiam dictum esse subtilius: me quoque, jocansne, an ita sentiens (non enim satis intelligebam) cœpit hortari, ut sententia desisterem.

Tum mihi Catulus, Si te, inquit, Luculli oratio flexit, quæ est habita memoriter, accurate, copiose, taceo; neque te, quo minus, si tibi ita videatur, sententiam mutes, deterrendum puto. Illud vero non censuerim, ut ejus auctoritate moveare. Tantum enim te non monuit, inquit arridens, ut caveres, ne quis improbus tribunus plebis, quorum vides quanta copia semper futura sit, arriperet te, & in concione quæreret, qui tibi constares, cum idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse dixisses. Hoc, quæso, ne te terreat. De causa autem ipsa malim quidem te ab hoc dissentire. Sin cesseris, non magnopere mirabor. Memini enim Antiochum ipsum, cum annos multos talia sensisset, simul ac visum sit, sententia destitisse. Hæc cum dixisset Catulus: me omnes intueri.

XX. Tum ego non minus commotus, quam soleo in causis majoribus, hujusmodi quadam oratione sum exorsus: Me, Catule, oratio Luculli de ipsa re ita movit, ut docti hominis, & copiosi, & parati, & nihil prætereuntis eorum, quæ pro illa causa dici possent; non tamen ut ei respondere posse diffiderem. Auctoritas autem tanta plane me movebat, nisi tu opposuisses non minorem tuam. Aggrediar igitur, si pauca ante quasi de fama mea dixero.

Ego enim, si aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi, ad hanc potissimum philosophiam me applicavi; non modo stultitiam meam, sed

(56) *Et Cimmeriis quidem, quibus adspectum solis &c.*) Est ab Homero Odyss. Λ. 14. Hinc in proverbio feruntur *Cimmeriæ tenebræ*; de quibus vide Des. Erasmum in Adag. *Idem*.

(57) *Ea te comperisse*) Te comperisse conjurationem Catilinariam. *Lambin.*

ſed etiam mores & naturam condemnandam puto. Nam, ſi in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia etiam coercetur: ego de omni ſtatu conſilioque totius vitæ aut certare cum aliis pugnaciter, aut fruſtrari cum alios, tum etiam me ipſum velim? Itaque, niſi ineptum putarem, in tali diſputatione id facere, quod, cum (58) de republica diſceptatur, fieri interdum ſolet: jurarem per Jovem deoſque penates, me & ardere ſtudio veri reperiendi, & ea ſentire, quæ dicerem. Qui enim poſsum non cupere verum invenire, cum gaudeam, ſi ſimile veri quid invenerim? Sed, ut hoc pulcherrimum eſse judicem, vera videre, ſic, pro veris probare falſa, turpiſſimum eſt. Nec tamen ego is ſum, qui nihil unquam falſi approbem, qui nunquam aſsentiar, qui nihil opiner: ſed quærimus de ſapiente. Ego vero ipſe & magnus quidem ſum opinator, (non enim ſum ſapiens) & meas cogitationes ſic dirigo, non ad illam parvulam Cynoſuram,

Qua fidunt duce noſturna Phœnices in alto,

ut ait Aratus, eoque directius gubernant, quod eam tenent,

Quæ curſu interiore brevi convertitur orbe;

ſed ad Helicem & clariſſimos Septentriones, id eſt, rationes has, latiore ſpecie, non ad tenue elimatas. Eo fit, ut errem & vager latius. Sed non de me, ut dixi, ſed de ſapiente quæritur. Viſa enim iſta cum acriter mentem ſenſumve pepulerunt, accipio, hiſque interdum etiam aſsentior, nec percipio tamen: nihil enim arbitror poſse percipi. Non ſum ſapiens: itaque viſis cedo, neque poſsum reſiſtere. Sapientis autem hanc cenſet Arceſilas vim eſse maximam, Zenoni aſsentiens, cavere ne capiatur: ne fallatur, videre. Nihil eſt enim ab ea cogitatione, quam habemus de gravitate ſapientis, errore, levitate, temeritate disjunctius.

Quid igitur loquar de firmitate ſapientis? quem quidem nihil opinari tu quoque, Luculle, concedis. Quod quoniam a te probatur, (ut præpoſtere tecum agam, mox referam me ad ordinem) hæc primum concluſio quam habeat vim, conſidera.

XXI. Si ulli rei ſapiens aſsentietur unquam, aliquando etiam opinabitur: nulli igitur rei aſsentietur. Hanc concluſionem Arceſilas probat: confirmabat enim & primum, & ſecundum. Carneades (59) nonnunquam ſecun-

(58) *Cum de Rep. diſceptatur, fieri interdum ſolet*) Reſpicere videtur ad id jusjurandum, quo poſt ſententias dictas interdum adigebantur ſenatores: jurabant enim, *E republica eſse quod cenſuiſsent*. Vide Briſſonium Form. lib. II. pag. 226. *Davíſius*.

(59) *Carneades nonnunquam ſecundum illud dabat*) Secundus concluſionis modus, ut vidiſti deſcriptum in Topicis, hic plenus eſt: *Si ulli rei ſapiens aſsentietur unquam, aliquando etiam opinabitur: nunquam autem opinabitur: nulli igitur rei aſsentietur.*
His

secundum illud dabat, assentiri aliquando. Ita sequebatur etiam opinari: quod tu non vis, & recte, ut mihi videris. Sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum, falsum esse & Stoici dicunt, & eorum adstipulator Antiochus. Posse enim eum falsa a veris, & quæ non possunt percipi, ab iis, quæ possint, distinguere. Nobis autem primum, etiam si quid percipi possit, tamen ipsa consuetudo assentiendi periculosa esse videtur & lubrica.

Quamobrem cum tam vitiosum esse constet, assentiri quidquam aut falsum aut incognitum, sustinenda est potius omnis assensio, ne præcipitet, si temere processerit. Ita enim finitima sunt falsa veris, eaque quæ percipi [a] possunt, (si modo ea sunt quædam: jam enim videbimus) ut tamen (60) in præcipitem locum non debeat se sapiens committere. Sin autem (61), omnino nihil esse quod percipi possit, a me sumpsero, &, quod tu mihi das, accepero, sapientem nihil opinari: effectum illud erit, sapientem assensus omnes cohibiturum: ut tibi videndum sit, idne malis, an aliquid opinaturum esse sapientem. Neutrum, inquies, illorum. Nitamur igitur, nihil posse percipi. Etenim de eo omnis est controversia.

XXII. Sed prius pauca cum Antiocho, qui hæc ipsa, quæ a me defendun-

---

His verbis porro *primum* & *secundum* Stoici solent uti in his conclusionum modis, quos in eodem libro illo exponit tam accurate Cicero, & Chrysippus apud Diogenem in Zenone, & alii multi. Græci vocant ἡγούμενον & πρῶτον primam partem connexi, ut secundam δεύτερον aut λῆγον, aut ἑπόμενον, quæ Cicero nunc *antecedens & consequens*, nunc *primum & secundum*, nunc *primum & extremum*, eisdem quibus illi verbis exprimit. Hic tamen vocat *primum*, primam sumptionem, id est totum connexum, ut etiam paulo post, cum dicit, *Sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum: secundum* autem ut Græci, quod erat postremum in connexo, *Nunquam autem opinabitur*: quæ est etiam secunda sumptio in hac conclusione rationis. Jam Arcesilæ ratio tota est perfacilis. Is probabat conclusionem, id est συμπέρασμα, ut etiam in lib. III. de Finibus conclusionis rationis postremam partem illam sic vocat: *Duorum autem*, inquit, *a quibus effecta conclusio est*. (Hoc dixi quod sæpissime conclusionem rationis vocat, quam Græci συλλογισμὸν, aut ἀπόδειξιν) Conclusionem igitur hanc probat hoc ipso quod sumptiones duas, ex quibus ea efficitur, confirmat, id est, quasi συγκαταθεῖ, sua sententia comprobat, aut adeo confirmat rationibus allatis. In hoc autem convenit Arcesilæ cum Zenone, qui primus omnium philosophorum statuit sapientem nihil opinaturum. De Carneade res est item facillima; *nonnunquam probabat secundum*: id erat, *Sapiens autem nunquam opinabitur*. *Nonnunquam* dicit, quia nonnunquam contrariam sententiam probabat, ut supra dixit: *Carneadem autem etiam heri audiebamus solitum esse delabi interdum, ut diceret opinaturum esse sapientem*. Et paulo ante eum locum de assensione. *In qua melius*, inquit, *sibi constitit Arcesilas, si vera sunt quæ de Carneade nonnulli existimant*. Vides igitur Carneades quid hic probaret, & quomodo: vel potius quid simularet se probare. Id enim dicit infra Cicero se putare magis ab illo disputatum, quam probatum, atque in eo se Clitomachum auctorem sequi. *Faber*.

a Lamb. *non possunt, iis quæ percipi possunt*.

(60) *Ut tamen in præcipitem locum*) Legendum est, *ut in tam præcipitem locum*. Atque hanc emendationem & adjuvant codices Mss. & libentius amplector, quod Guidoni Fabro Pibracio, patrono regio, venerat etiam ante in mentem. *Lamb.*

(61) *Sin autem omnino nihil esse quod percipi* &c.) Nam si nihil percipi potest, non potest sapiens assentiri rei incognitæ, quin uno tempore opinetur: at sapiens non opinatur: ergo sapiens assensus omnes cohibere debet. *Idem*.

duntur, & didicit apud Philonem tam diu, ut constaret diutius didicisse neminem, & scripsit de his rebus acutissime, & idem hæc non acrius accusavit in senectute, quam antea defensitaverat. Quamvis igitur fuerit acutus, ut fuit: tamen inconstantia levatur auctoritas. Quis enim iste dies illuxerit, quæro, qui illi ostenderit eam, quam multos annos esse negavisset, veri & falsi notam. Excogitavit aliquid? eadem dicit, quæ Stoici. Pœnituit eum illa sensisse? cur non se transtulit ad alios, & maxime ad Stoicos? eorum enim erat propria ista [b] dissensio. Quid? eum Mnesarchi pœnitebat? quid? Dardani? qui erant Athenis tum principes Stoicorum. Nunquam a Philone discessit, nisi posteaquam ipse cœpit, qui se audirent, habere.

Unde autem subito vetus Academia revocata est? Nominis dignitatem videtur, cum a re ipsa descisceret, retinere voluisse. Quod erant qui illum gloriæ causa facere dicerent: sperare etiam fore, ut ii, qui se sequerentur, Antiochii vocarentur. Mihi autem magis videtur non potuisse sustinere concursum omnium philosophorum. Etenim de cæteris sunt inter illos nonnulla communia: hæc Academicorum est una sententia, quam reliquorum philosophorum nemo probet. Itaque cessit: & ut ii, qui nisi sub nube solem non ferunt; item ille, cum æstuaret, veterum, ut Mænianorum (62), sic Academicorum umbram secutus est.

Quoque solebat uti argumento tum, cum ei placebat nihil posse percipi, cum quæreret, Dionysius ille Heracleotes utrum comprehendisset certa illa nota, qua assentiri dicitis oportere, illudne, quod multos annos tenuisset, Zenonique magistro credidisset, honestum quod esset, id bonum solum esse: an, quod postea defensitavisset, honesti inane nomen esse; voluptatem esse summum bonum: qui ex illius commutata sententia docere vellet, nihil ita signari in animis nostris a vero posse, quod non eodem modo possit a falso, is curavit, quod argumentum ex Dionysio ipse sumpsisset, ex eo cæteri sumerent.

XXIII. Sed cum hoc alio loco plura; nunc ad ea, quæ a te, Luculle, dicta sunt. Et primum quod initio dixisti, videamus quale sit: similiter a nobis de antiquis philosophis commemorari, atque seditiosi solerent claros viros, sed tamen populares aliquos nominare. Illi cum res (63) non bonas

b Man. Lamb. *defensio*.

(62) *Mænianorum*) Nonius in *Mæniana*: Mæniana *ab inventore eorum Mænio dicta sunt*: *unde & columna Mæniana*. Cicero Academ. lib. IV. *interim ille, cum æstuaret, veterum, ut Mænianorum, sic Academicorum viam secutus est*. Ex nostro corrigendi sunt Marcelli codices. Pravam tamen illam rationem non evitavit G. J. Vossius in Etymologico; qui, simul ac Brissonius, Mastinius, & Interpretes ad *Festum*, de *Mænianis* plura congessit. Adjiciam tamen *Asconii* verba: *Mænius*, inquit, *cum domum suam venderet Catoni & Flacco censoribus, ut ibi basilica ædificaretur, exceperat jus sibi unius columnæ: super quam tectum projiceret ex provolantibus tabulatis, unde ipse & posteri ejus spectare munus gladiatorum possent, quod etiam tum in foro dabatur*. Extant ad Divin. in Cæcilium c. 16. De Mænianorum vero etymologia diversus abit a veteribus Cl. Salmasius ad Spartianum p. 155. edit. Paris. quem, si lubet, vide. *Davisius*.

(63) *Res non bonas*) Lego, *res novas*.

nas tractent, similes bonorum videri volunt. Nos autem dicimus, ea nobis videri, quæ vosmetipsi nobilissimis philosophis placuisse conceditis. Anaxagoras nivem nigram dixit esse: ferres me, si ego idem dicerem? tu, ne si dubitarem quidem. At quis est hic? num sophistes? sic enim appellabantur ii, qui ostentationis aut quæstus causa philosophantur: maxima fuit & gravitatis & ingenii gloria.

Quid loquar de Democrito? quem cum eo conferre possumus non modo ingenii magnitudine, sed etiam animi; qui ita sit ausus ordiri: *Hæc loquor de universis*. Nihil excipit, de quo non profiteatur: quid enim esse potest extra universa? Quis hunc philosophum non anteponit Cleanthi, Chrysippo, reliquisque inferioris ætatis? qui mihi cum illo collati quintæ (64) classis videntur. Atque is non hoc dicit, quod nos, qui veri esse aliquid non negamus, percipi posse negamus. Ille verum esse plane negat. Esse sensus quidem dicit, sed obscuros & tenebricosos. Sic enim appellabat eos is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus, initio libri, qui est de Natura. *Nego*, inquit, *scire nos sciamusne aliquid, an nihil sciamus: ne idipsum quidem nescire, aut scire, scire nos: nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit*.

Furere tibi Empedocles videtur: at mihi dignissimum rebus iis, de quibus loquitur, sonum fundere. Num ergo is excæcat nos, aut orbat sensibus, si parum magnam vim censet in iis esse ad ea, quæ sub eos subjecta sunt, judicanda? Parmenides, Xenophanes, minus bonis quanquam versibus, sed tamen illis versibus, increpant eorum arrogantiam, quasi irati, qui, cum sciri nihil possit, audeant se scire dicere. Et ab his ajebas removendum Socratem & Platonem. Cur? an de ullis certius possum dicere? Vixisse cum his equidem videor: ita multi sermones perscripti sunt, e quibus dubitari non possit, quin Socrati nihil sit visum sciri posse. Excepit unum tantum, *scire se, nihil se scire*: nihil amplius. Quid dicam de Platone? qui certe tam multis libris hæc persecutus non esset, nisi probavisset. Ironiam enim alterius, perpetuam præsertim, nulla fuit ratio persequi.

XXIV. Videorne tibi non, ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari (65) nunquam, nisi clarum, nisi nobilem? At-

Nihil enim Rep. bene constituta, fuit unquam invidiosius, quam non modo tractatio, sed etiam studium novarum rerum. Legisti oratione prima in Catilinam: *Servilius Ahala Sp. Melium rebus novis studentem sua manu occidit*; ut mittam exempla infinita. In philosophia vult item invidiosum esse Arcesilæ novæ Academiæ principi, atque ejus æmulis, quod nova Academia instituenda ille exortus est, ut antea dixit, qui bene constitutam philosophiam everteret. Quid ergo aut in Rep. aut in philosophia bene constituta, aut seditiosis illis tribunis quos memoravit, aut novis Academicis quos cum illis comparavit, vel aptius, vel gravius, quam res novæ ab antiquis potuit objici? *Faber*.

(64) *Quintæ classis*) Id est, ultimæ. Populus in comitiis in quinque classes dividebatur. Infimi quique ex plebe in quintam classem conferebantur. *Gujet*.

(65) *Imitari nunquam*) Exulet vox nequissima, *nunquam*, & reducatur in suas sedes, *num quem*, cum hac interpunctione. *Videorne tibi non ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari? Num quem nisi clarum, nisi nobilem?* Passerat.

qui habebam molestos vobis, sed minutos, Stilponem, Diodorum, Alexinum: quorum sunt contorta & aculeata quædam sophismata. Sic enim appellantur fallaces conclusiunculæ. Sed quid eos colligam, cum habeam Chrysippum, qui fulcire putatur porticum Stoicorum? Quam multa ille contra sensus, quam multa contra omnia, quæ in consuetudine probantur? Dissolvit idem. Mihi quidem non videtur: sed dissolverit sane. Certe tam multa non collegisset, quæ nos fallerent probabilitate magna, nisi videret his resisti non facile posse.

* Quid Cyrenæi videntur? minime contempti philosophi: qui negant esse quidquam, quod percipi possit extrinsecus: ea se sola percipere, quæ tactu intimo sentiant, ut dolorem, ut voluptatem: neque se, quo quid colore aut quo sono sit, scire, sed tantum sentire, affici se quodam modo.

Satis multa de auctoribus. Quanquam ex me quæsieras, nonne putarem post illos veteres, tot seculis, inveniri verum potuisse, tot ingeniis, tantisque studiis quærentibus. Quid inventum sit, paulo post videro, re ipso quoque judice. Arcesilam vero non obtrectandi causa cum Zenone pugnavisse, sed verum invenire voluisse, sic intelligitur.

(66) Nemo, inquam, superiorum non modo expresserat, sed ne dixerat quidem, posse hominem nihil opinari: nec solum posse, sed ita necesse esse sapienti. Visa est Arcesilæ cum vera sententia, tum honesta & digna sapiente. Quæsivit de Zenone fortasse, quid futurum esset, si nec percipere quidquam posset sapiens, nec opinari sapientis esset. Ille credo (67), Nihil opinatur: quoniam esset quod percipi posset. Quid ergo id esset? Visum, credo. Quale igitur *visum?* Tum illum ita definivisse, *ex eo, quod esset, sicut esset, impressum, & signatum, & effictum*. Post requisitum, etiamne, si ejusmodi esset visum verum, quale falsum. Hic Zenonem vidisse acute, nullum esse visum, quod percipi posset, si id tale esset ab eo, quod est, ut ejusmodi ab eo, quod non est, posset esse. Recte consensit Arcesilas ad definitionem additum: neque enim falsum percipi posse, neque verum, si esset tale, quale vel falsum.

Incubuit autem in eas disputationes, ut doceret, nullum tale esse visum a vero, ut non ejusdem modi etiam a falso possit esse. Hæc autem est una contentio, quæ adhuc permanserit. Nam illud, nulli rei assensurum esse sapientem, nihil ad hanc controversiam pertinebat. Licebat enim nihil percipere, & tamen opinari: quod a Carneade dicitur probatum. Equidem Clitomacho plus quam Philoni, aut Metrodoro, credens, hoc magis ab eo disputatum quam probatum puto.

XXV. Sed id omittamus. Illud certe, opinatione & perceptione sublata, sequitur omnium assensionum retentio: ut, si ostendero nihil posse percipi, tu concedas nunquam assensurum esse. Quid ergo est, quod percipi pos-

* Vict. *Quid Cyrenai? Videntur mihi minime contempti philosophi.*

(66) *Nemo, inquam*) Legit, *nemo unquam*, Lambinus.

(67) *Ille credo, Nihil opinatur*) Alii *opinaturum* legi volunt. Ego nihil muto. Vel facilius est intelligi verbum *inquit*, aut *respondet*, aut aliud simile. In definitione autem *visi* bene *effictum* pro *effectum* reponit Lambinus. Est enim expressum e Græco *ἐναπομεμαγμένον*, quod verbum in hac definitione posuerat Zeno. *Faber*.

possit, si ne sensus quidem vera nuntiant? quos tu, Luculle, communi loco defendis. Quod (68) ne id facere posses, idcirco heri non necessario loco contra sensus tam multa dixeram. Tu autem te negas infracto remo (69), neque columbæ collo commoveri. Primum cur? nam & in remo sentio non esse id, quod videatur: & in columba plures videri colores, nec esse plus uno. Deinde nihilne præterea diximus? Maneant (70) illa omnia: lacerat ista causa; veraces (71) suos esse sensus dicit. Igitur semper auctorem habes, & eum, qui magno suo periculo causam agat. Eo enim rem dimittit Epicurus, si unus sensus *semel* in vita mentitus sit, nulli unquam esse credendum. Hoc est (72) verum esse, confidere suis testibus, & importune insistere. Itaque Timagoras Epicureus negat sibi unquam, cum oculum torsisset, duas ex lucerna flammulas esse visas: opinionis (73) enim esse mendacium, non oculorum. Quasi quæratur, quid sit, non quid videatur. Sed hic quidem majorum similis.

Tu *vero*, qui visa sensibus alia vera dicas esse, alia falsa: qui ea distinguis? Desine, quæso, communibus locis: domi nobis ista nascuntur. Si quis deus te interroget, sanis modo & integris sensibus, num amplius quid desideras; quid respondeas? Utinam quidem roget! Audiat quam nobiscum male agatur. Ut enim vera videamus, quam longe videbimus? Ego (74) Catuli Cumanam ex hoc loco regionem video, Pompejanum

(68) *Quod ne* id *facere posses*) Manutius delet *id*. Lambinus autem legit, *quod ne tu* te facere posses. Petrus Faber statuit, *id* ornatus causa hic adjici. Revera *quod*, ut solet, παρέλκει. Vide J. Fr. Gronovium ad Livii XXVII. 7. *Davis.*

(69) *Remo*) Supra, cap. 7.

(70) *Maneant illa omnia, lacerat ista causa; veraces suos sensus esse dicit. Igitur*) Hic de doctorum hominum conjectura nihil dicam. Mihi error omnis videtur esse in uno verbo *lacerat*; isque natus e similitudine literæ *i.* cum litera *l.* quas plerumque vix liceat internoscere, & literarum B. & R. quarum item magna similitudo est in libris qui majoribus his, id est Latinis, literis scripti etiam hoc tempore reperiuntur. Pro illis igitur L. & R. reseribam I. & B. & erit *Jacebat ista causa*. Si, inquit, hoc teneo, ut maneant fixa & sint omnia illa, quæ heri diximus, videbas ipse jacere istam causam. Verbum *maneant* in ejusmodi re admodum frequens: quomodo apud Græcos Plato in Sophista dicit, Μενέτω [illegible]. Sic sæpe alias; nihil opus exemplis. Verbi item *jacere* usus in hac re frequentissimus. *Jacebat ista causa*, hic valet, afflicta ista erat & labefactata defensio. Sic infra dicet in hoc libro, *Vides profecto jacere illud perspicuitatis patrocinium*. Faber. Legerim, *Manent illa omnia*. Blaterat iste tamen, & *veraces suos esse sensus dicit*, vel, blatero iste tamen veraces &c. *Davisius*.

(71) *Veraces suos esse sensus dicit: igitur semper auctorem habes*) Rectum sic est. Est enim anthypophora, qualis infra erit, *Cautum est, inquit*. Hic ergo quasi alius quis, qui id pro Lucullo dicat, inducitur. Respondet Cicero, atque addit illi socium Epicurum, ut auctore tam levi vel magis ei sententiæ fidem deroget. *Faber*.

(72) *Hoc est verum esse, confidere suis testibus, & importune insistere?*) Sic lego cum interrogatione. Negat verum esse docere suis modo testibus. Paulus Jurisconsf. in lege 24. de testibus, cum dicit, *Testes eos, quos accusator de domo produxerit, interrogari non placuit*, ostendit quid hic licuerit antiquo jure. *Suos* autem *testes* eo magis appellare sensus, eosque improbare hic videtur, quod eos Heraclitus apud Sextum sic & appellat, & vituperat. Κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοί &c. *Idem*.

(73) *Opinionis enim esse mendacium, non oculorum*) Ita dicere solebant Epicurei. Vide Lucretium IV. 464. Ac, ne plures memorem, Sextum Empiricum advers. Mathem. lib. VII. §. 203. & lib. VIII. §. 9. *Davisius*.

a Vict. *Si, inquit, deus*.

(74) *Ego Catuli* Cumanum *ex hoc loco*

non cerno; neque quidquam interjectum est, quod obstet: sed intendi longius acies non potest. O præclarum prospectum! Puteolos videmus: at familiarem nostrum Avianum, fortasse in porticu Neptuni ambulantem, non videmus. At ille nescio qui, qui in scholis nominari solet, mille (75) & octingenta stadia quod abesset videbat: quædam volucres longius. Responderem igitur audacter isti vestro deo, me plane his oculis non esse contentum. Dicet me acrius videre quam ullos pisces fortasse: qui neque videntur a nobis, & nunc quidem sub oculis sunt: neque ipsi nos suspicere possunt. Ergo ut illis aqua, sic nobis aer crassus offunditur. At amplius non desideramus. Quid? (76) talpam unum desiderare lumen putas? Neque (77) tam quererer cum deo, quod parum longe, quam quod falsum viderem. Videsne navem illam? Stare nobis videtur: at iis, qui in navi sunt, moveri hæc villa. Quære rationem cur ita videatur: quam ut maxime inveneris (quod haud scio, an non possis) non tu verum testem habere, sed eum non sine causa falsum testimonium dicere ostenderis.

XXVI. Quid ego de navi? vidi enim a te remum contemni: majora fortasse quæris. Quid potest esse sole majus? quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant majorem esse quam terram. Quantulus nobis videtur? mihi quidem quasi pedalis. Epicurus autem posse putat etiam minorem esse eum, quam videatur, sed non multo: ne majorem quidem multo putat esse: vel tantum esse, quantus videatur: ut oculi aut nihil, aut non multum mentiantur. Ubi (78) igitur illud est, *semel*? Sed ab hoc credulo, qui nunquam sensus mentiri putat, discedamus: qui ne nunc quidem putat, cum ille sol, qui tanta incitatione fertur, ut celeritas ejus quanta sit ne cogitari quidem possit, tamen nobis stare videatur.

Sed, ut minuam controversiam: videte, quæso, quam in parvulis [b] sitis. Quatuor sunt capita, quæ concludunt, nihil esse, quod nosci, percipi, comprehendi possit; de quo hæc tota quæstio est. E quibus primum est, esse aliquod visum falsum: secundum, non posse id percipi: tertium, inter quæ visa nihil intersit, fieri non posse, ut eorum alia percipi possint,

video, Pompejanum non cerno) Sic recte liber *Ursini*. Vulgo, *Ego Catuli* Cumanum *ex hoc loco* regionem *video*, *Pompejanum non cerno*: unde Lipsius epist. Quæst. V. 17. emendabat, *Ego Catuli* Cumanum *ex hoc loco* e regione *video*: quod hæc disputatio Baulis fuit habita, & e regione oppositum erat *Catuli* Cumanum. *Idem*.

(75) *Mille & octingenta stadia*) Plinius, VII. 21. *Tradidit Cicero, fuisse qui perviderет* CXXXV. M. *passuum*. *Huic & nomen M. Varro reddidit, Strabonem vocatum*. Itaque ex Plinio Cicero emendandus: scribendumque, *mille & octoginta*, quæ plane efficiunt, CXXXV. M. passuum, ut habent Pliniani libri omnes, tum manu exarati, tum etiam impressi. *Harduinus*, *Not. & Emend.* ad lib. VII. n. 75.

(76) *Quid? talpam* non *desiderare lumen putas?*) Vulgo, *quid talpam? num desiderare lumen putas?* Nos vero tam interpunctionem, quam lectionem MS. *Cantabrigensis* exhibuimus: id quod loci mens omnino postulat. *Davisius*.

(77) *Neque tam quererer*) Victorius, & Gruterus: *Neque tam* quereretur *cum deo, quod parum longe, quam quod falsum* videret. Ad talpam scilicet referunt: quod viderint eruditi.

(78) *Ubi igitur illud est semel?*) Pertinet hic locus ad illum capitis 25. *Eo rem dimittit Epicurus, si unus sensus semel in vita mentitus est* &c. *Lamb.*

b Lamb. *sita sit*.

fint, alia non poffint: quartum, nullum effe vifum verum a fenfu profe-ctum, cui non appofitum fit vifum c aliud, quod ab eo nihil interfit, quodque percipi non poffit.

Horum quatuor capitum fecundum & tertium omnes concedunt. Primum Epicurus non dat. Vos, quibufcum res eft, id quoque conceditis. Omnis pugna de quarto eft.

Qui igitur P. Servilium Geminum videbat, fi Quintum fe videre putabat, incidebat in ejufmodi vifum, quod percipi non poffet: quia nulla nota verum diftinguebatur a falfo: qua diftinctione fublata, quam haberet M. Cotta (79), qui bis cum Gemino conful fuit, * agnofcendo ejufmodi notam, quæ falfi effe non poffit? Negas tantam fimilitudinem in rerum natura effe. Pugnas omnino, fed cum adverfario facili. Ne fit fane. Videri certe poteft. Fallet igitur fenfum: & fi una fefellerit fimilitudo, dubia omnia reddiderit. Sublato enim judicio illo, quo oportet agnofci: etiam fi ipfe erit, quem videris, qui tibi videbitur, tamen non ea nota judicabis, qua dicis oportere, ut non poffit effe ejufdem modi falfa. Quando igitur poteft tibi P. Geminus, Quintus videri; quid habes explorati, cur non poffit tibi Cotta videri, qui non fit, quoniam aliquid videtur effe, quod non eft?

Omnia dicis fui generis effe; nihil effe idem, quod fit aliud. Stoicum eft quidem, nec admodum incredibile; nullum effe pilum omnibus rebus talem, qualis fit pilus alius, nullum granum. Hæc refelli poffunt: fed pugnare nolo. Ad id enim, quod agitur, nihil intereft, omnibufne partibus vifa res nihil differat, an internofci non poffit, etiam fi differat. Sed, fi hominum fimilitudo tanta effe non poteft, ne fignorum quidem? Dic mihi, Lyfippus (80) eodem ære, eadem temperatione, eodem cælo, aqua, cæteris omnibus, centum Alexandros ejufdem modi facere non poffet? qua igitur notione difcerneres? Quid fi in ejufmodi cera centum figilla hoc annulo impreffero? ecqua poterit in agnofcendo effe diftinctio? an tibi erit quærendus annularius aliquis, quoniam gallinarium inveniſti, Deliacum illum, qui ova cognofceret?

XXVII. Sed adhibes artem advocatam etiam fenfibus. Pictor videt, quæ nos

---

c Idem. *aliud falfum, quod.*

(79) *M. Cotta*) Opinor fcribendum ut eft in Mſſ. *C. Cotta*. Fuit enim Cajus Aurelius Cotta bis conful cum P. Servilio Gemino anno poft Urbem conditam DI. & DV. *Urfinus*.

* Iamb. *ad nofcendum.*

(80) *Lyfippus eodem are, eadem temperatione, eodem calo, aqua*) Bene Lambinus hic nos admonet, ut quæramus, quid *aqua* nomen valeat. Unus tamen Plutarchi locus e libro de defectu oraculorum fatis docere id potuit in difputatione de nobilitate fede illa Crateræ, quæ haberet, inquit ille, αἰτίαις ὕλαις εἰς πῦρ, καὶ σίδηρον, καὶ μὲν ἔξω διὰ πυρὸς, καὶ δὲ στόμωμα βαφῇ. Idem paulo poft illa verba etiam quid ignis, quid aqua hic afferat, exponit pluribus. Nec refert quod illud ferreum, hoc autem æneum eft opus, de quo Cicero loquitur; ut enim ferri, fic æris βαφὴν, five βάψιν etiam Pollux effe docet in lib. VII. *Calum*, id eft aer. *Faber*.

nos non videmus : &, simul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Quid? hoc nonne videtur contra te valere, si sine magnis artificiis, ad quæ pauci accedunt nostri quidem generis admodum, nec videre, nec audire possumus? Jam illa præclara, quanto artificio esset sensus nostros mentemque & totam constructionem hominis fabricata natura; cur non extimescam opinandi temeritatem? Etiamne hoc affirmare potes, Luculle, esse aliquam vim, cum prudentia & consilio scilicet, quæ finxerit, vel, ut tuo verbo utar, quæ fabricata sit hominem? Qualis ista fabrica est? ubi adhibita? quando? cur? quo modo? Tractantur ista ingeniose: disputantur etiam eleganter. Denique (81) videantur sane, ne affirmentur modo. Sed de physicis mox, & quidem ob eam causam, ne tu, qui idem me facturum paulo ante dixeris, videare mentitus. Sed ut ad ea, quæ clariora sunt, veniam: res (82) jam universas profundam; de quibus volumina impleta sunt non a nostris solum, sed etiam a Chrysippo. De quo queri solent Stoici, dum studiose omnia conquisierit contra sensus & perspicuitatem; contraque omnem consuetudinem, contraque rationem, ipsum sibi respondentem, inferiorem fuisse: itaque ab eo armatum esse Carneadem.

Ea sunt ejusmodi, quæ a te diligentissime tractata sunt. Dormientium, & vinolentorum, & furiosorum visa imbecilliora esse dicebas, quam vigilantium, siccorum (83), sanorum: quo modo? quia cum experrectus esset Ennius, non diceret se vidisse Homerum, sed visum esse: Alcmæo autem,

Sed mihi neutiquam cor consentit....

Similia de vinolentis. Quasi quisquam neget, & qui experrectus sit, eum somniasse; &, cujus furor consederit, putare non fuisse ea vera, quæ essent sibi visa in furore. Sed non id agitur: tum, cum videntur, quo modo videantur, id quæritur. Nisi vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse,

O pietas animi....

(si modo id somniavit) ut si vigilans audiret. Experrectus enim potuit illa

(81) *Denique videantur*) Lego, *denique probentur*; quod, nisi fallor, postulat sententia. *Davisius*.

(82) *Res jam universas profundam*) Credo rescribendum, *res jam universas non profundam*; addita particula negante. *Idem*. Particula, quam addit Davisius, Ciceroni adversatur: qui ait, *Profundam*, id est acervatim proponam, *res universas*, id est principia unde ortam dicunt rerum universitatem. *Anonymus*.

(83) *Siccorum*) Id est, sobriorum, non vinolentorum. *Ah! scelesta ego, præter alios meum virum fui rata* siccum, *frugi, continentem, amantem uxoris maxime*. Plautus in Asinaria. *Idem*.

illa visa (84) putare, ut erant, & somnia; dormienti (85) vero æque ac vigilanti probantur. Quid? Iliona somno illo,

> (86) *Mater, te appello* ....

nonne (87) illa credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet? Unde enim illa?

> *Age adsta: mane: audi: iteradum eademmet ista mihi:*

num videtur minorem habere visis, quam vigilantes, fidem?

XXVIII. Quid loquar de insanis? Qualis tandem fuit affinis tuus, Catule, Tuditanus? Quisquam sanissimus tam certa putat, quæ videt, quam is putabat, quæ videbantur? Quid? ille, qui,

> *Video, video te vivum, Ulisses, dum licet:*

nonne etiam bis exclamavit se videre, cum omnino non videret? Quid? apud (88) Euripidem Hercules, cum ut Eurysthei filios, ita suos configebat sagittis; cum uxorem interimebat; cum conabatur etiam patrem; non perinde movebatur falsis, ut veris moveretur? Quid? ipse Alcmæo tuus, qui negat cor sibi cum oculis consentire, nonne (89) ibidem incitato furore:

> *Unde hæc flamma oritur?*

& illa deinceps,

(90)

---

(84) *Illa visa putare, ut erant, & somnia*) Siquidem visa sunt vel vera, vel falsa; fuit cum legendum censerem, *illa visa* falsa *putare, ut erant, & somnia*. Jam vero mihi venit in mentem conjectura, quæ longe videtur præferenda. Ea sic se habet: *experrectus enim potuit illa visa putare, ut erant*, esse *somnia*. Davisius.

(85) *Dormienti vero æque ac* viliganti *probantur*) Si non plus probarentur illa visa dormienti quam vigilanti, etiam dormiens ea somnia fuisse censeret. Itaque rescribendum, *dormienti vero æque ac* vigilanti *probantur*. Subintellige *visa*. Idem.

(86) *Mater te appello*) Ilionam sic alloqui fingitur umbra Polydori. Sed & hic & illa, liberi fuere Hecubes & Priami. Qui fit igitur, ut Polydorus Ilionam *matrem* dixerit? Lambinus ad Horatii lib. II. Sat. III. 60. hoc ideo putat evenisse, quod Hecuba, Iliona quoque fuit nominata. At id commentum nullis veterum testimoniis fulcitur. Verius igitur est, Ilionam a Polydoro *matrem* vocatam; quia Priamus & Hecuba *Ilionæ filiæ suæ dederunt eum educandam, quæ Polymnestori regi Thracum erat nupta, quem illa pro* filio *suo educavit*. Verba sunt *Hygini* Fab. 109. Eadem est Hieronymi Columnæ sententia ad Ennii Fragmenta. Fabulam satis notam fecit Euripides in Hecuba vers. 3. & seq. Vide & Virgilium Æn. III. 49. Ab iis tamen diversus abit is, quem modo dixi, mythologus. *Idem*.

(87) *Nonne illa credit*) Forsan, *nonne ita credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet?* Idem.

(88) *Apud Euripidem Hercules*) Herc. Fur. vers. 969. *Idem*.

(89) *Nonne ibidem* incitato *furore*) Omnino legerim, *nonne ibidem* incitatus *furore*, scilicet *dicit*. Idem.

(90) *Incede, incede: adsunt, adsunt: me, me expetunt.*

Quid, cum virginis fidem implorat?

Fer mi auxilium: pestem abige a me,
Flammiferam hanc vim, quæ me excruciat.
Ceruleæ incinctæ igni incedunt:
Circumstant cum ardentibus tædis.

Num dubitas, quin sibi hæc videre videatur? itemque cætera:

Intendit crinitus Apollo
Arcum auratum luna innixus.
Diana facem jacit a læva.

Qui magis hæc crederet, si essent, quam credebat, quia videbantur? Apparet enim jam cor cum oculis consentire. Omnia autem hæc proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil potest esse: inter visa vera & falsa ad animi assensum nihil interesse. Vos autem nihil agitis, cum falsa illa vel furiosorum, vel somniantium, recordatione ipsorum refellitis. Non enim id quæritur, qualis recordatio fieri soleat eorum, qui experrecti sunt; aut eorum, qui furere destiterunt: sed qualis visio fuerit aut furentium, aut somniantium tum, cum commovebantur. Sed abeo a sensibus.

Quid est, quod ratione percipi possit? Dialecticam inventam esse dicitis, veri & falsi quasi disceptatricem & judicem. Cujus veri & falsi? & in qua re? In geometriane quid sit verum vel falsum dialecticus judicabit, an in literis? an in musicis? At ea non novit. In philosophia igitur? Sol quantus sit, quid ad illum? Quod sit summum bonum, quid habet, ut queat judicare? Quid igitur judicabit? quæ conjunctio, quæ disjunctio vera sit, quid ambigue dictum sit, quid sequatur quamque rem, quid repugnet? Si hæc & horum similia judicat, de se ipsa judicat. Plus autem pollicebatur. Nam hæc quidem judicare, ad cæteras res, quæ sunt in philosophia multæ atque magnæ, non est satis. Sed quoniam tantum in ea arte ponitis: videte, ne contra vos tota nata sit. Quæ primo progressu festive tradit elementa loquendi, & ambiguorum intelligentiam, concludendique rationem: tum, paucis additis, venit ad soritas, lubricum sane & periculosum locum: quod tu modo dicebas esse vitiosum interrogandi genus.

XXIX.

(90) *Incede, incede*) Manutius & Lambinus, *incende, incende*, quod Fabro ac Davisio minus placet.

XXIX. Quid ergo? istius vitii num nostra culpa est? Rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus, quatenus. Nec hoc in acervo tritici solum, unde nomen est, sed nulla omnino in re minutatim interroganti: dives, pauper: clarus, obscurus sit: multa, pauca: magna, parva: longa, brevia: lata, angusta: quanto aut addito, aut dempto, certum respondeamus, non habemus.

At vitiosi sunt soritæ. Frangite igitur eos, si potestis, ne molesti sint. Erunt enim, nisi cavetis. Cautum est, inquit. Placet enim Chrysippo, cum gradatim interrogetur, verbi causa, tria, pauca sint, anne multa: aliquanto prius, quam ad multa perveniat, quiescere, id est, quod ab iis dicitur, ἡσυχάζειν. Per me vel stertas licet, inquit Carneades, non modo quiescas. Sed (91) quid proficit? sequitur enim qui te ex somno excitet, & eodem modo interroget. Quo in numero conticuisti: si ad eum numerum unum addidero, multane erunt? Progrediere rursus, quoad videbitur. Quid plura? hoc enim fateris: neque ultimum te paucorum, neque primum multorum respondere posse. Cujus generis error ita manat, ut non videam, quo non possit accedere.

Nihil me lædit, inquit. Ego (92) enim, ut agitator callidus, prius quam ad finem veniam, equos sustinebo: eoque magis, si locus is, quo ferentur equi, præceps erit: sic me, inquit, ante sustinebo, nec diutius captiose interroganti respondebo. Si habes, quod liqueat, neque respondes, superbis: si non habes, ne tu quidem perspicis (93). Si, quia obscura, concedo: sed negas te usque ad obscura progredi. Illustribus igitur rebus insistis. Si id tantummodo, ut taceas; nihil assequeris. Quid enim ad illum, qui te captare vult, utrum tacentem irretiat te, an loquentem? Sin autem usque ad novem, verbi gratia, sine dubitatione respondes pauca esse, in decimo insistis: etiam a certis & illustrioribus cohibes assensum. Hoc idem me in obscuris facere non sinis? Nihil igitur te contra soritas ars ista adjuvat: quæ nec augenti, nec minuenti, quid aut primum sit, aut postremum, docet.

Quid, quod eadem illa ars, quasi Penelope telam retexens, tollit ad extremum superiora? utrum ea vestra, an nostra culpa est? Nempe fundamentum dialecticæ est, quidquid enuntietur (id autem appellatur ἀξίωμα: quod est quasi effatum) aut verum esse, aut falsum. Quid igitur? hæc vera, an falsa sunt? Si te mentiri dicis: idque verum dicis: mentiri, verum

(91) *Sed quid* proficit?) Patet secundam requiri personam, si modo Tullius impersonale verbum non posuerit. Legas igitur, *sed quid proficis*? Nihilominus cum terminationem alteram retineant omnes libri; a Ciceronis manu fuisse crediderim, *sed quid proficit*? *Davis.*

(92) *Ego enim.... sustinebo*) Locus hic mihi parum sanus videtur; nec tamen quicquam juvant codices. Forsan reponendum; *Ego enim, ut agitator callidus, priusquam ad finem* veniat, *equos* sustinebo... *sic me* &c. *Idem.*

(93) *Perspicis*) Victorius, *percipis*. Quod placet Davisio: & recte quidem.

rum dicis. Hæc scilicet inexplicabilia (94) esse dicitis : quod est odiosius quam illa, quæ nos incomprehensa & non percepta dicimus.

XXX. Sed hæc omitto. Illud quæro, si ista explicari non possunt, nec eorum ullum judicium invenitur, ut respondere possitis, verane an falsa sint: ubi est illa definitio, *Effatum esse, id, quod aut verum, aut falsum sit?* Rebus sumptis, adjungam, ex his sequendas esse alias, alias improbandas, quæ sint in genere contrario. Quo modo igitur hoc conclusum esse judicas? Si dicis nunc lucere, & verum dicis : lucet. Dicis autem lucere, & verum dicis. Lucet igitur. Probatis certe genus, & rectissime conclusum dicitis. Itaque in docendo eum primum concludendi modum traditis. Aut, quidquid igitur eodem modo concluditur, probabitis; aut ars ista nulla est. Vide ergo, hanc conclusionem probaturusne sis: Si dicis te mentiri, verumque dicis : mentiris. Dicis autem te mentiri, verumque dicis. Mentiris igitur. Qui potes hanc non probare, cum probaveris ejusdem generis superiorem?

Hæc Chrysippea sunt, ne ab ipso quidem dissoluta. Quid enim faceret huic conclusioni? *Si lucet, lucet. Lucet autem. Lucet igitur.* Cederet scilicet. Ipsa enim ratio connexi, cum concesseris superius, cogit inferius concedere. Quid ergo hæc ab illa conclusione differt? *Si mentiris, mentiris. Mentiris autem. Mentiris igitur.* Hoc negas te posse nec approbare, nec improbare. Qui igitur magis illud? Si ars, si ratio, si via, si vis denique conclusionis valet : eadem est in utroque.

Sed hoc extremum eorum est. Postulant, ut excipiantur hæc inexplicabilia. Tribunum aliquem censeo videant : a me istam exceptionem nunquam impetrabunt. Etenim cum ab Epicuro, qui totam dialecticam & contemnit & irridet, non impetrent, ut verum esse concedat, quod ita effabimur, *Aut vivet cras Hermachus, aut non vivet :* cum dialectici sic statuant, omne quod ita disjunctum sit, quasi, *aut etiam, aut non*, non modo verum esse, sed etiam necessarium : vide quam sit cautus is, quem isti tardum putant. Si enim, inquit, alterutrum concessero : necessarium esse necesse erit, cras Hermachum aut vivere, aut non vivere. Nulla autem est in natura rerum talis necessitas. Cum hoc igitur dialectici pugnent, id est, Antiochus & Stoici. Totam enim evertit dialecticam. Nam si e contrariis disjunctio (contraria autem ea dico, cum alterum ait, alterum negat) si talis disjunctio falsa potest esse, nulla vera est. Mecum vero quid habent litium, qui ipsorum disciplinam sequor?

Cum aliquid hujusmodi inciderat, sic ludere Carneades solebat : *Si recte conclusi : teneo. Sin vitiose, minam Diogenes reddat.* Ab eo enim Stoico dialecticam didicerat : hæc autem merces erat dialecticorum. Sequor igitur eas vias, quas didici ab Antiocho : nec reperio, quo modo judicem,

Si

(94) *Inexplicabilia*) Ἄπορα. Vide Diogenem Laertium VII. 82. & Gellium V. 10. IX. 15. XIV. 2. XX. 1.

Si lucet, lucet, verum esse, ob eam causam, quod ita didici, omne, quod ipsum ex se connexum sit, verum esse: non judicem, *Si mentiris, mentiris*, eodem modo esse connexum. Aut igitur hoc & illud: aut nisi hoc, ne illud quidem judicabo.

XXXI. Sed, ut omnes istos aculeos & totum tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamusque, qui simus: jam explicata tota Carneadis sententia, Antiochi ista corruent universa. Nec vero quidquam ita dicam, ut quisquam id fingi suspicetur: a Clitomacho sumam, qui usque ad senectutem cum Carneade fuit, homo & acutus, ut Pœnus, & valde studiosus ac diligens. Et quatuor ejus libri sunt de sustinendis assensionibus. Hæc autem, quæ jam dicam, sunt sumpta de primo. Duo placet esse Carneadi genera visorum: in uno hanc divisionem, Alia (95) visa esse, quæ percipi possint, alia quæ non possint: in altero autem, Alia visa esse probabilia, alia non probabilia. Itaque, quæ contra sensus contraque perspicuitatem dicantur, ea pertinere ad superiorem divisionem: contra posteriorem nihil dici oportere. Quare ita placere, tale visum nullum esse, ut perceptio consequeretur: ut autem probatio, multa. Etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset; & sequitur omnis vitæ ea, quam tu, Luculle, commemorabas, eversio. Itaque & sensibus probanda multa sunt: teneatur modo illud, non inesse in his quidquam tale, quale non etiam falsum nihil ab eo differens esse possit. Sic, quidquid acciderit specie probabile, si nihil se offeret, quod sit probabilitati illi contrarium, utetur eo sapiens: ac sic omnis ratio vitæ gubernabitur. Etenim is quoque, qui a vobis sapiens inducitur, multa sequitur probabilia, non comprehensa, neque percepta, neque assensa, sed similia veri: quæ nisi probet, omnis vita tollatur.

Quid enim? conscendens navem sapiens, num comprehensum animo habet atque perceptum, se ex sententia navigaturum? qui potest? Sed si jam ex hoc loco proficiscatur Puteolos stadia triginta, probo navigio, bono gubernatore, hac tranquillitate: probabile videatur, se illuc venturum esse salvum. Hujusmodi igitur visis consilia capiet, & agendi, & non agendi: faciliorque erit, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras; qui id non modo ita esse negabat, sed sibi, quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse ne videri quidem.

(95) *Alia visa esse quæ percipi possint, alia quæ non possint*) Quoniam hæc divisio Stoicorum est, ut in Zenone Diogenes testatur, & Galenus in lib. IX. de Decretis Hippocratis & Platonis; Carneadi autem sunt incomprehensa omnia, id est, ἀκατάληπτα ἅπαντα, ut ait Aristoteles apud Eusebium, & sæpius idem hoc libro a Cicerone dicitur, facile suspicetur quis hic aliquid esse mendi. Nihil est. Supra dixit Lucullus cum Academicos refelleret, Illos etiam componere artem quandam, & *visorum*, inquit, *& vim & genera definiunt, in his quale sit id, quod percipi & comprehendi possit, totidem verbis quot Stoici*. Deinde verbum *esse* usitatum pro *dici* monuit etiam Priscianus in lib. XVIII. Donatus eodem pene verbo apud Terentium in illis, *Quem semper te esse dictitasti*, *nominari* interpretatur, idque moris antiquorum esse dicit. *Faber*.

Et quæcumque res eum sic attinget, ut sit visum illud probabile, neque ulla re impeditum, movebitur. Non enim est e saxo (96) sculptus, aut e robore dolatus. Habet corpus: habet animum: movetur mente: movetur sensibus: ut ei multa vera videantur, neque tamen habere insignem illam & propriam percipiendi notam: eoque sapientem non assentiri, quia possit ejusdem modi existere falsum aliquod, cujusmodi hoc verum. Neque nos contra sensus aliter dicimus ac Stoici; qui multa falsa esse dicunt, longeque aliter se habere, ac sensibus videantur.

XXXII. Hoc autem si ita sit, ut unum modo sensibus falsum videatur: presto est, qui neget, rem ullam percipi posse sensibus. Ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero vestro, perceptio & comprehensio tollitur. Quod est caput Epicuri? Si ullum sensibus visum falsum est: nihil percipi potest. Quod vestrum? Sunt falsa sensus visa. Quid sequitur? ut taceam; conclusio ipsa loquitur, nihil posse percipi. Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui a te totus diversus est: noli mecum, qui hoc quidem certe, falsi esse aliquid in sensibus, tibi assentior.

Quanquam nihil mihi tam mirum videtur, quam ista dici, ab Antiocho quidem maxime, cui erant, quæ paulo ante dixi, notissima. Licet enim hæc quivis arbitratu suo reprehendat, quod negemus rem ullam percipi posse; certe levior reprehensio est. Quod tamen dicimus esse quædam probabilia; non videtur hoc satis esse vobis. Ne sit (97). Illa certe debemus effugere, quæ a te vel maxime agitata sunt: *Nihil igitur cernis? nihil audis? nihil est tibi perspicuum?* Explicavi paulo ante, Clitomacho auctore, quo modo ista Carneades diceret: accipe quemadmodum ea dicantur a Clitomacho in eo libro, quem ad C. Lucilium scripsit poetam, cum scripsisset iisdem de rebus ad L. Censorinum, eum, qui consul cum M'. Manilio fuit. Scripsit igitur his fere verbis: sunt enim mihi nota, propterea quod earum ipsarum rerum, de quibus agimus, prima institutio & quasi disciplina illo libro continetur; sed scriptum est ita: „ Academicis (98) placere, esse rerum ejusmodi dissimilitudines, ut aliæ probabiles videantur, aliæ contra: id autem non esse satis, cur alia percipi posse dicas, propterea quod multa falsa probabilia sint: nihil autem falsi „ per-

(96) *E saxo sculptus*) Respexit ad Homeri versum, Odyss. T. 163.

(97) *Ne sit*) Paris. 5. *ne sic*: editio Victorii, *nec sic*. Lego *ne sit*, aut *vel sic illa certe* &c. *Davisius*.

(98) *Academicis placere, esse rerum ejusmodi dissimilitudines*) Detrita syllaba magis probo, *similitudines*. Errorem peperit postrema syllaba vocis superioris, *ejusmodi*, temere geminata. Sermonem autem esse constat de hac Academicorum sententia: Non est in visis quicquam tale, quale non etiam falsum, nihil ab eo differens esse possit. *Passeratius*. Eam Passeratii conjecturam veterum librorum auctoritate munivit *Ursinus*: quibus etiam *Pet. Faber* assensus est. Sed, ut verum fatear, illa correctio minime placet; nec placeret, licet omnes codices ei suffragarentur. Nam si rerum essent *dissimilitudines*, non erat cur aliæ probabiles viderentur, aliæ contra. Certe *dissimilitudo* mater est discriminis, *similitudo* vero talem parit ἀπαραλλαξίαν, ut una res ab altera distingui non possit; adeoque hæc illa nec probabilior evadat, nec improbabilior. *Davis.*

„ perceptum, & cognitum possit esse". Itaque ait vehementer errare eos, qui dicant, ab Academia sensus eripi, a quibus nunquam dictum sit, aut colorem, aut saporem, aut sonum nullum esse; illud sit disputatum, non inesse in his propriam, quæ nusquam alibi esset, veri & certi notam.

Quæ cum exposuisset, adjungit, dupliciter dici assensus sustinere sapientem: uno modo, cum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli assentiri: altero, cum se a respondendo, ut aut approbet quid, aut improbet, sustineat; ut neque neget aliquid, neque ajat. Id cum ita sit: alterum placere, ut nunquam assentiatur; alterum tenere, ut sequens probabilitatem, ubicumque hæc aut occurrat, aut deficiat, aut *etiam*, aut *non* respondere possit. Nam cum placeat, eum, qui de omnibus rebus contineat se ab assentiendo, moveri tamen & agere aliquid, reliquit ejusmodi visa, quibus ad actionem excitemur: item ea, quæ interrogati in utramque partem respondere possumus, sequentes tantummodo quod ita visum sit, dum sine assensu: neque tamen omnia ejusmodi visa approbari, sed ea, quæ nulla re impedirentur. Hæc si vobis non probamus, sint falsa sane: invidiosa certe non sunt. Non enim lucem eripimus: sed ea, quæ vos percipi comprehendique, eadem nos, si modo probabilia sint, videri dicimus.

XXXIII. Sic igitur inducto & constituto probabili, & eo quidem expedito, soluto, libero, nulla re implicato, vides profecto, Luculle, jacere jam illud tuum perspicuitatis patrocinium. Iisdem enim hic sapiens, de quo loquor, oculis, quibus iste vester, cælum, terram, mare intuebitur: iisdem sensibus reliqua, quæ sub quemque sensum cadunt, sentiet. Mare illud, quod nunc Favonio nascente purpureum videtur, idem huic nostro videbitur, nec tamen assentietur; quia nobismetipsis modo cæruleum videbatur, mane [a] flavum; quodque nunc, quia a sole collucet, albescit & vibrat, dissimileque est [b] proximo ei continenti: ut, etiam si possis rationem reddere, cur id eveniat, tamen non possis id verum esse, quod videbatur oculis, defendere.

Unde memoria, si nihil percipimus, (sic enim quærebas) quod meminisse visa, nisi comprehensa non possumus? Quid? Polyænus (99), qui magnus mathematicus fuisse dicitur, is posteaquam Epicuro assentiens, totam geometriam esse falsam credidit, num illa etiam, quæ sciebat, oblitus est? Atqui, falsum quod est, id percipi non potest, ut nobismetipsis placet. Si igitur memoria perceptarum comprehensarumque rerum est: omnia, quæ quisque meminit, habet ea comprehensa atque percepta. Falsi autem comprehendi nihil potest: & omnia meminit Scyron Epicuri dogmata.

a Lamb. *ravum*.
b Idem. *proximo & continenti*.
(99) *Polyænus, qui magnus mathematicus fuisse dicitur*) Cicero Fin. lib. I. cap. 6. *Si a Polyæno familiari suo geometriam discere maluisset Epicurus, quam illam etiam ipsum dedocere*. Fuit autem Lampsacenus, Athenodori filius, ut discimus ex Laertii X. 24. Ejus etiam meminit Plutarchus advers. Colotem. *Idem*.

ta. Vera igitur illa sunt nunc omnia. Hoc per me licet; sed tibi aut concedendum est ita esse, quod minime vis: aut memoriam mihi remittas, oportet, & facile esse ei locum, etiam si comprehensio perceptioque nulla sit.

Quid fiet artibus? quibus? iisne, quæ ipsæ fatentur conjectura se plus uti quam scientia: an iis, quæ tantum id, quod videtur, sequuntur, nec habent istam artem vestram, qua vera & falsa dijudicent? Sed illa (1) sunt lumina duo, quæ maxime causam istam continent. Primum enim negatis fieri posse, ut quisquam nulli rei assentiatur. At id quidem perspicuum est: cum Panætius, princeps prope, meo quidem judicio, Stoicorum, ea de re dubitare se dicat, quam omnes, præter eum, Stoici certissimam putant, vera esse haruspicum auspicia, oracula, somnia, vaticinationes, seque ab assensu sustineat. Quod is potest facere de iis rebus, quas illi, a quibus ipse didicit, certas habuerint; cur id sapiens de reliquis facere non possit? An est aliquid, quod positum vel improbare, vel approbare possit, dubitari non possit? an tu in soritis poteris hoc, cum voles: ille in reliquis rebus non poterit eodem modo insistere, præsertim cum possit sine assensione ipsam verisimilitudinem non impeditam sequi?

Alterum est, quod negatis actionem ullius rei posse in eo esse, qui nullam rem assensu suo comprobet. Primum enim videri oportet, in quo sit etiam assensus. Dicunt enim Stoici, sensus ipsos assensus esse: quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi. Tolli autem omnia, si visa tollantur.

XXXIV. Hac de re in utramque partem & dicta sunt, & scripta multa: sed brevi res potest tota confici. Ego enim etsi maximam actionem puto, repugnare visis, obsistere opinionibus, assensus lubricos sustinere, credoque Clitomacho ita scribenti, Herculi (2) quendam laborem exantlatum a Carneade, quod, ut feram & immanem belluam, sic ex animis nostris assensionem, id est, opinationem & temeritatem extraxisset: tamen, ut ea pars defensionis relinquatur, quid impediet actionem ejus, qui probabilia sequitur, nulla re impediente? Hoc, inquit, ipsum impediet, quod statuet, ne id quidem, quod probet, posse percipi. Jam illud te quoque impediet in navigando, in conserendo, in uxore ducenda, in liberis procreandis, plurimisque in rebus, in quibus nihil sequere, præter probabile.

Et tamen illud usitatum & sæpe repudiatum refers, non ut Antipater, sed, ut ais, pressius. Nam Antipatrum (3) reprehensum quod diceret, con-

(1) *Sed illa sunt* lumina *duo*) Quid huc faciant *lumina*, vel quam causam possint continere, non adsequor. Paris. 5. *limina*. Forte an Cicero reliquit *vimina*, vel *vincula*. Idem.

(2) *Herculi*) Pro *Herculis*. Vide supra, pag. 15. not. 25.

(3) *Antipatrum reprehensum*) A Carneade. Vide supra, cap. 9.

consentaneum esse ei, qui affirmaret, nihil posse comprehendi, id ipsum saltem dicere posse comprehendi: quod ipsi Antiocho pingue (4) videbatur, & sibi contrarium. Non enim potest convenienter dici, nihil comprehendi posse, si ipsum comprehendi posse dicatur. Illo modo potius putat urgendum fuisse Carneadem: cum sapientis nullum decretum esse possit, nisi comprehensum, perceptum, cognitum: ut hoc ipsum decretum, quod sapientis esset, nihil posse percipi, fateretur esse perceptum. Proinde (5) quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, & sine decretis vitam agere possit.

Sed ut illa habet probabilia, non percepta, sic hoc ipsum, nihil posse percipi. Nam si in hoc haberet cognitionis notam, eadem uteretur in cæteris. Quam quoniam non habet, utitur probabilibus. Itaque non metuit, ne confundere omnia videatur, & incerta reddere. Non enim, quemadmodum, si quæsitum ex eo sit, stellarum numerus par an impar sit: item, si de officio multisque aliis de rebus, in quibus versatur, exercitatusque sit, nescire se dicat. In incertis enim nihil est probabile: in quibus autem est, in his non deerit sapienti, nec quid faciat, nec quid respondeat.

Ne illam quidem prætermisisti, Luculle, reprehensionem Antiochi, (nec mirum: in primis enim est nobilis) qua solebat dicere Antiochus, Philonem maxime perturbatum. Cum enim sumeretur unum, Esse quædam falsa visa: alterum, Nihil ea differre a veris; non attendere, superius illud ea re a se esse concessum, quod videretur esse quædam in visis differentia: eam tolli altero, quo neget visa a falsis vera differre: nihil tam repugnare. Id ita esset, si nos verum omnino tolleremus. Non facimus. Nam tam vera, quam falsa, cernimus. Sed probandi species est: percipiendi signum nullum habemus.

XXXV. Ac mihi videor nimis etiam nunc agere jejune. Cum sit enim campus, iu quo possit exsultare oratio: cur eam in tantas angustias, & in Stoicorum dumeta compellimus? Si enim mihi cum Peripatetico res esset, qui id percipi posse diceret, *quod impressum esset e vero:* neque adhiberet illam magnam accessionem, *quo modo imprimi non posset a falso:* cum simplici homine simpliciter agerem; nec magnopere contenderem; atque etiam, si, cum ego nihil dicerem posse comprehendi, diceret ille sapientem interdum opinari, non repugnarem; præsertim ne Carneade quidem huic loco valde repugnante: nunc quid facere possum?

Quæ-

(4) *Pingue*) Crassum, hebes. *Turneb.* in lib. de Fato, cap. 4.

(5) *Proinde quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, & sine decretis vitam agere possit*) Hic locus correctus est, & quidem varie. Nequicquam. Est enim integer, & apertus: repetenda tantum negatio post copulam &. Similis ellipsis supra cap. 9. in illis verbis, *Sapientique satis sit*. Res est etiam confirmata exemplis pluribus. Ciceronis sunt hæc, leviter Antiochum reprehendentis, quod is diceret novos Academicos hoc unum decretum habere, cum haberent multa alia, sed ea probabilia modo, non etiam percepta. *Faber.*

Quæro enim, quid sit, quod comprehendi possit. Respondet mihi non Aristoteles, aut Theophrastus; ne Xenocrates quidem, aut Polemo; (6) sed nihilo minor [a]; quod tale verum, quale falsum, esse non possit. Nihil ejusmodi invenio. Itaque [b] incognito nimirum assentiar, id est, opinabor. Hoc mihi & Peripatetici, & vetus Academia concedit: vos negatis, Antiochus in primis, qui me valde movet; vel quod amavi hominem, sicut ille me; vel quod ita judico, politissimum & acutissimum omnium nostræ memoriæ philosophorum. A quo primum quæro, quo tandem modo sit ejus Academiæ, cujus se esse profiteatur? Ut omittam alia: hæc duo, de quibus agitur, quis unquam dixit aut veteris Academiæ, aut Peripateticorum? vel id solum percipi posse, quod esset verum tale, quale falsum esse non posset: vel sapientem nihil opinari? Certe nemo. Horum neutrum ante Zenonem magnopere defensum est. Ego tamen utrumque verum puto: nec dico temporis causa: sed ita plane probo.

XXXVI. Illud ferre non possum. Tu, cum me incognito assentiri vetes, idque turpissimum esse dicas, & plenissimum temeritatis; tantum tibi arroges, ut exponas disciplinam sapientiæ, naturam rerum omnium evolvas, mores fingas, fines bonorum malorumque constituas, officia describas, quam vitam ingrediar definias, idemque etiam disputandi & intelligendi judicium dicas te & artificium traditurum: perficies, ut ego, ista innumerabilia complectens, nusquam labar? nihil opiner? Quæ tandem ea est disciplina, ad quam me deducas, si ab hac abstraxeris? Vereor, ne subarroganter facias, si dixeris tuam. Atqui ita dicas necesse est. Neque vero tu solus, sed me ad suam quisque rapiet.

Age, restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognationem esse, qui claros viros a se instructos dicant rempublicam sæpe rexisse: sustinuero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter se amantes viros: Diodoto quid faciam Stoico, quem a puero audivi? qui mecum vivit tot annos? qui habitat apud me? quem & admiror, & diligo? qui ista Antiochea contemnit?

Nostra, inquies, sola vera sunt. Certe sola, si vera. Plura enim vera discrepantia esse non possunt. Utrum igitur nos impudentes, qui labi nolumus: an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapientem dico scire. Optime: nempe ista scire, quæ sunt in tua disciplina. Hoc primum quale est, a non sapiente ex-

(6) *Sed nihilo minor*) Veram lectionem, *sed qui minor est*, mihi præbuerunt *Cantab.* & *Reg.* pro varia lectione. Turnebi quidem conjecturam, quam protulit Advers. lib. xvi. cap. 18. satis confutavit Lambinus; nec tamen melius quiddam commentus est ipse, dum reponit *sed* nihilo *minor*, esse *tale verum* &c. Acutiorem multo se præstitit vir eruditissimus Joan. Clericus; cui placet, *sed* qui his *minor est*. Præponderant autem ii quos dixi codices. Cave vero putes *minorem* vocari Zenonem, habito ad ætatem respectu; quod voluerunt *Adr. Turnebus* & *Petrus Faber*. Acuminis tantum & eruditionis rationem Tullius habuit. *Davisius*.

a Vict. Grut. *sed mihi minor est: tale*.

b Vict. Man. Grut. *in cognitione*.

explicari sapientiam? Sed discedamus a nobismetipsis: de sapiente loquamur: de quo (ut sæpe jam dixi) omnis hæc quæstio est.

In tres igitur partes & a plerisque & a nobismetipsis distributa sapientia est. Primum ergo, si placet, quæ de natura rerum sunt quæsita, videamus: velut (7) illud ante. Estne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire persuaserit? Non quero rationes eas, quæ ex conjectura pendent, quæ disputationibus huc & illuc trahuntur, nullam adhibent persuadendi necessitatem. Geometræ provideant, qui se profitentur non persuadere, sed cogere: & qui omnia vobis, quæ describunt, probant. Non quæro ex his illa initia mathematicorum: quibus non concessis, digitum progredi non possunt. *Punctum* esse, quod magnitudinem nullam habeat: *Extremitatem*, & quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo sit: *Lineam* autem, longitudinem latitudine carentem. Hæc cum vera esse concessero: si adigam jusjurandum, sapientemne prius, quam (8) Archimedes eo inspectante rationes omnes descripserit eas, quibus efficitur, multis partibus solem majorem esse quam terram, juraturum putas? Si fecerit: solem ipsum, quem deum censet esse, contempserit.

Quod si geometricis rationibus non est crediturus, quæ vim afferunt in dicendo, vos ipsi ut dicitis: næ ille longe aberit, ut argumentis credat philosophorum: aut, si est crediturus, quorum potissimum? Omnia physicorum licet explicare. Sed longum est. Quæro tamen, quem sequatur. Finge aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: qua (9) potissimum sententia melius eliget? Disciplinam etsi quamcumque eliget, insipiens eliget. Sed sit ingenio divino, quem unum e physicis potissimum probabit? Nec plus uno poterit. Non persequor quæstiones infinitas: tantum de principiis rerum, e quibus omnia constant, videamus quem probet. Est enim inter magnos homines summa dissensio.

(7) *Velut illud ante*) Non muto. *Ante* significat illa *ante* esse quæsita. *Faber.* Locus Lambino suspectus est: & certe mendo quodam laborat. Mecum legas, *verum illud ante*; nisi melius quid inveneris. *Davis.*

(8) *Prinsquam Archimedes*) Quærit an sapiens juraturus sit solem majorem esse quam terram, etiam *prinsquam* rationes illas geometricas, quibus id efficitur, audiverit. Id autem vix insanus fecerit; potius quæsierit ex Archimede ipso non stultissimus aliquis, cum ex eo rationes eas audiverit, idem quod Diogenes ex illo, qui de rebus superis ac cælestibus dissereret, [illegible]; quod etiam quam sit incertum, doctissimus Philo Judæus, si quis id quærit, exequitur pluribus in libro qui est inscriptus περὶ ὀνείρων. Sed huc revertamur. *Postquam* igitur hic a Cicerone scriptum esse, non *prinsquam*, ne sapiens ipse jam, opinor, jurare dubitet. Hoc enim ait, sapientem non juraturum solem multis partibus majorem esse quam terram, ne tum quidem cum Archimedes rationes eas, quibus id efficitur, inspectante eo, descripserit. Hoc ita esse hæc verba quæ sequuntur, *Quod si rationibus geometricis non est crediturus*, ita planum faciunt, ut stulte faciam, si coner pluribus ostendere. Addam hic tamen; Idem error, æque gravis, atque æque apertus, nec magis a doctissimis hominibus notatus, quod sciam, hæsit in lib. II. de Legibus non longe ab initio, *Ut vestri Attici*, inquit, *prinsquam Theseus eos demigrare ex agris, & in astu se conferre jussit, & Sunii erant iidem; & Attici*. Id vel ex historia Thucydidis apparet esse plane falsum. Ex illis notis librariorum, & compendio scribendi, qui *p'* aut *p* varie acciperent, videtur hic esse error: ut Manutius notavit. *Faber.*

(9) *Qua potissimum sententia melius eliget? Disciplinam*) Alii: *quam potissimum*

XXXVII. (10) Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos [a] consensisse primos ferunt, ex aqua dixit constare omnia. At hoc Anaximandro, populari & sodali suo, non persuasit. Is enim infinitatem naturæ dixit esse, a qua omnia gignerentur. Post ejus auditor Anaximenes, infinitum aera: sed ea, quæ ex eo orirentur, definita: gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia. Anaxagoras, materiam infinitam: sed (11) ex ea particulas similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina. Xenophanes paulo etiam antiquior, unum esse omnia, neque id esse mutabile, & id esse deum, neque natum [b] unquam, & sempiternum, conglobata figura. Parmenides, ignem, qui moveat terram, quæ ab eo formetur. Leucippus, plenum & inane. Democritus huic in hoc similis, uberior in cæteris. Empedocles, hæc pervulgata & nota quatuor. Heraclitus, ignem. Melissus, hoc, quod esset, infinitum & immutabile, & fuisse semper & fore. Plato ex materia, in se omnia recipiente, mundum esse factum censet a Deo sempiternum. Pythagorei ex numeris, & mathematicorum (12) initiis proficisci volunt omnia. Ex his eliget vester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur: cæteri, tot viri & tanti, repudiati ab eo condemnatique discedent.

Quamcumque vero sententiam probaverit, eam sic animo comprehensam habebit, ut ea quæ sensibus: nec magis approbabit nunc lucere, quam, quoniam Stoicus est, hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quæ & se & ipsum fabricata sit, & omnia moderetur, moveat, regat. Erit persuasum etiam, solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, deos esse,

quod

---

sententiam melius eliget, aut disciplinam? Alii, *qua potissimum sententia melius eliget disciplinam? Etsi* &c.

a Lamb. *concessisse primas*

(10) *Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos consensisse primos ferunt*) Hunc locum haud satis caute Lambinus ex Paulo Manutio castigatum voluit. Ubi enim omnes legunt, *consensisse primos*, jubet legi, *concessisse primas*: Latine quidem; sed scribentis ad sensum minus apte. Nam qui totam sententiam paulo attentius legerit, non de concessione primarum partium; sed de consensione in eandem sententiam hic agi certissime deprehendet. Quod liquido constat ex his verbis: *At hoc Anaximandro, populari & sodali suo, non persuasit*: quasi dicat: Persuasit sex reliquis sapientibus ex aqua constare omnia: at hoc Anaximandro non persuasit: vel, quod eodem redit, sex alii primi sapientes Thaleti consenserunt, at Anaximander non consensit. Esto igitur, sex reliqui sapientes Thaleti, velut omnium sapientissimo, primas concesserint: at hoc modo non agitur, ut dixi; agitur, quid de rerum principio senserint, & an consenserint Thaleti; ac illi quidem consensisse dicuntur. Quid autem incommodi sit in vulgato contextu, plane non video. Nisi forte displicet dici sex reliquos primos, cum unus fuerit septem inter sapientes primus; non omnes primi esse potuerint. At dicuntur primi non inter se collati; sed cum cæteris, qui deinde consecuti sunt, sapientibus comparati. Lescaloperius, *in I. de Nat. D. cap.* 10. Hujus loci emendatio debetur *Joanni Scalæ*, qui primus pro *consensisse primos* correxit *concessisse primas*; eamque correctionem *Callimachi* auctoritate confirmavit ex Diogene Laertio. *Ursinus*. Præterquam quod hoc modo *primos* abundare patet; reliquos istos sapientes rebus physicis operam dedisse nulla est memoria. Dedi igitur, auctore Manutio, *concessisse primas*. Davisius.

(11) *Sed ex ea particulas*) Manutius, *sed eas particulas*. Lamb. *id est, particulas*. Davisius, *sed ex ea particulas similes inter se, & minutas eas, primum* &c.

b Vict. *usquam quidquam*,

(12) *Mathematicorum initiis*) Initia ma-

quod quædam animalis intelligentia per omnia ea permeet, & transeat: fore tamen aliquando, ut omnis hic mundus ardore deflagret.

XXXVIII. Sint ista vera: vides enim jam me fateri aliquid esse veri: comprehendi ea tamen & percipi nego. Cum enim tuus iste Stoicus sapiens syllabatim tibi ista dixerit, veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles, qui illum desipere dicat: neque enim ortum esse unquam mundum, quod nulla fuerit novo consilio inito tam præclari operis inceptio, & ita eum esse undique aptum, ut nulla vis tantos queat motus mutationemque moliri, nulla senectus diuturnitate temporum exsistere (13), ut hic ornatus unquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem superius, sicut caput & famam tuam, defendere necesse erit: mihi, ne ut dubitem quidem, relinquatur?

Ut omittam levitatem temere assentientium, quanti libertas ista æstimanda est, non mihi necesse esse, quod tibi est? Cur deus, omnia nostri causa cum faceret, (sic enim vultis) tantam vim natricum viperarumque fecerit? cur mortifera tam multa perniciosa (14) terra marique disperserit? Negatis hæc tam polite tamque subtiliter effici potuisse sine divina aliqua solertia: cujus quidem vos majestatem deducitis usque ad apium formicarumque perfectionem: ut etiam inter deos Myrmecides (15) aliquis, minutorum opusculorum fabricator, fuisse videatur.

Negas sine deo posse quidquam. Ecce tibi e transverso Lampsacenus Strato, qui det isti deo immunitatem magni quidem muneris. Sed cum sacerdotes deorum vacationem habeant, quanto est æquius habere ipsos deos? Negat opera deorum se uti ad fabricandum mundum. Quæcumque sint, docet omnia esse effecta natura: nec, ut ille, qui asperis, & lævibus, & hamatis uncinatisque corporibus concreta hæc esse dicat, interjecto inani. Somnia censet hæc esse Democriti, non docentis, sed optantis. Ipse autem singulas mundi partes persequens, quidquid aut sit, aut fiat, naturalibus fieri aut factum esse docet ponderibus & motibus. Sic ille & deum opere magno liberat, & me timore. Quis enim potest, cum existimet a deo se curari, non & dies & noctes divinum numen horrere? &, si quid adversi acciderit, (quod cui non accidit?) extimescere, ne id jure evenerit?

Nec Stratoni tamen assentior: nec vero tibi. Modo hoc, modo illud probabilius videtur.

XXXIX. Latent ista omnia, Luculle, crassis occultata & circumfusa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta sit, quæ penetrare in cælum,

 ter-

---

thematicorum, quæ memorat Noster, puncta sunt & lineæ: ex his enim planæ solidæque nascuntur figuræ, quæ pro Pythagoræ mente solidorum corporum sunt parentes. *Davisius*.

(13) *Exsistere*) Recte VValkerus noster legit *efficere*. Idem.

(14) *Perniciosa*) Fortasse additum fuerit ex ejus notatione, qui velut ὑπόμνημα adscripserat. *Faber*.

(15) *Myrmecides*) De quo Plinius, lib. VII. cap. 21. & XXXVI. 5.

terram intrare possit. Corpora nostra non novimus: qui sint situs partium; quam vim quæque pars habeat, ignoramus. Itaque medici ipsi, quorum intererat ea nosse, aperuerunt, ut viderentur. Nec eo tamen ajunt empirici notiora esse illa: quia possit fieri, ut patefacta & detecta mutentur. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas persecare, aperire, dividere possumus, ut videamus, terra penitusne defixa sit & quasi radicibus suis hæreat, an media pendeat?

Habitari ait Xenophanes in luna, eamque esse terram multarum urbium & montium. Portenta videntur: sed tamen neque ille, qui dixit, jurare posset ita se rem habere, neque ego. Nonne etiam dicitis, esse e regione nobis, e contraria parte terræ, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos antipodas vocatis? Cur mihi magis succeusetis, qui ista non aspernor, quam eis, qui, cum audiunt, desipere vos arbitrantur? Hicetas (16) Syracusius, ut ait Theophrastus, cælum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia, stare censet; neque præter terram rem ullam in mundo moveri: quæ cum circum axem se summa celeritate convertat & torqueat, eadem effici omnia, quasi (17) stante terra cælum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. Putas solem esse tantulum? Egone (18)? ne bis quidem tantum. Sed & vos ab illo irridemini: & ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse.

Sed redeo ad animum & corpus. Satisne tandem ea nota sunt nobis, quæ nervorum natura sit, quæ venarum? Tenemusne quid animus sit? ubi sit? denique, sitne, an, ut Dicæarcho visum est, ne sit quidem ullus? Si est: tresne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, iræ, cupiditatis: an simplex unusque sit. Si simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis, an (19), ut Xenocrates, mens nullo corpore, quod intelligi, quale sit, vix potest. Et, quidquid est, mortale sit, an æternum. Nam utramque in partem multa dicuntur.

XL. Horum aliquid vestro sapienti certum videtur: nostro, ne quid maxime quidem probabile sit, occurrit. Ita sunt in plerisque contrariarum rationum paria momenta.

Sin agis verecundius, & me accusas, non quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis: vincam animum: cuique assentiar, deligam

Quem

---

(16) *Hicetas*) Vulgo *Nicetas*, sed male. Nicolaus autem Copernicus in sua Præfat. ad Paulum III. *Reperi*, inquit, *apud Ciceronem, primum Nicetam sensisse terram moveri... Inde igitur occasionem nactus, cœpi & ego de terra mobilitate cogitare*. Anonymus.

(17) *Quasi*) Lego, *qua si*. Passer.

(18) *Egone? Ne bis quidem*) Ita Lambinus, cum vulgo sit, *Ego ne vobis quidem*. Petrus Faber minore mutatione legit, *Egone? Nobis quidem &c.*

(19) *An, ut Xenocrates mens nullo corpore*) Animus pro mente Xenocratis erat ἀριθμὸς ἑαυτὸν κινῶν. Sed [illegible] posuit. Itaque nihil refert, num *numerus*, an *mens* dicatur animus. Vide Tuscul. I. 10. *Davisius*.

Quem potissimum? quem? Democritum? semper enim (ut scitis) studiosus nobilitatis fui. Urgebor jam omnium vestrum convicio. Tune aut inane quidquam putes esse, cum ita completa & conferta sint omnia, ut & quod movebitur corporum cedat, & qua quidque cesserit, aliud illico subsequatur? aut atomos ullas, e quibus quidquid efficiatur, illarum sit dissimillimum? aut sine aliqua mente rem ullam effici posse præclaram? &, cum in uno mundo ornatus hic tam sit mirabilis, innumerabiles, supra, infra, dextra, sinistra, ante, post, alios dissimiles, alios ejusdem modi mundos esse? &, ut nos nunc sumus ad Baulos, Puteolosque videmus; sic innumerabiles paribus in locis esse, eisdem nominibus, honoribus, rebus gestis, ingeniis, formis, ætatibus, eisdem de rebus disputantes? &, si nunc, aut si etiam dormientes aliquid animo videre videamur, imagines extrinsecus in animos nostros per corpus irrumpere?

Tu vero ista ne adsciveris, neve fueris commentitiis rebus assensus. Nihil sentire est melius, quam tam prava sentire. Non ergo id agitur, ut aliquid assensu meo comprobem. Quæ tu vide, ne impudenter etiam postules, non solum arroganter, præsertim cum ista tua mihi ne probabilia quidem videantur. Nec enim divinationem, quam probatis, ullam esse arbitror: fatumque illud etiam, quo omnia contineri dicitis, contemno. Ne exædificatum quidem hunc mundum divino consilio existimo; atque haud scio an ita sit.

XLI. Sed cur rapior in invidiam? Licetne per vos nescire, quod nescio? An Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit? Zenoni & reliquis fere Stoicis æther videtur summus deus, mente præditus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui quasi majorum est gentium Stoicus, Zenonis auditor, solem dominari & rerum potiri putat. Itaque cogimur dissensione sapientum dominum nostrum ignorare: quippe qui nesciamus, soli anætheri serviamus. Solis autem magnitudo (ipse enim hic radiatus me intueri videtur) admonet, ut crebro faciam mentionem sui. Vos ergo hujus magnitudinem quasi decempeda permensi refertis. Huic me mensuræ vestræ, & vobis, quasi malis architectis, nego ego credere. Dubium est, uter nostrum sit, leviter ut dicam, verecundior?

Neque tamen istas quæstiones physicorum exterminandas puto. Est enim animorum ingeniorumque naturale quoddam quasi pabulum, consideratio contemplatioque naturæ. Erigimur; elatiores fieri videmur; humana despicimus: cogitantesque supera atque cælestia, hæc nostra, ut exigua & minima, contemnimus. Indagatio ipsa rerum tum maximarum, tum etiam occultissimarum, habet oblectationem. Si vero aliquid occurret, quod verisimile videatur, humanissima completur animus voluptate.

Quæret igitur hæc & vester sapiens, & hic noster: sed vester, ut assentiatur, credat, affirmet: noster, ut vereatur temere opinari, præclareque agi secum putet, si in ejusmodi rebus, verisimile quod sit, invenerit. Veniamus nunc ad bonorum malorumque notionem. Sed paululum ante dicendum est. Non mihi videntur considerare, cum physici ista valde

de affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, si quæ illustriores videantur, amittere. Non enim magis assentiuntur, neque approbant lucere nunc, quam, cum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut jubere, aut vetare, nec magis affirmabunt, signum illud, si erunt mensi, sex pedum esse, quam solem, quem metiri non possunt, plus quam duodeviginti partibus majorem esse quam terram. Ex quo illa conclusio nascitur: Si sol quantus sit, percipi non potest; qui cæteras res eodem modo, quo magnitudinem solis, approbat, is eas res non percipit. Magnitudo autem solis percipi non potest. Qui igitur id approbat, quasi percipiat, nullam rem percipit. Responderint, posse percipi quantus sol sit. Non repugnabo, dummodo eodem pacto cætera percipi comprehendique dicant. Nec enim possunt dicere, aliud alio magis minusve comprehendi: quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi.

XLII. Sed, quod cœperam: Quid habemus in rebus bonis & malis explorati? Nempe fines constituendi sunt, ad quos & bonorum & malorum summa referatur. Qua de re est igitur inter summos viros major dissensio: Omitto illa, quæ relicta jam videntur, & Herillum, qui in cognitione & scientia summum bonum ponit. Qui cum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit, & quam non multum a Platone Megarici (20), quorum fuit nobilis disciplina: cujus, ut scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi: deinde eum secuti, Parmenides & Zeno. Itaque ab his Eleatici philosophi nominabantur. Post Euclides, Socratis discipulus, Megareus: a quo iidem illi Megarici dicti: qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum & simile, & idem semper. Hi quoque multa a Platone. A Menedemo autem, quod is Eretrias fuit, Eretriaci appellati: quorum omne bonum in mente positum & mentis acie, qua verum cerneretur. Illis similia, sed, opinor, explicata uberius & ornatius.

Hos si contemnimus, & jam abjectos putamus; illos certe minus despicere debemus, Aristonem, qui, cum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quæ ille verbis, nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium: in mediis ea momenta, quæ Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri: quæ ἀδιαφορία ab ipso dicitur. Pyrrho autem, ea ne sentire quidem sapientem: quæ (21) ἀπαθὴ nominantur. Has igitur tot sententias ut omittamus, hæc nuuc videamus, quæ diu multumque defensa sunt.

Alii voluptatem finem esse voluerunt: quorum princeps Aristippus, qui So-

(20) *Megarici, quorum*) Sic legas & distinguas velim, *quam non multum a Platone. Megaricorum fuit nobilis &c. Idem.*

(21) *Qua ἀπαθῆ nominantur*) Ἀπάθεια quod legisse testatur in libro scripto Lambinus, rectum est. Atque in hoc conveniebat Pyrrhoni cum Stoicis, qui ut illud usurparint satis docet unus Gellius in lib. XII. cap. 10. Hoc tamen inter illos differebat, quod Pyrrho hunc bonorum finem esse volebat, Stoici non item. De quo Pyrrhonis fine pluribus differunt in Pyrrhone Diogenes & Sextus. *Faber.*

Socratem audierat; unde Cyrenaici. Post Epicurus: cujus est disciplina nunc notior: neque tamen cum Cyrenaicis de ipsa voluptate consentiens. Voluptatem autem & honestatem finem esse Callipho censuit: vacare omni molestia Hieronymus: hoc idem cum honestate Diodorus. Ambo hi Peripatetici. Honeste autem vivere, fruentem rebus iis, quas primas homini natura conciliet, & vetus Academia censuit, (ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime) & Aristoteles: ejusque amici nunc proxime (22) videntur accedere. Introducebat etiam Carneades (23), non quo probaret, sed ut opponeret Stoicis, summum bonum esse, frui iis rebus, quas primas natura conciliavisset. Honestum autem, quod ducatur a conciliatione naturæ, Zeno statuit finem esse bonorum: qui inventor & princeps Stoicorum fuit.

XLIII. Jam illud perspicuum est, omnibus iis finibus bonorum, quos exposui, malorum fines esse contrarios. Ad vos nunc refero, quem sequar? modo ne quis illud tam ineruditum absurdumque respondeat: Quemlibet, modo aliquem. Nihil potest dici inconsideratius. Cupio sequi Stoicos. Licetne (omitto, per Aristotelem, meo judicio in philosophia prope singularem) per ipsum Antiochum? qui appellabatur Academicus: erat quidem, si perpauca mutavisset, germanissimus * Stoicus. Erit igitur res jam in discrimine. Nam aut Stoicus constituatur sapiens, aut veteris Academiæ: utrumque non potest. Est enim inter eos non de terminis, sed de tota possessione contentio. Nam omnis ratio vitæ definitione summi boni continetur: de qua qui dissident, de omni ratione vitæ dissident. Non potest igitur uterque esse sapiens, quoniam tantopere dissentiunt, sed alter. Si Polemoneus; peccat Stoicus, rei falsæ assentiens. Vos quidem nihil dicitis a sapiente tam alienum esse. Sin vera sunt Zenonis; eadem in veteres Academicos, Peripateticosque dicenda. Hic igitur (24) neutri assentiens, si nunquam, uter est prudentior?

Quid,

(22) *Nunc proxime*) Ursini codices, quos probat Faber, exhibent *huc proxime*. Si libri tales usquam extiterunt, eos equidem non sequerer; nam *nunc* dicit: ne Peripatetici temporis illius, quo vivebat Tullius, a magistro suo descivisse viderentur. *Davisius*.

(23) *Carneades*) Vide lib. II. de Finib. cap. 11. 12. 13. & lib. V. c. 7. *Idem*.

* Vict. Grut. *Stoicis*.

(24) *Hic igitur neutri assentiens: si nunquam, uter est prudentior*) Sensum non video, neque videt quisquam, ut opinor, tam obscuro in loco: obscuritatis autem causa, depravatio est; quam judicio meo tollet, qui ita leget: *Hic igitur neutri assentietis: sin utrique, uter est prudentior?* Quorum verborum non absurda sententia est: dicit enim hoc: In hac controversia neutri assentietis, id est, neque Stoicum neque Academicum dicetis esse sapientem: sin utrumque: uter est prudentior? *Assentietis* autem refero ad illud supra positum, *ad vos nunc refero*. *Utrique* videtur esse necessarium propter insequens verbum *uter*. Sed hæc qui & acumine & judicio præstant, dijudicabunt. P. *Manut.* Restituo, *si nunquam, uter sit sapiens, apparebit; nonne utroque est prudentior?* Lambinus. Sic scriptum hic fuisse non dubitem. *Hic igitur neutri assentiens unum, quam uter, est prudentior?* *Uter* erit simplex pro composito *uterque*, aut *utervis*, non aliter ac citat ex edicto prætoris Verris in lib. I. Accusationis. *Inter aratorem & decumanum si uter velit, edicit se recuperatores daturum*. Et post paulo, *Si uter volet, recuperatores dabo*. Et paulo etiam post, *Sed utrum ita scripsit: Si uter volet, an si decumanus volet?* Faber. Legendum suspicor, *Hic igitur neutri adsentiens, si usquam utroque est prudentior*. Non magna quidem fit mutatio, sensusque commodus videtur. *Davisius*.

Quid, cum ipse Antiochus dissentit quibusdam in rebus ab iis, quos amat, Stoicis? nonne indicat non (25) posse illa probanda esse sapienti? Placet Stoicis, omnia peccata esse paria. At hoc Antiocho vehementissime displicet. Liceat tandem mihi considerare, utram sententiam sequar. Præcide, inquit: statue aliquando quidlibet. Quid? quæ dicuntur quidem, & acuta mihi videntur in utramque partem, & paria; nonne caveam, ne scelus faciam? Scelus enim dicebas esse, Luculle, dogma prodere. Contineo igitur me, ne incognito assentiar: quod mihi tecum est dogma commune.

Ecce multo major etiam dissensio. Zeno in una virtute positam beatam vitam putat. Quid Antiochus? Etiam, inquit: beatam, sed non beatissimam. Deus ille, qui nihil censuit deesse virtuti: homuncio hic, qui multa putat præter virtutem homini partim cara esse, partim etiam necessaria. Sed ille vereor ne virtuti plus tribuat quam natura patiatur, præsertim Theophrasto (26) multa * diserte copioseque dicente. Et hic metuo, ne vix sibi constet: qui cum dicat esse quædam & corporis & fortunæ mala, tamen eum, qui in his omnibus sit, beatum fore censet, si sapiens sit. Distrahor: tum hoc mihi probabilius, tum illud videtur: & tamen, nisi alterutrum sit, virtutem jacere plane puto.

Verum in his discrepant. Quid illud? in quibus consentiunt, num pro veris probare possumus? Sapientis animum nunquam nec cupiditate moveri, nec lætitia efferri.

XLIV. Age, hæc probabilia sane sint: num etiam illa? nunquam timere, nunquam dolere. Sapiensne non timeat? nec, si patria (27) deleatur, non doleat? Satis durum: sed Zenoni necessarium, cui, præter honestum, nihil est in bonis: tibi vero, Antioche, minime, cui, præter honestatem, multa bona; præter turpitudinem, multa mala videntur, quæ & venientia metuat sapiens necesse est, & venisse doleat. Sed quæro, quando ista fuerint ab Academia vetere decreta, ut animum sapientis commoveri & conturbari negarent. Mediocritates illi probabant, & in omni permotione naturalem volebant esse quendam modum. Legimus omnes Crantoris, veteris Academici, de luctu; est enim non magnus, verum aureolus, &, ut Tuberoni Panætius præcipit, ad verbum ediscendus libellus. Atque illi quidem etiam utiliter a natura dicebant permotiones istas animis nostris datas: metum, cavendi causa: misericordiam ægritudinemque, clementiæ: ipsam iracundiam, fortitudinis quasi cotem esse dicebant: recte,

secusne

(25) *Non posse illa probanda esse*) Manutius legit, *probabilia*. Lamoinus delet *posse*. Davisius Lambinum sequitur.

(26) *Theophrasto*) Vide Tusc. v. 9. & de Finibus v. 5.

* Lamb. *multa contra diserte*.

(27) *Nec si patria deleatur, non doleat*) Grammaticorum decretum est, duas negationes affirmare in lingua Latina. Hoc semper verum non esse docuit etiam Nonius ex Varrone; & Budæus noster in suis commentariis linguæ Græcæ exemplis e Cicerone pluribus, quibus addi possunt infinita alias quare nihil hic muto. *Faber*.

secusse, alias viderimus. Atrocitas quidem ista tua quo modo in veterem Academiam irruperit, nescio.

Illa vero ferre non possum, non quo mihi displiceant: sunt enim Socratica pleraque mirabilia Stoicorum, quæ παράδοξα nominantur: sed ubi Xenocrates, ubi Aristoteles ista tetigit? hos enim quasi eosdem esse vultis. Illi unquam dicerent, sapientes solos reges? solos divites? solos formosos? omnia, quæ ubique essent, sapientis esse? neminem consulem, prætorem, imperatorem, nescio an ne quinquevirum quidem quemquam, nisi sapientem? postremo, solum civem, solum liberum? insipientes omnes, peregrinos, exules, servos, furiosos? denique scripta Lycurgi, Solonis, duodecim tabulas nostras, non esse leges? ne urbes denique aut civitates, nisi quæ essent sapientium? Hæc tibi, Luculle, si es assensus Antiocho, familiari tuo, tam sunt defendenda, quam mœnia: mihi autem, bono modo; tantum, quantum videbitur.

XLV. Legi apud Clitomachum, cum Carneades & Stoicus Diogenes ad senatum in Capitolio starent, A. Albinum, qui tum, P. Scipione & M. Marcello consulibus, prætor esset, eum, qui cum avo tuo, Luculle, consul fuit, doctum sane hominem, ut indicat ipsius historia, scripta Græce, jocantem dixisse Carneadi: *Ego tibi, Carneade, prætor esse non videor, quia sapiens non sum: nec hæc urbs, nec in ea civitas*. Tum ille, *Huic Stoico non videris*. Aristoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus sequi volebat, non dubitavisset, quin & prætor ille esset, & Roma urbs, & eam civitas incoleret. Sed ille (28) noster est plane, ut supra dixi, Stoicus, perpauca balbutiens.

Vos autem mihi veremini, ne labar ad opinionem, & aliquid adsciscam, & comprobem incognitum: quod minime vultis. Quid consilii datis? Testatur sæpe Chrysippus, tres solas esse sententias, quæ defendi possint, de finibus bonorum: circumcidit & amputat multitudinem. Aut enim honestatem esse finem, aut voluptatem, aut utrumque. Nam qui summum bonum dicant id esse, si vacemus omni molestia, eos invidiosum nomen voluptatis fugere; sed in vicinitate versari. Quod facere eos etiam, qui illud idem cum honestate conjungerent: nec multo secus eos, qui ad honestatem prima naturæ commoda adjungerent. Ita tres reliquit sententias, quas putet probabiliter posse defendi. Sit sane ita. Quanquam a Polemonis, & Peripateticorum, & Antiochi finibus non facile divellor: neque quidquam habeo adhuc probabilius. Verumtamen video, quam suaviter voluptas sensibus nostris blandiatur: Labor, ut assentiar Epicuro, aut Aristippo. Revocat virtus; vel potius reprehendit manu: pecudum illos motus esse dicit: hominem jungit deo. Possum esse medius: ut, quoniam Aristippus, quasi animum nullum habeamus, corpus solum tuetur; Zeno,

 quasi

(28) *Sed ille noster*) Lego, *vester*. Emendationem nostram plane flagitat auctoris mens: Antiochus enim intelligitur, quem Lucullus sequebatur. *Davisius*.

quasi corporis simus expertes, animum solum complectitur: ut (29) Calliphontem sequar, cujus quidem sententiam Carneades ita studiose defensitabat, ut eam probare etiam videretur. Quanquam Clitomachus affirmabat, nunquam se intelligere potuisse, quid Carneadi probaretur. Sed si [a] ipsum finem velim sequi, nonne ipsa [b] veritas, & gravis, & recta ratio mihi obversetur? Tu, cum honestas in voluptate contemnenda consistat, honestatem cum voluptate, tanquam hominem cum bellua copulabis?

XLVI. Unum igitur par, quod depugnet, reliquum est, voluptas cum honestate. De quo Chrysippo fuit, quantum ego sentio, non magna contentio. Alterum si sequare, multa ruunt, & maxime communitas cum hominum genere, caritas, amicitia, justitia, reliquæ virtutes: quarum esse nulla potest, nisi erit gratuita. Nam quæ voluptate, quasi mercede aliqua, ad officium impellitur, ea non est virtus, sed fallax imitatio simulatioque virtutis. Audi (30) contra illos, qui nomen honestatis a se ne intelligi quidem dicant, nisi forte quod gloriosum sit in vulgus, id honestum velimus dicere: fontem omnium bonorum in corpore esse: hanc normam, hanc regulam, hanc præscriptionem esse naturæ: a qua qui aberravisset, eum nunquam, quid in vita sequeretur, habiturum.

Nihil igitur me putatis, hæc & alia innumerabilia cum audiam, moveri? Tam moveor, quam tu, Luculle: neque me minus hominem, quam te, putaveris. Tantum interest, quod ut, cum es commotus, acquiescis, assentiris, approbas; verum illud certum, comprehensum, perceptum, ratum, firmum, fixum fuisse vis; deque eo nulla ratione neque pelli, neque moveri potes: ego nihil ejusmodi esse arbitror, cui si assensus sim, non assentiar sæpe falso; quoniam vera a falsis nullo discrimine separantur, præsertim cum judicia ista dialecticæ nulla sint.

Venio enim jam ad tertiam partem philosophiæ. Aliud judicium Protagoræ est, qui putet (31) id cuique verum esse, quod cuique videatur: aliud Cyrenaicorum, qui, præter permotiones (32) intimas, nihil putant esse

(29) *Ut Calliphontem sequar*) Merito, opinor, visa Lambino est inanis particula *ut* ante *Calliphontem*. Faber. Lego, *aut Calliphontem*. Itaque unius literulæ additione redintegravi locum satis luxatum, fide Palatini tertii, sententia jam clara, ut vel ipsius unius testimonio stare posse videretur. Lambinus, qui hic eam particulam delere cupiebat ceu supervacuam, non videtur assecutus mentem auctoris. *Gruterus*. Abundare, *ut*, qui totum ambitum verborum attendet, statim intelliget; &, ut dicam quod sentio, suspicor ipsum ita scripsisse Ciceronem, rem potius, quam verba spectantem. Idem enim alibi quoque vitium deprehendi, ut lib. III. de Finib. *Ne illud quidem est consentaneum, ut, si cum tria genera bonorum sint, quæ sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo sit corporis aut externis bonis plenior, ut hoc idem approbandum sit nobis.* Et lib. I. ep. 1. ad Quintum fratrem, *Ut te ante compares*; cum jam dixerit *ut si hoc plane* &c. *P. Manutius*.

a Lamb. *ipsius*.

b Man. Lamb. Grut. *severitas*.

(30) *Audi contra illos*) Epicureos. Vide Tusc. v. 27. & 41.

(31) *Qui putet id cuique verum esse quod cuique videatur*) Vide Menagium ad Laertii ix. 51. & Fabricium ad Sextum Empiricum Pyrrhon. Hypoty. lib. I. cap. 32. §. 216. *Davisius*.

(32) *Permotiones intimas*) Dolorem, & voluptatem. Vide supra cap. 7.

esse judicii: aliud Epicuri, qui omne judicium in sensibus, & in rerum notitiis, & in voluptate constituit. Plato autem omne judicium veritatis, veritatemque ipsam, abductam ab opinionibus & a sensibus, cogitationis ipsius & mentis esse voluit. Numquid horum probat noster (33) Antiochus? ille vero ne majorum quidem suorum. Ubi enim aut Xenocratem sequitur, cujus libri sunt de ratione loquendi multi & multum probati? aut ipsum Aristotelem, quo profecto nihil est acutius, nihil politius? a Chrysippo pedem nunquam.

XLVII. Qui ergo Academici appellamur? an abutimur gloria nominis? aut cur cogimur eos sequi, qui inter se dissident? In hoc ipso, quod in elementis dialectici docent, quo modo judicare oporteat, verum falsumne sit, si quid ita connexum est, ut hoc: *Si dies est*, *lucet*: quanta contentio est? Aliter Diodoto (34), aliter Philoni, Chrysippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore suo, quam multis rebus Chrysippus dissidet? Quid? duo vel principes dialecticorum, Antipater & Archidemus, opiniosissimi homines, nonne multis in rebus dissentiunt?

Quid me igitur, Luculle, in invidiam & tanquam in concionem vocas? & quidem, ut seditiosi tribuni solent, occludi tabernas jubes? Quo enim spectat illud, cum artificia tolli quereris a nobis, nisi ut opifices concitentur? qui si undique omnes convenerint, facile contra vos incitabuntur. Expromam primum illa invidiosa, quod eos omnes, qui in concione stabunt, exules, servos, insanos esse dicatis: deinde ad illa veniam, quæ jam non ad multitudinem, sed ad vosmetipsos, qui adestis, pertinent. Negat enim vos Zeno, negat Antiochus scire quidquam. Quomodo? inquies. Nos enim defendimus, etiam insipientem multa comprehendere.

At scire negatis quemquam rem ullam, nisi sapientem: & hoc quidem Zeno gestu conficiebat. Nam, cum extensis digitis adversam manum ostenderat, *Visum*, inquiebat, hujusmodi est. Deinde, cum paulum digitos constrinxerat, *assensus* hujusmodi. Tum cum plane compresserat, pugnumque fecerat, *comprehensionem* illam esse dicebat. Qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, *κατάληψιν* imposuit. Cum autem levam [a] manum admoverat, & illum pugnum arcte vehementer compresserat, *scientiam* talem esse dicebat: cujus compotem, nisi sapientem, esse neminem. Sed, qui sapiens sit, aut fuerit, ne ipsi quidem solent dicere.

 Ita

(33) *Noster Antiochus*) Ut legitur, *vester*, res ipsa postulat. *Idem*.

(34) *Aliter Diodoto*) Sane nulli non notus est Diodotus Stoicus, Ciceroni pertamiliaris; quod in causa, credo, fuit cur illum huc intulerint Lambinus & Gruterus. Sed Diodorus is intelligendus est, qui Κρόνος appellabatur; ut ex sequentibus patebit. Quin etiam Philonem, Antiochi magistrum non vult Cicero, sed Diodori Croni discipulum, contra cujus περὶ σημασιῶν libros scripsit Chrysippus: ut testatur Laertius vit. 191. De Philone illo dialectico plura Joan. Jonsius de Scriptor. Hist. Philos. lib. II. cap. 1. Inter eundem hunc Diodorum & Chrysippum magna fuit etiam περὶ δυνατῶν contentio; quod memoriæ tradidit Cicero de Fato cap. 7. In aliis etiam nonnullis dissentiebant, quod patet ex A. Gellii Noct. Attic. lib. XI. cap. 12. *Idem*.

[a] Lamb. *manum pugno*.

Ita ut nunc, Catule, lucere nescis: nec tu, Hortensi, in tua villa nos esse. Num minus hæc invidiose dicuntur? b nec tamen nimis eleganter: illa subtilius.

Sed quo modo tu, si nihil comprehendi posset, artificia concidere dicebas, neque mihi dabas, id quod probabile esset, satis magnam vim habere ad artes: sic ergo nunc tibi refero, artem sine scientia esse non posse. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut Polycletus, nihil se scire, cum in his esset tanta solertia? Quod si eos docuisset aliquis, quam vim habere diceretur scientia, desinerent irasci: ne nobis quidem succenserent, cum didicissent id tollere nos, quod nusquam esset, quod autem satis esset ipsis, relinquere. Quam rationem majorum etiam comprobat diligentia: qui primum jurare *ex sui animi sententia* quemque voluerunt: deinde ita teneri, *si sciens falleret*, quod inscientia multa versaretur in vita: tum, qui testimonium diceret, ut *arbitrari* se diceret, etiam quod ipse vidisset: quæque jurati judices cognovissent, ut ea non esse facta, sed ut *videri* pronuntiarent (35).

XLVIII. Verum, quoniam non solum nauta significat, sed etiam Favonius ipse insusurrat, navigandi nobis, Luculle, tempus esse, & quoniam satis multa dixi, est mihi perorandum. Posthac tamen, cum hæc quæremus, potius de dissensionibus tantis summorum virorum disseramus, de obscuritate naturæ, deque errore tot philosophorum, qui de bonis contrariisque rebus tantopere discrepant, ut, cum plus uno verum esse non possit, jacere necesse sit tot tam nobiles disciplinas; quam de oculorum sensuumque reliquorum mendaciis, & de sorite, aut pseudomeno: quas plagas ipsi contra se Stoici texuerunt.

Tum Lucullus, Non moleste, inquit, fero, nos hæc contulisse. Sæpius enim congredientes nos, & maxime in Tusculanis nostris, si qua videbuntur, requiremus. Optime, inquam: sed quid Catulus sentit? quid Hortensius? Tum Catulus, Egone? inquit: ad patris revolvor sententiam, quam quidem ille Carneadeam esse dicebat, ut percipi nihil putem posse: assensurum autem non percepto, id est, opinaturum sapientem existimem: sed ita, ut intelligat se opinari, sciatque nihil esse, quod comprehendi & percipi possit. Per ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans (36), illi alteri sententiæ, nihil esse, quod percipi possit, vehementer assentior.

Ha-

b Man. Lamb. *hac tamen minus*.

(35) *Jurare ex sui animi sententia.... videri pronuntiarent*) De iis, quas *Cicero* memorat, formulis vide Cujacium Observ. lib. I. cap. 21. & lib. III. cap. 26. ac Brissonium Form. lib. V. & VIII. *Idem*.

(36) *Per ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans*) Pruriginosum quiddam, ut ita dicam, & scabiosum videtur inesse in peroratione Luculli, cum causa Academiæ in utramque partem disputata, sententia tandem dicitur. Cum autem velle videatur dicere retinendam esse ἀκαταληψίαν, præsertim cum percipi & comprehendi nihil possit: tollendam tamen ἐποχὴν, cum de omni re assensio sustineri non possit: particulam *per*, veluti scabiem quandam exterens, & in ejus locum veluti floridam autem, particulam *nec* inducens, lego, *nec ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans*. Quo quidem in loco Carneadem se-

Habeo, inquam, sententiam tuam, nec eam admodum aspernor. Sed tibi quid tandem videtur, Hortensi? Tum ille ridens, Tollendum (37). Teneo te, inquam. Nam ista Academiæ est propria sententia. Ita sermone confecto, Catulus remansit: nos ad naviculas nostras descendimus.

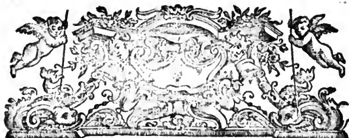
sequitur, qui assensionem relinquebat sublata comprehensione: sapientem enim assentiri & opinari, nihil tamen percipere dicebat. *Turneb. Adverf.* XVI. 18. Nihil esse mutandum arbitror; sed vocem *per* sic intelligendam, ut, *ad Attic. I.* 15. *Per mihi, per, inquam, mihi gratum feceris*. Et Gell. XVIII. 4. *Per, inquit, magister optime, exoptatus venis*. Quibus, aliisque pluribus locis, *per* significat *valde, magnopere*. Itaque *perexoptatus*, valde exoptatus; *percomprobans*, magnopere comprobans. Neque *per* hic præpositio est, sed adverbium ejusdem formæ ac *pol*. Nam quemadmodum *pol* syllaba est residua ex integra phrasi: *Juro per ædem Pollucis*, cujus formulæ vim totam hæc syllaba continet: sic in adverbio *per* inest vis tota vocum duarum: *magne opere*, ex quibus concisis remansit hæc una duntaxat syllaba. Videat, si quis vult, G. J. Vossii *Etymologicon*, V. *Nuper*, & V. *Cur*. Franc. Odinus.

(37) *Tum ille ridens, Tollendum*) Ut Dogmaticorum est *ponere* decreta; sic *tollere*, Academicorum. Quocirca, cum hoc tantum dixisset Hortensius, *Tollendum*, hoc est, Censeo tollendum esse, vel tolli oportere; visus est Ciceroni in Academicorum transiisse partes. *Teneo te*: jam noster es: *nam ista Academiæ est propria sententia*. Poterat aliud velle Hortensius, nam *tollere* est absistere, & qui censet *tollendum* esse, censet de re proposita dictum esse satis! Atque haud scio an vox illa *ridens* indicet, in ista *tollendum* latere quidpiam joci & ambiguitatis. *Anonymus*. Ex sequentibus manifeste patet in illo verbo, *Tollendum*, quærendum esse præcipuum quoddam Academicorum effatum. A quo tamen mirum quantum aberrant omnes, quos hactenus vidi, Ciceronis interpretes. Horum autem error, ni fallor, procedit ab ignoratione singularis, & parum usitatæ, significationis verbi, *tollo*; quam tamen patefecit talium rerum non incuriosus grammaticus, Nonius Marcellus. *Tollere*, inquit, *est & differre*. Quod probat eo Plauti versu, *Pœnul. Act. II. Sc. I. v.* 52.

Res serias
Omnes extolle ex hoc die in alium diem.

Alia idem affert exempla in *extollere*; & *protollere*. Itaque, cum ridens Hortensius ea voce, *Tollendum*, usus est, in ambiguo illius significatione ludendo, dicere voluit, de hac disputatione amplius esse deliberandum. Quæ vere, ut ait Cicero, *Academiæ propria fuit sententia*. Illius enim sectæ disciplina, inquirendum esse potius quam decernendum docebat, teste Phavorino, apud A. Gellium, XX. 1. Sic igitur Hortensius, verbum usurpans forsan comicum, & vulgare, seriam nimis disputationem in risum convertit. *Buherius*.

ACA-

ACADEMICORUM
LIBER PRIMUS.
ARGUMENTUM.

Quatuor omnino libros Academicarum disputationum scripsit Cicero, in quibus omnem philosophiam Academicae cum veteris tum novae explicavit, sed ita, ut facile intelligeretur, se novam veteri praeferre. Itaque induxit Varronem Antiochi veterem Academiam instaurare cupientis, se autem Philonis partes suscipientem, qui novae Academiae placita tenuerat, sed ita, ut nihil inter veterem & novam interesse disputaret; quod Antiochus libro, quem Sosus *inscripserat, negabat. Horum quatuor librorum primi tantum fragmentum hoc restat, in quo post praefationem, quae de instituto Philosophiae Latinis literis illustrandae agit, & occasionem sermonis demonstrat,* cap. 1. 3. *Varro primum inde a Socrate repetens usque ad Arcesilam, Philosophiae rationem exponit :* cap. 4. 13. *Deinde Cicero ab Arcesila incipit, & in Carneade desinit. Summa sermonis Varroniani haec est : Socratem primum coepisse de moribus magis, quam de rerum natura disputare, in qua unice superiores philosophi versati erant, atque in omnibus sermonibus usum esse illa* εἰρωνεία, *qua nihil se scire diceret, nisi idipsum, quod nihil sciret. Huius discipuli Platonis auctoritate unam & consentientem duobus vocabulis Philosophiae formam institutam esse, Academicorum & Peripateticorum, qui certam & completam philosophiae formulam composuerint, sed Socraticam dubitationem, & de omnibus rebus sine assensione disputandi consuetudinem reliquisse, atque ita autem philosophiae effecisse :* cap 4 *Triplicem autem fuisse philosophandi rationem*, unam de vita & moribus, *quae a natura peteretur, cui parendum, in qua summum bonum quaerendum diceret ;* cap. 5. 6. Alteram de natura *quae contineretur effectione, & materia, quam fingit & format effectio :* cap. 7. 8. Tertiam, *quae* in ratione & disserendo *versetur, ductam illam quidem a sensibus, sed ita, ut judicium veri-*

veritatis non sensibus fallentibus, sed menti tribueretur, quæ sola cerneret quod semper esset simplex, & unius modi, & tale, quale esset, quam ideam appellavissent. Omnem *a sensibus ductam cognitionem opinabilem tantum esse, scientiam tantum in animi motionibus & rationibus esse*: cap. 9. *Aristotelem deinde primum ideas labefactasse, Theophrastum negasse in virtute sola positum esse beate vivere, Stratonem totum se ad naturæ obscuritatem contulisse*: cap. 10. *Zenonem autem in primis disciplinam corrigere conatum esse, & plurima in triplici illa ratione novasse*: cap. 11. 12. *Zenoni deinde se opposuisse Arcesilam, non pertinacia, sed obscuritate rerum commotum, & revocasse illam veteribus omnibus usurpatam de rebus omnibus dubitandi consuetudinem, nihilque dixisse sciri posse, ne idipsum quidem, quod Socrates excepisset. Hanc esse Academiam novam appellatam, & ad Carneadem perductam*: Ernestus.

I.
N Cumano (1) nuper cum mecum Atticus noster esset, nuntiatum est nobis a M. Varrone, venisse eum Roma pridie vesperi, & nisi de via fessus esset, continuo ad nos venturum fuisse. Quod cum audissemus, nullam moram interponendam putavimus, quin videremus hominem, nobiscum & studiis eisdem, & vetustate amicitiæ conjunctum. Itaque confestim ad eum ire perreximus: paulumque cum ejus villa abessemus, ipsum ad nos venientem vidimus: atque illum complexi, ut mos amicorum est, satis eum longo intervallo ad suam villam reduximus.

Hic pauca primo, atque ea percontantibus nobis, ecquid forte Roma novi, Atticus, Omitte ista, quæ nec percontari, nec audire sine molestia possumus, quæso, inquit: & quære potius ecquid ipse novi. Silent enim diutius Musæ Varronis, quam solebant: nec tamen istum cessare, sed celare quæ scribat, existimo. Minime vero, inquit ille. Intemperantis enim esse arbitror scribere, quod occultari velit. Sed habeo opus magnum in manibus, quod jam pridem ad hunc eum ipsum (me autem dicebat) quædam institui, quæ & sunt magna sane, & limantur a me politius. Et ego, Ista quidem, inquam, Varro, jam diu exspectans, non audeo tamen flagitare: audivi enim e Libone (2) nostro, cujus nosti studium, (nihil enim ejusmodi celare possumus) non te ea intermittere, sed accuratius tractare, nec de manibus unquam deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus nunquam in mentem venit a te requirere: sed nunc posteaquam sum

(1) *In Cumano*) Rure vel prædio, inter Gaurum montem & oppidum Puteolos. Ciceronis fuit villa in litore, quod ille Puteolanum suum appellavit, & postea Academiam: cum aliam villam, ad Lucrinum lacum in collibus sitam, vocaret Cumanum suum. *Cluverius, Ital. Ant.* lib. IV. cap. 2.

(2) *Libone*) Scribonius Libo Varroni pernecessarius erat, vir sane doctus & historiæ scriptor: Liburnicæ autem & Achaicæ classi in bello civili præfuit. Ei libros nuncuparat Varro: citatur enim a Macrobio Varro ad Libonem. *Turneb.*

sum ingressus res eas, quas tecum simul didici, mandare monumentis; philosophiamque veterem illam, a Socrate ortam, Latinis literis illustrare; quæro, quid sit, cur, cum multa scribas, genus hoc prætermittas, præsertim cum & ipse in eo excellas, & id studium totaque ea res longe cæteris & studiis & artibus antecedat.

II. Tum ille, Rem a me sæpe deliberatam & multum agitatam requiris. Itaque non hæsitans respondebo: sed ea dicam, quæ mihi sunt in promptu; quod ista ipsa de re multum, ut dixi, & diu cogitavi. Nam, cum philosophiam viderem diligentissime Græcis literis explicatam, existimavi, si qui de nostris ejus studio tenerentur, si essent Græcis doctrinis eruditi, Græca potius quam nostra lecturos: sin a Græcorum artibus & disciplinis abhorrerent, ne hæc quidem curaturos, quæ sine eruditione Græca intelligi non possunt. Itaque ea nolui scribere, quæ nec indocti intelligere possent, nec docti legere curarent.

Vides autem eadem ipse. Didicisti enim non posse nos Amafanii aut Rabirii similes esse, qui, nulla arte adhibita, de rebus ante oculos positis vulgari sermone disputant: nihil definiunt, nihil partiuntur, nihil apta (3) interrogatione concludunt, nullam denique artem esse nec dicendi, nec disserendi putant. Nos autem præceptis dialecticorum & oratorum etiam (quoniam (4) utramque vim virtutem esse nostri putant) sic parentes, ut legibus; verbis (5), quanquam novis, cogimur uti: quæ docti (ut dixi) a Græcis petere malunt, indocti ne a nobis quidem accipiunt: ut frustra omnis suscipiatur labor.

Jam vero physica, si Epicurum, id est, si Democritum probarem, possem scribere ita plane, ut Amafanius. Quid est (6) enim magnum, cum causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum, (ita enim appellat atomos) concursione fortuita loqui? Nostra tu physica nosti, quæ continentur ex effectione (7) & ex materia ea, quam fingit & format effectio. Adhibenda (8) enim geometria est: quoniam quibusnam quisquam enun-

---

(3) *Nihil apta interrogatione concludunt*) *Interrogatio* hic de mera conclusione rationis, nulla nec interrogatione adhibita, nec responsione, intelligitur. Fortasse sumptum est e consuetudine Stoicorum, qui Dialectici per excellentiam appellati sunt. Cicero quidem interrogatiunculas illorum sæpe solet in ea significatione dicere, ut verbum *interrogare*, sicut illi ἐρωτᾶν, pro *rationem concludere*. Clarum exemplum est in libro de fato ex Stoicis, cap. 12. *Sic enim interrogant, Si fatum tibi est* &c. ubi etiam ἀργὸν λόγον interpretatur *interrogationem ignavam*. Faber.

(4) *Utramque vim, virtutem esse nostri putant*) Scientias quidem virtutes esse post Academicos docuerunt Stoici. Quintilianus Inst. Orat. lib. II. cap. 20. hanc rem fuse tractat. Vide Ciceronem de Orat. I. 18. III. 18. de Fin. III. 21. 22. denique Laertium, VII. 46. *Davisius*.

(5) *Verbis, quanquam novis*) Pro *quanquam*, legit Lambinus, *aliquando*. Faber, *quam jam*. Davisius, *nonnunquam*.

(6) *Quid est enim magnum, cum causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum* &c.) Obscuritatem, si qua est, offundit vocum usurpatio a vulgari usu remota. *Res efficientes* appellat Cicero quas vulgo dicimus *causas*. Infra cap. 6. *De natura autem... ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens. Causas* appellat, quas vulgo dicimus fines, vel *causas propter quas* agunt causæ, quæ appellantur efficientes. Porro Epicurei cum effici omnia corpusculorum fortuita concursione dicerent, causis finalibus locum nullum relinquebant. *Anonymus*.

(7) *Effectione*) Causa efficiente. *Turneb.*

(8) *Adhibenda enim geometria est* &c.) Locus est admodum corruptus, ad quem ta-

enunciare verbis, aut quem ad intelligendum poterit adducere hæc ipsa de vita & moribus, & de expetendis fugiendisque rebus? Illi enim simpliciter pecudis & hominis idem bonum esse censent. Apud nostros autem, non ignoras, quæ sit & quanta subtilitas. Sive enim Zenonem sequare: magnum est efficere, ut quis intelligat, quid sit illud verum & simplex (9) bonum, quod non possit ab honestate sejungi. Quod bonum quale sit, negat se omnino Epicurus sine voluptatibus sensum moventibus vel suspicari. Si vero Academiam veterem persequamur, quam nos, ut scis, probamus: quam erit illa acute explicanda nobis! quam argute, quam obscure etiam contra Stoicos disserendum!

Totum igitur illud philosophiæ studium mihi quidem ipse sumo, & ad vitæ constantiam, quantam possum, & ad delectationem animi: nec ullum arbitror, ut apud Platonem est, majus aut melius a diis datum munus homini. Sed meos amicos, in quibus est studium, in Græciam mitto, id est, ad Græcos ire jubeo, ut ea a fontibus potius hauriant, quam rivulos consectentur. Quæ autem nemo adhuc docuerat, nec erat unde studiosi scire possent, ea, quantum potui, (nihil enim magnopere meorum miror) feci, ut essent nota nostris. A Græcis enim peti non poterant, ac post L. Ælii (10) nostri occasum ne a Latinis quidem. Et tamen in illis veteribus nostris, quæ, Menippum (11) imitati, non interpretati, quadam hilaritate conspersimus, multa admista ex intima philosophia, multa dicta dialectice: quæ quo facilius minus docti intelligerent, jucunditate quadam ad legendum invitati; in laudationibus (12), in iis ipsis antiquitatum (13) procemiis, philosophice scribere voluimus, si modo consecuti sumus.

III. Tum ego, Sunt, inquam, ista, Varro. Nam nos in nostra urbe peregrinantes errantesque, tanquam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt, ut possemus aliquando, qui & ubi essemus, agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum;

men emendandum aliquantum nos libri veteres adjuverunt; in quorum nonnullis scriptum est *materia* pro *geometria*. Omnino vox *geometria* nihil hic loci habet. Cætera, quæ perverso ordine erant collocata, eadem opera & in suum locum restituta, & perpurgata sunt. *Lambinus*. Nimirum vir ille doctus totum locum sic ediderat, *effectio: (adhibenda enim ea materia est) hæc ipsa de vita & moribus, de expetendis fugiendisque rebus. Illi simpliciter pecudis & hominis idem bonum esse censent: apud nostros autem non ignoras, quæ sit & quanta subtilitas: quam quibusnam quisquam queas enunciare verbis? aut quem ad intelligendum poterit adducere? Sive enim Zenonem* &c. Sed nimis audacem se præstitit. *Davisius*.

(9) *Simplex*) Non tribus conflatum generibus, animi, corporis, & fortunæ, sed in sola virtute positum. *Turneb.*

(10) *L. Ælii*) De quo in Bruto, c. 56.

(11) *Menippum*) Gellius lib. XIII. c. 39. Probus in Virgilii Eclog. VI. 40. Macrobius lib. I. cap. 7. 11. & lib. II. c. 7. *Varro*, inquit, *in illa lepidissima satyra Menippea, quæ inscribitur*, Nescis quid vesper vehat. Et Charisius lib. I. Vide apud Laertium Menippi vitam; cujus libri multo risu referti. *P. Manutius*.

(12) *In laudationibus*) Λόγους, ut videtur, ἐπιταφίους intelligit; hi enim *laudationes* passim vocantur. *Davisius*.

(13) *Antiquitatum*) Quadraginta & uno libris constabant. De iis vide Augustinum C. D. lib. VI. cap. 3. *Idem*.

tu domesticam, tu bellicam disciplinam; tu sedem (14) regionum, locorum; tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti: plurimumque poetis nostris, omninoque Latinis & literis luminis attulisti, & verbis: atque ipse varium & elegans omni fere (15) numero poema fecisti, philosophiamque multis locis inchoasti, ad impellendum satis, ad edocendum parum.

Causam autem probabilem tu quidem affers. Aut enim Græca legere mallent, qui erunt eruditi: aut ne hæc quidem, qui illa nesciunt. Sed da mihi nunc, satisne probas? Immo vero & hæc, qui illa non poterunt; & qui Græca poterunt, non contemnent sua. Quid enim causæ est, cur poetas Latinos Græcis literis eruditi legant, philosophos non legant? An quia delectat Ennius, Accius, multi alii, qui non verba, sed vim Græcorum expresserunt poetarum? Quanto magis philosophi delectabunt, si, ut illi Æschylum, Sophoclem, Euripidem, sic hi Platonem imitentur, Aristotelem, Theophrastum? Oratores quidem laudari video, si qui e nostris Hyperidem sint, aut Demosthenem imitati. Ego autem (dicam enim ut res est) dum me ambitio, dum honores, dum causæ, dum reipublicæ non solum cura, sed quædam etiam procuratio multis officiis implicatum & constrictum tenebat, hæc inclusa habebam; &, ne obsolescerent, renovabam, cum licebat, legendo. Nunc vero & fortunæ gravissimo percussus vulnere, & administratione reipublicæ liberatus, doloris medicinam a philosophia peto, & otii oblectationem hanc honestissimam judico. Aut enim huic ætati hoc maxime aptum est: aut iis rebus, si quas dignas laude gessimus, hoc in primis consentaneum: aut etiam ad nostros cives erudiendos nihil utilius: aut, si hæc ita non sunt, nihil aliud video, quod agere possimus. Brutus quidem noster, excellens omni genere laudis, sic philosophiam Latinis literis persequitur, nihil ut iisdem (16) de rebus Græcia desideret: & eandem quidem sententiam sequitur, quam tu. Nam Aristum Athenis audivit aliquamdiu, cujus tu fratrem Antiochum. Quamobrem, da, quæso, te huic etiam generi literarum.

IV. Tum ille, Istud quidem considerabo, nec vero sine te. Sed de te ipso quid est, inquit, quod audio? Quanam, inquam, de re? Relictam a te veterem jam, inquit: tractari autem novam. Quid ergo, inquam, Antiocho id magis licuerit, nostro familiari, remigrare in domum veterem (17) e nova, quam nobis in novam e vetere? Certe enim recentissima quæque sunt correcta & emendata maxime. Quanquam Antiochi magister Phi-

(14) *Sedem regionum*) Nam Roma in regiones quatuordecim divisa erat. Tacitus lib. xv. 40. *Quippe in regiones* XIV. *Roma dividitur*. Turnebus.

(15) *Omni fere numero*) Omni fere genere versus: nam mixtum erat carminum varietate, ut Quintilianus ait. *Idem*.

(16) *Nihil ut iisdem de rebus* Græcia desideret) Variis modis hunc locum fatigarunt eruditi. Nam Turnebus reposuit *a Græcia desideres*. Aldus Nepos edidit, *Græca desideres*. Grutero denique placuit, *Græca desideres*. Vide num præstet ea conjectura quæ mihi nuper incidit, *nihil ut iisdem de rebus Græcia* desideretur. *Davis.*

(17) *Veterem*) Academiam. *Turneb.*

Philo, magnus vir, ut tu existimas ipse, negaret in libris (quod coram etiam ex ipso audiebamus) duas Academias esse; errorem que eorum, qui ita putarunt, coarguit. Est, inquit, ut dicis: sed ignorare te non arbitror, quæ contra Philonem Antiochus scripserit.

Immo (18) vero & istam, & totam veterem Academiam, ª aqua absumptam diu, renovari a te, nisi molestum est, velim: & simul, assidamus, inquam, si videtur. Sane istud quidem, inquit: sum enim admodum infirmus. Sed videamus, idemne Attico placeat fieri a me, quod te velle video. Mihi vero, ille. Quid est enim, quod malim, quam ex Antiocho jam pridem audita recordari, & simul videre satisne ea commode dici possint Latine? Quæ cum sunt dicta, in conspectu consedimus omnes.

Tum Varro ita exorsus est. Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis & ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philosophiam, & ad vitam communem adduxisse: ut de virtutibus & vitiis, omninoque de bonis rebus & malis quæreret: cælestia autem vel procul esse a nostra cognitione censeret, vel, si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum. Hic in omnibus fere sermonibus, qui ab iis, qui illum audierunt, perscripti varie, copiose sunt, ita disputat, ut nihil affirmet ipse, refellat alios: nihil se scire dicat, nisi id ipsum: eoque præstare cæteris, quod illi, quæ nesciant, scire se putent: ipse se nihil scire, id unum sciat: ob eamque rem se arbitrari ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum, quod hæc esset ª una hominis sapientia, non arbitrari sese scire quod nesciat. Quæ cum diceret constanter, & in ea sententia permaneret, omnis ejus oratio tum (19) in virtute laudanda, & in omnibus hominibus ad virtutis studium cohortandis consumebatur, ut e Socraticorum (20) libris, maximeque Platonis, intelligi potest.

Platonis autem auctoritate, qui varius, & multiplex, & copiosus fuit, una & consentiens duobus vocabulis philosophiæ forma instituta est, Academicorum & Peripateticorum: qui rebus congruentes, nominibus differebant. Nam, cum Speusippum, sororis filium, Plato philosophiæ quasi heredem reliquisset: duos autem præstantissimos studio atque doctrina, Xenocratem Chalcedonium & Aristotelem Stagiritem: qui erant cum Aristote-

 le,

(18) *Immo vero & istam*) Lego *ista*; nempe quæ contra Philonem disputarat Antiochus. Et ita dant, Ursino teste, libri veteres. *Davis.*

a Lamb. *a qua absum tam diu*

a Vict. Man. Grut. *una* omnis *sapientia*

(19) *Tum*) Lege, *tantum*. Davis.

(20) *Ut e Socraticorum libris, maximeque* Platonis, *intelligi potest*) Non equidem capio, qui hoc ex *Platonis maxime libris* possit intelligi, cum apud eum *Socrates physica & musica & geometrica disserat*. Jamdiu legendum dixi, *maximeque* Xenophontis *intelligi potest*: nam Xenophon *negat Socratem de cæli atque naturæ causis rationibusque unquam disputavisse, ac ne disciplinas quidem cæteras, quæ μαθήματα Græci appellant, quæ ad bene beateque vivendum non pergerent, aut attigisse, aut comprobasse*. Verba sunt Gellii XIV. 3. *Idem*.

le, Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lyceo: illi autem, qui Platonis instituto in Academia, quod est alterum gymnasium, cœtus erant & sermones habere soliti, e loci vocabulo nomen habuerunt. Sed utrique Platonis ubertate completi certam quandam disciplinæ formulam composuerunt, & eam quidem plenam ac refertam: illam autem Socraticam dubitationem de omnibus rebus, & nulla affirmatione adhibita consuetudinem disserendi reliquerunt.

Ita (21) facta est disserendi, quod minime Socrates probabat, ars quædam philosophiæ, & rerum ordo, & descriptio disciplinæ. Quæ quidem erat primo duobus, ut dixi, nominibus una. Nihil enim inter Peripateticos & illam veterem Academiam differebat. Abundantia quadam ingenii præstabat, ut mihi videtur quidem, Aristoteles: sed idem fons erat utrisque, & eadem rerum expetendarum fugiendarumque partitio. Sed quid ago? inquit: aut sumne sanus, qui hæc vos doceo? nam etsi non sus Minervam, ut ajunt; tamen inepte, quisquis Minervam docet.

Tum Atticus, Tu vero, inquit, perge, Varro: valde enim amo nostra, atque nostros: meque ista delectant, cum Latine dicuntur, & isto modo. Quid me, inquam, putas, qui philosophiam jam professus sim populo nostro exhibiturum? Pergamus, igitur, inquit, quoniam placet.

V. Fuit ergo jam accepta a Platone philosophandi ratio triplex: una de vita & moribus: altera de natura & rebus occultis: tertia de disserendo, & quid verum, & quid falsum; quid rectum in oratione, pravumve, quid consentiens, quid repugnans, judicando.

Ac primam illam partem bene vivendi a natura petebant, eique parendum esse dicebant: neque ulla alia in re, nisi in natura, quærendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur: constituebantque, extremum esse rerum expetendarum, & finem bonorum, adeptum (22) esse omnia e natura & animo, & corpore, & vita. Corporis autem alia ponebant esse in toto, alia in partibus. Valetudinem, vires, pulchritudinem, in toto: in partibus autem, sensus integros, & præstantiam aliquam partium singularum; ut in pedibus celeritatem, vim in manibus, claritatem in voce, in lingua etiam explanatam vocum impressionem.

Animi autem, quæ essent ad comprehendendam (23) ingeniis virtutem idonea: eaque ab iis in naturam & mores dividebantur. Naturæ celeritatem ad discendum & memoriam dabant: quorum utrumque mentis esset proprium, & ingenii. Morum autem putabant studia esse & quasi consuetudi-

(21) *Ita facta est* disserendi, *quod minime Socrates probabat, ars quadam philosophia*) Eruditissimi viri magno consensu verbum *disserendi* hic censent esse delendum, neque video qui ferri possit. *Faber.*

(22) *Adeptum esse omnia e natura*) Secundum naturam. Noster de Finib. l. v. c. 17. *Hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura.* Sic & alibi. *Davisius.*

(23) *Ad comprehendendam ingeniis virtutem*) Sive cum veteribus editis legas *ingenii virtutem*, sive cum Lambino, Gruteroque malis *ad comprehendendam ingeniis vir-*

dinem: quam partim exercitationis assiduitate, partim ratione formabant; in quibus erat philosophia ipsa. In qua quod inchoatum est, neque absolutum, progressio (24) quædam ad virtutem appellatur: quod autem absolutum, id est virtus, quasi perfectio naturæ, omniumque rerum, quas in animis ponunt, una res optima: Ergo hæc animorum.

Vitæ autem (id enim erat tertium) adjuncta esse dicebant, quæ ad virtutis usum valerent. Jam virtus animi (25) bonis & corporis cernitur in quibusdam, quæ non tam naturæ, quam beatæ vitæ, adjuncta sunt. Hominem esse censebant quasi partem quandam civitatis, & universi generis humani, eumque esse conjunctum cum hominibus humana quadam societate. Ac de summo quidem atque naturali bono sic agunt. Cætera autem pertinere ad id putant, aut ad augendum, aut ad tuendum; ut divitias, ut opes, ut gloriam, ut gratiam. Ita tripartita ab iis inducitur ratio bonorum.

VI. Atque hæc illa sunt tria genera, quæ putant plerique Peripateticos dicere. Id quidem non falso: est enim hæc partitio illorum: Illud imprudenter, si alios esse Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos, arbitrantur. Communis hæc ratio, & utrisque hic bonorum finis videbatur, adipisci quæ essent prima in natura, quæque ipsa per sese expetenda, aut omnia, aut maxima. Ea sunt autem maxima, quæ in ipso animo atque in ipsa virtute versantur. Itaque omnis illa antiqua philosophia sensit in una virtute esse positam beatam vitam: nec tamen beatissimam, nisi adjungerentur & corporis, & cætera, quæ supra dicta sunt, ad virtutis usum idonea.

Ex hac descriptione, agendi quoque aliquid in vita & officii ipsius initium reperiebatur: quod erat in conservatione earum rerum, quas natura præscriberet. Hinc gignebatur fuga desidiæ, voluptatumque contemptio: ex quo laborum dolorumque susceptio multorum, magnorum, recti honestique causa; & earum rerum, quæ erant congruentes cum descriptione naturæ. Unde amicitia exsistebat, & justitia, atque æquitas: hæque & voluptatibus, & multis vitæ commodis anteponebantur. Hæc quidem fuit apud eos morum institutio, & ejus artis, quam primam posui, forma atque descriptio.

De natura autem (id enim sequebatur) ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem, quasi huic se

præ-

---

autem; menti Ciceronis adversatur vox penultima. Nam virtutes proprie dictæ, non solum *ingeniis comprehendendæ*, sed multo magis vita sunt exprimendæ. Quod si *virtutes ingenii* pro docilitate & memoria positas arbitreris; hæ non a moribus, sed a natura pendent, adeoque *in naturam & mores* dividi nequeunt. Non igitur mihi dubium videtur, quin nomen id sit a librariis additum. Hoc olim suspicati sunt etiam Paulus Manutius & Petrus Faber. De re ipsa vide Cic. Fin. lib. v. 53. *Idem*.

(24) *Progressio*) Προκοπή, qua de re exstat libellus Plutarchi. *Turneb.*

(25) *Animi bonis & corporis*) Hasce voces ex margine profectas, adeoque delendas esse censet doctissimus VValkerus. *Davisius*.

præbens, ea, quæ efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim esse censebant: in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam: in utroque tamen utrumque. Neque enim materiam ipsam cohærere potuisse, si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia. Nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. Sed quod ex utroque, id jam corpus & quasi *qualitatem* quandam nominabant. Dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Græci ipsi faciunt, a quibus hæc jam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis.

VII. Nos vero, inquit Atticus. Quin etiam Græcis licebit utare, cum voles, si te Latina forte deficient. Bene sane facis: sed enitar, ut Latine loquar, nisi in hujusmodi verbis, ut philosophiam, aut rhetoricam, aut physicam, aut dialecticam appellem, quibus, ut aliis multis, consuetudo jam utitur pro Latinis. *Qualitates* igitur appellavi, quas ποιότητας Græci vocant: quod ipsum apud Græcos non est vulgi verbum, sed philosophorum: atque id in multis. Dialecticorum vero verba nulla sunt publica: suis utuntur. Et id quidem commune omnium fere est artium. Aut enim nova sunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda. Quod si Græci faciunt, qui in iis rebus tot jam secula versantur, quanto id magis nobis concedendum est, qui hæc nunc primum tractare conamur? Tu vero, inquam, Varro, bene etiam meriturus mihi videris de tuis civibus, si eos non modo copia rerum auxeris, ut effecisti, sed etiam verborum. Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti, te auctore, si necesse erit.

Earum igitur qualitatum sunt aliæ principes, aliæ ex iis ortæ. Principes sunt unius modi & simplices. Ex iis autem ortæ, variæ sunt & quasi multiformes. Itaque aer quoque, (utimur enim pro Latino) & ignis, & aqua, & terra, prima sunt. Ex iis autem ortæ animantium formæ, earumque rerum, quæ gignuntur e terra. Ergo illa initia, &, ut e Græco vertam, elementa dicuntur: e quibus aer & ignis, movendi vim habent & efficiendi: reliquæ partes, accipiendi, & quasi patiendi; aquam dico & terram. Quintum (26) genus, e quo essent astra mentesque (27), singulare, eorumque quatuor, quæ supra dixi, dissimile Aristoteles quiddam esse rebatur.

Sed subjectam (28) putant omnibus sine ulla specie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando usitatius hoc verbum & tritius) materiam quandam, ex qua omnia expressa atque effecta sint: quæ tota

(26) *Quintum genus*) Eandem de quinta natura Platonis, quam Aristotelis sententiam fuisse scribit *Proclus* in Timæum. *Turneb.* Idem adfirmat Simplicius in lib. VIII. Phys. *Faber*.

(27) *Mentesque, singulare*) Vulgo, *mentesque singulares*, id est, ut Turnebus interpretatur, animi singulorum.

(28) *Sed subjectam*) Nam illis materia prima omni forma & qualitate caret: id est quod ajunt, ὕλη ἄποιος ἐστιν. *Turneb.*

tota omnia (29) accipere * possit, omnibusque modis mutare (30) atque ex omni parte: eoque etiam interire, non (31) in nihilum, sed in suas partes, quæ infinitæ (32) secari ac dividi possint, cum sit nihil omnino in rerum natura minimum, quod dividi nequeat. Quæ autem moveantur, omnia intervallis (33) moveri: quæ intervalla item infinite dividi possint.

Et cum ita moveatur illa vis, quam qualitatem esse diximus, & cum sic ultro citroque versetur: & materiam ipsam totam penitus commutari putant, & ita effici quæ appellant qualia (34), e quibus in omni natura cohærente & continuata cum omnibus suis partibus effectum esse mundum: extra quem nulla pars materiæ sit, nullumque corpus: partes autem esse mundi omnia, quæ insint in eo, quæ natura sentiente teneantur: in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna: (nihil enim valentius esse, a quo intereat) quam vim animum esse dicunt mundi, eandemque esse mentem, sapientiamque perfectam: quem deum appellant, omniumque rerum, quæ sunt ei subjectæ, quasi prudentiam (35) quandam, procurantem cælestia maxime, deinde in terris ea, quæ pertinent ad homines: quam interdum eandem, Necessitatem appellant, quia nihil aliter esse possit, atque ab ea constitutum sit: interdum quasi fatalem & immutabilem continuationem ordinis sempiterni: nonnunquam quidem eandem Fortunam (36), quod efficiat multa improvisa hæc, nec opinata oobis propter obscuritatem ignorationemque causarum.

VIII. Tertia deinde philosophiæ pars, quæ erat in ratione (37) & in differendo, sic tractabatur ab utrisque. a Quanquam (38) oriretur

(39)

---

(29) *Tota omnia accipere possit*) Elementa & materia omnia quæcumque gignuntur accipiunt, omniumque rerum formas induunt: aut quicquid gignitur, & elementa & materiam accipit, easque formis mutat & novat. Alii *possint* & *mutari* legunt, ac de materia intelligunt, quæ omnium receptaculum sit. *Id.*

* Vict. Grut. *possint*.

(30) *Mutare*) Novare, aliis atque aliis subinde advenientibus formis. *Idem*.

(31) *Non in nihilum*) Quia materiam habent, non possunt in nihilum interire, verum in materiam, licet non primam, resolvuntur, sed forma alia novatam, ut in elementa, quæ ipsorum partes sunt. *Idem*.

(32) *Quæ infinitæ*) Id corporibus omnibus convenit, ut in infinita potestate secari possint, ut Academici & Peripatetici, adeoque geometræ omnes censent, repugnantibus Epicureis, qui corpuscula quædam individua ponunt rerum primordia. *Idem*.

(33) *Intervallis*) Motus spatia habet, quæ eodem modo ut corpora infinite dividi possunt, ut Aristoteles scribit: eumque tempus numerus sit motus primi globi cælestis, eodem modo ejus partes infinite secari possunt, *Idem*.

(34) *Qualia*) Τὰ ποιὰ, vel πεποιωμένα, id est, corpora constantia ex materia & forma, vel a forma finita & determinata. *Gruterus*.

(35) *Quasi prudentiam*) Πρόνοιαν significat, quæ non tantum sit supremi Dei, verum etiam animi mundi, qui cælestia maxime procurat: in quibus nulla mutatio est, sed constans & ratus ordo. *Turnebus*.

(36) *Fortunam*) Cicero in Topicis cap. 17. *Cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortuna eventus, obscura causa, quæ latenter efficit*. Sed nescio quo modo vis affertur vocabulis, & eorum notiones conturbantur. Ita enim efficitur, ut cum fatum & fortuna plurimum different, unum tamen idemque esse videantur. *Idem*.

(37) *In ratione*) *In oratione* legendum fortassis esse videatur. *Idem*.

a Lamb. *Quanquam judicium oriretur*.

(38) *Quanquam*) Veri disceptatio & dijudicatio dialectices propria est: ad veri autem notionem duo comparata sunt, quæ κριτήρια dicuntur, sensus & mens. Plato tamen sensui quam minimum tribuit, ac prope nihil: plurimum menti. *Idem*.

(39) a sensibus, tamen non esse judicium veritatis in sensibus. Mentem volebant rerum esse judicem: solam censebant ideoneam, cui crederetur, quia sola cerneret id, quod (40) semper esset, simplex, & uniusmodi, & tale, quale esset. Hanc illi *ideam* appellabant, jam a Platone ita nominatam: nos recte *speciem* possumus dicere.

Sensus autem omnes hebetes & tardos esse arbitrabantur, nec percipere ullo modo res eas, quæ subjectæ sensibus viderentur; quæ essent aut ita parvæ, ut sub sensum cadere non possent; aut ita mobiles (41) & concitatæ, ut nihil unquam unum esset constans; ne idem quidem, quia continenter laberentur (42) & fluerent omnia. Itaque hanc omnem partem rerum opinabilem (43) appellabant.

Scientiam autem nusquam esse censebant, nisi in animi [b] motionibus (44), atque rationibus. Qua de causa definitiones (45) rerum probabant, & has ad omnia, de quibus disceptabatur adhibebant. Verborum (46) etiam explicatio probabatur, id est, qua de causa quæque essent ita nominata; quam etymologiam appellabant. Post argumentis, & quasi rerum notis (47) ducibus, utebantur ad probandum & ad concludendum id, quod explanari volebant. In qua (48) tradebatur omnis dialecticæ disciplina, id est, orationis ratione (49) conclusæ. Huic quasi ex altera parte oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix orationis perpetuæ ad persuadendum accommodatæ.

IX.

---

(39) *Oriretur*) Nam quamdiu in hoc corpore inclusus est animus, sensuum ministerio & servitio utitur ad rerum cognitionem, qui tamen ea tantum percipiunt quæ nunquam vere sunt, sed esse videntur. *Idem*.

(40) *Id quod semper*) Plato in Timæo: *Quid est quod semper sit, neque ullum habeat ortum: & quod gignatur, nec unquam sit? quorum alterum intelligentia & ratione comprehenditur; quod unum atque idem semper est: alterum quod affert opinionem per sensus, rationis expers; quod totum opinabile est, id gignitur & interit, nec unquam esse vere potest. Mens igitur rerum species quæ simplices sunt & uniusmodi (nihil enim in eis compositum, multiplex, varium, ut in iis quæ creata sunt) percipit.* Idem.

(41) *Ita mobiles*) In Theæteto & Timæo id a Platone pluribus tractatur: atque hæc in re, ut Laertius ait, Heracliti sententiam sequebatur, omnia mobilia & fluxa esse profluentis more censentis. *Idem*.

(42) *Laberentur*) Cicero in Oratore ad Brutum cap. 3. *Has rerum formas appellat ideas .... Plato. easque gigni negat, & ait semper esse, ac ratione & intelligentia contineri: cætera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno & eodem statu.* Idem.

(43) *Opinabilem*) Quod enim rationis est expers, quodque in sensu consistit, opinabile est, ut ait Plato: opinionem enim creat, non firmam scientiam. *Idem*.

b Lamb. *notionibus*.

(44) *Motionibus*) Animi agitationibus: nam in cogitando animus Platoni movetur. Alii *notionibus* legunt, quæ explicantur definitionibus & etymologiis, ut rationes argumentatione. *Idem*.

(45) *Definitiones*) Semper enim Platoni in omni institutione proficisci placet a definitione. *Idem*.

(46) *Verborum*) Qua de re plurima Plato disserit in Cratylo. Notatio autem vim & notionem verbi declarat. *Idem*.

(47) *Rerum notis*) Quasi signis & indiciis. Metaphora est. *Idem*.

(48) *In qua*) Non est quo pronomen fœmininum referatur. Forsan rescribendum, *ibique*. Davisius. Refertur ad id quod supra *Tertia philosophiæ pars*. Anonym.

(49) *Ratione*) Ratiocinatione: nam συλλογισμὸν Stoici λόγον vocare solebant, & eorum more alii. Dialectica autem posita est in probationibus & conclusionibus: illæ argumenta habent, hæ argumenta in ratiocinationes includunt. *Turn.*

IX. Hæc erat illis prima (50) a Platone tradita: cujus (51) quas acceperim disputationes, si vultis, exponam. Nos vero volumus, inquam, ut pro Attico etiam respondeam. Et recte, inquit, respondes. Præclare enim explicatur Peripateticorum & Academiæ veteris auctoritas.

Aristoteles (52) primus species, quas paulo ante dixi, labefactavit: quas mirifice Plato erat amplexatus: ut in his quiddam divinum esse diceret.

Theophrastus autem, vir & oratione suavis, & ita moratus, ut præ se probitatem quandam & ingenuitatem ferat, vehementius etiam fregit (53) quodam modo auctoritatem veteris disciplinæ: spoliavit enim virtutem suo decore, imbecillamque reddidit, quod negavit in ea sola positum esse beate vivere.

Nam Strato, ejus auditor, quanquam fuit acri ingenio, tamen ab ea disciplina omnino semovendus est: qui cum maxime necessariam partem philosophiæ, quæ posita est in virtute & in moribus, reliquisset, totumque se ad investigationem naturæ contulisset, in ea ipsa plurimum dissedit a suis.

Speusippus autem & Xenocrates, qui primi Platonis rationem auctoritatemque susceperant; & post hos Polemo & Crates, unaque Crantor, in Academia congregati, diligenter ea, quæ a superioribus acceperant, tuebantur.

Jam Polemonem audiverant assidue Zeno & Arcesilas. Sed Zeno cum Arcesilam anteiret ætate, valdeque subtiliter dissereret, & peracute (54) moveretur; corrigere conatus est disciplinam. Eam quoque, si videtur, correctionem explicabo, sicut solebat Antiochus. Mihi vero, inquam, videtur: quod vides idem significare Pomponium.

X. Zeno igitur nullo modo is erat, qui, ut Theophrastus, nervos virtutis inciderit: sed contra, qui omnia, quæ ad beatam vitam pertinerent, in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis, idque appellaret honestum, quod esset simplex quoddam, & solum, & unum bonum. Cætera autem etsi nec bona, nec mala essent; tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturæ esse contraria. Iis ipsis alia interjecta & media numerabat. Quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda & qua-

(50) *Prima*) Ratio, in qua posteriores aliquid mutaverunt, ut mox dicet. *Idem.*

(51) *Cujus quas acceperim* disputationes) Per *disputationes* Turnebus intelligit ea quæ in disputationem vocata sunt, seu de quibus fuit contentio. Sed ei voci talem vim competere non crediderim. Verumtamen illa quidem Tullii mens est, ut forsan verba mendo quodam laborent. Lego, *cujus quas acceperim* mutationes, *vel* immutationes. *Davisius.*

(52) *Aristoteles*) In his quæ inscripsit *μετὰ τὰ φυσικά*. Plato autem species induxerat ad disputationum definitiones, ut ait Aristoteles. Itaque ea de causa a Cicerone idea dialecticæ hic attributa est. *Turneb.*

(53) *Fregit*) In lib. de beata vita, ut Cicero ait Tuscul. V. 9. & in Callisthene, in quo illam laudavit sententiam, *Vitam regit fortuna, non sapientia.* Idem.

(54) *Peracute moveretur*) Acutissimi esset ingenii. Noster de Leg. lib. II. cap. 18. *Qui modo ingenio possit moveri.* Vide de Orat. I. 25. *Davisius.*

& quadam æstimatione dignanda docebat: contraque contraria: neutra autem in mediis relinquebat: in quibus ponebat nihil omnino esse momenti. Sed quæ essent sumenda, ex iis alia pluris esse æstimanda, alia minoris: quæ pluris, ea *præposita* appellabat: *rejecta* (55) autem, quæ minoris. Atque ut hæc non tam rebus, quam vocabulis commutaverat: sic inter recte factum atque peccatum, officium & contra officium *media* locabat quædam: recte facta sola in bonis actionibus ponens; prave, id est, peccata, in malis. Officia (56) autem, & servata, prætermissaque, media putabat, ut dixi.

Cumque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes natura (57) aut more perfectas: hic omnes in ratione (58) ponebat. Cumque illi ea genera virtutum, quæ supra dixi, sejungi posse (59) arbitrarentur: hic nec id ullo modo fieri posse disserebat: nec virtutis usum modo, ut superiores, sed ipsum habitum per sese esse præclarum, nec tamen virtutem cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. Cum-

---

(55) *Rejecta autem quæ minoris*) Attende sis orationis seriem. Quæ secundum naturam sunt, ea sumenda. Ex sumendis alia pluris sunt æstimanda, minoris alia. Quæ pluris, præposita: quæ minoris, rejecta. Ergo, si diis placet, *rejecta* sunt *sumenda*; quod prorsus repugnat. Quin & hæc rejecta (qualia sunt dolor, morbus, & similia) non κατὰ φύσιν, sed παρὰ φύσιν dicebant Stoici. Vide Stobæum Eclog. Ethic. lib. II. p. 173. & Ciceronem Tusc. II. 7. Quæ cum ita sint, hunc locum vel vitiosum, vel mutilum putat Just. Lipsius Manud. ad Phil. Stoic. lib. II. Dissert. 23. Nec aliter sane fieri potest. Certe rejecta sive ἀποπροηγμένα, *nulla æstimatione digna esse*, καὶ πολλὴν ἔχειν ἀπαξίαν statuerunt. Vide Tullium de Finib. lib. III. cap. 15. 16. & Stobæum Eclog. Ethic. p. 173. Auctore quidem Sexto Pyrrhon. Hypot. lib. III. c. 24. §. 191. tradunt Stoici esse προηγμένα μὲν τὰ ἱκανὴν ἀξίαν ἔχοντα ὡς ὑγίειαν, πλοῦτον. ἀποπροηγμένα δὲ τὰ μὴ ἱκανὴν ἔχοντα ἀξίαν, ut nostro favere videatur. At ibi legerim τὰ ἱκανὴν ἔχοντα Α'ΠΑΞΙ'ΑΝ. Sic certe loquitur advers. Mathem. lib. XI. §. 62. Quid igitur? Lego *sed quæ essent media, ex iis alia pluris* &c. Noster de Finib. lib. IV. cap. 25. *Media illa, inquit, Zeno, inter quæ nihil interest, tamen ejusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia rejicienda, alia omnino negligenda* &c. Vide sis & lib. V. c. 30. *Idem.*

(56) *Officia autem, & servata, prætermissaque, media putabat*) Ornamenti causa & iterari notum est: inferri autem *que* post &, quod hic Cicero facit, minus tritum est in consuetudine Latinæ linguæ. Itaque, ne mendosis locis putetur, exempla subjungam. Lib. IV. de Finib. *Omne animal ipsum sibi commendatum, ut se & salvum in suo genere*, incolumemque *vellet*. Et lib. V. cap. 22. *Quis est qui non intelligat & eos. . . . nosque cum ea* &c. *Manut.* De re ipsa vide lib. III. de Finib. cap. 17. & 18.

(57) *Natura aut more*) Quæ enim natura perfectæ sunt, ab illis in ratione ponuntur, ut docilitas, memoria: quæ more, fere in ea animi parte quæ per se rationis est expers, perturbationibusque agitatur: quanquam rationi paret. *Turneb.*

(58) *In ratione*) Nam Zenoni virtus nihil aliud est quam perfecta ratio, vel quam constans & perpetua ratio vitæ. Has definitiones a Stoicis lib. I. Legum Cicero mutuatus est. Quin etiam Zeno perturbationes in opinione & judicio posuit. *Idem.*

(59) *Posse arbitrarentur*) Neque enim quisquam Academicorum & Peripateticorum, ut censet Cicero, affirmavit, qui virtutem unam haberet, eum omnes habere. Id adeo vitæ docent exempla. Nam fere prudentia timidior est, & philosophi libentius in lectulo quam prælio moriuntur: multosque abstinentissimos & innocentissimos videmus, qui ut injuriam non faciunt, ita, cum infertur aliis, minime propulsant, Stoici non putant sejungi posse. Laertius: Τὰς ἀρετάς φασιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις καὶ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν. Id est. *Virtutes ajunt seipsas mutuo sequi, ut qui unam habeat, omnes habeat.* Eorum sententiæ etiam astipulatur Alexander Aristotelis interpres, disseritque ἀρετὰς ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις, libro secundo de Animo. *Idem.*

Cumque perturbationem animi illi ex homine non tollerent, naturaque & condolescere, & concupiscere, & extimescere, & efferri lætitia dicerent, sed ea contraherent (60), in angustumque deducerent: hic omnibus his quasi morbis voluit carere sapientem. Cumque eas perturbationes antiqui naturales esse dicerent & rationis expertes, aliaque in parte animi cupiditatem, alia rationem collocarent, ne his quidem assentiebatur. Nam & perturbationes voluntarias esse putabat, opinionisque judicio suscipi, & omnium perturbationum arbitrabatur matrem esse immoderatam quandam intemperantiam. Hæc fere de moribus.

XI. De naturis autem sic sentiebat: primum, ut in quatuor initiis rerum illis quintam (61) hanc naturam, ex qua superiores sensus & mentem effici rebantur, non adhiberet. Statuebat enim ignem esse ipsam naturam, quæ quidque gigneret, & mentem atque sensus. Discrepabat etiam ab iisdem, quod nullo modo arbitrabatur quidquam effici posse ab ea, quæ expers (62) esset corporis: (cujus generis Xenocrates, & superiores etiam animum esse dixerunt) nec vero, aut quod efficeret aliquid, aut quod efficeretur, posse esse non corpus.

Plurima autem in illa tertia philosophiæ parte mutavit. In qua primum de sensibus (63) ipsis quædam dixit nova: quos junctos (64) esse censuit e quadam quasi impulsione oblata extrinsecus: quam ille φαντασίαν, nos *visum* appellemus licet: & teneamus hoc verbum quidem; erit enim utendum in reliquo sermone sæpius. Sed ad hæc, quæ visa sunt & quasi accepta sensibus, assensionem adjungit animorum: quam esse vult in nobis (65) positam, & voluntariam.

Visis non omnibus adjungebat fidem, sed iis solum, quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum, quæ viderentur. Id autem visum, cum ipsum per se cerneretur, *comprehensibile*. Feretis hæc? Nos vero, inquit: quonam enim modo καταληπτόν diceres? Sed, cum acceptum jam & approbatum esset, *comprehensionem* appellabat, similem iis rebus, quæ manu prenderentur (66): ex quo etiam nomen hoc duxerat, cum

(60) *Contraherent*) Vide Tusc. IV.

(61) *Quintam*) Quatuor tantum elementa Zeno ponit, quintam autem naturam non agnoscit: cælum enim igneum esse putat. *Turneb.*

(62) *Ab ea qua expers esset*) Natura scilicet. Aliis natura, quæ vis est efficiens, corpore vacat. Zenoni corporata est, ignis scilicet: proinde & animus qui ex ea gignitur: nec solum natura, sed qualitates etiam omnes illis corporatæ sunt, extatque in Stoicos hac de re libellus *Galeno* adscriptus, & hi ab Alexandro graviter oppugnantur. Quo autem processerint eorum nugæ, ex Plutarcho opere pretium est cognoscere. *Idem.*

(63) *Sensibus*) In quibus judicium veri veteres esse nolebant, sed in mente: cum Zeno judicium veri in eorum comprehensionibus posuerit. *Idem.*

(64) *Junctos*) Actio sentiendi, quam etiam sensum Stoici dicunt, ex quadam impulsione visorum constat & componitur, ut censet Zeno. Sic alio loco, *Junctum ex multis partibus* Cicero dicit. *Turnebus*. Legendum fortasse, *punctos*, νυγέντας, vel *ictos*, τυπέντας. *Davisius.*

(65) *In nobis positam*) Veteres enim nonnulli, ut Cicero docet in libro de Fato, censuerant assensiones vi & necessitate fieri. *Turnebus.*

(66) *Prenderentur*) Nam manus proprium est comprehendere, a cujus comprehensione vocabulum duxerat Zeno, quod sensibus percepta sic tenerentur, ut quæ manu prehensa sunt. *Idem.*

eo verbo ante nemo tali in re usus esset: plurimisque idem novis verbis (nova enim dicebat) usus est. Quod autem erat sensu comprehensum, id ipsum *sensum* (67) appellabat; &, si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, *scientiam*: sin aliter, *inscientiam* nominabat: ex qua exsisteret etiam *opinio*, quæ esset imbecilla, & cum falso (68) incognitoque communis.

Sed inter scientiam & inscientiam, comprehensionem illam, quam dixi, collocabat; eamque neque in rectis (69), neque in pravis numerabat, sed soli credendum esse dicebat. E quo sensibus (70) etiam fidem tribuebat, quod, ut supra dixi, comprehensio facta sensibus & vera esse illi & fidelis videbatur: non quod omnia, quæ essent in re (71), comprehenderet: sed quia nihil, quod cadere in eam (72) posset, relinqueret, quodque natura quasi normam scientiæ & principium (73) sui dedisset, unde postea notiones rerum in animis imprimerentur; e quibus non principia (74) solum, sed latiores (75) quædam ad rationem inveniendam viæ reperiuntur. Errorem autem, & temeritatem, & ignorantiam, & opinationem, & suspicionem, & uno nomine omnia, quæ essent aliena firmæ & constantis assensionis, a virtute sapientiaque removebat. Atque in iis fere commutatio consistit omnis, dissensioque Zenonis a superioribus.

XII. Quæ cum dixisset: Et breviter sane, minimeque obscure exposita est, inquam, a te, Varro, & veteris Academiæ ratio & Stoicorum. Verum esse autem arbitror, ut Antiocho, nostro familiari, placebat, correctionem veteris Academiæ potius quam aliquam novam disciplinam putandam.

Tunc Varro, Tuæ sunt nunc partes, inquit, qui ab antiquorum ratione nunc desciscis, & ea, quæ ab Arcesila novata sunt, probas, docere quod & qua de causa discidium factum sit; ut videamus, satisne ista sit justa defectio.

Tum ego, Cum Zenone, inquam, ut accepimus, Arcesilas sibi omne certamen instituit, non pertinacia, aut studio vincendi, ut mihi quidem vi-

(67) *Sensum*) Stoicis sensus est spiritus a parte animi, in qua principatus est, ad sensus perveniens; & sensuum comprehensio, quam hic Cicero *sensum* in neutro genere dicit, est sensuum actio. Auctor Laertius. *Idem*.

(68) *Cum falso*) Opinamur enim in falsis & iis quæ non sunt nobis cognita. Itaque sapiens Zenoni non opinatur, & ab eo in rebus malis opinio numeratur. *Idem*

(69) *In rectis*) Scientiam enim Zeno in laude ponit: opinionem & inscientiam in vitio: comprehensionem inter utramque collocat, neque in rebus bonis aut malis numerat. *Idem*.

(70) *Sensibus fidem*) Cum veteres menti tribuerent. *Idem*.

(71) *In re comprehenderet*) Non enim sensuum comprehensio vim totam rei sine prætermissione complectitur, cum exteriora tantum lineamenta attingat, eaque quæ sub sensum quemque cadunt, ut sub aspectum colores, sub auditum soni. *Idem*.

(72) *In eam*) Comprehensionem.

(73) *Principium sui*) Comprehensionem sensibus factam. *Idem*. Aliquis deesse putet, *eam*. Plenior quidem eo addito locutio futura sit. *Faber*. Ipse legerim, *quamque natura* &c. *Davisius*.

(74) *Non principia*) Quæ comprehensiones sunt. *Turneb.*

(75) *Sed latiores*) Notitiæ quædam ex comprehensionibus oriuntur: sunt enim hæ intelligentiæ fundamenta quædam scientiæ. Ἔννοιαι καὶ προλήψεις Stoici vocant. *Idem*.

videtur, sed earum rerum obscuritate, quæ ad confessionem ignorationis adduxerant Socratem, & veluti amantes (76) Socratem, Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes pæne veteres: qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse dixerunt, angustos sensus, imbecillos animos, brevia curricula vitæ, & (ut Democritus) in profundo veritatem esse demersam; opinionibus & institutis omnia teneri; nihil veritati relinqui; deinceps omnia tenebris circumfusa esse dixerunt. Itaque Arcesilas negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset. Sic omnia latere [a] censebant in occulto: neque esse quidquam, quod cerni aut intelligi possit: quibus de causis nihil oportere neque profiteri, neque affirmare quemquam, neque assertione approbare: cohibereque semper, & ab omni lapsu continere temeritatem: quæ tum esset insignis, cum aut falsa, aut incognita res approbaretur: neque hoc quidquam esse turpius, quam cognitioni & perceptioni assertionem approbationemque præcurrere.

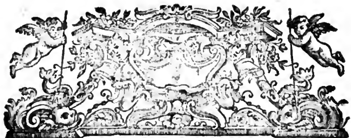
Huic rationi quod erat consentaneum, faciebat, ut contra omnium sententias dies jam plerosque [b] deduceret: ut, cum in eadem re paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur, facilius ab utraque parte assertio sustineretur. Hanc Academiam novam appellant: quæ mihi vetus videtur: si quidem Platonem ex illa vetere numeramus. Cujus in libris nihil affirmatur, & in utramque partem multa disseruntur, de omnibus quæritur, nihil certi dicitur. Sed tamen illa, quam exposui, vetus; hæc nova nominetur: quæ usque ad Carneadem perducta, qui quartus ab Arcesila fuit, in eadem Arcesilæ ratione permansit. Carneades autem nullius philosophiæ partis ignarus, &, ut, cognovi ex iis, qui illum audierant, maximeque ex Epicureo Zenone, qui cum ab eo plurimum dissentiret, unum tamen præter cæteros mirabatur, incredibili quadam fuit facultate *** *Reliqua desiderantur*.

DE

(76) *Veluti amantes Socratem*) Locus est corruptus: nam non amore Socratis, sed *obscuritate rerum*, Democritus, Empedocles, & Anaxagoras ad ignorantiæ confessionem sunt adducti. Quapropter viri docti reponunt *& velut jam ante Socratem*. Sed illud *velut* hic importunum est, ac omnino legendum, *&, jam ante Socratem, Democritum*, &c. Prius enim ii, quam Socrates, hunc philosophandi modum sequebantur. Olim videlicet in hoc loco varia fuit lectio, nonnullique codices *& jam ante*, reliqui *ut jam ante* præferebant. Annis autem volventibus, hæc scripturæ diversitas, ad oram libri vel inter lineas notata, in orationis invasit seriem; unde factum *& vel ut jam ante Socratem*: tandem vero vocabulis male conjunctis liberisque perperam repetitis *& veluti amantes Socratem*. Hæc origo mendi, quod homines doctos habuit exercitos. Muretus quidem Var. Lect. IX. 14. reponit *adduxerant Socratem, velut jam ante Socratem*. Sed commodior videtur ea, quam institimus, via: quamque prior iniit vir ille doctus XV. 16. Addit autem Muretus *Democritum, Anaxagoram, Empedoclem ante, ut opinatur, mortuos fuisse, quam avia Socratis nasceretur*. Quod omnino falsum: nam Democritus unico duntaxat anno natus est ante Socratem, eique fuit superstes. Anaxagoras autem XI tantum annos major fuit quam Socrates. Nec Empedocles eum longe videtur ætate præcessisse, siquidem insignis fuerit A. P. J. 4270. cum Socrates inter vivos esse cœperit ejusdem Periodi A. 4245. Hic est accuratissimi chronologi D. Petavii calculus. Rogat autem Petrus Faber, cur Apollo Socratem sapientissimum Græciæ dixerit: quod is profiteatur se nihil scire: siquidem veteres idem antea dixerant. Hoc nimirum constanter dicebat Socrates, & in ea sententia permanebat; cum *omnes isti nimis etiam quædam affirment, plusque profiteantur se scire quam sciant*. Vide Acad. II. 6. & Sextum Empiricum Pyrrhon. Hypoty. lib. I. cap. 30. *Davisius*.

a Lamb. *censebat*.

b Idem. *differeret*.

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

HIS quinque de Finibus bonorum & malorum libris excussæ sunt veterum Philosophorum, sed præcipue Epicuri, Stoicorum, & Peripateticorum de summo bono & malo sententiæ: is est enim, quem Finem Bonorum & Malorum, imitatus Græcos, dixit qui τέλος, quod est in quaque re summum, appellant; cap. 12. Et prima quidem disputatio, quæ in Epicuri sententia versatur & explicanda & rejicienda, duobus primis libris continetur. Ea fingitur habita esse in Cumano Ciceronis, cum eo L. Torquatus & C. Triarius salutandi Ciceronis causa venissent. Torquatus Epicurei partes suscipit, & libro I. explicat Epicuri sententiam. Hujus disputationi præmittitur a Cicerone reprehensio philosophiæ Epicureæ in universum omnis: cap. 6. 7. Ipsius autem, quæ Torquato tribuitur, disputationis hæc est summa: Epicurum summum bonum posuisse in voluptate, summum malum in dolore, quod omne animal simul atque natum sit, voluptate gaudeat, dolorem aspernetur & repellat, quantum possit: ex quo intelligatur, natura id omnibus insitum esse, ut voluptatem summum bonum putent: neque tam argumentatione hic opus esse, quam mediocri admonitione & animadversione: sed rectius agere tamen eos, qui, quod multa contra voluptatem dicantur, rationibus conquisitis de ea re disputandum putent: cap. 9. Qui accusent voluptatem, doloremque laudent, non ipsam voluptatem, sed eos potius accusare, qui blanditiis præsentium voluptatum corrupti, futuros dolores non provideant, aut perferendis doloribus parvis majores non repellant:

lant : cap. 10. *Neque vero voluptatem intelligi eam solam, quæ suavitate aliqua naturam ipsam moveat, sed eam potissimum, quæ percipiatur omni dolore detracto; quod ipsa illa molestiæ detractio, consecutionem voluptatis afferat* : cap. 11. *Voluptatem autem esse summum bonum, dolorem summum malum, ex eo intelligi, quod nihil beatius esse possit eo, qui perpetuis fruatur animo & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec impendente; nil contra miserius eo qui maximis confectus sit animi corporisque doloribus, nulla spe proposita fore melius aliquando, nulla neque præsente, neque expectata voluptate* : cap. 12. *Qui in una virtute, nominis splendore capti, summum bonum ponant, non videre, eam ne expetendam quidem videri, nisi voluptatem efficeret, & esset omnium virtutum quidam ad voluptatem cursus* : cap. 13. 16. *Nullum igitur esse errorem in ipsis finibus, sed in his rebus, e quibus efficiantur. Fateri autem se, animi voluptatem & dolorem e corpore nasci : sed esse tamen animi voluptatem & dolorem majorem eo, qui in corpore sit, quod corpore præsentia tantum sentiamus, animo præterita etiam & futura, quorum magna vis sit ad voluptatem & dolorem augendam, prout sapiens quisque aut stultus sit. Itaque Epicurum etiam, nemini nisi sapienti voluptatem illam, nemini nisi stulto dolorem tribuere* : cap. 17. &c. *Neque tandem amicitiam, isto summo bono constituto, tolli, quod omnium rerum, quas ad suaviter vivendum sapientia comparaverit, nihil majus amicitia, nihil jucundius sit*. ERNESTUS.

Vide Mureti Var. Lect. lib. XVII. *cap.* I. *cui titulus* : Rectene inscripti libri M. Tullii; *De Finibus bonorum & malorum*.

I.

ON eram nescius, Brute, cum, quæ summis ingeniis exquisitaque doctrina philosophi Græco sermone tractavissent, ea Latinis literis mandaremus (1), fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Nam quibusdam, & iis quidem non admodum indoctis, totum hoc displicet philosophari. Quidam autem non id tam reprehendunt, si remissius agatur; sed tantum studium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, & hi quidem eruditi Græcis literis, contemnentes Latinas, qui se dicant in Græcis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias literas vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personæ tamen & dignitatis esse negent. Contra quos omnes dicendum breviter existimo.

Quan-

(1) *Mandaremus*) Ego & tu. Nam Brutus quoque in hanc exercitationem studiose incumbebat. Liber ejus de virtute cum alibi, tum hoc ipso in procemio a Cicerone laudatur. Veteres grammatici citant librum ejusdem de officio, sive περὶ καθήκοντος, ut eum vocat Seneca, lib. XIV. epistolarum. Cic lib. II. Acad. cap. 3. *Brutus quidem, inquit, noster, excellens omni genere laudis, sic philosophiam latinis literis persequitur, nihil ut iisdem de rebus græca desideres*, Muretus.

Quanquam philoſophiæ quidem vituperatoribus ſatis reſponſum eſt eo libro, quo a nobis philoſophia defenſa & collaudata eſt, cum eſſet accuſata & vituperata ab Hortenſio (2). Qui liber cum & tibi probatus videretur, & iis, quos ego poſſe judicare arbitrarer; plura ſuſcepi, veritus ne movere hominum ſtudia viderer, retinere non poſſe.

Qui autem, ſi maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam poſtulant in eo, quod ſemel jam miſſum (3), coerceri, reprimique non poteſt: ut propemodum juſtioribus (4) utamur illis, qui omnino avocent a philoſophia, quam iis, qui rebus infinitis modum conſtituant; in reque eo meliore, quo major ſit, mediocritatem deſiderent. Sive enim ad ſapientiam perveniri poteſt: non paranda nobis ſolum ea, ſed fruenda etiam ſapientia eſt. Sive hoc difficile eſt: tamen nec modus eſt ullus iuveſtigandi veri, niſi inveneris: & quærendi defatigatio turpis eſt, cum id, quod quæritur, ſit pulcherrimum. Etenim ſi delectamur, cum ſcribimus; quis eſt tam invidus, qui ab eo nos abducat? ſin laboramus, quis eſt qui alienæ modum ſtatuat induſtriæ? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique:

non enim illum ab induſtria, ſed ab illiberali labore deterret: ſic iſti curioſi, quos offendit noſter minime nobis injucundus labor.

II. His igitur eſt difficilius ſatisfacere, qui ſe Latina ſcripta dicunt contemnere. In quibus hoc primum eſt, in quo admirer; cur in graviſſimis rebus non delectet eos patrius ſermo, cum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expreſſas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus pæne nomini Romano eſt, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii ſpernat aut rejiciat? qui ſe iiſdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas literas oderit? Synephebos ego, inquit, potius Cæcilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tantum diſſentio, ut, cum Sophocles vel optime ſcripſerit Electram, tamen male converſam Atcilii mihi legendam putem: de quo Licinius,

Ferreum ſcriptorem: verum, opinor, ſcriptorem tamen,

ut legendus ſit. Rudem enim eſſe omnino in noſtris poetis, aut inertiſſimæ

(2) *Ab Hortenſio*) Hortenſium abhorruiſſe a philoſophia, vel hinc colligi poteſt. Neque ſane mirum eſt, piſcinario illi philoſophiam parum probatam fuiſſe. Lege, quæ de eo narrat Macrobius lib. III. Saturnaliorum: non quæres, cur ejuſmodi homini philoſophia ſorduerit. *Idem*.

(3) *Miſſum*) Ut eo reſpexiſſe videatur Cicero, quod dici ſolet; telum emiſſum revocari non poſſe. *Morelius*. Lego, *admiſſum*, id eſt, incitatum. Metaphora ab equis: in qua perſiſtit etiam, cum addit, *coerceri* ac reprimi. *Muret*.

(4) *Juſtioribus utamur illis*) Juſtiores in nos ſint illi. *Idem*.

mæ segnitiæ est, aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. An,

Utinam ne in nemore....

nihilo minus legimus, quam hoc idem Græcum: quæ autem de bene beateque vivendo a Platone disputata sunt, hæc explicari non placebit Latine?

Quod si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quæ dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum judicium & nostrum scribendi ordinem adjungimus: quid habent, cur Græca anteponant iis, quæ & splendide dicta sint, neque sint conversa de Græcis? Nam si dicerent, ab illis has res esse tractatas: ne ipsos quidem Græcos est cur tam multos legant, quam legendi sunt. Quid enim est a Chrysippo prætermissum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panætium, multos alios, in primisque familiarem nostrum Posidonium. Quid Theophrastus? mediocriterne delectat, cum tractat locos ab Aristotele ante tractatos? Quid Epicurei? num desistunt de iisdem, de quibus & ab Epicuro scriptum est, & ab antiquis, ad arbitrium suum scribere? Quod si Græci leguntur a Græcis iisdem de rebus alia ratione compositis: quid est, cur nostri a nostris non legantur?

III. Quanquam si plane sic verterem Platonem, aut Aristotelem, ut verterunt nostri poetæ fabulas; male (5), credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. Sed id (6) neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. Locos quidem quosdam, si videbitur, transferam, & maxime ab iis, quos modo nominavi, cum inciderit, ut id apte fieri possit: ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet.

Nec vero, ut noster Lucilius, recusabo, quo minus omnes mea legant. Utinam (7) esset ille Persius! Scipio vero & Rutilius multo etiam magis! quorum ille judicium reformidans, Tarentinis ait se, & Consentinis, & Siculis scribere. Facete is quidem, sicut alias: sed nec tam docti tunc erant, ad quorum judicium elaboraret, & sunt illius scripta leviora; ut urbanitas summa appareat, doctrina mediocris.

Ego autem quem timeam lectorem, cum ad te, ne Græcis quidem cedentem in philosophia, audeam scribere? Quanquam a te ipso, id quidem facio, provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me *De virtute* misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu venire, ut abhorreant a Latinis, quod in-

(5) *Male, credo, mererer*) Vel hæc εἰρωνικῶς sunt intelligenda, vel legendum *non male, credo, mererer*, prout exhibent Mss. Scalig. & Elienf. sec. *Davis.*

(6) *Sed id neque feci adhuc*) Verterat tamen adolescens aliquot Platonis dialogos *Muret.*

(7) *Utinam esset ille Persius*) Vide lib. de Orat. II. cap. 6.

ciderint in inculta quædam & horrida, de malis Græcis Latine scripta deterius. Quibus ego assentior, dummodo de iisdem rebus ne Græcos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, graviter ornateque dictatas, quis non legat? nisi qui se plane Græcum dici velit: ut a Scævola est prætore salutatus Athenis Albucius. Quem (8) quidem locum cum multa venustate & omni sale idem Lucilius: apud quem præclare Scævola,

Græcum te Albuci, quam Romanum, atque Sabinum,
Municipem Ponti (9), Tritanni, centurionum,
Præclarorum hominum, ac primorum, signiferumque,
Maluisti dici. Græce ergo prætor Athenis,
Id quod maluisti, te, cum ad me accedis, saluto:
Χαῖρε inquam, Tite: lictores (10), turma omnis, cohorsque,
Χαῖρε, Tite: hinc hostis mi Albucius, hinc inimicus.

Sed jure Mucius. Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. Non est omnino hic docendi locus: sed ita sentio & sæpe disserui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiorem etiam esse quam Græcam. Quando enim, ne nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poetis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosæ, vel elegantis ornatus defuit?

IV. Ego vero, cum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi videor præsidium, in quo a populo Romano locatus sum: debeo profecto, quantumcumque possim, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei, nec cum istis tantopere pugnare, qui Græca legere malint (modo legant illa ipsa, nec simulent) & iis servire, qui vel utrisque literis uti velint, vel, si suas habent, illas non magnopere desiderent.

Qui autem alia malunt scribi a nobis, æqui esse debent, quod & scripta multa sunt, sic ut plura nemini e nostris; & scribentur fortasse plura, si vita suppetet: & tamen qui diligenter hæc, quæ de philosophia literis mandamus, legere assueverit, judicabit nulla ad legendum his esse potio-

(8) *Quem quidem locum*) Ursinus, *quem quidem jocum*. Davisius, *quem quidem lusit*. Vide lib. de Orat. II. 45.

(9) *Ponti, Tritanni*) De T. Pontio centurione, vide Cic. de Senectute, cap. 10. De Tritanno, sive Tritannio, Plinius VII. 19.

(10) *Lictores*) Quæ proxime antecedunt verba ex persona Scævolæ sunt: hæc autem, *Lictores* &c. ab ipso Lucilio pronunciantur; cum dicat, post Scævolæ verba lictores ejusdem cohortemque prætoriam, quo magis Græca salutatione Albucius eluderetur, exclamasse simul omnes, prætoris exemplo; Χαῖρε. Erat autem hoc tempore adolescens Albucius. De quo in Bruto cap. 35. & in Oratione de provinciis cons. cap. 7. Scævola hic est Q. Mucius augur, gener C. Lælii, socer L. Crassi oratoris, accusatus postea repetundarum ab hoc Albucio, ut legitur in Bruto, cap. 26. Quam accusationem spectavit Lucilius poeta in illo versu,

Hinc hostis Muci Albucius, hinc inimicus. Manutius.

tiora. Quid est enim in vita tantopere quærendum, quam cum omnia in philosophia, tum id, quod his libris quæritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene vivendi recteque faciendi consilia referenda? quid sequatur natura, ut summum ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? Qua de re cum sit inter doctissimos magna dissensio, quis alienum putet ejus esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quid in omni munere vitæ optimum & verissimum sit exquirere?

An, *Partus ancillæ* (11) *sitne in fructu habendus*, differetur inter principes civitatis, P. Scævolam, M'. Manilium, ab hisque M. Brutus dissentiet: quod & acutum genus est, & ad usus civium non inutile: nosque ea scripta reliquaque ejusdem generis & legimus libenter, & legemus: hæc, quæ vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibiliora, hæc uberiora certe sunt. Quanquam id quidem licebit iis existimare, qui legerint.

Nos autem hanc omnem quæstionem de finibus bonorum & malorum fere a nobis explicatam esse iis literis arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiæ disciplinis diceretur, persecuti sumus.

V. Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quæ plerisque notissima est: quam a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari. Verum enim invenire volumus, non tanquam adversarium aliquem convincere. Accurate autem quondam a L. Torquato (12), homine omni doctrina erudito, defensa est Epicuri sententia de voluptate; a meque ei responsum, cum C. Triarius (13), in primis gravis & doctus adolescens, ei disputationi interesset. Nam cum ad me in Cumanum (14) salutandi causa uterque venisset, pauca primo inter nos de literis, quarum summum erat in utroque studium; deinde Torquatus: Quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epicurum nostrum non tu quidem oderis, ut fere faciunt, qui ab eo dissentiunt, sed certe non probes, eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus hominum animos liberavisse, & omnia tradidisse, quæ pertinerent ad bene

L 2 bea-

(11) *Partus ancillæ sitne in fructu habendus*) Ulpianus Dig. lib. VII. Tit. I. leg. 68. *Vetus fuit quæstio*, an partus ad fructuarium pertineret. *Sed Bruti sententia obtinuit, fructuarium in eo locum non habere*. Vide &c. & Justinianum Inst. lib. II. Tit. I. leg. 37. *Davis.*

(12) *L. Torquato*) Filio L. Manlii Torquati, qui consul fuit cum L. Aurelio Cotta, altero anno ante Ciceronem consulem. Hic bis accusavit P. Syllam; semel ambitus, & condemnavit: deinde majestatis, quod Catilinariæ conjurationis particeps fuisset; qua in causa Syllam Cicero defendit. *Muretus.*

(13) *Triarius*) In quo errat Seb. Corradus (in Bruto, cap. 76.) qui, quod plena senectutis fuisse dicitur illius oratio, senem ex eo significari putat: ideoque non esse eundem, qui hic adolescens vocetur. Cum revera hoc Cicero, tamquam admirabile, proponat, fuisse Triarii in illa ætate, nempe in adolescentia, plenam senectutis, id est, senilis gravitatis orationem. *Idem.*

(14) *In Cumanum*) Acad. I. 1.

beateque vivendum. Sed existimo, te, sicut nostrum Triarium, minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit. Nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quæ senserit ille, tibi non vera videantur.

Vide quantum, inquam, fallare Torquate. Oratio me istius philosophi non offendit. Nam & complectitur verbis, quod vult; & dicit plane, quod intelligam: & tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner; si non habeat, non admodum flagitem. Re mihi non æque satisfacit, & quidem locis pluribus. Sed quot homines, tot sententiæ. Falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim judicem æquum puto: modo, quæ dicat ille, bene noris. Nisi mihi Phædrum, inquam, mentitum aut Zenonem putas, (quorum utrumque audivi, cum mihi nihil sane præter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiæ satis notæ sunt. Atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audivi; cum miraretur ille quidem utrumque, Phædrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus: neque erat unquam controversia, quid ego intelligerem, sed quid probarem.

VI. Quid igitur est, inquit? Audire enim cupio, quid non probes. Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adjicit perpauca mutans, sed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos, quas appellat, id est, corpora individua, propter soliditatem censet in infinito inani, in quo nihil nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum sit, ita ferri, ut concursionibus inter se cohærescant: ex quo efficiantur ea, quæ sint, quæque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex æterno tempore intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, non fere labitur. Quanquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod, cum in rerum natura duo quærenda sint, unum, quæ materia sit, ex qua quæque res efficiatur; alterum, quæ vis sit, quæ quidque efficiat: de materia disseruerunt, vim & causam efficiendi reliquerunt. Sed hoc commune vitium: illæ Epicuri propriæ ruinæ. Censet enim, eadem illa individua & solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam: hunc naturalem esse omnium corporum motum. Deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur, &, ut dixi, ad lineam, nunquam fore, ut atomus altera alteram posset attingere: itaque attulit rem commentitiam: declinare dixit atomum perpaulum: quo nihil posset fieri minus. Ita effici complexiones, & copulationes, & adhæsitationes atomorum inter se: ex quo efficeretur mundus, omnesque partes mundi, quæque in eo essent. Quæ cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult. Nam & ipsa declinatio ad libidinem fingitur, (ait enim declinare atomum sine causa: quo nihil turpius physico, quam fieri sine causa quidquam dicere) & illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipse constituit, e regione inferiorem locum petentium, sine cau-

sa

a eripuit atomis: nec tamen id, cujus causa hæc finxerat, assecutus est. Nam si omnes atomi declinabunt, nullæ unquam cohærescent: sive aliæ declinabunt, aliæ suo nutu recte ferentur: primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quæ recte, quæ oblique ferantur: deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus hæret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit. Ne illud quidem physici est, credere aliquid esse minimum. Quod profecto nunquam putavisset, si a Polyeno, familiari suo, geometriam discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque perfecto. Huic bipedalis fortasse: tantum enim esse censet, quantus videtur, vel paulo aut majorem, aut minorem. Ita quæ mutat, ea corrumpit: quæ sequitur, sunt tota Democriti. Atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incursione non solum videamus, sed etiam cogitemus: infinitio ipsa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles mundi, qui & oriantur, & intereant quotidie. Quæ etsi mihi nullo modo probantur: tamen Democritum laudatum a cæteris, ab hoc, qui eum unum secutus est, nollem vituperatum.

VII. Jam in altera philosophiæ parte, quæ est quærendi ac disserendi, quæ λογικὴ dicitur, iste vester plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. Tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non, quo modo efficiatur, concludaturque ratio, tradit: non, qua via captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit. Judicia rerum in sensibus ponit: quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne judicium veri & falsi putat.

In tertia (15) *vero parte, quæ est de vita & moribus, in constitutione finis, nil generosum sapit atque magnificum*. Confirmat illud vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, adsciscat & reprobet, id est, voluptatem & dolorem. Ad hæc, & quæ sequamur, & quæ fugiamus, refert omnia. Quod quanquam Aristippi est, a Cyrenaicisque melius liberiusque defenditur: tamen ejusmodi esse judico, ut nihil homine videatur indignius. Ad majora enim quædam nos natura genuit & conformavit, ut mihi quidem videtur. Ac fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existimo, neque eum Torquatum (16), qui hoc primus cognomen invenerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut cum

Lati-

(15) *In tertia vero parte* &c.) Hoc totum, quod reperitur in libris vulgatis, ab hoc loco *In tertia vero parte* &c. usque ad *confirmat* &c. non reperi in libris nostris manuscriptis, quæ credibile est a docto aliquo esse assuta. Nam cum certum sit, hic aliquid deesse in libris manuscriptis, neque difficile admodum sit, quid desit, conjicere, hoc totum ille, quisquis fuit, non inepte supplevit: nisi forte in alio meliore exemplari reperitur. Ego in nostris libris manuscriptis non reperi, neque ullam reperi lacunam. *Lambin*. Vetus exemplar quo usi sumus, ea verba non habebat: vera tamen esse videntur. Sed adhuc quædam desiderari, verba quæ sequuntur satis indicant: ea enim apte cum illis non cohærent. *Morelius*.

(16) *Eum Torquatum*) Q. Claudius Quadrigarius, cujus verba, quibus hanc historiam retulit in literas, leguntur apud Gellium cap. 13. lib. IX. putavit hoc contigisse anno ab U. C. CCCLXXXVI. M. Furio Camil-

lo

Latinis tertio consulatu conflixisse apud Veserim propter voluptatem. Quod vero securi filium percusserit, privavisse se etiam videtur multis voluptatibus, cum ipsi naturæ patrioque amori prætulerit jus majestatis atque imperii.

Quid? L. Torquatus (17), is, qui consul cum Cn. Octavio fuit, cum illam severitatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat, ut eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias prætorem in provincia cepisse arguerent, causam apud se dicere juberet, reque ex utraque parte audita, pronuntiaret, eum non talem videri fuisse in imperio, quales ejus majores fuissent: & in conspectum suum venire vetuit: numquid videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patria & pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam prætereat omnes voluptates; dolores denique quosvis suscipere malit, quam deserere ullam officii partem: ad ea, quæ hoc non minus declarant, sed videntur leviora, veniamus.

Quid tibi, Torquate? quid huic Triario literæ, quid historiæ cognitioque rerum, quid poetarum evolutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris: Hæc enim ipsa mihi sunt voluptati; & erant illa Torquatis. Nunquam hoc ita defendit Epicurus: neque vero tu, aut quisquam eorum, qui aut saperet aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quæritur sæpe, cur tam multi sunt Epicurei: sunt aliæ quoque causæ: sed multitudinem hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab illo, recta & honesta quæ sint, ea facere ipsa per se lætitiam, id est, voluptatem. Homines optimi non intelligunt totam rationem everti, si ita se res habeat. Nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte & per se esse jucunda; per se esset & virtus, & cognitio rerum, quod minime ille vult, expetenda. Hæc igitur Epicuri non probo, inquam. De cætero, vellem equidem aut ipse doctrinis fuisset instructior, (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus iis artibus, quas qui tenent eruditi appellantur) aut ne deterruisset alios a studio. Quanquam te quidem video minime esse deterritum.

VIII. Quæ cum dixissem, magis ut illum provocarem, quam ut ipse loquerer, tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum pæne e philosophorum choro sustulisti. Quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? Aliena dicit in physicis, nec ea ipsa, quæ tibi probarentur. Si qua in his corrigere voluit, deteriora fecit. Disserendi artem nullam habuit. Voluptatem cum summum bo-

lo quintum dictatore: ut testis est Livius lib. VI. extremo. Ipse autem lib. VII. Livius decem haud minus post annos. Idem tamen narrat id factum C. Sulpitio & C. Licinio Calvo coss. dictatore T. Quintio Penno: id est, sex annis posterius. Considera per otium. *Muret.*

(17) *L. Torquatus*) Lego *T. Torquatus* ex lapidibus Capitolinis, e Valerio lib. V. cap. 8. e libro LIV. epit. Livii. *Idem.* Vide & Val. Max. lib. VI. cap. 3.

bonum diceret, primum in eo ipſo parum vidit: deinde hoc quoque alienum: nam ante Ariſtippus; & ille melius. Addidiſti ad extremum, etiam indoctum fuiſſe.

Fieri, inquam, o Triari, nullo pacto poteſt, ut non dicas, quid non probes ejus, a quo diſſentias. Quid enim me prohiberet Epicureum eſſe, ſi probarem quæ ille diceret? cum præſertim illa perdiſcere ludus eſſet. Quamobrem diſſentientium inter ſe reprehenſiones non ſunt vituperandæ. Maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationeſque in diſputando pertinaces, indignæ mihi philoſophia videri ſolent.

Tunc Torquatus, Prorſus, inquit, aſſentior. Neque enim diſputari ſine reprehenſione, nec cum iracundia aut pertinacia recte diſputari poteſt. Sed ad hæc, niſi moleſtum eſt, habeo quæ velim. At me, inquam, niſi te audire vellem, cenſes hæc dicturum fuiſſe? Utrum igitur percurri omnem Epicuri diſciplinam placet: an de una voluptate quæri, de qua omne certameo eſt? Tuo vero id quidem, inquam, arbitratu. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maximam. De phyſicis alias: & quidem tibi & declinationem iſtam atomorum, & magnitudinem ſolis probabo, & Democriti errata ab Epicuro reprehenſa & correcta permulta. Nunc dicam de voluptate; nihil ſcilicet novi, ea tamen, quæ te ipſum probaturum eſſe confidam. Certe, inquam, pertinax non ero: tibique, ſi mihi probabis ea, quæ dices, libenter aſſentiar. Probabo, inquit: modo iſta ſis æquitate, quam oſtendis. Sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorſus eſt.

IX. Primum igitur, inquit, ſic agam, ut ipſi auctori hujus diſciplinæ placet: conſtituam, quid & quale ſit id, de quo quærimus: non quod ignorare vos arbitrer; ſed ut ratione & via procedat oratio. Quærimus igitur, quid ſit extremum, quid ultimum bonorum. Quod omnium philoſophorum ſententia tale debet eſſe, ut ad id omnia referri oporteat: ipſum autem nuſquam. Hoc Epicurus in voluptate ponit, quod ſummum bonum eſſe vult; ſummumque malum, dolorem: idque inſtituit docere ſic: „Omne „animal, ſimul atque natum ſit, voluptatem appetere, eaque gaudere ut „ſummo bono: dolorem aſpernari, ut ſummum malum, &, quantum „poſſit, a ſe repellere: idque facere nondum depravatum, ipſa natura in„corrupte atque integre judicante.“ Itaque negat opus eſſe ratione, neque diſputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor ſit. Sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem eſſe albam, dulce mel: quorum nihil oporteret exquiſitis rationibus confirmare: tantum ſatis eſſe admonere. Intereſſe enim inter argumentum concluſionemque rationis, & inter mediocrem animadverſionem atque admonitionem: altera occulta quædam & quaſi involuta aperiri: altera prompta & aperta judicari. Etenim quoniam, detractis de homine ſenſibus, reliqui nihil eſt: neceſſe eſt, quid (18) aut ad naturam aut contra ſit, a natura ipſa judicari. Ea quid perci-

(18) *Quid aut ad naturam, aut contra ſit*) Rectius (ut puto) legendum eſt, *quid aut ad naturam* aptum, *aut contra ſit*: nullis enim exemplis adductis probant interpretes

cipit, aut quid judicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid, præter voluptatem & dolorem?

Sunt autem quidam e nostris, qui hæc subtilius velint tradere, & negent satis esse, quid bonum sit, aut quid malum, sensu judicari: sed animo etiam ac ratione intelligi posse, & voluptatem ipsam per se esse expetendam, & dolorem ipsum per se esse fugiendum. Itaque ajunt hanc quasi naturalem atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum aspernandum sentiamus. Alii autem (quibus ego assentior) cum a philosophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causæ confidere, sed & argumentandum, & accurate disserendum, & rationibus conquisitis de voluptate & dolore disputandum putant.

X. Sed ut perspiciatis, unde omnis iste natus sit error voluptatem accusantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam: eaque ipsa, quæ ab illo inventore veritatis & quasi architecto beatæ vitæ dicta sunt, explicabo. Nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur, aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. Neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, consectetur, adipisci velit; sed quia nonnunquam ejusmodi tempora incidunt, ut labore & dolore magnam aliquam quærat voluptatem.

Ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur? Quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil molestiæ consequatur; vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur? At vero eos & accusamus, & justo odio dignissimos ducimus, qui, blanditiis præsentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores & quas molestias excepturi sint, occæcati cupiditate non provident: similique sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est, laborum & dolorum fuga. Et harum quidem rerum facilis est & expedita distinctio. Nam libero tempore, cum soluta nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor depellendus. Temporibus autem quibusdam, & aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus sæpe eveniet, ut & voluptates repudiandæ sint, & molestiæ non recusandæ. Itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus majores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat.

Hanc

tes voces, *ad naturam*, significare *secundum naturam*, licet eas ita interpretentur. *Pearc.* Præclarum enim ab eo munus accepi, *Conjecturales in Ciceronis Philosophica emendationes*, hactenus ineditas. Pro quibus magnas ipsi gratias ago, literati habebunt immortales: adeo in illis multa sunt animadversa solerter, & inde explicata, quibus ægre caruit hactenus Cicero, & hæc abundabit editio, doctissimi Pearcii opibus locupletata. Agnoscent sane lectores non frustra esse, quæ de illius eruditione ac judicio in Præfatione posui: *Olivetus*.

Hanc ego cum teneam ſententiam, quid eſt, cur verear, ne ad eam non poſſim accommodare Torquatos noſtros? quos tu paulo ante cum memoriter, tum etiam erga nos amice & benevole collegiſti. Nec me tamen laudandis majoribus meis corrupiſti, nec ſegniorem ad reſpondendum reddidiſti. Quorum facta quemadmodum, quæſo, interpretaris? Siccine eos cenſes aut in armatum hoſtem impetum feciſse, aut in liberos, aut in ſanguinem ſuum tam crudeles fuiſse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis ſuis cogitarent? At id ne feræ quidem faciunt, ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum motus & impetus quo pertineant, non intelligamus. Tu tam egregios viros cenſes tantas res geſſiſse ſine cauſa? Quæ fuerit cauſa mox videro: interea hoc tenebo: ſi ob aliquam cauſam iſta, quæ ſine dubio præclara ſunt, fecerint, virtutem his ipſam per ſe cauſam non fuiſse. Torquem detraxit hoſti. Et quidem ſe texit, ne interiret. At magnum periculum adiit. In oculis quidem exercitus. Quid ex eo conſecutus eſt? Laudem & caritatem: quæ ſunt vitæ ſine metu degendæ præſidia firmiſſima. Filium morte multavit: ſi ſine cauſa, nollem me ab eo ortum, tam importuno, tamque crudeli. Sin ut dolore ſuo ſanciret militaris imperii diſciplinam, exercitumque in graviſſimo bello animadverſionis metu contineret: ſaluti proſpexit civium, qua intelligebat contineri ſuam.

Atque hæc ratio late patet. In quo enim maxime conſuevit jactare veſtra ſe oratio, tua præſertim, qui ſtudioſe antiqua perſequeris, claris & fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, ſed ipſius honeſtatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, conſtituto, ut aut voluptates omittantur majorum voluptatum adipiſcendarum cauſa, aut dolores ſuſcipiantur majorum dolorum effugiendorum gratia.

XI. Sed de clarorum hominum factis illuſtribus & glorioſis ſatis hoc loco dictum ſit. Erit enim jam de omnium virtutum curſu ad voluptatem proprius diſſerendi locus. Nunc autem explicabo, voluptas ipſa, quæ qualiſque ſit, ut tollatur error omnis imperitorum: intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur diſciplina, quam gravis, quam continens, quam ſevera ſit. Non enim hanc ſolam ſequimur, quæ ſuavitate aliqua naturam ipſam movet, & cum jucunditate quadam percipitur ſenſibus, ſed maximam illam voluptatem habemus, quæ percipitur, omni dolore detracto. Nam quoniam, cum privamur dolore, ipſa liberatione & vacuitate omnis moleſtiæ gaudemus: omne autem id, quo gaudemus, voluptas eſt, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata eſt voluptas. Ut enim cum cibo & potione fames ſitiſque depulſa eſt, ipſa detractio moleſtiæ conſecutionem affert voluptatis, ſic in omni re doloris amotio ſucceſſionem efficit voluptatis.

Itaque non placuit Epicuro, medium eſſe quiddam inter dolorem & voluptatem. Illud enim ipſum, quod quibuſdam medium videtur, omni dolore carere, non modo voluptatem eſſe, verum etiam ſummam voluptatem. Quiſquis enim ſentit, quemadmodum ſit affectus, eum neceſſe eſt aut

in voluptate esse, aut in dolore. Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem : ut postea variari voluptas distinguique possit; augeri, amplificarique non possit.

At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete & urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico Chrysippi, sedentis porrecta manu, quæ manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum : Num quidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuam quidem dicturam pater ajebat, si loqui posset. Conclusum (19) est enim contra Cyrenaicos satis acute : nihil ad Epicurum. Nam si ea sola voluptas esset, quæ quasi titillaret sensus, ut ita dicam, & ad eos cum suavitate afflueret & illaberetur : nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris, sine jucundo motu voluptatis Sin autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte, Chrysippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta : secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. Idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

XII. Extremum autem esse bonorum voluptatem ex hoc facile perspici potest : Constituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruentem & animo & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec impendente : quem tandem hoc statu præstabiliorem aut magis expetendum possumus dicere? Inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, & firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors sensu careat : dolor in longinquitate levis : in gravitate brevis soleat esse : ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio consoletur. Ad ea cum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec præteritas voluptates effluere patiatur, earumque assidua recordatione lætetur : quid est, quod [a] huc possit, quod melius sit, accedere? Statue contra aliquem confectum tantis animi corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe proposita, fore levius aliquando, nulla [b] præterea nec præsenti, nec exspectata voluptate : quid eo miserius dici aut fingi potest?

Quod si vita doloribus referta maxime fugienda est, summum profecto malum est vivere cum dolore. Cui sententiæ consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere. Nec enim habet nostra mens aliud quidquam, ubi consistat, tanquam in extremo : omnesque & metus, & ægritudines ad dolorem referuntur : nec præterea est res ulla, quæ sua natura aut sollicitare possit, aut angere. Præterea & appetendi, & refugiendi, & omnino rerum gerendarum initia proficiscuntur aut a voluptate, aut

(19) *Conclusum est.*) Chrysippi rogatiunculam, quæ contra Epicuri sententiam facere videbatur, artificiose rejicit in Cyrenaicos, qui solum, ut dixit, motum illum jucundum & suavem nomine voluptatis intelligebant. *Morelius.*

a Man. Lamb. *huic . . . accidere.*

b Vict. Lamb. *præterita.*

aut a dolore. Quod cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. Quoniam autem id est vel summum bonorum, vel ultimum, vel extremum, quod Græci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes: fatendum est, summum esse bonum jucunde vivere.

XIII. Id qui in una virtute ponunt, & splendore nominis capti, quid natura postulet non intelligunt; errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. Istæ enim vestræ eximiæ pulchræque virtutes nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonæ valetudinis causa probamus: & gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quæ ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tanquam artifex conquirendæ & comparandæ voluptatis.

Quam autem dicam voluptatem jam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. Nam cum ignoratione rerum bonarum & malarum maxime hominum vita vexetur, ob eumque errorem & voluptatibus maximis sæpe priventur, & gravissimis animi doloribus torqueantur; sapientia est adhibenda, quæ & terroribus cupiditatibusque detractis, & omnium falsarum opinionum temeritate direpta, certissimam se nobis ducem præbeat ad voluptatem. Sapientia enim est una, quæ mœstitiam pellat ex animis, quæ nos exhorrescere metu non sinat: qua præceptrice in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. Cupiditates enim sunt insatiabiles: quæ non modo singulos homines, sed universas familias evertunt; totam etiam labefactant sæpe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiæ, seditiones, bella nascuntur. Nec hæ sese foris solum jactant, nec tantum in alios cæco impetu incurrunt, sed intus etiam in animis inclusæ inter sese dissident atque discordant. Ex quo vitam amarissimam necesse est effici: ut sapiens solum, amputata circumcisaque inanitate omni & errore, naturæ finibus contentus, sine ægritudine possit, & sine metu vivere.

Quæ est enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, qua est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum, quæ essent & naturales (20) & necessariæ: alterum, quæ naturales essent, nec tamen necessariæ: tertium, quæ nec naturales, nec necessariæ. Quarum ea ratio est, ut necessariæ nec opera multa, nec impensa expleantur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, & parabiles, & terminatas habet. Inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri potest.

M. 2. XIV.

(20) *Naturales*) Epicurus: *Si ad naturam vives, nunquam eris pauper: si ad opinionem, nunquam dives. Exiguum natura desiderat, opinio immensum. Naturalia desideria finita sunt: ex falsa opinione nascentia ubi desinant, non habent: nullus enim terminus falso est.* Seneca lib. II. epist. *Muretus.*

XIV. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore & inscientia: sapientiamque esse solam, quæ nos a libidinum impetu & formidinum terrore vindicet, & ipsius fortunæ modice ferre doceat injurias, & omnes monstret vias, quæ ad quietem & tranquillitatem ferant: quid est, cur dubitemus dicere, & sapientiam propter voluptatem expetendam, & insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademque ratione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, & eos quasi concordia quadam placet ac leniat. Temperantia est enim, quæ in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur monet. Nec enim satis est judicare, quid faciendum, non faciendumve sit: sed stare etiam oportet in eo, quod sit judicatum. Plerique autem, quod tenere atque servare id, quod statuerunt, non possunt, victi & debilitati, objecta specie voluptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid eventurum sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem & parvam & non necessariam, & quæ vel aliter pararetur, & qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: sæpe etiam legum judiciorumque pœnis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur: & qui suum judicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi voluptatem maximam adipiscuntur, prætermittenda voluptate. Iidem etiam dolorem sæpe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in majorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse: temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, sed quia majores consequatur.

XV. Eadem fortitudinis ratio reperietur. Nam neque laborum perfunctio, neque perpessio dolorum, per se ipsa allicit: nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipsa, quæ laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura metuque vivamus: animumque & corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietæ vitæ status perturbatur: &, ut succumbere doloribus, eosque humili animo imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se ipsos penitus perdiderunt: sic robustus animus & excelsus omni est liber cura & angore, cum & mortem contemnit, qua qui affecti sunt, in eadem causa sunt, qua antequam nati: & ad dolores ita paratus est, ut meminerit, maximos morte finiri, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus: sin minus, æquo animo e vita, cum ea non placeat, tanquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari suo nomine: sed illas rejici, quia dolorem pariant: has optari, quia voluptatem.

XVI. Justitia restat, ut de omni virtute sit dictum; sed similia fere dici possunt. Ut enim sapientiam, temperantiam, fortitudinem copulatas esse docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec distrahi possint,

fint, fic de juftitia judicandum eft : quæ non modo nunquam nocet cuiquam, fed contra femper alit aliquid tum vi fua atque natura, quod tranquillet animos: tum fpe, nihil earum rerum defuturum, quas natura (21) non depravata defideret. Quemadmodum temeritas, & libido, & ignavia femper animum excruciant, & femper follicitant, turbulentæque funt: fic [a] cujus (22) in mente confedit, hoc ipfo, quod adeft, turbulenta [b] non poteft fieri : & fi vero molita quippiam eft, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen confidet id fore femper occultum. Plerumque improborum facta primo fufpicio infequitur : deinde fermo atque fama, tum accufator, tum judex : multi etiam, ut te confule, ipfi fe indicaverunt.

Quod fi qui fatis fibi contra hominum confcientiam fepti effe & muniti videntur, deorum tamen horrent, eafque ipfas follicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus fupplicii caufa importari putant. Quæ autem tanta ex improbis factis ad minuendas vitæ moleftias acceffio fieri poteft, quanta ad augendas, cum confcientia factorum, tum pœna legum, odioque civium ? Et tamen in quibufdam neque pecuniæ modus eft, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum : quas nulla præda umquam improbe parta minuit, fed auget potius, atque inflammat : ut coercendi magis, quam dedocendi effe videantur.

Invitat igitur vera ratio bene fanos ad juftitiam, æquitatem, fidem: neque homini infanti (23) atque impotenti injufte facta conducunt ; qui nec facile efficere poffit, quod conetur, nec obtinere, fi effecerit : & opes vel fortunæ, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benevolentiam fibi conciliant, &, quod aptiffimum eft ad quiete vivendum, caritatem ; præfertim cum omnino nulla fit caufa peccandi. Quæ enim cupiditates a natura proficifcuntur, facile explentur fine ulla injuria : quæ au-

(21) *Natura depravata defideret*) Illud *depravata*, fcriptum erat in margine, quo fignificaretur depravata effe, quæ ftatim fequitur. Inde per errorem translatum eft in contextum. Lambinus, *Non depravata*, fed ex conjectura. *Idem*.

a Man. *cujus in mente impietas* (Lamb. *injuftitia*) *confedit*.

(22) *Sic cujus in mente confedit*, &c.) Locus eft a Librariis peffime habitus, eumque conjecturis fuis tentarunt eruditi. Fred. Gronovius repofuit, *fic cum vis in mente confedit, hoc ipfo quod adeft, turbulenta non poteft* non *fieri*. Ubi *vim* pro *injuftitia* pofitam cenfet. Tullius tamen ambiguæ faltem fignificationis vocem hoc in loco vix, ut opinor, adhiberet. Gruterus uti fecitque, totum locum fic conftituens, *quemadmodum temeritas & libido & ignavia, fi cujus in mente confedit, hoc ipfo quod adeft, turbulenta eft: fi vero molita quippiam* &c. Denique Cl. Clericus Art. Crit. P. III. §. 1. c. 16. 10. vitii nihil in his verbis ineffe cenfet. Mihi vero fidem non facit vir doctiffimus, licet prioris membri fenfum videatur affecutus. Nunc varias lectiones videamus. Elienf. fec. dat *fic cujus in mente confedit* juftitia, *hoc ipfo* &c. Idem codex, Parif. unus, & alter P. Manutii repræfentant, *& fi vero* impietas *molita quippiam eft*. Itaque, non fpreta MSf. ope, legerim, *fic fi cujus in mente confedit* juftitia, *hoc ipfo quod adeft, turbulenta non poteft ea fieri: fi vero* impietas *molita quippiam eft, quamvis occulte fecerit, unquam tamen confidet id fore femper occultum*. Dav.

b Man. *non poteft non effe*, Lamb. *non poteft non fieri*.

(23) *Infanti*) Lego, *neque homini infano, aut impotenti*. Idem.

autem inanes sunt, his parendum non est. Nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa injuria detrimenti est, quam in iis rebus emolumenti, quæ pariuntur injuria. Itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat: nam diligi & carum esse jucundum est, propterea quia tutiorem vitam & voluptatem efficit pleniorem. Itaque non ob ea solum incommoda, quæ eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod cujus in animo versatur, nunquam sinit eum respirare, nunquam aequiescere.

Quod si ne ipsarum quidem virtutum laus, in qua maxime cæterorum philosophorum exultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem; voluptas autem est sola, quæ nos vocet ad se & alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere.

XVII. Huic certæ stabilique sententiæ quæ sint conjuncta, explicabo brevi. Nullus in ipsis error est finibus bonorum & malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus hæc efficiantur, ignorant. Animi autem voluptates & dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus & doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere causa, si qui e nostris aliter existimant: quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quanquam autem & lætitiam nobis voluptas animi, & molestiam dolor afferat: eorum tamen utrumque & ortum esse e corpore, & ad corpus referri: nec ob eam causam non multo majores esse & voluptates, & dolores animi, quam corporis. Nam corpore nihil, præsens & quod adest, sentire possumus: animo autem & præterita, & futura. Ut enim æque doleamus animo, cum corpore dolemus: fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod æternum & infinitum impendere malum nobis opinemur. Quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil tale metuamus.

Jam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam, aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si æque diu sit in corpore. Non placet autem, detracta voluptate, ægritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere nosmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quæ sensum moveat, nulla successerit: eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. Sed ut iis bonis erigimur, quæ expectamus: sic lætamur iis, quæ recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur: sapientes bona præterita grata recordatione renovata delectant. Est autem situm in nobis, ut & adversa quasi perpetua oblivione obruamus, & secunda jucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea, quæ præterierunt; acri animo & attento intuemur, tunc fit, ut ægritudo sequatur, si illa mala sint; lætitia, si bona.

XVIII. O præclaram beate vivendi, & apertam, & simplicem, & dire-

rectam viam! Cum enim certe nihil homini possit melius esse, quam vacare omni dolore & molestia, perfruique maximis & animi & corporis voluptatibus: videtisne, quam nihil prætermittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequamur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis, non posse jucunde vivi, nisi sapienter, honeste, justeque vivatur: nec sapienter, honeste, juste, nisi jucunde. Neque enim civitas in seditione beata esse potest, nec in discordia dominorum domus: quo minus animus, a se ipse diffidens secumque discordans, gustare partem ullam liquidæ voluptatis & liberæ potest. Atqui pugnantibus & contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli potest.

Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impediri necesse est? Animi autem morbi sunt cupiditates immensæ & inanes, divitiarum, gloriæ, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. Accedunt ægritudines, molestiæ, mœrores, qui animos exedunt conficiuntque curis hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis præsenti futurove sejunctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. Nemo igitur est non miser.

Accedit etiam mors, quæ, quasi saxum Tantalo, semper impendet: tum superstitio; qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest. Præterea bona præterita non meminerunt, præsentibus non fruuntur, futura modo exspectant: quæ quia certa esse non possunt, conficiuntur & angore, & metu: maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniæ studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ. Nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant.

Ecce autem alii minuti & angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstrosi (24): alii autem etiam amatoriis levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes & ignavi, nunquam in sententia permanentes. Quas ob causas in eorum vita nulla est intereapedo molestiæ. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus. Multoque hoc melius nos veriusque quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido quam splendido nomine: virtutem autem, nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum seipsa esse contentam.

XIX. Sed possunt hæc quadam ratione dici, non modo non repugnantibus, verum etiam approbantibus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens sem-

(24) *Monstrosi*) Lambinus, conjecturam suam secutus, edidit *morosi*. Nulla vero mutandi fuit causa; nam receptam lectionem servata etiam *Nonius* in *minutum*; nisi quod ille *monstruosi*, prout etiam nonnulli Mss. Nec refert utrum *monstrosi* legas, an *monstruosi*. Idem.

ſemper beatus inducitur. Finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus ſine ullo metu vera ſentit; non dubitat, ſi ita melius ſit, migrare de vita. His rebus inſtructus ſemper eſt in voluptate. Neque enim tempus eſt ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolorum. Nam & præterita grate meminit, & præſentibus ita potitur, ut animadvertat quanta ſint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, ſed exſpectat illa, fruitur præſentibus: ab iiſque vitiis, quæ paulo ante collegi, abeſt plurimum: &, cum ſtultorum vitam cum ſua comparat, magna afficitur voluptate. Dolores autem, ſi qui incurrunt, nunquam vim tantam habent, ut non plus habeat ſapiens, quod gaudeat, quam quod angatur.

Optime vero Epicurus, quod *exiguam* dicit *fortunam intervenire ſapienti: maximaſque* (25) *ab eo, & graviſſimas res conſilio ipſius & ratione adminiſtrari: neque majorem voluptatem ex infinito tempore ætatis percipi poſſe, quam ex hoc percipiatur, quod videamus eſſe finitum*. In dialectica autem veſtra nullam vim exiſtimavit eſſe nec ad melius vivendum, nec ad commodius diſſerendum. In phyſicis plurimum poſuit. Ea ſcientia, & verborum vis (26), & natura orationis, & conſequentium repugnantiumve ratio poteſt perſpici: omnium autem rerum natura cognita, levamur ſuperſtitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipſa horribiles exſiſtunt ſæpe formidines. Denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quæ natura deſideret. Tum vero, ſi ſtabilem ſcientiam rerum tenebimus, ſervata illa (quæ quaſi delapſa de cælo eſt ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia judicia rerum dirigentur, nunquam ullius oratione victi ſententia deſiſtemus. Niſi autem rerum natura perſpecta erit, nullo modo poterimus ſenſuum judicia defendere. Quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a ſenſibus. Qui ſi omnes erunt veri, ut Epicuri ratio docet: tum denique poterit aliquid cognoſci & percipi. Quos qui tollunt, & nihil poſſe percipi dicunt, ii, remotis ſenſibus, ne id ipſum quidem expedire poſſunt, quod diſſerunt. Præterea, ſublata cognitione & ſcientia, tollitur omnis ratio & vitæ degendæ, & rerum gerendarum. Sic e phyſicis & fortitudo ſumitur contra mortis timorem, & conſtantia contra metum religionis; & ſedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione ſublata; & moderatio, natura cupiditatum generibuſque earum explicatis; & (ut modo docui) cognitionis regula & judicio ab eadem illa conſtituto, veri a falſo diſtinctio traditur.

XX. Reſtat locus huic diſputationi vel maxime neceſſarius de amicitia, quam,

(25) *Maximaſque* ab eo, *& graviſſimas*) Duo verba, *ab eo*, in veteri codice non ſunt, nec in Græco Epicuri. Ideo expungenda, cum ad ſententiam nihil faciant. *Morelius*.

(26) *Verborum vis*) Nam verba non hominum inſtituto, ſed natura conſtare dicebat. *Muretus*.. Vim verborum & naturam orationis ex naturæ cognitione percipi cenſuit. Ideo crebro dicebat diligenter oportere exprimi, quæ res ſubjecta eſſet vocibus; ut

quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: *omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitia, nihil uberius, nihil jucundius*. Neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, & factis, & moribus comprobavit. Quod quam magnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant: in quibus tam multis tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, vix tria amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero Epicurus una in domo, & ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges! Quod fit etiam nunc ab Epicureis.

Sed ad rem redeamus: de omnibus dici non necesse est. Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii, cum eas voluptates, quæ ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas, quam nostras expeteremus: quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiæ vacillare. Tuentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt. Ut enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. Nam cum solitudo & vita sine amicis insidiarum & metus plena sit, ratio ipsa monet amicitias comparare: quibus partis confirmatur animus, & a spe pariendarum voluptatum sejungi non potest. Atque ut odia, invidiæ, despicationes, adversantur voluptatibus: sic amicitiæ non modo fautrices fidelissimæ, sed etiam effectrices sunt voluptatum, tam amicis, quam sibi. Quibus non solum præsentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posteri temporis.

Quod (27) quia nullo modo sine amicitia firmam & perpetuam jucunditatem vitæ tenere possumus; neque vero ipsam amicitiam tueri, nisi æque amicos & nosmetipsos diligamus: idcirco & hoc ipsum efficitur in amicitia, & amicitia cum voluptate connectitur. Nam & lætamur amicorum lætitia æque atque nostra, & pariter dolemus angoribus. Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in seipsum: quosque labores propter suam voluptatem susciperet, eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quæque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hæ semper voluptatibus inhærent, eadem de amicitia dicenda sunt. Præclare enim Epicurus his pæne verbis: *Eadem*, inquit, *scientia confirmavit animum, ne quod*

ut extaret quo disputationem omnem referre liceret. Imo docebat voces ipsas hominum instituto positas non fuisse, sed naturam ipsam rerum id docuisse: nimirum eam suis permotionibus homines incitasse, ut peculiarem & rebus accommodatum spiritum efflarent. *Morel.* Patet igitur superiora verba, *ea scientia*, intelligenda esse de Physica, ut Gujeto placuit: non de Logica, ut affirmat Davisius. *Oliv.*

(27) *Quod quia nullo*) Aliqui satis otiose, ut videtur, primam vocem onerant apice gravi, perinde ac si conjunctio sit. Atqui pronomen est quarti casus. Ellipsis detraxit præpositionem *propter*. Ut in his Terentii, Andr. IV. 3. 23. *Si quid est, quod mea opera opus sit*. Eun. III. 5. 10. *Quid est quod sic gestis?* Heaut. IV. 7. 6. *Nihil est, illic quod moremur diutius*. Phorm. II. 3. 14. *Adolescenti nihil est quod succenseam....* Hoc itaque loco *quod* est *propter quod*, *quamobrem*, ut monet Horat. Tursellin. *de Particul.* Aliter explicat Obert. Gifanius, Collectan. in Lucr. V. *Quod nunc*; & putat *quod* esse pro *autem*. Anonym.

aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum; quæ perspexit, in hoc ipso vitæ spatio amicitiæ præsidium esse firmissimum.

Sunt autem quidam Epicurei timidiores paulo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. Itaque primos congressus copulationesque & consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter voluptatem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. Etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicras (28) exercendi, aut venandi consuetudines adamare solemus, quanto id in hominum consuetudine facilius fieri poterit & justius?

Sunt autem qui dicunt fœdus quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos, diligant. Quod & fieri posse intelligimus, & sæpe id videmus: & perspicuum est, nihil ad jucunde vivendum reperiri posse, quod conjunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus judicari potest; non modo non impediri rationem amicitiæ, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem omnino amicitiæ non posse reperiri.

XXI. Quapropter si ea, quæ dixi, sole ipso illustriora & clariora sunt: si omnia dixi hausta e fonte naturæ: si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus: si infantes pueri, si mutæ etiam bestiæ pæne loquuntur, magistra ac duce natura, nihil esse prosperum nisi voluptatem, nihil asperum nisi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte; nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi voce naturæ, sic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes bene sanos in viam pacatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ beatæ vitæ disciplinam juvaret.

An ille tempus aut in poetis evolvendis, ut ego & Triarius, te hortatore, facimus, consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, astris contereret? quæ & a falsis initiis profecta, vera esse non possunt: &, si essent vera, nihil afferrent, quo jucundius, id est, quo melius viveremus. Eas ergo artes persequeretur; vivendi artem tantam, tamque operosam, & perinde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus; sed ii indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est, ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quæ cum dixisset, Explicavi, inquit, sententiam meam, & eo quidem consilio, tuum judicium ut cognoscerem. Quæ mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus nunquam est data.

DE

(28) *Si ludicras*) Victorius: *Si ludicra exercendi aut venandi consuetudine adamare solemus*. Quæ lectio ut a nobis reduceretur, fecit ipse loci sensus. Nam fieri contendit noster, ut homines loca, fana, cæteraque, quorum meminit, *consuetudine* soleant adamare. *Davisius*.

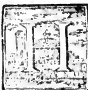
DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM, LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hic liber in refutanda Torquati disputatione atque universa Epicuri ratione consumitur. Initium facit ab ipso voluptatis vocabulo, qnod negat recte ab Epicuro definiri, qui ei non modo quæ in motu sit, hoc est corpoream, sed etiam, quæ in stabilitate sit, hoc est vacuitatem a dolore, sive indolentiam subjiciat: quæ res cum sint natura diversæ, uno vocabulo nequeant comprehendi, adversante in primis linguæ Græcæ Latinæque rationi, quarum neque illa ἡδονὴ, neque hæc voluptatem *appellet indolentiam, cum Hieronymus, qui summum bonum in indolentia ponat, manifeste disputet contra Aristippum, qui voluptati summi boni vim tribuat:* cap. 1. 10. *Ad evertenda deinde ipsius opinionis Epicureæ fundamenta accedit, & ostendie, neque ab animantium ortu recte repeti originem summi boni, nec propterea, quod appetant voluptatem infantes, aspernentur dolorem, voluptatem pro summo bono habendam, cum non tam ad voluptatem appetendam moveantur a natura infantes, quam ut seipsi diligant, & integros se salvosque velint; neque a sensibus, quorum judicii non sit de bono & malo judicare, sed de coloribus, sonis, figuris, motu, intervallis, & reliquis hujusmodi sensui subjectis rebus:* cap. 10. 12. *Unam ergo rationem audiendam esse, quæ doceat, nihil esse voluptati loci, non modo ut sola in summi boni sede ponatur, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur; nullamque esse de summo bono sententiam probandam, nisi quæ aut solam honestatem probet, aut eam initiis naturæ & totius perfectione vitæ locupletet. Totam autem sententiam Epicuream hoc uno everti posse, si hone-*

N 2 *ſtum*

ftum aliquid oftendatur, quod fit ipfum fua vi, propter feque expetendum: hoc eft, quod detracta omni utilitate, fine ullis præmiis fructibufque per feipfum poffit laudari, & quatuor virtutibus illis Stoicis contineatur. Eo conftituto, cap. 14. *accedit ad omnia ea, quæ a Torquato difputata pro Epicuri fententia erant, eaque ita refellit, ut imprimis neque virtutibus neque amicitiæ ufquam locum effe oftendat, fi ad voluptatem omnia referantur:* cap. 15. 27. *deinde vero reliqua etiam perfequatur.* Ernestus.

I. IC cum uterque me intueretur, fefeque ad audiendum fignificarent paratos: Primum, inquam, deprecor, ne me, tanquam philofophum, putetis fcholam (1) vobis aliquam explicaturum: quod ne in ipfis quidem philofophis magnopere unquam probavi. Quando enim Socrates, qui parens philofophiæ jure dici poteft, quidquam tale fecit? Eorum erat ifte mos, qui tum fophiftæ nominabantur: quorum e numero primus eft aufus Leontinus Gorgias in conventu pofcere quæftionem, id eft, jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, nifi hoc inftitutum poftea translatum ad philofophos noftros effet. Sed & illum, quem nominavi, & cæteros fophiftas, ut e Platone intelligi poteft, lufos videmus a Socrate. Is enim percontando atque interrogando elicere folebat eorum opiniones, quibufcum differebat, ut ad ea, quæ ii refpondiffent, fi quid videretur, diceret. Qui mos cum a pofterioribus non effet retentus, Arcefilas eum revocavit; inftituitque, ut ii, qui fe audire vellent, non de fe quærerent, fed ipfi dicerent, quid fentirent. Quod cum dixiffent, ille contra. Sed qui audiebant, quoad poterant, defendebant fententiam fuam. Apud cæteros autem philofophos, qui quæfivit aliquid, tacet. Quod quidem jam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, *Voluptas mihi videtur effe fummum bonum*, perpetua oratione contra difputatur: ut facile intelligi poffit, eos, qui aliquid fibi videri dicant, non ipfos in ea fententia effe, fed audire velle contraria.

Nos commodius agimus. Non enim folum Torquatus dixit, quid fentiret, fed etiam cur. Ego autem arbitror, quanquam admodum delectatus fum ejus oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus fingulis infiftas, & intelligas quid quifque concedat, quid abnuat, ex rebus conceffis concludi quid velis, & ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quafi torrens, oratio, quamvis multa cujufque modi rapiat: nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nufquam orationem rapidam coerceas. Omnis au-

(1) *Scholam*) Difputationes, quibus, perpetua oratione, una aliqua de re philofophi in cœtu hominum explicabant, fcholæ dicebantur. Cicer. I. Tufcul. *Dierum quinque fcholas, ut Græci appellant, in totidem libros contuli.* Idem lib. III. *Separatim autem certe fchola funt de exilio &c. Muret.*

autem in quærendo, quæ via quadam & ratione habetur, oratio præscribere primum debet, (ut quibusdam in formulis, *Ea res agatur*) ut, inter quos disseritur, conveniat, quid sit id, de quo disseratur.

II. Hoc positum in Phædro a Platone probavit Epicurus: sensitque, in omni disputatione id fieri oportere. Sed quod proximum fuit, non vidit. Negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid sit id, de quo agatur: velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. Quærimus enim finem bonorum: possumusne scire, hoc quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? Atqui hæc patefactio quasi rerum opertarum, cum quid quidque sit aperitur, definitio est: qua tu etiam imprudens utebare nonnunquam. Nam hunc ipsum sive finem, sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quo omnia, quæ recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses: aut, quod esset natura appetendum: aut, quod prodesset: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modo. Nunc idem (nisi molestum est) quoniam tibi non omnino displicet definire, & id facis cum vis; velim definias, quid sit voluptas: de quo omnis hæc quæstio est.

Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat: aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, & satis firme conceptam animo atque comprehensam. Nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire, & in eo nutare: eumque, qui crebro dicat diligenter oportere exprimi, quæ vis subjecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet hæc vox voluptatis, id est, quæ res huic voci subjiciatur.

III. Tunc ille ridens, Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum: id ipsum quid sit, quale sit, nesciat. Atqui, inquam, aut Epicurus quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, & jucunditate quadam perfunditur. Quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam. Nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse ubi sit, aut quid sit ullum bonum, præter illud, quod cibo, aut potione, & aurium delectatione, & obscœna voluptate capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. Nam Metrodorum non puto ipsum professum: sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium, nominati sunt.

Verum hoc loco sumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse, quam cæteros. Omnes enim jucundum motum, quo sensus hilaren-

larentur, Græce ἡδονὴν, Latine voluptatem vocant. Quid eſt igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, & quidem diſcendi cauſa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehenſum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, ſi quid attuleris, quam te reprehenderim. Teneſne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat eſſe ſummum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iſte de voluptate quid ſentit? Negat eſſe eam, inquit, propter ſeipſam expetendam. Aliud igitur eſſe cenſet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat: nam, ut paulo ante docui, augendæ voluptatis finis eſt doloris omnis amotio.

Non dolere, inquam, iſtud quam vim habeat, poſtea videro: aliam vero vim voluptatis eſſe, aliam nihil dolendi, niſi valde pertinax fueris, concedas neceſſe eſt. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem: dici enim nihil poteſt verius. Eſtne quæſo, inquam, ſitienti in bibendo voluptas? Quis iſtud, inquit, poſſet negare? Eademne, inquam, quæ reſtincta ſiti? Immo alio genere. Reſtincta enim ſitis ſtabilitatem voluptatis habet, inqut: illa autem voluptas ipſius reſtinctionis in motu eſt. Cur igitur, inquam, res tam diſſimiles eodem nomine appellas?

Quid paulo ante, inquit, dixerim, nonne meminiſti, cum omnis dolor detractus eſſet, variari, non augeri voluptatem? Memini vero, inquam. Sed tu iſtuc dixti bene Latine, parum plane. Varietas enim Latinum verbum eſt, idque proprie quidem in diſparibus coloribus dicitur: ſed transfertur in multa diſparia. Varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna. Voluptas varia etiam dici ſolet, cum percipitur ex multis diſſimilibus rebus, diſſimiles efficientibus voluptates. Eam ſi varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. Iſta varietas quæ ſit non ſatis perſpicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in ſumma voluptate nos eſſe: cum autem veſcamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant ſenſibus, tum eſſe in motu voluptatem, quæ faciat varietatem voluptatum: ſed non augeri illam non dolendi voluptatem. Quam cur voluptatem appelles, neſcio.

IV. An poteſt, inquit ille, quidquam eſſe ſuavius, quam nihil dolere? Immo ſit ſane nihil melius, inquam: nondum enim id quæro: num propterea idem voluptas eſt, quod (ut ita dicam) indolentia? Plane idem, inquit, & maxima quidem, qua fieri nulla major poteſt. Quid dubitas igitur, inquam, ſummo bono a te ita conſtituto, ut id totum in non dolendo ſit, id tenere unum, id tueri, id defendere? Quid enim neceſſe eſt, tanquam meretricem in matronarum cœtum, ſic voluptatem in virtutum concilium adducere? Invidioſum nomen eſt, & infamiæ ſubjectum.

Itaque hoc frequenter dici ſolet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi ſi quando dictum eſt: eſt autem dictum non parum ſæpe: etſi ſatis clemens ſum in diſputando, tamen interdum ſoleo ſubiraſci. Egone non intelligo, quid ſit ἡδονὴ Græce, Latine voluptas? utram tandem linguam neſcio? deinde, qui fit, ut ego neſciam, ſciant omnes quicumque Epicurei eſſe voluerunt? Quod veſtri

qui-

quidem vel optime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire literas. Itaque, ut majores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset: sic vos de Pelasgis (2) omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos (3). Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo?

Ut scias me intelligere, primum idem esse voluptatem dico, quod ille ἡδονὴν. Et quidem sæpe quærimus verbum Latinum par Græco, & quod idem valeat: hic nihil fuit, quod quæreremus. Nullum inveniri potest, quod magis idem declaret Latine, quod Græce, quam declarat voluptas. Huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subjiciunt, lætitiam in animo, commotionem suavem jucunditatis in corpore. Nam & ille apud Trabeam, voluptatem animi (4) nimiam, *lætitiam* dicit, eandem, quam ille Cæcilianus, qui *omnibus lætitiis lætum esse se* narrat. Sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo vitiosa res, ut Stoici putant; qui eam sic definiunt: *Sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui*: non dicitur lætitia, nec gaudium in corpore.

In eo autem voluptas, omnium Latine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea quæ sensum aliquem moveat, jucunditas. Hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: *juvare* enim in utroque dicitur, ex eoque *jucundum*: modo intelligas, inter illum, qui dicat,

Tanta (5) lætitia auctus sum, ut mihi non constem:

& eum, qui,

Nunc demum (6) mihi animus ardet:

quorum alter lætitia gestiat, alter dolore crucietur: esse illum medium,

Quanquam (7) hæc inter nos nuper notitia admodum est,

qui nec lætetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, & eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat.

V. Satisne igitur videor vim verborum tenere: an sum etiam nunc vel Græ-

(2) *De Pelasgis*) Id est, De rusticis. *Muret.* Vide Victorii Var. Lect. I. 10. Turnebi Advers. IV. 8.

(3) *Non pereruditos*) Erasmus in Adagio, *More Romano*, legit hic, *non semper eruditos*: inepte, ut solet. *Muretus.*

(4) *Voluptatem animi nimiam, lætitiam*) Interpunge; *voluptatem, animi nimiam lætitiam.* Idem.

(5) *Tanta lætitia*) Vide Tuscul. IV.

(6) *Nunc demum*) In Orat. pro Cælio, c. 16. *Sed dubito*, inquit, *quem patrem potissimum sumam. Cæcilianumne aliquem vehementem atque durum?*

(7) *Quanquam hæc inter nos*) Terent. Heaut. Act. I. Sc. I.

Græce loqui, vel Latine docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam quid Epicurus loquatur, cum Græce, ut videor, luculenter sciam: sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur. Quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit: aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio: qualis est in Timæo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane & aperte loqui: nec de re obscura, ut physici; aut artificiosa, ut mathematici; sed de illustri & facili, etiam in vulgus pervulgata, loquitur. Quanquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. E quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat.

Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia vivere; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quæ in motu sit: sic enim appellat hanc dulcem, in motu; illam nihil dolentis, in stabilitate; quid tendit, cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam sensumque perspexerit, vacuitas doloris & voluptas idem esse videatur? Hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, hæc esse in natura rerum tria: unum, cum in voluptate sumus; alterum, cum in dolore; tertium hoc, in quo nunc quidem sumus? Credo quidem vos nec in dolore, nec in voluptate esse; ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter hæc tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec lætantium, nec dolentium? Non, prorsus, inquit: omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, & ea quidem summa, esse dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non sitiens, & eum, qui illud sitiens bibat?

VI. Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis quam dialectice disputare? Quasi vero, inquit, perpetua oratio rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici, omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes: rhetoricam palmæ, dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuæ: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi: quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetiorem.

Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quæ una continet omnem & perspiciendi, quid in quaque re sit, scientiam, & judicandi, quale quidque sit, & ratione ac via disputandi: ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quæ docere vult, ulla arte distinguit: ut hæc ipsa, quæ modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur: aperiendum est igitur, quid sit voluptas: aliter enim explicari, quod quæri-

ritur, non poteſt. Quam ſi explicaviſſet, non tam hæſitaret. Aut enim eam voluptatem tueretur, quam Ariſtippus, id eſt, qua ſenſus dulciter ac jucunde movetur; quam etiam pecudes, ſi loqui poſſent, appellarent voluptatem: aut, ſi magis placeret ſuo more loqui, quam ut

Omnes Danai (8) atque Mycenenſes, Attica pubes,

reliquique Græci, qui hoc anapæſto (9) citantur, hoc, non dolere, ſolum voluptatis nomine appellaret, illud Ariſtippeum contemneret: aut, ſi utrumque probaret, ut probat, conjungeret doloris vacuitatem cum voluptate, & duobus ultimis uteretur.

Multi enim & magni philoſophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Ariſtoteles, qui virtutis uſum cum vitæ perfectæ proſperitate conjunxit. Callipho adjunxit ad honeſtatem voluptatem. Diodorus ad eandem honeſtatem addidit vacuitatem doloris. Idem feciſſet Epicurus, ſi ſententiam hanc, quæ nunc Hieronymi eſt, conjunxiſſet cum Ariſtippi vetere ſententia. Illi enim inter ſe diſſentiunt; propterea ſingulis finibus utuntur: &, cum uterque Græce egregie loquatur, nec Ariſtippus, qui voluptatem ſummum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui ſummum bonum ſtatuit non dolere, voluptatis nomine unquam utitur pro illa indolentia, quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem.

VII. Duæ ſunt enim res quoque, ne tu verba ſolum putes. Unum eſt, ſine dolore eſſe: alterum, cum voluptate. Vos ex his tam diſſimilibus rebus, non modo nomen unum (nam id facilius paterer) ſed etiam rem unam ex duabus facere conamini. Quod fieri nullo modo poteſt. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, ſicut facit re, neque tamen dividit verbis. Cum enim eam ipſam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne ſuſpicari quidem ſe ullum bonum ſejunctum ab illo Ariſtippeo genere voluptatis: atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus eſt oratio de ſummo bono. In alio vero libro, in quo breviter comprehenſis graviſſimis ſententiis, quaſi oracula edidiſſe ſapientiæ dicitur, ſcribit his verbis: quæ nota tibi profecto, Torquate, ſunt. Quis enim veſtrum non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, id eſt, quaſi (10) ma-

(8) *Omnes Danai*) Verſus eſt anapæſticus, qui ſpeciem habet proverbii, ad ſignificandum univerſum genus: ut dicimus, *cælo, terra, marique*, cum ubique deſignare volumus. *Merelius*.

(9) *Anapæſto*) Nos anapæſtum intelligimus totam eam quam appellant Græci ἀναπαιστικὴν βάσιν, quæ eſt μέτρων συναγωγὴ ἤτοι δύο ἢ πλειόνων, ἢ ὁμοίων ἢ ἀνομοίων, quæ etiam alio nomine σύστημα appellatur. Ita anapæſti, vel ut alii legunt, anapæſtici nomine, multos inter ſe conjunctos verſus intelligimus. Sic nuncupat Cicero Tuſcul. 3. verſus quoſdam, qui in Iphigenia Aulidenſi expoſiti ſunt, anapæſtum. *Nec ſiletur*, inquit, *illud potentiſſimi regis anapæſtum, qui laudat* &c. *Idem*.

(10) *Id eſt, quaſi maxime ratas*) Has voces alienas eſſe ſuſpicatur Lambinus. Ego vero (quæ Gruteri quoque, & Gujeti mens

maxime ratas, quia gravissimæ sint ad beate vivendum breviter enuntiatæ sententiæ? Animadverte igitur, rectene hanc sententiam interpreter: *Si ea* (11), *quæ sunt luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos deorum, & mortis, & doloris metu, docerentque, qui essent fines cupiditatum: nihil* (12) *hæreremus: cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut ægrum, id est, aut malum.*

Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, hæc dicit Epicurus? Quod mihi quidem visus est, cum sciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, saneque fidenter, Istis quidem ipsis verbis, inquit: sed quid sentiat, non videtis. Si alia sentit, inquam, alia loquitur; nunquam intelligam quid sentiat: sed plane dicit quod intelligam. Idque si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde: similiter (13) & si dicat, non reprehendendos parricidas, si nec (14) cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. Et tamen, quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare, aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cætera caverent?

Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam caussam, quod ita viverent, ut persequerentur cujusque modi voluptates; cum esset præsertim, ut ais tu, summa voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus

---

est) nullus dubito quin hoc totum, *id est, quasi maxime ratas: quia gravissima sunt ad beate vivendum breviter enuntiata sententia*, ab homine stolido barbaroque sit profectum. Nam præterquam quod Tullius jam scripserat *in quo* (libro) *breviter comprehensis gravissimis sententiis quasi oracula edidisse sapientia dicitur*, adeoque nihil aliud sit quam futilis & inepta ταυτολογίας; vix est ut ab ejus manu fuerit inelegans illud *ad beate vivendum breviter enuntiata*. Davisius.

(11) *Si ea quæ sunt luxuriosis*) Græca se sic habent apud Diogenem Laertium X. 142. Εἰ τὰ ποιητικὰ τῶν περὶ τοὺς ἀσώτους ἡδονῶν &c. In editione VVesteniana locum corrupit M. Meibomius, ut errasse Ciceronem longa verborum ambage frustra contenderet. *Idem.*

(12) *Nihil hæreremus*) At Pall. tres & Balliol. *nihil haberemus*. Exciderunt autem propter ὁμοιοτέλευτον voces *quod reprehenderemus*, ut aperte doceot Græca. Οὐκ ἄν ποτε εἴχομεν ὅ τι μεμψαίμεθα αὐτοῖς. Hoc etiam vir doctus ad editionis Stephanicæ marginem notavit, ac Fr. Gujetus & M. Meibomius animadverterunt. Lambinus, Aldus nepos, aliique plures edidere *nihil haberem quod reprehenderem*. Sed Epicurus hæc *pluraliter* extulit, eodemque numero Tullium usum fuisse docet illud *haberemus*, quod est in Mss. Itaque lego, *nihil haberemus, quod reprehenderemus*. Idem.

(13) *Similiter &*) Aut *similiter ut* legendum videtur, aut veteres *similiter* ita cum & junxisse, ut cum *ac, atque, ut* putandum est, quod interdum suspicor, utpote cum sæpe animadverterim *æque &* scriptum in antiquis libris, ubi est in recentioribus *æque ut*. P. Manutius.

(14) *Si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem*) Totus hic locus præpostero verborum ordine ita perturbatus est, ut elicere sententiam nullo modo liceat; & ne lectorem multis morer, verba recitabo, non ut leguntur in omnibus libris, sed ut videtur sententia postulare: Si ita dicit, non esse reprehenden„dos luxuriosos, si nec cupidi sint, nec deos „metuant, nec mortem, nec dolorem; di„cit absurde; similiter & si dicat non re„prehendendos parricidas, si sapientes sint. „Etenim quid attinet luxuriosis ullam exce„ptionem dare? aut fingere aliquos, qui, „cum luxuriose viverent, cætera caverent, „a summo philosopho non reprehenderen„tur eo nomine dumtaxat? Sed tamen non„ne &c. „ Lego autem, nec dubitanter quin recte, *etenim quid attinet*, ubi est in omnibus libris *& tamen quid attinet*. Davisius.

mus asotos primum ita non religiosos, ut edant (15) de patella: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide (16),

Mihi sex menses satis sunt vitæ: septimum Orco spondeo,

Jam doloris medicamenta illa Epicurea, tanquam de narthecio (17) promant: *Si gravis, brevis: si longus, levis*. Unum nescio, quo modo possit, si luxuriosus sit, finitas cupiditates habere.

VIII. Quid ergo attinet dicere, *Nihil haberem, quod reprehenderem, si finitas cupiditates haberent?* Hoc est dicere, *non reprehenderem asotos, si non essent asoti*. Isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. Hic homo severus luxuriam per se ipsam reprehendendam non putat. Et hercule, Torquate, ut verum loquamur, si voluptas summum bonum est, rectissime non putat. Nolim enim mihi fingere asotos, ut soletis, qui in mensam vomant, & qui de conviviis auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitent: qui solem, ut ajunt, nec occidentem unquam viderent (18), nec orientem: qui, consumptis patrimoniis, egeant. Nemo nostrum istius generis asotos jucunde putat vivere. Mundos, elegantes, optimis cocis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, vitantes cruditatem; *quibus (19) vinum defusum e pleno sit hir, siphon*, ut ait Lu-

(15) *Ut edant de patella*) Patellis sacrificio vasa accommoda significari indicat Cælius unde illud Ovidii in Fastis: *Fert missos Vesta pura patella cibos*. Inde appellari *patellarios* deos, qui patellis placarentur. Ex quo illud Plauti, *Dii me omnes magni, minutique, & patellarii*. Eos ergo profert luxuriosos contra Epicurum Cicero, qui neque mortem metuant, cum parati sint paulo post expleta voluptate de vita decedere: nec deos ita revereantur, quo minus e sacrificiis securi abripiant quod libeat. *Morel.*

(16) *Ex Hymnide*) Cæcilii fabula, quam plus vice simplici laudat Nonius. Hunc versum imitatus est Lucilius Satyr. lib. XXVI.

Qui sex menses vitam ducunt, Orco spondent septimum.

Extat apud eundem Nonium in *duci* & in *annos*. Davisius.

(17) *Narthecio*) Narthecium appellat thecam medicamentorum: Martialis:

Artis ebur medicæ narthecia cernis: habebis

Munera, quæ cuperet Paccius esse sua,

Est autem νάρθηξ ferula, cujus semen sit Plinius morbis quibusdam succurrere, & ejus lignum servandis medicamentis accommodatum est. *Morelius*.

(18) *Viderent*, Lege *viderint*.) Hoc de luxuriosis hominibus & abdomini vinoque natis dicitur. Id quidem Sybaritis fuit solenne. Vide Athenæum, lib. VI. pag. 273. & lib. XII. pag. 520. Iterum de Colophoniis pag. 526. Inter Romanos id primus usurpasse videtur M. Cato. Vide Senec. ep. 122. *Davisius*.

(19) *Quibus vinum defusum e pleno sit hir, siphon, ut ait Lucilius, cui nihil dempsit*) Græci τῷ σίφωνι ad gustandum in caupona vinum utebantur. Inde σιφωνίζειν est furtim vinum pitissare. Vinum *cui siphon aliquid dempserit*, si ita diu *deintegratum* maneat, ut loquebantur veteres, acescit. Propterea Lucilius, ex cujus verbis hæc scripsit Cicero, proponit vinum integerrimum, & nulla parte periclitans acescere; id quod siphone depletum non est, neque vola manus pitissatum. Nam *hir* est vola manus, & qui vinum furtim deplent ut gustent, solent id vola manus haurire. Hæc sane vera sententia Lucilii, quæ elegantissima est; quam Ciceronis præposteri æmuli cur mutarent, causa non erat. Si enim Ciceroni putabant injuriam fieri, quod prisco verbo *hir* uteretur; saltem hoc cogitare debebant, ipsum Ciceronem verbis Lucilii, non suis, loqui. Quod sequitur apud eundem Ciceronem, *vis & sacculos abstulerit* (nam ita habebant antiquæ editiones) lego *vires sacculus abstulerit*.

Lucilius, *cui nibil dempsit; jus* (20) *& facculus abstulerit: adhibentes ludos*, & quæ sequuntur illa, quibus detractis, clamat Epicurus se nescire, quid sit bonum. Adsint etiam formosi pueri, qui ministrent: respondeat his vestis, argentum, Corinthium, locus ipse, ædificium. Hos ego asotos bene quidem vivere, aut beate nunquam dixerim. Ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum. Nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post autem Panætium audierat, Lælius, eo dictus est sapiens, quod non intelligeret quid suavissimum esset: (nec enim sequitur, ut cui cor sapiat, ei non sapiat (21) palatus) sed quia parvi id duceret.

O lapathe, ut jactere necesse est, cognitu' cui sis.
In quo Læliu' clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros.
Læliu' (22) *præclare & recte sophos, illudque vere:*
O Publi, o gurges, Galloni, es homo miser, inquit.
Cœnasti in vita nunquam bene, cum omnia in ista
Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

Is hæc loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene cœnare, qui omnia ponat in voluptate: & tamen non negat libenter unquam cœnasse Gallonium, (mentiretur enim) sed bene. Ita graviter & severe voluptatem secernit a bono. Ex quo illud efficitur, qui bene cœnent, omnes libenter cœnare: qui libenter, non continuo bene. Semper Lælius bene.

Quid bene? Dicet Lucilius, *cocto, condito*. Sed cedo caput cœnæ: *sermone bono*. Quid ex eo? *Si* (23) *quæri', libenter*. Veniebat enim ad cœnam, ut animo quieto satiaret desideria naturæ. Recte ergo is negat, unquam bene cœnasse Gallonium; recte, miserum: cum præsertim in eo omne studium consumeret. Quem libenter cœnasse nemo negat. Cur igitur

Firmissima vina olim facculis vinariis castrari solita notissimum est ex Plinio. Itaque delicatissimum vinum esse proponit Lucilius, tum quod de pleno defusum sit (nam quod de deminuto & [illegible] haustum est, id acescit) tum quod *facco castratum contumaciam illam*, ut ita loquar post Plinium, *exuit*. Jos. Scaliger. *in Append. Conject. ad Varronem*.

(20) *Jus & facculus abstulerit*) Ob. Gifanius Syll. Burmann. Tom. II. pag. 308. reponit *cui nibildum nix & facculus abstulerit*. Lævinus autem Torrentius ad Horatii lib. I. Od. xi. 6. legit *cui nibil dempserit nix & facculus abstulerit*. Et præivere P. Man. & D. Lamb. *Davisius*.

(21) *Ei non sapiat* palatum) Sic recte Paris. pr. sec. Vulgo *palatus*, quam vocem lingua Latina non agnoscit. *Idem*.

(22) *Lælius præclare & recte sophos, illudque vere*) Versum putant Lucilii, qui ne pedibus claudis incederet, Ursinus rescribit *illaque vere*, Lambinus autem *illeque vere*. Sed renituntur MSS. quemque dedimus ordinem præstant. Revera, quod Fr. Gujetus & Th. Bentleius censuere, verba sunt Tullii, quibus Lælii dictum, quod expresserat Lucilius, comprobavit. *Idem*.

(23) *Quæri*) Pro *quæris*, ut constet metrum. Versus enim Lucilii erat hujusmodi:

Quid bene? cocto,
Condito, sermone bono, si quæri, libenter. Manutius.

tur non bene? Quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter cœnabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenseri Gallonii Lælius anteponebat, sed suavitatem ipsam negligebat. Quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret.

IX. Semovenda est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui (24) deceat frugaliter. Possumusne igitur in vita summum bonum dicere, cum id ne quidem posse videamur? Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales & necessarias: naturales, non necessarias: nec naturales, nec necessarias? Primum divisit ineleganter: duo enim genera quæ erant, fecit tria. Hoc est non dividere, sed frangere rem. Qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales & inanes: naturalium quoque item duo, necessarias & non necessarias: confecta res * esset. Vitiosum est enim in dividendo partem in genere numerare. Sed hoc sane concedamus. Contemnit enim disserendi elegantiam: confuse loquitur. Gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem illud ipsum non nimium probo, (& tamen patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? tollenda est atque extrahenda radicitus. Quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo & avarus erit, sed finite: & adulter, verum habebit modum: & luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quæ non interitum afferat pravitati: sed sit contenta mediocritate vitiorum? Quanquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo: elegantiam desidero. Appellet hæc desideria naturæ: cupiditatis nomen servet alio, ut cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, eam tanquam capitis accuset.

Sed hæc quidem liberius ab eo dicuntur & sæpius. Quod equidem non reprehendo. Est enim tanti philosophi tamque nobilis, audacter sua decreta defendere. Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari sæpe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. Deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos estis: quibus, quidquid velim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, si non dolere voluptas sit summa, non esse in voluptate dolor sit maximus? Cur id non ita sit? Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio.

X. Hoc

(24) *Ut loqui deceat frugaliter*) Neque vacare mendo locum hunc existimo: (quid enim sibi vult *loqui frugaliter*? cum hic frugalis cœna potius quam sermo laudetur) neque mihi tamen, cupienti emendare, probabile quidquam succurrit. In quo quia meliore fortitan eventu aliorum exerceantur industria, notandum putavi. *Idem*.

* Grut. *esset*. *Qui hac didicerunt, qua ille contemnit, sic solent. Vitiosum*.

X. Hoc vero non videre, maximo argumento (25), esse voluptatem illam; qua sublata, neget se intelligere omnino, quid sit bonum. Eam autem ita persequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cætera addit, quæ si appelles, honos præfandus sit. Hoc igitur quod solum bonum severus & gravis philosophus novit, idem non videt ne expetendum quidem esse, quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus, cum dolore careamus: quanquam (26) hæc sunt contraria.

Hic si definire & dividere didicisset, si loquendi vim, si denique consuetudinem verborum teneret, nunquam in tantas salebras incidisset. Nunc vides, quid faciat. Quam (27) nemo unquam voluptatem appellat, & hanc in motu voluptatem, quæ duo sunt, unum facit. Sic enim has suaves & quasi dulces voluptates appellat. Interdum ita extenuat, ut M'. Curium (28) putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid præterea sit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. Quæ jam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore opprimenda est. Non est enim vitium in oratione solum, sed etiam in moribus. Luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita cupiditate & timore.

Hoc loco discipulos quærere videtur, ut, qui asoti esse velint, philosophi ante fiant. A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo summi boni. Simul atque natum animal est, gaudet voluptate, & eam appetit, ut bonum: aspernatur dolorem, ut malum. De malis autem & bonis ab iis animalibus, quæ nondum depravata sint, ait optime judicari. Hæc & tu ita posuisti, & verba vestra sunt. Quam multa vitiosa. Summum enim bonum & malum vagiens puer utra voluptate dijudicabit, stante, an movente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui discimus. Si stante, hoc natura videlicet vult, salvam esse se, quod concedimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quæ prætermittenda sit. Et simul non proficiscitur animal illud modo natum a summa voluptate: quæ est a te posita in non dolendo.

Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis: quæ putat esse specula naturæ: ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. Neque enim hæc movere potest appeti-

(25) *Argumento, esse*) Sic Gruterus: alii aliter. *Argumento esse voluptatem ullam*, Victorius. *Est argumento, voluptatem illam esse nullam*, Lambinus. Locus est corruptus. Forsitan haud male rescripseris, *Hoc viro* (scilicet Epicuro) *non videre, maximo argumento est, esse voluptatem illam, qua sublata* &c. Nam si dolori sola privatio doloris contraria videretur; non esse posset voluptas; qua sublata, bonum tolleretur. De voluptate quam dicit, vide supra cap. 3. Emendatio Lambini nullam reddit Ciceronis argumentationem. *Davis.*

(26) *Quanquam hæc sunt contraria*) P. Faber ad Acad. I. 2. legendum statuit: *Quam hæc sunt contraria!*

(27) *Quam nemo unquam voluptatem appellat*) In vetusto codice ita scriptum est, *quam nemo unquam voluptatem* appellavit, *appellat*. Morelius.

(28) *M'. Curium*) M' Curius Dentatus vir insignis frugalitatis fuit & modestiæ; qui aliquando legatis Samnitium auri pondus offerentibus, cum ipse rapam in foco torreret, *Malo*, inquit, *hanc in fictilibus meis edere, & aurum habentibus imperare*. Idem.

petitum animi: nec ullum (29) habet ictum, quo pellat animum, status hic non dolendi. Itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet sensum voluptate. Itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem natura expeti: quod ea voluptas, quæ in motu sit, & parvos ad se alliciat & bestias; non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. Qui igitur convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere?

XI. Bestiarum vero nullum judicium puto. Quamvis enim depravatæ non sint, pravæ tamen esse possunt. Ut bacillum aliud est inflexum & incurvatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. Nec vero, ut voluptatem expetat, natura movet infantem: sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se salvumque velit. Omne enim animal, simul ut ortum est, & seipsum & omnes partes suas diligit: duasque, quæ maximæ sunt, in primis amplectitur, animum & corpus: deinde utriusque partes. Nam sunt & in animo præcipua quædam, & in corpore: quæ cum leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quæ prima data sunt natura, appetat, asperneturque contraria. In his primis naturalibus voluptas insit necne, magna quæstio est. Nihil vero putare esse, præter voluptatem, non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valetudinem, summæ mihi videtur inscitiæ.

Atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum & malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quæ paulo ante dixi. Ergo nata est sententia veterum Academicorum & Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoicis consentire naturæ; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere, quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura evenirent, eligente (30) ea, quæ essent secundum naturam, rejicienteque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi vel Epicuri, alter Hieronymi, Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. Una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, in honestate. Nam Pyrrho, Aristo, Herillus jam diu abjecti. Reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis

---

(29) *Nec ullum habet ictum, quo* (accentu perperam notatur) *pellat animum*) Melius alii libri habent, *nec illum habet ictum, quo pellat* &c. *Idem*.

(30) *Eligente ea*) In veteri codice est *eligentem* ea quæ essent... *rejicientemque*... Qua forma loquendi usus est quoque Cic. lib. IV. *Vivere adhibentem scientiam earum rerum, quæ natura evenirent*. Et paulo post eodem libro, *officia omnia media aut pleraque servantem vivere*, & *sic quæ secundum naturam sint* facientem *vivere*. Quod a Græcis loquendi genus sumpsit. Sic enim dicunt, *πάντα τὰ καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν*. *Idem*.

initiis convenirent; ut Aristippo voluptas: Hieronymo doloris vacuitas: Carneadi frui principiis naturalibus, esset extremum.

XII. Epicurus autem, cum in prima commendatione voluptatem dixisset; si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: sin eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam (31) Aristippi in prima commendatione poneret. Nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem bonum esse; dolorem malum: plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. Privatarum litium judices sumus: nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri judicii. In quo frustra judices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, *Si quid mei judicii est*. Si enim non fuit eorum judicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est judicatum (32), quod judicat sensus: dulce, amarum: lene, asperum: prope, longe: stare, movere: quadratum, rotundum.

Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? Adhibita primum divinarum humanarumque rerum scientia, quæ potest appellari rite sapientia; deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites & ministras esse voluisti; quarum adeo omnium sententia pronuntiabit: primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quærimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. De vacuitate doloris eadem sententia est. Rejicietur etiam Carneades. Nec illa (33) de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. Ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. Aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum: nihil malum, nisi turpe: cætera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo aut rejicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturæ & totius perfectione vitæ locupletatam videbit. Quod eo liquidius faciet, si perspexerit, rerum inter eas verborumne sit controversia.

XIII. Hujus ego nunc auctoritatem sequens idem faciam. Quantum enim potero, minuam contentiones: omnesque simplices sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adjunctio, omnino a philosophia semovendas putabo. Primum Aristippi Cyrenaicorumque omnium; quos non est veritum, in ea voluptate, quæ maxima dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere, contemnentes istam vacuitatem doloris. Hi non viderunt ut

(31) *Ut voluptatem illam* non *Aristippi*) Sic Elienf. sec. & optime quidem. Vulgo deest particula negans; quo modo fit ut exsurgat sensus a mente Ciceronis alienus. *Davisius*.

(32) *Illud est judicatum, quid judicat sensus* (Sensu quidem nullo; prout Lambinus etiam vidit. Itaque doctissimus ille vir edidit *illud est judicatum. Quid* judicat *sensus*? Non male: sed melius esset *judicant*. Cum tamen Elienf. pr. haberet *quod judicat sensibus*, statim legendum succurrebat, *Quid judicatur sensibus*? Eamque conjecturam, quoniam certa videbatur, recepi. *Id*.

(33) *Nec ulla de summo bono*) Vulgo *illa*. Sed recta prorsus est hæc Palatinorum pr. tert. & Med. scriptura, quæ Grutero fere allubescebat. *Idem*.

ut ad cursum equum, ad arandum bovem, ad indagandum canem, sic hominem ad duas res, ut ait Aristoteles, intelligendum & agendum esse natum, quasi mortalem deum: contraque, ut tardam aliquam & languidam pecudem, ad pastum & ad procreandi voluptatem, hoc divinum animal ortum esse voluerunt. Quo nihil mihi videtur absurdius. Atque hæc contra Aristippum, qui eam voluptatem non modo summam, sed solam etiam ducit: quam omnes unam appellamus voluptatem. Aliter autem vobis placet. Sed ille, ut dixi, vitiose. Nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus.

Nec vero audiendus Hieronymus: cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium sæpe dicitis, nihil dolere. Non enim, si malum dolor est, carere eo malo satis est ad bene vivendum. Hoc dixerit potius Ennius.

Nimium boni est, cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptione boni judicemus: nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristippus, sive non dolentem, ut hic, sed agendo aliquid, considerandove quæramus.

Quæ possunt eadem contra Carneadeum illud summum bonum dici: quod is non tam, ut probaret, protulit; quam ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. Id autem ejusmodi est, ut additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, & expleturum cumulate vitam beatam: de quo omnis hæc quæstio est. Nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit: vel vacuitatem doloris, quæ etiam si malo careat, tamen non est summum bonum: accessione utuntur non ita probabili, nec tamen, cur id tam parce tamque restricte faciant, intelligo. Quasi enim emendum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt: deinde singulas potius, quam omnia a quæ prima natura approbavisset, ea cum voluptate conjungerent. Quæ cum Aristoni & Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere & gravissime ægrotare nihil prorsus dicerent interesse, recte jam pridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione expoliarent: nec ei quidquam aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur: virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt.

Herillus autem, ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit: sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. Itaque hic ipse jam pridem est rejectus. Post enim Chrysippum non sane est disputatum.

XIV. Restatis igitur vos. Nam cum Academicis incerta luctatio est: qui

a Lamb. *quæ prima, natura approbasset. Quæ cum*

qui nihil affirmant, & quasi desperata cognitione certi id sequi volunt, quodcumque verisimile videatur. Cum Epicuro autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis conjunctus est: quodque & ipse, & multi postea defensores ejus sententiæ fuerunt: & nescio quomodo (is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim) populus cum illis facit. Quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est. Ita cæterorum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio. Quam quidem certationem, homo & acutus & diligens, Chrysippus non contemnit, totumque discrimen summi boni in eadem comparatione positum putat. Ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi sua propter seque expetendum, jacere vestra omnia. Itaque eo, quale sit, breviter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tua, Torquate, a nisi memoria forte defecerit.

Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis præmiis fructibusve, per se ipsum possit jure laudari. Quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, (quanquam aliquantum potest) quam communi omnium judicio, & optimi cujusque studiis atque factis: qui permulta ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. Homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam, mentemque & acrem, & vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, &, ut ita dicam, sagacem: quæ & causas rerum, & consecutiones videat, & similitudines transferat, & disjuncta conjungat, & cum præsentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. Eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, & sermone, & usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum ac suorum serpat longius, & se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, *non sibi se soli natum meminerit, sed patriæ, sed suis*, ut perexigua pars ipsi relinquatur. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum ad imperandum magis quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens, altum quiddam & excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invictum.

Atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, & in eadem pulchritudine, & aptum ex illis tribus: in quo inest ordo & mo-

a Vict. Man. Lamb. *ubi si memoria forte defecerit, tuum est ut suggeras.*

moderatio. Cujus similitudine perspecta in formarum specie ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. Nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, & temeritatem reformidat, & non audet cuiquam aut dicto protervo, aut facto nocere, vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

XV. Habes undique expletam & perfectam, Torquate, formam honestatis: quæ tota his quatuor virtutibus, quæ a te quoque commemoratæ sunt, continetur. Hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. Si enim ad honestatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant inesse; ait eos inani voce sonare, (his enim ipsis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis, quæ sit subjicienda sententia. Ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum. Quod, inquit, quanquam voluptatibus quibusdam est sæpe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem.

Videsne quam sit magna dissensio? Philosophus nobilis, a quo non solum Græcia & Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse sæpe judico: &, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur. Quod si sit ipsum per se rectum atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esset, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulchritudine esset specieque laudabile. Itaque idem natura victus, cui obsisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum est, non posse jucunde vivi, nisi etiam honeste.

Quid nunc, *honeste*, dicit? Idemne, quod *jucunde*? Ergo (34) ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. At nisi populari fama? Sine ea igitur jucunde negat posse vivere? Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium sermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honestum?

 Cer-

(34) *Ergo ita, non posse* honeste *vivi, nisi* honeste *vivatur: an* nisi *populari fama?*) Lambinus pro *nisi* legit *sine*, Davisius vero *cum*. At neuter eorum duplicem (nam duplex est) hujus loci mendam mihi videtur abstulisse. Si forte mentem Ciceronis satis feliciter assecutus sim, sic scripsit, *Ergo ita* (scilicet dicit) *non posse* jucunde *vivi; nisi* jucunde *vivatur: an* (scilicet honeste vivere dicit idem, quod vivere) *populari fama?* Quæstio fuit de sensu horum verborum Epicuri, *non potest jucunde vivi, nisi etiam honeste*. Quærit igitur Cicero; quid Epicurus velit per vocem *honeste*: si idem (inquit) quod *jucunde*, tum nihil aliud quam hoc dicit; *non potest jucunde vivi, nisi jucunde vivatur*: quod qui dicit nugatur, non argumentatur. Sed si per vocem *honeste*, Epicurus vult *populari fama*, tum ille (ut ait Noster) facit id quod turpe est, *negando sine populari fama sapientem jucunde posse vivere*. Hinc bene concludit Cicero, Epicurum non aliud *honestum* intelligere, nisi quod *rectum sit, ac sua natura laudabile*. En sensum loci, ni fallor, Ciceronemque jam suo more pulchre recteque argumentantem! Quod si cum vulgatis codicibus legimus *honeste vivi, nisi honeste vivatur*, non video hoc esse consequens eorum quæ ante dixerat, *Quid nunc honeste dicit? idemne quod jucunde?* Pearcius.

Certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se jure laudari. Nam si propter voluptatem: quæ est ista laus, quæ possit e macello peti? Non is vir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea jucunde neget posse vivi illud honestum, quod populare sit, sentiat, & sine eo jucunde neget vivi posse: aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua sponte, sua natura laudabile.

XVI. Itaque, Torquate, cum diceres, clamare Epicurum, non posse jucunde vivi, nisi honeste, & sapienter, & juste viveretur, tu ipsi mihi gloriari videbare. Tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quæ significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum insisteres, ut nos intuens, quasi testificarere laudari honestatem & justitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus? Istorum enim verborum amore, quæ perraro appellantur ab Epicuro, sapientiæ, fortitudinis, justitiæ, temperantiæ, præstantissimis ingeniis homines se ad philosophiæ studium contulerunt.

Oculorum, inquit Plato (35), *est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. Quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur!* Cur tandem? an quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates. Cur justitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium? *Quicum* (36) *in tenebris*. Hoc dictum in una re latissime patet: ut in omnibus factis re, non teste, moveamur.

Sunt enim levia & perinfirma, quæ dicebantur a te, cum animi conscientia improbos excruciari, tum etiam pœnæ timore; qua aut afficiuntur, aut semper sunt in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed omnia callide referentem ad utilitatem; acutum, versutum, veteratorem, facile ut excogiter, quo modo occulte, sine teste, sine ullo conscio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum prætor quæstionem inter sicarios exercuisset, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scævola, tribunus plebis, ferret ad plebem, *Vellentne de ea re quæri*. Quo plebiscito decreta a senatu est consuli quæstio Cn. Cæpioni. Profectus in exilium Tubulus statim, nec respondere ausus. Erat enim res aperta.

XVII. Non igitur de improbo, sed callide improbo quærimus, (qualis Q. Pompejus (37) in fœdere Numantino infitiando fuit) nec vero omnia

(35) *Plato*) In Phædro. Vide Cic. de Offic. I. 5.

(36) *Quicum in tenebris*) Deest verbum, *mices*. Certe in ejusmodi proverbiis, mos est Ciceroni prima tantum verba proferre, quod statim reliqua facile tum intelligerentur. Erat autem illa digitorum micatio ludi genus, quod digitorum citissima erectione fiebat, & divinatione quot erecti essent. Propterea acri aspectu opus erat, & summa fide. *Moretus*.

(37) *Q. Pompejus*) De quo in Bruto cap. 25.

omnia timente, sed primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus & tectus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid est enim aliud, esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is ad amicos rem ita deferret, se esse heredem Q. Fadio Gallo: cujus in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perveniret. Is Sextilius factum negabat. Poterat autem impune: quis enim redargueret (38)? Nemo nostrum negabat: eratque verisimilius, hunc mentiri, cujus interesset, quam illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. Addebat etiam, se in legem Voconiam juratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed & multi amplissimi viri: quorum nemo censuit plus Fadiæ dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem: unde, si secutus esset eorum sententiam, qui honesta & recta emolumentis omnibus & commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio animo aut sollicito fuisse? Nihil minus: contraque, illa hereditate dives: ob eamque rem lætus. Magni enim æstimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus partam. Quæ quidem vel cum periculo est quærenda vobis. Est enim effectrix multarum & magnarum voluptatum.

Ut igitur illis, qui, recta & honesta quæ sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quævis pericula decoris honestatisque causa: sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates; si magna res, magna hereditas agetur, cum pecunia voluptates pariantur plurimæ. Idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset. Itaque quantum adiit periculum? ad honestatem enim ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. Sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, animi causa (39), si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit: gaudebit. Deprehensus, omnem pœnam contemnet. Erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exilium, ad ipsum etiam dolorem.

Quem

---

(38) *Quis enim redargueret? Nemo nostrum negabat: eratque &c.*) Corruptus certe est hic locus; quis enim diceret amicos Sextilii non negasse, cum ideo, quod rei non interfuerint, non potuerint vel negare vel affirmare? Davisius & alii, hac (ut opinor) ratione adducti, ex duobus tribusve MSS. protulerunt, *credebat*, vice *negabat*; ut sit *nemo nostrum credebat*. Sed cum cæteri MSS. uno ore habeant *negabat*, sic ope interpunctionis locus emendari possit, *Quis enim redargueret? Nemo nostrum: negabat, eratque verisimilius &c. Nemo nostrum* scilicet redargueret: *negabat* scilicet Sextilius. *Pearcius.*

(39) *Animi causa* (Lambinus maluit *cum casu*, Davisius *sua causa*, sed omnes codices scripti, *cum causa*, & recte: nam *cum causa dimicare* idem est quod rationem habere dimicandi. Sic Cicero de Orat. II. 60. *quod nos cum causa dicimus, ut proficiamus aliquid, illi totum diem & sine causa.* Idem.

Quem quidem vos, cum improbis pœnam proponitis, impatibilem facitis: cum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem.

XVIII. Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam præpotentem, ut M. Crassus fuit, qui tamen (40) solebat uti suo bono: ut hodie est noster Pompejus, cui recte facienti gratia est habenda; esse enim quamvis vellet justus, iniquus poterat impune. Quam multa vero injuste fieri possunt, quæ nemo possit reprehendere? Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hereditatem reddas filiæ suæ, nec usquam (41) id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit: quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet: ut Sex. Peducæus, Sex. filius, is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem & humanitatis & probitatis suæ filium, tum doctus, tum omnium vir optimus & justissimus, cum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendido, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque reddidit: Sed ego ex te quæro (quoniam idem tu certe fecisses) nonne intelligas, eo majorem vim esse naturæ, quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum commodum, &, ut ipsi dicitis ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere?

Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, & velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum futura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen, scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa: perspicuum est enim, nisi æquitas, fides, justitia proficiscantur a natura, & si omnia hæc ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri: deque his rebus satis multa in nostris de Republica libris sunt dicta a Lælio.

XIX. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam, quæ est moderatio cupiditatum, rationi obediens. Satisne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini pareat? An est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis prælium ineunt, sanguinem pro patria profundunt: an quodam animi ardore atque impetu concitati? Utrum tandem censes, Torquate, Imperiosum (42) illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecis-

(40) *Qui tamen solebat uti suo bono*) Id est, ea potestate, quam divitiæ ipsi & honores dederant. Ironice hic potentia nimia Crassi dicitur ejus *bonum*: non opus igitur est, ut legamus *bene uti suo bono*, quod doctus vir quidam se probaturum dicit. *Id.*

(41) *Nec usquam id scripserit, ut scripsit Fabius*) Vetus codex habet, *nec usquam id scripserit fœdus, nec cuiquam* &c. Judicent eruditiores: mihi sat est, quod reperi, bona fide indicasse. *Morelius.*

(42) *Imperiosum illum*) Cognomen T. Manlii Torquati, ejus, a quo *Manliana* imperia dicuntur infra, cap. 32. Solo *Imperiosi* nomine ipsum designat Plinius, lib. XX 11. c. 5.

fecisse sua causa, omniaque reipublicæ; tu contra nihil, nisi sua? Si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem laturum fuisse existimes?

Esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates: malo enim dicere, quam voluptates, in tanto præsertim viro: num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia consulatus, cum se devoveret, & equo admisso in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? Nam (43) ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum? eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? Quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prælio, seque e continenti genere tertium victimam reipublicæ præbuisset.

Contineo me ab exemplis. Græcis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. Ego, si nostros colligere cœpero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. Sed dies me deficiet: &, ut A. Varius, qui est habitus judex durior, dicere consessori solebat, cum, datis testibus, alii tamen citarentur, Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis sit: sic a me satis datum est testium. Quid enim? te ipsum, dignissimum majoribus tuis, voluptasne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Syllæ consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit! quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius quam ipsis nobis consuluerimus.

At quam pulchre dicere videbare, cum ex altera parte ponebas cumulatum aliquem plurimis & maximis voluptatibus, nullo nec præsenti, nec futuro dolore: ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adjuncta, nec sperata voluptate: & quærebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem?

XX. Thorius Balbus (44) fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. Erat & cupidus voluptatum, & cujusvis generis ejus intelligens, & copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia & fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed sua satietate. Habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitatio-

ni-

(43) *Nam ubi eam caperet*) Paris. pr. tert. *nisi ut eam*. Pal. pr. *ubi ut eam*. Forsan *ubi autem caperet*. Alioquin *eas* potius scripsisset Cicero. *Davisius*.

(44) *Thorius Balbus fuit Lanuvinus*) Extat L. Thorii hujus Balbi denarius argenteus; in quo Junonis Sospitæ simulacrum; quale Lanuvii colebatur, cum pelle caprina signatum est, adjecta inscriptione, *L. Thorius Balbus* I. S. M. R. hoc est, *Juno Sospita, maxima Regina*. *Ursinus*.

nibus, ut ad cœnam & esuriens & sitiens veniret: eo cibo, qui & suavissimus esset, & idem facillimus ad concoquendum: vino, & ad voluptatem, & ne noceret. Cætera illa adhibebat, quibus demptis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. Aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret; & tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. Color egregius, integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate.

Hunc vero beatum (45) oratio quidem vestra sic cogitat. Ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipsa virtus: nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. Quem quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, præter fidem, quam dederat hosti, ex patria Carthaginem revertisset, tum ipsum, cum vigiliis & fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. Bella is magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua illa superiora tam magna, neque tam præclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat voluntarius (46). Non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed sæpe etiam tristes firmitate, & constantia sunt beati.

Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. Hic dolor populi Romani, duce & auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit: ob ejusque mulieris memoriam primo anno & vir, & pater ejus, consul est factus. Tenuis L. Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam sua manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur.

XXI. Aut hæc tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quæ ista causa est voluptatis, quæ nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? Ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputationibus historia muta est. Nunquam audivi in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt cæterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, suppeditabit nobis Atticus noster e thesauris suis, quos & quantos viros habere testium sat est. Nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista (47) loqui? Sint ista Græcorum: quanquam ab his

(45) *Hunc vero beatum*) Lege, *Hunc vos beatum: ratio quidem vestra sic cogit, At ego* &c. *T. Bentlejus*.

(46) *Voluntarius*) Nos, *voluptarius*, quam lectionem præstant C. C. C. & vetustiores editi, quamque loci mens omnino flagitat. *Davisius*.

(47) *Themista*) Vide Menagium in Hist. Mulierum Philos.

his philosophiam & omnes ingenuas disciplinas habemus: sed tamen est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis.

Pugnant Stoici cum Peripateticis. Alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. Alteri, plurimum se, & longe, longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen & in corpore, & extra, esse quædam bona. Et certamen honestum, & disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. At cum tuis cum disseras, multa sunt audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro sæpissime dicitur. Non potes ergo ista tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, & tuas cogitationes, & studia perspexeris. Pudebit te, inquam, illius tabulæ (48), quam Cleanthes, sane commode, verbis pingere solebat. Jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pulcherrimo in vestitu & ornatu regali, in solio sedentem: præsto esse virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, & eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id pictura intelligi posset) ut caveret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, sic natæ sumus, ut tibi serviremus: aliud negotii nihil habemus.

XXII. At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est) quemquam, qui honeste non vivat, jucunde posse vivere. Quasi ego id curem, quid ille ajat, aut neget. Illud quæro, quid ei, qui in voluptate summum bonum putat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, cur Postumius, cur Chius (49), cur omnium horum magister, Orata, non jucundissime vixerit? Ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. Quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur. His enim rebus detractis, negat se reperire in asotorum vita quod reprehendat. Non igitur potestis, voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. Nam nec vir bonus ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab injuria. Nosti credo illud:

Nemo pius est, qui pietatem....

Cave quidquam putes esse verius. Nec enim, dum metuit, justus est: & cer-

(48) *Tabula, quam Cleanthes*) Tabellæ hujus & picturæ meminit D. Augustinus lib. v. de Civ. Dei, cap. 20. cujus verba hunc locum explicant. *Morelius*.

(49) *Cur Chius*) Apposui notam, quam ad mendas indicandas consuetudo jam recepit. Antiquus liber nihil mutat; historia nihil, equidem quod meminerim, suppeditat. Quatuor puto colligi Epicureos, L. Thorium Balbum Lanuvinum, de quo proxime mentio facta est; Postumium, quem ignoramus; Curium tertio loco si ponamus, (nec tamen *Curius* a *cur Chius* longe distat) eum esse dicemus de quo legimus in Pediano versiculum illum Calvi,

Et talis Curius pereruditus.

C. vero Sergius Orata nominatur a Cicerone lib. III. Offic. cap. 16. & Valerio lib.

certe, si metuere destiterit, non erit. Non metuet autem, sive celare poterit, sive opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet (50) existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. Ita, quod certissimum est, pro vera certaque justitia simulationem nobis justitiæ traditis; præcipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quæ diei eadem de cæteris virtutibus possunt: quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tanquam in aqua ponitis.

Quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quanquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, & familia vestra, & nomine. Et hercule mihi vir optimus nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos: cujus quantum studium & quam insigne fuerit erga me temporibus illis, quæ nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrum. Quæ mihi ipsi, qui volo & esse & haberi gratus, grata non essent, nisi eum perspicerem mea causa mihi amicum fuisse, non sua: nisi hoc dicis, sua, quod interest omnium recte facere. Si id dicis, vicimus. Id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus sit ipsum officium. Hoc ille tuus non vult, omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. Sed ad illum redeo. Si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, & ex ejus spoliis sibi & torquem & cognomen induit, nullam aliam ob causam, nisi quod ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Jam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, pœnæ aut infamiæ metu coercebuntur, non sanctitate sua se tuebuntur: quod adulterium (51), quod stuprum, quæ libido non se proripiet ac projiciet aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia?

Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto nomine, ingenio, gloria, quæ facis, quæ cogitas, quæ contendis, quo referas, cujus rei causa perficere, quæ conaris, velis, quod optimum denique in vita judices, non audere in conventu dicere? Quid enim mereri velis jam, cum magistratum inieris, & in concionem adscenderis, (est enim tibi edicendum, quæ sis observaturus in jure dicendo: & fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de majoribus tuis, & de te ipso dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita, nisi voluptatis causa? An me, in-

ix. cap. I. *Manutius*. Quod legitur, *Chius*, arbitror, mendum esse. Cur autem arbitrer, facit locus Plinii, lib. ix. cap. 55. ubi ait, *muranarum* vivarium ante alios excogitasse C. Hirium. Itaque forsan pro *Chius*, legendum C. *Hirius*. Morel.

(50) *Malet existimari bonus vir, ut non sit; quam esse, ut non putetur*) Probitatis famam probitati anteponet. *Malet existimari bonus vir*, quamvis *non sit*; *quam esse* talis eo modo, eo pacto, ea conditione, *ut non putetur* esse vir bonus. *Passerat*.

(51) Quod *adulterium*, quod *stuprum*, quæ *libido non se proripiet*) Opinor legendum, *quo adulterium*, *quo stuprum*, *quo libido non se proripiet*. Virgilius Eclog. III. 19.

Et cum clamarem, Quo *nunc* se proripit *ille*? Davisius.

inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in judicio, aut, si coronam times, dic in senatu. Nunquam facies. Cur, nisi quod turpis est oratio? Mene ergo & Triarium dignos existimas, apud quos turpiter loquare?

XXIII. Verum, esto: verbum ipsum voluptatis non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. Hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos voluptatem quam dicatis. Rem vides difficilem & obscuram. Individua cum dicitis, & intermundia, quæ nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quæ passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? Quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire, (est enim jucundus motus in sensu) sed etiam, quid eam tu velis esse? Tum enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi: & nomen imponis, in motu ut sit, & faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit: eam tum adesse, cum dolor omnis absit, eamque stabilem appellas.

Sit sane ista voluptas. Dic in quovis conventu, te omnia dicere, ne doleas. Si ne hocquidem satis ample, satis honeste dici putas; dic te omnia & in isto magistratu, & in omni vita, utilitatis tuæ causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatus ejus, qui tibi paratissimus est, futuram putes? Eamne rationem sequare, qua tecum ipse & cum tuis utare, profiteri autem & in medium proferre non audeas? At vero illa, quæ Peripatetici, quæ Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt, in judiciis, in senatu, *officium*, *æquitatem*, *dignitatem*, *fidem*, *recta*, *honesta*, *digna imperio*, *digna populo Romano*, *omnia pericula pro republica*, *mori pro patria*. Hæc cum loqueris, nos barones stupemus: ut videlicet tecum ipse rides. Nam inter ista tam magnifica verba tamque præclara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis, quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant: sed ne hæc quidem stabilis, quam, præter vos, nemo appellat voluptatem.

XXIV. Vide, ne non debeas verbis nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tu fingas, & ea dicas, quæ non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensem, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur, vide, quæso, rectumne sit. Mihi quidem eæ veræ videntur opiniones, quæ honestæ, quæ laudabiles, quæ gloriosæ, quæ in senatu, quæ apud populum, quæ in omni cœtu conciliogue proferendæ sint: ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

Amicitiæ vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? Quid autem est amare, e quo nomen amicitiæ ductum est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquit, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. Esse enim, nisi eris, non potes. Qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non, subducta utilitatis ratione, effici solet, sed ipsum ex se oritur, & sua sponte nascitur. At enim se-

sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas: &, si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit saepe) defecerit? Relinquesne? quae ista amicitia est? Retinebis? qui convenit? quid enim de amicitia statueris, vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum: tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed jacturae rei familiaris erunt faciendae, labores suscipiendi, adeundum vitae periculum: ne tum quidem te respicies, & cogitabis sibi quemque natum esse & suis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus (52) ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades cum sis, dices te esse Orestem, ut moriare pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? &, si id non probares, quo minus ambo una necaremini, non precarere?

XXV. Faceres tu quidem, Torquate, haec omnia. Nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te praetermissurum credam aut mortis aut doloris metu. Non quaeritur autem, quid naturae tuae consentaneum sit, sed quid disciplinae. Ratio ista, quam defendis; praecepta, quae didicisti, quae probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in caelum efferat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi quis illum neget & bonum virum, & comem, & humanum fuisse. De ingenio ejus in his disputationibus, non de moribus quaeritur. Sit ista in Graecorum levitate perversitas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. Sed quamvis comis in amicitiis tuendis fuerit, tamen si haec vera sunt, (nihil enim affirmo) non satis acutus fuit.

At multis se probavit: & quidem jure fortasse: sed tamen non gravissimum est testimonium multitudinis. In omni enim arte, vel studio, vel quavis scientia, vel in ipsa virtute, optimum quidque rarissimum est. Ac mihi quidem, quod & ipse bonus vir fuit, & multi Epicurei fuerunt, & hodie sunt, & in amicitiis fideles, & in omni vita constantes, & graves, nec voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur major vis honestatis & minor voluptatis. Ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio: atque ut caeteri existimantur dicere melius, quam facere, sic hi mihi videntur facere melius, quam dicere.

XXVI. Sed haec nihil sane ad rem. Illa videamus, quae a te de amicitia dicta sunt. E quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere: amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem colendam esse, quod sine ea tuto & sine metu vivi non posset, nec jucunde quidem posset. Satis est ad hoc responsum. Attulisti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum ab ipso illo, quod sciam: primo utilita-

(52) *Pythagoreus*) Vide Tuscul. v. 22. & Offic. III. 10.

litatis causa amicum expeti: cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se, etiam omissa spe voluptatis. Hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dant. Mihi enim satis est, ipsis non satis: nam aliquando posse recte fieri dicunt, nulla exspectata nec quaesita voluptate.

Posuisti etiam, dicere alios, fœdus quoddam inter se facere sapientes, ut quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos: id & fieri posse, & sæpe esse factum, & ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc fœdus facere si potuerunt, faciant etiam illud, ut æquitatem, modestiam, virtutes omnes per se ipsas gratis diligant. At vero, si fructibus, & emolumentis, & utilitatibus amicitias colemus, si nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipsam sua sponte, vi sua, ex se & propter se expetendam, dubium est, quin fundos & insulas amicis anteponamus?

Licet hic rursus ea commemores, quæ optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiæ dicta sunt. Non quæro, quid dicat, sed quid convenienter rationi possit & sententiæ suæ dicere. Utilitatis causa amicitia est quæsita. Num igitur utiliorem tibi hunc Triarium putas esse posse, quam tua sint Puteolis granaria? Collige omnia, quæ soletis: præsidium amicorum. Satis est tibi in te, satis in legibus, satis & in mediocribus amicitiis præsidii: jam contemni non poteris. Odium autem & invidiam facile vitabis. Ad eas enim res ab Epicuro præcepta dantur. Et tamen tantis vectigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia præclare & tuebere, & munies. At quicum joca, seria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: quid ad utilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse præstantius: sin emolumento, summas familiaritates prædiorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus.

XXVII. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. Perfecto enim & concluso, neque virtutibus, neque amicitiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur: nihil præterea magnopere dicendum. Attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam. Quoniam igitur omnis summa philosophiæ ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt: beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitis, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. Nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. Quis enim confidit semper sibi illud stabile & firmum permansurum, quod fragile & caducum sit? Qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. Beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest.

Nemo

Nemo igitur beatus esse potest. Neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata duci solet: neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta atque absoluta: nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser. Qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. Nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatæ vitæ sapientia: neque exspectat ultimum tempus ætatis: quod Crœso scribit Herodotus præceptum a Solone. Etenim (53), quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam si illa sit sempiterna.

Hæc dicuntur inconstantissime. Cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis: negat enim summo bono afferre incrementum diem. Qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus: voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus *beatum & æternum*? Dempta enim æternitate nihilo beatior Jupiter, quam Epicurus. Uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. At enim (54) hic etiam dolore. At eum nihili facit: ait enim se, si uratur, *Quam hoc suave*! dicturum. Qua igitur re a deo vincitur, si æternitate non vincitur? in qua (55) quid est boni præter summam voluptatem, & eam sempiternam? Quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquare? In voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quoque in corpore) situm est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest præstare sapienti? Nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non sunt in potestate sapientis. Non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia com-

---

(53) *Etenim quemadmodum*) Non reddit rationem superioris sententiæ, quod beatam appellari vitam perpetuitate temporis dixerat; sed apponit Epicuri opinionem, negantis diuturnitate temporis augeri beatam vitam: quod refellit infra in eo loco, *Hæc dicuntur inconstantissime*. Videant igitur eruditi, an sit aptius, quod mihi quidem videtur, *at enim* pro *etenim*, verecunda, ut ita dicam, correctione, quæ unam modo literam mutet. P. *Manutius*.

(54) At enim *hic etiam dolore*) Duas priores voces delendas esse censeo, ut pote ex sequentibus verbis *ait enim* natas. Procul dubio nullus hic locus est voci *enim*. Ecce totam sententiam, *Uterque enim summo bono fruitur: hic etiam dolore* (fruitur) *at eum nihili facit; ait enim* &c. Verum est (quod dixit Servius ad Virg. Æn. VII. 90.) *frui* de rebus tantum bonis dici: hine minime propria locutione Epicurus hic dicitur *frui dolore*, pro *habere dolorem*. At recte notavit Davisius sæpius apud bonos scriptores verbum uni rei proprium pluribus adhiberi. Exempli loco sit illud Virg. Æn. II. 320.

Sacra manu, victosque deos, parvumque nepotem
Ipse trahit.

Ubi *trahit nepotem* proprie dicitur; improprie vero *trahit sacra manu*, cum potius dicatur quis ea *portare*. Petrcius.

(55) *In qua quid est boni*) Pronomen ad *deum*, non ad *aeternitatem* spectat; ideoque legas oportet, *in quo quid est boni*. Hoc olim vidit Joan. VValkerus. *Idem*.

comparat ad voluptatem. Totum autem id externum: & , quod externum, id in casu est. Ita fit beatæ vitæ domina fortuna. Quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti*.

XXVIII. Age, inquies, ista parva sunt. *Sapientem locupletat ipsa natura*: cujus divitias Epicurus ipse parabiles esse docuit. Hæc bene dicuntur: nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. Negat enim tenuissimo victu, id est, contemptissimis escis & potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, *cibi condimentum esse famem*, *potionis sitim*. Sed qui, ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, non audio. Nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo.

Naturales divitias dixit parabiles esse, quod parvo esset natura contenta. Certe, nisi voluptatem tanti æstimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis*. Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. Qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menæ non anteponere: cui vero in voluptate summum bonum, huic omnia sensu, non ratione sunt judicanda: eaque dicenda optima, quæ sunt suavissima.

Verum esto: consequatur summas voluptates, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest: sit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quæ a Platone graviter vituperantur: sit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. Ipse enim Metrodorus, pæne alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: *cum corpus bene constitutum sit, & sit exploratum, ita futurum*. An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad vesperam? Dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit. Jam enim adesse poterit. Qui potest igitur habitare in beata vita summi mali metus?

Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Jam ipsum absurdum, maximum malum negligi. Sed quæ tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. Primum, quid tu dicis, breve? deinde dolorem, quem maximum? Quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? Vide ne etiam menses: nisi forte eum dicis, qui simul atque arripuit, interficit. Quis istum dolorem timet? Illum mallem levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. filium, familiarem meum, confici vidi: nec vero semel, nec ad breve tempus, sed & sæpe plane, & diu. Quos, dii immortales! ille cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat: tantummodo laboriosus videbatur. At miser, si in vitiosa & flagitiosa vita afflueret voluptatibus.

XXIX.

XXIX. Quod autem magnum dolorem brevem, longinquum levem esse dicitis, id non intelligo quale sit. Video enim & magnos & eosdem bene longinquos dolores, quorum alia toleratio est verior: qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quædam præcepta sunt, ac pæne leges, quæ effœminari virum vetant in dolore. Quamobrem turpe putandum est, non dico dolere, (nam id quidem est interdum necesse) sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetæo funestare:

Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus
Resonando (56), *mutum flebiles voces refert.*

Huic Epicurus comparet se, si potest:

Cui viperino morsu venæ viscerum
Veneno imbutæ tetros cruciatus cient.

Sit Epicurus Philocteta: *Si gravis dolor, brevis*. At jam decimum annum in spelunca jacet. *Si longus, levis*: dat enim intervalla & relaxat. Primum non sæpe: deinde quæ est ista relaxatio, cum & præteriti doloris memoria recens est; & futuri atque impendentis torquet timor? Moriatur, inquit. Fortasse id optimum, sed ubi illud, *Plus semper voluptatis*? Si enim ita est; vide, ne facinus facias, cum mori suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari (57), dolore frangi, succumbere. Nam ista vestra, *Si gravis, brevis; si longus, levis*, dictata (58) sunt. Virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet.

XXX. Audi, ne longe abeam, moriens, quid dicat Epicurus, & intellige, facta ejus cum dictis discrepare. Epicurus Hermacho S. *Cum ageremus*, inquit, *vitæ beatum & eundem supremum diem, scribebamus hæc. Tanti autem morbi aderant vesicæ & viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem possit accedere*. Ecce miserum hominem, si dolor summum malum est. Dici aliter non potest. Sed audiamus ipsum. *Compensabatur tamen*, inquit, *cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam memoria rationum inventorumque nostrorum. Sed tu, ut dignum est tua erga me & erga philosophiam voluntate, ab adolescentulo suscepta, fac ut Metrodori tueare liberos.*

Non ergo jam Epaminondæ, non Leonidæ mortem hujus morti antepono:

(56) *Resonando* mutum) Vulgo *multum*. sensu vix ullo. Sed elegantissimus est ille, quem præbet lectio nobis recepta, & Victorio. Vide Tusc. II. 13. & Jos. Scaligerum ad Varronis lib. VI. L. L. p. 102. *Idem*.

(57) *Debilitari, dolore frangi*) Alii sic distinguunt: *debilitari dolore, frangi*, &c. Victorius, *debilitari, dolere, frangi*.

(58) *Dictata sunt*) Id est, dictari possunt, atque ut dicitur lib. I. de Orat. cap. 23. *loquacitas sine usu, cantilena ex scholis*. Anonymus.

ho: quorum alter eum vicisset Lacedæmonios apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum despexit, quæsivit, salvusne esset clypeus; cum salvum esse flentes sui respondissent, rogavit, essentne fusi hostes; cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli jussit eam, qua erat transfixus, hastam. Ita multo sanguine profuso in lætitia & in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Præclaræ mortes sunt imperatoriæ. Philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur.

Refert tamen, quod sibi videtur esse morienti magna laus. *Compensabatur*, inquit, *cum summis doloribus lætitia*. Audio equidem philosophi vocem, Epicure. Sed, quid tibi dicendum sit, oblitus es. Primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta & inventa, gaudere non potes. Nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. Est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus, nec dolere. *Præteritis*, inquit, *gaudeo*. Quibusnam præteritis? si ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. Si autem ad animum; falsum est, quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex isto tuo egregio officio & tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

XXXI. Huc & illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac præclara epistola scriptum ab Epicuro congruens & conveniens decretis ejus reperietis. Ita redarguitur ipse a sese, veneuntque (59) scripta ejus probitate ipsius ac moribus. Nam ista commendatio puerorum, memoria & caritas amicitiæ, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec præmiorum mercedibus evocatam. Quod enim testimonium majus quærimus, quæ honesta & recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis intepretatus sum, (quanquam ea cum summa ejus philosophi nullo modo congruebat) sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia judico discrepare. Scripsit enim, & multis sæpe verbis, & breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere. Quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere*. Hoc ipsum elegantius poni meliusque potuit.

(59) *Veneuntque scripta ejus*) Quidam legi volunt *vincunturque*. *Lambinus*. Putidissime, *veneunt*. Eliensis sec. Med. & Pal. pr. *vincunturque*. Malim tamen *convincunturque*, hoc est, refelluntur, redarguuntur, confutantur. Supra cap. 25. *Ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio*. Davisius.

tuit. Nam quod ita positum est, Quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. Quæro autem, quid sit, quod, cum dissolutione, id est morte, sensus omnis exstinguatur; & cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos; tam accurate tamque diligenter caveat & sanciat, *ut Amynomachus & Timocrates, heredes sui, de Hermachi sententia dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis, mense Gamelione: itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunæ, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sunt, ut & sui & Metrodori memoria colatur.*

Hæc ego non possum dicere non esse hominis & belli & humani; sapientis vero nullo modo, physici præsertim, quem se ille esse vult, putare ullum esse cujusquam diem natalem. Quid? verene potest esse dies sæpius, qui semel fuit? certe non potest. An ejusdem modi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio: nullus est igitur cujusquam dies natalis. At habetur. Et ego id scilicet nesciebam. Sed, ut sit, etiamne post mortem coletur? idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil post mortem ad nos pertinere? Hæc non erant ejus, qui innumerabiles mundos infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. Numquid tale Democritus? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum secutus est.

Quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquies, fieri sapiens, nisi natus esset. Et isto modo ne si avia quidem ejus nata non esset. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. Quos quidem dies quemadmodum agatis, & in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. Nihil opus est litibus. Tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius, testamento cavere ut ageretur.

XXXII. Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum, cum in eo est, non est beatus. Sapiens autem semper beatus est, & est aliquando in dolore. Non est igitur summum malum dolor. Jam illud quale tandem est? *Bona præterita non effluere sapienti, mala meminisse non oportere.* Primum in nostrane potestate est, quid meminerimus? Themistocles quidem, cum ei Simonides aut quis alius artem memoriæ polliceretur, *Oblivionis*, inquit, *mallem: nam memini etiam quæ nolo, oblivisci non possum quæ volo.* Magno hic ingenio. Sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. Vide, ne ista sint Manliana (60) vestra, aut majora etiam, si imperes quod facere non possim.

Quid,

(60) *Manliana*) Vide supra cap. 19.

Quid, si etiam jucunda memoria est præteritorum malorum? ut proverbia nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. Vulgo enim dicitur, *Jucundi acti labores*: nec male Euripides, (concludam, si potero, Latine: Græcum enim hunc versum nostis omnes)

Suavis laborum est præteritorum memoria.

Sed ad bona præterita redeamus. Quæ si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropæorum recordatione levaret dolorem suum: audirem, & plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perduci poterit, si prima quæque, bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione obruerentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, & quidem corpore perceptarum. Nam si quæ sunt aliæ, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam præterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali (61) epigramma tantopere derideat: in quo ille rex Assyriæ glorietur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. Quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, & prima quæque avolat, sæpiusque relinquit causas pœnitendi, quam recordandi. Itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine Roma tuos hostes... reliquaque præclare:
Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic præteritis gaudet: tu jubes voluptatibus. Hic se ad ea revocat, e quibus nihil nnquam retulerit ad corpus: tu totus hæres in corpore.

XXXIII. Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, omnes animi & voluptates & dolores ad corporis voluptates & dolores pertinere? Nihilne te delectat unquam? video, quicum loquar: te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? Omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: hæc leviora ponam: poema, orationem, cum aut scribis, aut legis; cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam; signum, tabula, locus amœnus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes, ad corpus diceres pertinere) sed ea, quæ dixi, ad corpusne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quæ dixi referre: aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris.

R 2 Quod

(61.) *Sardanapali epigramma*). Vide Tuscul. V. cap. 35.

Quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates & dolores animi quam corporis, quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem præsentia solum sentiantur; qui probari potest? Ut is, qui propter me aliquid gaudeat, plus quam ego ipse gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, & major est animi voluptas quam corporis. Ita fit, ut gratulator lætior sit quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores quam corpore, quid occurrat non videtis. Animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. Ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. Nec vero id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam.

Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est. Voluptatem bestiis concedamus: quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestiæ multa faciunt, duce sua quæque natura? partim (62) indulgenter, vel cum labore; ut in gignendo, in educando perfacile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem: partim cursu & peregrinatione lætantur; congregatione aliæ cœtum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volucrium genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam * disciplinam. Ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quædam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causa, nulla erit? & homini, qui cæteris animantibus plurimum præstat, præcipui a natura nihil datum esse dicemus?

XXXIV. Nos vero, si quidem in voluptate sint omnia, longe multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex sese pastus varios, varieque abundantes, nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quærentibus. Nec tamen ullo modo summum pecudis bonum & hominis idem mihi videri potest. Quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam

ad

(62) *Partim* indulgenter, vel cum labore, *ut in gignendo.... appareat*) Suspectus est mihi hic locus, cui sanando sic se Lambinus offert, *partim indulgenter, vel cum labore in gignendo, in educando, ut perfacile appareat* &c. Bene ille, opinor, quod mutavit locum conjunctionis *ut*; nam *labor iste* est labor *in gignendo & educando*, ut Cicero dicit in III. 19. *bestiarum in fœtu & educatione laborem cum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire*. Sed ne sic quidem satis se mihi commendat vulgata lectio; quia non video quid velint ista *indulgenter, vel cum labore*. Annon opus est verbo quodam, cum proxime sequatur *partim lætantur*? Equidem suspicor Ciceronem scripsisse, *Quid, si etiam bestiæ multa faciunt, duce sua quæque natura? partim indulgent labori in gignendo*, vel (sive &) *in educando, ut perfacile appareat ..... non voluptatem*. Tum demum voces, *indulgent labori*, respondebunt sequentibus, *partim cursu & peregrinatione lætantur*. Et per phrasin *indulgent labori* lector intelligat, multum laborant: cui simile est illud Virg. Æn. II. 776.

Quid tantum insano juvat indulgere labori? Pearcius.

* Vict. Grut. *desideria videmus*.

ad aliam rem nisi ad voluptatem conquiruntur? Ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque equestribus & pedestribus copiis, Hellesponto juncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramqne navigasset, si cum tanto impetu in Græciam venisset, causam ejus quis ex eo quæreret tantarum copiarum tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis & gravissimis artibus atque virtutibus instructum & ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cælum totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum.

Ad altiora quædam & magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, & ea quidem infinita; inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens; inest moderator cupiditatis pudor; inest ad humanam societatem justitiæ fida custodia; inest in perpetiendis laboribus adeundisque periculis firma & stabilis doloris mortisque contemptio. Ergo hæc in animis. Tu autem etiam membra ipsa sensusque considera: qui tibi, ut reliquæ corporis partes, non comites solum virtutum, sed ministri etiam videbuntur. Quid, si in ipso corpore multa voluptati praponenda sunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? Quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam cæleste & divinum putaverunt.

Quod si esset in voluptate summum bonum, ut dicitis; optabile esset, in voluptate maxima, nullo intervallo interjecto, dies noctesque versari, cum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant. Vestri hæc verecundius: illi fortasse constantius. Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a majoribus nominabantur: sed quæro, num existimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptates artes suas direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum pulchritudinem?

Quæ autem est alia causa erroris tanti, tam longe lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est, cum animi levissima parte deliberat? Quæro enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse beati, cum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem animi usum iu sapiente esse nolitis?

XXXV. Lege laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agesilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum, lege vestræ familiæ neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monumentorum id significant, velut hoc

(63) ad portam: *Uno ore, cui plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum*. Idne consensisse de Calatino (64) plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod præstantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus & magnam indolem, quos suis commodis inservituros, & quidquid ipsis expediat facturos arbitramur? Nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? Tollitur beneficium: tollitur gratia: quæ sunt vincula concordiæ. Nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodes, beneficium illud habendum est, sed fœneratio: nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ, nisi honestas natura plurimum valeat, cur non cadant in sapientem non est facile defendere.

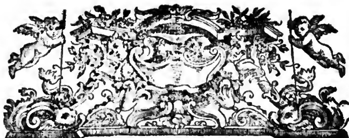
Ac, ne plura complectar, (sunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat necesse est. Quod jam a me exspectare noli. Tute introspice in mentem tuam ipse: eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipse te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam sæpe usurpabas, tranquillitate degere omnem ætatem sine dolore; assumpto etiam illo, quod vos quidem adjungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu: an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus salutemque ferres, vel Herculis perpeti ærumnas. Sic enim majores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo ærumnas etiam in deo nominaverunt. Exigerem ex te, cogeremque ut responderes, nisi vererer, ne Herculem ipsum ea, quæ pro salute gentium summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse diceres.

Quæ cum dixissem, Habeo, inquit Torquatus, ad quos ista referam: & , quanquam aliquid ipse poteram, tamen invenire malo paratiores familiares nostros. Credo, Syronem dicis & Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. Recte inquit, intelligis. Age sane, inquam. Sed erat æquius, Triarium aliquid de nostra dissensione judicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. Tu enim ista lenius: hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius. Nam hæc ipsa mihi erunt in promptu, quæ modo audivi; nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. Quæ cum essent dicta, finem fecimus & ambulandi, & disputandi.

DE

(63) *Velut hoc ad portam*, uno ore cui *plurimæ &c.*) Cum codices habeant *uno cum*, vel *uno cui*, recte Davisius aliique legunt *velut hoc ad portam unicum: plurimæ &c.* Cicero de Leg. II. 23. dicit, antiquitus aram fuisse extra portam Collinam cum hac inscriptione, *Domina Honoris*, *eamque causam fuisse ædis Honoris* postea *dedicandæ*: *sed cum multa in eo loco sepulcra fuissent, a pontificibus exarata sunt; statuit enim Collegium locum publicum non potuisse privata religione obligari*. Hoc igitur Cicero in eo, quem excutimus, loco videtur innuere, sepulcrum solius Atilii Calatini ibi a pontificibus intactum relictum fuisse: inde vere dici potuit hoc *unicum* fuisse *elogium*, cum ne monumenta quidem elogiis cæterorum extarent. Nec aliter Noster dicit in Senect. c. 17. *Quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum*, Plurimæ &c. *Idem*.

(64) *De Calatino*) Anno 495. A. Atilius Calatinus Enna, Drepano, Lilybæo hostilia præsidia dejecit, Panormum cepit totamque Siciliam pervagatus, paucis navibus magnam hostium classem duce Amilcare superavit. *Muretus*.

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM, LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

L*Iber hic cum quarto continet in Luculli Tusculano inter Catonem & Ciceronem habitam de fine bonorum & malorum disputationem, in qua Catoni Stoica, Ciceroni vero* Peripateticæ *partes tribuuntur. Præmisso brevi de ratione Stoica & Peripatetica sermone, utrum verbis an re discrepent, quorum illud Cicero contendebat, hoc Cato pugnabat*, cap. 3. 4. *fit ad ipsam disputationem accessio, & Cato totam Stoicam rationem explicat. Ejus disputationis hæc summa est: simul ac natus est homo, ipse sibi commendatur & conciliatur a natura ad se conservandum, & ab interitu alienatur. Hæc* prima appetitio *ubi consecuta est id quod quærebat, accedit voluptas, quæ perperam pro ipsa prima appetitione habetur ab Epicuro, & in* primis naturalibus, *scilicet* initiis naturæ *ponitur. Sed ad hæc initia propter se appetenda ponendæ etiam sunt* rerum cognitiones (καταλήψεις) *&* artes *ipsæ, quod pueri gaudent, si quid ipsi invenere, etsi nihil inde ad se commodi perveniat: & dignæ sunt artes assumptione, cum & cognitiones contineant, & via sint ac ratione constitutæ*, cap. 15. *His initiis positis, sequitur prima divisio hæc: aliud esse* æstimabile, *quod secundum naturam sit, aut efficiat aliquid per se selectione dignum; aliud* inæstimabile, *quod sit illi contrarium. Constituto hoc, ut quæ secundum naturam sint, propter se sumantur, primum est* officium (καθῆκον) *ut se conservet homo in naturæ statu; deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sunt, pellatque contraria. Simul autem cepit* intelligentiam, *vel* notionem *potius* (ἔννοιαν) *& vidit rerum agendarum ordinem, plus eum diligit, quam ipsa illa initia, atque colligit, in eo positum esse* summum bonum, *quod in convenien-*

tia

tia (ὁμολογία) versetur, quod per se expetatur, cum nihil ex initiis naturæ propter se appetatur, sed tantum feligatur: cap. 6. Cum autem omnia officia a primis naturæ oriantur, etiam sapientia inde proficiscatur necesse est. Ea autem & animi magnitudinem complectitur, & justitiam, quas virtutes nemo tenere potest, nisi statuerit, nihil esse quod intersit aut differat aliud ab alio, præter honesta & turpia, cap. 6. 7. Ex his autem consequuntur duo, primum, ut cum extremum sit, naturæ congruenter vivere, sapiens semper feliciter vivat; alterum, ut quod honestum sit, id solum bonum judicemus; quod turpe, solum malum, cap. 8. Bonum est id, quod est natura absolutum; utile autem (ὠφέλημα) motus aut status e natura absoluta. Atque id bonum non accessione, neque crescendo, aut cum cæteris comparando, sed propria vi sua sentimus, & appellamus bonum, ejusque æstimatio (ἀξία) genere valet, non magnitudine. Nec vero perturbationes (πάθη) vi aliqua naturali moventur, sed sunt opiniones levitatis, atque in sapientem non cadunt: cap. 10. Solum autem honestum esse bonum, cum a multis aliis præter Stoicos, tum etiam facile defenditur; quod omnes malunt sine scelere, quæ volunt, consequi, & ad res dignas cognitione cognoscendas etiam sine voluptate aut utilitate aliqua feruntur; gaudent præterea commemoratione præclare factorum, nec vel sine teste scelus admittere sustinent: cap. 11. Jam in hac re discrepare re, non verbis, Peripateticos, & Stoicos, ex eo intelligitur, quod illi omnia, quæ ipsi bona dicunt, pertinere putant ad beate vivendum; hi vero, quod æstimatione omnino aliqua dignum sit, complecti vitam beatam putant: quod illi dolorem in malis ponunt, & cum multitudine bonorum augeri beatitatem putant, aliamque actionem magis expetendam alia, ut quæ sit sine dolore, magis ea, quæ sit cum dolore; quæ omnia secus sunt apud Stoicos: cap. 13. 14. Quanquam autem nec virtutes, nec vitia crescunt, funduntur tamen quodammodo, & quasi dilatantur; alia enim virtus integras provincias complectitur, alia paupertatis tanquam termino circumscribitur, ut se eodem modo diffundere non possit. Voluptas & valetudo non est inter bona numeranda, quod ad eam ducunt, eamque continent divitiæ; ex quo efficeretur, ut ipsæ divitiæ in bonis essent: cap. 15. Sed ne omnis vita confundatur, alio etiam modo res distinguendæ sunt. Quæ itaque nil valent ad beate misereve vivendum, & media dicuntur, alia sunt æstimabilia, alia contra, alia neutrum. In æstimabilium quibusdam satis est causæ, quare aliis anteponantur, in quibusdam non item, & sic etiam in non æstimabilibus. Hinc orta sunt Zenonis προηγμένα, producta, præposita, præcipua, promota, ἀποπροηγμένα rejecta, remota, quorum alia sunt per se præposita, alia quod aliquid efficiunt, alia, quod utrumque: sed quoniam æstimabile nec bonum, nec malum est, ideo ἀδιάφορον, indifferens dicitur: c. 15. 17. Bona porro sunt alia τελικά, ad finem pertinentia, alia ποιητικά, efficientia: ad illud genus actionis honestæ referuntur, ad hoc nil præter amicum, sapientia ad utrumque: c. 17. Officia nec in bonis, nec in malis sunt; est tamen iis fungendum, quod in iis est aliquid probabile, cujus ratio reddi potest. In iis versatur sapiens, judicando, quid officii sit, necne: cap. 18. Pertinet autem ad rem, ut intelliga-

liga-

ligatur, natura liberos a parentibus amari, & communem esse hominum inter homines & naturalem commendationem, qua ducti societatem appetamus, cujusque haec vis sit, ut communi utilitati studeamus, rempublicam administremus, liberos quaeramus, decorum sequamur, amicitiam adhibeamus, & justitiam, neque utilitatis causa, sed per se. Ad has virtutes etiam Dialecticae & Physicae cognitio adjicienda, quae ipsae virtutes sunt: cap. 19. 22. *Ex quibus intelligitur: quae a Stoicis sapienti tribuantur, ea vere tribui.* Ernestus.

Occurrent sane in tertio hoc libro multa, opinor item in quarto, quae homines, caeteroqui non indoctos, impediant ac morentur: tricae videlicet Stoicorum; vocabula, vel nata in Porticu, vel, si minus nova ipsa, novum certe pravumque in usum detorta. Ubi ego, si Morelianas, quas in Praefatione indicavi, observationes ad haec explicanda saepius adhiberem, illudere huic aetati ac studiorum usitatae rationi existimarer voluisse. Hanc enim explicandi viam insistit Morelius, ut varios e Plutarcho, Laertio, atque aliis ejusdem linguae scriptoribus, locos afferat longiusculos, quibus illustrat ea scilicet, quae obscura quidem per se, tamen Cicero dixit planius, quam a Graecis dicebantur. Neque haec τεχνικῶς dilucidiora faciunt, vel Justus Lipsius, vel Caspar Scioppius. Mihi quidem, praeter illam Zenonicae doctrinae partem, quae est de judicio veritatis, *a Petro Valentia, peculiari opusculo, diligentissime pertractata, caeterae omnes videntur jacere adhuc in tenebris, & lucem expectare. Spoponderat vero hic ipse Valentia in* Academicis, *eandem se Stoicae de moribus doctrinae impensurum esse operam. Ego, etsi vix dubitabam, quin illi id evenisset, quod plerisque scriptoribus, cum praesertim ejus operis nullam viderem, neque in Hispana Nic. Antonii Bibliotheca, neque in aliis mentionem esse; tamen ne quid omitterem inquirendo, datis in Hispaniam literis, imploravi fidem amici summi ac popularis mei, Jacobi Antonii Fabri, qui illic nunc degit Regiorum librorum praefectus; oravi, videret etiam atque etiam, num quod in Laurentiana regali bibliotheca vestigium ejus libri esset, cujus potiundi tanta me cupiditas tenebat. Respondit vir oppido eruditus ac diligens: perlustratis curiose scriniis omnibus, inventum prorsus nihil. Idoneo itaque artifici non deerit in explicatione Stoicae doctrinae labor, cui hactenus defuit idoneus artifex.* Olivetus.

I.
OLUPTATEM equidem, Brute, si ipsa pro se loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror, convictam superiore libro, dignitati. Etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honestis jucunda anteponat, aut pluris esse contendat dulcedinem corporis titillantem, ex eave natam laetitiam, quam gravitatem animi, atque constantiam. Quare illam quidem dimittamus, & suis se finibus tenere jubeamus, ne blanditiis ejus illecebrisque impediatur disputandi severitas.

Quaerendum est enim, ubi sit illud summum bonum, quod reperire volu-

lumus, quoniam & voluptas ab eo remota est, & eadem fere contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt. Nec vero ita ullum probetur summum bonum, ut virtute careat: qua nihil potest esse præstantius.

Itaque quanquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus: tamen hæc acrior est cum Stoicis parata contentio. Quæ enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite disseruntur. Neque enim qui defendunt eam, versuti in disserendo sunt; nec qui contra dicunt, causam difficilem repellunt. Ipse etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum ejus judicium in sensibus, ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. Quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. Nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile, vel spinosum potius, disserendi genus: idque cum Græcis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt, imponendaque nova novis rebus nomina. Quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans in omni arte, cujus usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, cum constituantur earum rerum vocabula, quæ in quaque arte versentur. Itaque & dialectici & physici verbis utuntur iis, quæ ipsi Græciæ nota non sunt. Geometræ vero, musici, grammatici, etiam more quodam loquuntur suo. Item ipsæ rhetorum artes, quæ sunt totæ forenses atque populares, verbis tamen in docendo quasi privatis utuntur ac suis.

II. Atque, ut omittam has artes elegantes & ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quæ abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notavit novis. Quo magis hoc philosopho faciendum est. Ars est enim philosophia vitæ: de qua disserens arripere verba de foro non potest. Quanquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt. Zeno quoque eorum princeps, non tam rerum inventor fuit, quam novorum verborum. Quod si in ea lingua, quam plerique uberiorem putant, concessum a Græcia est, ut doctissimi homines, de rebus non pervagatis, inusitatis verbis uterentur: quanto id nobis magis concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? Etsi, quod sæpe diximus, & quidem cum aliqua querela, non Græcorum modo, sed etiam eorum, qui se Græcos magis quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Græcis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores: elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur. Quanquam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa *philosophia*, ut *rhetorica*, *dialectica*, *grammatica*, *geometria*, *musica*, quanquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu recepta sunt, nostra ducamus. Atque hæc quidem de rerum nominibus.

De ipsis rebus autem sæpenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum hæc ad te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo genere philo-

so-

sophiæ tantum processeris. Quod si facerem quasi te erudiens, jure reprehenderer. Sed ab eo plurimum absum: neque, ut ea cognoscas, quæ tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, & quia te habeo æquissimum eorum studiorum, quæ mihi communia tecum sunt, existimatorem & judicem. Attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam dijudicabis, quæ mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro. Nam, in Tusculano cum essem, vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipse (ut solebam) inde promerem. Quo cum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. Erat enim, ut scis, in eo inexhausta aviditas legendi, nec satiari poterat: quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere sæpe, dum senatus cogeretur, nihil operæ reipublicæ detrahens; quo magis tum in summo otio, maximaque copia, quasi heluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur.

Quod cum accidisset, ut alter alterum nec-opinato videremus, surrexit statim. Deinde prima illa, quæ in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? e villa enim, credo: &, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad vesperum. Causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem. Et quidem, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse oportebit. Nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villæ delectari. Est enim mihi magnæ curæ: quanquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiatur, ut & patri, & Cæpioni nostro, & tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa. Nam & avi ejus memoria moveor, (nec enim ignoras, quanti fecerim Cæpionem: qui, ut opinio mea fert, in principibus jam esset, si viveret) & Lucullus mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens, tum mecum & amicitia & omni voluntate sententiaque conjunctus.

Præclare, inquit, facis, cum & eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, & puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso: sed te adjungo socium. Addo etiam illud, multa jam mihi dare signa puerum & pudoris, & ingenii. Sed ætatem vides. Video equidem, inquam: sed tamen jam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad majora veniet paratior. Sic, & quidem diligentius, sæpiusque, ista loquemur inter nos, agemusque communiter. Sed resideamus, inquit, si placet. Itaque fecimus.

III. Tum ille: Tu autem, cum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut auferrem, quos legerem, dum essem otiosus: quod quidem nobis (ut scis) non sæpe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! Erat enim, si cujusquam, certe tuum, nihil præter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit cum re idem tibi quod mihi videretur, non nova te rebus nomina imponere. Ra-

tio enim nostra consentit, oratio pugnat. Minime vero, inquit ille, consentit. Quidquid enim præter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris, in bonisve numeraveris; & honestum ipsum, quasi virtutis lumen, exstinxeris, & virtutem penitus everteris.

Dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam: sed videsne verborum gloriam tibi cum Pyrrhone & Aristone, qui omnia exæquent, esse communem? de quibus cupio scire quid sentias. Egone, quæris, inquit, scire quid sentiam? quos bonos viros, fortes, justos, moderatos aut audivimus in republica fuisse, aut ipsi vidimus: qui, sine ulla doctrina naturam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent, præter eam, quæ nihil aliud in bonis habet, nisi honestum: nihil, nisi turpe, in malis. Ceteræ philosophorum disciplinæ, omnino alia magis alia, sed tamen omnes, quæ rem ullam virtutis expertem aut in bonis aut in malis numerent; eas non modo nihil adjuvare arbitror, neque afferre quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. Nam si hoc non obtineatur, id solum bonum esse, quod honestum sit: nullo bono probari possit, beatam vitam virtute effici. Quod si ita sit; cur opera philosophiæ sit danda nescio. Si enim sapiens aliquis miser esse possit, næ ego istam gloriosam memorabilemque virtutem non magno æstimandam putem.

IV. Quæ adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem, aut Aristonem. Nec enim ignoras, his istud honestum, non summum modo, sed etiam, ut tu vis, solum bonum videri. Quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. Hosne igitur laudas, & hanc eorum sententiam sequi nos censes oportere?

Minime vero istorum quidem, inquit. Cum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quæ secundum naturam sint, habere delectum; qui omnia sic exæquaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur, virtutem ipsam sustulerunt.

Istud quidem, inquam, optime dicis: sed quæro, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem; sed relinquo. Quonam modo, inquam, si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum, (erit enim notius quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis præterea, quod sequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, fœdum, (ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus) quid præterea dices esse fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula: explicabo potius, quoniam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque sententiam. Minime id quidem, inquam alienum: multumque ad ea, quæ quærimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet hæc Stoicorum ratio difficilius

ficilius quiddam & obscurius. Nam cum in Græco sermone hæc ipsa quondam rerum nomina novarum nova videbantur, quæ nunc consuetudo diuturna trivit; quid censes in Latino fore?

Facillimum id quidem est, inquam. Si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? Nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. Equidem soleo etiam, quod uno Græci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere: & tamen puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo utamur, si quando minus occurret Latinum, ne hoc ephippiis (1) & acratophoris potius, quam proegmenis & apoproegmenis concedatur. Quanquam hæc quidem *præposita* recte & *rejecta* dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adjuvas: & istis quidem, quæ modo dixisti, utar potius Latinis. In cæteris subvenies, si me hærentem videbis. Sedulo, inquam, faciam. Sed *Fortuna* (2) *fortes*. Quare conare, quæso. Quid enim hoc possumus agere divinius?

V. Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simul atque natum sit animal, (hinc enim est ordiendum) ipsum sibi conciliari & commendari ad se conservandum, & ad suum statum, & ad ea, quæ conservantia sunt ejus status, diligenda: alienari autem ab interitu, iisque rebus, quæ interitum videantur afferre. Id ita esse sic probant, quod, antequam voluptas aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi, aspernenturque contraria. Quod non fieret, nisi statum suum diligerent, interitum timerent. Fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui, eoque se & sua diligerent. Ex quo intelligi debet, principium ductum esse a se (3) diligendi.

In principiis autem naturalibus diligendi sui, plerique Stoici non putant voluptatem esse ponendam. Quibus ego vehementer assentior: ne, si voluptatem natura posuisse in iis rebus videatur, quæ primæ appetuntur, multa turpia sequantur. Satis esse autem argumenti videtur, quamobrem illa, quæ natura prima sunt adscita, natura diligamus; quod est nemo, quin,

(1) *Ephippiis*) Ephippiorum nomine utimur, pro equi tegmine ad mollem vecturam parato, ut ait Nonius. Cato de liberis educandis, *Mihi puero modica fuit una tunica & toga, sine fasciis calceamentum, equus sine ephippio*. Et notus est versiculus,

> *Optat ephippia bos piger, optat arare caballus.*

Vocabulo *acratophori* Varro utitur de Re rust. lib. I. *Ea minus sumptuosa vinea, quæ sine jugo ministrat acratophoro vinum*. ἀκρατοφόρον Julius Pollux in catalogo poculorum ait esse, quod alii ψυκτῆρα, alii δ' οἶνον ἐν ᾧ ἦν ὁ ἄκρατος, nominant, ubi vinum merum servabatur. *Morelius*.

(2) *Fortuna fortes*) Subaudi, adjuvat. Proverbium est, cujus in Tuscul. II. 4. mentio fit. *Fortes enim non modo fortuna adjuvat; ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis*. Admonet adagium, ait Erasmus, fortiter periclitandam esse fortunam; nam his plerumque res prospere cedere. *Idem*.

(3) *A se diligendi*) In antiquo exemplari est, *a se diligendo*. Idem.

quin, cum utrumvis liceat, aptas malit & integras omnes partes corporis, quam eodem (4) usu imminutas aut detortas habere.

Rerum autem cognitiones; vel, si hæc verba aut minus placent, aut minus intelliguntur, καταλήψεις appellemus licet: eas igitur ipsas propter se adsciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum & continens veritatem. Id autem in parvis intelligi potest; quos delectari videamus, etiam si eorum nihil intersit, si quid ratione per se ipsi invenerunt. Artes etiam ipsas propter se assumendas putamus, tum quia sit in his aliquid dignum assumptione, tum quod constent ex cognitionibus, & contineant quiddam in se ratione constitutum & via. A falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quam a cæteris rebus, quæ sunt contra naturam, arbitrantur (5). Jam membrorum, id est partium corporis, alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quæ sunt intus in corpore, quorum utilitas quanta sit a medicis etiam disputatur: alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad quendam ornatum, ut cauda pavoni, plumæ versicolores columbis, viris mammæ, atque barba.

Hæc dicuntur fortasse jejunius: sunt enim quasi prima elementa naturæ; quibus ubertas orationis adhiberi vix potest, nec equidem eam cogito consectari. Verumtamen cum de rebus grandioribus dicas, ipsæ (6) res verba rapiunt. Ita fit cum gravior, tum etiam splendidior oratio. Est ut dicis, inquam. Sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi præclare dici videtur. Istius modi autem res dicere ornate velle, puerile est: plane autem & perspicue expedire posse, docti & intelligentis viri.

VI. Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturæ discessimus: quibus congruere debent, quæ sequuntur. Sequitur autem prima divisio hæc. Æstimabile esse dicitur: sic enim, ut opinor, appellamus (7) id, quod aut ipsum secundum naturam sit, aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum æstimatione; quam (8) ille ἀξίαν vocat: contraque inæstimabile, quod sit supe-

---

(4) *Quam eodem usu imminutas*) Forte, *easdem*, scilicet partes corporis. *Pearcius*.

(5) *Arbitrantur*) Cum nullus sit casus nominativus, qui præcedat aut sequatur hoc verbum, malim legere *arbitramur*; ut paulo ante dictum est *putamus* & *arbitramur*. Idem. *Arbitramur*, habet liber MS. *Ursinus*.

(6) *Ipsa res verba rapiunt*) Eorum probo conjecturam qui reponunt, *ipsa res verba pariunt*. Sic certe locutus est noster lib. II. de Orat. cap. 34. *Davisius*.

(7) *Appellamus*) Legendum *appellemus*; quod etiam Th. Bentlejo placuit. Post eam vero vocem in editione Victoriana ponitur hiatus indicium, Paulusque Manutius & D. Lambinus locum supplemento carere judicantes reponunt, *æstimabile esse dicitur* (*sic enim, ut opinor, appellamus ἀξιωτὸν* (*id quod* &c. At ἀξιωτὸν Græcæ linguæ non est cognitum, Stoicique hac in re ἀξίαν ἔχον adhibent. Vide Plutarchum advers. Stoic. p. 1072. Stobæum Eclog. Ethic. lib. II. p. 173. 174. & Laertium lib. VII. §. 105. 106. Revera nihil deest, Tulliusque subjicit, *sic enim, ut opinor, appellemus*; quoniam vocabulum *æstimabile* primus ipse finxit. *Idem*.

(8) *Quam ille ἀξίαν vocat*) Si hæc est vera loci lectio; subintelligendus est Zeno; quem tamen Cato ex eo, quo in hanc disputationem ingressus est, ne semel quidem nominavit. Opinor igitur legendum esse *quam illi ἀξίαν vocant*, scilicet Stoici, quos Cato memoravit modo, & quorum dogmata hic

periori contrarium. Initiis igitur ita constitutis, ut ea, quæ secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint, contrariaque item rejicienda; primum est officium (id enim appello καθῆκον) ut se conservet in naturæ statu: deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sint, pellatque a contraria. Qua inventa selectione & item rejectione, sequitur deinceps b cum officio selectio. Deinde ea perpetua, tum ad extremum constans consentaneaque naturæ: in qua (9) primum inesse incipit c & intelligi, quid sit, quod vere bonum possit dici.

Prima est enim conciliatio hominis ad ea, quæ sunt secundum naturam. Simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius, quam appellant ἔννοιαν illi, viditque rerum agendarum ordinem, &, ut ita dicam, concordiam: multo eam pluris æstimavit, quam omnia illa, quæ primum dilexerat: atque ita cognitione & ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum & expetendum bonum. Quod cum positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus *convenientiam*, si placet: cum igitur in eo sit id bonum, quo referenda sunt omnia honeste facta, ipsumque honestum, quod in bonis ducitur, quanquam post oritur, tamen id solum vi sua & dignitate expetendum est: eorum autem, quæ sunt prima naturæ, propter se nihil est expetendum.

Cum vero illa, quæ officia esse dixi, proficiscantur ab initiis naturæ: ea ad hæc referri necesse est: ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturæ: nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturæ conciliationibus honesta actio. Consequens enim est, & post oritur, ut dixi. Est tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. Sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. Ut enim (10), si cui sit propositum

---

hic explicaturus est. Huic vero conjecturæ favet id, quod infra in hoc ipso capite occurrit, *quam appellant ἔννοιαν isti*. Pearcius.

a Vict. Grut. *contraria: qua, inventa selectione & item rejectione, sequuntur: deinceps*.

b Lamb. *deinceps officiorum selectio*.

c Vict. *& intelliget*.

(9) *In qua primum inesse* incipit & intelligi quid sit *quod vere bonum possit dici*) Vel auctoris mentem non assequor, vel hæc a sciolis corrupta sunt. Omnes Pall. Paris. pr. tert. Eliens. uterque, Med. C. C. C. Balliol. & editio Victoriana, *incipit & intelligit*. Ciceronem scripsisse suspicor, *in qua primum inesse* concipit & intelligit id *quod vere bonum possit dici*. Nam *simul vidit rerum agendarum ordinem; statuit in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum & expetendum bonum*, sicut noster paulo post loquitur. Περὶ τῆς ὁμολογίας sive τοῦ ὁμολογουμένως ζῆν, qui Zenoni finis fuit, agit noster. *Davisius*.

(10) *Ut enim, si cui propositum sit collimare &c.*) In omnibus his de philosophia libris nullus est forsitan hoc vel obscurior, vel corruptior locus. Multi igitur editores multa ad eum sanandum & illustrandum excogitarunt: nec ita mihi mea placent, ut iis, quæ de hac re dicturus sum, satis expurgari locum credam.

Ante vero, quam doceam quomodo locum legendum esse censeam, quatuor res dignæ notatu memorandæ sunt 1. Cato hæc e media Stoicorum philosophia depromit: si qua igitur in his insit obscuritas, non ea Ciceronis verbis tribuenda est, sed rebus ipsis de quibus Cato Stoice agit. 2. *Collimare* & *collineare* inter se differunt: nam *collimare hastam* idem significat quod dirigere hastam ad aliquem locum; *collineare* vero, idem quod

locum

tum collineare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum in bonis diximus: sic illi facere omnia, quæ possit, ut collineet: huic in ejus similitudine omnia sint facienda, ut collineet: & tamen ut omnia faciat, quo propositum assequatur: sed hoc, quasi ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum.

VII. Cum autem omnia officia a principiis naturæ proficiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum sæpe fit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, quam illum, a quo; sic minime mirum est, primo nos sapientiæ commendari ab initiis naturæ, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. Atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant: sic appetitio animi, quæ ὁρμὴ Græce vocatur, non ad quodvis genus vitæ, sed ad quandam formam vivendi videtur data: itemque & ratio, & perfecta ratio.

Ut enim histrioni actio, saltatori motus, non quivis, sed certus quidam est datus: sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet: quod genus conveniens consentaneumque dicimus. Nec enim (11) gubernationi aut medicinæ similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi, & saltationi, ut in ipsa arte insit, non foris petatur extremum, id est artis effectio. Et tamen est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiæ dissimilitudo; propterea quod in illis, quæ recte facta sunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus constant. Quæ autem nos aut *recta*, aut *recte facta* dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent. Sola enim sapientia in se tota conversa est: quod idem in cæteris artibus non fit.

In-

---

locum ferire. 3. Aliud est secundum Stoicos *ultimum*, *finis*, *expetendum* (nam idem hæc tria valent) aliud *seligendum*, cum hoc de eo dicitur, quod non propter se, sed rei alius gratia fiat. 4. Stoici docuerunt, alium esse finem, alio tamen actiones esse referendas. Exempli gratia; dixerunt omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturæ, hoc tamen non esse bonorum ultimum: sic Cato paulo supra in hoc ipso capite. Docuerunt (notante Plutarcho in libro *advers. Stoicos*) ei, qui suum corpus ambulando exercet, aut medicina utitur, non finem esse ut sanus sit; sed huic exercitationem & medicinam finem esse sanitatis. Dixerunt etiam (secundum eundem Plutarchum) *eum, qui sagittet, non omnia, quæ possit, facere, ut scopum attingat; sed ut omnia, quæ possit, faciat*.

His igitur præcognitis, ita locum legendum esse arbitror, *Etenim, si cui propositum sit collineare hastam aliquo aut sagittam, huic omnia sunt facienda ut collineet: & tamen, ut omnia faciat quo propositum assequatur, hoc quasi ultimum dicimus; illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum*. Cato hæc dicit, ut probet non esse Stoicis *duo ultima bonorum*: & ad hanc rem probandam profert exemplum collimantis hastam. Non est huic (inquit) finis, ut feriat; sed ut omnia faciat, quo propositum suum collimandi aliquo hastam assequatur: illud, ut collineet sive feriat, est *seligendum*: hoc vero proprie *ultimum* jaculatoris dicitur. Ridicula hæc sunt (fateor) sed Stoicorum ridicula: quapropter non est Ciceroni vitio dandum, si quid solito obscurius in his insit. Interim Mss. ex scriptoribus vitio dandum sit, obscura multo obscuriora facta esse; multaque in textum recepta esse, quæ inter lineas olim interpretamenti loco extarent. *Peareus*.

(11) *Nec enim gubernationi*) Artium ultimum cum sapientiæ ultimo non apte compara-

Inscite autem medicinæ & gubernationis ultimum cum ultimo sapientiæ comparatur. Sapientia enim & animi magnitudinem complectitur, & justitiam, & ut omnia, quæ homini accidant, infra se esse judicet: quod idem in cæteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, nisi statuerit, nihil esse (12), quod intersit aut differat aliud ab alio, præter honesta & turpia. Videamus nunc, quam sint præclare illa iis, quæ jam posui, consequentia.

Cum enim hoc sit extremum, (sentis enim, credo, me jam diu, quod τέλος Græcus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere) cum ergo hoc sit extremum, congruenter naturæ convenienterque vivere; necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque nostras, id est, ut, quod honestum sit, id solum bonum judicemus; posset id quidem fuse, & copiose, & omnibus electissimis verbis, gravissimisque sententiis rhetorice & augeri & ornari: sed consectaria me Stoicorum brevia & acuta delectant.

VIII. Concluduntur igitur eorum argumenta sic: Quod est bonum, omne laudabile est. Quod autem laudabile est, omne honestum est. Bonum igitur quod est, honestum est. Satisne hoc conclusum videtur? Certe. Quod enim efficiebatur ex his duobus, quæ erant sumpta, in eo vides esse conclusum. Duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile: nam quod laudabile sit, honestum esse conceditur. Illud autem perabsurdum, bonum esse aliquid, quod non expetendum sit: aut expetendum, quod non placens: aut, si id, non etiam diligendum. Ergo & probandum. Ita etiam laudabile. Id autem honestum. Ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit.

Deinde quæro, quis aut de misera vita possit gloriari, aut non de beata? De sola igitur beata. Ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam vitam: quod non possit quidem nisi honestæ vitæ contin-

parari posse docet: dissimilitudinem explicans. In artibus est & artificis habitus, & artis effectio. Cum habitu, sapientiæ nihil est commercii. Otiosus est enim habitus ille, nisi materiam in qua versetur, habeat. At sapientia in se tota controversa est: nihil ad se tuendam eorum quæ sunt externa, requirit. Est enim in animi cura & cogitatione posita, non in fortunæ temeritate: & non minus exercetur in rerum omnium penuria, quam in abundantia. Est quoque sapientia dissimilis artis effectioni. Cum enim suum munus ars effecit, & prodiit opus, jam ab arte ipsum alienum est: nec artis dignitatem amplectitur. At sapientiæ effectio, quæ est illa ἀλογιστία, in se omnes retinet sapientiæ numeros: imo ne nomen quidem sapientiæ amittit. Qui enim ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν didicit, is sapiens est, prudens, justus, fortis, & temperans, quæ sunt sapientiæ propria officia: immo ipsam constituunt tuenturque sapientiam: & ea recte facta, sive κατορθώματα, dicuntur. *Morelius*.

(12) *Nihil esse, quod intersit, aut differat aliud ab alio*) Legerim *nihil esse quod intersit, aut* quo *differat aliud ab alio*. Vide Tuscul. lib. I. cap. 11. & infra III. 15. *Davisius*.

tingere. Ita fit, ut honesta vita beata sit. Et quoniam is, cui contingit, ut jure laudetur, habet insigne quiddam ad decus & ad gloriam, ut ob ea, quæ tanta sint, beatus dici jure possit: idem de vita talis viri rectissime dicitur. Ita, si beata vita honestate cernitur: quod honestum est, id bonum solum habendum est.

Quod vero negari nullo modo possit, quem unquam stabili, & firmo, & magno animo, quem fortem virum dicimus effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? Ut enim qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere: sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decernit, non curare, idque contemnere. Quo posito & omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo atque forti, omnia, quæ cadere in hominem possint, despicere, & pro nihilo putare. Quæ cum ita sint, effectum est, nihil esse malum, quod turpe non sit. Atque iste vir altus & excellens, magno animo, vere fortis, infra se omnia humana ducens, is inquam, quem efficere volumus, quem quærimus certe, & confidere sibi debet, & suæ vitæ & actæ & consequenti, & bene de se judicare, statuens nihil mali posse incidere sapienti. Ex quo intelligitur idem illud, solum bonum esse, quod honestum sit; idque esse beate vivere & honeste, id est cum virtute vivere.

IX. Nec vero ignoro varias philosophorum fuisse sententias, eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. Quas quanquam vitiose quidam secuti sunt, tamen non modo his tribus, qui virtutem a summo bono segregaverunt, cum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturæ in summis bonis ponerent, sed etiam alteris tribus, qui mancam fore putaverunt, sine aliqua accessione, virtutem, ob eamque rem trium earum rerum, quas supra dixi, singulis (13) singulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cujusmodi sunt, qui summum bonum in animo atque in virtute posuerunt.

Sed sunt tamen perabsurdi & ii, qui, cum scientia vivere, ultimum bonorum, & qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem: ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum & summum munus esse sapientis, obsistere visis, assensusque suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet. Sed quæ perspicua sunt, longa esse non debent. Quid autem apertius, quam, si selectio nulla sit ab iis rebus, quæ contra naturam sint, earum rerum, quæ sint secundum naturam, tollatur (14) omnis ea, quæ quæratur laudeturque prudentia? Circumscriptis igitur

(13) *Singulis singulas*) Si legamus *singuli*; & sententia erit planior, & explicatio facilior: singuli enim intelligentur Aristoteles seu Peripatetici, Calliphon, Diodorus, qui virtuti res singulas ex illis tribus addiderunt. Sic igitur legendum arbitror, *singuli singulas addiderunt* &c. *Lambinus*.

(14) *Tollatur omnis ea*) Nihil obscuritatis in sententia; in elocutione fortasse aliquid desiderarem: hoc enim, *quid apertius quam tollatur omnis prudentia*, recedere videtur ab usu Latinæ linguæ. Usitatum su-

tur iis sententiis, quas posui, & iis, quæ similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quæ natura eveniant; seligentem, quæ secundum naturam; &, si quæ contra naturam sunt, rejicientem: id est, convenienter congruenterque naturæ vivere.

(15) Sed in cæteris artibus cum dicitur *artificiose*, posterum quodam modo & consequens putandum est: quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant. Quod autem in quo *sapienter* dicimus, id ad primo (16) rectissime dicitur. Quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. In eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. Nam ut peccatum est, patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quæ sunt in effectu: sic timere, sic mœrere, sic in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. Verum ut hæc non in posteris & in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt: sic ea, quæ proficiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt judicanda.

X. Bonum autem, quod in hoc sermone toties usurpatum est, id etiam definitione explicetur. Sed eorum definitiones paulum oppido inter se differunt, & tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni, qui bonum definierit, id, quod esset natura absolutum. Id autem sequens, illud etiam quod prodesset (ὠφέλημα enim sic appellemus) motum (17) aut statum esse dixit, e natura absoluta. Cumque rerum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc quarto (18), quod extremum posui, bonorum notitia facta est. Cum enim ab iis rebus, quæ sunt secundum naturam, ad-

T 2 scen-

tem erat, *quid apertius quam tolli omnem prudentiam*. Consului veteres libros; nihil adjumenti. *Manutius*.

(15) *Sed in cæteris artibus cum dicitur artificiose*) Effectorum quæ ab artibus & quæ a sapientia in convenienter naturæ vivendo posita proficiscuntur, discrimen aperit. Quod artis effectum, arte ipsa posterius fit & inferius: at quod sapiens sapienter efficit, non posterius gignatur, quam ipsa unde proficiscitur sapientia: quodque virtutis munus, id virtutis omnibus partibus fit absolutum & perfectum. Nam ut non ad perfectionem progrediatur sapientia, tamen ubi statim προαίρεσις munus suum præstitit, in convenienter naturæ seligendo, appetendo, &c. jam sapientiæ est effectio. Eam enim foras, ut perficiatur, non est necesse exire, sed apud se ipsa manens, etiam recta efficit, dum ἀλόγως propria instituit & proponit munera. At artis non exstat munus ullum, quod non extrinsecus fiat, quod non artem relinquat. *Morelius*.

(16) *Adprimo*) Originem hujus adverbii, quod ejusdem formæ, & significationis est, ac *profecto*, Gellius ostendit, *Noct. Att.* VII. 7. Videri autem potest Cicero id prætulisse, quod, ut antiquum, Catonis erat consuetudini atque ingenio magis consentaneum. Victorius, Manutius, Lambinus, non *adprimo*, sed *apprime* ediderunt. *Olivetus*.

(17) *Motum aut statum esse dixit e natura absoluta*) Non invitus fateor me nihil sensus ex his verbis posse elicere. Arbitror sane Ciceronem sic scripsisse, *motum aut statum esse dixit* natura absoluti, id est, ejus quod est absolutum natura. Diogenes (ut paulo ante dicitur) definivit *bonum id quod esset natura absolutum*: hujus igitur est consequens, ut idem definiendo diceret *illud, quod prodesset, motum aut statum esse natura absoluti*. Pearcius.

(18) *Hoc quarto, quod extremum posui bonum, notitia facta est*) Sic Victorius & Gruterus ediderunt, nec aliter omnes fere codices. Quid autem sibi velint hæc verba,

ſcendit, animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit.

Hoc autem ipſum bonum, non acceſſione (19), neque creſcendo, aut cum cæteris comparando, ſed propria vi ſua & ſentimus & appellamus bonum. Ut enim mel, etſi dulciſſimum eſt, ſuo tamen proprio genere ſaporis, non comparatione cum aliis, dulce eſſe ſentitur: ſic bonum hoc, de quo agimus, eſt illud quidem plurimi æſtimandum, ſed ea æſtimatio genere valet, non magnitudine. Nam cum æſtimatio, quæ ἀξία dicitur, neque in bonis numerata ſit, neque rurſus in malis: quantumcumque eo addideris, in ſuo genere manebit. Alia eſt igitur propria æſtimatio virtutis: quæ genere, non creſcendo, valet.

Nec vero perturbationes animorum, quæ vitam inſipientium miſeram acerbamque reddunt, (quas Græci πάθη appellant: poteram ego verbum ipſum interpretans, morbos appellare: ſed non conveniret ad omnia: quis enim miſericordiam, aut ipſam iracundiam, morbum ſolet dicere? at illi dicunt πάθος. Sit igitur *perturbatio*, quæ nomine ipſo vitioſa declarari videtur) nec hæ perturbationes vi aliqua naturali moventur: omneſque hæ ſunt genere quatuor, partibus plures, ægritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis & animi ἡδονὴν appellant, ego malo lætitiam appellare, quaſi geſtientis animi elationem voluptariam. Perturbationes autem nulla naturæ vi commoventur: omniaque ea ſunt opiniones ac iudicia levitatis. Itaque his ſapiens ſemper vacabit.

XI. Omne autem, quod honeſtum ſit, id eſſe propter ſe expetendum, commune nobis eſt cum multorum aliorum philoſophorum ſententiis. Præter enim tres diſciplinas, quæ virtutem a ſummo bono excludunt, cæteris omnibus philoſophis hæc eſt tuenda ſententia, maxime tamen his Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, niſi honeſtum, eſſe voluerunt. Sed hæc quidem eſt perfacilis & perexpedita defenſio. Quis eſt enim, aut quis unquam fuit aut avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipiſci ſcelere quovis velit, non multis partibus malit ad ſeſe, etiam omni impunitate propoſita, ſine facinore, quam illo modo pervenire?

Quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, ſcire cupimus, illa, quæ occulta nobis ſunt, qui moveantur, quibuſque de cauſis ea verſentur in cælo? Quis autem tam agreſtibus inſtitutis vivit, aut quis contra ſtudia naturæ tam vehementer obduruit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, eaſque ſine voluptate aut utilitate aliqua non requirat, & pro nihi-

plusquam OEdipus ſit oportet, qui dixerit. Quid autem in mente noſter habuerit, docet cum paulo poſt ait *animum collatione rationis ad notionem* boni *pervenire*. Mſſ. Scaligeranus & Elienſ. pr. *quod extremum poſui* bonum boni *notitia* factum *eſt*. Lego *hoc quarto, quod extremum poſui* horum, boni *notitia facta eſt*. Quin & Lambinus exhibuit, *quod extremum poſui*, boni *notitia facta eſt*: idque non male. Alii, *bonorum notitia*: parum recte. *Daviſius*.

(19) *Non acceſſione neque creſcendo*) Hoc ex eo ſequitur, quod Stoicis omnia bona ſint æqualia. Diogenes Laertius VII. 101. Vide ſis & infra cap. 14. ac Senecam. epiſt. 76. *Idem*.

nihilo putet? aut quis est, qui majorum (20), aut Africanorum, aut ejus, quem tu in ore semper habes, proavi mei (21), cæterorumque virorum fortium atque omni virtute præstantium, facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo afficiatur voluptate?

Quis autem honesta in familia institutus & educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum læsura non sit, offenditur? quis animo æquo videt eum, quem impure ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuerimus, quo minus homines tenebras & solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se fœditate sua turpitudo ipsa deterreat? Innumerabilia dici possunt in hanc sententiam: sed non necesse est. Nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam & honesta expetenda per se, & eodem modo turpia per se esse fugienda.

Constituto autem illo, de quo ante diximus, quod honestum sit, id esse solum bonum: intelligi necesse est, pluris id, quod honestum sit, æstimandum esse, quam illa media, quæ ex eo comparentur. Stultitiam autem, & temeritatem, & injustitiam, & intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quæ ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, hæc pugnare videatur oratio: propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quæ oriuntur e vitiis. Quas enim Græci κακίας appellant, vitia malo, quam malitias, nominare.

XII. Næ tu, inquam, Cato, verbis illustribus & id quod vis declarantibus. Itaque mihi videris Latine docere philosophiam, & ei quasi civitatem dare: quæ quidem adhuc peregrinari Romæ videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus: & ista maxime propter limatam quandam & rerum & verborum tenuitatem. Scio (22) enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint, nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus utuntur: ipsique dicunt, ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur. Itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos differen-

di

(20) *Qui* majorum *aut Africanorum*) Legendum *qui* Manliorum *aut Africanorum*; ut recte conjecit eruditissimus vir Joan. Clericus: nam, nisi fallor, illud *majorum* lectori semel monito non potest non incommodum videri. De Manliis Torquatis habuimus supra lib. I. cap. 7. & II. 19. *Idem*.

(21) *Proavi mei*) Ne quis ideo mendum subesse suspicetur, quia Cato Censorius, quem Cicero significat, multo antiquior fuerit quam proavus: nam est hoc familiare Ciceroni, ut *proavos* appellet ab ejus ætate longissime remotos; ut in epistola ad Appium, lib. III. Fam. ep. 11. *Si censor es, de proavo multum cogitato tuo*: cum de Appio Cæco, qui Pyrrhi pacem dissuasit, eum loqui constet. *P. Manutius*.

(22) *Scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint; nullis* tamen *partitionibus*) Nihil est apertius quam legi debere, mutatis particularum sedibus, *Scio tamen esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint; nullis* enim *partitionibus, nullis definitionibus utuntur*. Ad Epicureos respicit. Vide supra lib. II. cap. 2. 9. 10. *Davisius*.

di labor. Quare attendo te studiose, &, quæcumque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriæ mando. Mihi enim erit iisdem istis fortasse jam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris, & ad consuetudinem nostræ orationis, vitia posuisse contraria. Quod enim vituperabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. Sin κακίαν malitiam dixisses, ad aliud nos unum certum vitium consuetudo Latina traduceret. Nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

Tum ille: His igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio: quæ pertractata est a Peripateticis mollius. Est enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorationem dialecticæ. Carneades tuus, egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaque eloquentia, rem in summum discrimen adduxit: propterea quod pugnare non destitit, in omni hac quæstione, quæ de bonis & malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum. Mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam verbis, dissidere. Majorem multo inter Stoicos & Peripateticos rerum esse ajo discrepantiam quam verborum: quippe, cum Peripatetici omnia, quæ ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beate vivendum: nostri vero, quod æstimatione omnino aliqua dignum sit, complecti (23) beatam vitam putent.

XIII. An vero certius quidquam potest esse, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non posse sapientem beatum esse, cum eculeo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, ut in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti. Etenim si dolores eosdem tolerabilius patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviore de causa: opinio facit, non natura, vim doloris aut majorem, aut minorem.

Ne illud quidem est consentaneum, ut, si, cum tria genera bonorum sint, quæ sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo sit corporis aut externis bonis plenior; ut hoc idem approbandum sit nobis, ut, qui

(23) *Complecti*) Pall. nostrique Paris. pr. tert. C. C. C. Med. & Eliens. *compleri beatam vitam*. Recte sine dubio; quod etiam Gruterus statuit. Id arripiens Gujetus reponit, *nostri eo, quod æstimatione omnino aliqua dignum sit*, compleri *vitam beatam putent*. Sed hæc emendatio, non minus ac vulgata scriptura, Stoicorum sententiæ prorsus adversatur; nam, cum Peripatetici bona tripartito diviserint, nec sine corporis firmitate fortunæque stabilitate compleri vitam beatam posse censuerint, *honestum* Stoicis solum bonum videbatur, eoque vitam beatissimam putabant effici; nec in alio loco τὰ ἀξίαν ἔχοντα quæ Cicero vocavit *æstimabilia*, quam ἐν ἀδιαφόροις, *in indifferentibus*, ponebant. Vide modo nostrum infra cap. 15. 16. Laertium VII. 105. & Stobæum Eclog. Ethic. lib. II. pag. 172. seq. Hoc quod fugit interpretes, nonnullis librariis fuit cognitum: quapropter Eliens. sec. habet *complecti beatam vitam* non *putent*. Sed ineunda est alia corrigendi ratio. Paris. pr. *nostri* non *quod æstimatione omnino aliqua dignum sit*. Pal. pr. *nostri* non *quod* ex omni *æstimatione aliqua dignum sit*. Legas oportet, *nostri* non ex omni, *quod æstimatione aliqua dignum sit*, compleri *beatam vitam putent*. Adi cap. 13. Tusc. V. 14. 16. & Agellium, XVIII. 1. *Idem*.

qui plura habeat ea, quæ in corpore magni æstimantur, sit beatior. Illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant: nostri nihil minus. Nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quæ nos bona naturæ appellemus, frequentia beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris æstimandam; certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum.

(24) Etenim si & sapere expetendum sit, & valere, conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum: neque tamen, si utrumque sit æstimatione dignum, pluris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatum. Nam qui valetudinem æstimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem censemus nullam esse tantam æstimationem, ut ea virtuti anteponatur. Quod idem Peripatetici non tenent: quibus dicendum est, quæ & honesta actio sit, & sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. Nobis aliter videtur: recte, secusne, postea. Sed potestne rerum major esse dissensio?

XIV. Ut enim obscuratur & offunditur luce solis lumen lucernæ; & ut interit magnitudine maris Ægæi stilla muriæ: & ut in divitiis Crœsi teruncii accessio; & gradus unus in ea via, quæ est hinc in Indiam: sic, cum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpore sitarum æstimatio splendore virtutis & magnitudine obscuretur & obruatur atque intereat necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus εὐκαιρίαν) non fit major productione temporis, (habent enim suum modum quæcumque opportuna dicuntur) sic recta effectio (κατόρθωσιν enim ita appello, quoniam rectum factum κατόρθωμα) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturæ consentiat, crescendi accessionem nullam habet.

Ut enim opportunitas illa, sic hæc, de quibus dixi, non fiunt temporis productione majora: ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda beata vita, si sit longa, quam si brevis: utunturque simili. Ut si cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire, neque mul-

(24) *Etenim si valere & sapere magis expetendum sit, quam sapere solum*) Hic locus varie legitur. In nonnullis codicibus in hunc modum, *Etenim si valere & sapere magis expetendum sit, quam sapere solum; neque tamen si utrumque sit æstimatione dignum, pluris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatim. Nam* &c. In veteri codice sic legitur, *Etenim si & sapere expetendum sit & valere, conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere ipsum separatim. Nam qui valetudinem æstimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen* &c. Alii codices plura habent, in hunc modum; *Etenim si & sapere expetendum sit, & valere; conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum; neque tamen si utrumque sit æstimatione dignum, pluris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatum. Nam qui valetudinem æstimatione aliqua dignam videamus, neque tamen eam,* &c. *Morelius*. Hoc modo tamen aliquid manifeste deest. Ut autem locum recte capiamus, reminiscamur oportet virtutes solas Stoicis αἱρετὰς *expetendas* videri; cum res ἀδιάφορα *indifferentes*, & quæ nec bonæ nec malæ sunt, ἀξίαν ἔχοντα, ληπτὰ ὄντα καὶ ἐκλεγόμενα *æstimatione digna, sumenda sint & eligenda*. Vide nostrum IV. 8 Stobæum Ecl. Ethic. p. 170. & Plutarchum de Repugn. Stoic. pag. 1042. *Davisius*.

multi cothurni paucis anteponerentur, nec majores minoribus: sic quorum omne bonum convenientia atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora brevioribus anteponentur.

Nec vero satis acute dicunt: Si bona valetudo pluris æstimanda sit longa quam brevis, sapientiæ quoque usus longissimus quisque sit plurimi. Non intelligunt, valetudinis æstimationem spatio judicari: virtutis, opportunitate: ut videantur qui illud dicant, iidem hoc esse dicturi, bonam mortem & bonum partum meliorem longum esse quam brevem. Non vident, alia brevitate pluris æstimari; alia diuturnitate.

Itaque consentaneum est his, quæ dicta sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod ultimum, crescere putent posse, iisdem placere, esse alium alio etiam sapientiorem, itemque alium magis alio vel peccare, vel recte facere. Quod nobis non licet dicere: qui crescere bonorum finem non putamus. Ut enim qui demersi sunt in aqua, nihilo magis respirare possunt, si non longe absunt a summo, ut jam jamque possint emergere, quam si etiam tum essent in profundo; nec catulus ille, qui jam appropinquat ut videat, plus cernit quam is, qui modo est natus: ita qui processit aliquantum ad virtutis aditum nihilo minus in miseria est quam ille, qui nihil processit.

XV. Hæc mirabilia videri intelligo. Sed cum certe superiora firma, ac vera sint, his autem ea consentanea & consequentia: ne de eorum quidem veritate est dubitandum. Sed quanquam negent, nec virtutes, nec vitia crescere: attamen utrumque eorum (25) fundi quodam modo & quasi dilatari putant. Divitias autem Diogenes (26) censet non eam modo vim habere, ut quasi duces sint ad voluptatem & ad valetudinem bonam, sed etiam ut ea contineant: non idem facere eas in virtute, neque in cæteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non potest. Itaque si voluptas, aut si bona valetudo sit in bonis, divitias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia bonum sit, non sequi, ut etiam

(25) *Utrumque eorum fundi*) Seneca epist. 74. *Quod rectum est, nec magnitudine æstimatur, nec numero, nec tempore: non magis produci, quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles corripe, & in unum diem coge; æque honesta est. Modo latius virtus funditur; regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia: modo arcto fine circumdatur paupertatis, exilii, orbitatis: non tamen minor est, si ex altiore fastigio in privatum, ex regio in humilem subducitur*, &c. Forsan *in privatum* statum, *ex regio in humilem subducitur*. Vide Lipsium Manud. ad Philos. Stoic. III. 3. *Idem*.

(26) *Divitias autem Diogenes*) Diogenem intellige Babylonium, Chrysippi auditorem, & Antipatri magistrum, magnum & gravem Stoicum, qui aliquando Romam ab Atheniensibus cum Carneade legatus missus est, adolescentibus Scipione & Lælio, ut est in Tuscul. a Cicerone scriptum. Ejus sententiam de divitiis ad voluptatem & valetudinem gignendam non modo valentibus, sed etiam ut retineantur & serventur vim habentibus, non recte accommodari posse ad virtutem & artes, dissimilitudine ostendit. Dictum est antea quæ Stoicis τὰ μέσα dicuntur, ἀρχὰς εἶναι τῶν καθηκόντων: in officiis vero & recte factis neminem ea continere possunt. Addit rationem, Bonum non nisi a bono contineri posse. Ea vero media neque in bonis esse, neque in malis. *Morelius*.

etiam divitias bonum esse dicamus. Nec ab ulla re, quæ non sit in bonis, id, quod sit in bonis, contineri potest: ob eamque causam, quia cognitiones comprehensionesque rerum, e quibus efficiuntur artes, appetitionem movent; cum divitiæ non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri potest.

Quod si de artibus concedamus, virtutis tamen non sit eadem ratio; propterea quod hæc plurimæ commentationis & excitationis indigeat, quod idem in artibus non sit: & quod virtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitæ complectatur, nec eadem hæc in artibus esse videamus.

Deinceps explicatur differentia rerum: quam si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Aristone: nec ullum sapientiæ munus aut opus inveniretur, cum inter res eas, quæ ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino interesset, neque ullum delectum adhiberi oporteret. Itaque cum satis esset constitutum, id solum esse bonum, quod esset honestum, & id malum solum, quod turpe: tum inter hæc, & illa quæ nihil valerent ad beate misereve vivendum, aliquid tamen, quo differrent, esse voluerunt, ut essent eorum alia æstimabilia, alia contra, alia neutrum.

Quæ autem æstimanda essent, eorum in aliis satis esse causæ, quamobrem quibusdam anteponerentur, ut in valetudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut in gloria, divitiis, similibus rebus: alia autem non esse ejusmodi. Itemque eorum, quæ nulla æstimatione digna essent, partim satis habere causæ, quamobrem rejicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum: partim non. Itemque hinc esse illud exortum, quod Zeno προηγμένον, contraque quod ἀποπροηγμένον nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus ac novis: quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. Quanquam tu hanc copiosiorem etiam dicere soles. Sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi faciendi Zenonis exponere.

XVI. Ut enim, inquit, nemo dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem, (id enim est προηγμένον) sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit ad regium principatum: sic in vita non ea, quæ primario loco sunt, sed ea, quæ secundum locum obtinent, προηγμένα, id est producta, nominentur. Quæ vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel (27) promota & remota, vel, ut dudum diximus, præposita,

(27) *Vel promota & remota . . . vel præcipua, & illa rejecta*) Lambinus legit *vel promota, ut illa remota*. Bene: nam *remota* ἀποπροηγμένα proprie opponuntur *promotis* προηγμένοις. Insuper tamen (id quod illum, acutissimum licet, fugerat) legendum arbitror, *vel præcipua, ut illa rejecta*: eadem enim ratione hæc mutanda esse videntur, atque illa. En totam sententiam eo modo, quo scripsisse Ciceronem arbitror: *quæ vel ita* (producta) *appellemus* (*id erit verbum e verbo*) *vel promota, ut illa remota; vel* (*ut dudum diximus*) *præposita vel præcipua, ut illa rejecta*. Pearcius.

vel præcipua, & illa rejecta. Re enim intellecta in verborum usu faciles esse debemus.

Quoniam autem omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse, nec malum hoc, quod præpositum, vel præcipuum nominamus. Itaque id definimus, quod sit indifferens, cum æstimatione mediocri. Quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. Neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra: nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis æstimabile esset: nec, hoc posito, non aliqua essent præposita.

Recte igitur hæc facta distinctio est: atque etiam ab iis, quo facilius res perspici possit, hoc simile ponitur. Ut enim, inquiunt, si hoc fingamus esse quasi finem & ultimum, ita jacere talum, ut rectus assistat: qui ita talus erit jactus, ut cadat rectus, præpositum quiddam habebit ad finem; qui aliter, contra: neque tamen illa præpositio tali ad eum, quem dixi, finem pertinebit: sic ea, quæ sunt præposita, referuntur illa quidem ad finem, sed ad ejus vim naturamque nihil pertinent.

Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia, (sic enim appello, quæ τελικὰ dicuntur: jam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intelligatur) alia autem efficientia, quæ Græci ποιητικὰ, alia utrumque. De pertinentibus nihil est bonum, præter actiones honestas. De efficientibus, nihil præter amicum. Sed & pertinentem, & efficientem sapientiam volunt esse. Nam quia sapientia est conveniens actio, est ex illo pertinenti genere, quod dixi. Quod autem honestas actiones affert, & efficit, ideo efficiens dici potest.

XVII. Hæc, quæ præposita dicimus, partim sunt per se ipsa præposita, partim quod aliquid efficiunt, partim ob utrumque. Per se, ut quidam habitus oris & vultus, ut status, ut motus; in quibus sunt & præponenda quædam, & rejicienda: alia ob eam rem præposita dicuntur, quod ex se aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem ob utramque rem, ut integri sensus, ut bona valetudo.

De bona autem fama (quam enim appellant εὐδοξίαν, aptius est hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chrysippus quidem & Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, ejus causa, porrigendum esse dicebant. Quibus ego vehementer assentior. Qui autem post eos fuerunt, cum Carneadem sustinere non possent, hanc, quam dixi, bonam famam, ipsam propter se præpositam & sumendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui & liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipsam; non propter usum: dicuntque, ut liberis consultum velimus, etiam si posthumi futuri sint, propter ipsos; sic futuræ post mortem famæ tamen esse propter rem, etiam detracto usu, consulendum.

Sed cum, quod honestum sit, id solum bonum esse dicamus, consentaneum tamen est, fungi officio, cum id officium nec in bonis ponamus, nec in malis. Est enim aliquid in his rebus probabile, & quidem ita, ut

ejus

ejus ratio reddi possit : ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit. Est autem *officium*, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit. Ex quo intelligitur, officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis. Quoniamque in his rebus, quæ neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse, tollendum id non est. Est autem ejus generis actio quoque quædam, & quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid, & facere, eorum. Quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. Est igitur officium ejus generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis.

XVIII. Atque perspicuum etiam illud est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. Judicat igitur, cum agit, officium illud esse: quod (28) quoniam nunquam fallitur in judicando, erit in mediis rebus officium. Quod efficitur etiam hac conclusione rationis. Quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium: erit (29) autem etiam inchoatum : ut, si juste depositum reddere in recte factis sit, in officiis ponatur depositum reddere : illo enim addito, *juste*, facit (30) recte factum : per se autem hoc ipsum *reddere* in officio ponitur. Quoniamque non dubium est, quin in iis, quæ media dicimus, sit aliud sumendum, aliud rejiciendum : quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur. Ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes natura diligunt, tam insipientem, quam sapientem, sumpturum quæ secundum naturam sint, rejecturumque contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis, & insipientis. Ex quo efficitur, versari in iis, quæ media dicamus.

Sed cum ab his omnia proficiscantur officia, non sine causa dicitur ad ea referri omnes nostras cogitationes : in his & excessum e vita, & in vita mansionem. In quo enim plura sunt, quæ secundum naturam sunt, hujus officium est in vita manere : in quo autem aut sunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium est e vita excedere. Ex quo apparet, & sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, cum beatus sit : & stulti manere in vita, cum sit miser. Nam bonum illud, & malum, quod sæpe jam dictum est, postea consequitur. Prima autem illa naturæ, sive secunda, sive contraria, sub judicium sapientis & delectum cadunt: estque illa subjecta quasi materia sapientiæ. Itaque & manendi in vita, & migrandi ratio omnibus iis rebus, quas supra dixi, metienda. Nam neque iis, qui a virtute retinentur in vita, neque iis, qui sine virtute sunt,

V 2 mors

(28) Quod *quoniam nunquam fallitur*) Lego *qui quoniam nunquam* &c. ut pronomen ad *sapientem* referatur. Et ita legendum suspicatur Gujetus, nisi forte *quod quoniam* sit additamentum. *Davisius*.

(29) *Erit* autem *etiam inchoatum*) Vel cum Lambino deleatur *autem*; vel legatur, *erit* item *etiam inchoatum*. Idem.

(30) Facit *recte factum*) Lambinus emendavit *fit recto factum*. Mihi placet *evadit recte factum*; quod literarum ductus a Tullii manu fuisse suadet. *Idem*.

a Lamb. *virtute fruuntur, manendum in vita*, neque.

mors est oppetenda: b ut sæpe officium est sapientis, desciscere (31) a vita, cum sit beatissimus, si id opportune facere possit; quod est convenienter naturæ vivere. Sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. Itaque a sapientia præcipitur, se ipsam, c si usus sit, sapiens ut relinquat. Quamobrem cum vitiorum ista vis non sit, ut causam afferant mortis voluntariæ: perspicuum est, etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium esse manere in vita, si sint in majore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. Et quoniam excedens e vita & manens æque miser est, nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit: non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum.

XIX. Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi natura (32) fieri, ut liberi a parentibus amentur: a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur. Quod primum intelligi debet figura membrisque corporum; quæ ipsa declarant procreandi a natura habitam esse rationem. Neque vero hæc inter se congruere possint; ut natura & procreari vellet, & diligi procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturæ inspici potest: quarum in fœtu & in educatione laborem cum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorrere: sic apparet a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli.

Ex hoc nascitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine, ob id ipsum quod homo sit, non alienum videri. Ut enim in membris alia sunt tanquam sibi nata, ut oculi, ut aures: aliqua etiam cæterorum membrorum usum adjuvant, ut crura, ut manus: sic immanes quædam bestiæ sibi solum natæ sunt: at illa, quæ in concha patula pinna (33) dicitur, isque, qui enat e concha, qui, quod eam custodiat, pinnoteres vocatur, in eamque cum se recipit, includitur, ut videatur monuisse, ut caveret: itemque formicæ, apes, ciconiæ, aliorum etiam causa quædam faciunt. Multo magis hæc con-

b Lamb. *&* *sæpe*

(31) *Desciscere a vita .... quod est convenienter natura vivere*) Qui non discedit e vita, cum discedendum sapientia præcipit, non vivit convenienter naturæ: ergo qui tum discedit, quando debet, vivit convenienter naturæ. Non vivit quidem, postquam discessit e vita, sed vivit, cum discedendi consilium capit. *Anonym.*

c Vict. Man. Lamb. *si jusserit*

(32) *Natura fieri*) Quod & convenienter naturæ, & ut obsisterent Epicuro, statuerunt Stoici. Negabat enim Epicurus illam naturalem φιλοστοργίαν ad hominem pertinere. Ideo, ne liberos alerent sapientes, jubebat. Noverat, ait Epictetus, fore, ut si semel liberi susciperentur, non in nostra esset potestate eos non amare, eos non tueri, eos non educare &c. *Morelius.*

(33) *Pinna*) Plinius, ix. 42. Concharum, inquit, generis & pinna est. Nascitur in limosis subrecta semper, nec unquam sine comite, quem pinnoterem vocant, alii pinnophylacem: is est squilla parva, alibi cancer dapis assectator. Pandit se pinna, luminibus orbum corpus intus minutis piscibus præbens. Assultant illi protinus, & ubi licentia ac audacia crevit, implent eam. Hoc tempus speculatus index, morsu levi significat. Illa ore compresso, quicquid inclusit exanimat, partemque socio tribuit. *Idem.*

conjunctio est hominis. Itaque natura sumus apti ad cœtus, concilia, civitates.

Mundum autem censent regi numine deorum, eumque esse quasi communem urbem & civitatem hominum & deorum: & unumquemque nostrum ejus mundi esse partem; ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostræ anteponamus. Ut enim leges omnium salutem singulorum saluti anteponunt; sic vir bonus, & sapiens, & legibus parens, & civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus quam unius alicujus aut suæ consulit. Nec magis vituperandus est proditor patriæ, quam communis utilitatis aut salutis desertor, propter suam utilitatem aut salutem. Ex quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem oppetat pro republica, quod doceat, cariorem esse patriam nobis, quam nosmetipsos. Quoniamque illa vox inhumana & scelerata ducitur eorum, qui negant se recusare, quo minus (34) ipsis mortuis terrarum omnium deflagratio consequatur: quod vulgari quodam versu Græco pronuntiari solet: certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum.

XX. Ex hac animorum affectione testamenta commendationesque morientium natæ sunt. Quodque nemo in solitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad conjunctionem congregationemque hominum & ad naturalem (35) communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quam plurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiæ tradendis. Itaque non facile est invenire, qui quod sciat ipse, non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendant: sic ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule & de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam, Jovem cum optimum & maximum dicimus, cumque eundem salutarem, hospitalem, statorem; hoc intelligi volumus, salutem hominum in ejus esse tutela. Minime autem convenit, cum ipsi inter nos abjecti neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, & ab his diligamur. Quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cujus ea utilitatis causa habeamus; sic inter nos natura ad civilem communitatem conjuncti & consociati sumus. Quod ni ita se haberet, nec justitiæ ullus esset, nec bonitati locus.

Et

---

(34) *Quo minus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur*) Græcus, ad quem respexit, versus est.

Ἐμοῦ θανόντος, γαῖα μιχθήτω πυρί.

Exstat apud Suetonium Nerone cap. 38. Dionem lib. LVIII. & Joan. Xiphilinum in epit. Hic idem versiculus in mentem fuit Senecæ de Clement. II. 2. *Davisius*.

(35) *Ad* naturalem *communitatem esse natos*) Homines *ad* naturalem natos *esse communitatem* vix, ut opinor, Cicero diceret. Igitur vel vocem *naturalem* delendam puto, vel legendum *ad* civilem *communitatem esse natos*. Paulo post: *Inter nos natura ad* civilem communitatem *conjuncti & consociati sumus*. Vide sis & N. D. II. 31. *Id*.

Et quo modo hominum inter homines juris esse vincula putant, sic homini nihil juris esse cum bestiis. Praeclare enim Chrysippus, caetera nata esse hominum causa & deorum: eos autem communitatis & societatis suae: ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine injuria. Quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile jus intercederet: qui id conservaret, eum justum: qui migraret, injustum fore. Sed quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, ejus esse eum locum, quem quisque occuparit, sic in urbe mundove communi non adversatur jus, quo minus suum quidque cujusque sit.

Cum autem ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse videamus; consentaneum est huic naturae, ut sapiens velit gerere & administrare rempublicam: atque, ut e natura vivat, uxorem adjungere, & velle ex ea liberos procreare. Ne amores (36) quidem sanctos a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum (37) autem rationem atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si quis ejusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit: alii nullo modo.

Ut vero conservetur omnis homini erga hominem societas, conjunctio, caritas: & emolumenta, & detrimenta, quae ὠφελήματα & βλάμματα appellant, communia esse voluerunt: quorum altera prosunt, nocent altera. Nec solum ea communia, verum etiam paria esse dixerunt. Commoda autem & incommoda (ita enim εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα appello) communia esse voluerunt. Illa enim, quae prosunt aut quae nocent, aut bona sunt aut mala: quae sint paria necesse est. Commoda autem aut incommoda in eo genere sunt, quae praeposita & rejecta dicimus. Ea possunt paria non esse: sed emolumenta communia esse dicuntur. Recte autem facta & peccata non habentur communia.

XXI. Amicitiam autem adhibendam esse censent, quia sit ex eo genere, quae prosunt. Quanquam autem in amicitiam alii dicant, aeque caram esse sapienti rationem amici ac suam: alii autem sibi cuique cariorem suam: tamen hi quoque posteriores fatentur alienum esse a justitia, ad quam nati esse videamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat. Minime vero probatur huic disciplinae, de qua loquor, aut amicitiam, aut justitiam.

(36) *Ne amores quidem sanctos*) Eleganter mihi videtur Panaetius respondisse adolescentulo cuidam quaerenti, an sapiens amaturus esset. *De sapiente*, inquit, *videbimus: mihi & tibi, qui adhuc a sapiente tam longe absumus, non est committendum ut incidamus in rem commotam, impotentem, alteri emancipatam, vilem sibi*. Seneca, epist. CXVI. *Olivetus*.

(37) *Cynicorum*) Κυνιῶν σοφὸν, pro Stoicorum sententia, testantur Diogenes Laertius VII. 121. & Stobaeus Eclog. Ethic. p. 184. Et sane, praeter *Arrianum*, Cynicam vitam summopere laudat Maximus Tyrius Dissert. XX. A Stoicis nulla fere re differebant, nisi quod sordibus & impudentia gauderent, in propatulo res Veneris exercerent, in sermone decori rationem non haberent, & dialecticam, physicam, disciplinasque liberales spernerent. Vide Laertium VI. 103. 104. Lactantium Div. Inst. III. 15. ac Epitomes cap. 39. denique Ciceronem Offic. I. 35. 41. In vestitu quoque nonnulla fuit discrepantia, de qua consule Juvenalem XIII. 121. *Davisius*.

tiam propter utilitates adsciſci aut probari. Eædem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere. Etenim nec juſtitia, nec amicitia eſse omnino poterunt, niſi ipſæ per ſe expetantur.

Jus autem, quod ita dici appellarique poſſit, id eſse natura: alienumque eſse a ſapiente non modo injuriam cui facere, verum etiam nocere. Nec vero rectum eſt cum amicis aut bene meritis conſociare aut conjungere injuriam: graviſſimeque & veriſſime defenditur, nunquam æquitatem ab utilitate poſse ſejungi: &, quidquid æquum juſtumque eſset, id etiam honeſtum: viciſſimque, quidquid eſset honeſtum, id juſtum etiam atque æquum fore.

Ad eaſque virtutes, de quibus diſputatum eſt, dialecticam etiam adjungunt, & phyſicam: eaſque ambas virtutum nomine appellant: alteram, quod habeat rationem, ne cui falſo aſsentiamur, neve unquam captioſa probabilitate fallamur, eaque, quæ de bonis & malis diceremus (38), ut tenere tuerique poſſimus. Nam ſine hac arte quemvis arbitrabantur a vero abduci, fallique poſse. Recte igitur, ſi omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitioſa eſt, ab his ea (39), quæ tollit hæc, virtus nominata eſt.

Phyſicæ quoque non ſine cauſa tributus idem eſt honos: propterea quod qui convenienter naturæ victurus ſit, ei & proficiſcendum eſt ab omni mundo, & ab ejus procuratione. Nec vero poteſt quiſquam de bonis & de malis vere judicare, niſi omni cognita ratione naturæ, & vitæ etiam deorum, & utrum conveniat, necne, natura hominis cum univerſa. Quæque ſunt vetera præcepta ſapientium, qui jubent *tempori parere* (40), & *ſequi* (41) *deum*, & *ſe noſcere* (42), & *nihil nimis*; hæc ſine phyſicis quam

(38) *De bonis & malis* diceremus) Omnino legendum *differemus*, ut optime Joſ. Scaliger emendavit. *Idem*.

(39) Ars *ea, quæ tollit hæc*) Cui teretes aures ſunt intelligenſque judicium, is non dubito quin hoc magis probet, accedente libri veteris auctoritate, quam illud vulgo receptum *ab his ea quæ tollit hæc*. P. Manut. Vulgo *ab his ea quæ tollit* &c. Multis autem paraſangis elegantior eſt lectio, quam præſtant Scaligeri codex & Elienſ. quamque Manutius in Mſſ. repertam probavit. *Daviſius*.

(40) *Tempori parere*) Sic aliorum, ſic etiam noſtri Mſſ. Verumtamen, probante Grutero, Victorius legit *tempori parcere*. Prius itaque audiamus virum doctiſſimum, quam ſententiam dicamus. Sic igitur ille Var. Lect. XI. 19. „ Vereor ne *parcere* pro *parere*, in„ jecta in medium indefinitum verbum litte„ ra, legi debeat...., Nam qui præcepta hæc „ ſeptem Sapientium tradiderunt, χρόνῳ φεί„ δου, in illis poſuere; nullum autem quod „ reſpondeat huic, ſi, ut nunc in omnibus „ libris eſt, *parere* legatur, attulere. Ut So„ ſiades qui plurima ipſorum ὑποθήκας hu„ juſcemodi collegit. Leguntur autem illæ „ apud Joannem Stobæum in III. libro. Præ„ terea Clemens Alexandrinus in primo Stro„ mate) immo Strom. V.) hujus vocis men„ tionem fecit, ubi docet, brevibus quibuſ„ dam acutiſque dictis Sapientium virorum „ magnarum rerum ſenſum contineri, ut hac „ ipſa χρόνου φείδου. „ Hæc & plura huc ſpectantia vir eruditiſſimus; nec renuerer, ſi modo ſcripti codices faverent. Cum autem illi magno conſenſu vulgatam lectionem retineant, eam loco movendam non puto. Cicero Fam. IV. ep. 9. Tempori *cedere, id eſt neceſſitati* parere, *ſemper ſapientis eſt habitum*. Et ad Attic. VII. 18. *Stomachari deſinamus*, tempori pareamus, *cum Pompejo in Hiſpaniam eamus*. Daviſius.

(41) *Sequi Deum*) De hoc effato plura ſuppeditabunt Juſt. Lipſius ad Senecam de vit. Beat. cap. 15. Th. Gatakerus ad Antonini VII. 31. & Ren. Vallinus ad Boethii Conſ. lib. I. Proſ. 4. *Idem*.

(42) *Se noſcere, & Nihil nimis*) De ce-

quam vim habeant (& habent maximam) videre nemo potest. Atque etiam ad justitiam colendam, ad tuendas amicitias & reliquas caritates quid natura valeat, hæc una cognitio potest tradere. Nec vero pietas adversus deos, nec quanta his gratia debeatur, sine explicatione naturæ intelligi potest.

XXII. Sed jam sentio me esse longius provectum, quam proposita ratio postularet. Verum admirabilis compositio disciplinæ, incredibilisque rerum traxit ordo: quem, per deos immortales! nonne miraris? Quid enim aut in natura, qua nihil est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam compositum, tamque compactum & coagmentatum inveniri potest? quid posterius priori non convenit? quid sequitur, quod non respondeat superiori? quid non sic (43) aliud ex alio nectitur, ut non, si ullam literam moveris, labent omnia? Nec tamen quidquam est, quod moveri possit. Quam gravis vero, quam magnifica, quam constans conficitur persona Sapientis! qui, cum ratio docuerit, quod honestum esset, id esse solum bonum, semper sit necesse est beatus, vereque omnia ista nomina possideat, quæ irrideri ab imperitis solent.

Rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius, qui nec se, nec suos regere potuit: rectius magister populi (is enim est dictator) quam Sylla, qui trium pestiferorum vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magister fuit: rectius dives quam Crassus, qui, nisi eguisset, numquam Euphratem nulla belli causa transire voluisset. Recte ejus omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus. Recte etiam pulcher appellabitur; animi enim lineamenta sunt pulchriora quam corporis: recte solus liber, nec dominationi cujusquam parens, neque obediens cupiditati: recte invictus, cujus etiam si corpus constringatur, animo tamen vincula injici nulla possint: neque exspectet ullum (44) tempus ætatis, ut tum denique judicetur, beatusne fuerit, cum extremum vitæ diem morte confecerit: quod ille unus e septem sapientibus non sapienter Crœsum (45) monuit. Nam si beatus unquam fuisset, beatam vitam usque ad illum a Cyro exstructum rogum (46) protulisset. Quod si ita est, ut neque quisquam nisi bonus vir, & omnes boni beati sint: quid philosophia magis colendum, aut quid est virtute divinius?

DE

---

leberrimis hisce præceptis sat multa collegit Menagius ad Laertii I. 40. 41. *Idem*.

(43) *Quod non sic aliud ex alio nectitur, ut*, non *si ullam literam moveris, labent omnia*) Quod a quibusdam dici solet, duplicem negationem tam apud Latinos aliquando, quam apud Græcos, affirmative significare; id in hujusmodi sententiis, quæ interrogatione fiunt, vix alibi occurrere arbitror. Ne igitur hæc prorsus contraria Catonis menti sonent, legendum censeo, *quid non sic aliud ex alio nectitur, ut, si ullam literam moveris, labent omnia*? scilicet hoc vult Cato, fore ut omnia labent, si commutaris vel unam literam, Deleo posterius *non*; meæque conjecturæ fidem facit id, quod Noster dicit in IV. 19. *Et ais, si una litera commota sit; fore, tota ut labet disciplina*. Pearcius.

(44) *Ullum tempus ætatis*) Optime vir Cl. Th. Bentlejus reposuit *ultimum tempus ætatis*, nisi forsan eodem sensu malis *summum tempus ætatis*. Martialis x. 47.

Summum nec metuit diem, nec optat. Dav.

(45) *Crœsum monuit*) Vide supra, lib. II. cap. 27.

(46) *Usque ad illum a Cyro exstructum rogum*) In quo Crœsus incenderetur. Herodot. lib. I.

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM, LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

HOC libro continetur Ciceronis disputatio contra Catonianam, hoc est Peripateticæ rationis defensio, & Stoicæ impugnatio. Accessio ad disputationem, Philosophiam Stoicam in universum omnem reprehendit, in primisque ejus auctorem Zenonem, qui cum nihil haberet, quod in vetere & a Socraticis Aristoteleque constituta disciplina aut reprehenderet, aut mutaret, ausus sit eam deserere, novamque disciplinam condere, quæ a superiori, neque partitione, neque ulla re paulo majori, nisi verbis novis quibusdam, & scribendi ac disserendi ratione, discreparet: cap. 1. 5. *In quo autem maxime Stoici a vetere ratione discedere putarentur, nempe de bono summo, & malo, in eo quoque verborum potius quam rerum dissensionem esse. Nam constitutionem illum primam naturæ, a qua & Cato, de Stoicorum more, exorsus sit, & unde omnis ista disputatio de bono & malo ducatur, eam utriusque partis esse, ut dissensus rerum nullus reperiatur. Illa enim valetudinem corporis, integritatem sensuum, non esse bona, sed præposita; quæ in corpore excellerent, non esse per se expetenda, sed sumenda; omnia vitia esse paria; qui virtutem non plene consecuti essent, summe esse miseros; ea non esse tanti, ut propterea a veteri disciplina desciscendum fuisset, in primis cum usui loquendi repugnarent:* cap. 6. 9. *Sequitur deinde pressior disputatio de his, quæ a Catone dicta erant, eaque conferuntur cum his, quæ Cicero anteponebat Catonianis. Ab iisdem initiis naturæ, animo & corpore, & utriusque conservandi studio proficiscuntur Stoici & Peripatetici. Male ergo Stoici paulo post corporis plane obliviscuntur, & in exquirendo summo bono & malo, unius animi rationem habent. Nam cest*

corporis bona parva sunt ad virtutem , & ab ea obscurantur , & obruuntur , non sunt tamen plane nihil ; atque adeo , etsi parvae , tamen partes vitae beatae : cap. 10. 12. *Deinde cum omnium naturarum simile sit id , ad quod omnia referuntur , & quod est ultimum rerum appetendarum ; omnis autem natura nullam sui partem deserat , neque tantum in optimo conservando perficiendoque laboret ; nulla ratio est , quare summum bonum non in toto homine , sed in parte hominis ponatur , neque totum hominem , omnesque ejus partes , sed optimum tantum sapientia , tanquam nil praeter ingenium esset homo , complectatur :* cap. 13. 14. *Quod dicunt , virtutem non posse constitui , si , quae extra eam sunt , ad beatam vitam pertineant ; id totum contra est . Nam cum virtus quaesita sit , non quae relinqueret naturam ejusque initia , sed quae tueretur ; introduci virtus non potest , nisi omnia , quae leget & rejiciet , unam referantur ad summam :* cap. 15. 16. *Illud autem minime probari potest , quod ubi a Stoicis solum honestum in boni sede locatum est , tum rursus dicunt , initia proponenda esse accommodata naturae , quorum e selectione virtus possit existere . Non enim est aequum aliunde finem beate vivendi , nempe ab honesto ; aliunde vero , nempe a natura , principium agendi petere ; sed una ratione utrumque contineri oportet :* cap. 17. *Jam in illis consectariis :* Omne bonum laudabile , laudabile omne honestum , igitur omne bonum honestum ; *item in illo sorite :* Quod bonum est, id est optabile, quod optabile expetendum *&c. sumuntur ea , quae a nemine conceduntur , nisi qui sola virtute finem bonorum contineri putat . Reliqua autem :* Omnes, qui non sunt sapientes, aeque miseri sunt, Omnia recte facta & peccata aequalia , *& his similia , ita repugnant sensibus ac rerum naturae , ut iis ipsis tollantur ea , ex quibus colliguntur :* cap. 18. 19. *Atque haec ipsa res fecit , ut causam non obtinens Zeno , repugnante quippe natura , & ad angustias redactus , versare verba inciperet . Nam quae bona nolebat dici , concedebat , ut apta , accommodata , praeposita dicerentur ; quae mala negabat esse , rejecta largiebatur esse . Platonem etsi non sapientem dicebat , tamen praeferebat Dionysio Tyranno ; peccata alia tolerabilia dicebat , alia nullo modo : in quibus , ut & in reliquis , loquebatur aliter atque omnes , sed idem sentiebat ac caeteri :* cap. 20. *Harum angustiarum una causa est , gloriosa illa in constituendo summo bono ostentatio . Nam cum , quod honestum est , id solum bonum confirmatur , omnia officia vitae tolluntur : ex quibus angustiis dum se vult expedire Zeno , nova quaedam dicere cogitur ; sed ea cum Aristoteleis re consensientia , verbis discrepantia ; quae verborum dissensio cum ad contemnendum , verbi causa , dolorem nil prosit , melius fecisset , si usitate locutus esset :* cap. 25. 26. *Idem de illis παραδόξοις statuendum , quae nil controversiae habent , si res verbis subjectae spectentur ; quod , exempli causa , illo ,* Omnia peccata esse paria *demonstratur :* cap. 27. Ernestus.

QUAE

I. UÆ cum dixisset, finem ille. Ego autem, Næ tu, inquam, Cato, ista exposuisti tam multa memoriter, tam obscura dilucide. Itaque aut omittamus contra omnino velle aliquid, aut spatium sumamus ad cogitandum: tam enim diligenter, &, si minus vere, (nam nondum id quidem audeo dicere) sed tamen accurate non modo fundatam, verum etiam exstructam disciplinam non est facile (1) perdiscere.

Tum ille, Ain' tandem, inquit? cum ego te hac nova (2) lege videam eodem die accusatori respondere, & tribus horis perorare, in hac me causa tempus dilaturum putas? Quæ tamen a te agetur non melior, quam illæ sunt, quas interdum obtines. Quare istam quoque aggredere, tractatam præsertim & ab aliis, & a te ipso sæpe, ut tibi deesse non possit oratio.

Tum ego, Non mehercule soleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum assentiar: sed pudore impedior: ita multa dicunt, quæ vix intelligam. Obscura, inquit, quædam esse confiteor: nec tamen ab illis ita dicuntur de industria: sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intelligatur? Easdemne res, inquit? an parum disserui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re & tota sententia dissentire? Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis, inquit, me dixisse. Quare ad ea primum, si videtur. Sin aliud quid voles, postea. [a] Immo isto quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, responde arbitratu meo. Ut placet, inquit: etsi enim illud erat aptius, [b] æquum cuique concedere.

II. Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem; deinde eorum, Polemonem, Theophrastum, satis & copiose & eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur & ab eo ipso & a superioribus dissideret, quorum fuit hæc institutio: in qua animadvertas velim, quid putes mutandum, nec exspectes, dum ad omnia dicam, quæ a te dicta sunt. Universa enim illorum ratione cum tota vestra

X 2. con-

(1) *Non est facile perdiscere*) Sic omnes quidem habent libri, & Mss. & typis impressi. Sed quid sibi vult hoc *perdiscere*? aut quomodo hic locum habere potest? Videtur enim potius scribi debere, *dissolvere*, aut *subvertere*, aut *evertere*, aut aliquid aliud tale: nisi forte dicamus, hoc esse referendum ad oratorum & patronorum consuetudinem, quos non solum ejus, pro quo dictum erat, sed etiam adversarii jura & argumenta *perdiscere* oportebat, ut eis respondere possent. Quod ea quæ sequuntur, comprobant. *Lambinus.*

(2) *Nova lege*) Novam legem dicit Pompejanam, ut arbitror, de qua est apud Asconium in Milonianam; & de qua in Bruto, cap. 94. *Morelius.*

a Vict. *Immo istud quidem, inquam; quo loco*, Lamb. *Immo isti quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, respondebo.*

b Idem. *æquius, suum cuique.*

confligendum puto. Qui cum viderent, ita nos esse natos, ut & communiter ad eas virtutes apti essemus, quæ notæ illustresque sunt, justitiam dico, temperantiam, cæterasque generis ejusdem; quæ omnes similes artium reliquarum, materia (3.) tantum ad (4) meliorem partem & tractatione differunt: easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere & ardentius: habere etiam insitam quandam vel potius innatam cupiditatem scientiæ, natosque esse ad congregationem hominum & ad societatem communitatemque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere: totam philosophiam tres in partes diviserunt; quam partitionem a Zenone retentam esse videmus. Quarum cum una sit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quæ quasi stirps est hujus quæstionis: qui sit enim finis bonorum, mox: hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, Græce πολιτικὸν, graviter & copiose esse tractatum.

III. Quam multa illi de republica scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum præcepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? Primum enim ipsa illa, quæ subtiliter disserenda erant, polite apteque dixerunt, cum definientes, tum partientes: ut vestri etiam: sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea, quæ requirebant orationem ornatam & gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de justitia, de fortitudine, de amicitia, de ætate degenda, de philosophia, de capessenda republica, de temperantia, de fortitudine hominum, *** de (5.) spinas vellentium, ut Stoici, nec ossa nudantium., sed eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. Itaque quæ sunt eorum consolationes? quæ cohortationes? quæ etiam monita & consilia, scripta ad summos viros? Erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio duplex. Nam quidquid quæritur, id habet aut generis ipsius sine personis temporibusque, aut iis adjunctis, facti aut juris, aut nominis contro-

(3.) *Materia tantum*) Materiam virtutum fecerunt Peripatetici τὰ πάθη, animi commotiones: quæ, quia variæ sunt, varias genuerunt virtutum species. Nam virtus omnis ratio est, quæ actionibus & illis animi vehementibus motionibus modum adhibet: quam multi unam tantum fecerunt virtutem, quam prudentiam nominarunt, & pro varietate rerum in qua versaretur, aliis atque aliis nominibus appellarunt. Si enim in eo occupetur, ut suum cuique distribuat, appellari justitiam; si in moderandis doloribus & periculis honestatis causa, fortitudinem. Itaque qui unam earum habeat, reliquas item habere: & qui unam amiserit, nullam eum habere censuerunt. *Idem*.

(4) *Ad meliorem partem*) Quid sibi hæc verba velint *ad meliorem partem*, non dispició. Omnino mihi suspecta sunt. *Lambin.*

(5.) *De spinas vellentium*) Sine remigio librorum bibliothecis insepultorum locum velle constituere, mera Grutero videtur insania. Sit sane: tamen insaniamus, dum nec nobismet ipsis, nec aliis nocent hæc insania. Forsan itaque Cicero scripsit, *de virtute omni, non hominum more spinas vellentium*: nam *fortitudinem* jam memorat, ut huic verbo non sit locus. Elienf. habet *de animis hominum spinas vellentium*; sed in ea lectione nihil opis video. *Davis.* Petrus Marsus legit, *de fortitudine: nec more* hominum vellentium spinas, ut &c. *Morelius*.

troverſiam. Ergo io utroque exercebantur: eaque diſciplina effecit taotam illorum utroque io genere dicendi copiam.

Totum genus hoc & Zeno, & ab eo qui ſuot, aut non potuerunt, aut noluerunt, certe reliquerunt. Quanquam ſcripſit artem rhetoricam Cleanthes, Chryſippus etiam, ſed ſic, ut, ſi quis obmuteſcere concupierit, nihil aliud legere debeat. Itaque vides, quo modo loquantur. Nova verba fingunt: deſerunt uſitata. At quanta conantur? mundum hunc omnem oppidum eſſe noſtrum. Incendit igitur eos, qui audiunt. Vides, quantam rem agas: ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum ſuum municipium eſſe exiſtimet. Quid ille (6) iocendat? reſtinguet citius, ſi ardentem acceperit. Iſta ipſa, quæ tu breviter, regem, dictatorem, divitem ſolum eſſe ſapientem a te quidem apte ac rotunde: quippe; habes enim a rhetoribus. Illorum (7) vero iſta ipſa quam exilia de virtutis vi? quam tantam volunt eſſe, ut beatum per ſe efficere poſſit. Pungunt, quaſi aculeis, interrogatiunculis anguſtis; quibus etiam qui aſſentiuntur, nihil commutantur animo, & iidem abeunt, qui venerant: res enim fortaſſe veræ, certe graves, non ita tractantur, ut debent, ſed aliquanto minutius.

IV. Sequitur diſſerendi ratio, cognitioque naturæ. Nam de ſummo bono mox, ut dixi, videbimus, & ad id explicandum diſputationem omnem conferemus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeoo commutare geſtiret. Res enim præclare ſe habent, & quidem in utraque parte. Quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad diſſerendum valet, prætermiſſum eſt? qui & definierunt plurima: & definiendi artes reliquerunt: quodque eſt defioitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id & fit ab aiiis, &, quemadmodum fieri oporteat, traditur. Item de contrariis: a quibus ad genera formaſque generum devenerunt. Jam argumenti ratione concluſi caput eſſe faciunt ea, quæ perſpicua dicuot: deinde ordinem ſequuntur: tum, quid verum ſit io ſinguiis, extrema concluſio eſt.

Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captioſis interrogationibus diſſimilitudo? Quid, quod pluribus locis quaſi denuntiant, ut neque ſenſuum fidem ſine ratione, nec rationis ſine ſenſibus exquiramus, atque ut ne eorum alterum ab altero ſeparemus? Quid? ea, quæ dialectici nunc tradunt & docent, nonne ab illis inſtituta ſunt & inventa? de quibus etſi a Chryſippo maxime eſt elaboratum, tamen a Zenone minus multo quam ab antiquis. Ab hoc autem quædam non melius quam veteres: quædam omnino relicta.

Cumque duæ ſint artes, quibus perfecte ratio & oratio compleatur, una

(6) *Quid ille incendat*) Sic diſtinguo, *Quid? ille incendat?* Lambinus.

(7) *Illorum vero iſta ipſa quam exilia de virtutis vi? quam &c.*) Primum iterari non placet *iſta ipſa*; deinde illud *de virtutis vi* diſtinguendum ab antecedentibus & cum ſequentibus conjungendum exiſtimo, ut legatur & diſtinguatur hoc modo: *Illorum vero quam exilia! de virtutis vi, quam tantum, volunt eſſe ut beatum per ſe efficere poſſit. pungunt, quaſi aculeis &c.* Manutius.

una inveniendi, altera disserendi: hanc posteriorem & Stoici, & Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt: hi omnino ne attigerunt quidem. Nam e quibus locis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio & via tradiderunt. Quæ quidem res efficit, ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata decantare, neque a commentariolis suis discedere. Nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. Quod etsi ingeniis magnis præditi quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur: ars tamen est dux certior, quam natura. Aliud est enim poetarum more verba fundere; aliud ea, quæ dicas, ratione & arte distinguere.

V. Similia dici possunt de explicatione naturæ, qua hi utuntur & vestri: neque vero ob duas modo caussas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis & religionis metus; sed (8) etiam modestiam quandam cognitio rerum cælestium affert iis, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo: & magnitudinem animi, deorum opera & facta cernentibus: justitiam etiam, cum cognitum habeas, quod sit summi rectoris & domini numen, quod consilium, quæ voluntas. Cujus ad naturam apta ratio, vera illa & summa lex a philosophis dicitur.

Inest in eadem explicatione naturæ insatiabilis quædam e cognoscendis rebus voluptas: in qua una, confectis rebus necessariis, vacui negotiis, honeste ac liberaliter possumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos secuti sunt, ut & deos esse, & quatuor ex rebus omnia constare dicerent. Cum autem quæreretur res admodum difficilis, num quinta quædam natura videretur esse, ex qua ratio & intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cujus generis essent, quæreretur: Zeno (9) id dixit esse ignem: nonnulla deinde aliter, sed ea pauca. De maxima autem re, eodem modo, divina mente atque natura mundum universum atque ejus maximas partes administrari. Materiam vero rerum & copiam apud hos exilem; apud illos uberrimam reperiemus.

Quam multa ab his conquisita & collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, ætatibus? quam multa de rebus iis, quæ gignuntur e terra? quam multæ, quamque de rebus variis & caussæ, cur quidque fiat, & demonstrationes, quemadmodum quæque fiant; qua ex omni copia, plurima & certissima argumenta sumuntur ad cujusque rei naturam explicandam. Ergo adhuc, quantum equidem intelligo; caussa non videtur fuisse mutandi nominis. Non enim, si omnia non sequebantur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto: pauca mutat, vel plura sane. At cum e plurimis eadem.

(8) *Sed etiam modestiam quandam cognitio rerum cælestium affert*) Deesse videtur particula caussalis: qua de caussa Lambinus conjecit: *sed* quod & *modestiam*; ego *sed* & quia *modestiam quandam* &c. Davisius.

(9) *Zeno id dixit esse ignem*) Vide Acad. I. 11. De N. D. II. 9. III. 14.

dem dicit, tum certe de maximis. Quod item cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

VI. Sed hæc hactenus. Nunc videamus, quæso, de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tanquam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco, quanquam a te, Cato, diligenter est explicatus finis hic bonorum, qui continet philosophiam, & quis a Stoicis, & quemadmodum diceretur; tamen ego quoque exponam, ut perspiciamus, si potuerimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Cum enim superiores, e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt: unum ejusmodi, vivere adhibentem scientiam earum rerum, quæ natura evenirent. Hunc ipsum Zenonis ajunt finem esse, declarantem illud, quod a te dictum est, convenienter naturæ vivere. Alterum significare idem, ut sic diceretur, officia omnia media, aut pleraque servantem, vivere. Hoc sic expositum dissimile est superiori. Illud enim rectum, quod κατόρθωμα dicebas, contingit sapienti soli: hoc autem inchoati cujusdam officii est, non perfecti; quod cadere in nonnullos insipientes potest. Tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quæ secundum naturam sint, fruentem vivere. Hoc non est positum in nostra actione. Completur enim & ex eo genere vitæ, quod virtute (10) fruitur, & ex iis rebus, quæ secundum naturam sunt, neque sunt in nostra potestate. Sed hoc summum bonum, quod tertia significatione intelligitur, eaque vita, quæ ex summo bono degitur, quia conjuncta ei virtus est, in sapientem solum cadit: isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum videmus, a Xenocrate atque ab Aristotele constitutus est. Itaque ab his constitutio illa prima naturæ, a qua tu quoque ordiebare, his prope verbis exponitur.

VII. Omnis natura vult esse conservatrix sui, ut & salva sit, & in genere conservetur suo. Ad hanc rem ajunt artes quoque requisitas, quæ naturam adjuvarent: in quibus ea numeretur in primis, quæ est vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum sit: quod desit, acquirat: iidemque diviserunt naturam hominis in animum & corpus. Cumque eorum utrumque per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant, & cum animum quadam infinita laude anteponerent corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. Sed cum sapientiam totius hominis custodem & procuratricem esse vellent, quæ esset naturæ comes & adjutrix, hoc sapientiæ munus esse dicebant, ut eum tueretur, qui constaret ex animo & corpore: in utroque juvaret eum, atque contineret. Atque ita re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. De animi bonis accuratius exquirebant: in primisque reperiebant, in

(10) *Quod virtute* fruitur) *Finitur* pro τελεῖται, perficitur, absolvitur *Davisius*. *fruitur* habet vetus liber. *Ursinus*. Hoc est,

in his inesse justitiæ semina: primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur, & id, quod temporum ordine antiquius est, ut conjugia virorum & uxorum, natura conjuncta esse dicerent: qua ex stirpe orirentur amicitiæ cognationum. Atque ab his initiis profecti, omnium virtutum & originem & progressionem persecuti sunt. Ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari obsistique fortunæ, quod maximæ res essent in potestate sapientis. Varietates autem injuriasque fortunæ facile veterum philosophorum præceptis instituta vita superabat.

Principiis autem a natura datis, amplitudines quædam bonorum excitabantur, partim profectæ a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandæ, disserendique cupiditas consequebatur: quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiæ particeps, appetensque conjunctionem hominum ac societatum, animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ne quid ab eo fieret, nisi honeste & decore: his initiis, ut ante dixi, tanquam seminibus, a natura datis, temperantia, modestia, justitia, & omnis honestas perfecte absoluta est.

VIII. Habes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philosophorum. Qua exposita scire cupio, quæ causa sit, cur Zeno ab hac antiqua institutione desciverit: quidnam horum ab eo non sit probatum. Quodne omnem naturam conservatricem sui dixerint? an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se & salvum in suo genere incolumemque velit? an, cum omnium artium is finis esset, quid natura maxime quæreret, idem statui debere de totius arte vitæ? an quod, cum animo constaremus & corpore, & hæc ipsa, & eorum virtutes per se esse sumendas? an vero displicuit ea, quæ tributa est animi virtutibus tanta præstantia? an quæ de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quæque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? Fatebuntur Stoici, hæc omnia dicta esse præclare. Neque enim eam causam Zenoni desciscendi fuisse. Alia quædam dicent.

Credo, magna antiquorum esse peccata, quæ ille veri investigandi cupidus nullo modo ferre potuerit. Quid enim perversius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valetudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum reliquorumque sensuum ponere in bonis, potius quam dicere, nihil omnino inter eas res iisque contrarias interesse? Ea enim omnia, quæ illi bona dicerent, præposita esse, non bona: itemque illa, quæ in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda: & sumenda potius, quam expetenda. Eademque de omni vita, quæ in una virtute consisteret: illam vitam, quæ etiam cæteris rebus, quæ essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam. Cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quædam deesse sapientibus, tum, cum sunt beatissimi: itaque eos id agere, ut a se dolores, morbos, debilitates repellant.

IX.

IX. O magnam vim ingenii, causamque justam, cur nova exsisteret disciplina! Perge porro. Sequentur enim, quæ tu scientissime complexus es, omnem insipientiam & injustitiam, alia vitia similia esse, omniaque peccata esse paria, eosque, qui natura doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene consecuti essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam & improbissimorum quidquam omnino interesse: ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius quam quivis improbissimus nec beatius vixerit. Hæc videlicet est correctio philosophiæ veteris & emendatio: quæ omnino aditum habere nullum potest in urbem, in forum, in curiam. Quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitæ, graviter & sapienter agendæ, profiteretur, nomina rerum commutantem: cumque idem sentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem, verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem?

Patronusne causæ, in epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exilium, publicationem bonorum? hæc rejicienda esse, non fugienda? nec misericordem judicem esse oportere? In concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset murumque jaculo trajecisset, negaret esse in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? An senatus, cum triumphum Africano decerneret, QUOD EJUS VIRTUTE, AUT FELICITATE, posset dicere, si neque virtus in ullo, nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? Quæ est igitur ista philosophia, quæ communi more in foro loquitur; in libello suo? præsertim cum, quod illi verbis suis significent, in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur, eædem res maneant alio modo.

Quid enim interest, divitias, opes, valetudinem, bona dicas, anne præposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat quam tu, qui eadem illa præposita nominas? Itaque homo in primis ingenuus & gravis, dignus illa familiaritate, Scipionis & Lælii, Panætius, cum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo scriberet: quod esse caput debebat, si probari posset, nunquam posuit, non esse malum dolorem: sed quid esset & quale, quantumque in eo inesset alieni, deinde quæ ratio esset perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia, condemnata mihi videtur esse immanitas ista verborum.

X. Sed, ut propius ad ea, Cato, accedam, quæ a te dicta sunt, pressius agamus, eaque, quæ modo dixisti, cum iis conferamus, quæ tuis antepono. Quæ sunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quæ in controversiam veniunt, de iis, si placet, disseramus.

Mihi vero, inquit, placet agi subtilius, &, ut ipse dixisti, pressius. Quæ enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero.

A mene tu, inquam? sed tamen enitar, &, si minus mihi multa occurrent, non fugiam ista popularia. Sed primum positum sit, nosmetipsos commendatos esse nobis, primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conservemus nosmetipsos. Hoc convenit. Sequitur illud, ut animadver-

tamus, qui ſimus ipſi, ut nos, quales oportet eſse, ſervemus. Sumus igitur homines: ex animo conſtamus & corpore, quæ ſunt cujuſdam modi: noſque oportet, ut prima appetitio naturalis poſtulat, hæc diligere, conſtituereque ex his finem illum ſummi boni atque ultimi. Quem, ſi prima vera ſint, ita conſtitui neceſſe eſt, earum rerum, quæ ſunt ſecundum naturam, quam plurima & quam maxima adipiſci. Hunc igitur finem illi tenuerunt: quodque ego plurimis verbis, illi brevius, *ſecundum naturam vivere*. Hoc his bonorum videtur extremum.

XI. Age nunc iſti doceant, vel tu potius, (quis enim iſta melius?) quonam modo ab iiſdem principiis profecti, efficiatis, ut honeſte vivere (id eſt enim vel ex virtute, vel naturæ congruenter vivere) ſummum bonum ſit, & quonam modo aut quo loco corpus ſubito deſerueritis, omniaque ea, quæ cum ſecundum naturam ſint, abſint a noſtra poteſtate: ipſum denique officium. Quæro igitur, quo modo hæ tantæ commendationes, a natura profectæ, ſubito a ſapientia relictæ ſint.

Quod ſi non hominis ſummum bonum quæreremus, ſed cujuſdam animantis: is autem eſſet nihil, niſi animus: (licet enim fingere aliquid ejuſmodi, quo verum facilius reperiamus) tamen illi animo non eſſet hic veſter finis. Deſideraret enim valetudinem, vacuitatem doloris: appeteret etiam conſervationem ſui, earumque rerum cuſtodiam: finemque ſibi conſtitueret, ſecundum naturam vivere: quod eſt, ut dixi, habere ea, quæ ſecundum naturam ſunt, vel omnia, vel plurima & maxima. Cujuſcumque enim modi animal conſtitueris, neceſſe eſt, etiam ſi id ſine corpore ſit, ut fingimus, tamen eſſe in animo quædam ſimilia eorum, quæ ſint in corpore: ut nullo modo, niſi ut expoſui, conſtitui poſſit finis bonorum. Chryſippus autem, exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re: deinde diſputat, quod cujuſque generis animantis ſtatui deceat extremum. Cum autem hominem in eo genere poſuiſſet, ut ei tribueret animi excellentiam: ſummum bonum id conſtituit, non ut excellere animo, ſed uti nihil eſſe, præter animum, videretur.

XII. Uno autem modo in virtute ſola ſummum bonum recte poneretur, ſi quod eſſet animal, quod totum ex mente conſtaret: idipſum tamen ſic, ut ea mens nihil haberet in ſe, quod eſſet ſecundum naturam: ut valetudo eſt. Sed id ne cogitari quidem poteſt, quale ſit, ut non repugnet ipſum ſibi. Sin dicit obſcurari quædam, nec apparere, quia valde parva ſint; nos quoque concedimus. Quod dicit Epicurus de voluptate: quæ minimæ ſint voluptates, eas obſcurari ſæpe & obrui. Sed non ſunt in eo genere tantæ commoditates corporis, tamque productæ temporibus, tamque multæ. Itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obſcuratio conſequitur; ſæpe accidit, ut nihil intereſſe noſtra fateamur, ſint illa, necne ſint: ut in ſole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil intereſt, aut teruncium adjicere Crœſi pecuniæ.

Quibus autem in rebus obſcuratio tanta non ſit, fieri tamen poteſt, ut id ipſum, quod intereſt, non ſit magnum. Ut ei, qui jucunde vixerit annos

nos decem, si æque vita jucunda menstrua addatur; quia momentum aliquod habeat ad jucundum accessio, bonum sit: sin autem id non conceditur, non continuo vita beata tollitur. Bona autem corporis huic sunt, quod posterius posui, similliora. Habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur: ut mihi in hoc Stoici jocari videantur interdum, cum ita dicant, si ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla aut strigilis accedat, sumpturum sapientem eam vitam potius, quo hæc adjecta sint (11), nec beatiorem tamen ob eam causam fore. Hoc simile tandem est non risu potius, quam oratione ejiciendum? Ampulla (12) enim sit, necne sit, quis non jure optimo irrideatur, si laboret? At vero gravitate membrorum & cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam ineat gratiam: nec, si ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire cogatur, similem habeat vultum, ac si ampullam perdidisset: sed, ut magnum & difficile certamen iniens, cum sibi cum capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiæ: quarum præsidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque prælium. Deinde non quæremus, quid obscuretur aut intereat, quia sit admodum parvum: sed quid tale sit, ut expleat summam. Una voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptaria: sed tamen ea quamvis parva sit, pars est ejus vitæ, quæ posita est in voluptate. Nummus in Crœsi divitiis obscuratur: pars est tamen divitiarum. Quare obscurentur etiam hæc, quæ secundum naturam esse dicimus, in vita beata: sint modo partes beatæ vitæ.

XIII. Atqui, si, ut convenire debet inter nos, est quædam appetitio naturalis ea quæ secundum naturam sunt appetens, eorum omnium est aliqua summa facienda. Quo constituto, tum licebit otiose ista quærere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quæ propter exiguitatem vix aut ne vix quidem appareant. Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referantur: quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. Quæ est enim, quæ se unquam deserat, aut partem aliquam sui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum, quæ secundum naturam sint, aut statum? Quæ autem natura suæ primæ

 insti-

(11) *Quo hæc adjecta sint*) Conjectabat Gruterus, scripsisse Ciceronem *quoi*. Et videri potest non improbabile; cum testetur Velius Longus, *lib. de Orthograph.* scripsisse veteres *quoi*, quod nunc scribimus *cui*. Illud *quoi* placuisse Lucretio, Catullo, Ciceroni, Virgilio, probant grammatici. Creditu facile est, cecidisse inter librariorum manus extremam litteram, & ubi erat *quoi* remansisse *quo*. Etenim observat Jac. Perizonius, in *Sanct. minerv. III. 14. quo* veterem esse dativum pronominis *qui* omnium generum, a plerisque habitum loco adverbii, atque gravi apice notatum. *Anonymus*.

(12) *Ampulla*) Vasculum vinarium e corio. Gestabatur a Cynico, mendicisque. Plautus, in Persa, Act. I. Sc. III.

Cynicum esse egentem oportet parasitum probe,
Ampullam, strigilem, scaphium, soccos, pallium, marsupium habeat, &c.

Morelius.

institutionis oblita est ? nulla profecto, quin suam vim retineat a primo ad extremum.

Quo modo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quæ hominem relinqueret, quæ oblivisceretur corporis, quæ summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret ? Quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturarum illud optimum, de quo quæritur ? Tum enim esset simile, si in cæteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. Tale enim visum esset ultimum Stoicorum.

Quid dubitas igitur mutare principia naturæ ? Quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum : esseque in se conservando occupatum ? Quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, & in ejus unius occupatum esse custodia, reliquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit ? quo modo autem optimum, si bonum præterea nullum est ? si autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum & maximarum appetitione concluditur ? Ut Phidias potest a primo instituere signum, idque perficere : potest ab alio inchoatum accipere & absolvere. Huic est sapientia similis. Non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum ; hanc intuens, debet institutum illud, quasi signum, absolvere. Qualem igitur natura hominem inchoavit ? & quod est munus, quod opus sapientiæ ? quid est, quod ab ea absolvi & perfici debeat ? Si nihil in eo quidem perficiendum est, præter motum ingenii quendam, id est, rationem ; necesse est, huic ultimum esse, ex virtute vitam fingere. Rationis enim perfectio est virtus. Si nihil, nisi corpus, summa erunt illa, valetudo, vacuitas doloris, pulchritudo, & cætera. Nunc de hominis summo bono quæritur.

XIV. Quid ergo dubitamus in tota ejus natura quærere quid sit effectum ? Cum enim constet inter omnes, omne officium munusque sapientiæ in hominis cultu esse occupatum : alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tanquam de animali aliquo loquantur : alii contra, quasi nullum corpus sit hominis, ita, præter animum, nihil curant : cum præsertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit, (neque enim id possum intelligere) sed in quodam genere corporis : ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. Quamobrem utrique idem faciunt, ut si lævam partem negligerent, dexteram tuerentur : aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. Eorum enim omnium, multa prætermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia : at vero illa perfecta atque plena, eorum, qui cum de hominis summo bono quærerent, nullam in eo neque animi neque corporis partem vacuam tutela reliquerunt.

Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in

in homine & maxime excellentem tenet, & quod eos, qui sapientes sunt, absolutos & perfectos putamus, aciem animorum nostrorum virtutis splendore perstringitis. In omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus: quibus tamen & dolore vacare opus est, & valere. Sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est, in virtute laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturæ, quæque progressio. Non enim hoc, quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat & pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. Semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quæ prima dederit, ne deserat.

Itaque sensibus rationem adjunxit; &, ratione effecta, * sensus non reliquit. Ut si cultura vitium, cujus hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat: (sed sic intelligamus, licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa) si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa cætera, credo, velit, quæ ad colendam vitem attinebunt, sicut antea: se autem omnibus vitis partibus præferat, statuatque nihil esse melius in vite quam se: similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: cum autem assumpta ratio est, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturæ hujus tutelæ subjiciantur.

Itaque non discedit ab eorum curatione, quibus præposita vitam omnem debet gubernare: ut mirari satis eorum inconstantiam non possimus. Naturalem enim appetitionem, quam vocant ὁρμὴν, itemque officium, ipsam etiam virtutem tuentem esse volunt earum rerum, quæ secundum naturam sunt. Cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia, & duo nobis opera pro uno relinquunt: ut alia sumamus, alia appetamus, potius quam uno fine omnia concludant.

XV. (13) At enim jam dicitis virtutem non posse constitui, si ea, quæ extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. Quod totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia quæ leget, quæque rejiciet, unam referantur ad summam. Nam si omnino ea negligimus, in Aristonea vitia & peccata incidemus, obliviscemurque quæ virtuti ipsi principia dederimus. Sin ea non negligimus, neque tamen ad finem summi boni referemus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus. Duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. Facit enim ille duo sejuncta ulti.

---

* Lamb. *sensus non reliquit: quod sic intelligemus. Licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa. Ut si cultura vitium, cujus hoc munus est, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat: si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa &c.*

(13) *At enim jam dicitis*) Manutius, *At enim verum dicitis &c.* quam scripturam non improbo, & eam confirmant nostri libri, quamvis depravati. Sed codex Memmianus tollit omnem dubitationem, in quo scriptum est: *At enim natura dicitis &c. Lambinus.*

ultima bonorum: quæ, ut essent vera, conjungi debuerunt. Nunc ista separantur, ut disjuncta sint. Quo nihil potest esse perversius.

Itaque contra est, ac dicitis; nam constituta virtus nullo modo potest, nisi ea, quæ sunt prima naturæ, ut ad summam pertinentia, tenebit. Quæsita enim virtus est, non quæ relinqueret naturam, sed quæ tueretur. At illa, ut vobis placet, partem quandam tuetur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis si loqueretur, hæc diceret: Primos suos quasi cœptus appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem explanatum satis erat, quid maxime natura vellet. Explanetur igitur. Quid ergo aliud intelligetur, nisi ut ne qua pars naturæ negligatur? in qua si nihil est præter rationem, sit in una virtute finis bonorum. Sin est etiam corpus, ista explanatio naturæ nempe hoc effecerit, ut ea, quæ ante explicationem tenebamus, relinquamus. Ergo id est convenienter naturæ vivere, a natura discedere. Ut quidam philosophi, cum a sensibus profecti majora quædam ac diviniora vidissent; sensus reliquerunt: sic isti, cum ex appetitione rerum virtutis pulchritudinem adspexissent, omnia, quæ præter virtutem ipsam viderant, abjecerunt; obliti, naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permanaret ad fines; neque intelligunt, se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta subducere.

XVI. Itaque mihi videntur omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt honeste vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho scilicet maxime, qui virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat: deinde Aristo, qui nihil relinquere non est ausus; introduxit autem, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret, & quodcumque tanquam occurreret. Is hoc melior quam Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit: deterior quam cæteri, quod penitus a natura recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt illorum: quod autem principium officii quærunt, melius quam Pyrrho: quod (14) ea non occurrentia fingunt, vincunt Aristonem: quod autem ea, quæ ad naturam accommodata & per se assumenda esse dicunt, non adjungunt ad finem bonorum, desciscunt a natura, & quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. Ille enim occurrentia nescio quæ comminiscebatur: hi autem ponunt illi quidem prima naturæ, sed ea sejungunt a finibus & a summa bonorum: quæ cum pro-

po-

(14) *Quod ea non occurrentia fingunt &c.*) Magis, opinor, ad mentem loquentis legas mutato verborum ordine, *quod ea occurrentia non fingunt, vincunt Aristonem*. Stoici erant, qui non fingebant ea occurrentia; Aristo, qui fingebat. Sic noster paulo ante, *Aristo introduxit, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret; & quodcumque tanquam occurreret*. Sic & paulo infra, *ille* (Aristo) *occurrentia nescio quæ comminiscebatur*. Hæc igitur, de quibus agimus, cum de Stoicis dicantur, particula negativa non cum voce *occurrentia*, sed cum *fingunt* debet conjungi. *Pearcius*.

ponunt, ut sit aliqua rerum selectio; naturam videntur sequi. Cum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rursus naturam relinquunt.

Atque adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet. Nunc reliqua videamus: nisi aut ad hæc, Cato, dicere aliquid vis, aut nos jam longiores sumus. Neutrum vero, inquit ille. Nam & a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime, inquam. Quid enim mihi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus disputare?

Sed primum illud vide, gravissimam illam vestram sententiam, quæ familiam ducit, *Honestum quod sit, id esse solum bonum*; *honesteque vivere, bonorum finem*, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum: quodque dicitis, informari non posse virtutem, si (15) quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos modo nominavi. Mihi autem æquius videbatur, Zenonem cum Polemone disceptantem, a quo, quæ essent principia naturæ, acceperat, a communibus initiis progredientem videre ubi primum insisteret, & unde causa controversiæ nasceretur; non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, uti iisdem argumentis, quibus illi uterentur, iisdemque sententiis.

XVII. Minime vero illud probo, quod, cum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursum dicitis, initia proponi necesse esse apta & accommodata naturæ, quorum ex electione virtus possit exsistere. Non enim in selectione virtus ponenda erat, ut idipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. Nam omnia, quæ sumenda, quæque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil præterea desideret. Videsne, ut, quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur; apparet statim, quæ sint officia, quæ actiones. Vobis autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis.

Hoc igitur quæretis omnes, & ii, qui quodcumque in mentem veniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent: & vos, qui ad naturam revertemini. Quibus natura jure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendæ peti: esse enim unam rationem, qua & principia rerum agendarum & ultima bonorum continerentur: atque

(15) *Si quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur*) Lambinus duabus voculis adjectis, rescribit *numeretur in bonis*. Certe deest simile quiddam, nisi forsan id Cicero subaudiendum reliquerit, *Davisius*.

que, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, præter virtutes & vitia, inter quas quidquam omnino interesset, sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute aut vitio, propensionem, ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum esse diceret: &, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum esse in his momenta diceret: quasi vero hæc appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. Quid autem minus consentaneum est, quam, quod ajunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quæ secundum naturam sunt, appetenda: sed ab his appetitio & actio commovetur.

XVIII. Nunc venio ad illa tua brevia, quæ consectaria esse dicebas: & primum illud, quo nihil potest esse brevius; Bonum omne, laudabile; laudabile autem omne, honestum: igitur omne bonum, honestum. O plumbeum pugionem! Quis enim tibi illud primum concesserit? quo quidem concesso, nihil opus est secundo. Si enim omne bonum laudabile est, omne laudabile honestum est. Quis tibi ergo istud dabit, præter Pyrrhonem, Aristonem, eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit: quippe qui valetudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona esse dicant, laudabilia non dicant. Et hi quidem ita non sola virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. Quid censes eos esse facturos, *qui* omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos, etiam, si qui Carneadeum finem tueri volunt? Jam aut Callipho, aut Diodorus, quo modo poterunt tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adjungant, quod ex eodem genere non sit?

Placet igitur tibi, Cato, cum res sumpseris non concessas, ex illis efficere quod velis? Jam ille sorites, quo nihil (16) putatis esse vitiosius, Quod bonum sit, id esse optabile: quod optabile, id esse expetendum: quod expetendum, laudabile: deinde reliqui gradus: sed ego in hoc resisto. Eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. Illud vero minime consectarium, sed in primis * hebes (17) illorum,

(16) *Quo nihil putatis esse vitiosius*) Inter editores satis constat hunc locum esse corruptum: Cicero enim hæc de Stoicis dicit, quibus iste *sorites* vehementer placuit, quique eo perpetuo fere usi sunt. Ergo illud ad Stoicos vere dici non potuit, *quo* (sorite) *nihil putatis esse vitiosius*. His de caussis Davisius ex uno Mss. legit, *quo nihil putatis esse melius*. Aliam viam alius vir doctus tentat, legendo, *quo nihil putamus* (sc. nos Academici) *esse vitiosius*. Si mihi etiam conjicienti detur locus; malim legere, in *quo nihil putatis esse vitiosius*. Satis notum est comparativum vice positivi sæpius usurpari: hinc per vocem *vitiosius* intelligat lector *sorite vitiosius*. Omnis sorites a Cicerone credebatur *vitiosus* (vid. Acad. II. 16.) hic vero cæteris *vitiosior*. Solet noster its comparativo uti, ut in lib. v. 15. *animadvertunt ea, quæ domi fiunt curiosius*. Alibi idem notandum est. *Pearcius*.

* Vict. Msn. *hebes, illorum scilicet nominum gloriatione*.

(17) *Hebes illorum*) Vide Mureti Var. Lect. IV. 13.

lorum: gloriatione dignam esse beatam vitam, quod non possit sine honestate contingere, ut jure quisquam glorietur.

Dabit hoc Zenoni Polemon; etiam magister ejus, & tota illa gens, & reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo anteponentes, adjungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. Si enim virtus digna est gloriatione, ut est, tantumque præstat cæteris rebus, ut dici vix possit: & beatus esse poterit virtute una præditus, carens cæteris. Nec tamen illud tibi concedet, præter virtutem nihil in bonis esse ducendum. Illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non dabunt fortasse, vitam beatam habere in quo jure possit gloriari. Etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum gloriosas. Vides igitur, te aut ea sumere, quæ non concedantur, aut ea, quæ etiam concessa, te nihil juvent.

XIX. Equidem in omnibus istis conclusionibus hoc putarem philosophia nobisque dignum, & maxime cum summum bonum quæreremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. Quis enim potest istis, quæ te, ut ais, delectant, brevibus & acutis, auditis, de sententia decedere? Nam, cum ea spectant & avent audire, cur dolor malum non sit, dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu: sed, quia nulla sit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudo, non esse illud malum. Hæc qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. Tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, quod tute concedis, asperum & vix ferendum putabit? Ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una litera commota sit, fore, tota ut labet disciplina: utrum igitur tibi literam videor, an totas paginas commovere? Ut enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus, & omnia inter se apta & connexa, (sic enim ajebas) tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruent ipsa sibi, & a proposito non aberrant.

In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; cumque summum bonum posuisset in ingenii præstantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum esse dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse constare, si in cæteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset aut pejus: his propositis, tenuit prorsus consequentia. Recte dicis. Negare enim non possum. Sed ita falsa sunt ea, quæ consequuntur, ut illa, e quibus hæc nata sunt, vera esse non possint. Docent enim nos (ut scis) dialectici, si ea quæ rem aliquam sequantur, falsa sint, falsam illam ipsam esse, quam sequantur. Ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: Si illud, hoc: non autem hoc: igitur ne illud quidem. Sic, consequentibus (18) vestris sublatis, prima tolluntur: quæ sequuntur igitur:

(18) *Consequentibus*) Sic lego & distinguo: *Sic, consequentibus vestris sublatis, prima tolluntur. Quæ sequuntur igitur,* (nempe illa, *Omnes* &c.) *cum magnifice primo dici* &c. *Th. Bentlejus.*

tur: *Omnes, qui non sunt sapientes, æque miseros esse: Sapientes omnes summe beatos esse: Recte facta omnia æqualia: Omnia peccata paria*. Quæ cum magnifice primo dici viderentur, considerata minus probantur. Sensus (19) enim cujusque, & natura rerum, atque ipsa veritas clamat quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exæquaret nihil interesset.

XX. Postea tuus ille Pœnulus (20), (scis enim Citiæos, clientes tuos, e Phœnicia profectos) homo igitur acutus causam non obtinens, repugnante natura, verba versare cœpit: & primum rebus iis, quas nos bonas a ducimus, concessit, ut haberentur aptæ, habiles, & ad naturam accommodatæ: faterique cœpit, sapienti, hoc est, summe beato, commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quæ bona non audet appellare; b natura ipsa accommodata esse concedit: negatque, Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium. Huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiæ: illi, propter spem, vivere. Peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii præterirent. Jam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent pervenire: alios, qui possent, c si id gessissent, sapientiam consequi.

Hic loquebatur aliter atque omnes: sentiebat idem quod cæteri. Nec vero minoris æstimanda ducebat ea, quæ ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui illa mutaverit? Saltem aliquid de pondere detraxisset, & paulo minoris æstimavisset ea quam Peripatetici, ut sentire quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quæ dicitis? negatis eam esse, quæ expleta sit omnibus iis rebus, quas natura desideret: totamque eam in una virtute ponitis: cumque omnis controversia aut de re soleat, aut de nomine esse; utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. Quorum si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur quam usitatissimis & quam maxime aptis, id est, rem declarantibus. Num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, verbis (21) illi commodius utuntur?

XXI. Videamus igitur sententias eorum: tum ad verba redeamus. Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid ei secundum naturam esse videatur: omniaque, quæ secundum naturam sunt, æstimatione aliqua digna:

---

(19) *Sensus enim*) Horat. I. Sat. III. 96.
Queis paria esse fere placuit peccata, laborant,
Cum ventum ad verum est: sensus, moresque repugnant,
Atque ipsa utilitas &c.

(20) *Pœnulus*) Non Pœnulum vocat noster Zenonem, quod callidus esset: sed appellatione diminutiva propter contemptum utitur. Alioqui cognomine *Pœnus*, sive φοί‑νιξ appellabatur, ut tradit Suidas; Vide sis & Laert. VII. 3. *Davisius*.

a Vict. Man. *dicimus*

b Lamb. *natura ipsi*

c Idem. *si processissent*

(21) *Verbis illi commodius utuntur*) Lego, *verbis illi commodis* (Lamb. *commodioribus*) *utuntur*: nam latinitas, nisi fallor, haud sinit, ut indicandi modum Tullius adhibeat. *Davisius*.

gna: eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse æstimanda: quæque secundum naturam sint, partim nihil habere in sese appetitionis, de qua sæpe jam diximus, quæ nec honesta, nec laudabilia dicantur: partim (22) habere, quæ voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam. Ex iis quæ sint apta, ea honesta, ea pulchra, ea laudabilia: illa autem superiora, naturalia nominantur: quæ conjuncta cum honestis, vitam beatam perficiunt & absolvunt.

Omnium autem eorum commodorum (quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt, quam Zeno, qui negat) longe præstantissimum esse, quod honestum esset atque laudabile: sed, si duo honesta proposita sint, alterum cum valetudine, alterum cum morbo, non esse dubium, ad utrum eorum natura nos ipsa deductura sit. Sed tamen tantam vim honestatis esse, tantumque eam rebus omnibus præstare & excellere, ut nullis nec suppliciis, nec præmiis demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit: omniaque, quæ dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, obteri posse (23): non facilia (24) illa quidem, nec contemnenda, (quid enim esset in virtute tantum?) sed ut hoc judicaremus, non esse in his partem maximam positam aut beate aut secus vivendi. Ad summum, ea, quæ Zeno æstimanda, & sumenda, & apta naturæ esse dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quæ constaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam speciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat; beatam (25) autem vitam eam solam, quæ cum virtute degatur.

Si de re disceptari oportet: nulla mihi tecum, Cato, potest esse dissensio. Nihil est enim, de quo aliter sentias atque ego: modo commutatis verbis ipsas res conferamus. Nec hoc ille non vidit, sed verborum ma-

(22) *Partim ** quæ voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam*) Silent interpretes, nihilque juvant codices. Lambinus quidem edidit *partim habere, quæ voluptatem habeant* &c. Mihi locus non videtur integer. At licet eum mendosum esse video; quæ tamen ineunda sit emendandi via, non intelligo. Defectus tamen apposui notam, quod librarii nonnulla prætermisisse videbantur. *Idem*.

(23) *Posse*: valetudinem autem, pulchritudinem, celeritatem, vires corporis, divitias, & cæteras res hujus generis, *non faciles illas quidem* &c.) Post *obteri posse*, & ante *faciles illas quidem*, erat lacuna in uno libro manuscripto, longe omnium antiquissimo: quæ sic in ora libri aliena manu, ut videtur, expleta est, ut jam olim edidimus. *Lambinus*.

(24) *Non faciles illas quidem, nec contemnendas*) Hoc fortasse vident alii quo referatur: mihi, homini non acuto, tenebras esse confiteor. Quod si legatur cum Sigonii libro *non facilia illa quidem, nec contemnenda*; nemo erit tam hebes qui hæc non cernat ab iis pendere *quæ dura, difficilia, adversa videantur*. P. Manutius. Nisi forsan hic quædam desint, quod equidem vehementer suspicor; ductu libri Sigoniani, qui dabat *non facilia illa quidam, nec contemnenda*, rescripserim, *non ut facilis illa quidem & contemnenda* .... *sed ut hoc judicaremus* &c. *Davisius*.

(25) *Beatam autem vitam eam* solam, *quæ cum virtute degatur*) An igitur Academici vel Peripatetici vitam beatam sine virtute posse fieri concedebant? Nullo modo. Pro Zenonis itaque sententia legas oportet, *beatam autem vitam eam quæ sola cum virtute degatur*. Idem.

gnificentia est & gloria delectatus: qui si ea, quæ dicit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter eum, vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? Sin autem eos non probabat, quid attinuit cum iis, quibuscum re concinebat, verbis discrepare?

XXII. Quid si reviviscant Platonici illi, & deinceps qui eorum auditores fuerunt, & tecum ita loquantur? Nos cum te, M. Cato, studiosissimum philosophiæ, justissimum virum, optimum judicem, religiosissimum testem audiremus, admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos anteferres, qui de rebus bonis & malis sentirent ea, quæ ab hoc Polemone Zeno cognoverat: nominibus uterentur iis, quæ prima specie admirationem; re explicata, risum moverent. Tu autem, si tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? Sin te auctoritas commovebat: nobisne omnibus, & Platoni ipsi, nescio quem illum anteponebas? præsertim cum in republica princeps esse velles, ad eamque tuendam cum summa tua dignitate maxime a nobis ornari atque instrui posses. Nobis enim ista quæsita, a nobis descripta, notata, præcepta sunt: omniumque rerumpublicarum rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam & instituta ac mores civitatum perscripsimus. Eloquentiæ vero, quæ & principibus maxime ornamento est, & qua te audivimus valere plurimum, quantum tibi ex monumentis nostris addidisses?

Ea cum dixissent, quid tandem talibus viris responderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictavisses; vel potius paulum loci mihi, ut his responderem, dares; nisi & te audire nunc mallem, & istis tamen alio tempore responsurus essem, tunc scilicet, cum tibi.

XXIII. Atqui, si verum respondere velles, Cato, hæc erant dicenda, Non eos tibi non probatos, tantis ingeniis homines tantaque auctoritate, sed te animadvertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, eisdemque de rebus hos tum acutius disseruisse, tum sensisse gravius & fortius. Quippe qui primum valetudinem bonam expetendam negent esse, eligendam dicant: non quia sit bonum valere, sed quia sit non nihilo æstimandum: neque (26) tamen pluris quam illis videatur, qui illud non dubitant bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuisse. Quod antiqui illi, quasi barbati (27), ut nos de nostris solemus dicere, crediderint, ejus, qui honeste viveret, si idem & bene valeret,

(26) *Neque tamen pluris, quam illis videatur*) Hic vel Tullii calamus, vel librarii deerrarunt; nam sensus omnino flagitat, *neque tamen* minoris *quam illis* videtur, *qui illud non dubitant bonum dicere*. Scilicet Stoici, quod ille philosophis passim exprobrat Cicero, non *minoris* ea, quæ *præposita* vocabant, fecere, quam Peripatetici, qui eadem *bona* dicebant. *Idem*.

(27) *Barbati*) Quidam edunt, *barbari*: alii melius, *barbati*. Et apparet, inquit Erasmus, apud Romanos, proverbiali loco, barbatos dici consuesse, homines prisca ac simplicibus moribus, rusticanæque veritatis: quod illic sero receptum sit barbam radere aut tondere. Huc spectat, quod ait Juvenalis, *Facile est barbato imponere regi*. Morelius.

leret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque, & magis expetendam, quam illius, qui æque vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmæo,

Circumventus morbo, exilio, atque inopia.

Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, præstantiorem, beatiorem. Stoici autem tantummodo præponendam in seligendo, non quo beatior hæc vita sit, sed quod ad naturam accommodatior: & qui sapientes non sunt, omnes æque miseros esse. Stoici hoc videlicet viderunt. Illos autem id fugerat superiores: qui arbitrabantur, homines sceleribus & parricidiis inquinatos, nihilo (28) miseriores esse quam eos, qui cum caste & integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti. Atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, dissimillimas proferebas. Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam jam aquam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? Nihil ergo adjuvat procedere & progredi in virtute, quo minus miserrimus sit, antequam ad eam pervenerit, quoniam in aqua nihil adjuvat: & quoniam catuli, qui jam despecturi sunt, cæci æque & ii, qui modo nati; Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat sapientiam, æque cæcum animo ac Phalarim fuisse.

XXIV. Ista similia non sunt, Cato: in quibus quamvis multum processeris, tamen illud in eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. Nec enim ille respirat ante quam emersit, & catuli æque cæci priusquam despexerunt, ac si ita futuri semper essent. Illa sunt similia: hebes acies est cuipiam oculorum; corpore alius languescit: hi curatione adhibita levantur in dies; alter valet plus quotidie, alter videt. Hi similes sunt omnibus, qui virtuti student: levantur vitiis, levantur erroribus. Nisi forte censes Tib. Gracchum patrem non beatiorem fuisse quam filium, cum alter stabilire rempublicam studuerit, alter evertere. Nec tamen ille erat sapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi & dignitati, multum in virtute processerat. Conferam autem avum tuum, Drusum, cum C. Graccho ejus fere æquali. Quæ hic reipublicæ vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Sed nihil est, quod tam miseros

(28) *Nihilo miseriores esse*) Cum Davisius censuerit Ciceronem hæc de Academicis, non de Stoicis, dicere, istud *nihilo* mutare voluit in *nimio*. Gujetus vero legit *non nihilo*; item alius vir doctus *non paulo*, vel *multo*. Nempe hi omnes id unice curarunt, ut ea, quæ crederent dicta esse de veteribus Academicis, ad veritatem opinionum eorumdem accomodarentur. Et mihi quidem videntur hæc de Stoicis dicta, nihilque censeo mutandum esse, modo parenthesin sic interjiciamus sententiæ, *Stoici hoc videlicet viderunt (illos autem id fugerat superiores) qui arbitrabantur homines sceleribus & parricidiis inquinatos nihilo miseriores esse, quam eos, qui cum caste & integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti*. Hoc Stoicorum placitum consequens est ejus, quod Cato dixerat in III. 14. *Ita qui processit aliquantum ad virtutis aditum, nihilominus in miseria est, quam ille, qui nihil processit*. Pearc.

feros faciat, quam impietas & scelus. Ut jam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt: non est tamen æque miser, qui patriæ consulit, & is, qui illam exstinctam cupit. Levatio igitur vitiorum magna fit iis, qui habent ad virtutem progressionis aliquantulum.

Vestri autem progressionem ad virtutem fieri ajunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quo utuntur homines acuti argumento ad probandum, operæ pretium est considerare. Quarum, inquiunt, artium summa crescere potest, earum etiam contrariorum summa poterit augeri. Ad virtutis autem summam accedere nihil potest. Ne vitia quidem igitur crescere poterunt, quæ sunt virtutum contraria. Utrum igitur tandem perspicuisne dubia aperiuntur, an dubiis perspicua tolluntur? Atqui hoc perspicuum est, vitia alia in aliis esse majora: illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis, ecquænam fieri possit accessio. Vos autem cum perspicuis dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere.

Itaque usi eadem ratione, qua sum paulo ante usus, hærebitis. Si enim propterea vitia alia aliis majora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere, quoniam perspicuum est, vitia non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Teneamus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum sit, illud, cujus id consequens sit, non posse esse verum.

XXV. Quæ est igitur causa istarum angustiarum? Gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. Cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, administratio reipublicæ, ordo gerendorum negotiorum, officia vitæ. Ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deserendum est. Quæ diligentissime contra (29) Aristonem dicuntur a Chrysippo. Ex ea difficultate illæ *fallaciloquæ* (ut ait Accius), malitiæ natæ sunt.

Quid enim? sapientia ubi pedem poneret, non habebat, sublatis officiis omnibus: officia autem tollebantur, delectu omni & discrimine remoto. Quæ enim esse poterant, rebus omnibus sic exæquatis, ut inter eas nihil interesset? Ex his angustiis ista evaserunt deteriora, quam Aristonis. Illa tamen simplicia: vestra versuta. Roges enim Aristonem, bonane ei videantur hæc, vacuitas doloris, divitiæ, valetudo? neget. Quid, quæ contraria sunt his, malane? nihilo magis. Zenonem roges. Respondeat totidem verbis. Admirantes quæramus ab utroque, quonam modo vitam agere possimus, si nihil interesse nostra putemus, valeamus, ægrine simus: vacemus, an cruciemur dolore: frigus, famem propulsare possimus, necne possimus. Vives, inquit Aristo, magnifice atque præclare: quod erit cumque visum, ages, nunquam angere, nunquam cupies, nunquam timebis. Quid Zeno? portenta hæc esse dicit, nec ea ratione ullo modo vivi; sed dif-

(29) *Contra Aristonem*) Hujus disputationis Chrysippi contra Aristonem, plura Galenus lib. 7. de Decretis Hippocratis & Platonis. *Morelius*.

differre inter honestum & turpe nimium quantum, nescio quid immensum; inter cæteras res nihil omnino interesse. Idem adhuc: (audi reliqua, & risum contine, si potes) Media illa, inquit, inter quæ nihil interest, tamen ejusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia rejicienda, alia omnino negligenda, hoc est, ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. At modo dixeras, nihil in his rebus esse, quod interesset. Et nunc idem dico, inquies, sed ad virtutes & ad vitia nihil interesse.

XXVI. Quis istud, quæso, nesciebat? Verum audiamus. Ista, inquit, quæ dixisti, valere, locupletem esse, non dolere, bona non dico: sed dicam Græce προηγμένα, Latine autem producta: sed præposita, aut præcipua malo; sic tolerabilius & mollius. Illa autem, egestatem, morbum, dolorem, non appello mala, sed, si libet, rejectanea. Itaque illa non dico me expetere, sed legere; nec optare, sed sumere: contraria autem non fugere, sed quasi secernere. Quid ait Aristoteles, reliquique Platonis alumni? Se omnia, quæ secundum naturam sint, bona appellare: quæ autem contra, mala. Videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristone verbis consistere, re dissidere: cum Aristotele & illis re consentire, verbis discrepare? Cur igitur, cum de re conveniat, non malimus usitate loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus præpositis, quam si in bonis duxero: fortioremque in patiendo dolore, si eum asperum & difficilem perpessu & contra naturam esse, quam si malum dixero.

Facete M. Piso, familiaris noster, & alia multa, & hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim (ajebat) bonum negas esse divitias, præpositum esse dicis? quid adjuvas? avaritiamne minuis? Quod si verbum sequimur, primum longius verbum, *præpositum*, quam *bonum*. Nihil ad rem. Ne sit sane: at certe gravius: nam bonum ex quo appellatum sit nescio; præpositum ex eo credo, quod præponatur aliis: id mihi magnum videtur. Itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in præpositis poneret, quam ab Aristotele, qui bonum esse divitias fateretur; sed nec magnum bonum, & præ rectis honestisque contemnendum ac despiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque de omnibus istis verbis a Zenone mutatis ita disputabat, & quæ bona negarentur esse ab eo, & quæ mala, illa lectioribus nominibus ab eo appellari quam a nobis, hæc tristioribus.

XXVII. Piso igitur hoc modo, vir optimus, tuique, ut scis, amantissimus. Nos paucis ad hæc additis, finem faciamus aliquando. Longum est enim ad omnia respondere, quæ a te dicta sunt. Nam ex iisdem verborum præstigiis & regna nata vobis sunt, & imperia, & divitiæ, & tantæ quidem, ut omnia, quæ ubique sint, sapientis esse dicatis. Solum præterea formosum, solum liberum, solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. Hæc παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? Conferam tecum, quam cuique verbo rem subjicias, nulla erit controversia. Omnia peccata paria dicitis. Nam ego tecum jam ita loquar, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenam, te accusante, defenderem. Apud imperi-

peritos tum illa dicta sunt : aliquid etiam coronæ datum : nunc agendum est subtilius.

Peccata paria quonam modo? Quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi turpius. Perge porro : nam de isto magna dissensio est. Illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata sint paria. Ut, inquit, in fidibus plurimis, si nulla (30) earum ita contenta numeris sit, ut concentum servare possit, omnes (31) æque incontentæ sunt : sic peccata, quia discrepant, æque discrepant : paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur. Æque enim contingit omnibus fidibus, ut incontentæ sint : illud non continuo, ut æque incontentæ. Collatio igitur ista te nihil juvat. Nec enim omnes avaritias si æque avaritias esse dixerimus, sequitur etiam ut æquas esse dicamus.

Ecce aliud simile dissimile. Ut enim, inquit, gubernator æque peccat, si palearum navem evertit, & si auri : item æque peccat, qui parentem, & qui servum injuria verberat. Hæc non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? Itaque aurum, paleamne portet, ad bene aut ad male gubernandum nihil interesse. At quid inter parentem & servulum intersit intelligi, & potest, & debet. Ergo in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur. Et, si in ipsa gubernatione negligentia est navis eversa, majus est peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam esse eam, quæ communis appellatur prudentia : quam omnes, qui cuique artificio præsunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt.

XXVIII. Urgent tamen, & nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum imbecillitatis & inconstantiæ est : hæc autem vitia in omnibus stultis æque magna sunt : necesse est paria esse peccata. Quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis æque magna esse vitia, & eadem imbecillitate & inconstantia L. (32) Tubulum fuisse, qua illum, cujus is condemnatus est rogatione, P. Scævolam : & quasi (33) nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, intersit ; ut, quo hæ majores minoresve sint, eo, quæ peccentur in his rebus, aut majora sint, aut minora.

Ita-

(30) *Si nulla earum ita contenta numeris sit*) Quid loci possit esse *numeris*, equidem nullus intelligo. Paris. pr. tert. & Eliens. *contenta* nervis *sit*. Lego *si nulla earum ita* contentis nervis *sit*. Hoc certe melius videtur, quam si cum Lambino vocem penultimam fundiius expunxeris. *Davisius*.

(31) *Omnes æque incontenta sint necesse est*) Particula *æque* ad nomen *omnes* referri potest, ut sit sensus, Æque contingit omnes ut incontentæ sint, & ita non efficitur, quod Stoici volunt ; peccata paria esse ; sed tantum inde colligere possis, pariter esse peccata, id est, similiter peccati nomine omnia appellari. Si vero illud *æque*, ad verbum *incontenta* pertineat, jam quod assumitur, falsum est : & iis consequens necessario verum esse non concluditur. Debet enim omnis ratiocinatio, quæ fidem factura sit, ex veris & concessis proficisci. Præclare M. Tullius hanc ἀμφιβολίαν dissolvit : qua in re quantum arte differendi valuerit, satis ostendit *Morelius*.

(32) *L. Tubulum*) De quo supra, lib. II. cap. 16. & de Nat. Deor. I. 23. III. 30.

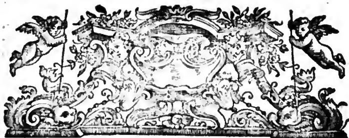
(33) *Et quasi nihil*) Siquidem præcessit *quasi vero aut concedatur* ; hic omnino legendum *aut quasi nihil*, ut vir eruditus Th. Bentlejus recte monuit. *Davisius*.

Itaque (jam enim concludatur oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere. Quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum a natura profectam? Ita cum ea volunt retinere, quæ superiori sententiæ conveniunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt, re eadem (34) defendunt quæ Peripatetici; verba tenent mordicus. Quæ rursus dum sibi evelli ex ore nolunt, horridiores evadunt, asperiores, duriores & oratione, & moribus.

Quam illorum tristitiam atque asperitatem fugiens Panætius, nec acerbitatem sententiarum, nec disserendi spinas probavit: fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior: semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicæarchum, ut ipsius scripta declarant. Quos quidem tibi studiose & diligenter tractandos magnopere censeo.

Sed quoniam advesperascit, & mihi ad villam revertendum est: nunc quidem hactenus: verum hoc idem sæpe faciamus. Nos vero, inquit ille. Nam quid possumus facere melius? Et hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quæ a te dicta sunt, refellentem: Sed memento, te, quæ nos sentiamus, omnia probare, ni quod verbis aliter utamur: mihi autem vestrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti: sed videbimus. Quæ cum essent dicta, discessimus.

(34) *Re eadem defendunt quæ Peripatetici; verba tenent mordicus*) Quomodo possunt Stoici Peripateticorum verba mordicus tenere, si nova verba finxerunt, & quæ illi bona appellant, hi proegmena seu producta; quæ illi mala, hi apoproegmena sive rejecta nominarunt? Omnino hic locus mendo non vacat: quod sic fortasse purgari possit, *re eadem defendunt, quæ Peripatetici & tenent mordicus: verbo non item: quæ rursus* &c. vel, *re eadem defendunt, quæ Peripatetici & tenent mordicus: verbo deserunt, quæ* &c. Conjecturam probabiliorem faciat lector ingeniosus; mihi satis est, mendum quasi digito indicasse. *Lambinus*. Paris. *verba sibi tenent mordicus*. Et revera deest simile vocabulum. Cum vero mox recurrat idem illud, forsan in eo tantum vitiosi sunt plerique MsS. quod *sibi* suam non assignent sedem. Totum igitur locum sic lego: *verba sibi tenent mordicus; quæ rursus dum evelli* &c. *Davisius*.

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM, LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

Quas superiori libro ipse partes susceperat Cicero, eas hoc libro M. Pisoni imponit, ut cum ipse veteris Academiæ & Peripateticorum rationem, impugnata Stoica, defendisset, hic nunc omnem illam rationem explanaret. Et facile quidem intelligitur, quæ Piso hic disputare fingitur, ea Ciceroni placuisse ipsi, tum, quod eandem rationem superiori libro Stoicæ præposuerat, tum vero quod ipsa ratio explicandi est longe illa venustior & ornatior, qua libro primo & tertio usus est, cum aliena e Torquati & Catonis personis disputaret. Ea enim fere felicius in hoc genere succedunt, quæ ipsi probamus. Nam quod in fine hujus libri, cap. 26. & seq. *quædam in Peripatetica ratione reprehenduntur, ea non ad summam rei pertinent, cum non tam ipsa sententia reprehendatur, quam quod inconstans quodammodo, nec satis consentiens omnibus partibus sit Peripatetica ratio, quæ cum doceat alia esse præter virtutem bona, tamen sapientem semper beatum, etiam in dolore & paupertate putet. Præmissis autem disputationi, Platonis, Academicorum veterum, & Peripateticorum laudibus*, cap. 3. 4. *& commemoratis omnibus de summo bono sententiis, quarum sex simplices sunt, tres omnino junctæ & duplices; rejectis cæteris, illam exponendam confirmandamque suscipit Piso, in qua Aristotelem imprimis, ejusque filium Nicomachum, in plerisque etiam Theophrastum adhibere possit, quæ eadem est cum ea, quam Academia vetus tenuit*: cap. 5. 8. *Facto ergo, ex instituto veterum omnium, a primis naturæ exponendis initio, hunc finem bonorum ex iis existere dicit*, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possis, ad naturamque accommodatissime. *Exposita autem ista rerum*

rum expetendarum terminatione, cur ista se res ita habeat, demonstrat. Primum argumentum omne ducitur a prima commendatione naturæ, quod omne animal se ipsum diligit: id quod ita infixum est in ipsa natura & suis cujusque sensibus comprehenditur, ut contra siquis dicere velit, non audiatur; neque potest intelligi, aut cogitari non modo esse aliquod animal, quod se oderit, sed quod quomodo se habeat, nihil sua censeat interesse; quod, eo sumpto, omnis appetitus animi tollitur; quemadmodum in iis rebus, inter quas nihil interest, in neutram partem propensiores sumus. Ea etiam est corporis & animi omnium partium, facultatumque natura, ut eas salvas & integras, perfectasque velimus, per se caras habeamus, in eisque sint ad bene vivendum momenta maxima; quod cui conservatio sui proposita est, necesse est, huic partes quoque sui caras esse, eoque cariores, quo sint perfectiores; ex quo intelligitur, ut quæque ex nostris plurimum habent dignitatis & præstantiæ, ita maxime esse expetenda, atque adeo virtutem animi, quæ ex ratione gignitur, qua nihil est divinius in homine, omnium maxime appetendam esse cap. 10. 14. *Quod si se quisque & naturam suam, simul ac natus est, cognosceret, & naturæ suæ singularumque partium vim; continuo homo videret hoc, quod quæritur, ultimum. Nunc vero in infirma ætate, ea per caliginem cernitur, & sensim paulatimque cognoscitur, ut neque finis ille statim cernatur:* cap. 15. 16. *Altera argumentandi rati, inde ducitur, quod cujusque partis naturæ & in corpore & in animo sua vis est, ut idcirco in his rebus & actionibus, quæ cuique parti humanæ membro, facultati subjectæ sint, summa nostra sponte moveamur, ut ad ea nati videamur:* cap. 17. 20. *Actionum autem aliæ aliis sunt majores, excellentioresque: maximæ vero cognitio rerum cælestium, & a natura occultatarum, quas indagare ratio potest; administratio reipublicæ, aut administrandi scientia, tum prudens, temperata, fortis & justæ ratio, cæteræque virtutes & actiones virtutibus congruentes, quæ omnia honesta dicimus, ad quorum cognitionem, natura ipsa præeunte, deducimur, quæque, præterquam quod nos ipsi diligimus, etiam suapte natura appetendæ sunt:* cap. 21. 22. *In omni honesto autem nil est illustrius, quam hominum conjunctio, cujus innatus est nobis amor: quam quæ tuetur animi affectio, justitia appellatur, eique pietas, bonitas, liberalitas, comitas, aliaque ejus generis, ita propria sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. Ita fit ut illa conjunctio etiam per se appetenda sit.* Neque *tamen est in fine bonorum, quod est extrinsecus, neque in animo, neque in corpore posita. Duo ergo sunt genera per se expetendorum, unum in quo est finis ille, quæ sunt aut animi, aut corporis; alterum, in quo sunt res extrinsecus positæ; quæ quanquam non continentur summo bono, tamen ad id referuntur, quod eas his officiis tuemur, quæ a suo cujusque genere virtutis oriuntur:* cap. 23. 24. *Hæc est Peripateticæ rationis summa, ex qua cæteri omnes particulam aliquam detraxerunt, & suam quisque afferre videri voluit sententiam:* cap. 25. *Reliqua disputatio versatur in diluendis iis, quæ Cicero de inconstantia Peripateticæ rationis disserucrat:* cap. 26. *Qua ostenditur, tantam esse virtutis excellentiam, ut bonorum externorum defectum obruat, nihiloque minus beatus*

 sapiens

sapiens dici possit, etsi in molestia quadam sit; accessione autem illorum bonorum, aut decessione fieri alium alio beatiorem. ERNESTIUS.

I. UM audivissem Antiochum (1), Brute, ut [a] solebat, cum M. Pisone, [b] in gymnasio, quod Ptolemæjum (2) vocatur, unaque nobiscum Q. frater, & T. Pomponius, & L. Cicero, frater noster, cognatione patruelis, amore germanus, constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem omnes. Inde vario sermone sex illa a Dipylo (3) stadia confecimus. Cum autem venissemus in Academiæ non sine causa nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus.

Tum Piso, Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam: ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. Venit enim mihi Platonis in mentem: quem accepimus primum hic disputare solitum: cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo hic ponere. Hic Speusippus, hic Xenocrates, hic ejus auditor Polemo: cujus ipsa illa sessio fuit, quam videmus. Equidem etiam curiam nostram (*Hostiliam* dico, non hanc novam, quæ mihi minor esse videtur, posteaquam est major) solebam intuens, Scipionem, Catonem, Lælium, nostrum vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis inest in locis; ut non sine causa ex his memoriæ ducta sit disciplina.

Tum Quintus, Est plane, Piso, ut dicis, inquit. Nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cujus incola Sophocles ob oculos versabatur: quem scis quam admirer, quamque eo delecter. Me quidem ad altiorem memoria OEdipodis (4) huc venientis, & illo mollissimo carmine, quænam essent ipsa hæc loca, requirentis, species quædam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen.

Tum

(1) *Antiochum*) Antiochum Ascaloniten, quem Plutarchos, ut hominem eruditissimum, ingeniosissimum, eloquentissimum, veteris Academiæ illis temporibus principem, in Lucullo commendat. Hic scripsit librum ad Q. Lucilium Balbum, quo contendebat Stoicos cum Peripateticis re concinere, verbis discrepare. *Cic. l. de Nat. Deor.* Muretus.

a Lamb. *solebam*

b Man. *disputantem in eo*

(2) *Ptolemæjum*) A Ptolemæo Lagi filio conditum. Pausanias in Atticis. *Idem.*

(3) *A Dipylo*) Porta ea velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque quam cæteræ est: & infra eam, extraque latæ sunt viæ: & extra, mille ferme passus in Academiæ gymnasium ferens. Livius lib. xxxi. *Idem.*

(4) *OEdipodis*). Locus ad quem respicit Tullius, extat in Sophoclis OEdip. Colon. vers. 1. seq. *Davisius.*

Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multum equidem cum Phædro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo præteribamus. Sed veteris proverbii admonitu, vivorum memini (5): nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam: cujus imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis & in annulis habent.

II. Hic ego, Pomponius quidem, inquam, noster jocari videtur, & fortasse suo jure. Ita enim Athenis se collocavit, ut sit pæne unus ex Atticis, ut id etiam cognomine videatur habiturus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acrius aliquanto & attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. Scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitem ante divertisse, quam Pythagoræ (6) ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. Hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum, tamen ego illa moveor exhedra. Modo enim fuit Carneades (7): quem videre videor. Est enim nota imago: a sedeque ipsa tanta ingenii magnitudine orbata desiderari illam vocem puto.

Tum Piso, Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes & Æschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, cum erubuisset, Noli, inquit, ex me quærere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum ajunt declamare solitum Domesthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. Modo etiam paulum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis sepulcrum accederem. Quanquam id quidem infinitum est in hac urbe: quacumque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus.

Tum Piso, Atqui Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandum summos viros spectant, ingeniosorum sunt: sin tantummodo ad indicia veteris memoriæ cognoscenda, curiosorum. Te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hic ego, Etsi facit hic quidem inquam, Piso, (ut vides) ea quæ præcipis: tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissime, ut solebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad hujus adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiæ quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatius.

Sed

---

(5) *Vivorum memini*) Vide Petronium Satyr. c. 43. & 75. ac Erasmum Adag. Chil. I. Cent. II. 52. *Idem*.

(6) *Pythagora ipsum illum locum, ubi vitam ediderat*) Finierat. Vide J. Fr. Gronovium ad Agellii III. 15. De re ipsa sic Justinus XX. 4. *Pythagoras autem, cum annos XX. Crotona egisset, Metapontum migravit, ibique decessit*. Tam vero de loco, quam de modo, quo mortem Pyhtagoras obiit, varia tradunt auctores. Vide Menag. ad Laert. VIII. 40. *Idem*.

(7) *Carneades*) Nemini dubium esse potest, quin legendum sit *Charmades*. Quomodo enim Cicero Carneadem videre potuisset, quem Crassus non viderat? H. Valesius, *Emend.* lib. I. cap. 29. Vide quæ annotavit Pearcius ad lib. I. de Orat. c. 11.

Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle videris attendere. Tum ille timide, vel potius verecunde, Facio, inquit, equidem: sed audistine modo de Carneade? rapior illuc. Revocat autem Antiochus: nec est præterea, quem audiamus.

III. Tum Piso, Etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, cum hic adsit, (me autem dicebat) tamen audebo te ab Academia nova ad veterem illam vocare: in qua ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, cæterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quæso. Ex eorum enim scriptis & institutis cum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. Ab his oratores, ab his imperatores, ac rerumpublicarum principes exstiterunt. Ut ad minora veniam, mathematici, poetæ, musici, medici denique ex hac, tanquam ex omnium artium officina, profecti sunt.

Ad quæ ego, Scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune mentio facta est. Studet enim meus audire Cicero, quænam sit istius veteris, quam commemoras, Academiæ de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. Censemus autem te facillime id explanare posse, quod & Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, & complures jam menses Athenis hæc ipsa te ex Antiocho videmus exquirere. Et ille ridens, Age age, inquit: satis enim scite me nostri sermonis principium esse voluisti: exponamus adolescenti, si qua forte possumus. Dat enim id nobis solitudo, quod si quis Deus diceret, nunquam putarem, me in Academia, tanquam philosophum, disputaturum. Sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. Mihi, inquam, qui te id ipsum rogavi? Tum Quintus & Pomponius cum idem se velle dixissent, Piso exorsus est. Cujus oratio, attende quæso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam: quam tibi, qui fratrem ejus Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo.

IV. Sic est igitur locutus. Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, satis est a me, ut brevissime potui, paulo ante dictum. Sed est forma ejus disciplinæ, sicut fere cæterarum, triplex. Una pars est naturæ: disserendi altera: vivendi tertia. Natura sic ab iis investigata est, ut nulla pars cælo, mari, terra, (ut poetice loquar) prætermissa sit. Quin etiam, cum de rerum initiis omnique mundo locuti essent, ut multa non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematicorum ratione concluderent: maximam materiam ex rebus per se investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt.

Persecutus est Aristoteles animantium omnium ortus, victus, figuras. Theophrastus autem stirpium naturas, omniumque fere rerum, quæ e terra gignerentur, causas atque rationes. Qua ex cognitione facilior facta est

est investigatio rerum occultissimarum: disserendique ab iisdem non dialectice solum, sed etiam oratorie præcepta sunt tradita: ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non contra omnia semper, sicut Arcesilas, diceret, & tamen, ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici posset, expromeret.

Cum autem tertia pars bene vivendi præcepta quæreret, ea quoque est ab iisdem non solum ad privatæ vitæ rationem, sed etiam ad rerumpublicarum rectionem relata. Omnium fere civitatum non Græciæ solum, sed etiam Barbariæ, ab Aristotele, mores, instituta, disciplinas: a Theophrasto leges etiam cognovimus. Cumque uterque eorum docuisset, qualem in republica principem esse conveniret; pluribus præterea cum scripsisset, qui esset optimus reipublicæ status: hoc amplius Theophrastus, quæ essent in republica inclinationes rerum & momenta temporum, quibus esset moderandum utcumque res postularet. Vitæ autem degendæ ratio maxime quidem illis placuit quieta, in contemplatione & cognitione posita rerum: quæ quia deorum erat vitæ simillima, sapiente visa est dignissima. Atque his de rebus & splendida est eorum & illustris oratio.

V. De summo bono, quia (8) duo genera librorum sunt, unum populariter scriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt, non semper idem dicere videntur: nec in summa tamen ipsa aut varietas est ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipsos dissensio. Sed cum beata vita quæratur, idque sit unum, quod philosophia spectare & sequi debeat: sitne ea tota sita in potestate sapientis, an possit aut labefactari, aut eripi rebus adversis, in eo nonnunquam variari inter eos & dubitari videtur. Quod maxime efficit Theophrasti (9) de beata vita liber, in quo multum admodum fortunæ datur: quod si ita se habeat, non possit beatam præstare vitam sapientia. Hæc mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quam virtutis vis gravitasque postulat. Quare teneamus Aristotelem, & ejus filium Nicomachum: cujus accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristotelis: sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quam ille tenuit, firmitatis & roboris.

Simus igitur contenti his. Namque horum posteri, meliores illi quidem, mea sententia, quam reliquarum philosophi disciplinarum: sed ita degenerant,

(8) *Quia duo genera librorum sunt*) Primum genus appellabatur ἐξωτερικόν: quod vulgares continebat disputationes, & quæ erant scriptæ negligentius, adque captum popularem accommodatæ; quodque omnibus legendum proponebatur. In iis autem libris prooemiis Aristoteles utebatur, ut ad Atticum scribit Cicero. Alterum genus ἀκροαματικόν, in quo philosophia remotior, subtiliorque tractabatur: id ad vulgi intelligentiam minime aptum erat. Priori generi exercendo vespertinum tempus, posteriori matutinum dabat: & quia utroque tempore ambulans disserebat, illum δειλινὸν περίπατον, hunc ἑωθινὸν nuncupabat. Quam rem fusius Gellius lib. xx. cap. 4. persequitur. *Morelius*.

(9) *Theophrasti de beata vita liber*) Vide Acad. I. 10. Tuscul. V. 9.

rant, ut ipsi ex se nati esse videantur. Primum Theophrasti Strato, physicum se voluit: in quo etsi est magnus, tamen nova pleraque, & perpauca de moribus. Hujus Lyco, oratione locuples, rebus ipsis jejunior. Concinnus deinde & elegans hujus Aristo: sed ea, quæ desideratur a magno philosopho, gravitas in eo non fuit. Scripta sane & multa & polita: sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet.

Prætereo multos, in his doctum hominem & suavem Hieronymum: quem jam cur Peripateticum appellem nescio. Summum enim bonum exposuit, vacuitatem doloris. Qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiæ ratione dissentit. Critolaus imitari antiquos voluit, & quidem est gravitate proximus, & redundat oratio: attamen is quidem in patriis institutis manet. Diodorus, ejus auditor, adjungit ad honestatem vacuitatem doloris. Hic quoque suus est: de summoque bono dissentiens, dici vere Peripateticus non potest. Antiquorum autem sententiam Antiochus noster mihi videtur persequi diligentissime: quam eandem Aristotelis fuisse & Polemonis docet.

VI. Facit igitur Lucius noster prudenter, qui audire de summo bono potissimum velit. Hoc enim constituto in philosophia constituta sunt omnia. Nam cæteris in rebus sive prætermissum, sive ignoratum est quippiam, non plus incommodi est, quam quanti quæque earum rerum est, in quibus neglectum est aliquid. Summum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est. Ex quo tantus error consequitur, ut, *quem* in portum se recipiant, scire non possint. Cognitis autem rerum *finibus*, cum intelligitur, quid sit & bonorum extremum & malorum, inventa vitæ via est conformatioque omnium officiorum.

Est igitur, quo quidque referatur: ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri & comparari potest. Quod quoniam *in quo* sit, magna dissensio est; Carneadea nobis *adhibenda divisio* est, qua noster Antiochus libenter uti solet. *Ille* igitur vidit, non modo quot fuissent adhuc philosophorum de summo bono, sed quot omnino esse possent sententiæ. Negabat (10) igitur ullam esse artem, quæ ipsa a se proficisceretur. Etenim semper illud extra est, quod arte comprehenditur. Nihil opus est exemplis hoc facere longius. Est enim perspicuum, nullam artem in se versari, sed esse aliud artem ipsam, aliud quod propositum sit arti. Quoniam ut medicina valetudinis, navigationis gubernatio, sic vivendi ars est prudentia: necesse est eam quoque ab alia re esse constitutam, & profectam.

Constitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia versaretur, & quod

(10) *Negabat ullam esse artem, quæ ipsa a se proficisceretur*) Carneades qui infenso in Stoicos fuit animo, quos semper studiosissime refellebat, ut in primis, quæ sunt secundum naturam, esse finem bonorum constitueret, negabat, artem vivendi quæ est sapientia, in se controversam esse: quia ne id quidem fiat in cæteris artibus. Quod de aliis qui-

quod assequi vellet, aptum & accommodatum naturæ esse oportere, & tale, ut ipsum per se invitaret & alliceret appetitum animi, quem ὁρμὴν Græci vocant. Quid autem sit, quod ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non constat, deque eo est inter philosophos, cum summum bonum exquiritur, omnis dissensio. Totius enim quæstionis ejus, quæ habetur de finibus bonorum & malorum, cum quæritur, in his quid sit extremum & ultimum, fons reperiendus est, in quo sint prima invitamenta naturæ. Quo invento, omnis ab eo, quasi capite, de summo bono & malo disputatio ducitur.

VII. Voluptatis alii primum appetitum putant, & primam depulsionem doloris: alii censent primum adscitum, doloris vacuitatem, & primum declinatum, dolorem. Ab his alii, quæ prima secundum naturam nominant, proficiscuntur: in quibus numerant incolumitatem conservationemque omnium partium, valetudinem, sensus integros, doloris vacuitatem, vires, pulchritudinem, cæteraque generis ejusdem: quorum similia sunt prima in animis quasi virtutum igniculi & semina. Ex his tribus cum unum aliquod sit, quo primum natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellendum, nec quidquam omnino, præter hæc tria, possit esse: necesse est omnino officium aut fugiendi, aut sequendi, ad eorum aliquid referri, ut illa prudentia, quam artem vitæ esse diximus, in earum trium rerum aliqua versetur, a qua totius vitæ ducat exordium.

Ex eo autem, quod statuerit esse, quo primum natura moveatur, exsistet etiam recti ratio atque honesti, quæ cum uno aliquo ex tribus illis congruere possit: ut id honestum sit, facere omnia, aut voluptatis causa, etiam si eam non consequare; aut non dolendi, etiam si id assequi nequeas; aut eorum, quæ secundum naturam, adipiscendi. Ita fit, ut, quanta differentia est in principiis naturalibus, tanta sit in finibus bonorum malorumque dissimilitudo. Alii (11) rursus iisdem a principiis omne officium

quidem artibus Stoici fatentur: sic enim ajunt, πᾶσα τέχνη καὶ δύναμις προηγουμένων τινῶν ἐστι θεωρητική. Sed addunt, ut ex eo genere sejungant sapientiam, id est, artem vivendi, ἔτεσι μὲν μὴ ἐμπεσοῦσι τοῖς θεωρουμένοις καὶ αὐτὴ alioqui ἀναγκαίως, inquiunt: ἡ αὐτῆς γένηται θεωρητική: id est: nulla ars est, nullaque facultas, quæ non in rebus quibusdam antecedentibus versetur, ac spectetur: quod verum est, quando non est ea ejusdem generis sive formæ, cujus res illæ quas ipsa tuetur: alioqui, necessario ipsa in se converteretur, a seque proficisceretur. Quod si de effectionibus agatur, meminerimus quid lib. III. dictum sit a Catone, sapientiam non foris petere extremum, id est, artis effectionem: eam enim & animi magnitudinem complecti, & justitiam, & uno nomine omnes numeros virtutis continere, quod idem in cæteris artibus non fiat. Fatentur ergo id de reliquis artibus Stoici: de arte vivendi negant. Dum ergo progredietur, quasi hoc constituto, Carneades, docens in primis illis suis naturalibus versari, indeque constitui sapientiam, frustra ex minime concessis progreditur, si cum Stoicis agat. Peripatetici id libentissime amplectuntur, quibus in virtute satis esse causæ non videtur, ut beatam vitam efficiat. Omnes a recta via deflectentes, labuntur, ac in contentiosas incidunt disputationes, e quibus se non bene extricant. *Morelius.*

(11) *Alii rursus iisdem a principiis omne officium referunt*) Junctos fines bonorum exposuerunt nonnulli: alii ad voluptatem virtutem adjungentes; alii ad doloris vacuitatem; alii ad prima naturæ: quæ Varroni, ut ait Augustinus, primigenia nominabantur. Varro autem longius has producebat sen-

tene

cium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa secundum naturam obtinenda.

Expositis jam igitur sex de summo bono sententiis, trium proximarum hi principes; voluptatis, Aristippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus iis, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defensor, disserendi causa, fuit. Superiores tres erant, quæ esse possent: quarum est una sola defensa, eaque vehementer. Nam voluptatis causa facere (12) omnia, cum, etiam si nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi, per se expetendum, & honestum, & solum bonum sit, nemo dicit. Ne vitationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetendis putavit, ne si etiam evitare posset. At vero facere omnia, ut adipiscamur quæ secundum naturam sint, etiam si ea non assequamur, id esse & honestum, & solum per se expetendum, & solum bonum Stoici dicunt.

VIII. Sex igitur hæ sunt simplices de summo bonorum malorumque sententiæ: duæ sine patrono, quatuor defensæ. Junctæ autem & duplices expositiones summi boni tres omnino fuerunt: nec vero plures, si penitus rerum naturam videas, esse potuerunt. Nam aut voluptas adjungi potest ad honestatem, ut Calliphoni, Dinomachoque placuit: aut doloris vacuitas, ut Diodoro; aut prima naturæ, ut antiquis: quos eosdem Academicos & Peripateticos nominamus. Sed quoniam non possunt omnia simul dici, hæc in præsentia nota esse debebunt, voluptatem semovendam esse: *quando* ad majora quædam, ut jam apparebit, nati sumus. De *vacuitate doloris* eadem fere dici solent, quæ de voluptate. Quoniam (13) igitur & de voluptate cum Torquato, & de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum: primum, quæ contra *voluptatem* dicta sunt, eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris.

Nec vero alia sunt quærenda contra Carneadeam *illam sententiam*. Quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet honestate: nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiæ constare possunt. Conjunctio autem cum honestate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipsum hone-

---

tentias. Aut enim cum ad voluptatem accedit virtus, ita accedere potest, ut præferatur, aut ut postponatur, aut ut juncta æquetur: ita tres existent sententiæ. Præterea ex adjunctione ejusdem virtutis cum primigeniis illis aliæ tres: & si conferatur quoque cum Epicuri voluptate, tres insuper emergent: quæ omnes in duodenarium numerum sententiarum excurrunt. Cicero eas enumerat non quæ esse potuerunt, quod Varro facit: sed simpliciter quæ fuerunt, defensoresque invenerunt inter alicujus nominis philosophos. *Idem*.

(12) *Facere omnia*, cum, *etiamsi*) Locum sic lege, *Nam voluptatis causa facere omnia, ut, etiamsi nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi per se expetendum, & honestum, & solum bonum sit, nemo dicit*. Hanc mutationem mens Tullii videtur flagitare. *Davisius*.

(13) *Quoniam igitur & de voluptate cum Torquato*) Certe Cicero, cum illa scriberet, oblitus erat, non se, sed Pisonem loqui, inquit Muretus, *Var. Lect.* XIV. 20. Sed videtur Muretus ipse oblivisci, qui sic mos Dialogorum. Vide A. Schotti Tull. Quæst. IV. 5.

honestum, quod amplecti vult, efficit turpe. Ad eas enim res referre quæ agas, quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat esse; altera versetur in levissima parte naturæ; obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis.

Restant Stoici, qui cum a Peripateticis & Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res secuti sunt. Hos contra singulos dici est melius. Sed nunc, quod agimus. De illis, cum volemus.

Democriti autem securitas, quæ est animi tanquam tranquillitas, quam appellant ἀθυμίαν, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas ea ipsa est beata vita. Quærimus autem, non quæ sit, sed unde sit. Jam explosæ ejectæque sententiæ Pyrrhonis, Aristonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendæ omnino non fuerunt. Nam cum omnis hæc quæstio de finibus, & quasi de extremis bonorum & malorum, ab eo proficiscatur, quod diximus naturæ esse aptum & accommodatum, quodque ipsum per se primum appetatur: hoc totum & ii tollunt, qui in rebus iis, in quibus nihil aut honestum, aut turpe sit, negant esse ullam causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse: & Herillus, si ita sensit, nihil esse bonum, præter scientiam, omnem consilii capiendi causam inventionemque officii sustulit. Sic, exclusis sententiis reliquorum, cum præterea nulla esse possit, hæc antiquorum valeat necesse est.

IX. Ergo instituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium. Omne animal se ipsum diligit, &, simul ac ortum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet, atque ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit. Hanc initio constitutionem confusam habet & incertam, ut tantummodo se tueatur, qualecumque sit: sed nec quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit, intelligit. Cum autem processit paulum, & quatenus quidquid se attingat, ad seque pertineat, perspicere cœpit; tum sensim incipit progredi, seseque agnoscere, & intelligere quam ob causam habeat eum, quem diximus animi appetitum: cœptatque & ea, quæ naturæ apta sentit, appetere, & propulsare contraria. Ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturæ est accommodatum. Ita finis bonorum existit, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possit, ad naturamque accommodatissime.

Quoniam autem sua cujusque animantis natura est, necesse est quoque finem omnium hunc esse, ut natura expleatur. Nihil enim prohibet, quædam esse & inter se animalibus reliquis, & cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. Sed extrema illa & summa, quæ quærimus, inter animalium genera distincta & dispertita sunt, & sua cuique propria, & ad id apta, quod cujusque natura desiderat.

Quare cum dicimus, omnibus animalibus extremum esse, secundum naturam vivere; non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in

aliqua ſcientia verſentur, ſcientiam autem ſuam cujusque artis eſſe: ſic commune animalium omnium ſecundum naturam vivere, ſed naturas eſſe diverſas, ut aliud equo ſit natura, aliud bovi, aliud homini, & tamen in omnibus ſumma communis, & quidem non ſolum in animalibus, ſed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, & tuetur: in quibus videmus, ea, quæ gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipſa ſibi per ſe, quæ (14) ad vivendum creſcendumque valeant, & ſuo genere perveniant ad extremum. Ut jam liceat una comprehenſione omnia complecti; non dubitemque dicere, omnem naturam eſſe conſervatricem ſui, idque habere propoſitum quaſi finem & extremum, ſe ut cuſtodiat quam in optimo ſui generis ſtatu: ut neceſſe ſit, omnium rerum, quæ natura vigeant, ſimilem eſſe finem, non eundem. Ex quo intelligi debet, homini id eſſe in bonis ultimum, ſecundum naturam vivere: quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta & nihil requirente. Hæc igitur nobis explicanda ſunt: ſed ſi enodatius, vos ignoſcetis. Hujus enim ætati, & huic, nunc hoc primum fortaſſe audienti, ſervire debemus. Ita prorſus, inquam. Etſi ea quidem, quæ adhuc dixiſti, quamvis ad ætatem recte iſto modo dicerentur.

X. Expoſita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur iſta ſe res ita habeat, ut dixi, deinceps demonſtrandum eſt. Quamobrem ordiamur ab eo, quod primum poſui, quod idem reapſe primum eſt, ut intelligamus, omne animal ſeipſum diligere. Quod quanquam dubitationem non habet, (eſt enim infixum in ipſa natura, comprehenditur *ſuis cujuſque* ſenſibus, ſic, ut, contra ſi quis dicere velit, non audiatur) tamen, ne quid prætermittamus, rationes quoque, cur hoc ita ſit, afferendas puto. Etſi qui poteſt intelligi aut cogitari, eſſe aliquod animal, quod ſe oderit? Res enim concurrent contrariæ. Nam cum appetitus ille *animi* aliquid ad ſe trahere cœperit conſulto, quod ſibi obſit, quia ſit ſibi inimicus: cum id ſua cauſa faciet; & oderit ſe, & ſimul diliget: quod fieri non poteſt. Neceſſe eſt quidem, ſi quis ſibi ipſi inimicus eſt, eum, quæ bona ſunt, mala putare: bona contra, quæ mala: & quæ appetenda, fugere: & quæ fugienda, appetere: quæ ſine dubio vitæ ſunt everſio. Neque enim, ſi nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quærant, aut, ut ille apud (15) Terentium, qui decrevit *tantiſper ſe minus injuriæ ſuo gnato facere*, ut ait ipſe, *dum fiat miſer*, inimicus ipſe ſibi putandus eſt.

Sed alii dolore moventur, alii cupiditate: iracundiæ etiam multi efferuntur: & cum in mala ſcientes irruunt, tamen ſe optime ſibi conſulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi ſic (16) uſus eſt: tibi ut opus eſt facto, face.

Ve-

(14) *Qua ad vivendum*) Omnino legendum, *quo ad vivendum*. Daviſius.

(15) *Apud Terentium*) Heautontim. Act. I. Sc. I. 95.

(16) *Mihi ſic*) Ibid. I. 1. 28.

Velut, qui ipsi sibi bellum indixissent, cruciari dies, noctes torqueri vellent: nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam, quod sese male rebus suis consuluisse dicerent. Eorum enim hæc est querela, qui sibi cari sunt, seseque diligunt. Quare, quotiescumque dicetur male de se quis mereri, sibique esse inimicus atque hostis, vitam denique fugere, intelligatur aliquam subesse ejusmodi causam, ut ex eo ipso possit intelligi, sibi quemque esse carum. Nec vero id satis est, neminem esse, qui ipse se oderit: sed illud quoque intelligendum est, neminem esse, qui, quo modo se habeat, nihil sua censeat interesse. Tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores sumus, item in nobismetipsis, quemadmodum affecti simus, nihil nostra arbitramur interesse.

XI. Atque etiam illud, si quis dicere velit, perabsurdum sit: ita diligi a se quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligat. Hoc cum in amicitiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomodocumque dicitur, intelligi tamen quid dicatur potest. In nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratia, propter voluptatem, nos amemus. Propter nos enim illam, non propter eam nosmetipsos diligimus.

Quanquam quid est, quod magis perspicuum sit, non modo carum sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? Quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet,

Non refugiat timido sanguen (17), atque exalbescat metu?

Etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturæ tam valde perhorrescere: quod item est reprehendendum in dolore: sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorrere. Idque quo magis quidam ita faciunt, ut jure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum est, hæc ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quædam essent modica natura. Nec vero dico eorum metum mortis, qui quia privari se vita bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: in parvis enim sæpe, qui nihil eorum cogitant, si quando his ludentes minamur præcipitaturos alicunde, extimescunt. Quin etiam feræ, inquit Pacuvius,

Quibus abest ad præcavendum intelligendi astutia,

sibi injecto terrore mortis horrescunt.

Quis autem de ipso sapiente aliter existimat, quin, etiam cum decreverit

(17) *Sanguen*) Neutro genere. Sic Lucretius, I. 838.

verit esse moriendum, tamen discessu a suis atque ipsa relinquenda luce moveatur? Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturæ, cum & mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant: & angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute: & ea perferant, quæ Philoctetam videmus in fabulis: qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat (18) tamen vitam aucupio sagittarum:

Configebat tardus celeres, stans volantes,

ut apud Accium est,

Pinnarumque contextu corpori tegumenta faciebat.

De hominum genere, aut omnino de animalium loquor: cum arborum & stirpium eadem pæne natura sit: sive, ut (19) doctissimis viris visum est, major aliqua causa atque divinior hanc vim ingenuit, sive hoc ita sit fortuito. Videamus ea, quæ terra gignit, corticibus & radicibus valida servari; quod contingit animalibus sensuum distributione, & quadam compactione membrorum. Qua quidem de re, quanquam assentior iis, qui hæc omnia regi natura putant; quæ si natura negligat, ipsa esse non possint: tamen concedo, ut, qui de hoc dissentiunt, existiment quod velint, ac vel hoc intelligant, si quando naturam hominis dicam, hominem dicere me. Nihil enim hoc differt. Nam prius poterit a se quisque discedere, quam appetitum earum rerum, quæ sibi conducant, amittere. Jure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt, & illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturæ, qua se ipsi diligunt.

XII. Deinceps videndum est, quoniam satis apertum est sibi quemque natura esse carum, quæ sit hominis natura. Id est enim, de quo quærimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore animoque constare, cum primæ sint animi partes, secundæ corporis. Deinde id quoque videmus, & ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut & sensibus instructus sit, & habeat præstantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quædam vis rationis, & cognitionis, & scientiæ, virtutumque omnium. Nam quæ corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, & cognitionem habent faciliorem. Itaque ab his ordiamur.

Corporis igitur nostri partes, totaque figura, & forma, & statura, quam apta

(18) *Propagabat tamen vitam*) Inde, ait Seneca, illud Mæcenatis turpissimum votum, quo & debilitatem non recusat, & deformitatem, & novissime acutam crucem, dummodo inter hæc mala spiritus prorogetur.

Debilem facito manu,
Debilem pede, coxa:
Tuber astrue gibberum,
Lubricos quate dentes,
Vita dum superest, bene est.
Hanc mihi, vel acutam,
Si das, sustineo crucem. Muret.

(19) *Sive, ut doctissimis*) Vetus. *sive enim, ut doctissimis* &c. *Morelius*. Sic etiam Gujetus ac Davisius, qui mutata nostrorum quatuor editorum interpunctione, maluit, *Sive enim, ut doctissimis viris visum est, major aliqua causa atque divinior hanc vim ingenuit, sive hoc ita sit* (Vict. & Man. *sit*) *fortuito; videamus* &c.

apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures, & reliquæ partes, quales propriæ sunt hominis, intelligatur: sed certe opus est ea valere & vigere, naturales motus usus que habere, ut nec absit quid eorum, nec ægrum debilitatumve sit. Id enim natura desiderat. Est etiam actio quædam corporis, quæ motus & status naturæ congruentes tenet: in quibus si peccetur distortione & depravatione quadam, aut motu statuve deformi, ut si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse, & hominem ex homine exuens naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quædam, & flexi fractique motus, quales protervorum hominum aut mollium esse solent, contra naturam sunt: ut, etiam si animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e contrario moderati æquabilesque habitus, affectiones, ususque corporis, apta esse ad naturam videntur.

Jam vero animus non esse solum, sed etiam cujusdam modi debet esse, ut & omnes partes habeat incolumes, & de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cujusque virtus, ut ne quid impediat, quo minus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quæ subjectæ sunt sensibus.

XIII. Animi autem, & ejus animi partis, quæ princeps est, quæque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quæ ingenerantur suapte natura, appellanturque non voluntariæ: alterum earum, quæ in voluntate positæ, magis (20) proprio nomine appellari solent: quarum est excellens in animorum laude præstantia. Prioris (21) generis est docilitas, memoria: quæ fere omnia appellantur uno ingenii nomine: easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. Alterum autem genus est magnarum verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, justitiam, & reliquas ejusdem generis.

Et summatim quidem hæc erant de corpore animoque dicenda: quibus quasi informatum est, quod hominis natura postulet. Ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque & in animo & in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, & in iis esse ad bene vivendum momenta maxima. Nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, cariores que, quo perfectiores sint, & magis in suo genere laudabiles. Ea enim vita expetitur, quæ sit animi corporisque expleta virtutibus: in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum sit extremum. Quo cognito, dubitari non potest, quin, cum ipsi homines sibi

(20) *Magis* proprio *nomine*) Lego *magis* proprie eo *nomine*. Davisius.

(21) *Prioris generis est docilitas, memoria: quæ fere omnia* &c.) Vox *omnia* videtur postulare, ut plures duabus res antea nominarentur. Ciceronem igitur scripsisse censeo, *prioris generis est docilitas, memoria, cætera* (vel *similia*) *quæ fere omnia* &c. *Pearcius*.

sibi sint per se & sua sponte cari, partes quoque & corporis, & animi, & earum rerum, quæ sunt in utriusque motu & statu, sua caritate colantur, & per se ipsæ appetantur.

Quibus expositis, facilis est conjectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quæ plurimum habent dignitatis: ut optimæ cujusque partis, quæ per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. Ita fiet, ut animi virtus corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariæ: quæ quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur; qua nihil est in homine divinius. Etenim omnium rerum, quas & creat natura, & tuetur, quæ aut sine animo sint, aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est: ut non inscite illud dictum videatur in sue (22), animam illi pecudi datam pro sale, ne putresceret.

XIV. Sunt autem bestiæ quædam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis: in quibus non corporum solum, ut in suibus, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. In homine autem summa omnis animi est, & in animo, rationis: ex qua virtus est, quæ rationis absolutio definitur: quam etiam atque etiam explicandam putant.

Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quædam & perfectio est, non dissimilis animantium. Itaque & vivere vitem & mori dicimus: arboremque & novellam, & vetulam, & vigere, & senescere. *Ex quo* non est alienum, ut animantibus, sic illis (23) & apta *quædam ad naturam* aptare, & aliena: earumque augendarum & alendarum quandam cultricem esse, quæ sit scientia atque ars agricolarum, quæ circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo (24) possit ire: ut ipsæ vites, si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur. Et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. In ipsa enim parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur.

At vero si ad vitem sensus accesserit, ut appetitum quendam habeat, & per se ipsa moveatur, quid facturam putas? An ea, quæ per vinitorem antea consequebatur, & per se ipsam curabit? Sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos eorumque omnium appetitum, &, si qua sint ei membra adjuncta, tueatur? Sic ad illa, quæ semper habuit, junget ea, quæ postea accesserint: nec eundem finem habebit, quem cultor ejus habebat: sed volet secundum eam naturam, quæ postea ei adjuncta sit, vivere. Ita similis erit finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen.

(22) *In sue, animam*) Varro idem habet lib. II. de R. R. cap. 4. & Plinius, VIII. 97. Chrysippum hujus dicti auctorem facit Cic. de Nat. Deor. II. 64.

(23) *Illis & apta quædam ad naturam aptare*) Lego quam minima mutatione; *illis & apta quadam natura putare & aliena*. Sic omnia fiunt plana. *Davisius*.

(24) *Eo possit ire*) Legerim *eo* possint *ire*; scilicet arbores &c. *Idem*.

men. Non enim jam stirpis bonum quæret, sed animalis. Quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus hominis: non necesse est, & illa pristina manere, ut tuenda? & inter (25) hæc multo esse cariora, quæ accesserint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletione naturæ summi boni finem consistere, cum longe multumque præstet mens atque ratio? Sic & extremum omnium appetendorum, atque ductum a prima commendatione naturæ, multis gradibus adscendit, ut ad summum perveniret: quod cumulatur ex integritate corporis, & ex mentis ratione perfecta.

XV. Cum igitur ea sit, quam exposui, forma naturæ: si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret, judicareque posset quæ vis & totius esset naturæ & partium singularum, continuo videret quid esset hoc quod quærimus, omnium rerum, quas expetimus, summum & ultimum; nec ulla in re peccare posset. Nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspici, nec cognosci potest. Progredientibus autem ætatibus, sensim tardeve potius quasi nosmetipsos cognoscimus. Itaque illa prima commendatio, quæ a natura nostri facta est, nobis obscura & incerta est: primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus. Cum autem dispicere cœperimus & sentire quid simus, & quid animantibus cæteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad quæ nati sumus.

Quam similitudinem videmus in bestiis; quæ primo, in quo loco natæ sunt, ex eo se non commovent: deinde suo quæque appetitu movetur. Serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis: suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem. Quæ similitudo in genere etiam humano apparet. Parvi enim primo ortu sic jacent, tanquam omnino sine animo sint. Cum autem paulum firmitatis accesserit, & animo utuntur, & sensibus, conituntur que, ut sese erigant, & manibus utantur: & eos agnoscunt, a quibus educantur: deinde æqualibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum, fabellarumque auditione ducuntur: deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt: animadvertuntque ea, quæ domi fiunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid & discere: & eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina: quibusque rebus cum æqualibus decertant, si vincunt, efferunt se lætitia; victi debilitantur, animosque demittunt. Quorum sine causa fieri nihil putandum est.

Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque causam parvi virtutum simulacris,

(25) *Et inter hæc multo esse cariora*) Si quæras, inter quæ? nemo (ait Davisius) responderit. Legit igitur, *insuper hæc*, vel *nuper hæc*, vice vocum *inter hæc*. Ego vero nihil mutandum esse opinor: nam voces *inter hæc* idem valent ac *interea*. Exempla hujusmodi locutionis suppeditabit Stephani Thesaurus. *Pearcius*.

quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. Sunt enim prima elementa naturæ: quibus auctis, virtutis (26) quasi carmen efficitur. Nam cum ita nati factique simus, ut & agendi aliquid, & diligendi aliquos, & liberalitatis, & referendæ gratiæ principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos: non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem subsequens, ad naturæ perveniat extremum. Nam, ut sæpe jam dixi, in infirma ætate imbecillaque mente vis naturæ per caliginem cernitur. Cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturæ vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata.

XVI. Intrandum est igitur in rerum naturam, & penitus, quid ea postulet, pervidendum. Aliter enim nosmetipsos nosse non possumus. Quod præceptum quia majus erat quam ut ab homine videretur, idcirco assignatum est Deo. Jubet igitur nos Pythius Apollo *noscere nosmetipsos*. Cognitio autem hæc est una, ut vim nostri corporis animique norimus, sequamurque eam vitam, quæ rebus ipsis perfruatur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quæ dixi, quam perfectissima a natura haberemus: confitendum est, cum id adepti simus, quod appetitum sit, in eo quasi ultimo consistere naturam, atque id esse summum bonum: quod certe universum sua sponte ipsum expeti, & propter se, *necesse* est, quoniam ante demonstratum est, etiam singulas ejus *partes esse per se expetendas*.

In enumerandis autem corporis commodis si quis prætermissam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus quæstio differatur. Utrum enim sit voluptas in iis rebus, quas primas secundum naturam esse *diximus*, necne sit, ad id, quod agimus, nihil interest. *Si enim (ut mihi quidem videtur)* non explet bona naturæ voluptas, jure prætermissa est. Sin est in ea, quod quidam volunt, nihil impedit nostram hanc comprehensionem summi boni. Quæ enim constituta sunt prima naturæ, ad ea si voluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem summi boni, quæ est proposita, mutaverit.

XVII. Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturæ. Nunc autem aliud jam argumentandi sequamur genus, ut non solum, quia nos diligamus, sed quia cujusque partis naturæ & in corpore & in animo sua quæque vis est: idcirco in his rebus summa nostra sponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar,

(26) *Virtutis quasi carmen efficitur*) J. Fr. Gronovius reponit, *virtutis quasi germen efficitur*. Lubens equidem fateor mihi vulgatam lectionem satis non facere: non enim *elementa* de literis intelligi possunt, siquidem ex iis, non *auctis*, sed conjunctis & ordine certo dispositis, efficitur carmen. Forsan, *quibus auctis*, *virtutis quasi* cacumen *efficitur*. Lambin.

diar, videsne, ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendant & elaborent, si efficere possint, ut aut non appareat corporis vitium, aut quam minimum appareat? multosque etiam dolores curationis causa perferant? ut, si ipse usus membrorum non modo non major, verum etiam minor futurus sit, eorum tamen species ad naturam revertatur? Etenim cum omnes natura totos se expetendos putent, nec id ob aliam rem, sed propter ipsos: necesse est ejus etiam partes propter se expeti, quod universum propter se expetatur.

Quid? in motu & in statu corporis nihilne est, quod animadvertendum esse ipsa natura judicet? Quemadmodum quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit: nihilne est in his rebus, quod dignum libero aut indignum esse ducamus? Nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturæ legem & modum contempsisse? Et, quoniam hæc ducuntur de corpore, quid est, cur non recte pulchritudo etiam ipsa propter se expetenda ducatur? Nam si pravitatem imminutionemque corporis propter se fugiendam putamus: cur non etiam, ac fortasse magis, propter se formæ dignitatem sequamur? Et, si turpitudinem fugimus in statu & motu corporis, quid est, cur pulchritudinem non sequamur? Atque etiam valetudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter se expetemus. Quoniam enim natura suis omnibus expleri partibus vult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura: quæ tota perturbatur, si aut ægrum corpus est, aut dolet, aut caret viribus.

XVIII. Videamus animi partes; quarum est adspectus illustrior: quæ quo sunt excelsiores, eo dant clariora indicia naturæ. Tantus est igitur innatus in nobis cognitionis amor & scientiæ, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendisque deterreantur? ut pulsi requirant, & aliquid scire se gaudeant? ut aliis narrare gestiant? ut pompa, ludis, atque ejusmodi spectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem & sitim perferant? Quid vero? qui ingenuis studiis atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valetudinis nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsa cognitione & scientia captos? & cum maximis curis & laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant, voluptatem?

Mihi quidem Homerus hujusmodi quiddam vidisse videtur in iis, quæ de Sirenum cantibus finxerit. Neque enim vocum suavitate videntur, aut novitate quadam & varietate cantandi revocare eos solitæ, qui prætervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur; ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhærescerent. Ita enim invitant Ulyssem: (nam verti, ut quædam Homeri (27), sic istum ipsum locum)

(27) *Homeri*) Vid. Mureti Var. Lect. XIV. 20.

O decus Argolicum, quin puppim flectis Ulysses,
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus?
Nam nemo hæc unquam est transvectus cærula cursu,
Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus;
Post variis avido satiatus pectore musis,
Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli, clademque tenemus,
Græcia quam Trojæ divino numine vexit;
Omniaque e latis rerum vestigia terris.

Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur. Scientiam pollicentur: quam non erat mirum sapientiæ cupido patria esse cariorem. Atque omnia quidem scire, cujuscumque modi sunt, cupere, curiosorum: duci vero majorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiæ, summorum virorum est putandum.

XIX. Quem enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui dum in pulvere quædam describit attentius, ne patriam quidem captam esse senserit? Quantum Aristoxeni ingenium consumptum videmus in musicis? Quo studio Aristophanem (28) putamus ætatem in literis duxisse? Quid de Pythagora? Quid de Platone aut Democrito loquar, a quibus propter discendi cupiditatem videmus ultimas terras esse peragratas? quæ qui (29) non vident, nihil unquam magna cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea studia, quæ *dixi*, non intelligunt idcirco esse ea propter se expetenda, quod, nulla *utilitate* objecta, delectentur animi, atque ipsa scientia, etiam si incommoda *datura* sit, gaudeant.

Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? Ipsi enim quæramus a nobis, stellarum motus contemplationesque rerum *cælestium*, *eorumque* omnium, quæ naturæ obscuritate occultantur, *cognitiones*, quemadmodum nos moveant: & quid historia delectet, quam solemus persequi usque ad extremum: prætermissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero sum inscius, esse utilitatem in historia, non modo voluptatem. Quid, cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci potest, cum voluptate legimus? Quid, cum volumus nomina eorum, qui quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa præterea minime necessaria? Quid, quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique, delectentur historia? maximeque eos videre possumus res gestas audire & legere velle, qui a spe gerendi absunt, confecti senectute. Quocirca

(28) *Aristophanem*) Aristophanem, non poetam comicum, sed grammaticum Byzantinum vult, de quo Suidas & alii. Vide Cl. Fabricium Bibl. Græc. *Davisius*.

(29) *Quæ qui non vident, nihil unquam magna cognitione dignum amaverunt*) Quid sit *magna cognitio*, quidve huc faciat *vident*, haud intelligo. Forsan a Tullii manu fuit, *quæ qui non* laudent, vel *quæ qui non* mirentur, *nihil unquam* magnum aut *cognitione dignum amaverunt*. Codices autem nihil adjuvant. *Idem*.

ea intelligi necesse est, in ipsis rebus, quæ discuntur & cognoscuntur, invitamenta inesse, quibus ad discendum cognoscendumque moveamur.

Ac veteres quidem philosophi, in beatorum insulis, fingunt, qualis natura (30) sit vita sapientium, quos cura omni liberatos, nullum necessarium vitæ cultum aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi ut omne tempus in quærendo ac discendo, in naturæ cognitione consumant. Nos autem non solum beatæ vitæ istam oblectationem videmus, sed etiam levamentum miseriarum. Itaque multi cum in potestate essent hostium aut tyrannorum; multi in custodia, multi in exilio, dolorem suum doctrinæ studiis levaverunt.

Princeps hujus civitatis Phalereus Demetrius cum patria pulsus esset injuria, ad Ptolemæum se regem Alexandriam contulit. Qui cum in hac ipsa philosophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastique esset auditor, multa præclara in illo calamitoso otio scripsit, non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus: sed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, prætorio, erudito homine, oculis capto, sæpe audiebam, cum se lucis magis quam utilitatis desiderio moveri diceret. Somnum denique nobis, nisi requietem corporibus & medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum: aufert enim sensus, actionemque tollit omnem. Itaque, si aut requietem natura non quæreret, aut eam posset alia quadam ratione consequi, a facile pateremur; qui etiam nunc agendi aliquid, discendique causa, prope contra naturam vigilias suscipere soleamus.

XX. Sunt autem clariora, vel plane perspicua, nec dubitanda indicia naturæ, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam possit pati. Facile est hæc cernere in primis puerorum ætatulis. Quanquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar: tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime se arbitrentur naturæ b voluptatem posse cognoscere. Videmus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint: cum vero paulum processerint, lusionibus vel laboriosis delectantur, ut ne verberibus quidem deterreri possint. Eaque cupiditas agendi aliquid adolescit una cum ætatibus. Itaque, ne si jucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari: idque si accidat, mortis instar putemus.

Quin etiam inertissimos homines, nescio qua singulari nequitia præditos, videmus tamen & animo & corpore moveri semper, &, cum re nulla impediantur necessaria, aut alveolum poscere, aut quærere quempiam ludum, aut sermonem aliquem requirere: cumque non habeant ingenuas ex

(30) *Qualis natura sit vita sapientium*) Omnino legendum, *qualis futura sit* &c. quod recte monuit J. Clericus ad Æschinis Axioch. §. 17. *Idem.*

a Lamb. *facile nos eo carere*

b Idem. *voluntatem*

ex doctrina oblectationes, circulos (31) aliquos & semicirculos consectari. Ne bestiæ quidem, quas delectationis causa concludimus, cum copiosius alantur, quam si essent liberæ, facile patiuntur sese contineri: motusque solutos & vagos, a natura sibi tributos, requirunt.

Itaque, ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus possit paratissimis vesci voluptatibus. Nam aut privatim aliquid gerere malunt: aut, qui altiore animo sunt, capessunt rempublicam honoribus imperiisque adipiscendis, aut totos se ad studia doctrinæ conferunt. Qua in vita, tantum abest ut voluptates consectentur, etiam curas, sollicitudines, vigilias perferunt: optimaque parte hominis, quæ in nobis divina ducenda est, ingenii & mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes, nec fugientes laborem. Nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quæ sunt ab antiquis repertæ, aut investigationem novarum: quo studio cum satiari non possunt, omnium cæterarum rerum obliti; nihil abjectum, nihil humile cogitant: tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate aut voluptate dirigunt, tamen in rebus quærendis explicandisque naturis ætates conterere videamus.

XXI. Ergo hoc quidem apparet, nos ad agendum esse natos. Actionum autem genera plura, ut obscurentur etiam minora majoribus. Maximæ autem sunt, primum, ut mihi quidem videtur, & iis, quorum nunc in ratione versamur, consideratio cognitiove rerum cælestium, & earum, quas a natura occultatas & latentes indagare ratio potest: deinde rerumpublicarum (32) administratio aut administrandi sciendique prudens, *temperata*, fortis, & justa ratio, reliquæque virtutes, & actiones virtutibus congruentes; quæ uno verbo complexi omnia, *honesta* dicimus: ad quorum etiam cognitionem & usum jam corroborati, natura ipsa præeunte deducimur. Omnium enim rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus usa augentur: nec sine causa: in primo enim ortu inest teneritas & mollities quædam, ut nec res videre optimas, nec agere possint. Virtutis enim beatæque vitæ, quæ duo maxime expetenda sunt, serius lumen apparet: multo etiam serius, ut plane, qualia sint, intelligantur. Præclare enim Plato (33), *Beatum, cui etiam in senectute contigerit, ut sapientiam verasque opiniones assequi possit.*

Quare, quoniam de primis naturæ commodis satis dictum est, nunc de majoribus, consequentibusque videamus. Natura igitur corpus quidem hominis sic & genuit, & formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia pro-

(31) *Circulos aliquos & sessiunculas consectari*) Sic MSS. Scalig. & Elienf. quod Grutero recte perplacebat. Vulgo *semicirculos*. Hæc autem vox in tali sensu, qualem locus postulat, non usurpatur. *Idem*.

(32) *Rerumpub. administratio, aut administrandi sciendique prudens*) Etsi nihil mutavi, tamen, nisi prorsus nihil in literis video, rectius est *administrandi scientia, rum prudens* &c. Sic in vetere libro. *P. Manut.*

(33) *Plato* 9 II. de Leg.

progrediente ætate fingeret; neque sane multum adjumentis externis & adventitiis uteretur. Animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus. Sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adjumento ullo ad suam conformationem indigeret. Quod autem in homine præstantissimum atque optimum est, id deseruit. Etsi dedit talem mentem, quæ omnem virtutem jam accipere posset, ingenuitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum, & quasi instituit docere, & induxit in ea, quæ inerant, tanquam elementa virtutis. Sed virtutem ipsam inchoavit: nihil amplius.

Itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) ad ea principia, quæ accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paulo, magisque ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis ea, quæ diximus: quibus tantum præstat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari possit, quid intersit. Itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium, ad virtutem & ad eas actiones, quæ virtuti sunt consentaneæ, refertur: eaque omnia, quæ aut ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine *honesta* dicuntur. Quorum omnium quæque sint notitiæ, quæque significentur rerum vocabulis, quæque cujusque vis & natura sit, mox videbimus.

XXII. Hoc autem loco tantum explicemus, hæc, honesta quæ dico, præterquam quod nosmetipsos diligamus, præterea suapte natura per se esse expetenda. Indicant pueri: in quibus, ut in speculis, natura cernitur. Quanta studia decertantium sunt? quantaque ipsa certamina? ut illi efferuntur lætitia, cum vicerint? ut pudet victos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari? quos illi labores non perferunt, ut æqualium principes sint? quæ memoria est in his bene merentium? quæ referendæ gratiæ cupiditas? Atque ea in optima quaque indole maxime apparent: in qua hæc honesta, quæ intelligimus, a natura tanquam adumbrantur, sed hæc in pueris expressa.

In iis vero ætatibus, quæ jam confirmatæ sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moveatur & offensione turpitudinis, & comprobatione honestatis? Quis est, qui non oderit libidinosam, protervam adolescentiam? Quis contra in illa ætate pudorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligat? Quis Pullum Numitorem, Fregellanum, proditorem, quanquam reipublicæ nostræ profuit, non odit? Quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? Cui Tubuli nomen odio non est? Quis Aristidem mortuum non diligit?

An obliviscimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem & ad decus nati, suscepti, instituti sumus? Qui clamores vulgi atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur?

Ego sum Orestes.

contraque ab altero,

Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes.

(34) Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi: ambos ergo una vivere precamur. Quoties hoc agitur, quandove, nisi admirationibus maximis? Nemo est igitur, qui non hanc affectionem animi probet atque laudet, qua non modo utilitas nulla quæritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides.

Talibus exemplis non fictæ solum fabulæ, verum etiam historiæ refertæ sunt, & quidem maxime nostræ. Nos enim ad sacra Idæa accipienda optimum virum delegimus: nos tutores (35) misimus regibus: nostri imperatores pro salute patriæ sua capita voverunt: nostri consules regem inimicissimum, mœnibus jam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: nostra in republica & quæ per vim oblatum stuprum voluntaria morte lueret, inventa est; & qui interficeret filiam, ne stupraretur: *quæ* quidem omnia, & innumerabilia præterea, quis est, qui non intelligat, & eos, qui fecerunt, dignitatis splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum, nosque, cum ea laudemus, nulla alia re, nisi honestate duci?

XXIII. Quibus rebus expositis (nec enim sum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus) sed his rebus concluditur profecto, & virtutes omnes, & honestum illud, quod ex his virtutibus exoritur, & in his hæret, esse per se expetendum. In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam conjunctio inter homines hominum, & quasi quædam societas & communicatio utilitatum, & ipsa caritas generis humani: quæ nata a primo satu, quo a procreatoribus nati diliguntur, & tota domus conjugio & stirpe conjungitur, serpit sensim foras cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiis; post vicinitatibus; tum civibus, & iis, qui publice socii atque amici sunt: deinde totius complexu gentis humanæ. Quæ animi affectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, societatem conjunctionis humanæ munifice & æque tuens, justitia dicitur: cui adjunctæ sunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quæque sunt generis ejusdem.

Atque hæc ita justitiæ propria sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. Nam cum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile atque populare, quod Græci πολιτικὸν vocant: quidquid aget quæque virtus, id a communitate, & ea, quam exposui, caritate at-

que

(34) *Cum autem etiam exitus* ab utroque *datur conturbato errantique regi*) Locus parum sanus. Jos. Scaliger emendabat, *cum autem etiam exitus utrique datur a conturbato erranteque rege*: quod Fr. Gujeto placet. Mihi legendum videtur, *cum autem etiam exitus* alterutri *datur* a *conturbato hærenteque rege*. Dubius scilicet erat Thoas, uter Orestes esset; quapropter non utrique, sed vel huic vel illi vitam concedebat. *Davisius*.

(35) *Nos tutores misimus regibus*) Pertinent hæc ad argenteum denarium M. Lepidi, in cujus una parte turrita imago Ægypti signata est cum literis ALEXANDREA; in altera inscriptio M. LEPIDUS. PONT. MAX. TUTOR. REG. Ex S. C. *Ursin.*

que societate humana non abhorrebit: vicissimque justitia, ut ipsa se fundat usu in cæteras virtutes, sic illas expetet. Servari enim justitia, nisi a forti viro, nisi a sapiente non potest. Qualis est igitur omnis hæc quam dico, conspiratio, consensusque virtutum, tale est illud ipsum honestum: quandoquidem honestum aut ipsa virtus est, aut res gesta virtute. Quibus in rebus vita consentiens, virtutibusque respondens, recta, & honesta, & constans, & naturæ congruens existimari potest.

Atque hæc conjunctio confusioque virtutum tamen a philosophis ratione quadam distinguitur. Nam cum ita copulatæ connexæque sunt, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari: tamen proprium suum cujusque munus est, ut fortitudo in laboribus periculisque cernatur: temperantia in prætermittendis voluptatibus: prudentia in delectu bonorum & malorum: justitia in suo cuique tribuendo. Quando igitur inest in omni virtute cura quædam quasi foras spectans, aliosque appetens atque complectens, exsistit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam societatem hominum esse volumus) propter se expetendi sint.

Atque eorum nihil est ejus generis, ut sit in fine atque extremo bonorum. Ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, quod est in iis, in quibus completur illud extremum; quæ sunt aut animi, aut corporis. Hæc autem, quæ sunt extriusecus, id est, quæ neque in animo sunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. Nec vero quisquam summum bonum assequi unquam posset, si omnia illa, quæ sunt extra, quanquam expetenda, summo bono continerentur.

XXIV. Quo modo igitur, inquies, verum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiæ, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hac videlicet ratione: quod ea, quæ externa sunt, iis tuemur officiis, quæ oriuntur a suo cujusque genere virtutis. Nam & amici cultus, & parentis, & qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est: quæ sunt orta virtutibus. Quæ quidem sapientes sequuntur, utentes tanquam duce natura. Non perfecti homines, & tamen ingeniis excellentibus præditi, excitantur sæpe gloria: quæ habet formam honestatis, & similitudinem. Quod si ipsam honestatem undique perfectam & absolutam, rem unam præclarissimam omnium maximeque laudandam, penitus viderent; quonam gaudio complerentur, cum tantopere ejus adumbrata opinione lætentur?

Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quæ acerrime concupivisset, tanta lætitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale victo: aut posteriorem Carthagine eversa? Quem Tiberina (36) decursio, festo illo die, tanto

(36) *Tiberina decursio*) Meliores codices *dissensio*, non *decursio*, habent. Sed quid prodest hoc animadvertisse, cum locus sit adhuc corruptissimus? Quare recte fuit in Asulana.

gaudio affecit, quanto L. Paulum, cum regem Persen captum adduceret, eodem flumine invectum?

Age nunc, Luci noster, exstrue animo altitudinem excellentiamque virtutum: jam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo erectoque viventes, semper sint beati: qui omnes motus fortunæ mutationesque rerum & temporum leves & imbecilles fore intelligant, si in virtutis certamen venerint. Illa enim, quæ sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis possit beata vita exsistere. Ita enim parvæ & exiguæ sunt istæ accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellæ in radio solis, sic istæ in virtutum splendore ne cernantur quidem.

Atque hoc ut vere dicitur, parva esse ad beate vivendum momenta ista corporis commodorum; sic nimis violentum est, nulla esse dicere. Qui enim sic disputant, obliti mihi videntur, quæ ipsi fecerint principia naturæ. Tribuendum igitur est his aliquid, dummodo, quantum tribuendum sit, intelligas. Est tamen philosophi, non tam gloriosa quam vera quærentis, nec pro nihilo putare ea, quæ secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur, & videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita parva sint, ut nulla esse videantur. Hæc est nec omnia spernentis præter virtutem, & virtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio. Denique hæc est undique completa & perfecta explicatio summi boni. Hinc cæteri particulas arripere conati, suam quisque videre voluit afferre sententiam.

XXV. Sæpe ab Aristotele, a Theophrasto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum scientia. Hoc uno captus Herillus scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. Multa sunt dicta ab antiquis de contemnendis ac despiciendis rebus humanis. *Hoc unum* Aristo tenuit: præter vitia atque virtutes negavit rem esse ullam aut fugiendam, aut expetendam. Positum est a nostris in iis rebus, quæ secundum

dum

---

lana editione, ut depravatus & mancus, notula signatus. Agitur autem de re, ut opinor, obscura, & parum ab antiquis auctoribus, quod sciam, pertractata. Quid enim juxta Tiberim, quod tantopere delectaret & gaudio afficeret, gereretur, non mihi valde compertum est. Declaratur autem verbis Ciceronis, magnas omnino corporis voluptates eo loco capi solitas, & eas quidem certo quodam die, quem festum ob eam rem agebant. Existimo sane posse fieri, ut aliquis, qui majore studio diligentiaque ritus & mores antiquorum observarit, aliquid, quod hunc locum illustret, invenerit; & hæc causa fuit, cur adnotarem: proposita enim hac quæstione, aut qui hoc deprehenderit, alios docere animum inducet, aut aliquorum ingenia ad id investigandum excitabuntur. Epigramma quoddam (ut quod ego hactenus indagavi, in medium proferam) satis argutum & elegans, sed parum integrum & purgatum Virgilii nomine legitur; in quo significatur turpes quasdam & obscœnas voluptates prope Tiberim exerceri solitas esse, ut de eadem fortasse re hic intelligi debeat, quod tamen non affirmo: nihil enim mihi de hoc compertum est. *Victorius*. Vide num huic loco conveniant piscatorii ludi, de quibus Festus meminit in voce *piscatorii*, aut ludi *Majuma*, de quibus mentio est apud Suidam. *Ursinus*. Ovidii versibus adductus sum, ut pro *dissensio* legendum putarem *decursio*: hoc facilius, quod Massæi & Tertii veteres libri comprobant. Erat autem festus ille dies, quem Romani in honorem Fortunæ celebrabant. Ovidius, Fast. VI. 773. *Man.*

dum naturam essent, non dolere. Hoc Hieronymus summum bonum esse dixit. At vero Callipho, & post eum Diodorus, cum alter voluptatem adamavisset, alter vacuitatem doloris; neuter honestate carere potuit, quæ est a nostris laudata maxime.

Quin etiam ipsi voluptarii diverticula quærant, & virtutes habeant in ore totos dies, voluptatemque primo duntaxat expeti dicant: deinde consuetudine quasi alteram naturam effici, qua impulsi multa faciunt, nullam quærentes voluptatem. Stoici restant. Hi quidem non unam aliquam aut alteram a nobis, sed totam ad se nostram philosophiam transtulerunt. Atque, ut reliqui fures, earum rerum, quas ceperunt, signa commutant: sic illi, ut sententiis nostris pro suis uterentur, nomina, tanquam rerum notas, mutaverunt. Ita relinquitur sola hæc disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus.

Quæ cum dixisset, paulumque institisset, Quid est, inquit? Satisne vobis videor pro meo jure in vestris auribus commentatus? Et ego, Tu vero, inquam, Piso, ut sæpe alias, sic hodie ita ista nosse visus es, ut, si tui copia nobis semper fieret, non multum Græcis supplicandum putarem. Quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, assentientem iis, qui multum in fortuna secunda aut adversa, multum in bonis aut malis corporis ponerent. Est ut dicis, inquit: sed hæc ab Antiocho, nostro familiari, dicuntur multo melius & fortius, quam a Stasea dicebantur. Quanquam ego non quæro, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulum cupio te abducere.

XXVI. Tum Lucius, Mihi vero ista valde probata sunt: quod item fratri puto. Tum mihi Piso, Quid ergo? inquit, dasne adolescenti veniam? An eum discere ea mavis, quæ cum præclare didicerit, nihil sciat? Ego vero isti, inquam, permitto. Sed nonne meministi, mihi licere probare ista, quæ sunt a te dicta? Quis enim potest ea, quæ probabilia videantur ei non probare? An vero, inquit, quisquam potest probare, quod perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non habet? Non est ista, inquam, Piso, magna dissensio. Nihil est enim aliud, quamobrem nihil percipi mihi posse videatur, nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale verum, quale falsum esse non possit. Itaque hæc cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. Sed hæc omittamus; habent enim & bene longam & satis litigiosam disputationem.

Illud mihi a te nimium festinanter dictum videtur, sapientes omnes esse semper beatos. Nescio quo modo prætervolavit oratio. Quod nisi ita efficitur: quæ Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus conjungi beatam vitam nullo modo posse putavit, vereor ne vera sint. Nam illud vehementer repugnat, eundem & beatum esse & multis malis oppressum. Hæc quo modo conveniant, non sane in-

telligo. Utrum igitur tibi non placet, inquit, virtutis tantam vim esse, ut ad beate vivendum se ipsa contenta sit? an, si id probas, ita fieri posse negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam malis quibusdam affecti, beati sint? Ego vero volo in virtute vim esse quam maximam: sed, quanta sit, alias: nunc tantum, possitne esse tanta, si quidquam extra virtutem habeatur in bonis.

Atqui, inquit, Si Stoicis concedis, ut virtus sola, si adsit, vitam efficiat beatam: concedis etiam Peripateticis. Quæ enim mala illi non audent appellare, aspera autem, & incommoda, & rejicienda, & aliena naturæ esse concedunt, ea nos mala dicimus, sed exigua & porro minima. Quare si potest esse beatus is, qui est in asperis rejiciendisque rebus, potest is quoque esse, qui est in parvis malis. Et ego, Piso, inquam, si est quisquam, qui acute in caussis videre soleat, quæ res agatur, is es profecto tu. Quare attende, quæso: nam adhuc, meo fortasse vitio, quid ego quæram non perspicis. Istic sum, inquit, exspectoque quid ad id, quod quæram, respondeas.

XXVII. Respondebo, me non quærere, inquam, hoc tempore, quid virtus possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia (37) cum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tanquam ex oraculo, editur, *Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est*. Quare? inquit. Respondet, *Quia nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum*. Non quæro jam, verumne sit: illud dico, ea, quæ dicat, præclare inter se cohærere.

Dixerit hoc idem Epicurus, Semper beatum esse sapientem: quod quidem solet ebullire nonnunquam. Quem quidem, cum summis doloribus conficiatur, ait dicturum: *Quam suave est! quam nihil curo!* Non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni: illud urgeam, non intelligere eum, quid sibi dicendum sit, cum dolorem summum malum esse dixerit. Eadem nunc mea adversum te oratio est. Dicis eadem omnia & bona & mala, quæ quidem dicunt qui nunquam philosophum pictum, ut dicitur, viderunt; valetudinem, vires, staturam, formam, integritatem unguiculorum omnium, bona; deformitatem, morbum, debilitatem, mala.

Jam illa externa, parce tu quidem: sed hæc, cum corporis bona sint, eorum conficientia certe in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. Contra hæc attende me nihil dicere, si ista (38) mala sunt, in quæ potest incidere sapiens, sapientem esse, non esse ad bea-

(37) *Quia cum a Zenone*) Putat excellens ingenio Sigonius, cujus acquiesco sententiæ, abundare *cum*. *P. Manutius*. Secundam vocem cum Sigonio Manutioque non sustulerim; potius vero totum locum sic texin xerim, *Quia cum a Zenone, inquam, tanquam ex oraculo editur*, Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est; *Quare?* inquirenti, *respondet*, Quia nisi quod honestum est &c. *Davisius*.

(38) *Si ista mala*) Sensus est: Non impedio

beate vivendum satis. Immo vero, inquit, ad beatissime vivendum, parum est: ad beate vero, satis. Animadverti, inquam, te isto modo paulo ante ponere: & scio ab Antiocho nostro dici sic solere. Sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum, nec satis beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est: & nemo nimium beatus est, & nemo beato beatior.

Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam & censorem & triumphantem, quartum autem prætorem, eosque salvos reliquit, & tres filias nuptas, cum ipse consul, censor etiam, augurque fuisset, & triumphasset: ut sapiens fuerit, nonne beatior quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate hostium, vigiliis & inedia necatus est Regulus?

XXVIII. Quid me istud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos responsuros putas? Nihilo beatiorem esse Metellum, quam Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum est. Tamen a proposito, inquam, aberravimus. Non enim, inquam, quæro, quid verum, sed quid cuique dicendum sit. Utinam quidem dicerent alium alio beatiorem! Jam ruinas videres. In virtute enim sola & in ipso honesto cum sit bonum positum, cumque nec virtus, ut placet illis, nec honestum crescat, idque bonum solum sit, quo qui potiatur necesse est beatus sit, cum id augeri non possit, in quo uno positum est beatum esse: qui potest esse quisquam alius alio beatior? Videsne, ut hæc concinant? Et hercule (fatendum est enim quod sentio) mirabilis est apud illos contextus rerum. Respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus: quid sequatur, quid repugnet, vident. In geometria prima si dederis, danda sunt omnia. Concede nihil esse bonum, nisi quod honestum sit: concedendum est, in virtute sola positam esse beatam vitam. Vide rursus retro. Dato hoc, dandum erit illud. Quod vestri non item.

Tria genera bonorum. Proclivius currit oratio: venit ad extremum: hæret in salebra: cupit enim dicere, Nihil posse ad beatam vitam deesse sapienti. Honesta oratio, Socratica, Platonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non potest, nisi retexueris illa: paupertas si malum est, mendicus beatus esse nemo potest, quamvis sit sapiens. At Zeno eum non beatum modo, sed etiam divitem dicere ausus est. Dolere, malum: in crucem qui agitur, beatus esse non potest. Bonum, liberi: misera orbitas. Bonum, patria: miserum exilium. Bonum, valetudo: miserum, morbus. Bonum, integritas corporis: misera debilitas. Bonum, incolumis acies: misera cæcitas. Quæ si potest singula consolando levare, universa quo modo sustinebit? Sit enim idem cæcus, debilis, morbo gravissimo affectus, exul, orbus,

---

pedio quo minus valetudinem, vires, reliquaque corporis, ut & eorum conficientia, dicas bona: sed si ista mala sunt in quæ potest incidere sapiens, dico satis ad beate vivendum non esse, ut aliquis sapiens fiat. *Idem*.

bus, egens, torqueatur eculeo: quem hunc appellas, Zeno? Beatum, inquir. Etiam beatissimum? Quippe, inquiet, cum tam docuerim, gradus istam rem non habere, quam virtutem, in qua sit etiam ipsum beatum.

Tibi hoc incredibile, quia beatissimum. Quid tuum? credibile? Si enim ad populum me vocas: eum, qui ita sit affectus, beatum nunquam probabis. Si ad prudentes: alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut ea præditi, vel in Phalaridis tauro beati sint: alterum non dubitabunt, quin & Stoici convenientia sibi dicant, & vos repugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata vita? Tamen aberramus a proposito: &, ne longius, Prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt, placet. Nonne igitur tibi videntur, inquir, mala? Id quæres? inquam: in quo, utrum respondero, verses te huc atque illuc necesse est. Quo tandem modo? inquit. Quia si mala sunt, is, qui erit in his, beatus non erit. Si mala non sunt, jacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, Video, inquit, quid agas: ne discipulum abducam times. Tu vero, inquam, ducas licet, si sequatur. Erit enim mecum, si recum erit.

XXIX. Audi igitur, inquit, Luci, Tecum (39) enim, ut ait Theophrastus, mihi instituenda oratio est. Omnis auctoritas philosophiæ consistit in beata vita comparanda: beate enim vivendi cupiditate incensi omnes sumus. Hoc mihi cum tuo fratre convenit. Quare hoc videndum est, possitne nobis hoc ratio philosophorum dare. Pollicetur certe. Nisi enim id faceret, cum Plato Ægyptum peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros & cælestia acciperet? Cur post Tarentum ad Archytam? Cur ad Cæteros Pythagoreos, Echecratem, Timæum, Acrionem (40) Locros, ut, cum Socratem expressisset, adjungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quæ Socrates repudiabat, addisceret? Cur ipse Pytagoras & Ægyptum lustravit, & Persarum magos adiit? Cur tantas regiones barbarorum pedibus objit? tot maria transmisit? Cur hæc eadem Democritus? qui (vere (41), falsone, quæreremus) dicitur oculis se privasse: certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quærens aliud nisi beatam vitam? Quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturæ consequi volebat, ut esset bono animo. Id enim ille summum bonum, εὐθυμίαν, & sæpe a ἀταραξίαν appellat, id est, animum terrore liberum.

Sed

(39) *Tecum enim, ut ait Theophrastus, mihi instituenda &c.*) Quis non videt, verborum ordinem hic esse perturbatum? Quo modo enim potuit Theophrastus, qui multis annis, atque adeo sæculis, ante Lucium Ciceronem natus est, de eo cogitare, aut loqui? Sic igitur videtur legendum, *Tecum enim, Luci, mihi instituenda oratio est. Omnis auctoritas philosophiæ, ut ait Theophrastus, consistit in beata vita comparanda* &c. *Lambinus*.

(40) *Acrionem Locros*) Valerius Maximus VIII. 7. 2. Ext. ubi tamen *Arione* pro *Acrione* perperam scribitur, quemadmodum observat Davisius.

(41) *Vere, falsone, quæreremus*) Victorius, Var. Lect. XV. 9. *Vero, falsone, quæremus*; supple, alias.

a Vict. Man. Grut. ἀθαμβίαν.

Sed hæc etsi præclare, nondum tamen & perpolita. Pauca enim, neque ea ipsa enucleate ab hoc, de virtute quidem, dicta. Post enim hæc in hac urbe primum a Socrate quæri cœpta: deinde in hunc locum delata sunt. Nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, sic etiam beate vivendi spes poneretur. Quæ cum Zeno didicisset a nostris: ut in actionibus præscribi (42) solet, de re eadem b fecit alio modo. Hoc tu nunc in illo probas. Scilicet, vocabulis rerum mutatis, inconstantiæ crimen ille effugit, nos effugere non possumus? Ille Metelli vitam negat beatiorem, quam Reguli: præponendam tamen: nec magis expetendam, sed magis sumendam: &, si optio esset, eligendam Metelli, rejiciendam Reguli. Ego, quam ille præponendam & magis eligendam, beatiorem hanc appello: nec ullo minimo momento plus ei vitæ tribuo, quam Stoici.

Quid interest, nisi quod ego res notas notis verbis appello: illi nomina nova quærunt, quibus idem dicant? Ita quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet: sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. Bonum appello, quidquid secundum naturam est: quod contra, malum: nec ego solus: sed tu etiam, Chrysippe, in foro, domi; in schola a definis. Quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putes oportere, quanti quidque sit? aliter doctos, & indoctos? Sed cum constiterit inter doctos, quanti res quæque sit; si homines essent, usitate loquerentur: dum res maneant, verba fingant arbitratu suo.

XXX. Sed venio ad inconstantiæ crimen, ne sæpius dicas, me aberrare: quam tu ponis in verbis; ego positam in re putabam. Si satis erit hoc perceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem: cum omnia, quæ illi commoda certe dicunt esse, & sumenda, & eligenda, & præposita, quæ ita definiunt, ut satis magno æstimanda sint: hæc igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis & commenticiis, ut ista *producta* & *reducta*, partim idem significantibus: quid enim interest, expetas, an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, & ad quod delectus adhibetur. Sed, cum ego ista bona omnia dixero, tantum refert quam magna dicam: b cum expetenda, quam valde. Sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda; nec illa pluris æstimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas: omnia ista necesse est obscurari, nec apparere, & in virtutes, tanquam in solis radios, incurrere.

At enim, qua in vita est aliquid mali, ea esse beata non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus & crebris, si avenam uspiam videris: nec mercatura quæstuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contra-

(42) *Præscribi*) Ex consuetudine jurisconsultorum, apud quos *præscribere*, est excipere, *Manutius*,

b Lamb. *dixit*
a Vict. Man. Grut. *definis*
b Vict. Man. *quam expetenda*

traxerit. An hoc (43) usquequaque, aliter in vita? & non ex maxima parte de tota judicabis? An dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? Audebo igitur [a] cætera, quæ secundum naturam sunt, bona appellare, nec fraudare suo veteri nomine, potius quam aliquid novum exquirere; virtutis autem amplitudinem quasi in altera libræ lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx & maria deprimet. Semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare vivere. Igitur, si semel tristior effectus est: hilara vita amissa est? At hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in vita risisse Lucilius, ut ea re minus ἀγέλαστος, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellant. Nihil acciderat ei, quod nollet, nisi quod annulum, quo delectabatur, in mare abjecerat. Ergo infelix una molestia? felix rursus, cum is ipse annulus in præcordiis piscis inventus est? Ille vero, si insipiens, (quod certe, quoniam tyrannus) nunquam beatus. Si sapiens: ne tum quidem miser, cum ab Oroete prætore Darei in crucem actus est. At multis malis affectus. Quis negat? sed ea mala virtutis magnitudine obruebantur.

XXXI. An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id est, sapientium, omnibusque virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere semper boni, quam mali? Quis hoc dicit? [b] Stoici scilicet? Minime: sed isti ipsi, qui voluptate & dolore omnia metiuntur, nonne clamant, sapienti plus semper adesse quod velit, quam quod nolit? Cum tantum igitur in virtute ponant ii, qui se fatentur virtutis causa, nisi ea voluptatem afferet, ne manum quidem versuros fuisse: quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi præstantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquantur? Quis enim est, qui hæc cadere in sapientem dicere audeat, ut, si fieri possit, virtutem in perpetuum abjiciat, ut dolore omni liberetur? Quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quæ Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse, turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeste cum dolore?

Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose descivisse videtur a Stoicis, propter (44) oculorum dolorem. * Quis vero hoc didicisset a Zenone non

(43) *An hoc usquequaque, aliter in vita*) Hæc sententia est. An hoc usquequaque, id est, in omni re, judicabis, nempe unumquidque esse appellandum ex majore parte? Verbi gratia, bonum id dicimus, quod plus habet boni, quam mali: & id dulce dicimus, quod plus in se continet dulcedinis, quam amaroris, & ita de cæteris. Aliter autem in vita se habere existimabis, & non de tota vita ex majore parte vitæ judicabis? id est, non judicabis eam vitam beatam esse, in qua plus sit boni, quam mali? *Lambinus*.

a Man. Lamb. Grut. delent *cætera*

b Vict. Man. Grut. *Stoicis licet*

(44) *Propter oculorum dolorem*) Aut *oculorum* depravatum est, aut Cicero sibi non constat: nam Tusculana II. cap. 24. *renum* dolore Dionysium hunc laborantem memorat. *P. Manutius*. In Tusculanis Ciceronem memoria lapsum putarim; cum Dionysium hunc propter ὀφθαλμίαν a Stoicis descivisse tradat etiam Laertius, lib. VII. §. 37. 166. *Davisius*.

* Lamb. *quasi vero*

non dolere, cum doleret? Illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, & esset ferendum viro. Hic si Peripateticus fuisset, permansisset, credo, in sententia, quoniam dolorem dicunt malum esse: de asperitate autem ejus fortiter ferenda præcipiunt eadem, quæ Stoici. Et quidem Arcesilas tuus, etsi fuit in disserendo pertinacior, tamen noster fuit. Erat enim Polemonis. Is cum arderet podagræ doloribus, visitassetque hominem Carneades (45), Epicuri perfamiliaris, & tristis exiret, Mane, quæso, inquit, Carneade noster: nihil illinc huc pervenit. Ostendit pedes, & pectus. Attamen hic mallet non dolere.

XXXII. Hæc igitur est nostra ratio, quæ tibi videtur inconstans: cum propter virtutis cælestem quandam, & divinam, tantamque præstantiam, ut, ubi virtus sit, resque magnæ, summendæ, laudabiles, & virtute gestæ, ibi esse miseria & ærumna non possit, tamen labor possit & molestia: non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beatior. Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam. Quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit.

Tum Quintus, Mihi quidem, inquit, satis hoc firmatum videtur. Lætor quidem, philosophiam, cujus antea supellectilem pluris æstimabam, quam possessiones reliquorum; ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem: hanc igitur lætor etiam acutiorem repertam, quam cæteras: quod quidem ei deesse dicebat. Non quam nostram quidem, inquit Pomponius jocans. Sed mehercule pergrata mihi oratio tua. Quæ enim dici Latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Græcis, verbis aptis. Sed tempus est, si videtur: & recta quidem ad me. Quod cum ille dixisset, & satis disputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

(45) *Carneades Epicuri perfamiliaris*) Adversantur rationes chronologicæ; nam Epicurus mortuus est anno secundo Olym. CXXVII. Carneades autem quarto Olymp. CLXII. ut inter eorum fata CXLII. intercesserint anni. Quærendus igitur est alius, qui revera fuit Epicuro familiaris: Carneades enim Academicus philosophus intelligi non potest. Forsan autem latet *Corniades*, de quo Plutarchus T. II. p. 1089. C. ut legendum sit, *visitassetque hominem* Corniades *Epicuri perfamiliaris, & tristis exiret, Mane, quæso, inquit,* Corniade *noster* &c. *Idem*.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM LIBER PRIMUS.

De contemnenda morte.

ARGUMENTUM.

PRæfatus de instituto philosophiæ Græcæ Latinis literis illustrandæ, ut, in quo uno a Græcis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, cap. 1. 4. ponit id, de quo tota est primi libri disputatio: an mors malum sit. *Quod deinde studiose convellit. Primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia quæ de inferis apud poetas narrentur; &, si nusquam sint mortui, non possint esse miseri, quod nihil sentiant, neque adeo mors malum*: cap. 5. 7. *Deinde non esse malum mortem morituris*, cap. 8. *demonstrare suscipit. Mors quid sit, non constare inter Philosophos, qui de natura animi valde dissentiant*, cap. 9. 10. *qua non cognita, ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. Qui animum cum corpore confundant, interitum mentis & corporis etiam conjungere, reliquos spem immortalitatis afferre. Quidquid sit, mortem non esse malum; nam si intereat animus, non esse miserum; sin superstes sit corporis ruinis, beatum esse*, cap. 11. *Immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis*, cap. 12. 13. *cura, quam quisque rerum post mortem futurarum gerat*, cap. 14. *consensu nationum omnium*, cap. 16. *natura animorum, vel animali, hoc est spirabili, vel ignea, qua, cum corpore excesserint, propter agilitatem sublime ferantur*, cap. 17. *divinis denique rebus, quæ animo insint, quæ nec a corpore oriri, nec in terra natæ esse possint*, cap. 24. 27. *Quod autem primo propterea quidem animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis sit, non intelligant, id esse leve;* quod

quod nec oculus se videat, & animus, quanquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat: cap. 28. 29. *Deinde quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod qualis ejusmodi animus sit, & quomodo possit vacare corpore, non intelligunt; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficiliusque esse comprehendere, quomodo in alieno & diversæ naturæ corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit:* c. 22. *Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum e corpore excesserint, sed non semper: quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem; quod facile sit, tollant, semper manere:* cap. 32. *Neque Panætii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primo quod quidquid nascatur, intereat; deinde, quod animus sæpe æger sit; quod autem ægrum esse & in morbum cadere possit, id etiam interire possit.* Nam *cum de immortalitate disputetur, de mente dici; quæ omni turbido motu vacet, non de iis partibus, in quibus ægritudines versentur:* cap. 32. 33. *Quod si vero animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerat,* cap. 11. *tum propter multas alias. Mortem non propter se (fieri enim in puncto, sæpe etiam sine sensu) timeri, sed propter discessum ab omnibus vitæ bonis; sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca & parva, ut a malorum & magnitudine & multitudine obruantur, & morte omnia mala & pericula effugi:* c. 34. 36. *Nullis bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret:* cap. 36. *Neque sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablatus sit,* cap. 37. *Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum mature mori, &, ut ajunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitæ usuram:* cap. 39. 41. *De humatione autem & sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat,* cap. 42. 45. *Operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus; eam esse optimam æquo animo oppetendæ mortis rationem:* cap. 46. 47. *Epilogi loco afferuntur ipsorum Deorum de morte testimonia & hominum de morte pro patria appetita opiniones.* Ernestus.

Quomodo inscribendi sint hi Tusculanarum libri, docet Turnebus in Fragmentum de Fato, *cap. 2. Dialogi forma scripti sunt interrogante uno, altero respondente. Personas colloquentes designant in libris hactenus excusis literæ M. A. in quibus quid sit, utrum in priore* Marcus, *an* Magister; *in posteriore* Atticus, Adolescens, Auditor, *certant curiosi; modico, ut videtur, operæ pretio; neque firmis admodum argumentis. Qui* Marcum, *hoc est, Ciceronem cum* Attico *videre colloquentem volunt, ii pugnare possunt auctoritate Lactantii,* lib. I. Divin. Instit. cap. 15. *itemque Eliensium duorum codicum, quos vidit Davisius. Verum hic ipse & suorum codicum, & Lactantii auctoritatem elevans, Atticum ab his dialogis excludit.* Atticus enim, *inquit*, tum temporis senex erat; juvenis autem ille, qui cum Cicerone disputavit, ut patet ex lib. II. cap. 12. Hac igitur litera, quod etiam Lambinus vidit, *Adolescentem* denotari puto. *Ita Davisius. Huc facit quod is, quicum disputat Cicero, mortem ait esse ma-*

lum. *Secus Epicurei sentiebant, quos Atticus sequebatur. Alii, quibus placet* Auditor, *præsidio habent hæc e lib. I. cap. 4.* Ponere jubebam, de quo quis audire vellet... Fiebat autem ita, ut cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. *Quid si autem illas Cicero literas non apposuerat? Earum sane nullum extare in libris manuscriptis vestigium testis est Lambinus; neque, dissentiens a Lambino, Davisius ullum vidisse se affirmat, nisi in illis, quibus fidem ipse non habet, Eliensibus. Est hic Lutetiæ in bibliotheca Regia vetustus, a Salmasio*, in Prolegomenis ad Solinum, *laudatus codex Tusculanarum Quæstionum: in quo nec literas* M. A. *neque ullam videre est notam loquentium personarum. Unde ergo in libris sunt vulgatis? Omnino ex eorum, qui olim ediderunt, diligentia, lectoribus eas cavente tenebras, quæ oriri ex ignorata personarum mutatione possunt. Proinde ego, in re tam incerta, neque tanti porro, integrum mihi esse existimavi, id malle, quod opportunius ad intelligendi facilitatem videretur. Cujusmodi visa sunt vocabula*, Marcus: Auditor. *Si quis litem movet, erit certe de vocibus tota.* Olivetus.

I. UM defensionum laboribus, senatoriisque muneribus, aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quæ retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: &, cum omnium artium, quæ ad rectum vivendi viam pertinerent, ratio & disciplina, studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis literis illustrandum putavi. Non quia philosophia Græcis & literis & doctoribus percipi non posset: sed meum semper judicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius quam Græcos; aut accepta ab illis fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores & instituta vitæ, resque domesticas ac familiares, nos profecto & melius tuemur & lautius. Rem vero publicam nostri majores certe melioribus temperaverunt & institutis & legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Jam illa, quæ natura, non literis assecuti sunt, neque cum Græcia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus nostris comparanda? Doctrina Græcia nos & omni literarum genere superabat: in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam cum apud Græcos antiquissimum sit e doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit & Hesiodus ante Romam conditam, Archilocus regnante Romulo: serius poeticam nos accepimus. Annis enim fere CCCCX (1) post Romam conditam

(1) *Annis enim fere* CCCCX.) Dubio procul excidit numerus centenarius. Testatur quidem Ursinus in suo Mss. legi IↃXIV. librariumque ex DXIII. facili lapsu DXIV. fecisse.

ditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano, consulibus, anno (2) ante natum Ennium, qui fuit major natu quam Plautus & Nævius.

II. Sero igitur a nostris poetæ vel cogniti, vel recepti. Quanquam est in Originibus (3), solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus. Honorem tamen huic generi non fuisse declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset. Duxerat autem consul ille in Ætoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt. Nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Græcorum gloriæ responderunt. An censemus, si Fabio (4), nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos & Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria: jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum vo-

---

fecisse censet. In Fastis sane Claudii & Tuditani consulatus ad A. U. C. DXIII. refertur. At quemadmodum testatur Cicero in Bruto cap. 18. *Livius primus fabulam, C. Claudio Cæci filio & M. Tuditano consulibus, docuit, anno ipso, antequam natus est Ennius; post Romam conditam autem, quarto decimo & quingentesimo*; adeo ut ille codex calculum suppeditet, quem alibi Tullius est secutus. Immo vero nullus dubito, quin ex hoc loco refictus sit iste liber; noster enim paucos annos sciens prætermisit, quia non erat cur chronologiam nimis anxie traderet. De ea vide Jos. Scaligerum ad Eusebii Chron. *Davisius*.

(2) *Anno ante natum Ennium, qui fuit major natu, quam Plautus & Nævius*) Videtur Cicero dicere, Ennium Plauto, Nævioque, natu esse majorem. Sed secus se res habet. Quippe provocabulum relativum, *qui*, non Ennium respicit, sed Livium. Ut sententia sit, Livium, non Ennio modo antiquiorem fuisse, de quo satis liquet: ut quem dixerit demum natum esse, cum Livius jam primam fabulam docuisset: sed ipso etiam Plauto, Nævioque; de quibus minus erat apertum. G. J. *Vossius*. Pronomen relativum non ad Ennium, sed ad Livium respicere censet G. J. Vossius de Hist. Lat. lib. I. cap. 2. Incommode quidem; præterquam quod nulla fuit unquam controversia, quin Livius Nævium & Plautum ætate præcesserit, siquidem Romanorum primus fabulam dederit. Vide Quintilianum Inst. Orat. lib. x. cap. 2. Ego sane cum multis exemplis Tullium non ἀναμάρτητον esse deprehenderim, nullus dubito, quin σφάλμα μνημονικὸν hic admiserit; Nævius enim fuit Ennio vetustior. Vide Ciceronem in Bruto cap. 15. 18. 19. & Agellium N. A. lib. xvii. cap. 21. Immo Plautus ipse prius fato cessit quam Ennius, sed quot annos natus obierit, haud constat. *Davisius*. Mss. Reg. Luparensis, in editione Verburgii ad marginem citatus, omittit voces *& Nævius*, quas omittendas esse potius puto, quam cum Davisio credam Ciceronem hic σφάλμα μνημονικὸν admisisse. At legendum fortasse est, *quam Plautus*, ut *& Nævius*: id est, ut & Nævius fuit major natu quam Plautus. Satis constat, Nævium antiquiorem fuisse Ennio, utrumque Plauto. *Pearcius*.

(3) *Est in originibus*) M. Porcii Catonis opus, qui *senex scribere historias instituit, quarum sunt libri septem. Primus continet res gestas regum P. R. Secundus & tertius, unde quaque civitas orta sit Italica, ob quam rem omnes* Origenes *videtur appellasse*, ut ait Corn. Nepos in vit. cap. 3. Eliens. tert. & Petrens. hic exhibent, *gravissimus auctor Cato in Originibus solitos dicat esse canere convivas ad tibicinem*, quod glossema est ex lib. iv. cap. 2. huc traductum, ubi hæc sunt verba: *Gravissimus auctor in Originibus dixit Cato morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum hominum laudes atque virtutes*. Eandem consuetudinem memorant Varro apud Nonium *in assa*, Cicero in Bruto cap. 19. Valer. Max. lib. II c. 1. 10. & Quintil. lib. I. cap. 10. Eamque lege sancitam voluit noster de Leg. lib. II. cap. 24. *Davisius*.

(4) *Si Fabio*) De quo Sigonius. Vide in *Bruto*, cap. 21.

vocumque cantibus. Igitur & Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annos, cum in epulis recusaret lyram, habitus est indoctior. Ergo in Græcia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit. Itaque nihil mathematicis illustrius. At nos metiendi, ratiocinandique utilitate hujus artis terminavimus modum.

III. At contra oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum: post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Lælium, doctos fuisse traditum est: studiosum autem eum, qui iis ætate anteibat, Catonem: post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos: deinde ita magnos nostram ad ætatem, ut non multum aut nihil omnino Græcis cederetur. Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum: quæ illustranda & excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi.

In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi jam esse Latini (5) libri dicuntur scripti inconsiderate ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut recte quis sentiat, & id quod sentit, polite eloqui non possit. Sed mandare quemquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis & otio, & literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit, præter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriæ laudi nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiæ fontes aperiemus, e quibus etiam illa (6) manabant.

IV. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, copia, cum motus esset Isocratis (7) rhetoris gloria, dicere etiam (8) cœpit adolescentes docere, & prudentiam cum eloquentia jungere: sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, & in hac majore & uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper judicavi, quæ de maximis

---

(5) *Latini libri .... non satis eruditis*). Amafanium notat aliosque nonnullos ex Epicuri grege, quos eo nomine perstrinxit etiam lib. I. Acad. cap. 2. Adi sis & Tuscul. IV. 3. *Idem*.

(6) *Illa manabant*) *Illa* sc. *disponere*, *illustrare*, & *delectatione afficere lectorem*. Sed mihi, fateor, fere persuasum est Ciceronem scripsisse *manabat*, ut hoc verbum ad *oratoriam laudem* respiceret, quæ proxime præcesserat. *Pearcius*.

(7) *Isocratis rhetoris gloria*) Vide Cicer. de Orat. II. c. 35. *Idem*.

(8) *Dicere etiam cœpit, adolescentes docere, & prudentiam cum eloquentia jungere*) Video te (Davisium, quod semel dicam, semper alloquitur) hæc cum vulgo sic accipere, ac si asyndeton esset, pro *cœpit dicere, & docere adolescentes*. Perperam quidem: quippe auferendum illud comma, & sine interpunctione legendum: *dicere etiam cœpit adolescentes docere*: hoc est, cœpit docere adolescentes etiam artem dicendi. Sic infra Tusc. 1. 18. *Aristoxenus has magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat*. Græci, διδάσκειν τοὺς νέους λέγειν, *Rich. Bentlejus*.

mis quæstionibus copiose posset ornateque dicere. In quam exercitationem (9) ita nos studiose operam dedimus, ut jam etiam scholas (10) Græcorum more habere auderemus: ut nuper tuum post discessum in Tusculano, cum essent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic hæc nunc mihi senilis est declamatio. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet: & id aut sedens, aut ambulans disputabam.

Itaque dierum quinque scholas, ut Græci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Hæc est enim, ut scis, vetus & Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. Nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius disputationes nostræ explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

V. AUD. Malum mihi videtur esse mors. MARC. Iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? AUD. Utrisque. MARC. Est miserum igitur, quoniam malum. AUD. Certe. MARC. Ergo & ii, quibus evenit jam, ut morerentur, & ii, quibus eventurum est, miseri. AUD. Mihi ita videtur. MARC. Nemo ergo non miser? AUD. Prorsus nemo. MARC. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. Nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum, qui viveret, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriæ finis in morte. Quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. Necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus

---

(9) *Ita nos studiose operam dedimus*) Lambino assentior delenti *operam*, quem secutus est Janus Gebhardus, *Crepund. lib. I. cap.* 23. nec tamen nego ei voci posse præsidium esse in hoc versu, *Prolog. in Casin. Plaut.* 22.

Benigne ut operam detis ad nostrum gregem. Buherius.

(10) *Scholas*) Disputationes, quo sensu *pomeridianas scholas* dixit Quintilianus III. 1. Noster infra III. 34. *Separatim certæ* scholæ *sunt de exilio... Has Græci in singulas* scholas *& in singulos libros dispertiunt*. Et de Fin. II. 1. *Ne me tanquam philosophum putetis* scholam *aliquam vobis explicaturum*. Augustinus Civ. D. lib. II. c. 7. *An forte nobis philosophorum* scholas *disputationesque memorabunt*? Sic τὴν Ἡνιόχου ΣΧΟΛΗ'Ν περὶ τοῦ ἀκούειν memorat Plutarchus Tom. II. p. 37. Vide sis & Arrianum Epict. lib. IV. cap. 9. p. 424. & Diogenem Laertium X. 26. *Davis.* Omissum olim, quod animadvertit in Anglica scriptione quadam Phileleutherus Lipsiensis, hoc est, Richardus Bentlejus, has quæstiones non ejusdem esse generis, cujus illæ sunt, quæ vel præcessere, *Academica*, & *de Finibus*; vel sequentur, *De Natura Deorum*, & *De Divinatione*. Hæ Tusculanæ in morem scholarum, quas habebant Græci, sunt compositæ: aliæ sunt proprio nomine disputationes. In *disputationibus* agunt philosophi, & sui quisque ordinis & sectæ proprias sententias iis defendunt, ut quod mente præceptum attulerant, domum reportent. Quod enim a disputantibus philosophis fieri videbat Cicero, & nos quoque videmus, id in his servavit fictis disputationibus, ne quis forte dubitaret esse philosophos, si videret cedentes veritati. In *scholis* unus est qui velit doceri; alter, qui doceat. Auditor nihil defendit, non repugnat, parce loquitur, neque alio fine, quam ut alteri det caussam loquendi, atque explicandi. *Anonymus*.

libus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. AUD. Ita prorsus existimo.

MARC. Dic, quæso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis, mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus? Num illud,

quod Sisyphu' versat
Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?

Fortasse etiam inexorabiles judices, Minos, & Rhadamanthus; apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Græcos judices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Hæc fortasse metuis, & idcirco mortem censes esse sempiternum malum.

VI. AUD. Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? MAR. An tu hæc non credis? AUD. Minime vero. MAR. Male hercule narras. AUD. Cur? quæso. MAR. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. AUD. Quis enim non in ejusmodi causa? aut quid negotii est, hæc poetarum & pictorum portenta convincere? MAR. Atqui pleni sunt libri philosophorum contra ista ipsa disserentium. AUD. Inepte sane. Quis est enim tam excors, quem ista moveant? MAR. Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. AUD. Ita prorsus existimo. MAR. Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? Si enim sunt, nusquam esse non possunt. AUD. Ego vero nusquam esse illos puto. MAR. Igitur ne esse quidem. AUD. Prorsus isto modo: & tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt.

MAR. Jam mallem Cerberum metueres quam ista tam inconsiderate diceres. AUD. Qui tandem? MAR. Quem esse negas, eundem esse dicis. Ubi est acumen tuum? Cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. AUD. Non sum ita hebes, ut istuc dicam. MAR. Quid dicis igitur? AUD. Miserum esse, verbi causa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pompejum, qui tanta gloria, dignitate tanta sit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. MAR. Revolveris eodem. Sint enim oportet, si miseri sunt. Tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse: ita ne miseri quidem sunt. AUD. Non dico fortasse etiam, quod sentio. Nam istud ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto. MAR. Quid miserius (11), quam omnino nunquam fuisse? Ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt: & nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. Tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere.

VII.

(11) *Quid miserius, quam omnino nunquam fuisse*) Alia interpunctione sic distinguenda videtur sententia, *Quid? miserius, quam omnino nunquam fuisse?* Pearcius.

VII. AUD. Ita jocaris, quasi ego dicam, eos esse miseros, qui nati non sunt, & non eos miseros, qui mortui sunt. MAR. Esse ergo eos dicis. AUD. Immo, quia non sunt, cum fuerint, eos miseros esse. MAR. Pugnantia te loqui non vides? Quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? An tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? AUD. Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum *miseros* ob id ipsum, quia non sunt. MAR. Non dicis igitur, *Miser est M. Crassus*, sed tantum, *Miser M. Crassus*.

AUD. Ita plane. MAR. Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? In primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim mihi in præsentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα (12): utar post alio, si invenero melius) id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum. Cum dicis igitur, *Miser M. Crassus:* aut hoc dicis, *Miser est M. Crassus*, ut possit judicari, verum id falsumne sit: aut nihil dicis omnino.

AUD. Age, jam concedo non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, cum, moriendum sit, nonne miseri sumus? Quæ enim potest in vita esse jucunditas, cum dies & noctes cogitandum sit, jam jamque esse moriendum?

VIII. MAR. Ecqui ergo intelligis, quantum mali de humana conditione dejeceris? AUD. Quonam modo? MAR. Quia (13), si mori etiam mor-

(12) Ἀξίωμα) Ad hunc locum respicit Agellius N. A. XVI. 8. *Quicquid ita dicitur plena atque perfecta verborum sententia, ut id necesse sit aut verum aut falsum esse, id a dialecticis ἀξίωμα appellatum est.... a M. Cicerone* pronuntiatum, *quo ille vocabulo tantisper uti se attestatus est*, quoad melius, *inquit*, invenero. Quod si alia veterum loca desideres, ea suppeditabit Æg. Menagius ad Laert. VII 63. *Davisius*.

(13) *Quia si* mori *etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam & sempiternum malum haberemus* in vita. *Nunc video calcem: ad quam cum sit decursum, nihil sit præterea extimescendum*) Ita omnes, credo, editiones, saltem quas ipse viderim. Sed aut ego dialectica perversissime didici; aut falsissimum est quod hic infertur ut consequens. Quid enim? concedamus mori etiam mortuis miserum esse; ideone *in vita* sempiternum malum haberemus? minime vero: nam certe non ante mortem. Sed noli credere Ciceronem tam prave & inscite argumentari: sic enim lege & distingue: *Quia si mors etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam & sempiternum malum haberemus*. In vita *nunc video calcem;* &c. Vides, opinor, novam jam lucem exoriri. *Mors* lego, non *mori:* hoc enim in puncto temporis fit; illa sempiterna. Sic cap. 5. Malum *mihi videtur esse* mors. *Est miserum igitur, quoniam malum*. Cæterum geminus huic locus est lib. I. cap. 41. *Intelligamusque, si mors malum: nam vita misera mors finis esse videtur; mortis, si est miserum, finis esse nullus potest*. *Bentlejus*. Intelligere hæc noluit vir doctissimus, qui mutare voluerat. Sic opinor intelligenda. Fateris mortuos non eo esse miseros, quod sint mortui, & vita careant. Vide ista confessione *quantum mali de humana conditione dejeceris*. Etenim cum nascamur omnes ea conditione & lege, ut moriamur, cum esse mortuum sit sempiternum, & in tempus infinitum duret vitæ privatio; si mortui eo essent miseri, quod mortui sunt, *haberemus in vita*, cum vitam acciperemus, malum *quoddam infinitum & sempiternum*. Si non essemus nati, si vitam non accepisse-

mortuis miserum esset, infinitum quoddam & sempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem: ad quam cum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi (14), acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. AUD. Quam? non enim novi. MARC. Dicam, si potero, Latine, Scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Graeco Latine. AUD. Et recte quidem. Sed quae tandem est Epicharmi illa sententia? MAR.

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.

AUD. Jam agnosco Graecum. Sed quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem.

MAR. Jam illud quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. AUD. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quae sunt tandem ista majora? MAR. Quia, quoniam post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. Id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. AUD. *Uberius* ista quaeso. Haec enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. Sed quae sunt ea, quae dicis te majora moliri? MAR. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. AUD. Non postulo id quidem; aveo tamen audire. Ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. Sed nihil te interpellabo. Continentem orationem audire malo. MAR. Quid, si te rogavero aliquid, non respondebis? AUD. Superbi id quidem esset: sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges.

IX. MAR. Geram tibi morem, & ea, quae vis, ut potero, explicabo: nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint & fixa, quae dixero: sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens. Ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. Certa dicent ii, qui & percipi ea posse dicunt, & se sapientes esse profitentur. AUD. Tu, ut videtur. Nos ad audiendum parati sumus.

MAR. Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. Sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum & cor-

---

mus; ea non privaremur, neque possemus in sempiternum & infinitum tempus esse miseri. Falsus es non esse miseros, qui nati non sunt, quia nempe vitam non habuerunt. Si ergo vitam non habuissent mortui, carerent illo sempiterno & infinito malo, quod est in privatione vitae: illis ergo vita sempiternum illud malum attulit; acceperunt illud cum vita, & in vita quasi inclusum habuerunt. *Anonymus.*

(14) *Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi*) Si Laertio fides VIII. 78. erat Κῷος . . . . τριμηνιαῖος δὲ ἀπενεχθεὶς ἐς Σικελίαν εἰς Μέγαρα. Hinc ejusdem [illegible] 6. 7. Ἡλογθαλῆ τὸν Ἐπίχαρμον τοῦ ΚΩ'ΟΥ πατέρα memorat. Sane de ejus patria inter auctores non convenit, ut ex Suida liquet. Plerique tamen eum *Siculum* dicunt; is autem populus ob acumen erat nobilis. Hinc Siculis facetias tribuit noster de Orat. lib. II, cap. 54. *Idem.*

& corpus occidere, animumque in corpore exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. Aliis cor ipsum animus videtur: ex quo *excordes*, *vecordes*, *concordesque* dicuntur: & Nasica ille prudens, bis consul, *Corculum*, &

Egregie cordatus *homo Catus* (15) *Æliu' Sextus*.

Empedocles (16) animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. Aliis pars quædam cerebri visa est animi principatum tenere. Aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem & locum. Animum (17) autem

(15) *Catus Æliu' Sextus*) Vox *Catus* scribenda est, opinor, cum majuscula litera initiali: nam cognomen fuit Sexti Ælii *Cati*, & ab eo derivatum in familiam Æliorum transiit; ut testatur Plinius in Nat. Histor. VII. 31. *Reliquis animi bonis præstitere cæteros mortales sapientia: ob id Cati, & Corculi apud Romanos cognominati*. Peare.

(16) *Empedocles animam esse censet cordi suffusum sanguinem*) Huic philosopho eandem opinionem tribuunt Tertullianus de Anim. c. 5. & Macrobius in Somn. Scip. lib. I. cap. 14. nec deerat ansa, cur ita se gererent;

Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα,

ut ille cecinit. Extat apud Stobæum Eclog. Phys. p. 131. & eos, quos laudat Menagius ad Laertii VII. 159. Ejus tamen auctorem Critiam facit Philoponus ad Aristotelem de Anim. cap. 8. & is sane animum e sanguine constare dixit, ut perhibent veterum multi. Eadem fuisse videtur Hebræorum veterum sententia; quemadmodum patet ex Genes. IX. 5. Hoc loco prolato sic loquitur Chalcidius in Platonis Timæum §. CCXVII. *Quæ si ita intelliguntur ut debent, animam esse animalium sanguinem, quia sit vehiculum irrationabilis animæ, cujus partes sunt importuni appetitus; habet plane rationem talis assertio.... Rationem qua ratiocinamur, sanguinem putare esse, non rectæ opinionis est*. Post corporis quidem fata μένειν τὰς ψυχὰς crediderunt Hebræi; quod e Pythonissa Samuelem evocante merito collegit Justinus Martyr Dial. cum Tryphon. p. 333. Ac, ut puto, non ipsum sanguinem esse animum, sed animi sedem existimavit Empedocles; hoc enim diserte tradit Plutarchus Plac. Phil. lib. IV. cap. 5. & in Stromat. apud Eusebium P. E. lib. I. cap. VIII. pag. 24. Immo necesse est ita se res habeat, siquidem animorum æternitatem docuit, ut inter alios referunt Lactantius III. 18. & Theodoretus Therap. V. p. 73. Hinc ille,

Χαίρετ', ἐγὼ δ' ὔμμιν θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητὸς

Πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμένος....

Adi Diogenem Laertium VIII. 62. Sextum Empiricum advers. Mathem. p. 60. Anthol. lib. I. cap. 86. Philostratum vit. Apollonii I. 1. & Suidam in Ἐμπεδοκλῆς. *Davisius*.

(17) *Animum autem alii animam; ut fere nostri declarant* nomen. *Nam & agere animam & efflare dicimus, & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia. Ipse autem animus ab anima dictus est*.) Non incommode, opinor, ut & tu propemodum conjeceras, legere possis; *alii animam, ut fere nostri: ipsum declarat nomen*. Ita Tuscul. III. 5. *Totum igitur id quod quærimus quid & quale sit, verbi vis ipsa declarat*, Divinat. I. 42. *Quorum ostentorum vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a majoribus posita declarant*. Sed dic, sodes, quid sibi velint aut quo pertineant illa quæ sequuntur? Equidem hic nihil video, neque possum animo concipere, quo tandem pacto declaretur *animum* esse *animam* (hoc est aerem) ideo quod Latine dicant *animosus*, & *ex animi sententia*. Nihil stolidius absurdiusve dici potest. *Animosus*, inquit, & *animatus* derivatur ab *animo*: ergo qui hæc derivata primi finxerunt, declararunt se credere *animum* esse *animam*. Haud vidi magis. Fruantur per me suo judice, qui a Cicerone hujusmodi quid proficisci posse existimant. Tu, si sapis, totum hoc, quod a mala manu notatum e margine in textum irrepsit, recide: & sic locum constitue: *Animam autem alii animam; ut fere nostri: declarat nomen ipsum: nam animus ab anima dictus est*. *Bentlejus*. Hunc locum minori, quam Bentlejus, mutatione sic restituo: *Animam autem alii animam, ut fere nostri. Ipsum declarat nomen. Nam & agere animam, & efflare dicimus. Dicimus & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia. Ipse autem animus ab anima dictus est*. Quæ verba hunc mihi sensum offerunt. Aliqui putant animam nihil esse nisi auram quandam. In his sunt Romani: quod

alii animam, ut fere noſtri declarant, nominari: nam agere animam, & efflare dicimus, & animoſos, & bene animatos, & ex animi ſententia: ipſe autem *animus* ab anima dictus eſt. Zenoni Stoico animus ignis videtur.

X. (18) Sed hæc quidem, quæ dixi, cor (19), cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere ſinguli, ut multi ante veteres. Proxime autem Ariſtoxenus, muſicus, idemque philoſophus, ipſius corporis intentionem quandam, velut in cantu & fidibus, quæ harmonia dicitur; ſic ex corporis totius natura & figura, varios motus cieri, tanquam in cantu ſonos. Hic ab artificio ſuo non receſſit, & tamen dixit aliquid, quod ipſum quale eſſet, erat multo ante & dictum & explanatum a Platone. Xenocrates (20) animi figuram & quaſi corpus negavit eſſe, verum numerum dixit

---

uſus ipſe noſtri ſermonis comprobat: dicimus enim *agere animam*, &c. Vocibus quidem aliis utimur, quæ videantur propius ad *animum* accedere: ſed tenue diſcrimen eſt: nam ab *anima* eſt *animus*. Sic ego hæc explicari oportere judico. Veri quidem ſimilius videtur vocem Latinam *animus* fluxiſſe a Græca *ἄνεμος*, quæ communis ſententia eſt. At enim non tam quid in re ſit, quærimus, quam quid in verbis Ciceronis. *Bulerius.*

(18) *Sed hæc quidem quæ dixi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere ſinguli ut multi ante veteres*) Quid vero eſt, quo referatur illud *ante*? quomodo autem, ſi *ſinguli* reliqua tenebant, eadem tamen & *multi*? Enimvero in omnibus, quas, vidi, editionibus, labefactatur hic locus a prava diſtinctione: quæ eo demum inhoneſtior eſt, quod, ut nuper editione Batava, novum hic caput inchoetur. Tu ſic diſtingue, & ſequentia cum prioribus connecte: *Sed hæc, quæ dixi . . . . . vulgo: reliqua fere ſinguli: ut* multo *ante veteres, proxime autem Ariſtoxenus muſicus idemque philoſophus, ipſius corporis intentionem quandam, velut in cantu & fidibus, quæ harmonia dicitur*. Quorum hæc eſt ſententia: Animum eſſe cor, ſanguinem &c. vulgo eſt creditum: reliquas opiniones ſinguli auctores tuentur; ut ignem Zeno, numerum Xenocrates, *ἐντελέχειαν* Ariſtoteles, *harmoniam Ariſtoxenus proxime* quidem, ſed non primus, neque ſolus: nam *multo ante eum veteres in eadem erant ſententia*. Hoc verum eſſe conſtat ex Platone (*in Phæd. & Tim.*) & Ariſtotele (*de Anima*. I. 4.) Repone inſuper *multo ante*, non *multi*; ut mox cap. 10. de hac ipſa re: *Et tamen dixit aliquid, quod ipſum quale eſſet, erat* multo ante *& dictum & explanatum a Platone*. Bentlejus.

(19) *Cor, ſanguinem*) Vulgo deeſt vox ultima, cui ſedem ſuam dedimus ex antiquo codice, quem laudat Paulus Manutius. Ratio eſt in promptu; hanc etiam ſententiam inter reliquas numeraverat Cicero, quam memorat etiam poſtea cap. 11. 25. *Daviſius.*

(20) *Xenocrates animi figuram & quaſi corpus negavit eſſe: verum numerum dixit eſſe, cujus vis in natura maxima eſſet*) Codex vetus Sigonii, quod tu in notis tuis attingis, *negavit eſſe ullum: verum numerum dixit eſſe*. Unde P. Manutius, τῷ *verum* ejecto locum reſtituiſſe ſibi viſus eſt. Tu autem illud *verum* retines; & non, ut ille, pro adjectivo, ſed pro conjunctione accipis, ut nunc vulgo faciunt: vel ex codice tuo ſcripto probas, *Illum vero numerum dixit eſſe*. Atqui illud pro Manutio dicere licet, utramvis conjunctionem, ſeu *verum* ſive *vero*, dure hic & coacte verſari: neque enim ſententia tale quid poſtulat. Alter ex tuis manuſcriptis, & vetuſtior & fidelior, cum Sigoniano fere conſenſit: habet enim *negavit eſſe illum*, & pro varia lectione *ullum*: *verum* autem ſimiliter agnoſcit. Lego una literula mutata: *Xenocrates animi figuram & quaſi corpus negavit eſſe* ullum: merum *numerum dixit eſſe, cujus vis, ut jam ante Pythagoræ viſum erat, in natura maxima eſſet*. Eleganter, ni fallor, *merum numerum* ψιλὸν ἀριθμὸν, merum & purum ſine figura & corpore. Ita noſter ſæpe alibi; *mera nugæ*, *mera monſtra*, *ſolitudo mera*, *mera proſcriptiones*, *mera Sulla*. Cæterum de Xenocratis ſententia aliud plane narrat in Lucullo, cap. 39. *Treſne partes habeat animus, an ſimplex unuſque ſit; ſi ſimplex, utrum ſit ignis, an anima, an ſanguis; an, ut Xenocrates*, mens *nullo corpore; quod intelligi, quale ſit, vix poteſt*. Ergo qui hic *numerum* eſſe animum ſtatuit, ibi *mentem* eſſe vult. Neque tamen quidquam vel in codici-

bus

dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. Ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id est, rationem, in capite, sicut in arce, posuit: & duas partes separare voluit, iram & cupiditatem, quas locis disclusit: iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit.

Dicæarchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait Deucalione ortum, differentem inducit, nihil esse omnino animum, & hoc esse nomen totum inane, frustraque animalia & animantes appellari: neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis æquabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quæ nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum & simplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat & sentiat.

Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) præstans & ingenio & diligentia, cum quatuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim, & providere, & discere, & docere, & invenire aliquid, & tam multa alia, meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, lætari, hæc & similia eorum in horum quatuor generum nullo inesse putat. Quintum genus adhibet, vacans nomine: & sic ipsum animum, ἐντελέχειαν (21) appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem & perennem.

Nisi

---

bus varietatis est, vel editoribus dubitationis. Tu vero fidenter repone *numerus nullo corpore*; quod cum scriberetur *Nums*, facilem errori ansam porrigebat. *Mens* vero & per se cum sententiis loci, & alias cum historia pugnat. Nemesius de Natura Hominis cap. 11. pag. 70. Πυθαγόρας δὲ ἔφασκε τὴν ψυχὴν ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα, ᾧ καὶ Ξενοκράτης ἠκολούθησεν. Hoc est, *Pytagoras definivit animum, numerum seipsum moventem: quem & Xenocrates secutus est*, Bentlejus. Cum Xenocrates animum *numerum se moventem*, ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα dixerit, mirum videri posset, cur Acad. II. 39. pro Xenocratis sententia animum esse *mentem nullo cepere* statuerit. Sed hæc re conveniunt, verbis tantum discrepant. Plutarchus, de Plac. Phil. lib. IV. cap. 2. Πυθαγόρας (ἀπεφήνατο τὴν ψυχὴν) ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα. ΤΟ'Ν ΔΕ' 'ΑΡΙΘΜΟ'Ν 'ΑΝΤΙ ΤΟΥ' ΝΟΥ' παραλαμβάνει Vide & lib. I. Acad. cap. 11. *Davis.*

(21) Ἐντελέχειαν) De hujus vocabuli vi vehementer disputatum esse constat. Nos, quæ ex hoc loco potestas elici possit, videbimus, & cum ipso Aristotele comparabimus. Cicero ait, Aristotelem vidisse, actiones animi esse eas, quæ in materiam cadere non possint, neque ab ullo genere elementorum proficisci queant, quæ nobis quidem noti sint. Atque id vere judicavit. Nam corporibus nihil præter motum, auctore ipso Aristotele, accidere potest, ut philosophi certis argumentis demonstrant. Inter cogitationes autem, ideas &c. & motum nulla similitudo est. Itaque lib. I. de Anima, in quo opiniones aliorum de anima enumerat, cap. 3. init. diserte ait: ἕν τι τῶν ἀϊδίων, τὸ ἐνδελεχεῖν ψυχῇ αἴτιον. Hoc igitur constituto, ut, quoniam actiones animæ non essent corporeæ, nec ipsa corpus esset, efficiebatur, ut proprium genus substantiæ constitueret, sub quo animæ humanæ continerentur, quod esset ab corporeo genere sejunctum & plane discretum. Hoc novum genus, novo etiam vocabulo ἐντελέχειαν appellavit, hoc est, *quasi quandam perennem & continuatam motionem*. Non dicit *motionem*, sed *quasi quandam motionem*. Sic dicimus; *ratio est quasi quadam lux animi*; non quod lux sit, sed quod ita se habet ad animum ratio, ut lux

ad ...

Nisi quæ me forte fugiunt, hæ sunt fere omnium de animo sententiæ. Democritum enim, magnum quidem illum virum, sed levibus & rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. Nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. Harum sententiarum quæ vera sit, deus aliquis viderit: quæ verisimillima, magna quæstio est. Utrum igitur inter has sententias dijudicare malumus, an ad propositum redire?

XI. AUD. Cuperem (22) equidem utrumque, si posset: sed est difficile con-

---

ad oculos. Sic ut motio se habet ad corpus, ita *ἐντελέχεια* ad animam. Nam, ut jam ad Aristotelem veniamus, *ἐντελέχεια* ex ejus mente non est ipsa anima, sed ejus forma: subjectum autem ejus, & quasi materia, hoc est, quod se ad *ἐντελέχειαν* habet, ut ad motum corpus, est *δύναμις*, vis agendi, hoc est percipiendi, cogitandi. Videamus ejus verba lib. II. de Anima cap. 1. In omni re tria esse dixerat, *ὕλην, μορφὴν, ἢ εἶδος, & τὸ ἐκ τούτων*. Hoc ad animam sic transfert: *ἔστι δὲ ἡ μὲν ὕλη, δύναμις, τὸ δὲ εἶδος ἐντελέχεια*. Aristoteles non diserte dicit: *ψυχή ἐστιν ἐντελέχεια*. Neque tamen Cicero peccat, ei hoc enuntiatum tribuens. Nam res a forma sua, qua ab aliis rebus distinguuntur maxime, appellari in omnibus linguis, usitatum est. Hæc est mea de hoc verbo sententia, quam ex parte vidit etiam Leibnitius v. Theod. lib. I. §. 87. Quod Davisius hic putat, Animam Aristoteli esse formam corporis, quæ eam animet, errat. Nam hæc Dicæarchi est sententia, non Aristotelis, quam Cicero ab illa distinguit. Veteres profecto eodem ac nos modo cepisse hoc verbum videntur. Sext. Empir. advers. Math. X. 340. pro *actu* posuit, & potentiæ opposuit: *Τὸ οὖν κατὰ δύναμιν μὲν πεντάς ἐστι, κατ' ἐντελέχειαν δὲ οὐκ ἔστιν*. Confer quos laudat Fabric. ad §. 315. Est autem verbum *ἀπὸ τοῦ ἐντελὲς ἔχειν*. Ἐντελὴς est perennis, perpetuus. *Ern.*

(22) *Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile* confundere) In Lambini & Aldi Nepotis, & credo in aliis plerisque ante Gruterum editionibus sic habetur, *Sed est difficile* non *confundere*. Hoc, opinor, ab iis invectum est, qui sententiam ipsam crederent particulam illam flagitare. Quid ergo? an difficile erat *non confundere* sententias tam varias, tam inter se diversas? Quas enim enumeraverat, fere erant hæ; *Animum esse cor, aut sanguinem, cerebrum, animam, ignem, harmoniam, numerum, ἐντελέχειαν, nihil*. Crassa profecto Minerva fuerit, qui has tam dissidentes non sine confusione tractare & dijudicare poterit. Sed in nullis usquam codicibus repertum est illud *non*: quod ideirco Victorius omiserat, in ea re plerumque fidus, ne dicam superstitiosus. Quin & a suis omnibus abfuisse testatus est Gebhardus; sicque manum de tabula tollit, quasi insititiæ particulæ ejectione res confecta esset, & sententia explicata: quæ, aut multum ego fallor, aut eo magis hæret; & impedita est. Quid enim, obsecro, sibi volunt, *sed est difficile confundere?* Enimvero potius distincte, distribute, enucleate scribere difficile est; confundere, dormitare, labi longe facillimum. Quorsum autem *difficile*, quasi vero id *studio & data opera* fieret, & in orationis virtutibus esset, ut res *confunderentur*? Apage lectionem tam stultam, tam portentosam. Viderant scilicet hoc, qui illud *non* invitis codicibus introduxerunt: viderunt quoque, credo, qui rursum ejecerunt; sed cum loco labanti medicinam non reperirent, silentio rem dissimulare prudenter est visum. Ego vero, cum in uno ex tuis codicibus *confundere*, in altero *confutare* vidissem exhiberi; continuo ex ipsa sententia veram lectionem extudi, quæ sic se habet: *Cuperem equidem utrumque, si posset; esse difficile* confitere: hoc est, *confiteris*. Atque hæc emendatio ex ipso solo quasi sponte nascebatur. Dixerat enim Cicero, *Quæ ex his sententiis vera sit, supra hominem esse dijudicare; quæ veri simillima, magnam & arduam quæstionem esse*. Ergo quod ipse confessus erat esse difficile, modestus interlocutor veritus est ab eo exigere. *Bentlejus*. Conantur critici hæc refingere. Sed nihil opus est. *Confundere* est miscere multa diversi generis, *quasi cum una multa jura confundit coquus*, ut ait Plautus alicubi. Velim, inquit Ciceroni Auditor, docere me possis, quid sit de animæ naturæ sentiendum. At enim difficile est agere hæc simul, & in unam disputationem includere res varias ac multiplices. Si ergo mortis metum excutere possumus, sine hac disceptatione; eam sane omittamus. *Sin id non potest* fieri, ut liberemur mortis metu, *nisi hac quæstione* de natura *animorum explicata, nunc, si videtur* tibi, *hoc* agamus, & in quæstione animorum immoremur; *illud* argumentum de mortis abigendo metu, in quod eramus ingressi, exequemur *alias*. Buherius.

confundere. Quare si, ut ista non differantur, liberari mortis metu possumus, id agamus. Sin id non potest, nisi hac quæstione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc: illud, alias. MAR. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. Efficiet enim ratio, ut quæcumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore: si anima est fortasse, dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest. Pariter enim cum vita sensus amittitur. Non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. Reliquorum sententiæ spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excesserint, in cælum, quasi in domicilium suum, pervenire.

AUD. Me vero delectat: idque, primum ita esse; deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. MAR. Quid tibi ergo opera nostra opus est? Num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter ejus (23) eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. AUD. Feci mehercule, & quidem sæpius: sed nescio quo modo, dum lego, assentior; cum posui librum, & mecum ipse de immortalitate animorum cœpi cogitare, assensio omnis illa elabitur. MAR. Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? AUD. Do vero. MAR. Quid, si maneant? AUD. Beatos esse concedo. MAR. Si intereant? AUD. Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Jam istuc, coacti a te, paulo ante concessimus. MAR. Quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

XII. AUD. Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum) docebis carere omni malo mortem. Ego enim istuc ipsum vereor; ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. MAR. Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis & debet & solet valere plurimum: & primum quidem omni antiquitate; quæ quo proprius aberat ab ortu & divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos *Cascos* (24) appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitæ sic deleri hominem; ut

(23) *Ejus eum librum, qui est de animo*) Phædonem dicit. *Davisius.*

(24) *Quos* Cascos *appellat Ennius*) In illo versiculo, quem laudat Varro L.L. lib. VI.

Quam primum casci *populi genuere Latini.*

Hieronymus epist. 42. *Rudes illi Italiæ homines, quos* cascos *Ennius appellat*. Plura vide sis apud Hier. *Columnam* ad *Ennii* Frag. pag. 14. Quin & *casce loqui* dixit A. Gellius N. A. lib. I. cap. 10. *Idem.*

ut funditus interiret : idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure & cæremoniis sepulcrorum intelligi licet : quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi hæsisset in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem commutationemque vitæ, quæ in claris viris & fœminis dux in cælum soleret esse, (25) in cæteris * humi retineretur, & permaneret tamen. Ex hoc & nostrorum opinione,

Romulus in cælo cum diis agit ævum,

ut famæ assentiens dixit Ennius : & apud Græcos, indeque perlapsus ad nos, & usque ad Oceanum Hercules tantus & tam præsens habetur deus. Hinc Liber deus, Semele (26) natus : eademque famæ celebritate Tyndaridæ fratres, qui non modo adjutores in præliis victoriæ populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid ? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris ? Quid? totum prope cælum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est?

XIII. Si vero scrutari vetera, & ex his ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner : ipsi illi, majorum gentium (27) dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cælum reperientur. Quære, quorum demonstrantur sepulcra in Græcia : reminiscere, quoniam es initiatus, quæ tradantur mysteriis : tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis post annis tractari cœpissent, physica didicissent, tan-

(25) *In cæteris humi* retineretur, *& permaneret tamen*) Tres codices Lambiniani *in cæteris humi* retineret, *&* permanerent *tamen* : cum quibus fere conveniunt alii nonnulli Mss. Sed retinenda recepta lectio ; hæc enim ad *vitam* sunt referenda. Sensus est, mortem animos hominum vitiis deditorum humi retinere, ita tamen ut non pereant, sed durent adhuc maneantque. Multorum sane philosophorum mentibus inhæsit, bonos corpore liberatos in cælum recta pergere; malorum vero animas circa tumulos oberrare. Hanc opinionem luculenter explicant Plato in Phædone pag. 386. 398. & Hierocles in Aur. Carm. 69. 70. eamque secutus est Origenes. Vide lib. VII. in Cels. p. 334. & P. D. Huetii Orig. lib. II. qu. VI. 17. seq. Plura suppeditabit Just. Lipsius Phys. Stoicæ lib. III. c. 14. *Davisius*. An locus sic legendus? *quæ claris viris & fœminis dux in cælum soleret esse cæteros humi retineret, & permanerent tamen*. Primum τὸ *in* ante *claris* videtur irrepsisse in textum : deinde τὸ *cæteros* in *cæteris* mutatum *Gujetus*.

* Lamb. *humi retineret, & permanerent tamen*.

(26) *Liber Semele natus*) Aut valde fallor, aut scripserat *Semela* ex antiquo usu Linguæ Latinæ, quem demonstrarunt Obertus Gifanius, in indice Lucretiano, v. *Effigia*, G. J. Vossius, *De Analog.* lib. II. cap. 2. Claudius Dausquius, *Orthogr. Part.* I. *p.* 56. 57. Jacobus Cujacius. *Observ.* XII. 18. Ea consuetudo post Augusti ætatem vix tenuit : in edendo tamen Cicerone retinenda. *Buher*.

(27) *Majorum gentium dii*) Ad hunc locum respicit Augustinus C. D. lib. VIII. cap. 5. Majorum vero gentium deos quos etiam *Consentes* vocabant, hoc disticho complexus est Ennius :

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovi', Neptunus, Volcanus, Apollo.

Id exhibent Apulejus de Deo Socr. & Martianus Capella lib. I. *Davisius*. Per metaphoram. Nam senatores illi centum, quos legit Romulus, appellati sunt *majorum gentium*. Centum illi quos legit Tarquinius Priscus, *minorum gentium*. Hoc translulit, ac festive quidem, Cicero ad deos electos & adscriptitios. *Gujetus*.

tantum sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant: rationes & causas rerum non tenebant: visis quibusdam sæpe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excesserant, vivere.

Ut porro (28) firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de diis prava sentiunt: id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim & naturam divinam arbitrantur. Nec vero (29) id collocutio hominum aut consensus efficit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensio omnium gentium, lex naturæ putanda est. Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem: luctum sustuleris. Nemo enim mœret suo incommodo. Dolent fortasse, & anguntur: sed illa lugubris lamentatio fletusque mœrens ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitæ commodis privatum arbitramur, idque sentire. Atque hæc ita sentimus natura duce, nulla ratione nullaque doctrina.

XIV. Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curæ sunt, & maxime quidem, quæ post mortem futura sint. *Serit arbores, quæ alteri seculo prosint*, ut ait Statius in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera secula ad se pertinere? Ergo arbores seret diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse nunquam: vir magnus leges, instituta, rempublicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturæ capi deceat ex optima quaque natura? Quæ est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines juvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? Abiit ad deos Hercules. Numquam abiisset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera jam ista & religione omnium consecrata.

XV. Quid in hac republica tot tantosque viros ob rempublicam interfectos cogitasse arbitramur? Iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit,

(28) *Ut porro firmissimum*) Cum non sequatur vel *sic*, vel *ita*, vel ulla alia hujusmodi particula, Lambinus censuit scribendum fuisse, *At porro firmissimum*. Celeberrimus vero Buherius (cujus & acumini & doctrinæ multum debent hæ *Tusculanæ disputationes*; ut & libri *de Natura Deorum*) legit *Et porro firmissimum*. Mihi quidem nihil mutandum videtur, si hæc possit esse constructio sententiæ, *Hoc porro videtur afferri ut firmissimum*, id est, tanquam firmissimum, *Pearcius*.

(29) *Nec vero id collocutio hominum aut consensus efficit*) *Consensus* ex collocutione. Ita *sentiunt* omnes, inquit Petrus Victorius, *quamvis consensio nulla hominum intercesserit, neque ita inter se ipsi pepigerint*. Itaque consensus hic est Pactio, & ut jurisperiti vulgo loquuntur, *conventio*. Anonymus.

cuit, ne & vetera & externa quæram, mihi: sed nescio quo modo inhæret in mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum; idque in maximis ingeniis altissimisque animis & exsistit maxime, & apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus & periculis viveret? Loquor de principibus: quid poetæ? Nonne post mortem nobilitari volunt? Unde ergo illud?

Aspicite, o cives, senis Ennii imagini' formam:
Hic vestrum panxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria. Idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu (30)
Faxit. Cur? volito vivu' per ora virum.

Sed quid poetas? Opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias (31) sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, cum inscribere (32) non liceret? Quid nostri philosophi? nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt?

Quod si omnium consensus, naturæ vox est: omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui e vita cesserint: nobis quoque idem existimandum est. Et si, quorum aut ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, cernere naturæ vim maxime: verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cujus is post mortem sensum sit habiturus.

XVI. Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint ratione cognoscimus: sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium; qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. Cujus ignoratio finxit inferos, easque formidines (33), quas tu contemnere non sine causa

(30) *Nec funera fletu faxit*) Est in veteri codice Leydensi: *Nec funera lessum*. Quod tenendum videtur. *Funeram* dicebant feminam, ad quam funus pertinebat, & in exequiis præcinebat ejulationem funebrem, hoc est *lessum*. Quam vocem huic significandæ rei maxime propriam, sed minus notam librarii scriptores mutarunt, & *fletum* substituerunt, tum hoc, tum aliis pluribus in locis. Quod miror non animadvertisse Josephum Scaligerum, cum in Catalectis hos Enniani epitaphii versus explicaret, At ille quidem scite exposuit quæ ad *Funeram* attinent; itemque G. J. Vossius in *Etymolog. Ling. Lat.* v. *Funus* & v. *Lessus*. Buhertus.

(31) *Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ*) Hanc historiam refert Aristoteles de mundo cap. 6. Ejus verba Latine reddit Apulejus p. 746. *Phidiam illum .. vidi ipse in clypeo Minervæ ... oris sui similitudinem colligasse, ita ut siquis olim artificis voluisset exinde imaginem separare, soluta compage, simulacri totius incolumitas interiret*. Eodem respiciunt Valerius Maximus lib. VIII. c. 14. 6. & noster de Orat. II. 17. *Davisius*.

(32) *Cum inscribere non liceret*) Moris erat, ut fictores nomina sua statuis insculperent. Plinius H. N. Præf. *Pingendi fingendique conditores inveni es absoluta opera ... pendenti titulo inscripsisse, ut* Apelles faciebat *aut* Polycletus. *Idem*.

(33) *Easque formidines*) Hoc loco *formidines*, quod opinor esse hactenus observatum a nemine, haudquaquam timores sunt ac metus; sed eorum causæ. *Formido* veterum superstitione consecrata, quam Hyginus, in aditu Fabularum, natam ait *ex Venere & Marte*, fingebatur uti spectrum quoddam, cujus officium terrere mortales, unde etiam *terricula* dicebatur. Idem ille scriptor, Fabul. 145. de Vacca, in quam conversa Io fuerat: *Juno Formidinem ei misit, cujus timore exagitata* &c. Virgilius Æneid. XII. 335. de Martis comitatu: *Circumque atræ Formidinis ora, Iræque, Insidiæque*, &c. *Formidines* dixit Cicero ad emphasim, quemadmodum

ſa videbare. In terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum eſt *humari*, ſub terra cenſebant reliquam vitam agi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores conſecuti ſunt: quos auxerunt poetæ. Frequens enim conſeſſus theatri, in quo ſunt mulierculæ & pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adſum, atque advenio Acheronte, vix, via alta atque ardua,
Per ſpeluncas ſaxis ſtructas aſperis, pendentibus,
Maximis: ubi rigida conſtat craſſa caligo inferum.

Tantumque valuit error, qui mihi quidem jam ſublatus videtur, ut, corpora cremata cum ſcirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quæ ſine corporibus nec fieri poſſent, nec intelligi. Animos enim per ſe ipſos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quærebant. Inde Homeri (34) tota νεκυῖα: inde ea, quæ meus amicus (35) Appius νεκρομαντεῖα faciebat: inde in vicinia noſtra Averni lacus,

Unde animæ (36) excitantur obſcura umbra, aperto oſtio
Alti Acherontis, falſo ſanguine, imagines mortuorum;

Has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec ſine lingua, nec ſine palato, nec ſine faucium, laterum, pulmonum vi & figura poteſt. Nihil enim animo videre poterant: ad oculos omnia referebant. Magni antem eſt

dum Lucilius in Fragmento, quod ſervavit Lactantius, *Inſtit. Div. lib.* I. 22.

Terriculas, Lamias, Fauni quas, Pompiliuque Instituere Numa. Bulicrius.

(34) *Homeri tota* Νεκυῖα) Ita vocatur Odyſſ. V. quod in eo libro Ulyſſes inferos adiiſſe, & cum umbris collocutus eſſe fingitur. Vide Euſtathium. *Daviſius.*

(35) *Ea, quæ meus amicus Appius* Νεκρομαντεῖα *faciebat*) Nec vitio caret hæc ſcriptura: non enim νεκυομαντεῖα, ſeu locos ubi reſponſa dant manes evocati, *facere*, ſed iis *uti* ſolebat Appius. Vide lib. I. de Div. cap. 58. Forſan igitur, cum nonnulli libri νεκρομαντεῖα, alii ψυχομαντεῖα, reliqui νεκυομαντεῖα dent; ex varietates librarii produnt additamentum, meritoque Pet. Ciaconius illud verbum, quodcumque ſit, abundare ſtatuit; aut, quod probabilius videtur, cum acutiſſimo Bentlejo legendum, νεκυομαντεῖα *conſulebat*. Non abſurde tamen legeris, νεκυομαντεῖα *adhibebat*. Idem.

(36) *Unde anima* &c.) Deſeres hic Gebhardum, qui ex manuſcriptis ſuis dederat *falſe ſanguine*; ut & prius conjecerat Turnebus: qui quidem *falſum ſanguinem* quaſi perpetuo epitheto a Latinis veteribus tragicis dictum autumat. Mirum tamen, ſanguinem, qui non ſit, falſum appellari: & præterea loca ſunt ſuſpecta, ne addam aperte mendoſa; ut illud Ennii ex Creſphonte apud Macrobium VI. 2.

Neque miſera lavere lacrima falſum ſanguinem.

Ubi reponendum cum viro ſummo Gerhardo Voſſio, *lacrimis falſis*. Citatur etiam ex Accii Phinidis apud Nonium in Lavit;

Salſum cruorem guttis lacrimarum lavit:

Sed rectius hodie editur, *falſis cruorem* &c. Quare abeat Gebhardus cum inſulſa illa lectione, *falſe ſanguine*: & videamus, ſi quid in altera melioris ſit frugis. Voſſius imagines mortuorum *falſo ſanguine* dici exiſtimat, *quia non ſunt id quod videntur: quippe exſangues umbra duntaxat*. Sed paucis, credo, approbabit hanc interpretationem. Durus & ferreus poeta ſit, qui ſic loqui ſuſtineat: potius *falſo corpore*: nam *ſanguis* ne in viventibus quidem videri poteſt, niſi vulneratis. Quid ergo? an conjecturam meam expetis? Equidem ſic locum conſtituerim;

Unde animæ excitantur, obſcuræ umbræ, *aperto oſtio*
Alti Acherontis, fuſo *ſanguine*, *mortuorum imagines.*

Umbra ſunt ipſæ animæ; ut Virgilius, *Exſangues terricat umbras*. *Fuſo* autem *ſanguine* non cum Voſſio ad *imagines* refero, ſed ad *excitantur*. *Unde*, inquit, *excitantur fuſo ſanguine*. Scis, opinor, hæc omnia ex Homeri Νεκυῖᾳ Odyſſ. λ eſſe deſumpta: ubi animæ mortuorum ad ſanguinem fuſum advolabant, nec niſi eo deguſtato proloqui quidquam poterant, *Bentlejus.*

ingenii, revocare mentem a sensibus, & cogitationem a consuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot seculis disputasse de animis: sed, quod literis exstet, Pherecydes Syrius primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane: fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras confirmavit: qui cum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Græciam cum honore (37) & disciplina, tum etiam auctoritate: multaque secula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos. Rationem illi sententiæ suæ non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, & in ea cum alios multos, tum Archytam Timæumque cognovisse, & didicisse Pythagorea omnia: primumque de animorum æternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoras, sed rationem etiam attulisse. Quam, nisi quid dicis, prætermittamus, & hanc totam spem immortalitatis relinquamus.

AUD. An tu, cum me in summam exspectationem adduxeris, deseris? Errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias scio, & quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. MAR. Macte virtute. Ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur (38) dubitamus, an, sicut pleraque, sic & hoc? (quanquam hoc quidem minime: persuadent enim mathematici) terram in medio mundi sitam ad universi cæli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant: eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se & divisa momenta: terrena & humida suopte nutu & suo pondere ad pares angulos in terram & in mare ferantur

(37) *Cum honore & disciplina, tum etiam auctoritate*) Hic (inquit Bentlejus) copulantur duæ voces *honore & disciplina*, quæ vix ullam habent affinitatem aut similitudinem. Particulæ etiam (addit) *cum & tum* disjungunt voces *honore & auctoritate*, quasi res essent plane diversi generis. Legendum igitur idem vult, *cum more & disciplina, tum etiam auctoritate*. At mihi potior videtur emendatio, quam nuper protulit popularis noster, doctissimus VVarburtonus, qui (leviore vulgatæ lectionis mutatione) legit, *cum honore ex disciplina, tum etiam auctoritate*. Ciceroni (ait) propositum fuit in hoc loco non naturam Pythagoreæ philosophiæ memorare, sed eam gloriam quam Pythagoras habuit apud civitates Magnæ Græciæ. Hunc illæ civitates tum philosophum, tum legislatorem agnoverunt: *honos* igitur *ex disciplina* hic respicit ad primum illum Pythagoræ characterem, *auctoritas* vero ad secundum. Ne quis vero dubitet, an satis Latine dicatur *honos ex disciplina*, animo contempletur id quod Cicero dicit in Orat. pro Sex. Roscio cap. 50. *quanto honore ipsa ex illorum dignitate afficeretur*. Pearcius.

(38) *Num igitur dubitamus, an, sicut pleraque, sic & hoc? quanquam hoc quidem minime: persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi cæli complexum quasi puncti instar obtinere*) Quocumque te verteris, nunquam hercle efficies, ut hæc oratio recto pede incedere videatur. Quo enim referes illud *an*? Vides, opinor, sententiam mutilam & claudicantem. Quod & ille recte deprehendit, qui in codice suo sic interpolavit, *An sicut pleraque, sic & hoc sub dubitatione accepimus?* Certe admisso illo *an*, necesse est ejusmodi quid sequatur. Quod tamen cum nullus alius codex agnoscat; tutior & facilior medicina quærenda est. Dele igitur *an*; & sic lege ac distingue: *Num igitur dubitamus, sicut pleraque, sic & hoc; (quanquam hoc quidem minime: persuadent enim ma-*

tur; reliquæ duæ partes (39), ut ignea, altera animalis: ut illæ superiores in medium locum mundi gravitate ferantur & pondere, sic hæ sursum rectis lineis in cælestem locum subvolent, sive ipsæ natura superiora appetentes, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quæ cum constent, perspicuum debet esse, animos, cum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est, spirabiles, sive ignei, sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis quam non intellecta natura: multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum igitur (40) aliquid animus est, ne tam vegeta mens aut in corde cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa jaceat.

XVIII. Dicæarchum vero cum Aristoxeno æquali & condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus; quorum alter ne condoluisse quidem unquam videtur, qui animum (41) se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs & figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere non video. Sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, hæc magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat. Bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

Quam

---

mathematici) *terram... quasi puncti instar obtinere*? Nullæ jam salebræ relictæ sunt; omnia complanata. Num, inquit, dubitamus terram instar puncti esse, sicut pleraque dubitare solemus nos Academici? immo hoc quidem minime: nam mathematicis rationibus convicti manus dare & assentiri cogimur. *Bentlejus*.

(39) *Reliqua duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ superiores* (terrena & humida) *in medium locum mundi, gravitate ferantur & pondere, sic hæ rursum* (vel sursum) *rectis lineis & cælestem locum subvolent, sive* ipsa natura *superioru appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur*.) Ubi primum hæc legeram, continuo subodoratus sum mendum subesse. Quid enim illud, *ipsa natura*? nihil profecto aliud, quam *natura rerum communis*: atqui illa haud magis *superiora* appetit, quam inferiora, sive media. Ergo falsum hoc & absurdum, ideo ignem & aerem cælum versus subvolare, quod *ipsa natura* superiora appetat. Legebam igitur, *Sive* ipsæ *natura superiora* APPETENTES. Ubi *natura* perinde est ac *natura sua*. Postea vero inspecta Lambini editione, animadverti virum doctissimum τὸ *appetentes* ex veteri codice protulisse, *ipsa* autem ex conjectura. Et tamen hic est, quem ubique bonus ille Gebhardus præ se contemnit, sugillat, conculcat: quo, si verum amamus, tam longe inferior ipse est, ut nullo modo sit comparandus. *Idem*.

(40) *Horum igitur aliquid animus est*, &c.) Hoc ita exponitur, quasi consequens ex iis quæ antecessere. Atqui aliter res habet, neque phrasis sententiam explicare nisi absurdam potest. Proinde opinor Ciceronem scripsisse, *Horum igitur aliquid animus esto, ne* &c. Explicato quam felix animorum sit futura conditio, si aut aere constent, aut igne, &c. hoc subjungit, Oj temus igitur horum aliquid animum esse, ne indigne cum corpore pereat: periret autem, si vel cor esset, vel cerebrum, vel sanguis. *Bubertus*.

(41) *Qui animum se habere non sentiat*) In hac lectione Cicero non dicit, cur Dicæarchus *non videtur condoluisse*: poterat ille & sensisse *se animum non habere*, & tamen condoluisse. Quapropter mihi in mentem venit Ciceronem scripsisse, *quia animum se habere non sentiat*: ut hæc sit ratio, cur Dicæarchus non videatur *condoluisse*. Sensus est: Dicæarchus ita acerrime disseruit se animum non habere, ut ne condoluisse quidem, quod eum non haberet, videretur. *Pearcius*.

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum levium & rotundorum concursionem fortuitam: quam tamen (42) Democritus concalefactam & spirabilem, id est animalem, esse voluit. Is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panætio, superiora capessat necesse esse. Nihil enim habent hæc duo genera proni, & supera semper petunt. Ita, sive dissipantur, procul a terris id evenit: sive permanent & conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad cælum, & ab his perrumpatur & dividatur crassus hic & concretus aer, qui est terræ proximus. Calidior est enim, vel potius ardentior animus, quam est hic aer, quem modo dixi crassum atque concretum. Quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra, terreno principiorum genere confecta, ardore animi concalescunt.

XIX. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aere, quem sæpe jam appello crassum, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quæ possit cum animi celeritate contendere. Qui si permanet incorruptus, suique similis: necesse est ita feratur, ut penetret & dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur: quod & humidum & caliginosum est, propter exhalationes terræ. Quam regionem cum superavit animus, naturamque sui similem contigit & agnovit: junctus (43) ex anima tenui, & ex ardore solis temperato, ignibus insistit, & finem altius se efferendi facit. Cum enim sui similem & levitatem & calorem adeptus est, tanquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad sui similem penetravit, in quo nulla re egens aletur & sustentabitur (44) iisdem rebus, quibus astra sustentantur & aluntur.

Cumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis æmulemur, qui ea habeant, quæ nos habere cupiamus: profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, & cupiditatum & æmulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum laxa-

(42) *Quam tamen Democritus concalefactam & spirabilem, id est animalem esse vult*) Vulgo *voluit*, contra MSſ. fidem. Scilicet philosophus illa corpuscula σφαιροειδῆ πῦρ καὶ ψυχὴν λέγει· prout auctor est Aristoteles lib. I. de Animi, cap. 2. Portenti vero simile videri possit, quod noster hoc in loco *spirabilem, id est animalem* dicit, cum supra cap. 17. legatur, *sive illi sint animales, id est spirabiles*. Hinc certe dubitari non potest, quin *animale spirabili* censuerit obscurius. *Davisius*.

(43) *Junctis .... facit*. Tum *enim .... adeptus*) Vulgo *junctus ...... facit*. Cum *enim adeptus* est. At Reg. ultimam vocem nescit, idemque codex *cunctis* dat a prima manu. Nos igitur emendationem Cl. Bentleji merito recepimus. Vide Hieroclem in Aur. Carm. 54. pag. 186. & seq. *Idem*.

(44) *Sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur & aluntur*) Veteres stellas animatas esse, terrenisque & aqueis vaporibus ali censuere. Vide Cicer. Nat. Deor. II. 46. Servium ad Æn. lib. I. cap. 612. Lucianum in Icaromen. Plura veterum loca suppeditabunt Lipsius Phys. Stoic. lib. II. cap. 14. & Menagius ad Laertii lib. VII. cap. 145. *Idem*.

laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus & visere, id multo tum faciemus liberius: totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, propterea quod & natura inest mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri videndi: & oræ ipsæ locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum cælestium, eo majorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Hæc enim pulchritudo etiam in terris patriam (45) illam & avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. Præcipue vero fruentur ea, qui tum etiam, cum, has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant.

XX. Etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium Ponti viderunt, & eas angustias, per quas penetravit ea, quæ est nominata

Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,
Vecti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt.

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, ejusque cum situm, formam, circumscriptionem, tum & habitabiles regiones, & rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes?

Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quæ videmus. Neque enim est ullus sensus in corpore, sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta & patefacta viderunt, viæ quasi quædam sunt ad oculos, ad aures, ad nares, a sede animi perforatæ. Itaque sæpe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris & oculis, & auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum & videre & audire, non eas partes, quæ quasi fenestræ sunt animi: quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, & adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? Quæ nunquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, & is omnium judex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora & dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc quidem, quanquam foramina illa, quæ patent ad animum a corpore, callidissimo artificio

(45) *Patriam illam & avitam*) Sic omnes MSS. *Patritam* tamen legit Nonius, quem secuti sunt P. Manutius, D. Lambinus, cæterique recentiores. Mihi sane tanti non est Marcellus, ut ejus libros cunctis Ciceronis exemplaribus præferam, cum pravas & vitiosas passim det lectiones. Accedit, quod *Tullius patria bona, patrias fortunas*, & reliqua generis ejusdem, singulis fere paginis adhibeat, voce vero *patrita* nullus utatur. Quin & Act. prima in Verrem cap. 5. *rem* patriam *& avitam*, ut hic *patriam & avitam philosophiam*, dixit. *Idem.*

cio natura fabricata est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt interſepta quodam modo. Cum autem nihil erit præter animum; nulla res objecta impediet; quo minus percipiat, quale quidque sit.

XXI. Quamvis (46) copiose hæc diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis cælestibus esset habiturus. Quæ quidem cogitans, soleo sæpe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturæ cognitionem admirantur, ejusque inventori & principi gratias exsultantes agunt, eumque venerantur, ut deum. Liberatos (47) enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno, & diurno ac nocturno metu. Quo terrore? quo metu? Quæ est anus tam delira, quæ timeat ista, quæ vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acheruntia templa, alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, & quod falsa esse cognoverit? Ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui hæc sine doctrina credituri fuerint. Præclarum autem nescio quid adepti sunt, qui didicerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod ut sit, (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum? Nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagoræ sit & Platonis vera sententia. Ut enim rationem Plato nullam afferret, (vide quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret. Tot autem rationes attulit, ut velle cæteris, sibi certe persuasisse videatur.

XXII. Sed plurimi contra nituntur, animosque, quasi capite damnatos, morte multant: neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, & cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in

(46) *Quamvis copiose hæc diceremus, si res* &c.) Menti Ciceronis aptior videtur alia loci interpunctio, *Quamvis copiose hæc, diceremus, si res* &c. Quasi dixisset noster, Quamvis hæc copiose diximus, tamen diceremus &c. *Pearcius*.

(47) *Liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis*, terrore *sempiterno*, & *diurno ac nocturno metu*. *Quo* terrore? *quo metu*?) Vereor equidem, ne *gravissimi* illi *domini* non nisi unus solusque sit: quo enim differunt *terror* & *metus*? Juncta quidem interdum hæc vocabula reperies: sed hoc ex more rhetorum, qui ad amplificandam orationem cognatas & similes dictiones coacervant. Stoici quidem, qui omnia in pulvisculum distringunt, sic hæc partiuntur & definiunt, ut terror sub metu, quasi species sub genere, comprehendatur. Terror, inquiunt, est metus concutiens. Esto: at nihilominus putidissimum plane fuerit binos hinc dominos confingere. Tu lege, literula objecta: Errore *sempiterno*, & *nocturno ac diurno metu*. *Quo* errore? *quo metu*? Hinc illa Ciceronis, quæ mox sequuntur; *Non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, & quod falsa esse cognoverit*? Ubi *timeat* ad metum retulit, *falsa* ad errorem. Noti sunt Lucretii versus, I. 147. quos ter quaterque inculcat.

Hunc igitur terrorem *animi*, tenebrasque *necesse est*,
Non radii Solis, neque lucida tela diei
Discutiant, sed natura species, ratioque.

Terrorem & tenebras hic vocavit, quæ Cicero *metum & errorem*. Bentlejus.

in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: ut (48), si jam possent in homine (49) uno cerni omnia, quæ nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur: an tanta sit ejus tenuitas, ut fugiat aciem.

Hæc reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse. Videbunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem, naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tanquam alienæ domi, quam qualis, cum exierit, & in liberum cælum, quasi in domum suam, venerit. Si enim (50), quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus: certe, & deum ipsum, & divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non possumus. Dicæarchus quidem & Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt.

Est illud quidem maximum, animo ipso animum videre: & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis (51), quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id præcipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, *Nosce te*, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum. Nam corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum. Ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cujusdam animi præceptum, sic, ut tributum deo sit: hoc est (52), se ipsum posse cognoscere. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet: dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quæ a Socrate est in Phædro explicata, a me autem posita est in sexto libro de Republica.

(48) Ut, *si jam possent...... casurusne in conspectum videatur* animus, *an tanta sit.... ut fugiat aciem*) Ne possit istud ut ferri, facit vocula interrogativa *ne* & *an* in posteriore parte sententiæ. Lambinus pro *ut* legit *aut*: quod sequendum videtur, nisi malit lector reponere, at, *si jam possent* &c. Utraque lectio cum sequentibus verbis bene conveniet. *Pearcius*.

(49) *In homine uno*) Bentlejus corrigit, *in homine vivo*. Quam emendationem recepit Davisius: nos autem, renitentibus aliis editionibus, in Tullii contextum non audemus introducere: sed in nostra tamen metaphrasi Gallica securi olim sumus. *Olivet*.

(50) *Si enim*) Victorium, Manutium, & Lambinum sequimur. Gruterus autem: *Nisi enim... intelligere non possumus... complecti non possumus*. Particulam negantem tollit Buherius post *intelligere*: Davisius, post *complecti*. *Idem*.

(51) *Præceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat*) Hoc ἀπόφθεγμα Thaleti, Soloni, Chiloni aliisque multis adscriptum fuisse docebunt Erasmus Adag. pag. 306. ed. Hanov. & Menagius ad Laertii I. 40. Iis, quæ laudarunt viri illi doctissimi, plurima possent adjici; sed id nunc non agimus. Monebo duntaxat Apollini tribuisse non modo Platonem, nostrumque lib. I. de Leg. cap. 22. 23. ac Fin. V. 16. sed etiam Plutarchum, Philostratum, &c. *Davisius*.

(52) *Hoc est, se ipsum posse cognoscere*) Hasce voces glossematis merito damnarunt P. Manutius & D. Lambinus; licet enim refragetur Janus Gebhardus, naso tamen careat necesse est, qui glossam non olfacit. Simili fere ratione Plutarchus in Demosth. Tom. I. p. 847. Ἀλλὰ γὰρ ἴσως, inquit, εἰ παντὸς ἦν τὸ Γνῶθι σεαυτὸν ἔχειν πρόχειρον, οὐκ ἂν ἐδόκει πρόσταγμα θεῖον εἶναι. Vide sis & Platonem in Alcib. primo, *Idem*.

XXIII. *Quod semper* (53) *movetur, id æternum est. Quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi habeat necesse est. Solum igitur, quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit. Quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principii autem nulla est origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit: si quidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. Id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cælum, omnisque natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua, ut primo, impulsa moveatur. Cum pateat igitur, æternum id esse, quod se ipsum moveat; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. Quod autem est animal, id motu cietur interiore & suo. Nam hæc est propria natura animi, atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ se ipsam semper moveat; neque nata certe est, & æterna est.*

Licet concurrant plebeji omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone, & Socrate, & ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri: nec accidere posse, ut ipse unquam a se deseratur. Ex quo efficitur æternitas: nisi quid habes ad hæc.

AUD. Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiæ.

XXIV. MARC. Quid illa tandem, num leviora censes? quæ declarant inesse in animis hominum divina quædam: quæ si cernerem quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum & totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta & quo modo facta sint. Per animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris: hæc enim etiam dicimus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret aut refugeret, id quoque esset ei commune cum bestiis.

Habet primum memoriam, & eam infinitam, rerum innumerabilium. Quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitæ. Nam in illo libro,

(53) *Quod semper movetur*) Vide Mureti Var. Lect. VIII. 3. ubi collatio loci hujus e Phædro Platonis cum ejusdem loci interpretatione Ciceroniana. Et Somn. Scipionis, cap. 8.

libro, qui inscribitur *Menon*, pusionem quendam Socrates interrogat quædam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic ille respondet, ut puer: & tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si geometrica didicisset. Ex quo effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recordari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere; nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum atque tantarum insitas & quasi consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset.

Cumque nihil (54) esset, ut omnibus locis a Platone disseritur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur & intereat; idque solum esse, quod semper tale sit, qualem *ideam* appellat ille, nos *speciem*) non potuit (55) animus hæc in corpore inclusus agnoscere, cognita attulit. Ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, cum repente in tam insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil aliud est discere, nisi recordari.

Ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? Non quæro, quanta memoria (56) Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes (57), quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cineas (58), quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus, quanta noster Hortensius (59): de communi omnium me-

(54) *Cumque nihil esset* &c.) Hoc loco *esse* debet intelligi non sensu populari, sed Platonico & sublimi; aut, si quis mavult, metaphysico: nimirum quo sensu ajebat Plato, id unum posse dici *esse*, quod semper est: quod autem oritur & interit, id vere & proprie non esse. Quod Cicero statim ponit. Non ergo de corpore, multo minus de animo dicitur, quod *nihil esset*; sed de re quavis alia, præter ideas. His enim unice convenit *esse*. Vide Timæum, cap. 2. *Olivetus*.

(55) *Non potuit animus hæc ... agnoscere, cognita attulit: ex quo* &c) Potius mutatis punctis lego, *non potuit animus hæc in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit; ex quo* &c. *Pearcius*.

(56) *Quanta memoria Simonides*) Is artem memoriæ primus ostendisse dicitur. Vide Quintilianum Inst. Orat. lib. XI. cap. 2. Plinium H. N. VII. 24. & Ælianum H. A. VI. 10. *Davisius*.

(57) *Quanta Theodectes*) D. Lambino placet Themistocles, & sic ex MSS. Fr. Fabricius. At si ullus extat ejusmodi codex, a sciolo quodam fuit emendatus; nam licet Themistoclis memoriam celebrent plurimi, se recte tamen habet vulgata lectio, eum *semel auditos quamlibet multos versus protinus dicatur reddidisse Theodectes*, ut auctor est Quintilianus Inst. Orat. lib. XI. cap. 2. eique artem memoriæ fuisse tradit Ælianus H. A. lib. VI. cap. 10. *Idem*.

(58) *Cineas*) Vulgo *Cyneas*. Male. Græcis enim Κινέας, non Κυνέας dicitur. Vide Cl. Salmasium Exerc. Plin. pag. 49. Ejus memoriam hisce verbis celebrat Seneca Controv. Procem. *Cineas ... missus a Pyrrho legatus ad Romanos, postero die novus homo & senatum & omnem urbanam circumfusam plebem nominibus suis persalutavit.* Adi sis & Plinium H. N. lib. VII. cap. 24. *Idem*.

(59) *Noster Hortensius*) Hujus excellen-

moria loquor, & eorum maxime, qui in aliquo majore studio & arte versantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare, ita multa meminerunt.

XXV. Quorsus igitur hæc spectat oratio? Quæ sit illa vis, & unde, intelligendum puto. Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. Anima sit animus, ignisve, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire quod nesciam. Illud si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum jurarem esse divinum. Quid enim, obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso & caliginoso cælo, aut sata aut concreta videtur tanta vis memoriæ? Si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. Si ne id quidem: at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo tanquam in aliquod vas ea, quæ meminimus, infundantur? Absurdum id quidem: qui enim fundus, aut quæ talis animi figura intelligi potest? aut quæ tanta omnino capacitas? An imprimi quasi ceram animum putamus, & memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? Quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum esse vestigia? Quæ porro tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere (60)?

Quid (61) illa vis, quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? Ex hacne tibi terrena mortalique natura & ca-

---

tem memoriam deprædicat Cicero in Bruto cap. 88. Seneca controv. Procem. *Hortensius a Sisenna provocatus, in auctione persedit diem totum, & omnes res, & pretia, & emptores ordine suo recensuit, argentariis recognoscentibus, ita ut in nullo falleretur.* Adi sis Latinum Pacatum Pan. XII. cap. 18. ac Quintilianum Inst. Orat. lib. X. cap. 6. & lib. XI. cap. 2. *Idem.*

(60) *Tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit* effingere) Suspecta est vox ultima; non enim *magnitudo* res ullas *effingit*, sed in illa hæ effinguntur. Lego, *quæ illa tam multa possit excipere.* Idem.

(61) *Quid? illa vis quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? Ex hacne tibi terrena mortalique natura* concreta ea *videtur? aut qui primus (quod summa sapientia Pythagoræ visum est) omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, & ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis &c.*) Scire equidem ex te velim, quo referantur illa toties hic repetita *aut qui*: non enim video quorsum pertineant, neque ullum exitum orationis invenio. Tot ergo rerum inventores, quos hic enumerat, nominum, literarum, astronomiæ, frugum, vestium, tectorum, quid? quid agunt, vel quid sunt denique? nihil omnino: ut quidem hic locus vulgo nunc legitur. Tu vero sine dubitatione repone; *Ex hacne tibi terrena mortalique natura* concretus is *videtur, aut qui primus . . . omnibus rebus imposuit nomina; aut qui* &c. Hoc est; nihilne divinitus habuit, nihil auræ cælestis, nihil ignis ætherii? Nosti illud Lucretii de Empedocle.

Ut vix mortali videtur corpore cretus.

Cæterum tam turpe mendum librariorum solemni audaciæ acceptum referimus: cum enim præcellerit *inventio atque excogitatio*, statim hi τὸ *concretus is* ne latinum quidem esse arbitrati, permutarunt terminationes, ut eodem genere adjectivum cum substantivo, ut putabant, ancee concordaret. *Bentlejus. Concreta ea* &c.) Ita omnes codices scripti & impressi: pro qua lectione Bentlejus reposuit *concretus is videtur, aut qui primus* &c. quia nescivit, quo referrentur illa toties in sequentibus repetita *aut qui*. At mihi ista emendatione opus non esse videtur, si sic locum interpungamus; *Ex hacne tibi terrena mortalique natura & caduca concreta ea* (sc. inventio atque excogitatio) *videtur: aut qui primus* &c. Scilicet hæc compendiose dicta esse censeo, cum fusius Cicero sic dicere potuisset, *aut ex illa natura concretus is videtur, qui primus* &c. *Pearcius.*

& caduca concreta ea videtur? aut qui primus, quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, & ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, progressiones (62), institutiones notavit? Omnes magni: etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti & exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam & auribus oblectatio magna parta est, inventa & temperata varietate & natura sonorum: & astra suspeximus, tum ea, quæ sunt infixa certis locis, tum illa (63) non re, sed vocabulo errantia. Quorum conversiones (64), omnesque motus, qui animo vidit, is docuit, similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in cælo. Nam cum Archimedes lunæ, solis, quinque errantium motus in sphæram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit, Platonis deus, ut tarditate & celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si (65) in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphæra quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari.

XXVI. Mihi vero ne hæc quidem notiora & illustriora carere vi divina

(62) *Progressiones*, institutiones) *Institiones* reponunt Manutius, Lambinus, alii, nec, ut videtur, immerito: licet enim codices nihil varient, minime capio, quem locum habere possint *institutiones*. Alteram vocem sicco pede prætereunt interpretes; eandem tamen potestatem obtinet ac *cursus*, nec ταυτολόγος putandus est Cicero. Reg. & Eliens. sec. *pragressionee*. Scribo *regressiones*; nam planetas nunc stare, nunc regredi, nunc præcurrere videri, notissimum. *Davis.*

(63) *Tum illa, non re, sed vocabulo errantia*) Platonicorum fuit sententia, stellas erraticas non vago motu, sed certis legibus, agitari; quod etiam recentioribus videtur astronomis, qui diversa illa φαινόμενα vario planetarum & telluris inter se situi tribuunt. Vide iis Ciceronem Nat. Deor. lib. II. cap. 20. *Idem.*

(64) *Quorum conversiones omnesque motus qui animus vidit, is docuit similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in cælo.*) Redige, quæso, hæc mecum ad calculum: *Qui*, inquit, animus *vidit*, *is* (id est, animus) *docuit* animum *suum similem ejus esse*. Ergo hic habemus *animum animi*: satis hoc belle? Alius, opinor, dixisset, *is docuit se similem ejus esse*. Sed alia paratior medicina est. Lege certissime: *Quorum conversiones omnesque motus qui animo vidit, is docuit similem animum suum ejus esse* &c. Noster de Natura Deorum I. 18. *Epicurus autem, qui res occultas & penitus abditas non modo viderit animo, sed etiam sic tractet* &c. Ibid. II. 64. *Totam licet animis, tanquam oculis lustrare terram.* Acad. II. 40. *Aut si etiam dormientes aliquid* animo videre *videamur*. Ovid. Fast. IV.

> *Appius est auctor; Pyrrho qui pace negata*
> *Multum* animo vidit, *lumine captus erat.*

Et alii passim. Sed & hoc jam nunc a Lambino video occupatum: adeo ut rursus indigner ejus hominis vicem, cui sæpe recte monenti, seu præ invidia & livore, sive præ cæcitate & ignorantia, nemo obtemperare voluit. *Bentlejus.*

(65) *Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest*) Nihil variant codices scripti: est tamen cur a Ciceronis manu esse nunquam crediderim. Quid enim sibi vult *in hoc mundo*? an plures & infinitos quidem mundos constituit, ex sententia Democriti & Epicuri? Nugæ meræ: nullus quippe apud illos *mundi ædificator deus*: omnia casu & fortuito ex atomorum concursu. Atqui hic ex Platonis sententia loquitur: lege itaque inverso ordine; *Quod si hoc in mundo fieri sine deo non potest, ne in sphæra quidem* &c. *Idem.*

na videntur: ut ego aut poetam grave plenumque carmen sine cælesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Hæc nos primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudivit: eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus.

Prorsus hæc divina mihi videtur vis, quæ tot res efficiat & tantas. Quid est enim memoria rerum & verborum? Quid porro inventio? Profecto id, quo nec in deo quidquam majus intelligi potest. Non enim (66) ambrosia deos, aut nectare, aut Juventate pocula ministrante, lætari arbitror: nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere ministraret. Non justa causa, cur Laomedonti (67) tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat. Divina (68) mallem ad nos. Quæ autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus est; ut Euripides audet dicere, deus: & quidem si deus aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura cælestis & terra vacat & humore: sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. Sin autem est quinta quædam natura ab Aristotele inducta (69): primum hæc & deorum est, & animorum.

XXVII. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in Consolatione hæc expressimus: *Animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur: nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum.*

(66) *Non enim ambrosia deos aut nectare, aut Juventate pocula ministrante lætari arbitror.*) Geminus fere locus est de Natura Deorum I. 40. *At poeta quidem nectar, ambrosiam, epulas comparans, & aut Juventatem aut Ganymedem pocula ministrantem.* Verum ut hic locus rectus est & integer, ita prior ille in mendo cubat. Quale enim illud, *lætari ambrosia, aut nectare, aut Juventate?* Quid? cibusne, obsecro, est Juventas, an potio? Vides nunc, opinor, quod tuum est acumen, sententiæ labem: quam nullo negotio expurgaveris, nisi sic legeris τῷ *aut* deleto. *Non enim ambrosia deos aut nectare, Juventate pocula ministrante, lætari arbitror.* *Pocula* vero intellige *ambrosiæ aut nectaris*; quorum utrumque interdum pro liquoribus venditant poetæ, & *ambrosiæ succos*, cum libuerit, spargunt. *Idem.*

(67) *Cur Laomedonti tanta fieret injuria*) Nostro σφάλμα μνημονικὸν impingunt Joach. Camerarius, Aldus nepos, & Fulv. Ursinus: quasi *Troi*, non *Laomedonti*, fuisset scribendum. Verum ut de raptore, sic de patre Ganymedis magnæ sunt inter auctores discrepantiæ. Plerisque Trois est filius. Lucianus in Charidemo eum Dardani filium vocat. Laomedonte genitum confirmat Cycli scriptor apud Scholiasten in Euripidis Orest. vers. 1392. Quo loco Ciceronem tuetur Tan. Faber lib. II. Ep. 58. Quin & Ganymedem ab Euripide Troad. vers. 822. Λαομεδόντιος παῖδα nominari video. Neque eum Laomedonte prognatum fuisse, ἴσως asserit noster: sed patre mortuo, fratrem contingebat injuria. *Davis.*

(68) *Divina mallem ad nos*) Hæc laudat Augustinus Civ. Dei, IV. 26. & Confess. I. 16. Idem querebatur Xenophanes. Adi Menagium ad Laertii IX. 18. *Idem.* Vide P. Victorii *Var. Lect.* XXXV. 10.

igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti possit præsentia: quæ sola divina sunt. Nec invenietur unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a Deo. Singularis est igitur quædam natura atque vis animi, sejuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vult, quod viget, cæleste & divinum est: ob eamque rem æternum sit necesse est. Nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam & libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens & movens, ipsaque prædita motu sempiterno. Hoc e genere atque eadem e natura est humana mens.

XXVIII. Ubi igitur, aut qualis est ista mens? Ubi tua, aut qualis? potesne dicere? An, si omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem, ne iis quidem, quæ habeo, mihi per te uti licebit? Non valet tantum animus, ut se ipsum ipse videat: at, ut oculus, sic animus sese non videns alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam. Fortasse: quanquam id quoque: sed relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum (70), celeritatem videt. Hæc magna, hæc divina, hæc sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quærendum quidem est.

Ut, cum videmus speciem primum candoremque cæli; deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem (71) frugum & ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem & ducem solem; lunamque accretione & diminutione luminis, quasi fastorum notantem & significantem dies; tum in eodem orbe, in XII. partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus; nocturnamque cæli formam undique sideribus ornatam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem & cultum: quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita ad stellas septem, unde

Horrifer

Aquilonis stridor gelidas molitur nives:

altera Australis, ignota nobis, quam vocant Græci ἀντίχθονα: cæteras partes,

(69) *Inducta: primum hac*) Interpunctum sic voluerat Lambinus, *inducta primum: hac* &c. Facit cum Lambino Bentlejus: ac merito quidem.

(70) *Motum, celeritatem*) Motus *celeritatem*. Bentlejus.

(71) *Ad maturitatem frugum*) Rectius, opinor, MSS. Norvic. quo usus est Davisius, *ad maturationem frugum & ad temperationem corporum aptas*: id est, ad faciendas fruges maturas. Sic ab aliis Latinis scriptoribus *poma & uva maturari* dicuntur. *Maturitas* significat tempus maturum; hic vero locus postulat potius vocem, qua actus maturandi exprimatur. Vix aliter noster locutus est in I. de Nat. Deor. cap. 2. *Cælique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant*. Pearc.

tes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

Cælum nitescere, arbores frondescere,
Vites lætificæ pampinis pubescere,
Rami baccarum ubertate incurvescere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere, herbis prata convestirier:

tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum, quasi contemplatorem cæli, ac deorum, ipsorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes & maria parentia.

XXIX. Hæc igitur & alia innumerabilia cum cernimus, possumusne dubitare, quin his præsit * aliquis vel effector, si hæc nata sunt, ut Platoni videtur: vel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis & muneris? Sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides, tamen ut deum agnoscis ex operibus ejus, sic ex memoria rerum, & inventione, & celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim * divinam mentis agnoscito.

In quo igitur loco est? Credo equidem in capite: &, cur credam, afferre possum: sed alias: nunc ubi ubi sit animus, certe quidem in te est.

Quæ est ei natura? Propria, puto, & sua. Sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etsi ejus ignores & locum & faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ejus ignores & locum & formam. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animus admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus, & secretio, ac diremptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His & talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quæsivit ad judicium capitis, nec judicibus supplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: & supremo vitæ die de hoc ipso multa disseruit, & paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit: & cum pæne in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in cælum videretur adscendere.

XXX. Ita enim censebat, itaque disseruit, duas esse vias, duplicesque cur

* Vict. *aliquis conditor, vel effector* * Lamb. *divina*

curſus animorum e corpore excedentium. Nam qui ſe humanis (72) vitiis contaminaviſſent, & ſe totos libidinibus dediſſent, quibus cæcati velut domeſticis vitiis atque flagitiis ſe inquinaviſſent, vel in republica violanda fraudes inexpiabiles concepiſſent, iis devium quoddam iter eſſe, ſecluſum

---

(72) *Nam qui ſe* humanis *vitiis contaminaviſſent*, & *ſe totos libidinibus* dediſſent, *quibus cæcati*, velut *domeſticis* vitiis *atque flagitiis ſe inquinaviſſent*, *vel Rep. violanda fraudes inexpiabiles concepiſſent*, *iis devium quoddam iter eſſe, ſecluſum a concilio deorum.*) In his verbis non ita multis ter quaterve a dormitantibus librariis peccatum eſſe ſuſpicor. Sed primum apponam integrum locum, ut mihi legendum videtur; tum de ratione emendationum videbimus. Scribo igitur, *Nam qui ſe* immanibus *vitiis contaminaviſſent*, aut *ſe totos libidinibus* dediſſent, *quibus cæcati*, vel *domeſticis* ſtupris *atque flagitiis ſe inquinaviſſent*, *vel rep. violanda fraudes inexpiabiles concepiſſent*, *iis devium quoddam iter eſſe* &c. Principio, illud quod vulgo fertur *humanis vitiis* quam ſententiæ adverſum ſit, tu conſidera. Nam certe *humana vitia* ſunt quæ in quemvis hominem cadunt, quæ naturæ humanæ imbecillitas a ſe defendere & depellere non poteſt. Ovidius Faſt. I. verſ. 299. de aſtronomiæ inventoribus loquens, tanquam ſupra mortalem conditionem evectis,

> *Credibile eſt illos pariter* vitiiſque locisque
> *Altius* humanis *exſeruiſſe caput.*

Atqui hoc loco non de mediocribus & ignoſcendis vitiis Ciceronem loqui manifeſtum eſt: hinc enim mortalium turpiſſimos & contaminatiſſimos ponit, illinc caſtiſſimos ſanctiſſimoſque: quorum hos ad deorum ſedes recta ire poſt mortem, illos iter devium capeſſere, a beatis ſedibus quam maxime diverſum. Lego igitur, quod proxime ad librorum ſcripturam videtur accedere, *immanibus vitiis*, quo epitheto Horatius noſter uſus eſt Sermon. II. 4. verſ. 76.

> Immane *eſt* vitium *dare millia terna macello.*

Mox lego, *aut ſe totos* &c. Non enim eoſdem, ſed diverſos intelligit; priores, ſceleratos, fraudibus, rapinis, cædibus graſſantes; poſteriores, voluptarios, qui ventri & gulæ & libidinibus ſerviunt. Certe hæc vitia quodammodo contraria ſunt, nec facile in unum eundemque hominem cadunt. Lege deinde, *dedidiſſent*, cum Victorio & codice ex tuis meliore, quod & hic & ſæpe alias perperam immutavit Gebhardus. *Dedere* enim majus quid & ſignificantius notat, quam *dare*; pro captivo ſe tradere, in ſervitutem addicere, mancipare. Confirmatur hoc & ex adjuncto *totos dedidiſſent*: ſic Noſter de Legibus II. 2. *Pro qua mori, & cui nos totos dedere debemus.* Ad Atticum IX. 4. *Sed tamen, ne me totum ægritudini dedam, ſumpſi mihi quaſdam tanquam θέσεις.* Tuſcul. V. 39. *Huic diſcendi quærendique divinæ delectationi toto ſe animo* dedidiſſent; ubi iterum contra Victorium & tuos codices Gebhardum ſequeris male interpolantem *dediſſent*. Sequitur deinceps, *quibus cæcati*, velut *domeſticis* vitiis *atque flagitiis ſe inquinaviſſent*: hoc eſt, *quibus* ſeu ſceleribus, ſive libidinibus (nam ad utrumque hoc refertur) *velut* domeſticis vitiis &c. Quid, malum, illud *velut*? an ſcelera, fraudes, rapinæ ſunt *domeſtica* vitia? immo vero hæc ut disjuncta & diſparata ponuntur. Lego ergo leviſſima mutatione, vel *domeſticis flagitiis*, vel *re publica violanda*. Alioqui impedita prorſus oratio eſt, neque exitum ſibi reperit. Hæc quidem emendatio, utcumque fiat, ceteris longe certiſſima eſt, ſed aliud quid etiam reſtat. Vide enim illud, *quibus* vitiis *& libidinibus cæcati*, *vel domeſticis* vitiis *ſe inquinaviſſent*: quam frigide, quam illepide hic repetitur illud *vitiis*? an quidquam ſapit aut elegantiæ, aut copiæ Tullianæ? Quamobrem aut legerim, *domeſticis ſtupris atque flagitiis*: aut *domeſtica nequitia atque flagitiis*: illa enim apud noſtrum una cum flagitiis ſemel juncta legimus. *Bentlejus*: Agnoſco ſane, quod ait Bentlejus, in uſu eſſe & communi, & Ciceronis, ut *humana vitia* dicantur mediocria & excuſabilia. At enim philoſophi perſonam hic induit Cicero, atque hominibus e turba ac fæce mortalium, opponit ſapientem diis admovendum. *Humana* quæ dicit *vitia*, illa ipſa ſunt quæ Plato κακὰ ἀνθρώπεια, *Phædon. pag.* 8:. *Edit. H. Steph.* Quem locum videtur Latinus reſpexiſſe. Tum etiam infinita ſunt a quibus nos abſterret religio tanquam malis ac flagitiis, quæ philoſophorum ſapiens ille neque illicita ſibi ducebat, neque in vitiis numerabat vel tolerabilibus. Daviſio itaque attentior nihil in illis verbis mutanti. Neque in his quidquam video mutandum, *& ſe totos libidinibus dediſſent*, cum *libido* genus omne contineat illicitarum cupiditatum. Vide, ſi vacat, Tuſc. IV, 6. *Buherius*,

a concilio deorum. Qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, sesque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum: his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. Itaque commemorat, ut cygnis (qui non sine causa Apollini dicati sunt, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu & voluptate moriantur) sic omnibus & bonis & doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis sæpe usu venit, qui acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent: sic mentis acies seipsam intuens nonnunquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans (73), circumspectans, hæsitans, multa adversa revertens, tanquam ratis in mari immenso nostra vehitur oratio.

Sed hæc & vetera, & a Græcis. Cato autem sic abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo demigrare. Cum vero causam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis; næ ille, medius fidius, vir sapiens, lætus ex his tenebris in lucem illam excesserit. Nec tamen illa vincla carceris ruperit. Leges enim vetant. Sed tanquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatur atque emissus exierit. *Tota enim philosophorum vita*, ut ait idem, *commentatio mortis est*.

XXXI. Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id est, a corpore, cum a re familiari, quæ est ministra & famula corporis, cum a republica, cum a negotio omni sevocamus animus? Quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud est quam emori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc &, dum erimus in terris, erit illi cælesti vitæ simile: &, cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam cum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. Quo cum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc quidem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet.

AUD. Satis tu quidem in Consolatione es lamentatus: quam cum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero auditis, multo magis. MARC. Veniet tempus, & quidem celeriter, & sive retractabis (74), sive

(73) *Itaque dubitans*) Hæc verba poeticum nescio quid olere videntur; & fortasse veteris poetæ cujuspiam Anapæstici fuerint sic ordinandi:

Dubitans, circumspectans, hæsitans,
Multa adversa revertens. Gujetus.

(74) *Sive retractabis, sive properabis: volat enim ætas*.) Recte quidem nunc vulgo.

sive properabis. Volat enim ætas. Tantum autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius: si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus.

AUD. Quid refert (75)? Adsunt enim, qui hæc non probent. MARC. Ego autem nunquam ita te ex hoc sermone dimittam, ulla ut ratione mors tibi videri malum possit.

AUD. Qui potest, cum ista cognoverim? MARC. Qui possit, rogas? Catervæ veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem (76) non despicio, sed nescio quomodo doctissimus quisque contemnit: acerrime autem deliciæ meæ Dicæarchus contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur, in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu mansuros ajunt animos, semper negant.

XXXII. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non

go editur *retractabis*: cum veteres editiones & codices aliquot scripti *retardabis* habuerint: quod natum videtur ex alio altero *properabis*, cui scilicet contrarium & ἀντίθετον ponendum videbatur *retardabis*. Cæterum uno verbo feliciter restituto, de altero erat cogitandum. Quid enim est *properabis* ad mortem? hoc certe est voluntariam mortem ante diem sibi arcessere: quod hoc ipso loco auctor tanquam illicitum & nefarium damnat. Quid ergo? equidem corrigendum puto, *sive retractabis, sive obtemperabis*; quod si compendiose & cum P. *optep.* scripseris, more in veteribus libris recepto, minimum aberraverit a vulgata lectione. *Retractare* autem & *obtemperare* sunt plane antitheta: & sententia exurgit aptissima. Moriendum, inquit, erit; seu iniquo animo & ingratus, sive æquo & libenter; seu renuas & tergiverseris, sive pareas & morem geras. Huc opposite accedunt illa Græca Cleanthis, quæ Latine eleganter vertebat Seneca, Epist. 107.

Duc me, parens celsique dominator poli,
Quocumque placuit: nulla parendi mora est;
Adsum impiger. Fac nolle: *comitabor gemens;*
Malusque patiar, quod pati licuit bono.
Ducunt *volentem fata, nolentem* trahunt. *Bentlejus.*

Retractabis habent editiones quædam, aliæ *retractabis*: quæ verba tantumdem differunt, quantum *lavare* & *lavere*, *impartio* & *impertio*. Qui recusant stare pactis, facere aliquid, ire quopiam, &c. revocant, tergiversantur, retractant dicta, manum, pedem, &c. Quid sit, *sive retractabis*, intelligere videor ex hoc Ovidii, I. Trist. III. 55.

Ter limen tetigi, ter sum revocatus, & ipse
Indulgens animo pes mihi tardus erat. Anonymus.

(75) A. *Quid refert?* M. *Adsunt enim, qui hæc non probent. Ego autem &c.*) Sic videntur ista distinguenda. *Quid refert*, inquit Auditor, ista urgeri? Refert, inquit Marcus, *adsunt enim, qui hæc non probent*; video quosdam abnutantes, quibus servire debeo. Et *complures* secum *familiares* fuisse affirmavit supra, cap. 4. quos non puto id commisisse, ut Ciceronem solum cum solo Auditore relinquerent, cum hanc declamationem & scholam haberet. Schola sane & declamatio nunquam sine frequentia. Tum illud *adsunt* potest id ipsum dicere, quod explicatur mox fusius. *Catervæ veniunt contra dicentium* &c. *Idem.*

(76) *Quos equidem non despicio*) Dictum civiliter, atque dissimulatione Academica. Aliter in dialogis loquitur, ubi personam inducit alicujus Stoici. Sensum hunc video: Veniunt catervæ contra disputantium, qui te ab his revocent, quæ persuadere sum conatus. Nihil quidem est magnopere, quod tibi ab Epicureis metuam: non quod illos despiciam; sed quod eos videam a doctissimo quoque despici. Equidem non satis intelligo, cur ita contemnantur; sed contemnuntur tamen. At Dicæarchus, homo minime despiciendus, ipse quoque acerrime &c. *Idem.*

fit in malis? AUD. Ut videtur : sed me nemo de immortalitate depellet. MARC. Laudo id quidem : etsi nihil nimis oportet confidere. Movemur enim sæpe aliquo acute concluso : labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus : in his (77) est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit (78), simus armati. AUD. Sane quidem : sed, ne accidat, providebo.

MARC. Num quid igitur est causæ, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui ajunt animos manere, e corpore cum excesserint, sed non semper (79)? Istos vero : qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem : illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanserit, ne intereat. AUD. Bene reprehendis : & se isto modo res habet. MARC. Credamus igitur Panætio, a Platone suo dissentienti? Quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. Vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit interire : nasci autem animos, quod declarat eorum similitudo qui procreantur : quæ etiam in ingeniis, non solum in corporibus appareat. Alteram autem affert rationem : nihil esse, quod doleat, quin id ægrum esse quoque possit : quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum : dolere autem animos : ergo etiam interire.

XXXIII. Hæc refelli possunt. Sunt enim ignorantis, cum de æternitate animorum dicatur, de mente dici, quæ omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus ægritudines, iræ, libidinesque versentur : quas is, contra quem hæc dicantur, semotas (80) a mente & disclusas putat. Jam similitudo magis apparet in bestiis : quarum animi sunt rationis expertes. Hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat : & ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. Multa enim e cor-

(77) *In his est enim aliqua obscuritas*) Sententia Academicorum est, in rebus omnibus, etiam clarioribus, esse obscuritatem aliquam. In hac sententia fundatur Epoche, & retentio assensionis, de qua in Lucullo. *Idem.*

(78) *Id igitur si acciderit*) Ut veniant contra dicentes, ut moveamur aliquo acute concluso, ut labemus, simus armati : nihil itaque *nimis* confidamus; sed arma etiam paremus. *Idem.*

(79) *Sed non semper. Istos vero*) Legi potest, *sed non semper.* Auditor. *Istos vere .... ne intereat.* Marcus. *Bene reprehendis .... Credamus* &c. Auditor, Marco assentiens de omittendis Stoicis, Omittamus vero istos, inquit : his enim quid facias, qui, contra quam monstrat ratio, admittunt ultro id, quod est in hac quæstione difficillimum, negant id, quod & facile est ad credendum, & consequens ex eo quod admittunt? Auditoris orationem hanc approbans, subjungit Marcus : *Bene reprehendis* &c. Hunc tamen locum Buherius legit, ac distinguit, uti nos edidimus. Gujetus autem istud, *Credamus igitur Panætio*, cum interrogatione legebat, quasi dictum *εἰρωνικῶς*. Tu, erudite lector, judicio tuo utere. *Olivetus.*

(80) *Semotas a mente & disclusas putat*) Plato videlicet in capite rationem ponit; iram vero in pectore locat, cupiditatem subter præcordia. Vide supra cap. X. & Diogenem Laertium lib. III. cap. 67. *Davisius.*

corpore exsistunt; quæ acuant mentem: multa, quæ obtundant. Aristoteles (81) quidem ait, *omnes ingeniosos melancholicos esse*: ut ego me tardiorem esse non moleste feram. Enumerat multos: idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quæ gignuntur in corpore: (ea sunt autem, quæcumque sunt, quæ similitudinem faciant) nihil necessitatis affert, cur nascantur animi, similitudo.

Omitto (82) similitudines. Vellem adesse posset Panætius. Vixit cum Africano. Quærerem ex eo, cujus suorum similis fuisset Africani fratris nepos: facie, patris: vita, omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus. Cujus etiam similis, P. Crassi, & sapientis, & eloquentis, & primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes & filii? Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de æternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? AUD. Ego vero memineram: sed te de æternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

XXXIV. MARC. Video te alte spectare, & velle in cælum migrare. AUD. Spero fore, ut contingat id nobis. Sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem. Video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitæ. MARC. Mali vero quid affert ista sententia? Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit; etsi Democritum insimulat Epicurus: Democritici negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet: ipse enim nusquam est. Ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est. An, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? Ut credam ita esse, quam est id exiguum! Et falsum esse arbitror: & fit plerumque sine sensu: nonnunquam etiam cum voluptate: totumque (83) hoc leve est, qualecumque est. Fit enim ad punctum temporis.

AUD.

---

(81) *Aristoteles quidem ait*) Hoc ponit & rationibus confirmat Stagirita Problem. XXX. quæst. 1. Vide Agellium N. A. lib. XVIII. cap. 7. *Idem*.

(82) *Omitto similitudines*) Nihil pravius & ineptius hac lectione. Nam ubicumque dicimus *omitto* aut *mitto*; nostra significamus nos mittere argumenta, quæ, si opus fuerit proferre, possemus: at hic contra adversarii argumentum se dicit omittere: nam ex *similitudine* ingeniorum, qua filii parentes suos referre solent, Panætius probare voluit *animos nasci*. Ergo subtilissime sane fortissimeque disputat, qui id, quo ab adversariis urgetur, non refutare, sed omittere se profitetur. Quid, quod id ipsum falsum est, *se omittere similitudines*? pergit enim argumentum a similitudine ductum pluribus exemplis refellere. Quid multa? legendum esse contendo: *Omitto dissimilitudinem*: nam codex tuus *similitudinem* singulari numero exhibet. Duplici scilicet ratione Panætii argumentum convellit. Primo, ait, posito talem esse animorum similitudinem; ea tamen efficitur, non quod ipsi animi a parentibus nascantur, sed quod animi mores fere suos & indolem ducant a temperamento corporum, quæ sine dubio parentum corporibus cognata & similis sunt. Negat secundo ejusmodi similitudinem esse perpetuam: *Omitto*, inquit, *dissimilitudinem*: Africani quippe & Crassi & multorum clarorum virorum filii & nepotes parentibus dissimillimi erant. Addere potuisset & suum Marcum: sed is qui vir futurus esset, nondum ostenderat. *Bentl.*

(83) *Totumque hoc* leve *est*, *qualecum-*

que

AUD. Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quæ sunt bona in vita. MAR. Vide, ne a malis dici verius possit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? Vere & jure possum. Sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quærimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemæo (84) prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, cum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse (85), lecto Platonis libro. Ejus autem, quem dixi, Hegesiæ liber est, Ἀποκαρτερῶν (86), quod a vita quidam per inediam discedens revoca-

---

que est) Considera fodes illud *qualecumque*. Id enim eam vim in hoc loco habet, quasi diceret, *Totum hoc leve est, quantumvis grave sit*: quo quid putidius & absurdius dici potest? Sine dubio scripsit Cicero, *Totum hoc breve est, qualecumque est*. Hoc est; seu *grave* sit, ut illi contendant, seu *exiguum*, ut ego quidem existimo; certe *breve est*; cur? *quia fit ad punctum temporis*. Idem.

(84) *A rege Ptolemaeo.*) Cum multi post Alexandrum in Ægypto regnarint Ptolemæi, haud facile est definire quem eorum Cicero hic potissimum dicat, neque est quidquam a veteribus de hoc Hegesia proditum literis, quod inquirentes juvet. Gerardi Joannis Vossii errorem, qui libro I. de Historicis Græcis cap. 12. Hegesiam facit Platonis æqualem, convicit in Diogen. Laert. II. 26. Ægidius Menagius; cujus argumentis adjungi hoc potest, eum, qui Ptolemæorum primus in Ægypto regnavit, longo satis intervallo post Platonis mortem, rerum fuisse potitum. Quo vero quo Hegesias tempore floruerit, non indagavit Menagius, quod veri simile videtur proferam. Auctore nitor Diogene eodem Laertio, qui hac serie dispositos dedit Cyrenaicæ sectæ Philosophos.

ARISTIPPUS.

Areta, *condiscipulus Antipatri*.

Aristippus junior, *discipulus Aretæ*. — Theodorus, *cognomento* Deus, *discipulus Aristippi*.

Epitimedes, *discipulus Antipatri*. — Parabates, *discipulus Epitimedis*. — Hegesias, *discipulus Parabatæ*.

Theodorum hunc, quem cognominarunt *Deum*, vixisse constat tempore Ptolemæi Lagidæ; cujus rei testem habemus Diogenem Laertium, II. 101. Hegesias ergo, si proxima post Theodorum ætate vixit, in postremos incurrerit annos Lagidæ, qui prope quadraginta imperio explevit, aut in tempora Philadelphi. Notum est, isto regnante, quis honos literis fuerit Alexandriæ, qua in urbe Hegesiam scholas habuisse testis est hic Cicero. Atque ut erat non tantum philosophus insignis, sed orator. *Valer. Max. VIII. 9.* vix dubito, quin hic ipse ille sit Hegesias Magnesius, a Cicerone inter oratores, a Vossio inter historicos numeratus. Hegesiam quidem philosophum Vossius sejungit ab historico; sed idcirco quia in philosophi ætate aberraverat, quod ante animadverti. Fuerit tamen alter Hegesias philosophus, alter historicus, at eodem uterque vixit tempore. *Bubernus*.

(85) *E muro se in mare abjecisse*) Ita quoque Callimachus: ἀφ' ὑψηλοῦ τείχεος. Non utique muro urbis patriæ: a mari enim Ambraciam interjecta 80. stadia removebant. At Ambraciotæ ad mare habebant murum & portum: Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ θαλάττῃ τεῖχος, &c. Si Callimachum audimus, desiluit Cleombrotus ex alto muro in Orcum, εἰς ἀΐδην. Criticus aliquis corrigebit. εἰς ἅλα. Nihil opus erat. Rem eamdem Cicero populariter expressit, Callimachus poetice. Ut hic εἰς ἀΐδην. Ovidius, *in Ibin.* 495. scripsit, *in Tartara*. Idem.

(86) Ἀποκαρτερῶν) Hac voce significatur is, qui cibo abstinet, ut a vita per inediam discedat; non *intolerantissimus*, ut imperite censuit Aldus nepos. *Davisius*.

vocatur ab amicis: quibus respondens, vitæ humanæ enumerat incommoda. Possem id facere; etsi minus quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios. Etiamne nobis expedit, qui & domesticis & forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset?

Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille honoratus (87) quatuor filiis: at quinquaginta Priamus; quibus septem & decem, justa uxore natis. In utroque eandem habuit fortuna potestatem: sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiæ, nepotes, neptes in rogum imposuerunt: Priamum tanta progenie orbatum; cum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis incolumi regno occidisset,

Adstante ope barbarica.
Tectis cælatis, laqueatis,

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? Tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari (88),
Jovis aram sanguine turpari.

Quasi vero ista vi quidquam tum potuerit ei melius accidere. Quod si ante occidisset, tamen eventum (89) omnino amisisset; hoc autem tempore sensum malorum amisit.

Pompejo nostro familiari, cum graviter ægrotaret Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitani fuerunt: nimirum etiam Puteolani vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, & Græculum: sed tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris. Non enim cum socero bellum gessisset: non imparatus arma sumpsisset: non domum reliquisset: non ex Italia fugisset: non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum & manus incidisset: non liberi defleti: non fortunæ omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset; is propagatione vitæ quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates!

XXXVI. Hæc morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire. Sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli spe-

(87) *Honoratus quatuor filiis:*) Reponebat Davisius, *honoratis*, vetitus, credo, ne parum apte diceretur pater honoratus filiis. An forte non viderat quod scripsit de Catone Cicero, de Offic. III. 16. *Ut enim cæteri ex patribus, sic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus.* Si pater non honorabatur filiis, cur inductum fuit jus trium liberorum? *Anonymus.*

(88) *Vitam evitari*) Antiquis *evitare* idem ac occidere. Apulejus Met. lib. III. *Nec enim verisimile est hominem solitarium tres tam validos evitasse juvenes.* Vetus Gloss. Ἐκφεύζω, *evito*. Sensu eodem usurpavit Plautus verbum *invitare*, Casin. III. VI. 21.

Gladium
Ancilla Casinam habere ait, quo me atque te invitet. Buherius.

(89) *Eventum amisisset.*) Ut dixit Sallustius: *Amittere ærumnas, egestatem.* Anonymus.

ſperat ſibi quiſque fortunam: proinde quaſi aut plures fortunati ſint quam infelices, aut certi quidquam ſit in rebus humanis, aut ſperare ſit prudentius quam timere. Sed hoc (90) ipſum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque eſse miſerum? Certe ita dicant neceſse eſt. An poteſt is, qui non eſt, re ulla *carere?* Triſte enim eſt nomen ipſum carendi, quia ſubjicitur hæc vis: Habuit, non habet: deſiderat, requirit, indiget. Opinor, hæc incommoda ſunt carentis. Caret oculis, odioſa cæcitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitæ commodis, ſed ne vita quidem ipſa quiſquam caret. De mortuis loquor, qui nulli ſunt. Nos, qui ſumus, num aut ſi cornibus caremus, aut pennis, ſit qui id dixerit? Certe nemo. Quid ita? Quia cum id non habeas, quod tibi nec uſu, nec natura ſit aptum, non careas, etiam ſi ſentias te non habere.

Hoc premendum etiam atque etiam eſt argumentum, confirmato illo, de quo, ſi mortales animi ſunt, dubitare non poſsumus, quin tantus interitus in morte ſit, ut ne minima quidem ſuſpicio ſenſus relinquatur. Hoc igitur probe ſtabilito & fixo, illud excutiendum eſt, ut ſciatur, quid ſit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc ſignificat, egere eo, quod habere velis. Ineſt enim velle in carendo; niſi cum ſic, tanquam in febri, dicitur, alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, & non habere te ſentias, etiam ſi id facile patiare. Carere autem malo, id non dicitur: nec enim eſset dolendum. Dicitur illud, bono carere: quod eſt malum. Sed ne vivus quidem bono caret, ſi eo non indiget. Sed in vivo intelligi tamen poteſt, regno carere: dici autem hoc in te ſatis ſubtiliter non poteſt: poſset in Tarquinio, cum regno eſset expulſus. At in mortuo ne intelligi quidem poteſt. Carere enim ſentientis eſt: nec ſenſus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo eſt. Quanquam quid opus eſt in hoc philoſophari, cum rem non magnopere philoſophia egere videamus?

XXXVII. Quoties non modo ductores noſtri, ſed univerſi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? Quæ quidem ſi timeretur, non L. Brutus arcens eum reditu tyrannum, quem ipſe expulerat, in prælio concidiſset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruſcis filius, cum Pyrrho nepos, ſe hoſtium telis objeciſsent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hiſpania vidiſset, Paulum & Geminum Cannæ, Venuſia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miſer hodie? Ne tum quidem poſt ſpiritum extremum: nec enim poteſt eſſe miſer quiſquam ſenſu perempto. At id ipſum odioſum eſt, ſine ſenſu eſſe. Odioſum, ſi id eſſet carere. Cum vero perſpicuum ſit, nihil poſſe in

(90) *Sed hoc ipſum*) Ita lego, atque interpungo: *Sed hoc ipſum concedatur, bonis rebus homines morte privari. Ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque eſſe miſerum* (*certe ita dicunt*) *neceſſe eſt*. Buherius.

in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? Quanquam hoc quidem nimis sæpe. Sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio, ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo & corpore consumpto, totoque animante deleto, & facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil; is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, & regem Agamemnonem, nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego illo vivo fecerim Romam captam.

Cur igitur & Camillus doleret, si hæc post trecentos & quinquaginta fere annos eventura putaret, & ego cur doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbem nostram potituram putem? Quia tanta caritas patriæ est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur.

XXXVIII. Itaque non deterret sapientem mors, quæ propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitæ nunquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicæ suisque consulat, & posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum judicantem, æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. Natura vero sic se habet, ut quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors. Ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? Alteri nulli sunt, alteros non attingit.

Quam qui leviorem faciunt, somni simillimam volunt esse. Quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne sues quidem id velint. Endymion vero, si fabulas audire volumus, nescio quando in Latmo obdormivit, qui est mons Cariæ. Nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, cum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem, oscularetur? Quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas esse nullum sensum?

XXXIX. Pellantur ergo istæ ineptiæ pæne aniles, ante tempus mori miserum esse. Quod tandem tempus? Naturæne? At ea quidem dedit usuram vitæ, tanquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cum vult? ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt, vitæ suavitatem: hic autem jam sperabat magna, quibus frui cœperat. At id quidem ipsum in cæteris rebus meliuputatur; aliquam partem, quam nullam, attingere; cur in vita secus? Quanquam non male ait Callimachus, *multo sæpius lachrymasse Priamum, quam Troilum*. Eorum autem, qui exacta ætate moriuntur, fortuna laudatur.

datur. Cur? (91) Nam, reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse jucundior. Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius: quam, ut cætera anferat, affert certe senectus. Quæ vero ætas longa est? Aut quid omnino homini longum? Noone modo pueros (92), modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens, nec opinantes assecuta est senectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum ducimus. Omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte aut longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim (93) fluvium, qui ab Europæ parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum diem vivant. Ex his igitur, hora octava quæ mortua est, provecta ætate mortua est: quæ vero occidente sole, decrepita, eo magis, si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimam ætatem cum æternitate, in eadem propemodum brevitate, qua illæ bestiolæ, reperiemur.

XL. Contemnamus igitur omnes ineptias: (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, & in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia, & in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus molestissimis effœminamur, ut, si ante mors adventet quam Chaldæorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur. Quod si exspectando & desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: pro dii immortales! quam iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! Etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui cum conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito,

(91) *Cur? Nam, reor, nullis si vita longior daretur*) Buherius recte statuit legendum esse *Cur? nam, reor, illis* &c. ad fidem unius Mf. suæque vet. editionis. Sed ne sic quidem hæc cum sequentibus bene cohærebunt. Quis est enim qui dicit aut hæc, aut sequentia? *Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cætera anferat, affert certe senectus*. Quis est (inquam) qui hæc dicit? si Cicero, suo ipse argumento adversari videtur: nam, cum instituerit probare *non esse miserum ante tempus mori*, inepte hic causam senectutis agit, ut quæ *afferat prudentiam, qua nihil est homini dulcius*. Hoc si Cicero dixerit, non potuit non concedere, miserum esse ante senectutem mori. Locus (ut opinor) vitiosus est; eaque Ciceronis esse verba creduntur, quæ potius adolescentis vel auditoris sunt; quocum hanc disputationem noster habuerit. Sic potius credas Ciceronem scripsisse: *Eorum autem qui exacta ætate moriuntur, fortuna laudatur*. M. *Cur?* A. *Nam, reor, illis si vita longior daretur, posset esse jucundior; nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cætera auferat, affert certe senectus*. M. *Quæ vero ætas longa est?* Siquis meam conjecturam probaverit, videbit verba, *nam, reor, illis*, &c. adolescentis esse; rationemque reddere ejus, quod paulo ante dixerat, nempe *fortunam laudandam esse eorum, qui exacta ætate moriuntur*. Pearcius.

(92) *Modo pueros*) Vult Bentlejus hos esse versiculos,

Modo pueros, modo adolescentes, in cursu a tergo insequens,
Nec opinantes assecuta est ...

(93) *Apud Hypanim ... Aristoteles ait*) Ejus sunt verba lib. V. Hist. Anim. cap. 19. quæ tantum non exscripsit *Plinius* H. N. lib. XI, cap. 36. *Davisius*.

dito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiæ*, qui in eum fuerat teterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, cum jam præcordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, qui venenum præbuerat, (94), mortem est eam auguratus, quæ brevi consecuta est. Quis hanc animi maximi æquitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum judicaret? Vadit in eundem carcerem, atque in eundem paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere judicum, quo tyrannorum, Theramenes. Quæ est igitur ejus oratio, qua facit eum Plato usum apud judices, jam morte multatum?

XLI. *Magna me*, inquit, *spes tenet, Judices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. Necesse est enim, sit alterum de duobus: ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque* (95) *ei somno similis est, qui nonnunquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert: dii boni! quid lucri est emori? aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur, cui similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis? quis me beatior? Sin vera sunt, quæ dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt: id multo jam beatius est, te, cum ab iis, qui se judicum numero haberi volunt, evaseris, ad eos venire, qui vere judices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Æacum, Triptolemum: convenireque eos, qui juste & cum fide vixerint. Hæc peregrinatio mediocris vobis videri potest?*

 Ut

(94) *Qui venenum præbuerat*) Elegantem J. M. Bruti notam hic legisse non pœnitebit. „ *Cui venenum*, inquit, *præbiberat*, „ habet Gryphii liber; quæ mihi germana „ lectio, atque eadem clarissima videtur: nam „ verbum *præbuerat*, cum ad Critiam referendum sit, cujus fuerat sententia Theramenes damnatus, haud satis apte quadrare „ videtur. Est enim *præbere*, ejus qui manu „ tradit & porrigit; non ejus, qui aliquid „ præbendum alteri dat. Etsi autem non ignoro verbum *præbibere* non temere apud „ classicos auctores inveniri; non video tamen, cum minime analogiæ ratio repugnet, & sit verbi compositio haud invenusta, cur non debeat cuivis, optimo e„ xemplari & vetustissimo suffragante, probari. Certe ne cui mea fides suspecta sit, „ locum viris doctissimis ostendi, de quorum „ sententia ita mihi esse edendum existimavi. „ Hæc eruditus ille vir. Accedunt fere Pall. tert. quart. Reg. & Eliens. prim. in illis enim est *qui venenum præbiberat*. Ignota tamen aliis auctoribus non est *præbibendi* vox. Apulejus Metamorph. X. pag. 334. *Simul, quod ei præbiberim, commonerem*, Hieronymus Epist. XXII. pag. 142. *Alia vero sterilitatem præbibunt, & necdum sati hominis homicidium faciunt*. Ac Epist. LXV. pag. 485. *Nec venena jam timebo, cum antidotum* præbibero. Haud sane Romanis est aliud verbum mere Latinum, quo Græcorum προπίνειν exprimant. *Idem*.

(95) *Si mors ei somno similis est, qui placatissimam quietem affert: dii boni, quid lucri est emori? Aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur, cui similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis? Quis me beatior?*) Impedita sane oratio; adde quoque, scabrosa & aspera. *Cui nocti*, ait, *similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis*. Atqui illud non pro concesso sumendum erat, sed probatione indigebat. Illud deinde, quam ex abrupto, *Quis me beatior?* Non agnosco Ciceronem ita temere & intempestive exclamantem. Lege vero, & distingue, me fidejussore: *Quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur? Cui SI similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior?* Illud *si* absorptum est a sequente syllaba. *Bentl.*

Ut vero colloqui cum Orpheo, Musæo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem æstimatis? Equidem sæpe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem afficerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum alios, judicio iniquorum circumventos, convenirem? Tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, & Ulyssis, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, cum hæc exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem, Judices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo; nec unquam ejus res a diis immortalibus negligentur. Nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. Nec vero ego iis, a quibus accusatus, aut a quibus condemnatus sum, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt. Et hæc quidem hoc modo: nihil autem melius extremo. *Sed tempus est*, inquit, *jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.*

XLII. Næ ego haud paulo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt. Etsi, quod præter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit. Nam dixit ante. Sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus: intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitæ miseræ mors finis esse videtur: mortis, si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, præstantes viros virtutis & sapientiæ gloria, commemoro, cum Lacedæmonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contempserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, & esset vultu hilari atque læto, dixissetque ei quidam inimicus, *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea pœna multaverit, quam sine mutuatione & sine versura possem dissolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur.

Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces & principes nominem, cum legiones scribat Cato sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

Dic hospes Spartæ, nos te hic vidisse jacentes,
Dum sanctis patriæ legibus obsequimur.

Quid ille (96) dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedæmonii: hodie apud inferos fortasse cœnabimus.* Fuit hæc (97) gens fortis, dum Ly-

(96) *Quid ille dux Leonidas*) Vereor ne mendum sit: nam manu scripti codices *Leonidas* non habent, sed pro illa vocem parum sinceram: & per se recepta verba, non parum mihi suspecta sunt. *Victorius.* Sana mala, si legas, *Quid ille dux*: De prandio, *ait*, surgite animo forti, Lacedæmonii: Hodie apud inferos &c. *Buberius.* Vide Gul. Canterum, *Nov. Lect.* VI. 12. & Nic. Fabrum; ad Senecæ Suasor. II.

(97) *Fuit hac gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant*) Omnino non videtur hæc phra-

Lycurgi leges vigebant. E quibus unus, cum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, solem præ jaculorum multitudine & sagittarum non videbitis: *In umbra*, inquit, *igitur pugnabimus*. Viros commemoro. Qualis tandem Lacæna? quæ cum filium in prælium misisset, & interfectum audisset, *Idcirco*, inquit, *genueram, ut esset qui pro patria mortem non dubitaret occumbere*.

XLIII. Esto: fortes & duri Spartiatæ: magnam habet vim reipublicæ disciplina. Quid? Cyrenæum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lysimachus rex crucem minaretur, *Istis, quæso*, inquit, *ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putrescat*. Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione & sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis præsertim cognitis, quæ de nihil sentiendo paulo ante dicta sunt.

De qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo jam tam multa diximus. Cum enim de immortalitate animorum disputavisset, & jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi me hinc avolaturum, nec quidquam mei relicturum. Verumtamen, Crito, si me assequi potueris, aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur*. Præclare id quidem, qui & amico permiserit, & se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, & id quidem sentiens, sed, ut Cynicus, asperius, projici se jussit inhumatum. Tum amici, *Volucribusne & feris?* Minime vero, inquit: sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. *Qui poteris?* illi: *non enim senties*. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti? Præclare Anaxagoras: qui cum Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, auferri: *Nihil necesse est*, inquit, *undique enim ad inferos tantundem viæ est*. Totaque de ratione humationis unum tenendum est: ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. In corpore autem perspicuum est, vel extincto animo, vel elapso, nullum residere sensum.

XLIV. Sed plena errorum sunt omnia. Trahit Hectorem, ad currum religatum, Achilles: lacerari eum & sentire, credo, putat. Ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa sicut acerbissimam rem mœret:

Vidi, videre quod me passa ægerrime,
Hectorem quadrijugo curru raptarier.

Quem

---

phrasis in loco esse proprio ac suo. Forsan irrepsit in contextum e margine, ubi fuerat explicando alteri Simonidis versui collocata. Quod si non ejicitur prorsus, rejiciatur certe ad calcem hujus capitis. Satis belle stabit ante hæc verba: *Esto, fortes & duri Spartiatæ*. Buherius.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Accius, & aliquando sapiens Achilles,

Immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.

Non igitur Hectora traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat.

Mater (98), te appello, quæ curam somno suspensam levas,
Neque te mei miseret: surge, & sepeli natum.

Hæc cum pressis (99) & flebilibus modis, qui totis theatris mœstitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati sunt, miseros judicare.

Prius quam feræ, volucresque ....

Metuit, ne laceratis membris minus bene utatur: ne combustis, non extimescit.

Heu, relliquias semiassi regis, denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutas fœde divexarier.

Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, cum multi (1) inimicos etiam mortuos pœniantur. Execratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. Durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. Illa inania,

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie, & sanguine atro.

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt, quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. Quam essent (2) dura, si sentiret! Nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane:

Neque sepulcrum, quo recipiat, habeat, portum corporis:
Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat malis.

Vides quanto hæc in errore versentur. Portum esse corporis, & requiescere in sepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.

XLV. Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios erro-

---

(98) *Mater, te appello*) Vide in Lucull. cap. 27.

(99) *Pressis*) Id est, lenis, quales numeris tristibus & querulis affectibus congruunt. Cic. de Nat. Deor. II. 59. *Sonos, voces distinctos, & pressos*. De Orat. III. 12. *Presse, æqualiter, & leniter loqui*. Tit. Livius XXVIII. 14. *Presso pede incedere*, id est, lento. Ovidius Met. III. 17.

Subsequitur, pressoque legit vestigia passu. Vellejus Paterculus, II. 129. *Causas pressius audit*. Id est, patientius. *Buberius*.

(1) *Cum multi inimicos*) Id est, Quamvis multi &c. Hunc usum voculæ *cum* non omisere, qui de particularum vi & usu scripserunt. *Anonymus*.

(2) *Quam essent dura, si sentiret! nulla sine sensu.*) Frigida sane exclamatio, neque ex genio Ciceronis. Codices tui præferunt, *sentirent*. Editiones autem præter tuam omnes, *sine sensu sunt*. Fatendum quidem plerosque codices non agnoscere illud *sunt*: sed facile absorberi potuit a syllaba præcedente. Quanto igitur concinnius & rotundius exibit, si sic legas ex conjectura: *Quæ, ne essent dura: si sentirentur; nulla sine sensu sunt*. Equidem vix crediderim, aliter ab auctore profectum esse. *Bentl.*

errores perſpicere cum liceat? Condiunt Ægyptii mortuos, & eos domi ſervant. Perſæ etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos eſt, non humare corpora ſuorum, niſi a feris ſint ante laniata. In Hyrcania (3) plebs publicos alit canes: optimates, domeſticos. Nobile autem genus canum illud ſcimus eſſe. Sed pro ſua quiſque facultate parat, a quibus lanietur: eamque optimam illi eſſe cenſent ſepulturam. Permulta alia colligit Chryſippus, ut eſt in omni hiſtoria curioſus. Sed ita tetra ſunt quædam, ut ea fugiat & reformidet oratio.

Totus igitur hic locus eſt contemnendus in nobis, non negligendus in noſtris: ita tamen, ut mortuorum corpora nihil ſentire vivi ſentiamus. Quantum autem conſuetudini famæque dandum ſit, id curent vivi, ſed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere. Sed profecto mors tum æquiſſimo animo oppetitur, cum ſuis ſe laudibus vita occidens conſolari poteſt. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus eſt munere. Multa (4) mihi ipſi ad mortem tempeſtiva fuerunt: quæ utinam potuiſſem obire! Nihil enim jam acquirebatur: cumulata erant officia vitæ; a cum fortuna bella reſtabant. Quare, ſi ipſa ratio minus perficiet, ut mortem negligere poſſimus: at vita acta perficiat, ut ſatis ſuperque vixiſſe videamur. Quanquam enim ſenſus abierit, b tamen ſummis & propriis bonis & laudis, & gloriæ, quamvis non ſentiant (5), mortui non carent. Etſi enim nihil in ſe habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra ſequitur. Verum multitudinis judicium de bonis, ſi quando eſt, magis laudandum eſt, quam illi ob eam rem beati.

XLVI. Non poſſum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur, Lycurgum,

(3) *In Hyrcania plebs* publicos *alit canes*) Mirum profecto, quod pro *publicos* verbo uſitatiſſimo præſtantiores codices præferant *ſupplices*. Nimirum auctor ſcripſerat, *publice alit canes*: inde librariorum hallucinatio. *Publice alere*, eſt publica cura atque impenſa. Sic noſter alibi in Verrinis, *publice ſumptui eſſe*, *publice redimere*. Pro Roſcio Amerino c. xx. *Anſeribus cibaria* publice *locantur*, *& canes* aluntur *in Capitolio*. Suetonius Aug. XII. *Tumulo publice extructo*: & Vitel. x. *Epulo ubique publice præbito*. Ita alii ſæpe. *Idem*.

(4) *Multa mihi ipſi ad mortem tempeſtiva fuerunt*, *quæ utinam potuiſſem obire*) In Mſſ. quantum conſtat, omnibus eſt *qua utinam*. Nos vero *quam*, ex conjectura, cum certiſſima videretur, recipere nulli dubitavimus; pronomen enim ad *mortem* dubio procul eſt referendum. *Daviſius*. *Tempeſtiva ad moriendum*, ſunt opportunitates moriendi, idonea ad relinquendam vitam tempora, occaſiones, quibus ſe dolet defuiſſe. *Obire locum*, *tempus*, & ſimilia, obſervante Giſanio, *occurrere ad conſtitutum*, non deeſſe, non deſiderari. Cicero, pro Mil. 10. *Clodius ita profectus eſt*, *ut concionem turbulentam*, *in qua ejus furor deſideratus eſt*, *quæ illo die habita eſt*, *relinqueret*: *quam*, *niſi* obire *facinoris locum tempuſque voluiſſet*, *nunquam reliquiſſet*.... De Amic. 2. *Qui diligentiſſime ſemper illum diem*, *& illud munus ſolitus es* obire.... Hæc non meminerat Daviſius, quando edebat, *quam utinam*, ubi omnes, ipſomet fatente, codices habent, *qua utinam*. Hæ quidem phraſes, *obire mortem*, *obire tempeſtiva ad moriendum*, eodem recidunt. Hoc tantum diſcrepant, quod altera ſit vulgatiſſima; altera minus trita; ſed Latina nihilominus & Ciceroniana. *Anonymus*.

a Lamb. *cum fortuna*

b Idem. *tamen ſuis & propriis*.

(5) *Quamvis non ſentiant*) Hæc cum Cl. Bentlejo reor delenda: nihil enim niſi vana ſunt ταυτολογία. *Daviſius*.

gum, Solonem, legum & publicæ disciplinæ carere gloria: **Themistoclem**, Epaminondam, bellicæ virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi memoriam: priusque Bœotia Leuctra tollentur, quam pugnæ Leuctricæ gloria. Multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Calatinum, duos Scipiones, duos Africanos, Maximum, Marcellum, Paulum, Catonem, Lælium, innumerabiles alios. Quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem; in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus. Secundis vero suis rebus volet etiam mori: non enim tam cumulus bonorum jucundus esse potest, quam molesta decessio.

Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duos suos filios victores Olympiæ vidisset, accessit ad senem, & gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit, *non enim (6) in cælum adscensurus es*. Magna hæc & nimium fortasse Græci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunæ objectum, inutile putabat ipsi.

Ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. Concesseras enim, nullo in malo mortuos esse: sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio & luctu hæc est consolatio maxima. Nostrum enim & nostra causa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne & nosmetipsos amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortasse longior.

XLVII. AUD. Tu longior? Non mihi quidem. Prior enim pars orationis tuæ faciebat, ut mori cuperem: posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. Omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis. MAR. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? An jam hanc artem plane relinquimus? AUD. Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti: & quidem jure. Illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. Sed quinam est iste epilogus? Aveo enim audire, quidquid est.

MAR.

(6) *Non enim in cælum adscensurus es*) Corrigere aliquis volebat, *nunc enim*. At enim cum Cicerone consentit Plutarchus, *in vita Pelopid*. Deinde existimabant Græci, hominem, cui hæc contigissent, in summo gradu felicitatis esse, ad quem pervenire mortali liceat; nihil ultra esse quod expeteret, nisi deorum culmen, in quod vivus non poterat evehi. Quocirca dicebat olim pugili victori Pindarus, *Isthm. V.* 18. *Ne ipsa Jupiter fieri is omnia habes*. Μὴ μάτευε Ζεὺς γενέσθαι. Πάντ' ἔχεις. Nisi forte ambis Jupiter fieri, habes omnia quæ possis expetere. *Bubertus*. Quanta fuerit apud Græcos Olympiacæ victoriæ laus & gloria, docebit *Pindarus* Olymp. III. 77. *Plato* de Rep. V. *Athenæus* VI., & X. *Artemidorus* II. & V. ne *Vitruvium*, *Suetonium*, reliquosque memorem. *Davisius*.

MAR. Deorum immortalium judicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus. Primum Argiæ sacerdotis Cleobis (7) & Biton filii prædicantur. Nota fabula est. Cum enim illam ad solemne & statum sacrificium curru vehi jus esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veste posita corpora oleo perunxerunt: ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, cum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane inventos esse mortuos.

Simili precatione Trophonius (8) & Agamedes usi dicuntur: qui, cum Apollini Delphis templum exædificavissent; venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis & laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. Quibus Apollo se id daturum ostendit post ejus diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Judicavisse deum dicunt, & eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut præter cæteros divinaret.

XLVIII. Affertur etiam de Sileno fabella quædam (9): qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur; docuisse regem, *non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quamprimum mori*. Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:

> *Nam (10) nos decebat cætu celebrantes domum*
> *Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,*
> *Humanæ vitæ varia reputantes mala:*
> *At, qui labores morte finisset graves,*
> *Hunc omnes amicos laude & lætitia exsequi.*

Simile quiddam est in consolatione (11) Crantoris: ait enim Terinæum quendam Elysium, cum graviter filii mortem mœreret, venisse in Psychomantium, quærentem quæ fuisset tantæ calamitatis causa: huic in tabellis tres hujusmodi versiculos datos:

 Igna-

(7) *Cleobis, & Biton*) Vide Herodotum. I. 31.

(8) *Trophonius & Agamedes*) Hanc historiam modo plane diverso tradit Pausanias l. IX. cap. 40. At cum nostro facit Æschines in Axioch. Et hos quidem λάϊνον οὐδὸν, & αὐτὸν ἐκ πάντων λίθων Apollinis Delphici templo posuisse testantur Homerus Hymn. in Apoll. vers. 296. & Stephanus in Δελφοί. *Davisius*.

(9) *De Sileno fabella quadam*) Eadem ex Aristotele narrat Plutarch. Consf. ad Apoll. qui pariter ac Athenæus lib. II. aliique, cum nostro Silenum facit Midæ captivum. At Xenophonti de Exped. lib. I. Satyrus nominatur. Non raro quidem Silenos & Satyros confundunt Auctores: est tamen inter eos discrimen, qua de re videas licet Is. Casaubonum de Sat. Poesi lib. I. cap. 2. pag. 53. & Jac. Perizonium ad Ælian lib. III. cap. 18. *Davisius*.

(10) *Nam nos decebat*) Lego:
Nam nos decebat, cœtus celebrantes domu, &c. *Buherius*.

(11) *In consolatione Crantoris*.) Erat libelli inscriptio; *De Luctu*. Acad. Quæst. II. 44. Περὶ πένθους, Diog. Laert. IV. 27. *Idem*.

Ignaris (12) homines in vita mentibus errant:
Euthynous potitur fatorum munere, leto.
Sic fuit utilius finiri ipsique, tibique.

His & talibus auctoribus usi confirmant, causam rebus a diis immortalibus judicatam. Alcidamas (13) quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quæ constat ex enumeratione humanorum malorum: cui rationes eæ, quæ exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Claræ vero mortes pro patria oppetitæ, non solum gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent. Repetunt ab Erechtheo (14), cujus etiam filiæ cupide (15) mortem expetiverunt pro vita civium; Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio, quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menœceus non prætermittitur: qui oraculo edito largitus est patriæ suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam jubet, ut hostium sanguis eliciatur suo.

XLIX. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, & Aristogiton, Lacedæmonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. Nostros vero non norunt: quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria. Quæ cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? Sin autem perimit ac delet omnino, quid melius quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, & ita conniventem somno consopiri sempiterno? Quod si fiat, melior Ennii quam Solonis oratio. Hic enim noster,

Nemo me lacrymis decoret, inquit, *nec funera fletu*
Faxit.

At vero sapiens ille,

Mors

(12) *Ignaris homines... ipsique tibique*) Græci versus, ut & historia quam modo retulit Tullius, extant apud Plutarchum Consol. ad Ap II. *Davisius*.

(13) *Alcidamas quidam*) Hunc rhetorem Plato, *in Phædro*, appellabat Palamedem, quod, ut ille, in utramque partem dissereret. *Buherius*.

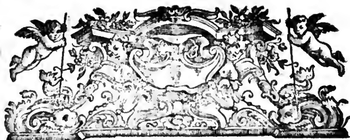
(14) *Repetunt ab Erechtheo ... Codrum, &c.*: I. de Orat. 20. *Cum repeteret usque a Corace* &c. I. de Divinat. 1. *Ut ab ultimis auctoritatem repetam* &c. II. de Invent. 2. *At veteres quidem scriptores artis usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos* &c. Itaque dicitur *repetere* qui vetera atque obliterata commemorat, quod faciebant rhetores isti, de quibus agitur, qui *claras mortes pro patria oppetitas* commemorabant, usque *ab Erechtheo* exorsi; atque ex illa antiquitate repetebant Codrum, &c. *Anon*.

(15) *Cupide mortem expetiverunt*.) Quia res non intra votum stetit, & mortem non *expetiverunt* solum, sed etiam *oppetiverunt*. Bentlejus, assentiente Davisio, ultimum hoc verbum illi alteri substituebat. Aliter mihi videtur. Conspirat scilicet *cupide* melius cum verbo *expetiverunt*. Neque fuit necesse verbo proprio id exprimere, quod ex tota loci serie satis intelligitur, Erechthei filias mortem obiisse: neque voluit Cicero de morte illarum, sed de alacritate moriendi admonere. *Buherius*.

Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis
Mærorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, læti & agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia & levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam & plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus. Sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. Non enim temere nec fortuito sati & creati sumus, sed profecto fuit quædam vis, quæ generi consuleret humano: nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum. Portum potius paratum nobis & perfugium putemus: quo utinam velis passis pervehi liceat! Sin reflantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest?

Habes epilogum, ne quid prætermissum aut relictum putes. AUD. Ego vero. Et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. MAR. Optime, inquam. Sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid. Cras autem, & quot dies erimus in Tusculano, agamus hæc, & ea potissimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM LIBER SECUNDUS.

De tolerando dolore.

ARGUMENTUM.

Post cohortationem ad philosophiam diligenter colendam, Latinisque illustrandam literis, cap. 1. 3, *sermo in Tusculano* de dolore *institutus exponitur. Is inducitur ab exordio de philosophiæ laudibus*, cap. 4. 5. *& duobus tanquam capitibus continetur; quorum primum est*, Sitne summum malum dolor: *alterum*, Si non summum, annon malum certe. *Et primum quidem breviter hoc uno argumento refellitur, quod dedecus & turpitudo majus profecto sit dolore malum*, cap. 5. *In altero autem reliqua consumitur oratio. Et esse quidem magnam hic multorum imbecillitatem docet. Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus sit. Hieronymum autem Rhodium summum bonum posuisse in vacuitate a dolore. Ceteros præter Zenonem, Aristonem, & Pyrrhonem, malum putasse. Poetas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homines in acutis doloribus non viriliter lamentantes:* cap. 6. 10. *Jam rationes, quibus in frangendis his opinionibus utantur, Stoici, contortulas esse, decipere magis volentium, aut optantium, quam docentium: verbi causa, nihil esse malum, quod non sit turpe, atque vitiosum: neque enim id ignorare quemquam; sed doleamus, necne, nihil interesse, hoc docendum esse:* cap. 11. 12. *Melius & verius hoc esse: omnia, quæ natura aspernetur, in malis esse; quæ adsciscat, in bonis. Quo posito, tamen honestum & rectum ita excellere, ut omnia corporis & fortunæ bona ad id minuta videantur, nec ullum malum cum turpitudinis malo comparan-*

parandum. Quare cum turpe sit viro, gemere, ejulare, flere; aut nullam virtutem esse, aut contemnendum dolorem. Prudentis porro esse nihil facere, quo nihil proficiat, sed gemitu & lamentationibus non minui dolorem. Temperantiam denique, fortitudinem, justitiam, magnitudinemque animi, doloris patientiam desiderare: cap. 12. *Non autem negare se, dolorem esse dolorem; quorsum enim opus esset fortitudine? sed eum opprimendum esse patientia. Eam autem duobus modis comparari: primo exercitatione & consuetudine, id quod exempla multorum confirment, tanquam Spartanorum, Marii, gladiatorum, veteranorum militum:* cap. 13. 16. *deinde ratione. Et illud Epicuri quidem:* Neglige dolorem; si longus, levis; si gravis, brevis, *cum non respondere ei decreto, quo dolorem summum malum putet, tum & obscurum & falsum esse, quod de doloris diuturni levitate, & gravis brevitate dicatur;* cap. 18. *Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse ac laudabilius, adeoque etiam optabilius, quam ferre dolorem: deinde sibi ipsum imperare. Nam cum animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem; illam huic imperare, tanquam dominum servo, hoc est, rationem coercere temeritatem oportere. Si se turpiter gerat, & gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquorumque custodiis constringendam esse. Si autem firmior sit, tanquam bonum militem admonitu revocandam esse ad dignitatem:* cap. 19. 20. *Sermone intimo ac tacito esse animum confirmandum; species honestas, tanquam Zenonis Eleatæ, Anaxarchi, Calani, esse animo proponendas:* cap. 20. *Intentionem etiam adhibendam esse, cujus, ut in corpore, sic in animo magna vis sit:* cap. 22. 23. *Contemnendo adeo levari omnem laborem doloremque:* cap. 24. *Illud denique proponendum animo, amplitudinem animi, quæ maxime emineat contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam:* cap. 25. *Adhibendam vero esse quandam doloris tolerandi æquabilitatem, quæ a ratione & consilio proficiscatur. Eos enim, qui consuetudine tantum aliqua dolorem aliquem ferant, non in omni genere doloris fortes esse. Denique hanc frangendi doloris rationem etiam ad alias animi perturbationes leniendas adhiberi posse.* Ernestus.

I.
Eoptolemus quidem apud Ennium *philosophari sibi* ait *necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* Ego autem, Brute, necesse mihi quidem esse arbitror philosophari: nam quid possum, præsertim nihil agens, agere melius? Sed non paucis, ut ille. Difficile est enim, in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. Nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum sæpe prosunt, & ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur. Velut ex ea disputatione, quæ

quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quæ non minimum valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest. Sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi præsidium ad beatam vitam comparat.

Quanquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos: quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. Etenim (1) si orationes quas nos multitudinis judicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, & effectus (2) eloquentiæ est audientium approbatio) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem & bene dicendi finem (3) proponerent, & cum obruerentur copia sententiarum atque verborum, jejunitatem & famem se malle, quam ubertatem & copiam dicerent, (unde erat exortum genus Atticorum, (4) iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum: qui jam conticuere, pæne ab ipso foro irrisi) quid futurum putamus, cum, adjutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi & suspecta & invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit: vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis. Nos autem universæ philosophiæ vituperatoribus respondimus in Hortensio.

II. Pro Academia autem quæ dicenda essent, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur. Sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus: in ipsa enim Græcia philosophia tanto in honore nunquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset. Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant, & perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quæ quidem erant

(1) *Etenim si orationes ... sed si reperiebantur nonnulli*) Est ἀνακόλουθον, quod post nonnulla παρενθετικῶς interposita scriptoribus haud est inusitatum. Sic lib. V Tusc. cap. 15. *An dubitas*, quin præstans valetudine, viribus, forma... *si fuerit is qui hæc habet injustus, intemperans, timidus...* dubitabisne eum miserum dicere? Iterum cap. 19. Similene putas C. Lælii unum consulatum fuisse, *& eum quidem cum repulsa...* sed tamen utrum males. te, *si potestas esset*, semel ut Lælium, consulem, an, ut Cinnam, quater? Sic & Offic. lib. III. cap. 26. Utile videbatur Ulyssi... sed insimulant eum tragœdiæ, *simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse*. Davisius.

(2) *Effectus eloquentiæ est audientium approbatio*) Lambino placet *effectrix eloquentiæ*, quod oratorem excitat assensus auditorum, & magna frequentia. Præterquam vero quod omnes codices receptam firmant lectionem, non tam quid eloquentiam faciat, (licet eam quoque non sola pariat audientium approbatio) quam quæ sit ejus vis, dicendi videtur locus. *Effectus* ergo valere censetur ἀποτέλεσμα, seu quod ex eloquentia, velut ex causa, proficiscitur. *Id.*

(3) *Finem proponerent*) Forte Cicero scripsit *finem ponerent*. Idem.

(4) *Atticorum*) Cic. Orat. cap. 7. Quintilian. Instit. Orat. XII. 10.

erant expetendæ, studio atque industria sua majores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adjuvemus: nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti & consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quæ non probare soleant, ea cogantur constantiæ causa defendere. Nos, qui sequimur probabilia, nec ultra quam id quod verisimile occurrerit, progredi possumus, & refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia parati sumus.

Quod si hæc studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum est propter eorum multitudinem, qui scripserunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referserunt. Quod accidet etiam nostris, si ad hæc studia plures confluxerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione & via philosophantur.

III. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum (5) dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos nunquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. Quid enim dicant & quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. Quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant, cur legendi sint, nisi ipsi (6) inter se, qui idem sentiunt, non intelligo. Nam, ut Platonem reliquosque Socraticos, & deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur: Epicurum autem & Metrodorum non fere præter suos quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli legunt, qui illa recte dici putant. Nobis autem videtur, quidquid literis mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere. Nec, si ipsi minus consequi possumus, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus.

Itaque mihi semper Peripateticorum, Academiæque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re verisimile esset, inveniri; sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio: qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum præcepta tradere, alio philosophorum.

Ad

(5) *Quorum*) Epicureorum. Vide lib. I. cap. 3.

(6) *Nisi ipsi inter se*) Omnino legerim, *nisi ipsis inter se*, quo modo primus emendavit vir doctissimus Joan. Clericus. *Davis.*

Ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumpsimus. Itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus, post meridiem in Academiam descendimus. In qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum disputatumque est. Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis institutus, & a tali quodam inductus exordio.

AUD. Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus, vel potius adjutus. Etsi enim mihi sum conscius, nunquam me nimis cupidum fuisse vitæ, tamen objiciebatur interdum animo metus quidam & dolor, cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis, & amissionem omnium vitæ commodorum. Hoc genere molestiæ sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem.

IV. MAR. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philosophia, medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed hæc ejus vis non idem potest apud omnes: tum valet multum, cum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quendam videlicet, & altum, & humana despicientem genuit. Itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed hæc eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? Quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate & jactatione, iis ut fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum servos: ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quisquam, barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cujus profitetur scientiam: sic philosophus in ratione vitæ peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitæ professus, delinquit in vita.

V. AUD. Nonne verendum igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? Quod est enim majus argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere? MAR. Nullum vero id quidem argumentum est. Nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque (7) illud ac improbe,

Etsi

(7) *Falsumque illud ac improbe*) Falsam quidem esse sententiam illam video, improbitatis nullam in ea significationem reperire possum. In vetere libro, quem habeo, ita legitur: *Falsumque illud ac improba*; ex qua depravata scriptura conjecturam feci, ita legendum esse: *Falsumque illud Accii*,

Pro-

Etsi in segetem sunt deteriorem datæ
Fruges, tamen ipsæ suapte natura enitent:

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. Ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philosophia est: hæc extrahit vitia radicitus, & præparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his, &, ut ita dicam, serit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœpimus. Dic, si vis, de quo disputari velis.

AUD. Dolorem existimo maximum malorum omnium. MAR. Etiamne majus, quam dedecus? AUD. Non audeo id dicere quidem, & me pudet tam cito de sententia esse dejectum. MAR. Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. Quid enim minus est dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? Quæ ut effugias, quis est non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? AUD. Ita prorsus existimo? Quare ne sit sane summum malum dolor: malum certe est. MAR. Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? AUD. Video plane: sed plus desidero. MAR. Experiar equidem: sed magna res est, animoque mihi opus est non repugnante. AUD. Habebis id quidem. Ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

VI. MAR. Primum igitur de imbecillitate multorum, & de variis disciplinis philosophorum loquar. Quorum princeps & auctoritate & antiquitate Socraticus Aristippus non dubitavit summum malum dolorem dicere. Deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus præbuit. Hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit; tantum in dolore duxit mali. Cæteri, præter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia pejora.

Ergo id quod natura ipsa & quædam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, In eo magistra vitæ philosophia tot secula permanet (8). Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? Quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? Quis autem non miser non

 modo

Proba & si in segetem &c.
Ut Cicero & poetam nominaverit, qui id dixerat; & præcepta philosophiæ, non simpliciter cum seminibus, sed cum probis & lectis seminibus compararit. Muret. *Var. Lect.* XVI. 20.

(8) *Permanet.*) Ita Gruterus; sed Victorius interrogative, *permanet?* Totam autem hanc ῥῆσιν sic refingit vir magnus, qui mox honoris causa nominabitur: *Ergo, si quod natura ipsa, & quadam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres .... in eo magistra vita philosophia permanet; quod huic officium* &c. *Buher.*

modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? Et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, *cui corpus bene constitutum sit, & exploratum ita semper fore:* quis autem est iste, cui id exploratum possit esse?

VII. Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. Affirmat enim quodam loco, *si uratur sapiens, si crucietur*; exspectas fortasse dum dicat: patietur, perferet, non succumbet. Magna mehercule laus, & eo ipso, per quem juravi, Hercule digna: sed Epicuro homini aspero & duro non est hoc satis. In Phalaridis tauro si erit, dicet, *quam suave est hoc! quam hoc non curo!* Suave etiam? an parum est, si non amarum? At id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui solum hoc malum dicit & malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum.

Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius. Ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. Ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. Sit fortis in perferendo, officio satis est: ut laetetur etiam, non postulo. Tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque difficilis.

Adspice Philoctetam: cui concedendum est gementi: ipsum enim Herculem viderat in OEta magnitudine dolorum ejulantem. Nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab Hercule acceperat, tum consolabantur,

Cum e viperino morsu venae viscerum
Veneno imbutae tetros cruciatus cierent.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu quis salsis fluctibu' mandet
Me ex sublimi vertice saxi!
Jam jam absumor: conficit animam
Vis vulneris, ulceris aestus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, & magno quidem, qui ita clamare cogatur.

VIII. Sed videamus Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipsa morte quaerebat. Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit! cui cum Dejanira sanguine Centauri tinctam tunicam induisset, inhaesissetque ea visceribus, ait ille,

O multa (9) *dictu gravia, perpessu aspera,*

Quae

(9) *O multa dictu*) Qui hos versus Accii esse, non Ciceronis putant, H. Stephanus, *in Trachin.* Sophoclis, & G. J. Vossius, *in Fragm. veter. Tragic.* nihil afferunt, quo dictum confirment; & eo refelluntur, quod Cicero, ubi alienos describit versus, non solet nisi pauculos, & qui ad rem faciant. Locum hunc totum expressit Ovidius, *Met. IX.* 165. *& seq.* Idem.

Quæ corpore exantlavi, atque animo pertuli!
Nec mihi Junonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una vecors Oenei partu edita.
Hæc me irretivit veste furiali inscium,
Quæ lateri inhærens morsu lacerat viscera,
Urgensque graviter pulmonum haurit spiritus.
Jam decolorem sanguinem omnem exsorbuit:
Sic corpus clade horribili absumptum extabuit.
Ipse illigatus peste interimor textili.
Hos non hostilis dextra, non terra edita
Moles gigantum, non biformato (10) impetu
Centaurus ictus corpori inflixit (11) meo,
Non Graia vis, non barbara ulla immanitas,
Non sæva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hinc feritatem expuli:
Sed fœminea [a] vi, fœminea interimor manu.
O nate, vere hoc nomen usurpa patri,
Nec me occidentem matris superet caritas.
Huc arripe ad me manibus abstractam piis.
Jam cernam, mene an illam potiorem putes.
Perge, aude, nate, illacryma patris pestibus:
Miserere. Gentes nostras flebunt miserias.
Heu [b] virginalem me ore ploratum edere,
Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo!
IX. *Sic fœminata virtus afflicta occidit.*
Accede, nate, assiste, miserandum aspice
Eviſceratum corpus lacerati patris.
Videte cuncti: tuque Cælestum sator,
Jace, obsecro, in me vim coruscam fulminis.
Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices:
Nunc serpit ardor. O ante victrices manus,
O pectora, o terga, o lacertorum tori!
Vestrone pressu quondam Nemeæus leo
Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Hæc dextra Lernam [c] tetram, mactata excetra,
Placavit: hæc bicorporem afflixit manum:

 Ery-

(10) *Biformato impetu Centauros.*) Eadem figura, quæ poetis familiaris, dixit Horatius *crines* Paridis *adulteros*. Cicero ipse: *barbara immanitas*, id est, *barbarorum*. Idem.

(11) *Inflixit*) Vict. Man. Grut. *infixit*. Qui negavit Latinum hoc esse, non meminerat hujus Virgiliani, Æneid. IV. 689. *Infixum stridet sub pectore vulnus*. Idem.

a Lamb. *vir*

b Idem. *virginali more*

c Idem. *Lernam, tetram*

Erymanthiam hæc vastificam abjecit belluam:
Hæc a Tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit Hydra generatum canem:
Hæc interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.
Multa alia victrix nostra lustravit manus,
Nec quisquam e nostris spolia cepit laudibus.

Possumusne nos contemnere dolorem, cum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus?

X. Veniat Æschylus, non poeta solum, sed etiam Pythagoreus: sic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum (12) Lemnium,

Unde ignem (13) cluet mortalibus
Clam divis doctu' Prometheus
Clepsisse dolo, pœnasque Jovi
Fato expendisse supremo.

Has igitur pœnas pendens, affixus ad Caucasum hæc dicit,

Titanum soboles, socia nostri sanguinis,
Generata cælo, adspicite religatum asperis
Vinctumque saxis, navem ut horrisono freto
Noctem paventes timidi adnectunt navitæ.
Saturnius me sic infixit Jupiter,
Jovisque numen Mulcibri adscivit manus.
Hos ille cuneus fabrica crudeli inserens,
Perrupit artus: qua miser solertia
Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.
Jam tertio me quoque funesto die,
Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus
Jovis satelles pastu dilaniat fero.
Tum jecore opimo farta & satiata affatim
Clangorem fundit vastum, & sublime advolans
Pinnata (14) cauda nostrum adulat sanguinem.
Cum vero adesum inflatu renovatum est jecur,
Tum rursus tetros avida se ad pastus refert.
Sic hunc custodem mœsti cruciatus alo:
Qui me perenni vivum fœdat miseria.

Nam-

(12) *Furtum Lemnium*) De quo Plato in Protagora.

(13) *Unde ignem*) Videntur hi versus expressi ex Prometheo Æschyli, vers. 7. 8. 9. *Bulerius*.

(14) *Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.*) Lingua etiam *adulant* canes, vel adulantur, & lingendis vulneribus, sanguinem non exprimunt, sed sistunt. De corde & jecinore Promethei *quantum* Jovis satelles *die ederat*; inquit Hyginus, *Fabul.* 144. *tantum nocte recrescebat*: eo necesse erat sisti *sanguinem*; quod præstabat aquila eum *adulans pinnata cauda*. Anon. Plura in hos ipsos versus Turnebus, Advers. II. 9.

Namque, ut videtis, vinclis constrictus Jovis,
Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
Sic me ipse viduus pestes excipio anxias,
Amore mortis terminum anquirens mali.
Sed longe a leto numine aspellor Jovis.
Atque hæc vetusta seclis glomerata horridis,
Luctifica clades nostro infixa est corpori:
E quo liquatæ solis ardore excidunt
Guttæ, quæ saxa assidue instillant Caucasi.

XI. Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere: & si hunc miserum, certe dolorem malum. AUD. Tu quidem adhuc meam causam agis. Sed hoc mox videro. Interea unde isti versus? Non enim agnosco. MAR. Dicam hercle. Etenim recte requiris. Videsne abundare me otio? AUD. Quid tum? MAR. Fuisti sæpe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. AUD. Vero, ac libenter quidem. MAR. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his admisceri orationi. AUD. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. MAR. Probe dicis. Sed is quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia. Philo noster & proprium (15) numerum, & lecta poemata, & loco adjungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis (16). Sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse multa de Græcis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio.

Sed videsne, poetæ quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non leguntur modo, sed etiam edisċantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem & delicatam cum accesserunt etiam poetæ, nervos omnis

(15) *Et proprium numerum*) Has voces Davisius uncinis cinxit veluti spurias, & amputandas. Est tamen sine illis manca & parum concinna oratio. Si quid habet caliginis, conabor depellere. Duos Cicero philosophos, Dionysium Stoicum, & Philonem Academicum, quos Athenis audiverat, eorumque stylum, & explicandæ publicis dictionibus philosophiæ rationem comparat. Uterque admiscebat versus orationi. *Sed is quasi dictata.* Phrasis per ellipsin mutila; sed quam facile supplet qui scit qua de re agatur. *Dictata* hoc loco sic intelligi decet, quemadmodum in istis de Fin. I. 4. *Iisdem de rebus semper quasi dictata decantare.* De Nat. Deor. I. 26. *Ista tamen a vobis tanquam dictata redduntur.* Hoc itaque dixit Cicero: Dionysius, ut Stoicus, nullum sequens florem orationis, ita dicebat, *quasi dictata* redderet: nullum adhibebat delectum; nullam elegantiam aspergebat. Philo adjungebat verbis & versibus proprium numerum; seligebat poemata, e quibus versus exciperet, & excerptos collocabat eleganter *loco idoneo*. Dionysius non adjungebat *proprium numerum*, quoniam *quasi dictata* reddebat. *Anonym.*

(16) *Nostris poetis*) Victorius & Gruterus sic legunt, ac distinguunt, *nostris poetis, sed sicubi illi defecerunt. Verti enim multa* &c. Ut hoc voluerit Cicero: uti se studiose quidem Latinis poetis; sed tunc tantum, cum e Græcis nihil supperit. Multa enim a se versa esse de Græcis, quæ ornandæ adhibeat Latinæ orationi. Pro ea quam recepimus lectione stant Manutius & Lambinus, ex qua elicitur sensus item commodus, & apertus. *Olivetus.*

omnis virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos & optimum reipublicæ statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Græcia, hæc & a pueritia legimus, & discimus: hanc eruditionem liberalem & doctrinam putamus.

XII. Sed quid poetis irascimur? Virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu adolescens, cum id tibi paulo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne majus quam dedecus, verbo de sententia destitisti. Rogo hoc idem Epicurum: majus dicet esse malum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. In ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus majus a philosopho nullum exspecto? Quare satis mihi dedisti, cum respondisti, majus tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. Hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori. Nec tam quærendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum.

Concludunt ratiunculis Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re laboretur. Quid me decipis, Zeno? Nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior (17), & scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. Ad ineptias redis. Illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non esse nequitiam: desine id me docere: hoc doce, doleam, necne doleam, nihil interesse. Nunquam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum: sed est tamen rejiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.

XIII. Hæc est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. Definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit: nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. Illud & melius, & verius: omnia, quæ natura adspernatur, in malis esse; quæ adsciscat, in bonis. Hoc posito, & verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea, quæ bona corporis & fortunæ putantur, perexigua & minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata sunt omnia, cum turpitudinis malo comparanda.

Quare, si, ut initio concessisti, turpitudo pejus est quam dolor: nihil est

(17) Capior.) Hic agit Cicero partes hominis, qui amet persuadere sibi in dolore malum non esse. Itaque *capior* perinde valet ac [illegible]. *Passeratius*.

est plane dolor. Nam dum tibi turpe nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari, dolere, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: tuque in ea intueberis, te continebis: cedet profecto virtuti dolor, & animi inductioni languescet. Aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? Quid ergo ea? Patieturne te quidquam facere nihil (18) proficientem & laborantem? An temperantia sinet te immoderate facere quidquam? An coli justitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? Quid? fortitudini comitibusque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiæ, rerum humanarum despicientiæ, quo modo respondebis? Afflictusne, & jacens, & lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem! Te vero ita affectum, ne virum quidem dixerit quisquam. Amittenda igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor.

XIV. Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam: virtutem autem si unam amiseris: etsi amitti non potest virtus: sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem (19) potes [a] dicere Prometheum, aut Philoctetam: illos enim malo, quam te. Sed ille certe non fortis, qui jacet in lecto humido,

> *Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus,*
> *Resonando,* [b] *mutum* (20) *flebiles voces refert.*

Non ego dolorem, dolorem esse nego. Cur enim fortitudo desideratur?

Sed

(18) *Nihil proficientem, & laborantem?*) Inepta sane oratio, ut nihil supra. Omnino dicendum erat, mutato ordine, *Patieturne te quidquam facere, laborantem, & nihil proficientem?* Hoc quidem ferri posset, ut illud Tusc. I. 5.

Sudans ... neque proficit hilum.

Verum, cum omnia exemplaria hunc verborum ordinem servent, pro certo habeo vocabulum excidisse, & reponendum, *Nihil proficientem, & frustra laborantem.* Quod & jam video Lambinum occupavisse; sed ejus conjecturæ ne mentionem quidem facere dignatus est Geohardus. *Bentlejus.*

(19) *Potes dicere*) Varias lectiones textui subjunximus. At novam, eamque ingeniosam proponit conjecturam eruditus Bentlejus: *num humana contemnentem potes te dicere? aut Philoctetam illum: a te enim malo discedere.*

a Vict. Grut. *dicere aut Philoctetam illum? A te enim malo discere. Sed* Man. *dicere Prometheum, aut Philoctetam illum, (quam te enim malo dicere; sed ille certe non fortis) qui*

(20) *Mutum*) *Mutum*, inquit, *saxum refert flebiles voces*; quia Philoctetæ ejulatibus resonat. Hoc pulchrum est, & poeta dignum; hic antitheton eleganter adhibetur. Quod si *mutum*, ut sane est, pro vera lectione est amplectendum, sequitur, ut pro *qui* legendum sit *quod*, ut vel hoc loco Petrensis tuus præfert. Ergo *lecto*, si vera es lectio est, erit neutro genere a *lectum*, ut Græcis Λέκτρον. Sic Digest. XXXIV. 2. 19. *Lectum plane argenteum argenti appellatione non continetur.* Quamobrem totus locus sic constituendus est; *Sed ille certe non fortis, qui*

> *jacet in lecto humido*
> Quod *ejulatu, questu, gemitu, fremitibus*
> *Resonando*, mutum *flebiles voces refert.*

Nam illud *lecto humido* non Ciceronis esse, sed poetæ, ipsa dictio satis indicat. Lectum autem humidum est plane *saxum illud Lemnium*, quo Philoctetes procumbens omnia complebat questu & gemitu. *Bentlejus.*

b Vict. Man. Grut. *multum*

Sed eum opprimi dico sapientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est (21), quid exornamus philosophiam? aut quid ejus nomine gloriosi sumus? Pungit dolor. Vel fodiat sane. Si nudus es, da jugulum. Sin tectus Vulcaniis armis, id est, fortitudine, resiste. Hæc enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet & deseret.

Cretum quidem leges, (quas sive Jupiter, sive Minos sanxit, de Jovis quidem sententia, ut poetæ ferunt) itemque Lycurgi, laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, æstuando. Spartæ vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnunquam etiam, ut, cum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit unquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri possunt, viri non poterunt? & mos valet, ratio non valebit?

XV. Interest aliquid inter laborem & dolorem. Sunt finitima omnino, sed tamen differt aliquid. Labor est functio quædam vel animi, vel corporis, gravioris operis & muneris: dolor autem motus asper in corpore, alienus a sensibus. Hæc duo Græci illi, quorum copiosior est lingua quam nostra, uno nomine appellant πόνον. Itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant: nos commodius laboriosos. Aliud est enim laborare: aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Græcia! Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices secabantur C. Mario, dolebat. Cum æstu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter hæc tamen quædam similitudo. Consuetudo enim laborum, perpessionem dolorum efficiet faciliorem. Itaque illi, qui Græciæ formam rerumpublicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt. Quod Spartiatæ etiam in fœminas transtulerunt: quæ cæteris in urbibus, mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt

Nihil horum simile esse apud Lacænas virgines:
Quibu' magi' palæstra, Eurotas, sol, pulvis, labor,
Militia studio est, quam fertilitas (22) *barbara.*

Ergo his laboriosis exercitationibus & dolor intercurrit nonnunquam. Impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: & ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

XVI.

(21) *Si nulla est, quid exornamus philosophiam*) Aliquanto venustius, mea quidem sententia, legitur apud Nonium: *Sin nulla est, quid exornamur philosophia?* Damus enim nos philosophiæ exornandos, ut fortiter dolorem ferre possimus; quam hic esse Ciceronis mentem apparet. Si nulla est, inquit, patientia, frustra excolimur præceptis philosophiæ, frustraque præclarum philosophi nomen ambimus. *Passer.*

(22) *Fertilitas barbara*) *Barbara*, Phrygia, Asiatica. In illis enim gentibus fœminæ non alio, laudabili certe, quam quærendorum liberum studio tenentur. Vide Serv. *in II. Æneid.* 501. & 504. *Passer.* Lego:

Apud Lacænas virgines,
Queis *magi' palæstra, Eurotas, sol, pulvis*, labor
Militiæ *studio est, quam* teneritas *barbara*. Buherius.

XVI. Militiam (23) vero nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit ad modum (24) ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapæstis pedibus hortatio. Nostri exercitus primum unde nomen habeant vides: deinde qui labor & quantus agminis, ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad usum velint: ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Quæ quidem ita geruntur apte, ut, si usus ferat (25), abjectis oneribus, expeditis (26) armis, ut membris, pugnare possint. Quid exercitatio legionum? Quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? Ex hoc ille animus in præliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur. Cur? Tantum interest inter novum & veterem exercitum, quantum experti sumus. Ætas tironum plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. Quin etiam videmus ex acie efferri sæpe saucios, & quidem rudem illum & inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere. At vero ille exercitatus & vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

O Patrocle, (inquit) *ad vos adveniens auxilium & vestras manus peto*,

(23) *Militiam vero nostram*) Ita principes nostræ quatuor editiones. Sed bene admonuit Thomas VVopkensius, parenthesi esse distinguenda quædam, hoc modo: *Militiam vero* (*nostram dico, non Spartiatarum* &c.) *nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides*. „ Sermonem, inquit, sic „ instituebat Tullius, ut si dicturus fuisset, „ *Militiam, unde nomen habeat, vides*, id „ est, unde militia nomen habeat, vides. „ Sed facta quadam orationis digressione, ab „ incepto suo transversus velut abripitur; „ idque ut resumat, non eandem *militia* vo„ cem repetit, sed synonymam *exercitum*: „ quod *ἀνακόλουθος*, post multos alios, opti„ me illustravit Davisius ad hujus libri cap. „ 1. Hæc igitur MSS. lectio omnino mihi pla„ cet, quamvis contra illam insurrexerint „ literatores eruditissimi, “ Hactenus VVopkensius. Quis autem sit ille, vivat, an vixerit, equidem nescio. Hoc scire videor certe, ipsum esse insignem ac peritum inter paucos grammaticos. *Tullianas* ejus *Lectiones*, Amstelodami non ita pridem editas, nec raro, nec segniter evolvant ii omnes, quibus Cicero noster placet; quique ad eum contra Davisios ac Bentlejos defendendum, sibi arma comparare velint. Pauca ego tamen ? VVopkensio describo: quia, cum in coarguendis Davisii flagitiis fere versetur, in hac vero editione flagitia hæc non compareant; VVopkensii animadversiones neque usum habebant, neque locum, ubi nullæ tales corruptelæ sunt. Id ago ut intelligatur Cicero; non ut lector de verbis ejus sensuve litigantium grammaticorum concertationibus intersit. *Olivetus*.

(24) *Ad modum ad tibiam*) J. F. Gronovius, Observat. lib. III. cap. 6. legendum conjecit, *quorum procedit* mora *ad tibiam*. quod *mora* Lacedæmoniorum cohors dicta sit, ut patet ex Cornelii Nepotis Iphicr. cap. 2. Joannes autem Buherius, manuscripto quodam libro innixus, *quorum procedit* motus *ad tibiam*. Alii distinguunt, *ad modum*, *ad tibiam*, ut *modus* & *tibia* sunt quasi synonyma. *Idem*.

(25) *Feret*) Vict. Man. Grut. *foret*. Lamb. *ferat*. Istud autem *feret*, a typographis nostris proficiscitur. Qui Lambino an fuerint infeliciores, dispiciant critici. Ego, si res in integro esset, juberem edi *foret*: nulla tamen alia ratione adductus, nisi quod a majori editorum parte discedere, sine caussa, non placet. *Idem*.

(26) *Expeditis armis* &c.) Notum est, adjectiva usurpari sæpe pro adverbiis, quod vis in utrisque insit significandi modum aliquem certum vel rei, vel actionis. Hic ergo ait Cicero Romanos milites uti armis tam expedite, quam membris. *Passerat*.

Priuſquam oppeto malam peſtem, mandatam hoſtili manu:
Neque ſanguis ullo potis eſt pacto profluens conſiſtere,
Si qua ſapientia magis veſtra devitari mors poteſt.
Nam Æſclapii liberorum ſaucii opplent porticus:
Non poteſt accedi.

XVII. Certe Eurypylus (27) hic quidem eſt. Hominem exercitatum! ubi tantum luctus continuatur? Vide, quam non flebiliter reſpondeat: rationem etiam afferat, cur æquo animo ſibi ferendum ſit:

Qui alteri exitium parat,
Eum ſcire oportet ſibi paratam peſtem ut participet parem.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget, ſi quidem homo eſſet. Sed nihil vidi minus. Quærit enim, quid actum ſit:

Eloquere: res Argivum prælio ut ſe ſuſtinet.

Non poteſt (28) effari tantum dictis, quantum factis ſuppetit laboris.

Elo-

(27) *Certe Eurypylus hic quidem eſt*) Ἥρως διοτρεφὲς, Iliad. Λ. 818. *Hominem exercitatum!* En veteranum militem, uſu atque exercitatione duratum: orationem agnoſco dignam heroe: non plorat, non lamentatur, ut inexpertus faceret; remedia non aſpernatur; quod eſſet furioſi. Medicum modo requirit, qui vulnera obliget. *Idem*. Hæc tam ſcabra, tam aſpera & confragoſa quis Tullio aſcribere audeat? Variant codices miris modis: ea quibus tu poſt alios aliquid extundere conatus es; ſed, niſi fallor, vix tibi ipſe ſatisfeciſti. Nimirum hæc verba ſunt, non Ciceronis, ſed poetæ illius, quæ manca & imperfecta adducit, ut & plura infra. Nam illa, *Certe Eurypylus hic quidem eſt*, ſi Ciceroni affingis, putidiſſima ſunt. Quis enim tunc hoc neſciverit, cum integra poetæ fabula manibus vulgi tereretur? Ergo Patrocles hæc loquitur apud Tragicum, ubi facie & voce agnovit Eurypylum vulneratum ad Achillis tentorium accedere: & ſic collocanda ſunt;

Certe *Eurypylus* . . . hic quidem eſt;
Hominem exercitum . . . .

Ubi tantum luctus continuatur, vide quam non flebiliter reſpondeat. Duo illa verba ex longa illa & luctuoſa ῥῆσιν adducit: reliqua, ut tum nota, omittit. Et *vide*, inquit, quam non flebiliter Eurypylus reſpondeat longæ illi Patroclis orationi, qua ipſum letali vulnere ictum commiſerabatur. *Bentl.* Jam nihil ſcabrum, nihil hiulcum, ſi paucis mutatis, vel alio quidem ordine diſpoſitis legas: *Certe Eurypylus hic quidem eſt. Abducet Patrocles; credo, ut collocet in cubili, & vulnus obliget, ſi quidem homo eſſet. Sed nihil vidi minus, Quærit enim, quid actum ſit?*

PAT. Eloquere, res Argivorum prælio ut ſe ſuſtinet?
EUR. Non pote tantum effari dictis, quantum factis ſuppetit
His laboris. Quieſce igitur, & vulnus obliga. *PAT*. Tace.

Etiamſi Eurypylus poſſet, non poſſet Æſopus.

EUR. Ubi fortuna Hectoris
Noſtram acrem aciem inclinatam,

Et cætera explicat in dolore. Sic enim intemperans militaris in forti viro gloria. O hominem exercitatum! Ubi tamen luctus continuatur, vide quam non flebiliter reſpondeat; rationem etiam afferat, cur æqua animo ſibi ferendum ſit:

Qui alteri exitium parat, ſibi
Eum ſcire oportet paratum, peſtem ut participet parem.

Ergo hac veteranus, &c. *Buberius*. Sic reſcribo: *Ubi tantum luctus continuatur, vide, quam non flebiliter reſpondeat*) Loci hujus ſententiam turbavit hactenus, ni fallor, nota interrogationis poſt verbum *continuatur* importune collocata. Neque enim interrogat Cicero, ſed memorat quid in vetere ſit fabula, unde Eurypylum producit & Patroclum, ambos heroas, in quibus demonſtret, quantum conſuetudo & exercitatio ad tolerandum dolorem faciat. *Anonymus*.

(28) *Non poteſt effari tantum dictis, quantum factis ſuppetit laboris*. Quieſce igitur, & vulnus alliga. *Etiamſi Eurypylus poſſet, non poſſet Æſopus*) Cicero ſe quaſi interponit,

Quiesce igitur, & vulnus alliga.

Etiam si Eurypylus posset, non posset Æsopus.

Ubi fortuna Hectoris

Nostram acrem aciem inclinatam....

& cætera explicat in dolore. Sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo hæc veteranus miles facere poterit: doctus vir sapiensque non poterit? Ille vero melius, ac non paulo quidem.

Sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor: nondum de ratione & sapientia. Aniculæ sæpe inediam biduum aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletæ: Jovem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles cæstibus contusi ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur? Gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt! Quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare! Quam sæpe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo! Mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint: si satisfactum (29) iis * non sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? Quis vultum mutavit unquam? Quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? Quis, cum decubuisset, ferrum recipere jussus, collum contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illâ dignu' locoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione & ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum & inhumanum nonnullis videri solet: & haud scio an ita sit, ut nunc fit. Cum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem & mortem disciplina.

XVIII. De exercitatione, & consuetudine, & commentatione dixi. Agesis, nunc de ratione videamus: nisi quid vis ad hæc. AUD. Egone ut te interpellem? Ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. MAR. Sitne igitur malum dolere, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum dolorem. Ego illud, quidquid sit, tan-

nit, Eurypylum miserans, quæstionibus fatigatum a Patroclo; atque hunc alloquens, Non *potest*, inquit, *effari tantum* .... Mox ad Eurypylum conversus, Hunc *igitur*, omitte, inquit, percunctatorem importunum, *quiesce, &*, quandoquidem cessat obligare tibi *vulnus*, ipse *alliga*. At enim, inquit, orationem ab utroque avertens, *Etiamsi posset Eurypylus* quiescere, *non posset Æsopus* actor; cui necesse est declamare omnia quæ a poeta sibi commissa habeat. Hanc loci, opinor, hujus interpretationem non mirabitur, qui meminerit, quam in talibus sit facetus Cicero. *Anonym.*

(29) *Si satisfactum*) Vide Turnebum, *Adv.* IV. 18. & J. F. Gronovium, *Observ.* lib. II. cap. 2.

* Vict. Man. omittunt *non*

tum esse, quantum videatur, non puto: falsâque (30) ejus visione & specie moveri homines dico vehementius, doloremque (31) ejus omnem esse tolerabilem. Unde igitur ordiar? An eadem breviter attingam, quæ modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius?

Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium, & magnanimorum, & patientium, & humana vincentium, toleranter dolorem pati. Nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo & postulatur a fortibus, & laudatur, cum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre præsens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, cum omnes rectæ animi affectiones *virtutes* appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium: sed ab ea, quæ una cæteris excellebat, omnes nominatæ sint. Appellata est enim a *viro* virtus: viri autem propria maxime est fortitudo. Cujus munera duo sunt maxima: mortis, dolorisque contemptio. Utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a viris virtus nomen est mutuata.

XIX. Quæres fortasse, quo modo: & recte. Talem enim medicinam philosophia profitetur. Venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit. *Neglige*, inquit, *dolorem*. Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. Vix satis constanter. Audiamus. *Si summus dolor est*, inquit, *necesse est brevem esse*. Iteradum eadem ista mihi: non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. *Summum, quo nihil sit superius: breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit.*

---

(30) *Falsaque ejus visione & specie*) *Visionem* & *speciem* appellat, quam nos *ideam* dicimus. Sententia non est, homines falsa mali & doloris imagine ac specie moveri vehementius, quam vera. Sit enim vera imago, sit falsa; nihil interest; perinde movet. Qui se falso putat esse fortunis eversum omnibus, non minus vero percellitur doloris sensu, quam si vere amisisset, quæ sibi periisse existimat. Potest dolendi causa esse non vera, sensus doloris falsus esse non potest. Quid ergo dicit Cicero? Hoc unum: in dolore non tantum est mali, quantum inesse vulgo creditur. Mali quidpiam in dolore esse non nego; multo minus affirmo cum Stoicis, bonum esse; sed *illud, quidquid est* mali, *tantum esse, quantum videatur, non puto*; fingunt in eo sibi monstrum homines, cujus *falsa visione & specie moveri* eos *dico vehementius*, quam deceat. Dolorem ideo formidant, quod, ejus quæ natura sit, non recte intelligunt. *Anonymus*.

(31) *Doloremque ejus omnem esse tolerabilem.*) Quid, amabo, est *dolorem ejus*? nempe dolorem doloris. Quod cum absurdissimum sit, Manutius & Lambinus dederunt, *doloremque* eis *omnem esse tolerabilem*. Atqui hoc, ut elementissime dicam, supervacuum est. Quorsum enim *eis*? Nimirum verendum erat, ne non de *hominibus*, sed de bestiis loqui videretur. Tu ex codice lutulento nulliusque pretii reponis, *doloremque* ejusmodi *omnem*. Obsecro te cujusmodi? siquidem non de hoc vel illo, sed de omnimodo dolore hic agit. Vide igitur an nos rectius collineemus: lego enim, *falsa ejus specie moveri homines* .... *doloremque* rebus *omnem esse tolerabilem*. Opposita hic sunt *falsa specie*, & *rebus*; quod perinde est, ac si *revera*, *re ipsa* dixisset. Ergo sententia optime nascitur; Falsa sui specie perterrefacit dolor, re vera est tolerabilis. Porro de *rebus* consule acutissimum Gronovium patrem. Observat. III. 6. *Bentlejus*. Lego: *Coloremque ejus*. Sumitur enim *color* metaphorice. Virgilius, Georg. II. 178. Hor. II. Sat. I. 60. I. Epist. XVII. 3. *Buherius*.

cabit ante pæne quam venerit. Sed si est tantus dolor, quantus Philoctetæ, bene plane magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus: nihil enim dolet, nisi pes. Possunt oculi: potest caput, latera, pulmones: possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. *Ergo*, inquit, *dolor diuturnus habet lætitiæ plus, quam molestiæ*.

Nunc ego non possum tantum hominem nihil sapere dicere: sed nos ab eo derideri puto. Ego *summum* dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est major alius) non continuo dico esse *brevem*: multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagræ crucientur maximis. Sed homo cautus nunquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut sciam quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem: cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quærenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit. Quamvis idem forticulum se in torminibus & in stranguria sua præbeat. Aliunde igitur est quærenda medicina, & maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quærimus ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. His tu præsentibus gemere, & te jactare non audebis profecto. Loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum.

XX. Tune, cum pueros Lacedæmone, adolescentes Olympiæ, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, & ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? Non constanter & sedate feres? Fieri non potest: natura non patitur. Audio. Pueri ferunt, gloria ducti: ferunt pudore alii, multi metu: & tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis & quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. Nihil enim habet præstantius, nihil, quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo; sed utor, ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque, ut hæc de honesto, sic de turpi contraria. Nihil tam tetrum, nihil tam adspernandum, nihil homine indignius. Quod si tibi persuasum est: (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore) reliquum est, ut tute tibi imperes. Quanquam hoc nescio quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur.

XXI. Est enim animus in partes tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers. Cum igitur præcipitur, ut nobismetipsis imperemus, hoc præcipitur, ut ratio coerceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo & languidum, senile. Si nihil aliud: nihil esset homine deformius. Sed præsto est domina omnium & regina ratio, quæ connixa per se & progressa longius fit perfecta virtus. Hæc ut imperet illi parti animi, quæ obe-

obedire debet, id videndum est viro. Quonam modo? inquies. Velut (32) dominus servo, velut imperator militi, velut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrymisque dedet, vinciatur & constringatur amicorum propinquorumque custodiis. Sæpe enim videmus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia arceamus. Qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Græciæ saucius lamentatur, vel modice potius:

Pedetentim (Inquit) *& sedato nisu*,
Ne succussu arripiat major *Dolor*.

Pacuvius hæc melius, quam Sophocles. Apud illum enim perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere: tamen (33) huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personæ gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

Tu quoque, Ulysses, quanquam graviter cernimus ictum,
Nimis pæne animo es molli, qui consuetus in armis ævum agere.

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram.

Atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimite,
Ulcus nudate. Heu miserum me! excrucior.

Incipit labi: deinde illico desinit,

Operite, abscedite, jamjam mittite.
Nam attrectatu & quassu sævum amplificatis dolorem.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam adversam, non lamentari decet.
Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additus.

Hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles prudens.

XXII. In quo viro erit perfecta sapientia, (quem adhuc nos quidem vidimus neminem: sed philosophorum sententiis, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, sive ea ratio, quæ erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut justus parens probis filiis: nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia: eriget ipse se, suscitabit, instruet, armabit, ut, tanquam hosti, sic obsistat dolori. Quæ sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoque intimus, cum ipse secum, Cave turpe quidquam, languidum, non virile.

Ob.

(32) *Velut*) Vocem hanc Davisius hic & postea dividit, *vel ut*.

(33) *Tamen huic*) Sic quidem codices. At inter se comparari Sophoclem & Pacuvium satis quidem constat: quapropter Cl. Bentlejus bene rescribit *apud hunc*. Forte, *Pacuviano huic*. Davisius.

Obversentur species honestæ animo. Zeno proponatur Eleates, qui perpessus est omnia potius quam conscios delendæ tyrannidis indicaret. De Anaxarcho Democritio cogitetur, qui cum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calanus Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. Nos, si pes condoluit, si dens, sed fac totum dolere corpus, ferre non possumus. Opinio est enim quædam effœminata ac levis, nec in dolore magis quam eadem in voluptate: qua cum liquescimus, fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus.

At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, cum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. Cur ergo postea alii? Valuit auctoritas, Videsne igitur opinionis esse, non naturæ malum? Et tamen fuisse acrem morsum doloris idem Marius ostendit: crus enim alterum non præbuit. Ita & tulit dolorem, ut vir, &, ut homo, majorem ferre sine causa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes. Ostendi autem, quod esset imperandi genus. Atque hæc cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit, sed ipsum etiam dolorem nescio quo pacto mitiorem facit.

XXIII. Ut enim fit in prælio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac viderit hostem, abjecto scuto fugiat, quantum possit, ob eamque causam pereat nonnunquam, etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abjiciunt se, atque ita afflicti & exanimati jacent: qui autem restiterunt, discedunt sæpissime superiores. Sunt enim quædam animi similitudines cum corpore. Ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua depellit pressum omnium ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quærimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. Ea est sola officii tanquam custodia. Sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter muliebriterve faciamus: in primisque refutetur ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: ejulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero unquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant quam maxime possunt. Faciunt idem, cum exercentur athletæ: pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in jactandis cæstibus ingemiscunt: non quod doleant animove succumbant, sed quia in profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

XXIV. Quid? qui volunt exclamare majus, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus elici vocem & fundi videmus? Toto corpore atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis asserviunt.

Genu

Genu mehercule M. Antonium vidi, cum contente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. Ut enim balistæ lapidum & reliqua tormenta telorum eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. Cujus contentionis cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. Sin erit ille gemitus lamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis & animosi viri. Cum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est enim fletu muliebri, viro turpius?

Atque hoc præceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit? libido concitatur? In eandem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide & sedate, plurimum proficit toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi, (dicendum est enim sæpius) studiosissimi appetentissimique honestatis. Cujus si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus & ferre, & perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem, atque honestatem, illa pericula adeuntur in præliis; non sentiunt viri fortes in acie vulnera; vel sentiunt, sed mori malunt, quam tantillum modo de dignitatis gradu dimoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, cum in aciem eorum irruebant: his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis & gloria. Num tum ingemuisse Epaminondam putas, cum una cum sanguine vitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedæmoniis relinquebat, quam acceperat servientem. Hæc sunt solatia, hæc fomenta summorum dolorum.

XXV. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philosophos me revocas, qui in aciem non sæpe prodeunt. E quibus homo sane levis Heracleotes Dionysius, cum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore (34) deductus est. Nam cum ex renibus laboraret, ipso in ejulatu clamitabat,

(34) *A dolore deductus est*) Unde, obsecro, *deductus* est? num a magistro Zenone? an potius de sententia? ut paulo inferius habes, *Quanam ratio eum de sententia deduxisset*? Atqui hoc pacto non erat dicendum *a dolore*; sed sublata præpositione, *dolore deductus est*, atque sic plane habet codex tuus Petrensis, sed ille πονηροῦ κόμματος, & nullius auctoritatis. Manutii editio cum aliis nonnullis, *a dolore devictus est*; quod Lambinus in libri margine amplectitur, in annotationibus repudiat. Equidem vel hanc lectionem vulgatæ prætulerim, verum alia subest longe melior & sincerior; quam, licet a nullo libro (qui hodie superstit) confirmatam, præstare tamen ausim verissimam. Ea hujusmodi est: *Cum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore* dedoctus *est*: hoc est: *dedoctus est esse fortis*. Agnoscis, opinor, elegantem oppositionem, inter *discere* & *dedocere*; quam alibi quoque Cicero adhibuit, ut de Finibus, l. 6. *si a Polieno geometriam* discere *maluisset*, *quam illam etiam ipsum* dedocere. *Bentlejus*.

tabat, falsa esse illa, quæ antea de dolore ipse sensisset. Quem cum Cleanthes condiscipulus rogaret, quænam ratio eum de sententia deduxisset, respondit, Quia, cum tantum operæ philosophiæ dedissem, dolorem tamen ferre non possem: satis esset argumenti, malum esse dolorem. Plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, cum pede terram percussisset, versum ex Epigonis (35) ferunt dixisse:

Audisne hæc Amphiarae, sub terram abdite?

Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat.

At non noster Posidonius: quem & ipse sæpe vidi, & id dicam, quod solebat narrare Pompejus: se, cum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed cum audivisset, eum graviter esse ægrum, quod vehementer ejus artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset & salutavisset, honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter & copiose de hoc ipso, Nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse: cumque quasi faces ei doloris admoverentur, sæpe dixisse, *Nihil agis dolor: quamvis sis molestus, nunquam te esse confitebor malum.*

Omninoque (36) omnes clari & nobilitati labores contemnendo fiunt etiam tolerabiles. Videmusne, apud quos eorum ludorum, qui Gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in certamen descendant, devitari dolorem? Apud quos autem venandi & equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? quæ flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui hæc olim punctis (37) singulis colligebant? Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cujus in primis laudabat illud, quod diceret, *eosdem labores non esse æque graves imperatori & militi, quod ipse honos laborem leviorem faceret imperatorium.*

(35) *Ex Epigonis*) Erat Æschyli tragœdia, quam laudat Scholiastes Pindari ad Isthm. VI. 10. eamque videtur Accius in linguam Latinam vertisse. Vide Nonium cum alibi, tum in *mactare*. Falluntur ii, qui Euripidis drama fuisse censuerunt. *Davisius.*

(36) *Omninoque omnes clari & nobilitati labores* contemnendo *fiunt tolerabiles.*) Per *labores* intelligit ludos Gymnicos, Olympia, Pythia, & id genus, ut ex sequentibus constat. Quid ergo? an ejusmodi *labores* fiunt tolerabiles *contemnendo*? nihil vidi minus. Immo contra, qui admirantur, qui Olympiorum victoriam, ut superius dixit, antiquum illum consulatum arbitrantur, hi tanto facilius labores eos perpetiuntur, quanto in majore felicitatis parte ponunt. Lege ergo meo periculo, & librarios plorare jube: *Omninoque omnes clari & nobilitati labores* contendendo *fiunt tolerabiles*. Hoc enim est, quod sæpius inculcat Cicero, ut supra cap. 21. *Quæ sunt ista arma contra dolorem?* Contentio, *confirmatio*, *&c.* Bentlejus.

(37) *Punctis singulis*) Suffragiis, quæ olim punctis notabantur. Ad eundem morem respicit Horatius Art. Poet. vers. 343. *Davisius.*

Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, cum ipsam videre non possint. Itaque fama & multitudinis judicio moventur, cum id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen ejus judicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. Tuo tibi judicio est utendum. Tibi si recta probanti placebis, tum non modo tu te viceris, quod paulo ante præcipiebam, sed omnes & omnia.

Hoc igitur tibi propone, amplitudinem & quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, quæ maxime eminet contemnendis & despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo, neque plausum captans, se tantum ipsa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quæ sine venditatione & sine populo teste fiunt: non quo fugiendus sit, (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia majus est.

Atque in primis meditemur illud, ut hæc patientia dolorum, quam sæpe jam animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se æquabilem præbeat. Sæpe enim multi, qui aut propter victoriæ cupiditatem, aut propter gloriæ, aut etiam ut jus suum & libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter & tulerunt; iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. Neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius & gloria. Itaque barbari quidam & immanes ferro decertare acerrime possunt: ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines non satis animosi, sed prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt: eidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri & Celtiberi in præliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse æquabile, quod non a certa ratione proficiscatur.

Sed cum videas, eos, qui aut studio aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo dolore non frangi: debeas existimare, aut non esse malum dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum alienumque a natura sit, id appellari placeat malum, tantillum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quæ meditare, quæso, dies & noctes. Latius enim manabit hæc ratio, & aliquanto majorem locum quam de uno dolore occupabit. Nam si omnia fugiendæ turpitudinis, adipiscendæque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit, præsertim cum paratum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. Ut enim si cui naviganti, quem prædones insequantur, deus quis dixerit, *Ejice te de navi, præsto est qui excipiat*; vel delphinus (38), ut Arionem Methymnæum, vel equi Pelopis

(38) *Delphinus, ut Arionem Methymnæum*) Nota fabula, quam tradunt Herodotus I. 23. 24. Plutarchus in Conviv. septem Sap. Ovidius Fast. II, 83. &c. *Idem*.

lopis (39) illi Neptuni, qui per undas currus suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, &, quo velis, perferent: omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis & odiosis doloribus, si tanti sint, ut ferendi non sint, quo sit confugiendum vides.

Hæc fere hoc tempore putavi esse dicenda. Sed tu fortasse in sententia permanes. AUD. Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. MAR. Cras ergo ad clepsydram. Sic enim (40) duximus. Et tibi (41) hoc video non posse deberi. AUD. Ita prorsus. Et illud quidem ante meridiem, hoc eodem (42) tempore. MAR. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

(39) *Equi Pelopis illi Neptuni*) Pelops, ut Hippodamiam uxorem duceret, equos alatos a Neptuno ferebatur impetrasse. Pindarus Olymp. I. 139. Pausanias lib. V. cap. 17. &c. *Idem*.

(40) *Sic enim duximus*) Ita primariæ quatuor editiones nostræ. Sed Buherius, *dicimus*; neque id recusabit, qui meminerit, quod supra cap. 3. dixit Tullius, se, quamdiu in Tusculano cum amicis fuit, *ante meridiem dictioni*, utique ad clepsydram, *operam dedisse*. Hic igitur discipulum in crastinum ad dicendi exercitationem invitat. *Cras ad clepsydram* dicemus more nostro; *sic enim dicimus*; hæc nostra ratio est. Davisius vero, *diximus*, sensu valde commodo. *Sic enim diximus* facturos esse nos, & diem parituros. Nemo quæret, opinor, quandonam id Cicero amicique dixerint. Satis est hic significari fuisse dictum: neque enim omnia perscripta sunt, quæ illis diebus in Tusculano dici potuere. *Olivetus*.

(41) *Et tibi hoc video non posse deberi*) *Deberi* non potest: *debere* non posse: eleganter pro eo, quod præstandum, persolvendum, dandum. Cicer. de Legib. II. 3. *Præclare exigis, Quinte. At ego effugisse arbitrabar: & tibi horum nihil deberi potest.* III. 11. *Sensit enim deberi non posse huic civitati illam potestatem. Quippe quam tantopere populus* &c. In Epist. ad Trebat. Famil. VII. 19. *Quod præsenti tibi prope subnegaram, non tribueram certe, id absenti debere non potui.* Giphanius, *Observ. in ling. Lat.*

(42) *Hoc eodem tempore*) Sic edidere omnes. Etsi autem nemo non videt, agi de philosophica disputatione, cui assignatum erat tempus pomeridianum, ut antemeridianum oratoriæ declamationi: videtur tamen facilius ad intelligendum fore, si distinguas in hunc modum: *hoc, eodem tempore*. Est ergo *illud* dictio ad clepsydram; *hoc* designat philosophicam collocutionem: *eodem tempore*, quo heri & hodie fecimus. *Olivetus*.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM LIBER TERTIUS.

De ægritudine lenienda.

ARGUMENTUM.

PRæfatio hujus libri in laudibus philosophiæ versatur : quæ cum medicina animi sit, eaque in potestate nostra, queritur, multum & honoris haberi, & temporis tribui medicinæ corporis, illam autem contemni & negligi : cap. 1. 3. Ipse autem liber in eo versatur, ut, ægritudinem non cadere in sapientem, demonstretur. Præmittit cap. 1. 5. argumenta leviora, & a verbis Latinorum ducta, qui omnem animi affectionem, rationis lumine carentem, insaniam, amentiam, dementiam appellent, adeoque a sapiente removeant. Sequuntur deinde argumenta Stoicorum contorta: cap. 6. 10. Quibus expositis, suo more & diffusius aliquanto ista & latius dicit. Ostendit ergo cap. 11. omnis ægritudinis non modo, verum cæterarum etiam perturbationum, causam esse ab opinione repetendam, & ægritudinis quidem ab opinione magni mali, cujus hanc definitionem facit: esse opinionem magni mali præsentis, & quidem recentem opinionem talis mali, ut in eo rectum videatur esse, angi. Ex hac definitione in tres partes abit disputatio, quarum prima docet ægritudinem esse ex opinione mali: cap. 13. in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse ægritudinem contendit, & Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad ægritudinem valere putant, quod, quanquam insperata sint graviora, & ipsa præmeditatio ægritudinem minuat: cap. 13. med. 14. 15. ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendant cap. 16. & cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quæ propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur: cap.

cap. 17. 21, *tamen in isto non sint omnia, cum & non opinatorum natura considerata intelligatur, propterea tantum magna videri, quod quanta sint, considerandi spatium non detur, & quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur*: cap. 22. *Altera pars dolorem voluntarium esse, non in natura rerum ipsa situm, ex eo demonstrat, quod cum accessit ad opinionem magni mali altera illa opinio, ad officium pertinere, ægre ferre, quod acciderit, vehementer augeatur ægritudinis perturbatio*: cap. 26. &c. *Tertia denique hoc argumento a natura rerum ægritudinem removet, quod ægritudo fere non fit nisi e recenti mali opinione quæque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut ipse dies vel maximæ ægritudini medeatur*: cap. 31. *Reliqua disputatio versatur in remediis ægritudinis tractandis.* Ernestus.

1. Uidnam esse, Brute, causæ putem, cur, cum constemus ex animo & corpore, corporis curandi tuendique causa quæsita sit ars, ejusque utilitas deorum immortalium inventioni (1) consecrata: animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata & probata, pluribus etiam suspecta & invisa? An quod corporis gravitatem & dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? Ita fit, ut animus de se ipse (2) tum judicet, cum id ipsum, quo judicatur, ægrotet.

Quod

(1) *Inventioni consecrata*) Omnino intelligi voluit Cicero, utilitatem artis medicæ eo tuisse, quasi consecratam, quod credita fuit inventum esse Deorum immortalium; aut certe inventores ejus ac primi artifices divinis honoribus affecti. Proinde legendum non *inventioni*, sed *inventione*. Ita scribit constanter Cicero. *Vetera jam ista, & religione omnium consecrata*, inquit *Tuscul.* I. 14. Et *Tusc.* V. 4. *Socratis ratio disputandi Platonis memoria & literis consecrata*. Non aliter, *de Nat. Deor.* II. 26. *Aer Junonis nomine consecratur*. Itemque III. 24. *Quarum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra*. Buherius. Quid si *consecrata* perinde accipitur ac assignata, attributa? Potest quidem sic accipi. Quid est enim consecratio? Assignandi, addicendi, attribuendi forma quædam. Tum opportune monet Thomas VVopkensius, *Lect. Tullian.* II. 17. non raro actioni tribui quod personæ convenit: & III. 1. non abhorrere Tullium ab ejus figuræ usu, quam grammatici vocant hypallagen. Ibidem III. 3. *Solet Tullius de qualitatibus rerum loqui, tamquam de rebus ipsis, quarum illa qualitates sunt*. Jam proposita Ciceronis verba sic opinor posse intelligi: Ars medendi, propter suam utilitatem Diis assignata fuit tamquam inventoribus. Vel, quod eodem recidit: Inventio artis medicæ, propter suam utilitatem Diis fuit attributa. *Anon.*

(2) *De se ipse tum judicet*) Si æger animus de se posset suoque morbo judicare, qui artem aspernaretur curandi sanandique sui? illam idcirco negligit, quod egere se non putat remediis. Hoc certe voluit Cicero, quem miror a Davisio rapi in alia omnia. Plutarcho se tuetur. Esto sane Plutarchus arbiter. En quæ ex hujus libro de Animi Corporisque affectionibus descripsit; ubi videtur Græcus scriptor, quod in hac Tusculana legebat, exprimere sua lingua voluisse. *Opusc.* pag. 500. Τῶν μὲν γὰρ περὶ τὸ σῶμα νοσημάτων ἐῤῥωμένος ὁ λογισμὸς αἰσθάνεται. Τοῖς δὲ τῆς ψυχῆς συννοσῶν αὐτὸς, οὐκ ἔχει κρίσιν ἐν οἷς πάσχει. Πάσχει γὰρ, ᾧ κρίνει. Quæ Latinus interpres ita reddidit: *Nam ratio sana morbos corporis sentit. De animi morbis, simul ipsa laborans, judicium ferre non potest, affecto eo ipso, cujus erat judicare*. Proinde non dubitarem legere cum Erasmo: *Ipse non judicet*, nisi ipsa Ciceronis verba exhiberet vetus codex Lugdunensis Batavorum Academiæ, qui habet, *ipse non tum judicet: cum*, &c. Post paulo legendum arbitror, *ægrotat*. Buher.

Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri & perspicere, eademque optima duce cursum vitæ conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravatis sic restinguimus, ut nusquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum: quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem, simul atque editi in lucem & suscepti sumus, in omni continuo pravitate & in summa opinionum perversitate versamur: ut pæne cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Cum vero parentibus redditi, demum magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, & opinioni confirmatæ natura ipsa cedat.

II. Accedunt etiam poetæ: qui cum magnam speciem doctrinæ sapientiæque præ se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus. Cum vero accedit eodem quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præstantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt. Ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur, consectaturque nullam (3) eminentem effigiem virtutis, sed adumbratam imaginem gloriæ. Est enim gloria, solida quædam res & expressa, non adumbrata. Ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute. Ea virtuti (4) resonat, tanquam imago. Quæ quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda.

Illa autem, quæ se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, & plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit. Qua cæcitate homines, cum quædam etiam præclara cuperent, eaque nescirent nec ubi nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate quam cursus errore falluntur. Quid, qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur: quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? Utrum, quod minus noceant animi ægrotationes, quam corpo-

(3) *Nullam eminentem effigiem* (virtutis) *sed adumbratam imaginem gloriæ*) Voci, *virtutis*, præeunte doctissimo Bentlejo, uncinos circumposuimus, cum manifesto [illegible]; nec a Balliol. agnoscatur. *Davis.*

(4) *Ea virtuti resonat tanquam imago*) *Imago* idem valet ac Echo. Philargyrius in Virgilii Eclog. IV. 50. *Quæ Græce* [illegible], *Latine* imago *dicitur*. Horatius lib. I. Od. 12.

Cujus resonet jocosa
nomen imago. *Idem.*

poris? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?

IV. At & morbi perniciosiores, pluresque sunt animi, quam corporis. Hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: animusque æger, ut ait Ennius, *semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere nunquam desinit*. Quibus duobus morbis, (ut omittam alios) ægritudine & cupiditate, qui tandem possunt iu corpore esse graviores? Qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus invenerit: cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora & natura valeant: nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant; animi autem, qui sanari voluerint, præceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina philosophia: cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris: omnibusque opibus, viribusque, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est.

Quanquam de universa philosophia, quantopere expetenda esset & colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. De maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quæ a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus de morte & de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato jam in postmeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam disserendi. Tum res acta sic est.

V. AUD. Videtur mihi cadere in sapientem ægritudo. MAR. Num reliquæ quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiæ? Hæc enim fere sunt ejusmodi, quæ Græci πάθη appellant: ego poteram morbos, & id verbum esset e verbo; sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, lætari, hæc omnia *morbos* Græci appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, *perturbationes* dixerimus: morbos autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. AUD. Mihi vero isto modo. MAR. Hæccine igitur cadere in sapientem putas? AUD. Prorsus existimo. MAR. Næ ista gloriosa sapientia non magno æstimanda est, si quidem non multum differt ab insania. AUD. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? MAR. Non mihi quidem soli: sed, id quod admirari sæpe soleo, majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis seculis ante Socratem: a quo hæc omnis, quæ est de vita & de moribus, philosophia manavit. AUD. Quonam tandem modo? MAR. Quia nomen insaniæ significat mentis ægrotationem & morbum, id est, insanitatem (5), & ægritudinem animi, quam appellarunt insaniam. Omnes au-

(5) *Insanitatem*) Vide Turnebum, Adverſ. II. 4.

autem perturbationes animi morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt: & omnium insipientium animi in morbo sunt: omnes insipientes igitur insaniunt. Sanitatem enim animorum positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant: his rebus mentem vacuam appellarunt *insaniam*, propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non possit.

VI. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt *amentiam*, eandemque *dementiam*. Ex quo intelligendum est, eos, qui hæc rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, Omnes *insipientes* esse *non sanos*. Qui enim animus est in aliquo morbo, (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. Ita fit, ut sapientia sanitas sit animi: insipientia autem quasi insanitas quædam, quæ est insania, eademque dementia. Multoque melius hæc notata sunt verbis Latinis, quam Græcis: quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id alias: *nunc*, quod instat.

Totum igitur id, quod quærimus, quid & quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim sanos intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit. Qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. Itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum *exisse ex potestate* dicimus eos, qui effrenati feruntur, aut libidine, aut iracundia. Quanquam ipsa iracundia libidinis est pars. Sic enim definitur iracundia, *Ulciscendi libido*. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Græci autem *μανίαν* unde appellant, non facile dixerim. Eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. Hanc enim insaniam, quæ juncta stultitiæ patet latius, a furore disjungimus. Græci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furorem, *μελαγχολίαν* illi vocant. Quasi vero atra bili solum mens, ac non sæpe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. Quo genere Athamantem, Alcmæonem, Ajacem, Orestem furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulæ. Itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS (6) ESSE INCIPIT. Insaniam enim censuerunt (id est, inconstantiam sanitate vacantem) posse tamen tueri mediocritatem officiorum, & vitæ communem cultum atque

(6) *Si furiosus esse incipit*) In farragine Nonii Marcelli, V. *Furor*, ubi hæc describuntur verba Ciceronis, legere est: *Si furiosus esset*. At enim & hic & illic rescribendum est, *escit*, quod proprium est verbum XII. Tab. Illud *esse incipit*, glossema est, ut vocant, quod e margine in contextum irrepsit. Adhibenda est eadem correctio de Divinat. II. 50. ubi videmus, *Si furiosus est*, & Rhetoric. ad Herenn. I. 13. *Si furiosus existit*. Quæ scribendi varietas scriptorum inconstantiam erroremque arguit. *Buherius*.

que usitatum. Furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia cæcitatem. Quod cum majus esse videatur quam insania, tamen ejusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed hæc alia quæstio est. Nos ad propositum revertamur.

VII. Cadere, opinor, in sapientem ægritudinem tibi dixisti videri. AUD. Et vero ita existimo. MAR. Humanum id quidem, quod ita existimas. Non enim silice nati sumus. Sed est naturale (7) in animis tenerum quiddam atque molle, quod ægritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, „ Minime, inquit „ assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magno„ pere laudant: quæ nec potest ulla esse, nec debet. Ne ægrotus sim, „ inquit: sed si fuerim, sensus adsit, sive secetur quid, sive avellatur a „ corpore. Nam istuc nihil dolere non sine magna mercede contingit, „ immanitatis in animo, stuporis in corpore.

Sed videamus, ne hæc oratio sit hominum assentantium nostræ imbecillitati, & indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortasse: ita sunt altæ stirpes stultitiæ: sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. Quamobrem, quoniam cœpimus, tradamus nos ei curandos. Sanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longius: non enim de ægritudine solum, quanquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione (morbo, ut Græci volunt) explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

VIII. Qui fortis est, idem est fidens: quoniam confidens mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis est. Qui autem est fidens, is profecto non extimescit. Discrepat enim a timendo confidere. Atque in quem cadit ægritudo, in eundem timor. Quarum enim rerum præsentia sumus in ægritudine, easdem impendentes & venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet. Verisimile est igitur, in quem cadat ægritudo, cadere in eundem timorem, & infractionem quandam animi, & demissionem. Quæ in quem cadunt, in eundem cadit ut serviat, ut victum se quandoque esse fateatur. Quæ qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem & ignaviam. Non cadunt au-

(7) *Sed est naturale*) Qualis, dii boni, oratio! *Est naturale tenerum quiddam & molle*. Apage istam scabiem & porriginem ab homine omnium cultissimo. Quis, qui Ciceronem unquam triverit, non sic potius scripsisse dejeraverit? *Est natura tenerum quiddam & molle*. Quare sic corrigendus est totus locus. *Sed est* natura fere *in animis tenerum quiddam*, &c. Ita in Tuscul. II. 20. loco huic simillimo & plane gemello, *Est in animis omnium* fere natura *molle quiddam* &c. Quare ipsum Ciceronem, optimum ducem, sequamur: & vapulent librarii. Bentl. ejus, *& praeunte quidem Lambino*.

tem hæc in virum fortem. Igitur ne ægritudo quidem. At nemo sapiens, nisi fortis. Non cadet ergo in sapientem ægritudo.

Præterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despicere, atque infra se positas arbitrari. Despicere autem nemo potest eas res, propter quas ægritudine affici potest. Ex quo efficitur, fortem virum ægritudine nunquam affici. Omnes autem sapientes, fortes. Non cadit igitur in sapientem ægritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum: & reliquæ partes totumve corpus statu cum est motum, deest officio suo & muneri: sic conturbatus animus non est aptus ad exsequendum munus suum. Munus autem animi est, ratione bene uti: & sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. Nunquam igitur est perturbatus. At ægritudo, perturbatio est animi. Semper igitur ea sapiens vacabit.

VIII. Veri etiam simile illud est, qui sit temperans, quem Græci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit: quod angustius apud Græcos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles: at illud latius. Est enim omnis abstinentia, omnis innocentia, quæ apud Græcos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν: nam est innocentia, affectio talis animi, quæ noceat nemini. Reliquas etiam virtutes frugalitas continet. Quæ nisi tanta esset, & si iis angustiis (8), quibus plerique putant, teneretur, nunquam esset L. Pisonis cognomen tantopere laudatum.

Sed quia nec qui, propter metum, præsidium reliquit, quod est ignaviæ: nec qui, propter avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est injustitiæ: nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiæ, frugi appellari solet; eo tres virtutes, fortitudinem, justitiam, prudentiam, frugalitas est complexa: etsi hoc quidem commune est virtutum. Omnes enim inter se nexæ & jugatæ sunt. Reliqua igitur & quarta virtus ut sit ipsa frugalitas, necesse est. Ejus enim videtur proprium, motus

tus

(8) *Si in iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur.*) Dicit hoc idcirco, quoniam laus a frugalitate ducta sordere jam cœperat Romanis civibus. Ferebant enim se pares regibus, de quibus noster dixerat, (*pro Dejotar. cap. 9.*) *Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege.* Quod ille fastidium statim improbat. At alibi (*ad Attic. VII. 4.*) satis significat, id elogium, in quo veteres tantum videbant honorificæ commendationis, non aliis tribui solitum esse quam servis aut libertis. Nam Dionysium quemdam postquam appellavit *frugi hominem*, subjungit, *ac ne libertinum laudare videar, plane virum bonum.* Ubi modica correctione adhibita legendum videtur: *ne ut libertinum*, &c. Erat enim is homo revera Attici libertus. Redit in memoriam hac occasione lepidum Epigramma Martialis, XII. 30.

Siccus, sobrius est Aper. Quid ad me?
Servum sic ego laudo, non amicum.

Quam vero ob causam lauti homines atque honorati laudem admittere illam destierint, S. Augustinus aperit lib. de Beat. Vita, n. 31. *Propter vulgarem dicendi consuetudinem, qua frugalitas, quasi parsimonia dici solet.* Buherius.

tus animi appetentis regere & sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam. Cui contrarium vitium nequitia dicitur. *Frugalitas*, ut opinor, a *fruge*: qua nihil melius e terra. *Nequitia* ab eo (etsi hoc erit fortasse durius: sed * tentemus, & lusisse putemur, si nil fit) ab eo, quod *nequidquam* est in tali homine, ex quo idem, nihili dicitur. Qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus & temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem constans, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam ægritudine. Et sunt illa sapientis. Aberit igitur a sapiente ægritudo.

IX. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quæ apud Homerum (9) Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Cum decore, atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte est, cum in tumore est? Aut num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum non vitiose se habet? Sic igitur inflatus & tumens animus in vitio est. Sapientis autem animus semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquam tumet. At iratus animus ejusmodi est: nunquam igitur sapiens irascitur. Nam si irascitur, etiam concupiscit. Proprium est enim irati, cupere, a quo læsus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere lætari. Ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. Quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. Sin autem caderet in sapientem ægritudo, caderet etiam iracundia. Qua quoniam vacat, ægritudine etiam vacabit.

Etenim si sapiens in ægritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. Non dixi in invidiam, quæ tum est, cum invidetur; ab *invidendo* autem *invidentia* recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen *invidiæ*: quod verbum dictum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippo:

Quisnam florem liberum invidit meum?

Male Latine (10) videtur: sed præclare Accius: ut enim videre, sic invidere *florem* rectius, quam *flori*, dicitur. Nos consuetudine prohibemur: poeta jus suum tenuit, & dixit audacius.

X. Cadit igitur in eundem & misereri, & invidere. Nam qui dolet rebus alicujus adversis, idem alicujus etiam secundis dolet: ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis, sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia ægritudo est ex alterius rebus adversis: sic invidentia ægritudo est ex alterius rebus secundis. In quem

 igi-

* Grut. *Sed temerius lusisse*
(9) *Apud Homerum*) Iliad. I. 642.
(10) *Male Latine &c.*) Vide Sanctii Minervam III. 3. V. *Invideo*.

igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. Non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. Quod si hoc ægre (11) ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. Abest ergo a sapiente ægritudo.

Hæc sic dicuntur (12) a Stoicis, concluduntur que contortius. Sed latius aliquando dicenda sunt & diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti, &, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. Omne enim malum, etiam mediocre (13), magnum est. Nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiam si mediocriter ægrum est, sanum est: sic, in animo, si est ista mediocritas, caret sanitate.

Itaque præclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum ægrorum, ægritudinem nominaverunt. Hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationem appellant: vocant enim πάθος, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius: ægris enim corporibus simillima est animi ægritudo. At non similis (14) ægrotationis est libido, non immoderata lætitia, quæ est voluptas animi elata & gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quanquam ægritudini est finitimus, sed proprie, ut ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo, nomen habet non sejunctum a dolore. Doloris igitur hujus origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens ægritudinem in animo, tanquam ægrotationem in corpore. Nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant: sic nos, causa ægritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. Est igitur causa omnis in opinione, nec vero ægritudinis *solum*, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quæ sunt genere quatuor, partibus plures. Nam cum omnis perturbatio sit animi motus vel rationis expers, vel rationem adspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur: bifariam quatuor perturbationes æqualiter distributæ sunt. Nam duæ sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, præter modum elata lætitia opinione præsentis magni alicujus boni: altera, vel cupiditas recte, vel libido diei potest, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans. Ergo hæc duo genera, voluptas gestiens & libido, bonorum opinione turbantur (15), ut duo reliqua, metus & ægritudo, malorum. Nam & metus

(11) *Quod si hoc ægre*) Davisius probabili conjectura, delet *hoc*.

(12) *Hæc si dicuntur a Stoicis ... & latius*) Vulgo *hæc sic dicuntur a Stoicis ...*, sed *latius*. Priorem mutationem ratam faciunt Reg. & Pithœan. Alteram excogitavit Cl. Bentleji solertia. *Davisius*.

(13) *Etiam mediocre, magnum est*) Lego: *etiam mediocre*, malum *est*. Buher.

(14) *At non similis est ægrotationis libido*) Vide Cic. de Fin. III. 10.

(15) *Turbantur*) Davisius, *turbant*, assentiente Buherio.

tus opinio est magni mali impendentis : & ægritudo est opinio magni mali præsentis : & quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi : id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. His autem perturbationibus, quas in vita hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitæ, tranquille placideque traducere. Sed cætera alias : nunc ægritudinem, si possumus, depellamus. Id enim sit propositum : quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti. Quod ego nullo modo existimo. Tetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda.

XII. Qualis enim tibi ille videtur Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a socero OEnomao rege Hippodamiam *raptis nactus est nuptiis*? Jovis iste quidem pronepos. Tamne ergo abjectus, tamque fractus?

> *Nolite* (inquit) *hospites ad me adire illico istic ;*
> *Ne contagio mea bonis, umbrave obsit.*
> *Tanta vis sceleris in corpore hæret.*

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

> *Refugere oculi : corpus macie extabuit :*
> *Lacrymæ peredere humore exsanguis* (16) *genas :*
> *Situ nidoris barba pædore horrida*
> *Atque intonsa infuscat pectus illuvie scabrum.*

Hæc mala, o stultissime Æeta, ipse tibi addidisti. Non inerant in his, quæ tibi casus invexerat, & quidem inveterato malo, cum tumor animi resedisset. Est autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali recentis. Sed mœres videlicet regni desiderio, non filiæ. Illam enim oderas, & jure fortasse. Regno non æquo animo carebas. Est autem impudens luctus mærore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat. Usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui ejus non tulerant superbiam? Is, cum restitui in regnum nec Vejentium nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio & ægritudine esse confectus.

XIII. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut ægritudine opprimatur, id est, miseria? Nam cum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est ægritudo. Habet ardorem libido, levitatem lætitia gestiens, humilitatem metus : sed ægritudo majora quædam, tabem, cruciatum, afflictionem, fœditatem : lacerat, exest animum, planeque conficit. Hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria carere non possumus.

Atque hoc quidem perspicuum est, tum ægritudinem exsistere, cum quid ita

(16) *Exsanguis* Ἀρχαϊκῶς, pro *exsangues*. De versu proxime sequenti, Turneb. Adversar. XXVII. 6.

ira visum sit, ut magnum quoddam malum adesse & urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali (17) ægritudinem esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici censent, sed insperato & nec opinato malo. Est id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam. Videntur enim omnia repentina graviora. Ex hoc & illa jure laudantur:

Ego cum genui, tum moriturum scivi, & ei rei sustuli.
Præterea ad Trojam cum misi ob defendendam Græciam,
Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

XIV. Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quæ venientia longe ante videris. Itaque apud Euripidem (18) a Theseo dicta laudantur. Licet enim, ut sæpe facimus, in Latinum illa convertere:

Nam qui hæc audita a docto meminissem viro,
Futuras mecum commentabar miserias:
Aut mortem acerbam, aut exilii mœstam fugam,
Aut semper aliquam molem meditabar mali:
Ut, si qua invecta diritas casu foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens.

Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de seipso loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagoræ, quem ferunt, nuntiata morte filii dixisse, *Sciebam me genuisse mortalem*. Quæ vox declarat, iis esse hæc acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non est dubium, quin omnia, quæ mala putantur, sint improvisa graviora. Itaque quanquam non hæc una res efficit maximam ægritudinem: tamen, quoniam multum potest provisio animi & præparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum hæc est illa præstans & divina sapientia, perceptas penitus & pertractatas humanas res habere; nihil admirari, cum acciderit, nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quamobrem (19) omnes, cum secundæ res sunt maxime, tum maxime
Meditari secum oportet, quo pacto adversam ærumnam ferant,
Pericla, damna, exilia. Peregre rediens semper cogitet
Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ.
Communia esse hæc; fieri posse; ut ne quid animo sit novum:

Quid-

---

(17) *Opinionem mali*) Ita Victorius: ne quis a Davisio solo profectam hanc lectionem existimet. Sed Manut. Lamb. & Grut. *opinione mali*.

(18) *Apud Euripidem*) Hæc transtulisse de Posidonio Ciceronem, intelligi potest de iis quæ Galenus refert lib. IV. *de Hipp. & Plat. dogm.* quæ ad horum & intellectum & explicationem plurimum momenti allatura sunt. *Camerarius*.

(19) *Quamobrem omnes*) Terent. Phorm. Act. II. Sc. I. 11.

Quidquid præter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

XV. Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum cum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non & dicemus hoc melius, & constantius sentiemus? Hinc est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare solita in viro suo fuisse Socrate; eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, & revertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius; sed tranquilla & serena: sic enim accepimus. Jure autem erat semper idem vultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis hæc arma contra casus & eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna præmeditatione frangantur: simulque judico, malum illud opinionis esse, non naturæ. Si enim in re esset, cur fierent provisa leviora?

Sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus, qui censet, necesse esse omnes in ægritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa & exspectata sint, sive inveteraverint. Nam neque vetustate minui mala, nec fieri præmeditata leviora: stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, cum venisset: qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi, aut accipiendo, aut cogitando malo. Levationem autem ægritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, & revocatione ad contemplandas voluptates. Parere enim censet animum rationi posse, &, quo illa ducat, sequi. Vetat igitur ratio intueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miserias contemplandas: a quibus cum cecinit receptui, impellit rursum & incitat ad conspiciendas totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille & præteritarum memoria & spe consequentium sapientis vitam refertam putat. Hæc nostro more nos diximus. Epicurei dicunt suo. Sed, quæ dicant, videamus: quo modo negligamus.

XVI. Principio male reprehendunt præmeditationem rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat enervetque ægritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit: quam meditatio conditionis humanæ: quam vitæ lex, commentatioque parendi, quæ non hoc affert, ut semper mœreamus, sed ut nunquam. Neque enim qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, mœret, cum hæc cogitat, sed tum vel maxime sapientiæ fungitur munere. Utrumque enim consequitur, ut & considerandis rebus humanis proprio (20) philosophiæ fruatur officio, & adversis casibus triplici consolatio-

(20) *Proprio philosophiæ fruatur officio*) Quamvis Manutii ac Lambini conjectura, qua *fungatur* pro *fruatur* statuunt, uno & altero codice sustentetur; non tamen rejicere lectio-

latione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitaverit, quæ cogitatio una maxime molestias omnes extenuat & diluit: deinde, quod humane (21) ferenda intelligit: postremo, quod videt (22) malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id, quod ab homine non potuerit præstari, evenerit. Nam revocatio illa, quam affert, cum a contuendis nos malis avocat, nulla est. Non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio, vel oblivio. Lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra (23) naturam est? Quod a natura datum est, auxilium extorques inveterati doloris? Est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas & dies. Jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, & magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quæ essent homine dignissima.

XVII. Pythagoras * mihi si diceret (24), aut Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut quid mœres? aut cur succumbis cedisque fortunæ? quæ pervellere te forsitan potuerit & pungere: non poterit certe vires frangere. Magna vis est in virtutibus. Eas excita, si forte dormiunt. Jam tibi aderit princeps fortitudo, quæ te animo tanto esse coget, ut omnia, quæ possint homini evenire, contemnas & pro nihilo putes. Aderit temperantia, quæ est eadem moderatio; a me quidem paulo ante appellata frugalitas: quæ te turpiter & nequiter facere nihil patiatur. Quid est autem nequius aut turpius effœminato viro? Ne justitia quidem sinet te ista facere: cui minimum esse videtur in hac causa loci: quæ tamen ita dicet, dupliciter esse te injustum, cum & alienum appetas, qui mortalis natus, conditionem postules immortalium, & graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse.

Prudentiæ vero quid respondebis, dicenti virtutem sese esse contentam, quo

jectionem eduxam audeo, tanquam Romani sic nunquam locuti essent. *Frui officio proprio philosophia*, est illius officii emolumentis potiri. Sic de Amicitia: *recordatione amicitiæ nostra sic fruor*, hoc est, cum aliquo fructu & jucunditate recordor amicitiæ nostræ. Florus, II. 6. *victoria frui*. VVopkens.

(21) *Humane*) Sic Victorius & Gruterus. Sed malim cum Manutio, & Lambino, *humana*. Olivetus.

(22) *Videt malum nullum esse, nisi culpam*) Quod Latini culpam vocarunt, id nos hodie *malum morale*, & χατ' ἐξοχὴν *peccatum* dicimus. Hinc non possum equidem caussam explicari idoneam, cur Bentlejus voluerit *nisi culpa*. Famil. IX. ep. 16. *nihil esse sapientis præstare, nisi culpam*. Vide ibid. V. 21. VI. 1. XII. 23. *Vvopkens*.

(23) *Naturam est? . . . . doloris*) Victorius punctum interrogativum & hic & illic non habet.

* Vict. Man. Lamb. *mihi sic diceret*

(24) *Pythagoras mihi si diceret*) Manutii, Victorii, Lambinique editionibus vix fidem dederim, cum, *Pythagoras mihi sic diceret*, exhibent. Est hoc σχῆμα, quod appellant, πρὸς τὸ σημαινόμενον, quo sic loquitur Tullius, ut si in antecedentibus dixisset, *Esset hoc quod jubes, aliquid & magno quidem philosopho dignum, Pythagoras modo esset, & non Epicurus ille voluptarius, qui mihi diceret* &c. Vis illa conjunctionis *si*, dilucidari potest ex his, lib. V. cap. 9. *Laudat* (Epicurus) *tenuem victum: philosophi id quidem, sed si Socrates.... diceret, non is qui finem* &c. *Vvopkens*.

quo modo ad bene vivendum, sic & ad beate? Quæ si extrinsecus religata pendeat, & non oriatur a se, & rursus ad se revertatur, & omnia sua complexa nihil quærat aliunde, non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. Ad hæc bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas? corporis, credo, aut quæ propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur. Numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam?

Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, & hoc ille * acriculus, me audiente Athenis, senex Zeno, istorum acutissimus, contendere & magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui præsentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente: aut si interveniret si summus foret, futurum brevem: si productior, plus habiturum jucundi quam mali: hæc cogitantem fore beatum, præsertim si & ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret.

XVIII. Habes formam Epicuri vitæ beatæ, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari. Quid ergo? Hujusne vitæ propositio & cogitatio aut Thyestem levare poterit, aut Æetam, de quo paulo ante dixi, aut Thelamonem, pulsum patria, exulantem atque egentem? In quo hæc admiratio fiebat:

Hiccine est Telamo ille; modo quem gloria ad cælum extulit?
Quem aspectabant? cujus ob os Graji ora obvertebant sua?

Quod si cui, ut ait idem, *simul animus cum re concidit*, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? Fac sane esse summum bonum, non dolere. Quanquam id non vocatur voluptas: sed non necesse est nunc omnia. Idne est, quo traducti luctum levemus? Sit sane summum malum dolere. In eo igitur (25) qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono?

Quid tergiversamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuisti, soles dicere? Sunt hæc tua verba, necne? In eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis hæc: *Ne equidem habeo quid intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates,*

* Vict. Man. *Graculus*. Lamb. *ἀκρόχωλος*.

(25) *In eo igitur qui non est*) Hoc ait Cicero: Ex eo quod dolere sit summum malum, non esse consequens, quod in remotione doloris, vel in non dolendo, sit summum bonum: quoniam qui in dolore non est, etiamsi malo careat, non idcirco fruitur summo bono, Si quis hæsitat in hac phrasi, *qui non est in eo;* quæritve quo referatur pronomen *eo;* respondebit ex Prisciano Franc. Sanctius, Minerv. III. 6. *Vim nominis rei ipsius habet verbum infinitum*. Tam igitur potest referri pronomen *eo* ad verbum *dolere*, quod antecedit, quam referretur ad nomen *dolor*, si hoc usus fuisset Cicero. *Anonymus*.

quæ sapore percipiuntur; *detrahens eas*, *quæ auditu & cantibus*, *detrahens eas etiam*, *quæ ex formis percipiuntur oculis*, *suaves motiones*, *sive quæ aliæ voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu*. *Nec vero ita dici potest*, *mentis lætitiam solam esse in bonis*. *Lætantem enim mentem ita novi*, *spe eorum omnium*, *quæ supra dixi*, *fore ut natura iis potiens dolore careat*. Atque hæc quidem his verbis: quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paulo infra, *Sæpe quæsivi*, inquit, *ex iis*, *qui appellantur sapientes*, *quid haberent*, *quod in bonis relinquerent*, *si illa detraxissent*, *nisi si vellent voces inanes fundere*. *Nihil ab his potui cognoscere*: *qui* (26) *si virtutes ebullire volent & sapientias*, *nihil aliud dicent*, *nisi eam viam*, *qua efficiantur eæ voluptates*, *quas supra dixi*. Quæ sequuntur in eadem sententia sunt: totusque liber, qui est de summo bono, refertus & verbis & sententiis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves ægritudinem? Et si quem tuorum afflictum mœrore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libellum, dabis? ὑδραύλεως (27) hortabere ut audiat voces, potius quam Platonis? expones, quæ spectet, florida & varia? fasciculum ad nares admovebis? incendes odores; & sertis redimiri jubebis, & rosa? Si vero (28) aliquid etiam: tum plane luctum omnem absterseris?

XIX. Hæc Epicuro confitenda sunt, aut ea, quæ modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abjiciendus: est enim confertus voluptatibus. Quærendum igitur, quemadmodum ægritudine privemus eum, qui ita dicat:

... pol mihi fortuna magis nunc desit, quam genus.
Namque regnum suppetebat mihi: ut scias quanto e loco,
Quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna occidat.

Quid! huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid ejusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta:

Ex opibus summis opis egens Hector tuæ.

Huic subvenire debemus: quærit enim auxilium.

Quid petam præsidi, aut exsequar? quove nunc auxilio aut fuga
Freta sim! Arce & urbe orba sum. Quo accedam? quo applicem?
Cui nec aræ patriæ domi stant: fractæ & disjectæ jacent:

Fana

(26) *Qui, si virtutes ebullire volent & sapientias.*) Ingeniose & vere tu reponis, *ebullire nolent*: aut sic enim legendum est, aut, quod eodem redit, *qui*, nisi *virtutes ebullire volent*. Cæterum, cum hic interpretis munere fungatur Cicero, & verbum de verbo reddat; vocabulum Græcum, quod hic vertit *ebullire*, vix aliud esse potuit quam Παφλάζειν: id enim & proprie *ebullire* significat; & metaphorice, cum strepitu & inani jactatione verba fundere. Noster alibi de Epicuro & ejus asseclis *effutire* & *balbutire* non dispari sensu dicere solet: quæ sat prope accedunt ad receptam lectionem *ebullire*: sed hoc Nonii auctoritate stabilitur. *Bentlejus*.

(17) ὑδραύλεως) De hydraulicis organis Athenæus lib. IV.

(28) *Si vero aliquid etiam*) Quod recte monuerunt Camerarius & Ursinus, est honesta ἀποσιώπησει, qua τὰ ἀφροδίσια modeste reticentur. Vide Donatum ad Terentii Eun. Act. III. Sc. II. 26. & Servium ad Virgilii Ecl. III. 8. *Davisius*.

Fana flamma deflagrata : tosti alti stant parietes,
Deformati, atque abiete crispa.

Scis, quæ sequantur : & illud in primis,

O pater, o patria, o Priami domus!
Septum altisono cardine templum.
Vidi ego te, adstante ope barbarica,
Tectis cælatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.

O poetam egregium! quanquam ab his cantoribus (29) Euphorionis contemnitur. Sentit omnia repentina & nec opinata esse graviora. Exaggeratis igitur regis opibus, quæ videbantur sempiternæ fore, quid adjungit?

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Jovis aram sanguine turpari.

Præclarum carmen. Est enim & rebus, & verbis, & modis lugubre. Eripiamus huic ægritudinem. Quo modo? Collocemus in culcita plumea: psaltriam adducamus: hedychrum (30) incendamus: demus scutellam dulciculæ potionis: aliquid videamus & cibi. Hæc tandem bona sunt, quibus ægritudines gravissimæ detrahantur? Tu enim paulo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. Revocari igitur oportere a mœrore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis : Quid ergo? tu Epicurum existimas ita voluisse, aut libidinosas ejus fuisse sententias? Ego vero minime : video enim ab eo dici multa severe, multa præclare. Itaque, ut sæpe dixi, de acumine agitur ejus, non de moribus. Quamvis adspernetur voluptates eas, quas modo laudavit : ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. Non enim verbo solum posuit voluptatem, sed etiam explanavit quid diceret. *Saporem*, inquit, *& corporum complexum, & ludos atque cantus, & formas eas, quibus oculi jucunde moveantur.* Num fingo? num mentior? cupio refelli. Quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quæstione explicetur?

At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata. Unum, quod secum ipse pugnat: modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate : nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod, cum in natura tria sint; unum, gaudere : alterum, dolere : tertium, nec gaudere, nec dolere: hic primum & tertium putat idem

 esse,

(29) *Cantoribus Euphorionis*) Vide sis If. Casaubonum ad Suetonii Tib. cap. 70. & Cl. Salmasium Exerc. Plin. edit. Parif. pag. 856.

Idem.

(30) *Hedychrum*) Unguenti genus, de quo Dioscorides, lib. I. cap. 61.

esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. Tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, cum virtus maxime expetatur, ejusque adipiscendæ causa philosophia quæsita sit, ille a virtute summum bonum separavit.

At laudat, & sæpe, virtutem. Et quidem C. Gracchus, cum largitiones maximas fecisset, & effudisset ærarium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid verba audiam, cum facta videam? Piso ille Frugi semper contra legem frumentariam dixerat. Is, lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. Animadvertit Gracchus in concione Pisonem stantem. Quærit, audiente populo Romano, qui sibi constet, cum ea lege frumentum petat, quam dissuaserat. *Nolim*, inquit, *mea bona*, *Gracche*, *tibi viritim dividere liceat : sed si facias*, *partem petam*. Parumne declaravit vir gravis & sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dispensari? Lege orationes Gracchi : patronum ærarii esse dices.

Negat Epicurus jucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur. Negat ullam in sapientem vim esse fortunæ : tenuem victum antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. Non istam dicit voluptatem. Dicat quamlibet. Nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? Nego igitur ejus esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis.

XXI. Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi, (nam nullum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore : mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi pugnant : & quidem vicinorum fidem implorant : multi autem sunt, qui statim convolent. Ego sum is, qui dicam me non laborare; actum habiturum quod egerint. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, præsertim cum ab his non sane animosa defendatur sententia : pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque ad censores dicere audeant. Sed cum istis alias, & eo quidem animo, nullum ut certamen instituam: verum dicentibus facile cedam. Tantum admonebo : si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem, sive, ut honestius dicam, nihil facere nisi quod expediat (31), sive omnia referre ad utilitatem suam: quoniam hæc plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

XXII.

---

(31) *Nisi quod expediat*) Reprehendendus non est, qui nihil facit, nisi quod expediat. Est, qui nihil, nisi quod sibi expediat. Credibile est igitur scripsisse Ciceronem : *Nisi quod expediat sibi* : postremamque vocem ab iis esse mutatam, qui e margine in contextum intruserunt ineptam paraphrasim illam : *Omnia referre ad utilitatem suam*. Buherius.

XXII. Cyrenaicorum restat sententia: qui tum ægritudinem censent exsistere, si nec-opinato quid evenerit. Est id quidem magnum, ut supra dixi. Etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius. Sed non sunt in hoc omnia: quanquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat, quam exspectatus; & magis subita tempestas, quam ante provisa, terret navigantes vehementius: & ejusmodi sunt pleraque. Sed cum diligenter nec-opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita majora: & quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quæ accidunt, considerandi spatium non datur: deinde cum videtur præcaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum ægritudinem acriorem facit.

Quod ita esse dies declarat: quæ procedens ita mitigat, ut iisdem malis manentibus non modo leniatur ægritudo, sed in plerisque tollatur. Carthaginenses multi Romæ servierunt, Macedones rege Perse capto. Vidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa (32) de Andromacha deplorare: *Hæc omnia vidi* . . . . Sed & jam decantaverant (33) fortasse. Eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu & statu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres: magisque me moverant Corinthi subito adspectæ parietinæ, quam ipsos Corinthios: quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat.

Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Carthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. In eo est disputatio scripta Carneadis: quam se ait in commentarium retulisse. Cum ita positum esset, Videri fore in ægritudine sapientem, patria capta: quæ Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis præsentis adhibetur a philosopho medicina, quanta inveteratæ ne desideratur quidem. Nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus.

(32) *Eadem illa de Andromacha deplorare*) Narrat Davisius oblatum sibi esse veterem manu exaratum codicem, in quo legerit *deplorasse*, quod habet quoque antiqua editio quæ penes me est. Vera hæc, & omnino retinenda est lectio. Cum ex consequentibus appareat, Corinthios cives illos, jam patriæ oblitos, nihil cogitare minus, quam ut ejus calamitatem deplorarent: ait tantummodo Tullius potuisse illos eadem deplorare olim, quæ in tabula deplorat Andromacha; cæterum longa die jamdudum lacrymas exaruisse. *Idem*.

(33) *Sed & jam decantaverant*) In antiqua editione: *sed jam etiam decantaverant*. In Lugdunensi codice, itemque in Regio: *sed etiam*, &c. Nemo, quod miror, suspicatus est, omnino legendum esse: *sed jam recantaverant*. Vulgatum illud *decantaverant*, cum nihil ultra *cantaverant* dicat, longe est a Ciceronis sententia remotum, qui vult intelligi, Corinthios ploratores illos, vivere jam securos patriæ, & traducto in alias urbes, quibus transcripti fuerant, affectu, veteres quodammodo amores ac pristina desideria recantasse. Vidit sane nodum Adrianus Turnebus, & Adverf. XIX. 5. expedire sic tentavit: *decantaverant, opinor, dicit, non decantabant, sed decantare desierant*. At enim nimis hoc ambiguum est. Tum res ipsa verbum *recantaverant* ultro adducebat, sic aptum loco & congruens, ut credibile sit, hic a Cicerone usurpatum esse, uti post ipsum ab Horatio, I. Od XVI. 24. *Idem*.

bus. Sensim enim & pedetentim progrediens extenuatur dolor : non quo ipsa res immutari soleat, aut possit; sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quæ sint visa majora.

XXIII. Quid ergo opus est, dicet aliquis, ratione, aut omnino consolatione illa, qua solemus uti, cum levare dolorem mœrentium volumus? Hæc enim fere tum habemus in promptu, Nihil oportere inopinatum videri. Aut qui tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit necesse esse homini tale aliquid accidere? Hæc enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: tantummodo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. Neque tamen genus id orationis in consolando non valet: sed id haud sciam an plurimum. Ergo ista nec-opinata non habent tantam vim, ut ægritudo ex his omnis oriatur. Feriunt enim fortasse gravius: non id efficiunt, ut ea, quæ accidant, [a] majora videantur. Quia recentia sunt, [b] videntur, non quia repentina.

Duplex est igitur ratio veri reperiendi, non in iis solum, quæ mala, sed in iis etiam, quæ bona videntur. Nam aut ipsius rei natura, qualis & quanta sit, quærimus, ut de paupertate nonnunquam, cujus onus disputando levamus, docentes quam parva & quam pauca sint, quæ natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Cæcilianum illud,

Sæpe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Cum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse? Huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quæ docet humana esse, quæ acciderint. Non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani: sed significat, tolerabilia esse, quæ & tulerint & ferant cæteri.

XXIV. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, & quidem propter id ipsum beatiores: eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur: nec siletur illud potentissimi regis anapæstum, qui laudat senem, & fortunatum esse dicit, quod inglorius sit, atque ignobilis ad supremum diem perventurus. Similiter commemorandis exemplis orbitates quoque liberorum prædicantur, eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur. Sic perpessio cæterorum facit, ut ea, quæ acciderint, multo minora, quam quanta sint, existimata videantur. Ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. Atque hoc idem & Telamo ille declarat,

Ego

a Lamb. *majora sint*

b Vict. Grut. omittunt *videntur*

Ego cum genui, moriturum scivi;

& Theseus,

Futuras mecum commentabar miserias;

& Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem*. Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. Et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi quod (34) ratio quædam sanat illos, hos ipsa (35) natura; intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinatum sit esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga major sit: non, ut illi putant, ut, cum duobus pares casus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille nec-opinato casus evenerit. Itaque dicuntur nonnulli in mœrore, cum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse.

XXV. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud:

Mortalis nemo est, quem non attingat dolor,
Morbusque. Multi (36) sunt humandi liberi,
Rursum creandi: morsque est finita omnibus.
Quæ generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda est terræ terra; tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. Sic jubet necessitas.

Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam ægritudinem pertinere. Id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malevolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus. Nam & necessitas ferendæ conditionis humanæ quasi cum deo pugnare cohibet (37), admonetque esse hominem: quæ cogitatio magnopere luctum levat: & enumeratio exemplorum, non ut animum malevolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui mœret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate & tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, nec cohærere possunt propter magnitudinem ægritudinis. Ex quo ipsam ægritudinem λύπην, Chrysippus, quasi λύσιν, id est solutionem totius hominis, appellatam putat. Quæ tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa ægritudinis.

Est

(34) *Nisi quod ratio* quædam *sanat illos, hos ipsa natura*) Ineptum est & spurium illud *quadam*. Repone, *nisi quod ratio* quidem *sanat illos, hos ipsa natura*. Bentlejus.

(35) *Ipsa natura; intellecto ... evertere. Hoc igitur*) Sic interpungendum censeo: *ipsa natura. Intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinatum sit esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere; hoc igitur efficitur* &c. *Buherius*.

(36) *Multi*) Legendum videtur, *multis*. Id.

(37) *Cohibet*) Legas ut admonuit Lambinus *prohibet*. Idem.

Est enim nulla alia, nisi opinio & judicium magni præsentis atque urgentis mali. Itaque & dolor corporis, cujus est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni. Et acta ætas honeste ac splendide tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non tangat (38) ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

XXVI. Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam opinio accessit, oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud ægre, quod acciderit: tum denique efficitur illa gravis ægritudinis perturbatio. Ex hac opinione sunt illa varia & detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemnon (39) Homericus, & idem Accianus,

Scindens dolore itendidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, *quasi calvitio mœror levaretur*. Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere.

Itaque & Æschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filii mortem hostias immolasset. At quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quæ verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. Quæ nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime mœrere oportere. Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte (40),

Qui miser in campis mœrens errabat Aleis,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

Et Niobe fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant propter animi acerbitatem quandam & rabiem, fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui sæpe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

Cupido (41) cepit miseram nunc me proloqui
Cælo atque terræ Medeai miserias.

XXVII. Hæc omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: maximeque declaratur, hoc quasi officii judicio fieri. Quod si qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad mœstitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. Pueros vero matres & magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum: plorare cogunt. Quid? ipsa remis-

(38) *Aut non tangat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor*) Quid aliud est *ægritudo*, nisi *animi dolor*? Frustra igitur sententia oneratur, & ultra perfectum trahitur. Equidem sic Tullium dedisse censeo: *Aut non attingat* omnino, *aut perleviter pungat animi dolor*. Quanto hoc rotundius & castigatius? *Bentlejus*.

(39) *Agamemnon Homericus*) Iliad. K. 16.

(40) *Bellerophonte, Qui miser in campis*) Iliad. Z. 201.

(41) *Cupido*) Græca apud Euripidem, Med. vers. 59.

remissio luctus cum est consecuta, intellectumqne est nihil profici mœrendo, nonne res declarat fuisse totum illud voluntarium?

Quid ille Terentianus ipse se puniens, id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος?

Decrevi (42) *tantisper me minus injuriæ,*
Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser.

Hic decernit, ut miser sit. Num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo (43) *quidem me quovis dignum deputem....*

malo se dignum deputat, nisi miser sit. Vides ergo opinionis esse, non naturæ malnm. Quid, quos res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum (44) quotidianæ neces, interitnsque multorum, sedationem mœrendi afferunt: apud quem ita dicitur:

Namque nimis multos atque omni luce cadentes
Cernimus: ut nemo possit mœrore vacare.
Quo magis est æquum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, & luctum lacrymis finire diurnis.

Ergo in potestate est abjicere dolorem, cum velis, tempori servientem. An est ullum tempus, (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendæ ægritudinis causa serviamus? Constabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompejum vidissent, cum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, & ut salutem adipiscerentnr fuga: posteaquam Tyrum (45) venissent, tum afflictari lamentariqne cœpisse. Timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere, ratio ac sapientia vera non poterit?

XXVIII. Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, & frustra esse suscep-um? Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur & judicio suscipi ægritudinem confitendum est. Idque indicatur eorum patientia, qui cum mnlta sint sæpe perpessi, facilius ferunt, quidquid accidit: obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur: nt ille apud Euripidem,

Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,
Nec tam ærumnoso navigavissem salo:
Esset dolendi causa; ut injecto equulei
Freno repente tactu exagitantur novo.
Sed jam subactus miseriis obtorpui.

Defatigatio igitur miseriarum ægritudines cum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam causam atque fontem esse mœroris.

Philosophi summi, neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? Sunt enim insipientes: neque insipientia ullum

(42) *Decrevi*) Hezuton. Act. I. Sc. 1. 95.
(43) *Malo*) Ibid. Act. 1. Sc. 1. 83.
(44) *Apud Homerum*) Iliad. T. 226.
(45) *Posteaquam Tyrum venissent*) Magnam veri speciem habet VVesselingii (*Observ.* I. 13.) conjectura, rescribentis; *Posteaquam Cyprum*, &c. *Buherius*,

ullum majus malum est: neque tamen lugent. Quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum esse & æquum, & ad officium pertinere, ægre ferre, quod sapiens non sis. Quod idem affingimus huic ægritudini, in qua luctus inest: quæ omnium maxima est. Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis & cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur se tum, cum illa videre cœpisset, exstingui.

Quid? ex cæteris philosophis nonne optimus & gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare, & multa sibi etiam atque etiam esse discenda? Neque tamen, cum se in media stultitia, qua nihil est pejus, hærere intelligant, ægritudine premuntur. Nulla enim admiscetur opinio officiosa doloris. Quid, qui non putant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem: qualis L. Paulus, duobus, paucis diebus, amissis filiis: qualis M. Cato, prætore designato mortuo filio: quales reliqui, quos in consolatione collegimus. Quid hos aliud placavit, nisi quod luctum & mœrorem esse non putabant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes ægritudini se solent dedere, id ii turpe putantes ægritudinem repulerunt. Ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse ægritudinem.

XXIX. Contra dicuntur hæc. Quis tam demens, ut sua voluntate mœreat? Natura affert dolorem. Cui quidem Crantor, inquiunt, vester cedendum putat. Premit enim, atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Ajacis morte consolatus esset, is cum audisset de suo, fractus est. De cujus commutata mente sic dicitur:

Nec vero tanta præditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum ærumnam dictis allevans,
Non idem, cum fortuna mutata impetum
Convertat, clade subita frangatur sua,
Ut illa ad alios dicta & præcepta excidant.

Hæc cum disputant, hoc student efficere, naturæ obsisti nullo modo posse. Ii tamen fatentur, graviores ægritudines suscipi, quam natura cogat. Quæ est igitur amentia, ut nos quoque idem ab aliis requiramus?

Sed plures sunt causæ suscipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso ægritudo insequitur necessario. Deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quædam. Existimant enim, diis immortalibus se facilius satisfacturos, si eorum plaga perculsi afflictos se & stratos esse fateantur. Sed hæc inter se quam repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos,

eos, qui æquo animo moriantur: qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos. Quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat quam se. Præclarum illud est, &, si quæris, rectum quoque & verum: ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, æque ac nosmetipsos amemus: ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus quam semet, ego illum plus quam me. Perturbatio vitæ si ita fit, atque officiorum omnium, consequatur. Sed de hoc alias.

XXX. Nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum, miseriam nostram, ne illos plus quam ipsi velint, si sentiant: plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. Nam quod ajunt, plerosque consolationibus nihil levari, adjunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, cum ad eos impetum suum fortuna converterit: utrumque dissolvitur. Sunt enim ista non naturæ vitia, sed culpæ. Stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. Nam & qui non levantur, ipsi ad miseriam (46) invitant: & qui suos casus aliter ferunt, atque ut auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores quam fere plerique, qui avari avaros, gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt. Est enim proprium stultitiæ aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, cum constet ægritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. Nam si & eadem res est, & idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas.

XXXI. Hic mihi afferunt mediocritates. Quæ si naturales sunt, quid opus est consolatione? Natura enim ipsa terminabit modum. Sin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror, ægritudinem esse opinionem mali præsentis, in qua opinione illud insit, ut ægritudinem suscipere oporteat. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio præsentis mali sit recens. Hoc autem verbum sic interpretatur, ut non tantum illud recens esse velit, quod paulo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quædam insit, & vigeat, & habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariæ regis, uxor; quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum. Quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. Huic erat illa opinio quotidie recens: quæ tum denique non appellabatur (47) recens, cum vetustate exaruit. Hæc igitur officia sunt consolantium, tollere ægritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad aliam traducere (48).

Rr 2 Sunt,

(46) *Ipsi ad miseriam invitant*) Ursini codex, *ipsi ad se miseriam invitant.* Quod pro sincero & recto habent Davisius, ac Buherius.

(47) *Appellabatur*) Legit, *appellabitur*; Davisius: *appellatur*, Buherius ex Ms. Lugdunensi.

(48) *Ad alia traducere*) Vulgo *ad aliam*

Sunt, qui unum officium consolantis putent, docere malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. Sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. Sunt, qui abducunt a malis ad bona, ut Epicurus. Sunt, qui satis putant ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil novi (49). Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem mœrenti, si se officio fungi putet justo atque debito. Sunt etiam, qui hæc omnia genera consolandi colligunt. Alius enim alio modo movetur, ut fere nos (50) omnia in consolationem unam conjecimus: erat enim in tumore animus, & omnis in eo tentabatur curatio. Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus (51) ille Æschyli; cui cum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem (52) iracundiæ.

respondit,

Si quidem qui tempestivam medicinam admovens,
Non ad gravescens vulnus illidat manus.

XXXII. Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera, & de communi (53) conditione vitæ, & proprie, si quid sit de ipsius, qui mœreat, disputandum: tertia, summam esse stultitiam frustra confici mœrore, cum intelligas nihil posse profici. Nam Cleanthes quidem sapientem consolatur: qui con-

Quasi sicut amor amore alio, sic animi dolor alio dolore sit expellendus. Sed hoc minime vult Tullius, quare nos eam recepimus lectionem, quam præstant Reg. Pithœan. Med. Vatic. Pall. quart. quint. Balliol. Bak. & Eliens. sec. tert. *Davisius*. Adstipulatur Buherius.

(49) *Nihil novi*) Vulgo *nihil mali*: eaque est cunctorum MSS. lectio; quæ cum absurda fuerit, Manutius & Lambinus rescripsere, *nihil novi*. Sed altius latet mendum, quam putarunt eruditi illi viri. Omnino reponendum *ut Cyrenaici*. Cum enim cæterorum, quæ hic refert, dogmatum auctores nominat Cicero: parum decore se gesserat, si patronos hujusce sententiæ tacuisset. Hos autem fuisse Cyrenaicos, abunde constat. Noster lib. 3. cap. 13. *Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici censent; sed insperato & nec-opinato malo*. Iterum cap. 22. *Cyrenaicorum restat sententia, qui tum ægritudinem censent existere, si nec-opinato quid evenerit*. Mirum tamen fortasse videatur, quid a recta via immane quantum discesserint omnes librarii. Sed qui manuscriptos trivere, non nesciunt, quam frequentia sint in propriis nominibus eorum peccata. Si vero ductus attendas literarum, a vulgata tam longe non abeunt, quam prima facie censeri queat. Utcumque sit, ipsa sententiæ vis facit, ut hæc emendatio mihi palmaria videatur, & ab omnibus probanda. *Davisius*.

(50) *Ut fere nos* in Consolatione *omnia in consolationem unam conjecimus*) Sic Reg. Pithœan. & optimi quique codices; nam vulgo *in Consolatione* nesciunt. *Idem*.

(51) *Prometheus ille Æschyli*) Prometheus Vinct. vers. 378.

(52) *Rationem*) Lambinus, *orationem*; ut & H. Stephanus in Castig. Cicer. Quod omnino probat Buherius; & nunc ego, si liceret, edi juberem. *Olivetus*.

(53) *Et de communi conditione vitæ, & proprie, si quid sit, de ipsius, qui mœreat, disputandum*) Hoc vult Cicero: *Disputandum est, & de communi conditione vitæ, & proprie de* conditione *ipsius, qui mœreat, si quid sit*, quod de illa possit proprie disputari. Concinnitas orationis non exigit, ut quoniam præcessit, *de communi*, sequatur, *de propria*. Cic. de Offic. 1. 30. *Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis; altera autem, quæ proprie singulis est tributa*. Si quis veretur, ut satis Latinum sit, *de ipsius*, putatque adjungendum esse præpositioni nomen sexti casus, habet, quem legat, Ciceronem. *Anonym.*

consolatione non eget. Nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. Alienum autem tempus docendi. Et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando ægritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. Quid enim dicemus, cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, & quemvis bajulum interesse: cum se Alcibiades affligaret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret: quid dicemus, Cleanthe? num in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? Quid? illa Lyconis qualia sunt? qui ægritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunæ & corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum.

XXXIII. Ne illa quidem consolatio firmissima est, quanquam & usitata est, & sæpe prodest: Non tibi hoc soli. Prodest hæc quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus. Sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo adhibeatur. Ut enim tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, prædicandum est. Chrysippi ratio ad veritatem firmissima est: ad tempus ægritudinis difficilis. Magnum opus est, probare mærenti, illum suo judicio, & quod se ita putet oportere facere, mœrere. Nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu, (sic enim appellamus controversiarum genera) sed ad tempus, ad controversiæ naturam, ad personam accommodamus: sic in ægritudine lenienda. Nam, quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio. Tu enim de sapiente quæsieras: cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine: aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat: qui nihil opinione affingat, assumatque ad ægritudinem: nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari, luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quæreretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset: tamen ut videremus, quidquid esset in ægritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario judicio & opinionis errore contractum.

XXXIV. Tractatum est autem a nobis id genus ægritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quærenda arbitremur. Sunt enim certa, quæ de paupertate: certa, quæ de vita inhonorata & ingloria dici soleant. Separatim certæ scholæ sunt de exilio, de interitu patriæ, de servitute, de debilitate, de cæcitate, & de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. Hæc Græci in singulas scholas & in singulos libros dispertiunt. Opus enim quærunt: quanquam plenæ disputationes delectationis sunt. Et tamen, ut medici, toto

cor-

corpore (54) curando, minimæ etiam parti, si condoluit, medentur: sic philosophia, cum universam ægritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exilium, aut eorum, quæ modo dixi, si quid exstitit; singularum (55) rerum sunt propriæ consolationes: de quibus audies tu quidem, cum voles: sed ad eundem fontem revertendum est, ægritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed judicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, cum id decreverimus ita fieri oportere.

Hoc detracto, quod totum est voluntarium, ægritudo erit sublata illa mœrens: morsus tamen & contractiunculæ (56) quædam animi relinquentur. Hanc dicant sane naturalem, dum ægritudinis nomen absit, grave, tetrum, funestum: quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. Atqui stirpes sunt ægritudinis quam multæ, quam amaræ! quæ, ipso trunco everso, omnes elidendæ sunt, &, si necesse erit, singulis disputationibus. Superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium. Sed ratio una omnium est ægritudinum, plura nomina. Nam & invidere ægritudinis est, & æmulari, & obtrectare, & misereri, angi, lugere, mœrere, ærumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare.

Hæc omnia definiunt Stoici: eaque verba, quæ dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. Hæ sunt illæ fibræ stirpium, quas initio dixi, persequendæ, & omnes elidendæ, ne ulla unquam possit exsistere. Magnum opus & difficile. Quis negat? Quid autem præclarum, non idem arduum? Sed tamen id se effecturam philosophia profitetur: nos modo curationem ejus recipiamus. Verum quidem hæc hactenus. Cætera, quotiescumque voletis, & hoc loco, & aliis, parata vobis erunt.

TU-

(54) *Toto corpore curando*) Hoc est, curatione totius corporis, dum corpus totum curant. Ita *Offic.* lib. 1. *Orationem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem*: lectione nostrorum, legendo nostra. *De Rep. III. Noster populus, sociis defendendis, terrarum jam omnium potitus est*: defendendo socios. *Passerat.*

(55) *Etsi singularum rerum*) Mendosus est hic locus: alii aliter corrigunt: expedita videtur esse ratio, si legas: *Et sic singularum &c.* Hoc ipsum legerat in veteri codice Davisius; cur neglexerit, non video. *Buherius.* Cum e vulgata lectione nihil possem elicere, Buherianum in contextum admisi. Quod tamen factum nolim. Ejectis scilicet duabus his voculis, *Et si*, nihil decedet sententiæ: imo non parum lucis accedet. Neque aliter dedit Lambinus, quem sequi debueram. *Olivetus.*

(56) *Contractiuncula .... Hanc*) Bentlejus, assentiente Buherio, legit, *contractiunculæ quædam*, ut ad hoc verbum referatur τὸ *hanc*. Nam si referas ad *ægritudinem*, hic ergo fatebitur Cicero, ægritudinem esse naturalem: quod tota hac disputatione infirmare voluit.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM LIBER QUARTUS.

De reliquis animi perturbationibus.

ARGUMENTUM.

PRæfatio hujus libri ad asserendum priscis Romanis philosophiæ studium comparata est. Ipsa autem libri hujus disputatio in hoc versatur, ut, omni perturbatione posse sapientem vacare, *demonstretur*. *Primo affertur perturbationis Stoica definitio, & in quatuor genera distributio: quarum duæ ex bonis opinatis sunt, ut lætitia & libido; duæ ex malorum errore, ut ægritudo & metus; hisque singulis perturbationibus suæ partes subjiciuntur*, cap. 4. 9. *Deinde quomodo ipsa perturbatio ab ægrotatione seu morbo differat, & quæ sit in hoc genere animi cum corpore similitudo ostenditur*: cap. 10. 14. *Sequitur postea brevis demonstratio ejus, quod quærebatur, nempe perturbationem cum sapientia consistere non posse. Longa autem contra Peripateticos disputatio, qui perturbationes necessarias esse, naturales, utilesque contendunt, easque a sapiente non tollendas & exstirpandas, sed modum ipsis adhibendum statuunt*: cap. 15. 26. *Subjicitur tandem de perturbationum curatione. Ea varia est, neque omnis perturbatio una ratione sedatur. Est præterea in quatuor perturbationibus illis ea distinctio, primum utrum ad universam perturbationem, tanquam ægritudinem, lætitiam, an ad singulas, hoc est, generibus subjectas formas adhibeatur; deinde utrum mali bonive opinionem, an ipsam omnino perturbationem tollas. Sed certa & propria sanatio est, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidpiam aut naturale, aut necessarium. Altera autem ratio, quæ simul*

simul opinionem boni aut mali tollit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Est etiam ubi adhiberi plane non potest, quod res, quæ perturbat animum, vere est bona aut mala, tanquam, si quis ægre ferat, hibil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis : cap. 27. 28. *Reliqua disputatio, quomodo quatuor ista genera tollenda sint, docet.* Ernestus.

I. UM multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, quæ sero admodum expetita in hanc civitatem e Græcia transtulerunt. Nam cum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, cæremoniæ, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum, peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio re, ublicæ liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, & disciplina ac temperatione civitatis loquamur. Aliis hæc locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de Republica scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinæ, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata, & culta videantur. Erat enim illis pæne in conspectu præstanti sapientia & nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit præclarus auctor nobilitatis tuæ. Pythagoræ autem doctrina cum longe lateque flueret, permanavisse *mihi videtur* in hanc civitatem : idque cum conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis est enim, qui putet, cum floreret in Italia Græcia potentissimis & maximis urbibus, ea, quæ Magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagoræ, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset; nostrorum hominum, ad eorum doctissimas voces, aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam cum Pythagoræ disciplinam & instituta cognoscerent, regisque ejus æquitatem & sapientiam a majoribus suis accepissent, ætates autem & tempora ignorarent propter vetustatem; eum, qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt.

II. Et de conjectura quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum quanquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam cum carminibus soliti illi esse dicantur & præcepta quædam occultius tradere, & mentes suas à cogitationum intentione cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere; gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque vir-

virtutes. Ex quo perspicuum est, & cantus tum fuisse rescriptos (1) vocum sonis, & carmina.

Quanquam id quidem etiam XII. tabulæ declarant, condi jam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod & deorum pulvinaribus, & epulis magistratuum fides præciunnt: quod proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinæ. Mihi quidem etiam Appii Cæci carmen, quod valde Panætius laudat epistola quadam, quæ est ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum (2) videtur. Multa etiam sunt in nostris institutis ducta ab illis: quæ prætereo, ne ea, quæ peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio: quam brevi tempore, quot & quanti poetæ, qui autem oratores exstiterunt? Facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle cœpissent. Sed de cæteris studiis alio loco & dicemus, si usus fuerit, & sæpe diximus.

III. Sapientiæ studium vetus id quidem in nostris: sed tamen, ante Lælii ætatem & Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim: quibus adolescentibus Stoicum Diogenem, & Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos: qui cum reipublicæ nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinæ. Qui cum cætera literis mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii monumenta majorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam literis, persecuti sunt.

Itaque illius veræ elegantisque philosophiæ, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, & idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta: sive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitra-

(1) *Rescriptos vocum sonis*) Nihil dicit Cicero, unde existimari possit, fuisse tum Romanis perspectam artem describendi certis notis modos musicos. Qua sine poterant canere. Mulis hic per conjecturam critici; nihil in quo possimus acquiescere. Inclinat animus, ut credam, Ciceronem scripsisse: *Cantus tum fuisse præscriptos vocum sonis.* Quo nihil significetur, nisi Romanos non prorsus fuisse musicæ artis imperitos. *Buher.*

(2) *Pythagoreorum videtur*) Rescribo *Pythagoreum*, ut est in altero e codicibus MSS. Lugdunensibus, in uno e Davisianis, & in antiqua editione mea. Cæterum nescio quid causæ sit, cur memorandi hujus Appii Claudii Cæci nomen non extet in censu veterum poetarum Latinorum, quem Vossius pater descripsit. Is Tubero, qui hoc loco nominatur, est Q. Ælius Tubero, Scipionis Africani illius sorore natus. Ut insignis erat Stoicus, videtur discipulus fuisse Panætii, qui Scipioni comes ivit, cum is proficisceretur in Ægyptum legatus, anno U. C. 623. quo fieri potuit ut avunculo iret quoque Tubero: Panætii ad ipsum epistola *de dolore patiendo* scripta erat. *De Finib.* IV. 9. *Buherius.*

trabantur: cum interim, illis silentibus, C. Amafinius (3) exstitit dicens. Cujus libris editis commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam; sive quod erat cognitu perfacilis; sive quod invitabatur illecebris blandis voluptatis; sive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. Post Amafinium autem multi ejusdem æmuli rationis multa cum scripsissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod & facile ediscantur, & ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinæ putant.

IV. Sed defendat quod quisque sentit: sunt enim judicia libera: nos institutum tenebimus, nulliusque unius disciplinæ legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile semper requiremus. Quod cum sæpe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concluditur. Ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, sic acta res est.

MAR. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. AUD. Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. MAR. Ægritudine quidem, hesterna disputatione, videbatur: nisi forte temporis causa assentiebare. AUD. Minime vero. Nam mihi egregie probata est oratio tua. MAR. Non igitur existimas cadere in sapientem ægritudinem? AUD. Prorsus non arbitror. MAR. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At earum rerum est absentium metus, quarum præsentium est ægritudo. Sublata igitur ægritudine, sublatus est metus. Restant duæ perturbationes, lætitia gestiens & libido: quæ si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. AUD. Sic prorsus intelligo. MAR. Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paululum remigare? AUD. Quidnam est istuc? non enim intelligo.

V. MAR. Quia Chrysippus & Stoici, cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis & definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi & definiendi prætermittunt. Quærebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paululum dialecticorum remis propellerem. AUD. Isto modo vero. Erit enim hoc totum, quod quæro, ex utroque perfectius. MAR. Est id quidem rectius: sed post requires, si quid fuerit obscurius. AUD. Faciam equidem. Tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Græcis. MAR. Eni-

(3) *Amafinius exstitit dicens*) Frustra tuetur extremam hanc vocem Davisius, quæ commode prorsus, ait, *illis silentibus* opponitur. Si quidem in quibusdam est codicibus *docens*, cur Ciceroni non restituimus, quod vere ipsius est. *Idem*.

Enitar equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit.

Quoniam, quæ Græci πάθη vocant, nobis *perturbationes* appellari magis placet, quam *morbos*: in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis descriptionem sequar: qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In participe rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam quietamque constantiam: in illa altera motus turbidos, tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus & partitionibus: qui mihi videntur in hac quæstione versari acutissime.

VI. Est igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. Quidam brevius, perturbationem esse appetitum vehementiorem: sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturæ constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, & ex duobus opinatis malis: ita esse quatuor. Ex bonis libidinem, & lætitiam: ut sit lætitia, præsentium bonorum; libido, futurorum. Ex malis metum, & ægritudinem nasci censent: metum, futuris; ægritudinem, præsentibus. Quæ enim venientia metuuntur, eadem efficiunt ægritudinem instantia.

Lætitia autem & libido in bonorum opinione versantur: cum libido ad id, quod videtur bonum, illecta & inflammata rapiatur: lætitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur & gestiat. Natura enim omnes ea, quæ bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem simul objecta species cujuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id cum constanter prudenterque fit, ejusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem*. Eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt: Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat. Quæ autem rationi adversa, incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata: quæ in omnibus stultis invenitur.

Itemque, cum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur. Cum autem inaniter & effuse animus exsultat, tum illa lætitia gestiens vel nimia dici potest: quam ita definiunt, Sine ratione animi elationem. Quoniamque ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus: quæ declinatio si cum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente: quæ autem sine ratione & cum examinatione humili atque fracta, nominetur metus. Est igitur metus rationi adversa cautio. Præsentis autem mali, sapientis affectio nulla est. Stulti autem ægritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt & contrahunt, rationi non obtemperantes. Itaque hæc prima definitio est, ut ægritudo sit animi, adversante ratione, contractio. Sic quatuor perturbationes sunt, tres constantiæ, quoniam ægritudini nulla constantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes judicio censent fieri & opinione. Itaque

eas definiunt pressius, ut intelligatur non modo quam vitiosæ, sed etiam quam in nostra sint potestate. Est igitur ægritudo, opinio recens mali præsentis, in quo demitti (4) contrahique animo rectum esse videatur. Lætitia, opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur. Metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. Libido, opinio venturi boni, quod sit ex usu jam præsens esse atque adesse.

Sed quæ judicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum (5) illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus, ut ægritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus recessum quendam animi & fugam; lætitia profusam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. Opinationem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

Sed singulis perturbationibus partes ejusdem generis plures subjiciuntur: ut ægritudini Invidentia, (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato: quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) æmulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, mœror, ærumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, & si quæ sunt de genere eodem. Metui autem subjecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati malevolentia lætans malo alieno, delectatio, jactatio & similia. Libidini ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, & cætera ejusmodi. Hæc autem definiunt hoc modo.

VIII. Invidentiam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. Nam si quis doleat ejus rebus secundis, a quo ipse lædatur, non recte dicitur invidere: ut, si Hectori Agamemnon. Qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. Æmulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut & in laude & in vitio nomen hoc sit. Nam & imitatio virtutis æmulatio dicitur: sed ea nihil hoc loco utimur: est enim laudis: & est æmulatio ægritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat.

Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. Misericordia est ægritudo ex miseria alterius, injuria laborantis: nemo enim parricidæ aut proditoris supplicio misericordia commovetur. Angor est ægritudo premens. Luctus, ægritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo. Mœ-

(4) *In quo demitti contrahique* animo *rectum esse videatur*) Malim *animos*; ut in præcedente cap. habemus, animosque *demittunt & contrahunt*. De Fin. V. 15. *victi debilitantur*, animosque *demittunt*. Epist. ad Q. Fratr. I. 1. *rogo, ne contrahas aut demittas animum*. *Pearcius*.

(5) *Verum* illa *etiam*) Veretur doctissimus Salmasius ad Simplicium pag. 59. ne perperam hæc intellexerit Cicero: & cum eo facit Menagius ad Laertii VII. 111. Videtur Galenus Lib. IV. de Dogmatis Hippocratis & Platonis. *Davisius*.

Mœror, ægritudo flebilis. Ærumna, ægritudo laboriosa. Dolor, ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo cum ejulatu. Sollicitudo, ægritudo cum cogitatione. Molestia, ægritudo permanens. Afflictatio, ægritudo cum vexatione corporis. Desperatio, ægritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum. Quæ autem subjecta sunt sub metu, ea sic definiunt: Pigritiam, metum consequentis laboris: Terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, & tremor, & dentium crepitus consequatur: Timorem, metum mali appropinquantis: Pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam omnem mihi exanimato expectorat:

Exanimationem, metum subsequentem, & quasi comitem pavoris: conturbationem, metum excutientem cogitata. Formidinem, metum permanentem.

IX. Voluptatis autem partes hoc modo describuut, ut Malevolentia sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo. Delectatio, voluptas suavitate auditus animum deleniens: & qualis est hæc aurium, tales sunt oculorum, & tactionum, & odorationum, & saporum: quæ sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tanquam illiquefactæ voluptates. Jactatio, est voluptas gestiens, & se efferens insolentius. Quæ autem libidini subjecta sunt, ea sic definiuntur, ut Ira sit libido pœniendi ejus, qui videatur læsisse injuria. Excandescentia autem sit ira nascens, & modo exsistens, quæ θύμωσις Græce dicitur: Odium, ira inveterata: Inimicitia, ira ulciscendi tempus observans: Discordia, ira acerbior, intimo odio (6) & corde concepta: Indigentia, libido inexplebilis: Desiderium, libido ejus, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt illud etiam, ut sit libido (7) earum rerum quæ dicuntur de quodam aut quibusdam: quæ κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores. Indigentia, rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniæ.

Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt Intemperantiam: quæ est a tota mente & a recta ratione defectio, sic aversa præscriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, & efficit, ut hæ rectæ

(6) *Intimo odio, & corde concepta*) *Intimo*, alte infixo, quod penitus inoleverit. Ut amor conjungit corda, sic odium disjungit; quod ubi intime penetravit in animum, sic dissocìat corda, ut consentire ultra nequeant. Non tamen, ut concordia esse non potest nisi mutua, quemadmodum nec amicitia, sic vel discordiam, vel inimicitiam oportet esse mutuam. Potest enim is, quem tu amas, odisse te. Discordia fuit inter Socratem & Anytum; est probos inter ac improbos; ira tamen in corde Socratis ac proborum nulla, nedum acerbior. *Passerat.*

(7) *Ut sit libido*) Distinguuntur, quæ definita jam sunt, Desiderium & Indigentia. Sed paulo plenius esset: *Ut desiderium sit libido.* Sin *desiderium* omittimus, subaudiri necesse est. Non placet autem, quod suspicari aliquis fortasse possit, Ciceronem, non *desiderium*, & indigentiam, sed *libidinem*, & indigentiam voluisse distinguere. Quis enim, exempli gratia, animal & hominem, id est, genus & speciem distinguat? Distinguuntur autem, varie definita, eidem generi subjecta, ut homo & lupus, desiderium & indigentia. *P. Manut.*

ctæ rationi pareant; conservatque considerata judicia mentis: sic huic inimica intemperantia omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat. Itaque & ægritudines, & metus, & reliquæ perturbationes omnes gignuntur ex ea.

X. Quemadmodum cum sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi ægrotationesque nascuntur: sic pravarum opinionum conturbatio, & ipsarum inter se repugnantia, sanitate spoliat animum, morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quæ vocant illi νοσήματα, eaque, quæ sunt eis morbis contraria, quæ habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium: deinde ægrotationes, quæ appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα hisque item oppositæ contrariæ offensiones. Hoc loco nimium operæ consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. Qua oratione prætermissa minime necessaria, ea, quæ rem continent, pertractemus. Intelligatur igitur, perturbationem, jactantibus se opinionibus inconstanter & turbide, in motu esse semper. Cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, & tanquam in venis medullisque insederit, tum exsistit & morbus, & ægrotatio, & offensiones eæ, quæ sunt eis morbis ægrotationibusque contrariæ.

XI. Hæc, quæ dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine & lætitia. Nam cum est concupita pecunia, nec adhibita continua ratio, quasi quædam Socratica medicina, quæ sanaret eam cupiditatem: permanat in venas, & inhæret in visceribus illud malum, exsistitque morbus & ægrotatio: quæ avelli inveterata non possunt: eique morbo nomen est avaritia. Similiterque cæteri morbi: ut gloriæ cupiditas, ut mulierositas, ut ita appellem eam, quæ Græce φιλογυνία dicitur: cæterique similiter morbi ægrotationesque nascuntur. Quæ autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu, ut odium mulierum, quale (8) in μισογυνίᾳ est; ut in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut inhospitalitas est. Quæ omnes ægrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt & oderunt.

Definiunt autem animi ægrotationem, opinationem vehementem de re non expetenda, tanquam valde expetenda sit, inhærentem & penitus insitam. Quod autem nascitur ex offensione ita definiunt, Opinionem vehementem de re non fugienda, inhærentem & penitus insitam, tanquam fugienda. Hæc autem opinatio est judicare se scire quod nesciat.

Ægro-

(8) *Quale in* Μισογυνίᾳ) Mſ. codex Regius: *In Misogyno Attilii est*, Lugdunensis: *in Misogamio Attilii est*. Bentleius rescribebat: Μισογύνῳ *Hippolyti*. Nimis licenter; cum *Attilii* nomen, nisi a Tullii esset manu, tot veteres membranæ non haberent. Davisius edidit: *in* Μισογύνῳ *Attilii*. Scribendum fuerat, Μισογύνῃ. Repono: *in Μισογυναίῳ Attilii*. Buherius.

Ægrotationi autem talia quædam subjecta sunt, avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, liguritio, vinolentia, cupedia, & si qua similia. Est autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhærens & penitus insita. Similisque est ejusdem generis definitio reliquarum. Offensionum autem definitiones sunt ejusmodi, ut inhospitalitas sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhærens & penitus insita. Similiterque definitur & mulierum odium, ut Hippolyti; & ut Timonis, generis humani.

XII. Atque ut ad valetudinis similitudinem veniam, eaque collatione utamur aliquando, sed parcius quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores, (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam, torminosos, non quia jam sint, sed quia sæpe sint) alii ad metum, alii ad aliam perturbationem: ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur, quæ ab ira differt, estque aliud iracundum esse, aliud iratum: ut differt anxietas ab angore; neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem & ebriositatem interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem. Atque hæc aliorum ad alios morbos proclivitas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes. in multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. Ergo & invidi, & malevoli, & lividi, & timidi, & misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. Hæc igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis, ægrotatio dicitur, dum ea intelligatur ad ægrotandum proclivitas. Sed hæc in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet lapsionem: in neutris (9) habeat superius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore est morbus, & ægrotatio, & vitium; sic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem: *ægrotationem*, morbum cum imbecillitate: *vitium*, cum partes corporis inter se dissident; ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus & ægrotatio, ex totius valetudinis corporis conquassatione & perturbatione gignuntur: vitium autem, integra valetudine, ipsum ex se cernitur. Sed in animo tantummodo cogitatione possumus morbum ab ægrotatione sejungere. *Vitiositas* autem est habitus aut affectio in tota vita inconstans, & a se ipsa dissentiens. Ita fit, ut in altera, corruptione opinio-

(9) *In neutris habeat superius nomen*) In bonis, inquit, rebus, & honestis, affectio, sive, ut vulgo & in scholis loquuntur, *dispositio*, quæ facit, ut alii ad alia bona capellenda, atque efficienda sint aptiores, nominetur *facilitas*. In rebus malis, & a laude atque ab honestate sejunctis ejusmodi affectio ac dispositio nominetur *proclivitas*: quod nomen videtur eo ipso convenire melius, quia proclivitas significationem habet non remotam a lapsione; & qui aptior est ad mala, pronus est ad labendum & peccandum. In iis autem rebus, quæ neutræ sunt, neque bonæ, neque malæ, sed mediæ, atque, ut Stoici ajunt, indifferentes, dispositio alia, qua fit ut quispiam ad aliqua ex aliis sit aptior, quam ad alia, habeat nomen quod prius positum est, & nominetur *facilitas*. Anonymus.

nionum morbus efficiatur & ægrotatio: in altera, inconstantia & repugnantia. Non enim omne vitium (10) partes habet dissentientes: nec eorum,

(10) *Non enim omne vitium partes habet dissentientes*) Hunc locum me non intelligere fateor. Itaque relinquo cuique de illo judicium suum. Nam dicere corruptum & mutilum videri, vereor ne reprehendi facile possit, cum hoc usurpare liceat in omnibus quæ minus nobis perspicua sunt. In his igitur dubitationem, vel etiam ignorantiam confiteri meam optimum putavi. *Camerarius*. Quem locum sicco pede transilierunt alii, tu ingenue fateris te non capere, & medicinam tentas. Macte ea virtute. Sed vide, an & nos aliquid audiendum proferamus. Quid si legas, *Non enim omne vitium* pares *habet* dissensiones. Quorum hæc erit sententia: Vitiositas, inquit, est affectio *a se ipsa dissentiens*. Quæ si gravior sit, tum ex corruptione opinionum *morbus* fit & *ægrotatio*: sin levior, *inconstantia* tantum fit, & *repugnantia*. Non enim omne vitium *pares* habet *dissensiones*; nam qui quam proxime ad sapientiam attigerunt, *discrepant* quidem sibi ipsi, sed non ita distorto & pravo animo sunt, ut alii stultitia & vitiis coopetti. *Bentlejus*. Lego, *in altero*, totumque hunc locum obscurari arbitror, non corruptis vocibus, sed propria sede motis, quas sic ordino: *Ita fit, ut in altero corruptione opinionum morbus efficiatur, & ægrotatio; in altero, inconstantia, & repugnantia. Sed perturbationes sintne ejusdem partes, quæstio est. Non enim omne vitium partes habet dissentientes. Ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens; sed non distorta, nec prava. Vitia enim, affectiones sunt manentes; perturbationes autem moventes*. Hæc nodi solvendi vera ratio est, ut a *vitiis* distinguatur *vitiositas*. In hac est totius animi corruptio. Vitium quasdam ejus actiones depravat. Eo differunt autem animi vitia a corporis, quod hæc manentia sunt, illa moventia. Id intelligi vult his verbis Cicero: *Non omne vitium*, utique animi, *partes habet dissentientes*. Quo significatur perturbationem moventem non semper animi pravitate gigni. Exemplum est in homine, qui cum non longe absit a sapientia, aliqua perturbatione quatitur. Dum in eo motu est, animus quidem sibi ipse diffidet; at enim levis illa commotio non ejusmodi est, ut conferri possit cum *pravitate membrorum*, *distortione*, *deformitate*. Deerrat machina debilitato tantisper libramento, sed ipso tamen integro. In his igitur verbis: *non enim omne vitium*, &c. solutio est propositæ difficultatis, an perturbationes sint partes morborum vel ægrotationum, quæ animum vitiant ipsum, non actiones duntaxat ejus depravant. Perturbationes quidem Cicero aliquando morbos nominat, sed per abusum vocis: hic proprietatem sequitur: res discriminat, definit. *Buherius*. Etsi decreveram nihil hic meum apponere: quia tamen me olim, elaboranda hujus libri Gallica interpretatione occupatum, locus hic diu multumque exercuit, non dubitabo communicare cum lecturibus quod, omnem pertentanti exitum, in mentem denique venerat. Primum igitur moneo, vocem *partes*, quæ in hac disputatione occurrit sæpius, intelligendam esse, ut solent dialectici, de partibus subjectivis, quæ dicuntur species & continentur sub genere, quod dividunt. Jam sententiam ipsam integram, ex brevitate obscuram, fusius explico.

Geminam, quam dixi, & definii, *pravam* animi affectionem parit opinionum corruptio. In altera efficit morbum & ægrotationem; in altera inconstantiam, repugnantiamque & judiciorum, & appetitionum. Harum alterutra, hoc est, vel inconstantia, vel repugnantia sufficit ut in animo sit vitium. Sicut enim in corpore ut inesse vitium dicatur, necesse non est, ut partes sint inter se dissentientes; satis est si male cohæreant; etiamsi unius formæ ac speciei sint omnes: sic in animo, non tantum ubi judicia appetitionesque a ratione dissident, vitium est; sed etiam ubi deest illa in bono firmitas & constantia. Porro quod inconstantia, sola & sejuncta a repugnantia, vitium contineat; apparet in iis hominibus, qui non longe a sapientia absunt, hoc est, a perfectione virtutis, & vitiorum vacuitate. Quamvis enim non longe absint, quamdiu tamen aliquid in eis remanet stultitiæ, in vitio sunt. Non quod animi affectionem habeant pravam aut distortam, sed quod in bono parum constantem. Cæterum dubitari non potest, quin, qui appellantur in animis morbi, sint species vitiositatis. At quæstio est, an species hujus sint eæ, quæ appellantur perturbationes. Cui quidem quæstioni sic respondendum videtur, ut negemus perturbationes esse partes, formas, aut species vitiositatis, & sub vitii genere contineri. Nam species habere debet quidquid generi convenit: at in vitiis est aliquid, quod non est in perturbationibus. Si quidem, licet utraque, & vitia, & perturbationes, sint affectiones animi pravæ, tamen vitia sunt affectiones manentes; perturbationes vero non sunt affectiones ejusmodi manentes, sed *moventes*, & temporales; quocirca non sunt intra eandem speciem.

Id, ni fallor, voluit Cicero. Nihil mirum, si hæc spineta, in quibus se Stoici oblectabant, levi pede transiluit. *Olivetus*.

rum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. Morbi autem & ægrotationes partes sunt vitiositatis: sed perturbationes, sintne ejusdem partes, quæstio est. Vitia enim affectiones sunt manentes: perturbationes autem moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse.

Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic & in bonis. Sunt enim in corpore præcipua, pulchritudo, vires, valetudo, firmitas, velocitas: sunt item in animo. Ut corporis est temperatio, cum ea congruunt inter se, e quibus constamus: sanitas sic animi dicitur, cum ejus judicia opinionesque concordant. Eaque animi est virtus: quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiæ præceptis, & eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quædam animi sanitas, quæ in insipientem etiam cadat, cum curatione medicorum conturbatio mentis aufertur. Et, ut corporis est quædam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate; eaque dicitur pulchritudo: sic in animo, opinionum judiciorumque æquabilitas & constantia, cum firmitate quadam & stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis, & nervis, & efficacitati similes, similibus quoque verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quæ eadem ingenii etiam laus habetur, propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.

XIV. Illud animorum corporumque dissimile, quod animi valentes (11) morbo tentari non possunt; corpora possunt. Sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item. Quorum omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt. Itaque in hominibus solum exsistunt. Nam bestiæ simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter acutos autem & hebetes interest, quod ingeniosi, ut æs Corinthium in æruginem, sic illi in morbum & incidunt tardius, & recreantur ocyus; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit. Non enim (12) multa efferata & immania: quædam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut, misericordia, ægritudo, metus. Ægrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quæ virtutibus sunt contraria. Morbis enim manentibus vitia sublata * esse possunt, quia non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur.

Habes ea quæ de perturbationibus enucleate disputant Stoici: quæ lo-

(11) *Animi valentes*) Quamvis renitantur MSS. atque editi omnes; legi tamen cum Bentlejo velim: *animi valentes morbo tentari possunt, ut corpora possunt: sed corporum &c.* Buherius.

(12) *Non enim multa*) Legerim levicula mutatione, *Non enim in ulla efferata & immania*. Sin substantivum mavis, quo hæc referantur, tum repono, *non enim in vitia, efferata & immania*. Bentlejus.

* Vid. Man. Grut. *esse non possunt.*

gica appellant, quia disseruntur subtilius. Ex quibus quoniam tanquam e scruposis cotibus enavigavit oratio, reliquæ disputationis cursum teneamus: modo satis illa dilucide dixerimus pro rerum obscuritate. AUD. Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quæremus alias: nunc vela, quæ modo dicebas, exspectamus & cursum.

XV. MAR. Quando & aliis locis de virtute diximus, & sæpe dicendum erit, (pleræque enim quæstiones, quæ ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est affectio animi constans, conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis: ex ea proficiscuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones, omnisque recta ratio: quanquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Hujus igitur virtutis contraria est vitiositas, (sic enim malo, quam malitiam, appellare eam, quam Græci κακίαν appellant: nam malitia certi cujusdam vitii nomen est; vitiositas omnium) ex qua concitantur perturbationes, quæ sunt, ut paulo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, & inimicissimi mentis, vitæque tranquillæ. Important enim ægritudines anxias atque acerbas, animosque affligunt, & debilitant metu. Iidem inflammant appetitione nimia: quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia & moderatione plurimum dissidentem. Quæ si quando adepta est id, quod ei fuerit concupitum, tum fert (13) alacritatem, ut nihil ipsi constet, quod agat: ut ille, qui voluptatem animi nimiam, summum esse errorem arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est.

XVI. Quid autem est non miserius solum, sed fœdius etiam & deformius, quam ægritudine quis afflictus, debilitatus, jacens? cui miseriæ proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. Quam vim mali significantes poetæ impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt,

Ob scelera, animique impotentiam, & superbiloquentiam.

Ea communis pœna stultitiæ est. Omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione semper * aliquis talis terror impendet.

Atque ut hæc tabificæ mentis perturbationes sunt, ægritudinem dico & metum: sic hilariores illæ, cupiditas avide semper aliquid expetens, & inanis alacritas, id est, lætitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit quem tum moderatum, alias modestum & temperantem, alias constantem continentemque dicimus: nonnun-

(13) *Tum fert alacritatem*) A Tullii manu non est hæc lectio. Nonnulli codices *tum affert*, vel *affertur alacritate*; Gryph. autem, *tum ea fertur alacritate*. Lego *tum* ea effertur *alacritate*; quæ minima est mutatio, Ciceronianoque loquendi modo consona. *Davis.*

* Man. Lamb. *aliquis. aliis. dolor, aliis terror*

nunquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tanquam ad caput, referre volumus. Quod nisi eo nomine virtutes continerentur, nunquam ita pervulgatum illud esset, ut jam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere*. Quod idem cum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter nimisque magnifice dicere videntur.

XVII. Ergo is, quisquis est, qui moderatione & constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quærimus, is est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis lætabile ad efferendum videri potest. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis totiusque mundi nota sit magnitudo? Nam quid aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitæ magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi; ut quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte & quiete ferat. Quod qui faciet, non ægritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit: idemque concitatus, & abstractus ab integra certaque ratione, non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis & enervata putanda est Peripateticorum ratio & oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt: sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum præcipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus jaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis læta errore fieri? Qui si error stultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia: sapientes ne attingat quidem omnino.

XVIII. Etenim quis erit tandem modus iste? Quæramus enim modum ægritudinis, in quo operæ plurimum ponitur. Ægre tulisse P. Rutilium (14) fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est: sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit. Moderatius igitur ferre debuit. Quid si, cum id ferret modice, mors li-

(14) *Rutilium*) Historia postulat, *Rupilium*) qui consul fuit anno Urbis DCXXI. ut patet ex fastis Capitolinis. Tollendum idem mendum ex Plinio, lib. 7. cap. 36. Ipsum etiam Ciceronem in Lælio tribus locis in eodem nomine correximus. Quod si quis mendosos etiam putat Capitolinos fastos, ego adversus hunc, tanquam negantem principia, non disputabo. *Manutius*. Vide Pighii Annales, ad annum Urbis 623.

herorum accessisset? Nata esset ægritudo nova, sed ea modica: magna tamen facta esset accessio. Quid, si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si cæcitas, si exilium, si pro singulis malis ægritudines accederent? Summa ea fieret, quæ non sustineretur.

Qui modum igitur vitio quærit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucade præcipitaverit, sustinere se, cum velit. Ut enim id non potest: sic animus perturbatus & incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere omnino: quæque crescentia perniciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. Ægritudo autem, ceteræque perturbationes, amplificatæ certe pestiferæ sunt. Igitur etiam susceptæ continuo in magna pestis parte versantur. Etenim ipsæ se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. Quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. Quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive labuntur, sustinerique nullo modo possunt.

XIX. Quid, quod iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos extirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas? Quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant: cotem fortitudinis esse dicunt, multoque & in hostem & in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse: leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent; *Prælium rectum est hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria.* Hæc nullam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo. Nec vero de bellatoribus solum disputant: imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiæ. Oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiæ: quæ etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat: eamque, quam *lenitatem* (15) nos dicimus, vitioso *lentitudinis* nomine appellant.

Nec

(15) *Quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant*) Recte parens linguæ Latinæ dixit, vitiosum nomen esse *lentitudo*. Est vero non unum, sed duplex lentitudinis genus. Nam interdum de eo dicitur, qui præ stupore quodam irasci nesciat: estque hæc lentitudo *ἀναισθησία* quædam. De hac Cicero sentit, & in parte vitii poni ait. Interdum *lentitudo*, sive *natura lenta* eum affectum ac genus iræ designat, quem Græci *κότον*, quasi dormientem iram appellant. Ea est, quam Seneca ait, sævam manu, verbis parciorem: necnon altam, gravemque, & introrsus versam. Hæc ita odiosa est, adeoque grande malum, ut ejus comparatione simplex ira & quæ se statim promit, virtutis nomen invadere non erubescat. Inde illud est apud M. Tullium, de Legibus: *Bonorum virorum esse admodum irasci*. Et ait idem scribens ad Atticum, I. 14. *irritabiles animos esse optimorum sæpe hominum*. Casaubonus *in Suet. Tiber.* 57.

Nec vero folum hanc libidinem laudant, (eft enim ira, ut modo definivi, ulcifcendi libido) fed ipfum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad fummam utilitatem effe dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nifi quod libeat, præclare facere poffe. Noctu ambulabat in publico Themiftocles, quod fomnum capere non poffet: quærentibufque refpondebat, Miltiadis tropæis fe e fomno fufcitari. Cui non funt auditæ Demofthenis vigiliæ? qui dolere fe ajebat, fi quando opificum antelucana victus efset induftria. Philofophiæ denique ipfius principes nunquam in fuis ftudiis tantos progrefsus fine flagranti cupiditate facere potuifse. Ultimas terras luftrafse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus: ubi enim quid efset, quod difci pofset, veniendum judicaverunt. Num putamus hæc fieri fine fummo cupiditatis ardore potuifse?

XX. Ipfam ægritudinem, quam nos ut tetram & immanem belluam fugiendam efse diximus, non fine magna utilitate a natura dicunt conftitutam, ut homines caftigationibus, reprehenfionibus, ignominiis affici fe in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui & ignominiam & infamiam ferunt fine dolore. Morderi eft melius confcientia. Ex quo eft * illud e vita ductum ab Afranio. Nam cum diffolutus filius,

Heu me miferum!

tum feverus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Reliquas quoque partes ægritudinis utiles effe dicunt: mifericordiam ad opem (16) ferendam, & calamitates hominum indignorum fublevandas: ipfum illud æmulari, obtrectare, non effe inutile, cum aut fe non idem videat confecutum, quod alium, aut alium idem, quod fe: metum vero fi quis fuftuliffet, omnem vitæ diligentiam fublatam fore, quæ fumma effet in eis, qui leges, qui magiftratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Hæc tamen ita difputant, ut refecanda effe fateantur; evelli penitus dicant nec poffe, nec opus effe: ut in omnibus fere rebus mediocritatem effe optimam exiftiment. Quæ cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? AUD. Mihi vero dicere aliquid; itaque exfpecto, quid ad ifta.

XXI. MAR. Reperiam fortaffe: fed illud ante. Videfne, quanta fuerit apud

---

* Lamb. *illud fcite dictum ab Afranio*

(16) *Ad opem ferendam, & calamitates hominum indignorum fublevandas.*) Ariftoteles, *Rhetoric. II.* 10. Ἔστω δὴ ἔλεος &c. Id eft; *Sit igitur mifericordia, ægritudo quædam ob aliquod malum putatum, ejus generis, quod interitum affert, vel dolorem inurit, hominis indigni vifi, qui ita tractaretur.* Senfus eft: Dicamus igitur mifericordiam ægritudinem quandam effe, exortam ex eo, quod malum effe videatur, atque eorum generum malum, quæ aut ad interitum perducant, aut dolorem cruciatumque afferant: in eoque pofitum fit, qui illa fortuna *indignus* videatur. Stoici homines, illiufque familiæ principes, ita mifericordiam definierunt, ut a fententia Ariftotelis non difcreparent. Cicero in IV. Tufcul. dixit *hominum indignorum*, ut hic Ariftoteles, τῷ ἀναξίῳ. *Victorius.*

apud Academicos verecundia? Plane enim dicunt quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. Digladientur illi, per me licet: cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod verisimillimum videatur, anquirere. Quid est igitur, quod occurrat in hac quæstione, e quo possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? definitio perturbationis: qua recte Zenonem usum puto. Ita enim definit, ut *Perturbatio sit aversa a ratione, contra naturam, animi commotio*: vel brevius, ut *Perturbatio sit appetitus vehementior*: vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturæ constantia.

Quid ad has definitiones possim dicere? Atqui hæc pleraque sunt prudenter acuteque disserentium: illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum, cotesque virtutum*. An vero vir fortis, nisi stomachari cœperit, non potest fortis esse? Gladiatorium id quidem. Quanquam in eis ipsis videmus sæpe constantiam. Colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid postulant, ut magis placati quam irati esse videantur. Sed in illo genere sit sane Pacidianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

Occidam illum equidem & vincam, si id quæritis, inquit:
Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse (17),
Quam gladium in stomacho, sura (18), *ac pulmonibu' sisto,*
Odi hominem: iratus pugno: nec longiu' quidquam
Nobis, quam dextræ gaudium dum accomodet alter:
Usque adeo, studio atque odio illius, efferor ira.

XXII. At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Ajacem multa cum hilaritate, cum depugnaturus esset cum Hectore: cujus, ut arma sumpsit, ingressio lætitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse ad pugnam pœniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter & quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabiosève fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel jurare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie (19) M. Halienum Peliguum scuto protexit, gla-

(17) *Accipiam ipse*) Nihil video melius conjectura Scaligeri, rescribentis: *occipiam ipse*. Buherius.

(18) *Sura, ac pulmonibus sisto*). Criticis omnibus displicet *sura*, neque immerito. Arrideret mihi præter cæteras Davisii conjectatio reponentis *Furi*, si viderem ejus nominis aliquem fuisse, qui cum hoc Pacidiano committeretur. Quod enim Bentlejus objicit, non videri Pacidianum id honoris dare adversario voluisse, ut eum de nomine appellaret, id vero nihili est. Esto enim, sit hoc non verisimile; spectatores, quod observandum, Pacidianus alloquitur, non æmulum. Suspicandi ergo locus est, scripsisse Lucilium:

Quam gladium in stomacho Fulvi, ac pulmonibu' sisto.

Fulvium gladiatorem cum Pacidiano componit Horatius, II. *Sat.* VII. 96. *Idem*.

(19) *Cum in acie M. Halienum*) Ut priores illæ, quas tetigit noster, historiæ sunt

gladiumque hosti in pectus infixit. De L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. Video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? An fortitudo, nisi insanire cœperit, impetus suos non habet? Quid? Herculem, quem in cælum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeæo? An etiam Theseus Marathonii (20) tauri cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. Neque enim est ulla fortitudo, quæ rationis est expers.

XXIII. Contemnendæ res sunt humanæ: negligenda mors est: patibiles & dolores & labores putandi. Hæc cum constituta sint judicio atque sententia, tum est robusta illa & stabilis fortitudo: nisi forte quæ vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, *Nunquam* (21) *privatum esse sapientem*, iratus videtur fuisse Tib. Gracho, tum, cum consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rempublicam salvam esse vellet, se sequi jussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in republica fecerimus. Si quid fecimus, certe irati non fecimus.

An est quidquam similius insaniæ, quam ira? quam bene Ennius initium dixit insaniæ. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent sanitatis? Quid Achille Homerico fœdius? Quid Agamemnone in jurgio (22)? Nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, armata, parata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod & insani & ebrii multa faciunt sæpe vehementius. Semper Ajax fortis: fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus,
Summam rem perfecit manus, prælium restituit insaniens.

XXIV.

---

sunt notissimæ; ita hujusce facti nulla restat apud alios scriptores memoria. Sed M. Halienum reponendum esse recte monuit Ursinus, auctoritate veterum denariorum fretus. *Davisius*.

(20) *Marathonii tauri*) Theseus *taurum, qui fuit Marathone, quem Hercules a Creta ad Eurystheum adduxerat, occidit*, ut ait Hyginus Fab. 38. Hinc Ovidius Metam. VII. 435.

... Te, maxime Theseu,
Mirata est Marathon Cretæi sanguine tauri.

Paulo aliter Diodorus Siculus Bibl. lib. IV. & Plutarchus in Thes. *Idem*.

(21) *Nunquam* privatum *esse sapientem*) Ita loquitur, quod pro Stoicorum sententia solus sapiens est magistratus. Adiri possint Horatius Serm. lib. 1. 3. 124. Lucianus in Hermot. Victorius Var. Lect. XI. 24. & Lipsius Manud. lib. 3. Diss. 17. *Idem*.

(22) *In jurgio*) Iliad. lib. 1. Sed de Ajace, ex aliqua Latina tragœdia adductus locus id innuit: sic introductum Ajacem fuisse, ut insaniens cum hostibus manum conferens, illos in fugam verteret. Quod & Philostratus in Ajace significare videtur, a Græcis tragicis factum esse. *Camerar.*

XXIV. Dicamus igitur utilem insaniam? Tracta definitionem fortitudinis: intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur Affectio animi, legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel Conservatio stabilis judicii in eis rebus, quæ formidolosæ videntur, subeundis & repellendis, vel Scientia rerum formidolosarum contrariarumque perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile judicium: vel brevius, ut Chrysippus. Nam superiores definitiones erant Sphæri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere similes: sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum, vel affectio animi in patiendo ac perferendo, summæ legi parens, sine timore. Quamvis (23) licet insectemur istos, ut Carneades solebat, metuo ne soli philosophi sint. Quæ enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? Qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quærat aliquid, neque eos existimet sine rabie quidquam fortiter facere posse?

Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? Remove perturbationes, maximeque iracundiam: jam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita disserunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne cœnum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non semper iratus est. Lacesse; jam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? Est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? An quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? Bene igitur nostri, cum omnia essent in morbis vitia, quod nullum erat iracundia fœdius, iracundos solos *morbosos* nominaverunt.

XXV. Oratorem vero irasci minime decet: simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmus, cum quid in causis acrius & vehementius dicimus? quid? cum jam rebus transactis & præteritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Ecquis hoc animadvertit? Vincite....

num aut egisse unquam iratum Æsopum, aut scripsisse existimamus iratum Accium? Aguntur ista præclare, & ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione: sed aguntur leniter, & mente tran-

(23) *Quamvis licet insectemur istos*) Bene quidem, quod lectionem hanc *quamvis licet*, in textum recepisti. Sed dum utramque particulam ejusdem potestatis esse credis, erras cum aliis quibusdam viris doctissimis. *Quamvis* enim hic valet *quantumvis* non *quanquam*. Itaque nullus hic est quem somniant pleonasmus. Cæterum hunc leviculum errorem abunde mox compensas loco illo feliciter restituto, *Cum omnia sint in moribus vitia, iracundos solos* morosos *nominaverunt*; quæ egregia est emendatio, & plausu omnium excipienda. *Bentlejus*.

tranquilla. Libidinem vero laudare, cujus eſt libidinis? Themiſtoclem mihi & Demoſthenem profertis : additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos ſtudia, libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, ut ea ſunt, quæ profertis, ſedata tamen & tranquilla eſſe debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maxime deteſtabilem, quorum eſt tandem philoſophorum? At commode dixit Afranius.

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adoleſcente perdito ac diſſoluto : nos autem de conſtanti viro ac ſapienti quærimus. Et quidem ipſam illam iram centurio habet, aut ſignifer, vel cæteri, de quibus dici non neceſſe eſt, ne rhetorum aperiamus myſteria. Utile eſt enim uti motu animi, qui uti ratione non poteſt : nos autem, ut teſtificor ſæpe, de ſapiente quærimus.

XXVI. At etiam æmulari utile eſt, obtrectare, miſereri. Cur miſereare potius quam feras opem, ſi id facere poſſis? an ſine miſericordia liberales eſſe non poſſumus? Non enim ſuſcipere ipſi ægritudines propter alios debemus : ſed alios, ſi poſſumus, levare ægritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitioſa æmulatione, quæ rivalitati ſimilis eſt, æmulari, quid habet utilitatis, cum ſit æmulantis, angi alieno bono, quod ipſe non habeat : obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat? Quis id approbare poſſit, ægritudinem ſuſcipere pro experientia, ſi quid habere velis? nam ſolum habere velle, ſumma dementia eſt.

Mediocritates autem malorum quis laudare recte poſſit? Quis enim poteſt, in quo libido cupiditaſve ſit, non libidinoſus & cupidus eſſe? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? Libidinoſum igitur, & cupidum, & iracundum, & anxium, & timidum cenſemus eſse ſapientem? de cujus excellentia multa quidem dici quamvis fuſe lateque poſſint, ſed breviſſime illo modo, Sapientiam eſſe rerum divinarum & humanarum ſcientiam, cognitionemque quæ cujuſque rei cauſa ſit. Ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tanquam in mare, quod eſt ventis ſubjectum, perturbationem cadere tibi dixiſti videri? Quid eſt, quod tantam gravitatem conſtantiamque perturbet? An improviſum aliquid, aut repentinum? Quid poteſt accidere tale ei, cui nihil ſubitum eſt quod homini evenire poſſit? Nam quod ajunt nimia reſecari oportere, naturalia relinqui : quid tandem poteſt eſse naturale, quod idem nimium eſse poſſit? Sunt enim omnia iſta ex errorum orta radicibus : quæ evellenda & extrahenda penitus, non circumcidenda nec amputanda ſunt.

XXVII. Sed quoniam ſuſpicor te non tam de ſapiente, quam de te ipſo quærere, (illum enim putas omni perturbatione eſse liberum, te vis) videamus, quanta ſint, quæ a philoſophia remedia morbis animorum adhibeantur. Eſt enim quædam medicina certe : nec tam fuit hominum generi infenſa atque inimica natura, ut corporibus tot res ſalutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam eſt merita melius, quod corporum adjumenta adhibentur extrinſecus, animorum ſalus incluſa in his ipſis eſt. Sed quo major eſt in eis præſtantia & divinior, eo majore indigent dili-

gentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit; neglecta, multis implicatur erroribus.

Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio est. Simulas enim quærere te de sapiente: quæris autem fortasse de te. Earum igitur perturbationum, quas exposui, variæ sunt curationes. Nam neque omnis ægritudo una ratione sedatur. Alia est enim lugenti, alia miseranti, alia invidenti adhibenda medicina. Est etiam in omnibus quatuor perturbationibus illa distinctio, utrum ad universam perturbationem, quæ est adspernatio rationis, aut appetitus vehementior, au ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio: & utrum illudne non videatur ægre ferendum, ex quo suscepta sit ægritudo, an omnium rerum tollenda omnino ægritudo: ut si quis ægre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse: an hominem ægre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit ægritudini concedendum: ægritudine autem sublata propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum (24) tollitur.

XXVIII. Sed omnis ejusmodi perturbatio animi placatione abluatur illa quidem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo lætitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut ægritudo. Verumtamen hæc est certa & propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam ægritudinem leniri videmus, cum objicimus mœrentibus imbecillitatem animi effœminati, cumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. Quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen æquo animo arbitrantur. Putat aliquis esse voluptatem bonum: alius autem pecuniam: tamen & ille ab intemperantia, & hic ab avaritia avocari potest. Illa autem altera ratio & oratio, quæ simul & opinionem falsam tollit, & ægritudinem detrahit, est ea (25) quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda.

Quædam autem sunt ægritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur, sed alia quædam sit ad eum admovenda curatio, & talis quidem, quæ possit esse omnium, etiam de cæteris rebus discrepantium, philosophorum. Inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione aversas, esse

(24) *Paupertatis* malum *tollitur*) Non placet illud *paupertatis malum*: quippe alienum est ab hac disputatione, concedere paupertatem esse malum: deinde si *ægritudo omnino sublata* sit, non *quodammodo*, sed prorsus omnino paupertatis malum tollitur. Quamobrem non auro contra cara est Palatini codicis lectio, quam Gebhardus memorat, *etiam paupertatis* nomen *tollitur*. Rectissime: nam qui nihil desiderat, nihil sibi deesse queritur, aut ægre fert, cur pauper est vocandus? Seneca Epist. 11. *Honesta, inquit Epicurus, res est læta paupertas. Illa vero non est paupertas, si læta est: cui enim cum paupertate bene convenit, dives est.* Idem.

(25) *Est ea quidem utilior*) Optime Bentlejus, *subtilior*, ex conjectura. *Davisius.*

esse vitiosas: ut, etiam si nec mala sint illa, quæ metum ægritudinemve; nec bona, quæ cupiditatem, lætitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. Constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem (26), illum esse, quem magnanimum & fortem virum dicimus. Talis autem nec mœrens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. Eorum enim hæc sunt, qui eventus humanos superiores quam suos animos esse ducunt.

XXIX. Quare omnium philosophorum, ut ante dixi, una ratio est medendi; ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum: sed de ipsa sit perturbatione dicendum. Itaque primum in ipsa cupiditate, cum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quærendum, bonum illud necne sit, quod libidinem moveat; sed libido ipsa tollenda est: ut sive quod honestum est, id sit summum bonum, sive voluptas, sive horum utrumque conjunctum, sive illa tria genera bonorum; tamen, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibita oratio. Continet autem omnem sedationem animi humana in conspectu posita natura: quæ quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio lexque vitæ. Itaque non sine causa, cum Orestem fabulam doceret Euripides, primos tres versus revocasse dicitur Socrates:

Neque tam (27) terribilis ulla fando oratio est,
Nec fors, nec ira cælitum invectum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quæ acciderunt, ferri & posse & oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. Etsi ægritudinis sedatio & hesterna disputatione explicata est, & in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) mœrore & dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturæque vim attulimus, ut magnitudini medicinæ doloris magnitudo concederet.

XXX. Sed ægritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus. De quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut ægritudo præsentis; sic ille futuri mali. Itaque nonnulli ægritudinis partem quandam metum esse dicebant. Alii autem metum præmolestiam appellabant, quod est quasi dux consequentis molestiæ. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. Nam videndum esse in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effœminatum, fractum, abjectumque faciamus. Sed quanquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est, tamen multum prodest, ea, quæ metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis

(26) *Prementem*) Lege, *spernentem*. Bentlejus. *Premere* hic supprimendi significatu accipi posse videtur. *Vvopkens.*

(27) *Neque tam terribilis*). Vide Muretum, *Var. Lect. VIII.* 16. Pacuvii, non Ciceronis esse hos versus docet. A. Schottus, *Observ. V.* 6.

de rebus, quæ maxime metuuntur, de morte & de dolore, primo & proximo die disputatum est. Quæ si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione hactenus.

XXXI. Videamus nunc de bonorum, id est, de lætitia & de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quæ pertinet ad animi perturbationem, una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes judicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque ut in malis opinatis, tolerabiliora; sic in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quæ magna & lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum & bonorum: ut, si jam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quæ perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malevolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus corrigendus.

Atque erat facile, sequentem eam rationem, quæ maxime probatur de bonis & malis, negare unquam lætitia affici posse insipientem, quod nihil unquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cætera: tamen in eis ipsis potiundis exsultans gestiensque lætitia turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio est effusio animi in lætitia, quo, in dolore, contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua lætitia in fruendo: & ut nimis afflicti molestia, sic animi elati lætitia jure judicantur leves. Et cum invidere ægritudinis sit: malis autem alienis voluptatem capere lætitiæ: utrumque immanitate & feritate quadam proponenda castigari solet. Atque ut * diffidere decet, timere non decet: sic gaudere decet, lætari non decet: quoniam docendi causa a gaudio lætitiam distinguimus.

Illud jam supra diximus, fieri contractionem animi recte nunquam posse, elationem posse: aliter enim Nævianus ille gaudet Hector,

Lætus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro:

aliter ille apud Trabeam,

Lena delinita argento nutum observabit meum:
Quid velim, quid studeam; adveniens digito impellam januam:
Fores patebunt. De improviso Chrysis ubi me adspexerit,
Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,
Mihi se dedet.

Quam hæc pulchra putet, ipse jam dicet,

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

XXXII. Hæc lætitia quam turpis sit, satis est diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui efferunt se lætitia tum, cum fruuntur venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt.

---

* Vict. Man. Grut. confidere

scunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio possit appellari) tantæ levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Cæcilius,

..... deum qui non summum putet,
Aut stultum, aut rerum esse imperitum existimet:
Cui in manu sit, quem esse dementem velit,
Quem sapere, quem sanari, quem in morbum injici,
Quem contra amari, quem arcessiri, quem expeti.

O præclaram emendatricem vitæ, poeticam! quæ amorem, flagitii & levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comœdia loquor: quæ, si hæc flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid ait ex tragœdia princeps ille Argonautarum?

Tu me amoris magis, quam honoris, servavisti gratia.

Quid ergo? hic amor Medeæ quanta miseriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poetam patri dicere audet, se conjugem habuisse.

Illum, amor quem dederat, qui plus pollet potiorque est patre.

XXXIII. Sed poetas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc flagitio versari ipsum videmus Jovem. Ad magistros virtutis, philosophos, veniamus: qui amorem negant stupri esse, & in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis est enim iste amor amicitiæ? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? Mihi quidem hæc in Græcorum gymnasiis nata consuetudo videtur: in quibus isti liberi & concessi sunt amores. Bene ergo Ennius:

Flagitii principium est nudare inter cives corpora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen & anxii sunt: eoque magis, quod seipsi continent & coercent.

Atque ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poetæ velint: aut non intelligit, quid apud Euripidem & loquatur & cupiat Lajus? quid denique homines doctissimi & summi poetæ de se ipsi & carminibus edant, & cantibus? Fortis vir in sua republica cognitus, quæ de juvenum amore scribit Alcæus? Nam Anacreontis quidem tota poesis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis.

XXXIV. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi (28) sumus exorti, & auctore quidem nostro Platone, quem non inju-

(28) *Philosophi sumus exorti*) Proclamet orator linteatus, *Ad sacros honores, ad infulas, grassamur specie simulata virtutis:* scripserit Horatius, *Virtutem incolumem odimus*. Nemini venit in mentem, aut oratorem profiteri, cum se esse, qui appetat infulas: aut voluisse Horatium se existimari ea, quam culpat, scabie inquinatum. Nemo propterea insimulabit vel hunc invidentiæ, vel illum ambitionis. Est nimirum hæc ratio idonea leniendæ reprehensionum acerbitati, si reprehensor unum se faciat eorum

Injuria Dicæarchus accusat, qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici vero & sapientem amaturum esse dicunt & amorem ipsum, conatum amicitiæ faciendæ ex pulchritudinis specie definiunt. Qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane. Vacat enim omni libidine. Hæc autem de libidine oratio est. Sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit, aut non multum, ab insania, qualis in Leucadia (29) est:

Si quidem sit quisquam deus, cui ego sim curæ.

At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria.

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probe & ille,

Sanusne es, qui temere lamentare?

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tragœdias efficit?

Te Apollo sancte, fer opem, teque omnipotens Neptune invoco,
Vosque adeo venti.

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam:

Nam quid ego te appellem Venus?

Eam præ libidine negat curare quidquam. Quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia & faciat, & dicat.

XXXV. Sic igitur affecto hæc adhibenda curatio est, ut ei illud, quod cupiat, ostendat (30) quam leve, quam contemnendum, quam nihil sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. Abducendus est etiam nonnunquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia. Loci denique mutatione, tanquam ægroti non convalescentes, sæpe curandus est. Etiam novo quodam amore veterem amorem tanquam clavo clavum ejiciendum putant. Maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, & corruptelas, & adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo: sed ut hæc omittas, perturbatio ipsa mentis in amore fœda per se est. Nam ut illa præteream, quæ sunt furoris, hæc ipsa per sese quam habent levitatem, quæ videntur esse mediocria?

Suspi-

---

rum quos reprehendit. Elucet passim ea civilitas in orationibus Demosthenis, præsertim illis, quæ sunt ad populum de publicis rebus habitæ, & objurgationes continens. Pars hæc est Socraticæ dissimulationis, cujus neque artem neque usum ignoravit Cicero. Hinc est quod graviorem notam inusturus philosophis, in eorum se turbam conjicit; velut qui vinea ipse sua cæderet; ut ait in causa non dissimili Horatius, II. Epist. I. 220. Quem satyrici dissimulatoris locum qui legerit, facile, credo, intelliget, quo sensu dixerit Cicero: *Philosophi sumus exorti*. Anonymus.

(29) *In Leucadia*) Turpilii fabula, de qua Casaubonus in Athenæi 3. 15.

(30) *Ostendat*) Davisius corrigit, *ostendatur*: Buherius, *ostendas*. Vulgatum tuetur VVopkensius.

injuriæ,
Suspiciones, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rursum. Incerta hæc si postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Hæc inconstantia mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? Est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi judicio susceptam, nisi voluntariam. Etenim si naturalis amor esset: & amarent * omnes, & semper amarent, & idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

XXXVI. Ira vero? quæ, quamdiu perturbat animum, dubitationem insaniæ non habet: cujus impulsu exsistit etiam inter fratres tale jurgium:

Quis homo te exsuperavit usquam gentium impudentia?
Quis autem malitia te?

Nosti quæ sequuntur. Alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimæ contumeliæ: ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam:

Major mihi moles, majus miscendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles? audi Thyestem ipsum:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos.

Eorum viscera apponit: quid est enim, quo non progrediatur ira? eodem, quo furor. Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente: horum enim potestas in totum animum esse debet. His aut subtrahendi sunt ei, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant, (quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursum in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ: qui cum villico factus esset iratior, *Quo te modo*, inquit, *accepissem, nisi iratus essem?*

XXXVII. Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? potest utilis esse insania? Aut naturalem? an quidquam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? Quo modo autem, si naturalis esset ira; aut alius alio magis iracundus esset: aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido: aut quemquam pœniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus; qui cum interemisset Clitum, fami-

---

* Man. Lamb. *omnes, & amarentur, & semper*

miliarem suum, vix a se manus abstinuit. Tanta vis fuit pœnitendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? Quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis est avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quod magni æstimetur ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur? Unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione.

Et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quædam est, & opinio gravis, non temere assentiens: metus (31) quoque est diffidentia exspectati & impendentis mali. Et, si spes est exspectatio boni: mali exspectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquæ perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia, scientiæ; sic perturbatio, erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid; ii sunt ejusmodi constituti quasi mala valetudine animi; sanabiles tamen: ut de Socrate dicitur. Cum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a cæteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, cum illa * sibi signa (32), sed ratione, a se dejecta diceret.

Ergo, ut optima (33) quisque valetudine affectus potest videri, ut natura, ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, ægrius depellitur quam perturbatio: citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

XXXVIII. Sed cognita jam causa perturbationum, quæ omnes oriuntur ex judiciis opinionum & voluntatibus, sit jam hujus disputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum & malorum finibus, nihil a philosophia posse aut majus aut utilius optari, quam hæc, quæ a nobis hoc quatriduo disputata sunt. Morte enim contempta, & dolore ad patiendum levato, adjunximus sedationem ægritudinis: qua nullum homini malum majus est. Etsi enim omnis animi

(31) *Metus quoque est* diffidentia *exspectati & impendentis mali*) Quid hoc est monstri? Lege, *diffidentia quoque est metus expectati & impendentis mali*. Davisius. Interpunge, si velis: *metus quoque est diffidentia. expectati & impendentis mali*. Anonymus.

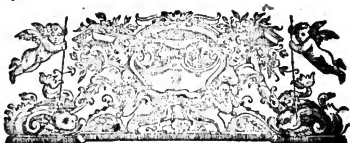
* Man. *sibi* (*vitia*) *inesse*

(32) *Illa sibi* signa, *sed ratione a se dejecta diceret*) Quid *signa* hic faciat, non video; & probo conjecturam cujusdam, quam Gebhardus memorat, *illa sibi ingenita*: nisi forte mavis *insita*, vel *innata*. Certe aliquid hujusmodi sit necesse est. *Bentlejus*. Veteres editiones, *signa inesse*. Unde conjicio, *si qua inessent, ratione &c.* Buherius.

(33) *Ut optima* quisque *valetudine affectus potest videri*, ut *natura*, *ad aliquem morbum proclivior*) Sic omnino Vict. Man. & Grut. nisi quod Victorius est auctior verbo *alius* post *videri*. Lambinus autem: *potest videri alius alio natura* &c. Et a Lambino quidem huic loco salubritas quædam data est: verum a Bentlejo, ni fallor, salus ipsa. Sic enim legit: *Ut optima quis valetudine affectus potest videri; at natura ad aliquem morbum proclivior*. Olivetus.

mi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia, tamen ita cæteros, cum sint in aliqua perturbatione aut metus, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modo & perturbatos dicere solemus: at eos, qui se ægritudini dediderunt, miseros, afflictos, ærumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de ægritudine & de cæteris perturbationibus disputaremus. In ea est enim fons miseriarum & caput. Sed & ægritudinis & reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse & voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus ergo nos huic excolendos, patiamurque nos sanari. His enim malis insidentibus non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus quidquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut cum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si & boni & beati volumus esse, omnia adjumenta & auxilia petamus bene beateque vivendi.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM LIBER QUINTUS.

Virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.

ARGUMENTUM.

HIC *liber in difficili, sed gravi, & dignissima philosopho, quæstione versatur*, Sitne virtus ad beate vivendum se ipsa contenta. *Cicero primo ex iis, quæ superioribus diebus disputarat, conficit id, quod quæritur. Deinde vero ita de hac quæstione disputat, tanquam superioribus diebus nihil esset disputando confectum. Nam primo ostendit breviter, si sapiens omnibus perturbationibus liber sit, non posse non beatum sapientem esse, quod qui in iis sint, miseri sint necessario: Quare, cum virtus a perturbationibus sola liberet, virtutem necessario solam beatum hominem efficere:* cap. 5. 6. *In quo reprehendit veterem Academicorum & Peripateticorum inconstantiam, qui cum tria genera bonorum faciant, solam tamen virtutem dicunt sufficere, etsi non ad beatissimam, tamen ad beatam vitam:* cap. 7. 13. *Deinde multis tum argumentis, tum exemplis hominum & vitiosorum, & virtutis laude illustrium, demonstrat, virtutem efficere hominem non solum beatum; quod est Stoicis cum Academiæ veteris philosophis & Peripateticis commune: sed etiam vel in cruciatu & tormentis beatissimum; quod contra dicunt Platonici & Peripatetici, qui virtute quidem beatam vitam esse contendunt, sed accessione bonorum corporis & fortuna fieri beatissimam:* cap. 14. 28. *Subjicitur tandem longa disputatio, qua initio a Platonicis & Peripateticis facto, ostenditur, quomodo cuique, in primisque Epicureæ, de fine bonorum, sententiæ consentaneum putet, sapientes semper beatissimos dicere.* ERNESTUS.

I. QUIN-

I. UINTUS hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum Disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi & ex eo libro, (1) quem ad me accuratissime scripsisti, & ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia & tam multa tormenta fortunæ: tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. Nihil est enim omnium, quæ in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. Nam cum ea causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiæ studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitæ statu exquirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis inventa & perfecta virtus est, & si præsidii ad beate vivendum in virtute satis est: quis est, qui non præclare & ab illis positam & a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? Sin autem virtus subjecta sub varios incertosque casus famula fortunæ est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur, vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur.

Equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic (2) incipio sententiæ diffidere: interdum & humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset, iisque & morbos insanabiles & dolores intolerabiles adjunxisset, animos quoque dederit & corporum doloribus congruentes, & separatim suis angoribus & molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum & ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute, de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, quam dubitationem avunculus (3) tuus, Brute, sustulit; omnia, quæ cadere in hominem possunt, subter se habet: eaque despiciens casus contemnit humanos: culpaque omni carens, præter se ipsam, nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum mœrore præsentia, rerum naturam, quam errorem nostrum, damnare malumus.

(1) *Ex eo libro*) Intelligitur Bruti liber *de Virtute*, quem ad Ciceronem scripsit, ut ait noster lib. 1. de Fin. cap. 3. Ex eo nonnulla profert Seneca Cons. ad Helviam cap. 9. Vide Petr. Alcyonium de Exsil. lib. 1. *Davis.*

(2) *Huic incipio sententiæ diffidere: interdum & humani generis*) Interpunctione mutata malim, *huic incipio sententiæ diffidere interdum, & humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere*; quemadmodum, probante Joan. Mich. Bruto, locum distinxit Mſ. Gryphianus. Sic enim Reg. & Pithœan. *Idem.*

(3) *Avunculus tuus*) Intelligit Cicero Catonem Uticensem, summæ constantiæ virum: is enim Serviliæ, Bruti matris, frater erat uterinus. Vide Plutarchum in Caton. & in Bruto. *Idem.*

II. Sed & hujus culpæ & cæterorum vitiorum peccatorumque nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. Cujus in sinum cum a primis temporibus ætatis nostra voluntas studiumque nos contulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi? magna jactati tempestate confugimus. O vitæ philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! Quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde conjugiis, tum literarum & vocum communione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum & disciplinæ fuisti. Ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies, bene & ex præceptis tuis actus, * peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quæ & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis sustulisti.

At philosophia quidem tantum abest, ut, proinde ac de hominum est vita merita, laudetur; ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitæ parentem, & hoc parricidio se inquinare audet? & tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error & hæc indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retrorespicere non possunt: nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. Quam rem antiquissimam cum videamus, nomen tamen confitemur esse recens.

III. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quæ divinarum humanarumque rerum, tum initiorum, * causarumque cujusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque & illos septem, qui a Græcis σοφοὶ, *sapientes* a nostris, & habebantur, & nominabantur; & multis ante seculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam heroicis ætatibus Ulyssem & Nestorem accepimus & fuisse, & habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere cælum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus (4) cum uxore, genero, filia traderetur, nisi cælestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulæ traduxisset. A quibus (5) ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes & habebantur, & nominabantur: idque eorum nomen usque ad Pythagoræ manavit ætatem: quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir do-

* Vict. Lamb. *pene toti*
* Man. Lamb. *causarumque, tum*
(4) *Stellatus Cepheus*) Inter astra positus, καταστερισθεὶς, Cepheus: uxor ejus Cassiopeja, filia Andromeda, generque Perseus in sidera fuerunt relati. Vide Cic. N. D. 2. 43. *Idem*.
(5) *A quibus ducti deinceps*) Forte, *docti*. Pearcius.

doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, docte & copiose disseruisse quædam. Cujus ingenium & eloquentiam cum admiratus esset Leon, quæsivisse ex eo, qua maxime arte confideret. At illum artem quidem se scire nullam, sed esse *philosophum*. Admiratum Leontem novitatem nominis, quæsisse, quinam essent philosophi, & quid inter eos & reliquos interesset. Pythagoram autem respondisse, similem sibi videri vitam hominum, & mercatum eum, „ qui „ haberetur maximo ludorum apparatu totius Græciæ celebritate. Nam ut „ illic alii corporibus exercitatis gloriam & nobilitatem coronæ peterent: „ alii emendi aut vendendi quæstu & lucro ducerentur: esset autem quod„ dam genus eorum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum, „ nec lucrum quærerent, sed visendi causa venirent, studioseque perspice„ rent quid ageretur & quo modo: item nos quasi in mercatus quan„ dam celebritatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita & „ natura profectos; alios gloriæ servire, alios pecuniæ: raros esse quos„ dam, qui, cæteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose „ intuerentur: hoc se appellare sapientiæ studiosos, id est enim, philoso„ phos: & ut illic liberalissimum esset, spectare, nihil sibi acquirentem, „ sic in vita longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitionem„ que præstare.

IV. Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui cum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Græciam, quæ Magna dicta est, & privatim & publice, præstantissimis & institutis & artibus. Cujus de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, & unde omnia orirentur, quove reciderent: studioseque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, & cuncta cælestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e cælo, & in urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit, & coegit de vita & moribus, rebusque bonis & malis quærere. Cujus multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, & ingenii magnitudo, Platonis memoria & literis consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum arbitramur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, & in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quæreremus. Quem morem cum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus & alias sæpe, & nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatriduі quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris, misimus: quinto autem die, cum eodem in loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

V. AUD. Non mihi videtur ad beate vivendum satis posse virtutem. MAR. At hercule Bruto meo videtur: cujus ego judicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. AUD. Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit: de quo

a te

a te disputari volo. MAR. Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? AUD. Prorsus nego. MAR. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est præsidii in virtute? AUD. Certe satis. MAR. Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? AUD. Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, & ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. Dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Hæc etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita non adspirat beata.

MAR. Quid igitur? solane beata vita, quæso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquæque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? AUD. Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tanquam levia quædam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate; ut ad eas cursim perrectura, nec eas beata vita a se desertas passura videatur. Cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur.

Quamobrem hoc nunc quæramus. Virtutes autem noli vereri ne expostulent & querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos: multaque de M. Atilio (6), Q. Cæpione (7), M. Aquilio (8) recordatur: beatamque vitam, si imaginibus potius uti quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum retinet ipsa prudentia, negatque ei cum dolore & cruciatu quidquam esse commune.

VI. MAR. Facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum est præscribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quæro, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? AUD. Actum vero, & aliquantum quidem. MAR. Atqui, si ita est, profligata jam hæc & pæne

(6) *M. Atilio*) Regulum dicit, cujus mors cruciabilis est decantatissima. Inter alios plures vide Valerium Maximum lib. IX. cap. 2. 1. ext. Gellium N. A. VI. 4. & Augustinum C. D. I. 15. *Davisius*.

(7) *Q. Cæpione*) Is aurum Tolosanum abstulit, *quod sacrilegium causa excidii Cæpioni, exercituique ejus postea fuit*, ut tradit Justinus XXXII. 3. Vide sis & Gellium 3. 9. Si Valerio Maximo fides lib. VI. cap. 9. 13. *in publicis vinculis spiritum deposuit* &c. Diverso tamen modo rem narrat lib. IV. cap. 7. 3. ut forsan alius ab eo, qui Ciceroni memoratur, fuerit is, cujus priore loco meminit Valerius. Eum Smyrnæ exulasse, testis est noster Orat. pro Corn. Balbo cap. 11. *Idem*.

(8) *M. Aquilio*) Hunc a Mithridate conjectum in vincula tradunt Athenæus lib. V. Epitome Liviana 78. & Valerius Maximus lib. IX. cap. 13. 1. Alia tamen & diversa prorsus ratione rem, si modo locus integer est, nec quicquam deficit, narrat Diodorus Siculus in Excerpt. Peiresc. *Idem*.

pæne ad exitum adducta quæstio est. AUD. Quo tandem modo? MAR. Quia motus turbulenti, jactationesque animorum incitatæ & impetu inconsiderato elatæ, rationem omnem repellentes, vitæ beatæ nullam partem relinquunt. Quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum sæpe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid, si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam; infamiam timet: si debilitatem, cæcitatem: si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis sæpe contingit, servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque præsentia? Adde eodem exilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus ægritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? Quid vero illum, quem libidinibus inflammatum & furentem videbimus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? Quid elatus ille levitate, inanique lætitia exsultans & temere gestiens, nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ futiles lætitiæ exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus & placatus status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua moveri queat. Quod si est, qui vim fortunæ, qui omnia humana, quæ cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat: idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate, quid est, cur is non beatus sit: & si hæc virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipse per se non efficiat beatos?

VII. AUD. Atqui (9) alterum dici non potest, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti lætitia efferantur, beati sint: itaque id tibi concedo. Alterum autem jam integrum non est: superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. MAR. Nimirum igitur confecta res est. Videtur enim ad exitum venisse quæstio. AUD. Propemodum id quidem. MAR. Verumtamen mathematicorum iste mos est, non philosophorum. Nam geometræ cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt pro concesso & probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcumque tem habent

(9) *Atqui alterum dici non potest*, quin *hi* &c.) Vix satis Latine hæc dici mihi videntur. Recte sonat, *dici non potest, quin*: non vero recte (ut opinor) *alterum dici non potest, quin*. Aut igitur illud *alterum*, aut hoc *quin* tollendum esse censeo. Lambinus conjecit legendum, *alterum non dici non potest*, vel *alterum dici non potest* &c. Quid vero hæ conjecturæ ad locum restituendum valeant, omnino non video. Equidem sic mihi fere persuasi, Ciceronem scripsisse, *Atqui alterum dici non potest*, quod *hi*, *qui nihil metuant* . . . . *nihil concupiscant* . . *beati sint*. Pearcius.

bent in manibus, in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quæsitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? Cui satis esset respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset: hoc probato consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: &, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic, ut, si beata vita virtute contenta sit; nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic. Nam & de honesto & de summo bono separatim libri sunt: & cum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. Propriis enim, & suis argumentis, & admonitionibus tractanda quæque res est, tanta præsertim.

Cave enim putes, ullam in philosophia vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiæ promissum uberius aut majus. Nam quid profitetur, o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus: ut omnia præsidia haberet in se bene beateque vivendi: ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni æstimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertur omnibus præmiis donisque fortunæ, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium (10) proposuit, qui invenisset novam voluptatem. Qua ipsa non fuit contentus: neque enim unquam finem inveniet libido. Nos vellem præmio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.

VIII. AUD. Vellem id quidem: sed habeo paululum, quod requiram. Ego enim assentior, eorum, quæ posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur beatam vitam virtute confici: sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse nisi virtutem bonum. Sed Brutus tuus, auctore * Aristo (11) & Antiocho,

---

(10) *Præmium proposuit, qui invenisset novam voluptatem: qua ipse inventa non fuit contentus: neque enim unquam finem inveniet libido*) Multa hic errata sunt. Principio, illud *inventa* neque apud Victorium habetur, nec Gebhardum, utpote quod repudiant omnes manuscripti. Deinde ex mendosis editionibus retinuit Gebhardus *ipse* & *inveniet*: at Victorius cum suo codice *ipsa* habent, & *inveniret*. Rectissime. Lege totum locum parva unius voculæ mutatione: *Præmium proposuit, qui invenisset novam voluptatem: qua* ipsa *non* fuisset *contentus: neque enim finem* inveniret *libido*. Noli dubitare, quin Ciceronis hæc manus sit: nam in vulgata lectione id stulte affirmatur, *novam voluptatem fuisse inventam*. Unde vero, aut qui potuit? quis id prodidit, quis auctor est? *Bentlejus*.

* Vict. Man. Grut. *Aristone*

(11) *Aristo*) Vulgati plerique, *Aristone*: sed quo Aristone? Non Chio, neque Ceo; quos audire Brutus non potuit, rebus humanis jam exemptos. An Aristone illo, cujus mentio est Acad. II. 4. Sed etsi erat philosophiæ non ignarus, non eum tamen Brutus, sed Aristum, Antiochi fratrem, Athenis audiit. Quod testatur Cicero, *Acad. I.* 3. & *de Finib.* V. 3. Hic ergo reponendum est *Aristo* pro *Aristone*; in quo hæsitasse miror Davisium. Eoque miror magis, quod ipse hoc nomen in veteri codice legerat. Dubitationem omnem eximit quod addit Cicero, Athenis se diversatum apud fratrem Antiochi; & Aristum hospitem suum vocat, *Brut.* 97. Hæc Lambinus jam, Fulviusque Ursinus viderant; at non explicaverant satis. *Bubor.*

cho, non fentit hoc : putat enim, etiam fi fit bonum aliquod præter virtutem. MAR. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? AUD. Tu vero, ut videtur : nam præfinire non eſt meum.

MAR. Quid cuique igitur conſentaneum fit, alio loco. Nam iſta mihi & cum Antiocho ſæpe, & cum Ariſto nuper, cum Athenis imperator apud eum diverſarer, diſſenſio fuit. Mihi enim non videbatur quiſquam eſſe beatus poſſe, cum in malis eſſet : in malis autem ſapientem eſſe poſſe, ſi eſſent ulla corporis aut fortunæ mala. Dicebantur hæc, quæ ſcripſit etiam Antiochus locis pluribus : virtutem ipſam per ſe beatam vitam efficere poſſe, neque tamen beatiſſimam : deinde ex majore parte pleraſque res nominari, etiam ſi qua pars abeſſet, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam : quæ genere, non numero cernerentur : item beatam vitam, etiam ſi ex aliqua parte * clauderet (12), tamen ex multo majore parte obtinere nomen ſuum.

Hæc nunc enucleare non ita neceſſe eſt : quanquam non conſtantiſſime dici mihi videntur. Nam & qui beatus eſt, non intelligo, quid requirat, ut ſit beatior : ſi eſt enim quod deſit, ne beatus quidem eſt : &, quod ex majore parte unamquamque rem appellari ſpectarique dicunt, eſt ubi id iſto modo valeat. Cum vero tria genera malorum eſse dicant : qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adverſa ſint in fortuna, omnibus oppreſsum corpus & confectum doloribus, huic paululumne ad beatam vitam deeſse dicemus, non modo ad beatiſſimam? Hoc illud eſt, quod Theophraſtus ſuſtinere non potuit. Nam cum ſtatuiſset, verbera, tormenta, cruciatus, patriæ everſiones, exilia, orbitates magnam vim habere ad male miſereque vivendum, non eſt auſus elate & ample loqui, cum humiliter demiſseque ſentiret.

IX. Quam bene, non quæritur : conſtanter quidem certe. Itaque mihi placere non ſolet, conſequentia reprehendere, cum prima conceſseris. Hic autem elegantiſſimus omnium philoſophorum & eruditiſſimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum : vexatur (13) autem

 ab

* Vict. Man. Lamb. *claudicaret*

(12) *Clauderet*) Ita Gebhardus e ſuis edidit Mſſ. quibuſcum faciunt noſtri. *Daviſius*. Videtur Bentlejo caſcum illud & obſoletum *clauderet* pro *claudicaret*. Ego hic retinui : nec tamen in Oratore, cap. 51. Nam ſi rectum eſt, ſatis tibi ſit uno in loco legi apud Ciceronem : ſi minus probum, non debui ſemel atque iterum Gebhardo, vel Grutero fidem habere. *Olivetus*.

(13) *Vexatur autem ab omnibus* (*Theophraſtus*) primum in eo *libro, quem ſcripſit de vita beata*, in quo *multa* diſputat, *quamobrem is qui torqueatur, qui cruciatur, beatus eſſe non poſſit*.) Quid hoc eſt, obſecro, *Vexatur ab omnibus in eo libro, quem ſcripſit ipſe*? Quid abſurdius? Si *ob* vel *propter eum librum* dixiſſet, utique eſſet quod intelligere poſſemus. Nunc portentum plane narrat, ut aliquis in libro proprio ab aliis vexetur. Quid multa? Tu librarios plorare jube, & ſic ſcribe : *Vexatur autem ab omnibus, primum quod in eo libro, quem inſcripſit De vita beata, multa diſputarit, quamobrem is qui torqueatur, qui crucietur, beatus eſſe non poſſit*. Certe hanc emendationem poſtulat, cum ipſa ſententia, tum apodoſis ſive redditio quæ mox ſequitur : *Primum* dixerat, vexatur, quod multa diſputarit &c. Quid *ſecundum*? hoc ſcilicet quod mox ſubjungit : *Vexatur idem Theophraſtus & libris & ſcholis omnium philoſophorum*, quod

in

ab omnibus, primum in eo libro, quem ſcripſit de vita beata, in quo multa diſputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus eſse non poſſit. In eo etiam putatur dicere, * in rotam beatam vitam non adſcendere. Non uſquam id quidem dicit omnino, ſed, quæ dicit, idem valent.

Poſsum igitur, cui conceſſerim, in malis eſse dolores corporis, in malis naufragia fortunæ, huic ſuccenſere dicenti, non omnes bonos eſse beatos, cum in omnes bonos ea, quæ ille in malis numerat, cadere poſſint? Vexatur idem Theophraſtus & libris & ſcholis omnium philoſophorum, quod in Calliſthene ſuo laudarit illam ſententiam:

Vitam (14) *regit fortuna, non ſapientia.*

Negant ab ullo philoſopho quidquam dictum eſse languidius. Recte id quidem: ſed nihil intelligo dici potuiſse conſtantius. Si enim tot ſunt in corpore bona, tot extra corpus, in caſu atque fortuna; nonne conſentaneum eſt, plus fortunam, quæ domina rerum ſit & externarum & ad corpus pertinentium, quam conſilium valere?

An malumus Epicurum imitari? qui multa præclare ſæpe dicit: quam enim ſibi conſtanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philoſophi id quidem: ſed ſi Socrates aut Antiſthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem eſſe dixerit. Negat, quemquam jucunde poſse vivere, niſi idem honeſte, ſapienter, juſteque vivat. Nihil gravius, nihil philoſophia dignius, niſi idem hoc ipſum, honeſte, ſapienter, juſte, ad voluptatem referret. Quid melius, quam fortunam (15) exiguam intervenire ſapienti? ſed hoc iſne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, ſed ſolum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi poſſit doloribus acerrimis, tum cum maxime contra fortunam glorietur? quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi te*, inquit, *Fortuna, atque cepi: omneſque aditus tuos intercluſi, ut ad me adſpirare non poſſes.* Præclare, ſi Ariſto Chius, aut ſi Stoicus Zeno diceret, qui, niſi quod turpe eſſet, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in viſceribus medulliſque condideris; & definieris, ſummum bonum firma corporis affectione explorataque ſpe contineri, fortunæ aditus intercluſiſti? Quo modo? iſto enim bono jam exſpoliari potes.

X. Atque his capiuntur imperiti: & propter hujuſmodi ſententias iſtorum

in Calliſtene ſuo laudarit *illam ſententiam*, Vitam regit fortuna, non ſapientia. *Bentlejus.*

* Vict. *in rotam (id eſt genus quoddam tormenti apud Græcos)*

(14) *Vitam regit fortuna*) Verſus ex jambico Græco translatus, qui ſic ſe habet.

Τύχη τὰ θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

Extat apud Plutarchum περὶ τύχης. Extat etiam apud Stobæum Eclog. Phyſ. & Chæremoni tribuitur. *Davifius.*

(15) *Fortunam exiguam intervenire ſapienti*) Seneca *de Conſt. ſap. cap.* 15. Epicurus, *Raro*, inquit, *ſapienti intervenit Fortuna.* Ejuſdem dicti meminere noſter de Finib. I. 19 & Vitruvius lib. VI. Præf. Græce: Βραχέα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει. Extat apud Laertium X. 144. *Idem.*

rum hominum est multitudo. Acute autem disputantis illud est, non quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sententia, in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse. Quid dicam bonos, perspicuum est. Omnibus enim virtutibus instructos & ornatos, tum sapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. Equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adjuncto malo. Neque ulla alia huic verbo, cum beatum dicimus, subjecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quidquam præter ipsam boni est, non potest. Aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quædam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valetudo, debilitas, cæcitas, interitus patriæ, exilium, servitus denique. In his tot & tantis (atque etiam plura possunt accidere) potest esse sapiens: nam hæc casus importat, qui in sapientem potest incurrere. At si ea mala sunt, quis potest præstare, sapientem semper beatum fore, cum vel in omnibus his uno tempore esse possit?

Non igitur facile concedo neque Bruto meo, neque communibus magistris, neque veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut, cum ea, quæ supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant semper beatum esse sapientem. Quos si titulus hic delectat insignis & pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere, eaque, quæ his contraria sint, pro nihilo ducere. Tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis.

Neque hunc (16) & hæc loqui, quæ sunt magni cujusdam & alti viri, & eadem, quæ vulgus, in malis & bonis numerare, concedi ullo modo potest. Qua gloria commotus Epicurus exoritur: cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate hujus sententiæ capitur: sed nunquam id diceret, si ipse audiret. Quid est enim, quod minus conveniat quam ut is, qui vel summum vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est*, tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

XI. AUD. Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque vide ne desideretur constantia. MAR. Quonam modo? AUD. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem disserens, hoc velle

(16) *Neque hunc*) Τὸν δεῖνα, unum aliquem. Vide If. Casaubonum in illud Persii, V. 86. *Stoicus hic*

velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem & Peripateticos nihil præter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causæ, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? Rem enim opinor spectari oportere, non verba.

MAR. Tu quidem tabellis (17) obsignatis agis mecum: & testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. Cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant. Nos in diem vivimus. Quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus. Itaque soli sumus liberi. Verumtamen, quoniam de constantia paulo ante diximus, non ego (18) hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, si ita esset, tum, ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens. Quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem hujus sententiæ quis est illo viro dignior? Nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus.

XII. Etsi Zeno Citiæus, advena quidam, & ignobilis verborum *opifex*, insinuasse se in antiquam philosophiam videtur: hujus sententiæ gravitas a Platonis auctoritate repetatur; apud quem sæpe hæc oratio usurpata est, ut nihil præter virtutem diceretur bonum: velut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo quæsitum, Archelaum, Perdiccæ filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? „ *Haud scio*, inquit: *nunquam enim* „ *cum eo collocutus sum*. Ain tu? an tu aliter id scire non potes? *Nullo* „ *modo*. Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, bea„ tusne sit? *An ego possum, cum ignorem, quam sit doctus, quam vir bo*„ *nus*? Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? *Ita prorsus existimo*, „ *bonos, beatos: improbos, miseros*. Miser ergo Archelaus? *Certe, si injustus*. Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere? Quid vero

(17) *Tabellis obsignatis*) Me scriptorum meorum testimonio redarguis. Metaphora ducta est a syngraphis annulo vel manu signatis, quas in causarum actione proferunt jurisconsulti. *Davisius*.

(18) *Non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori Aristoni, Bonum esse solum quod honestum esset: sed, si ita esset, tum ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret*) Multa hic peccantur. Primum illud *poneret* quo referendum? Si ad Aristonem & Zenonem, (alius autem nemo est) dicendum utique est *ponerent*. Sed nec hoc neque illud sanum sensum efficit. Quorsum enim aut quærat, aut optet, ut Zeno & Aristo beatam vitam in una virtute ponerent; cum id eos constanter fecisse & ipse sæpe dixerit, & res sit notissima? Deinde series & apodosis orationis est vitiosa: *Non*, inquit, *quærendum puto*, verumne *sit*; *sed tum ut*. Vides jam, opinor, τὸ ἀνακόλουθον, quod & Lambinus, acute interdum cernens, ubi cæteri cæcutiunt, recte animadvertit: legit enim *tum utrum*. Recte hoc, si modo & illud insuper perspexisset, aliam tum sententiæ medicinam adhibendam esse: quippe, si *ita esset*, ut Zenoni placuit, bonum esse solum quod honestum; nulla ultra *quæstio* foret, utrum vita beata in una virtute consisteret. Lege igitur totum locum: *Non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit ... bonum esse solum quod honestum esset: sed, ni ita esset*, utrum (vel rectene) *hoc totum beate vivere in una virtute* poneretur. Hoc nempe illud est, quod Peripateticos tangit; qui, cum negarent solum bonum esse quod honestum, beatam tamen vitam sola virtute compleri voluerint. *Bentlejus*.

vero in Epitaphio? quo modo idem? „ Nam cui viro, inquit, ex se ipso „ apta sunt omnia, quæ ad beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum „ aut bono casu, aut contrario, pendere ex alterius eventis, & errare coguntur: huic optime vivendi ratio comparata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, & nascentibus, & cadentibus cum „ reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit & obediet præcepto illi „ li veteri: *Neque* enim *lætabitur unquam*, *nec mærebit nimis*; quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.

XIII. Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio. Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quæ quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfectum esse voluit. Itaque & arbores, & vites, & ea, quæ sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; alia semper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepefacta frondescunt; neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, & suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas; omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediente, perfecta sint.

Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturæ perspici potest. Namque alias bestias nantes aquarum incolas esse voluit: alias, volucres, cœlo frui libero: serpentes quasdam, quasdam esse gradientes, earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas: immanes alias, quasdam autem cicures: nonnullas abditas terraque tectas. Atque earum quæque suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturæ. Et ut bestiis aliud aliis præcipui a natura datum est, quod suum quæque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam præstantius. Etsi præstantia debent ea dici, quæ habent aliquam comparationem: humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest.

Hic igitur, si est excultus, & si ejus acies ita curata est, ut ne cæcetur erroribus; fit perfecta mens, id est, absoluta ratio: quod est idem virtus. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, & quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: certe omnes virtutis compotes beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi. Quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit, beatus esse qui potest?

XIV. At diffidat necesse est, qui bona dividit tripartito. Qui enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ stabilitate confidere? Atqui, nisi stabili, & fixo, & permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo (19) ejusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere vi-

(19) *Quid ergo ejusmodi*) Videntur hæc mihi melius esse interpuncta in antiqua editione: *Quid ergo? Ejusmodi istorum est*, (supple, *bonum*) *ut mihi* &c. *Buherius*. Vul-

videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset, *Non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta fortuna*. An dubium (20) est, quin nihil sit habendum in eo genere, quod vita beata complectitur, si id possit amitti? Nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. Nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum, non ut parvo metu præditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet: sic sine metu is habendus est, non qui parum metuit, sed qui omnino metu vacat. Quæ est enim alia fortitudo, nisi animi affectio cum in adeundo periculo & in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu?

Atque hæc certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam maxime optatam & expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? Qui autem poterit esse celsus, & rectus, & ea, quæ homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedæmonii Philippo minitanti per literas, se omnia, quæ conarentur, prohibiturum, quæsiverunt, *num se esset etiam mori prohibiturus*: vir is, quem quærimus, non multo facilius tali.

Vulgata interpunctio hunc præbet sensum: Quid ergo ejusmodi, stabile, fixum, permanens, isti habent, qui bona tripartito dividunt? Nihil prorsus. Ut mihi Laconis &c. *Anonymus*.

(20) *An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere*, quo *vita beata* complectitur, *si id possit amitti*?) In priscis editionibus ferebatur, quod *vita beata complectitur*. Lambinus cum in codicibus suis reperisset *quo*, & itidem in suis Gebhardus; scriptorum codicum auctoritati uterque cesserunt, ita ut *complectitur* passive hic accipiendum existiment. Id tum tibi durum & sine exemplo merito videretur, tu confugisti ad Hellenismum; quo pronomen eodem casu efferri solet ac nomen antecedens. Sed acri & castigato judicio hic est opus. Quamvis enim verissimum sit hanc dicendi formulam apud Latinos obtinuisse, ut nos pluribus ostendimus ad illud Flacci Sermon. I. 6. vers. 65. *Judice, quo nosti, populo*; ubi vulgo fertur *quem nosti*: illud tamen observandum est, duntaxat hoc fieri solitum in verbis usus frequentioris, iisque fere aut primæ aut secundæ personæ; quæque ibi loci deponentium seu intransitivorum naturam habent. Sic in omnibus exemplis & tuis & meis, *Judice, quo nosti*: *Causa, qua dixi*; *Eorum, quorum consuesti*; *Illo, quo veris*; *Libro, quo dixi*; *Coloribus, quibus dixisti*; *Rationibus, quibus præscripsimus*; *Loco, quo commemoravi*: *Ratione, qua dixi*; *Ista sis æquitate, qua ostendis*; *Augurio, quo diximus*; *Numero, cujus diximus*; *Spatio, quanto patiuntur*; *Militibus, quantis potuit*. Horum exemplorum speciem si attente consideres; intelliges profecto Hellenismum hunc non posse aptari isti, de quo agimus, loco: ubi nihil est illatum, quarum diximus, conditionum. Hoc enim si ubique liceret, omnis Latini sermonis ratio & analogia plane perverteretur. Quid ergo fiet? aut quo tandem pacto hic nodus solvetur? Id vero nullo negotio: quippe mendosum est illud *complectitur*; quod sic emendandum: *An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata completur*? Quid nunc videtur? nova lux, opinor, exoritur. Ita noster hoc ipso libro cap. 16. *Dicunt illi quidem; sed his* vitam beatam compleri *negant*. De Finibus III. 3. *Illi enim corporis commodis* compleri vitam beatam putant, *nostri nihil minus*. Ibidem IV. 20. *Negatis* vitam beatam *esse, quæ expleta sit omnibus rebus, quas natura desideret*, & V. 13. *Ea enim vita expetitur, quæ sit animi corporisque expleta virtutibus*. Bentlejus.

tali animo reperietur, quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adjuncta, quæ sit moderatrix omnium commotionum; quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab ægritudine & a metu vindicet: temperantia cum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Hæc efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata.

XV. Atqui cum perturbationes animi miseram; sedationes autem vitam efficiant beatam; duplexque ratio perturbationis sit, quod ægritudo & metus in malis opinatis; in bonorum autem errore lætitia gestiens, libidoque versentur: cum hæc omnia cum consilio & ratione pugnent: his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est. Semper igitur sapiens beatus est. Atqui etiam omne bonum lætabile est: quod autem lætabile, id prædicandum & præ se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum. Si vero gloriosum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honestum: quod bonum igitur, id honestum. At quæ isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. Solum igitur bonum, quod honestum. Ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum.

An dubitas, quin præstans valetudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, (adde etiam, si libet, pernicitatem & velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam) si fuerit is, qui hæc habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio atque nullo: dubitabisne eum miserum dicere? Qualia igitur ista bona sunt, quæ qui habeat, miserrimus esse possit? Videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est: ex bonis, quæ sola honesta sunt, efficiendum est beatum. Ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex his effici nihil poterit. Quo detracto, quid poterit beatum intelligi? Etenim quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum: ergo etiam dignitas ei tribuenda est. Quod si ita est, laudabile sit necesse est: bonum igitur omne laudabile: ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum. Quod ni ita tenebimus; multa erunt, quæ nobis bona dicenda sint.

XVI. Omitto divitias; quas, cum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero. Quod enim est bonum, id non quivis habere potest. Omitto nobilitatem famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. Hæc, quæ sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, & ea, quæ Euryclea laudat Ulyssi pedes abluens, *lenitudo orationis*, *mollitudo corporis*. Ea si bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius?

At

At enim eadem Stoici *præcipua* (21) vel *producta* dicunt, quæ bona isti. Dicunt illi quidem: sed his vitam beatam contemplari negant: hi autem sine iis esse nullam putant: aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiæ disserebat: *Qualis cujusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo esset, talem ejus esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam*. Affectus autem animi in bono viro laudabilis: & vita igitur laudabilis boni viri: & honesta ergo, quoniam laudabilis: ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur.

Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis & otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo ejus esse placidissimam pacem? Vir igitur (22) temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus? At semper sapiens talis: semper igitur beatus. Jam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quæ agit, quæque sentit? Refert autem omnia ad beate vivendum: beata igitur vita laudabilis: nec quidquam sine virtute laudabile: beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera vita quidquam est prædicabile aut gloriandum: nec in ea, quæ nec misera sit, nec beata. Et est in aliqua vita prædicabile aliquid, & gloriandum, ac præ se ferendum: ut Epaminondas,

Consiliis (23) nostris laus est attonsa Lacænum:

ut

(21) *Præcipua, vel producta*) Vide lib. 3. de Finib.

(22) *Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus?*) Ita omnes editiones codicesque, qui hodie supersunt: quin etiam & Nonius Marcellus, in V. *Alacritas*, si editoribus fides. Verumtamen, aut plane nullo sum judicio, aut lectio hæc a mala manu est, & Ciceroni inficienda. Quorsum enim *sine* ulla *alacritate*? Quid sibi commeruit *alacritas*, ut, cum cætera illa *metus*, *ægritudo*, *libido*, nullo epitheto hic damnentur, ipsa quasi omnium teterrima, ne *ulla* quidem in viro constante esse debat? an hanc tribus illis pejorem esse credendum est? Atqui tantum abest ut pejor sit; ut ipsa per se (nisi modum forte excesserit) laudanda sit, atque optanda. Ita sæpe Noster in se, in amicis, in toto senatu *alacritatem* prædicat. Ac profecto qui sine *ulla alacritate* est, idem sit iners, torpidus, segnis, ignavus, æger, mœstus, miser denique necesse est. Quid ergo? tu illud *ulla* in malam rem ire jube, & lege meo periculo, *Sine metu, sine ægritudine, sine alacritate* futili, *sine libidine*. Nimirum cum secundum Stoicos perturbationum partes sint quatuor, *ægritudo*, *metus*, *libido*, *lætitia*, sive *alacritas*; hanc ultimam, quia voces illæ per se honestæ sunt, & sæpius in laude quam in vitio ponuntur, semper epitheto aliquo dehonestat, quo ostendatur eam aut fines suos excedere, aut mala de causa oriri. Sic Tusc. IV. 4. *Restant*, inquit, *duæ perturbationes*, lætitia gestiens *&* *libido*. Sic c. 6. *Lætitia gestiens vel nimia*. Cap. 7. *Profusa hilaritas*. 16. *Inanis alacritas*. *Exsultans gestiensque lætitia*. IV. 14. *Insolens alacritas*. Lege ergo hic non adeo magna mutatione, *Sine alacritate* futili: ut Tusc. V. 6. Futiles *lætitiæ & exsultantes*. IV. 17. *Nec sitienter quid expetens ardente desiderio*, nec alacritate futili *gestiens deliquescat*. Bentlejus.

(23) *Consiliis nostris laus est attonsa*) Integrum epigramma exhibet Pausanias in Bœot. *Davisius*.

ut Africanus,

> *A sole exoriente, supra Mæoti' paludes,*
> *Nemo est, qui factis me æquiperare queat.*

Quod si est, beata vita glorianda, & prædicanda, & præ se ferenda est: nihil est enim aliud, quod prædicandum & præ se ferendum sit. Quibus positis, intelligis quid sequatur. Et quidem, nisi ea vita beata est, quæ est eadem honesta: sit aliud necesse est melius vita beata. Quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. Ita erit beata vita melius aliquid: quo quid potest dici perversius? Quid? cum fateantur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? Contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco (24) quæro, quam vim habeat libra illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis & externa; tantum propendere illam boni lancem putet, ut terram (25) & maria deprimat.

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, & extenuantem cætera & abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? Quod quidem nisi fit, virtutum interitus consequetur. Nam in quem cadit ægritudo, in eundem metum cadere necesse est. Est enim metus futuræ ægritudinis sollicita exspectatio. In quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia. Ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad se præceptum illud Atrei pertinere:

> *Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.*

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. At nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quæ nisi sunt, sublata virtus est.

Atqui si in virtute satis est præsidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. Satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si fortiter, etiam ut magno animo, & quidem ut nulla re unquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil pœniteat, nihil desit, nihil

(24) *Quo loco quæro, quam vim habeat libra illa Critolai, qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis & externa; tantum propendere illam boni lancem putet, ut terram & maria deprimat*) Quid illud est, quod *boni lancem* dicit? cum in utraque lance fuerint *bona*; in illa *bona animi*, in hac *bona corporis & externa*. Hoccine a tot editoribus doctissimis tam patienter ferri? Lege vero, *Tantum propendere illam* animi *lancem putet*. Vel dele *boni*, & scribe; *Tantum propendere illam lancem putet*; illam, hoc est, quam priorem nominavit. Noster de Fin. V. 30. *Audebo igitur cætera quæ secundum naturam sunt, bona appellare; virtutis autem amplitudinem quasi in altera libra lance ponere: Terram, mihi crede, ea lanx & maria deprimet*. Nota autem locutionis genus ἰδιωτικόν. Nam in bilance quæ lanx præponderat, non *deprimit* oppositam, verum elevat. Sed vulgaris sermonis errore labi, etiam sapienti & diserto concessum est. *Bentlejus*. Legi velim, illam *honesti* lancem, pro quo, *boni*, ex scripturæ compendio legerunt imperiti. *Buherius*.

(25) *Ut terram & maria* deprimat) In bilanco leviora non *deprimuntur*, sed attolluntur. Est igitur ἄκυρον. *Davisius*.

obſtet. Ergo omnia profluenter, abſolute, proſpere. Igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus poteſt. Satis ergo etiam ad beate. Etenim ut ſtultitia, etſi adepta eſt quod concupivit, nunquam ſe tamen ſatis conſecutam putat: ſic ſapientia ſemper eo contenta eſt quod adeſt, neque eam unquam ſui pœnitet.

XIX. Similemne putas C. Lælii unum conſulatum fuiſſe, & eum quidem cum repulſa (ſi cum ſapiens & bonus vir, qualis ille fuit, ſuffragiis præteritur, non populus a bono conſule potius quam ille a vano populo repulſam fert) ſed tamen utrum malles, te, ſi poteſtas eſſet, ſemel, ut Lælium, conſulem, an, ut Cinnam, quater? Non dubito, tu quid reſponſurus ſis: itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem. Reſponderet enim alius fortaſſe, ſe non modo quatuor conſulatus uni anteponere: ſed unum diem Cinnæ, multorum & clarorum virorum totis ætatibus. Lælius ſi digito quem attigiſſet, pœnas dediſſet. At Cinna, collegæ ſui, conſulis Cn. Octavii, præcidi caput juſſit, P. Craſſi, L. Cæſaris, nobiliſſimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiæque cognita: M. Antonii, omnium eloquentiſsimi, quos ego audierim: C. Cæſaris, in quo mihi videtur fuiſſe ſpecimen humanitatis, ſalis, ſuavitatis, leporis. Beatuſne igitur, qui hos interfecit? Mihi contra non ſolum eo videtur miſer, quod ea fecit; ſed etiam quod ita ſe geſsit, ut ea facere ei liceret. Etſi peccare nemini licet. Sed ſermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.

Utrum tandem beatior C. Marius, tum cum Cimbricæ victoriæ gloriam cum collega Catulo communicavit, pæne altero Lælio, (nam hunc illi dico ſimillimum) an cum civili bello victor, iratus, neceſſariis Catuli deprecantibus non ſemel reſpondit, ſed ſæpe, *Moriatur?* In quo beatior ille, qui huic nefariæ voci paruit, quam is, qui tam ſcelerate imperavit. Nam cum accipere, quam facere præſtat injuriam: tum morti jam ipſi adventanti paulum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam quod Marius, talis viri interitu ſex ſuos obruere conſulatus, & contaminare extremum tempus ætatis.

XX. Duodequadraginta annos tyrannus Syracuſanorum fuit Dionyſius, cum v. & xx. natus annos dominatum occupaviſſet. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam, ſervitute oppreſſam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bonis auctoribus ſic ſcriptum accepimus, ſummam fuiſſe ejus in victu temperantiam, in rebuſque gerendis virum acrem & induſtrium, eundem tamen maleficum natura & injuſtum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri neceſſe eſt miſerrimum. Ea enim ipſa quæ concupierat, ne tum quidem, cum omnia ſe poſſe cenſebat, conſequebatur. Qui cum eſſet bonis parentibus atque honeſto loco natus, (etſi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque & æqualium familiaritatibus & conſuetudine propinquorum; haberet etiam more Græciæ quoſdam adoleſcentes amore conjunctos: credebat eorum (26) nemini. Sed iis,

(26) *Credebat eorum nemini*) Eraſmus *rum nemini.* edebat, ut & Bentlejus legit, *credebat* ſ[illegible]

iis, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, & quibusdam convenis, & feris barbaris corporis custodiam committebat. Ita propter injustam dominatus cupiditatem in carcerem quodam modo ipse se incluserat. Quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido (27) ancillarique artificio regiæ virgines, ut tonstriculæ, tondebant barbam & capillum patris. Et tamen ab iis ipsis, cum jam essent adultæ, ferrum removit, instituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi & capillum adurerent. Cumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur & perscrutaretur ante. Et, cum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, ejusque fossæ transitum ponticulo ligneo conjunxisset: eum ipsum, cum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque cum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is cum pila ludere vellet, (studiose enim id factitabat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris jocans dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committis:* arrisissetque adolescens: utrumque jussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia id dictum risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, ut nihil gravius tulerit in vita. Quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. Cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. Quanquam hic quidem tyrannus ipse judicavit (28) quam esset beatus.

XXI. Nam cum quidam ex ejus assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regiarum; negaretque unquam beatiorem quemquam fuisse: Visne igitur, inquit, o Damocle, quoniam hæc te vita delectat, ipse eandem degustare, & fortunam experiri meam? Cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo, textili stragulo, magnificis operibus picto: abacosque complures ornavit argento auroque cælato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum illius intuentes diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronæ: incendebantur odores: mensæ conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum,

 de-

(27) *Ita sordido ancillarique* artificio, *regiæ virgines, ut tonstriculæ, tondebant barbam & capillum patris*) Non placet illud *artificio*: non enim profitebantur se tonstrices esse; sed eo munere fungi cogebantur. Quamobrem mirifice placet, atque adeo verissima est tui codicis lectio, *sordido ancillarique* officio. Propertius. IV. 9. *Idem ego Sidonia feci servilia palla Officia, & Lyda pensa diurna colui*. Horat. Serm. II. 6. *Nec non vernaliter ipsis Fungitur officiis*. Plautus Cistellaria IV. 1. *Faciendum est* puerile officium. *Bentlejus*.

(28) *Judicavit*) Ita Victorius, Gruterus; VVopkensius; sed, *indicavit*, Man. Lamb. Bentlejus.

demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum: nec manum porrigebat in mensam: jam ipsæ defluebant coronæ: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquid terroris impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad justitiam remigraret, civibusque libertatem & jura redderet: iis enim se adolescens improvisa ætate irretierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse cœpisset.

XXII. Quantopere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis (29) duobus illis: quorum cum alterum vadem mortis accepisset; alter, ut vadem suum liberaret, præsto fuisset ad horam morti destinatam: *Utinam ego*, inquit, *tertius vobis amicus adscriberer*! Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini præsertim docto a puero, & artibus ingenuis erudito. Musicorum vero perstudiosum accepimus, poetam etiam tragicum: quam bonum, nihil ad rem. In hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est. Adhuc neminem cognovi poetam, (& mihi fuit cum Aquinio (30) amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet. Te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu & victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur. Non ego jam cum hujus vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum & plane sapientium.

XXIII. Ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere (31) & radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cujus ego quæstor ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum undique & vestitum vepribus & dumetis indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in ejus monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulchro sphæram esse positam cum cylindro. Ego autem, cum omnia collustrarem oculis, (est enim ad portas Agragianas magna frequentia sepulcrorum) animadverti columellam non multum e dumis eminentem: in qua inerat sphæræ figura, & cylindri. Atque

(29) *In Pythagoreis*) Vide lib. III. de Officiis cap. 10.

(30) *Aquinio*) Aut, quod melius, *Aquino*, ut in altero est codice Lugdunensi. Consentiunt Catullianorum Carminum exempla omnia *Epigr.* XIV. Habent enim omnia *Aquinos*, quam vocem exigit versus; alteram *Aquinios* respuit: Neque video quid fuerit, cur explicatores Catullum e Cicerone maluerint, quam e Catullo Ciceronem emendare. Potuit *Aquinus* nomen esse Romanæ alicujus familiæ, ut *Crispinus*, *Silvinus* &c. *Buherius*.

(31) *A pulvere & radio*) Mathematicis studiis deditum. Locutionis ratio est, quod *radius* sit instrumentum, quo geometris in mensa, *pulvere* conspersa, σχήματα sua describere, moris erat. *Davisius*.

que ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quærerem. Immissi cum falcibus multi purgarunt & aperuerunt locum. Quo cum patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. Apparebat epigramma exesis posterioribus partibus versiculorum, dimidiatis fere. Ita nobilissima Græciæ civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat unde aberravit oratio.

Quis est omnium, qui modo cum musis, id est, cum humanitate & cum doctrina habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitæ modum actionemque quærimus: alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione solertiæ; qui est unus suavissimus pastus animorum: alterius cæde & injuriis, cum & diurno & nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. Quæ regna, quas opes studiis eorum & delectationibus antepones? Etenim quæ pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quæris, optimum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? Ejus bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. Bonum autem mentis est virtus. Ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quæ pulchra, honesta, præclara sunt, (ut supra dixi: sed dicendum idem illud paulo uberius videtur) plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem plenisque gaudiis cum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur ut ea exsistat ex honestate.

XXIV. Sed, ne verbis solum attingamus ea, quæ volumus ostendere, proponenda quædam quasi moventia sunt, quæ nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam præstans vir optimis artibus, isque animo parumper & cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est: Tardis enim mentibus virtus non facile * comitatur. Deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi fœtus exsistet: unus in cognitione rerum positus, & in explicatione naturæ: alter in a descriptione expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in judicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis tum subtilitas disserendi, tum veritas judicandi.

Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? Ut, cum totius mundi motus conversionesque perspexerit, sideraque viderit innumerabilia cælo inhærentia cum ejus ipsius motu congruere certis infixa sedibus; septem alia suos quæque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen & certa sui cursus spatia definiant. Horum nimirum adspectus impulit illos veteres & admonuit, ut plura quære-

* Man. Lamb. *committitur*

a Vict. *discretione*

rerent. Inde est indagatio nata initiorum & tanquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta: quæque cujusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quæ vita, qui interitus, quæque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio: unde terra, & quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria [b] sustineat: in qua omnia delata gravitate medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo.

XXV. Hæc tractanti animo, & noctes & dies cogitanti exsistit illa a deo Delphis præcepta cognitio, ut ipsa se [c] mens agnoscat, conjunctamque cum divina mente se sentiat: ex quo insatiabili gaudio compleatur. Ipsa enim cogitatio de vi & natura deorum, studium incendit illius æternitatis imitandæ: neque se in brevitate vitæ collocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas & necessitate nexas videt. Quibus ab æterno tempore fluentibus in æternum ratio tamen mensque moderatur.

Hæc ille intuens atque suspiciens, vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana & citeriora considerat? Hinc illa cognitio virtutis exsistit: efflorescunt genera, partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quod in malis ultimum, quo referenda sint officia, quæ degendæ ætatis ratio deligenda. Quibus & talibus rebus exquisitis hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta.

Sequitur tertia, quæ per omnes partes sapientiæ manat & funditur, quæ rem definit, genera dispartit, sequentia adjungit, perfecta concludit, vera & falsa dijudicat, differendi ratio & scientia: ex qua eum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, & digna sapientia. Sed hæc otii. Transeat idem iste sapiens ad rempublicam tuendam: quid eo possit esse præstantius, cum prudentia utilitatem civium cernat, justitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adjunge fructum amicitiarum: in quo a doctis positum est cum consilium omnis vitæ consentiens & pæne conspirans, tum summa jucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid hæc tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui refertæ tot tantisque gaudiis fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruuntur: omnes eos confiteri beatos esse necesse est.

XXVI. AUD. Etiamne in cruciatu, atque tormentis? MAR. An tu me in viola putabas, aut in rosa dicere? An Epicuro, qui tantummodo induit personam philosophi, & sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit, (quod

b Man. *sustineantur*   *gnoscat*.
c Man. Lamb. *mens vitiis exutam co-*

(quod quidem, ut habet (32) se res, me tamen plaudente dicit) nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, *Quam pro nihilo puto!* cum præsertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate: hæc nostra, honesta, turpia, irrideat; dicatque, nos, in vocibus occupatos, inanes sonos fundere; neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut leve aut asperum in corpore sentiatur. Huic ergo, ut dixi, non multum differenti a judicio ferarum, oblivisci licebit sui? & tum fortunam contemnere, cum sit omne & bonum ejus & malum in potestate fortunæ: tum dicere, se beatum in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit non modo, summum malum esse dolorem, sed etiam solum?

Nec vero illa sibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, præcepta fortitudinis, duritiam virilem: sed una se dicit recordatione acquiescere præteritarum voluptatum: ut si quis æstuans, cum vim caloris non facile patiatur, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse. Non enim video, quo modo sedare possint mala præsentia præteritæ voluptates.

Sed cum is dicat semper beatum esse sapientem; cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est iis, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? Me quidem auctore etiam Peripatetici, veteresque Academici balbutire desinant aliquando, aperteque & clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram.

XXVII. Sint enim tria genera bonorum, ut jam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus quam soleo, intelligo, recedamus. Sint sane illa genera bonorum, dum corporis & externa jaceant humi, & tantummodo, quia sumenda sunt, appellentur bona. Alia autem illa divina longe lateque se pandant, cælumque contingant: ut ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo, & non beatissimum etiam dixerim? Dolorem vero sapiens extimescet? Is enim huic maxime sententiæ repugnat. Nam contra mortem nostram atque nostrorum, contraque ægritudinem & reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati & parati. Dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius. Is ardentes faces intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum minatur. Huic igitur succumbet virtus? huic beata sapientis & constantis viri vita cedet? Quam turpe, o dii boni! Pueri Spartiatæ non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedæmone

(32) *Ut habet se res, me tamen plaudente dicit*) Sententia non recte procedit. Lege, ut ut *habet se res, me tamen*; hoc est, *utcumque habet se res*, quamvis non constet sibi ipse, sed sua dogmata evertat. Terent. Heaut. I. 2. Ut ut *erat, mansum* tamen *oportuit*. Phorm. III. 2. *Sed* ut ut *hæc sunt*, tamen *hoc faciam*. Bentlejus.

mone vidimus ipsi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique; ut exanimarentur, priusquam se victos faterentur. Quæ barbaria India vastior, aut agrestior? In ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi ætatem agunt, & Caucasi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore: cumque ad flammam se applicaverint, sine gemitu aduruntur. Mulieres vero in India, cum est cujusvis earum vir mortuus, in certamen judiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit. Plures enim singulis solent esse nuptæ. Quæ est victrix, ea læta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur: illa victa (33), mœsta discedit. Nunquam naturam mos vinceret: est enim ea semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus: opinionibus, maloque more delinitum mollivimus. Ægyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes pravitatis erroribus, quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, pœnam nullam recusent.

De hominibus loquor. Quid bestiæ? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus, lustrationesque patiuntur? Non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quæ perferant quæque patiantur ambitiosi, honoris causa: laudis studiosi, gloriæ gratia: amore incensi, cupiditatis. Plena vita exemplorum est. Sed adhibeat oratio modum, & redeat illuc, unde deflexit.

XXVIII. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta vita beata: nec justitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam prosecuta, cum tortoris os viderit, consistet: virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores (ut ante dixi) limenque carceris. Quid enim ea fœdius, quid deformius sola relicta, comitatu pulcherrimo segregata? Quod tamen fieri nullo pacto potest. Nec enim virtutes sine beata vita cohærere possunt, nec illa sine virtutibus. Itaque eam tergiversari non sinent, secumque rapient, ad quemcumque ipsæ dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis est enim proprium, nihil, quod pœnitere possit, facere, nihil invitum, splendide, constanter, graviter, honeste omnia: nihil ita exspectare, quasi certo futurum: nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videa-

tur:

(33) *Illa victa mœsta discedit*) Bentlejus ideo legendum putat *illa victa mœsta discedunt*, quia Cicero dixerat paulo ante, *plures singulis solent esse nuptæ*. Sed voces *illa victa* idem significant quod quæcunque ex illis est victa, sive illæ sint duæ, sive plures. Vox *illa* in hujusmodi locutionibus vim habet pluralis numeri: ut in II. 15. *Videmus ... rudem* illum *& inexercitatum, quamvis leviter ictum, ploratus turpissimos edere*. Sic etiam in Quintil. Inst. Or. I. 3. *Probus quoque in primis erit* ille *ingeniosus*: & ib. *probus ab illo segni & jacente multum aberit*. Pearcius. Vide Propertium, III. Eleg. XI. 15.

tur: omnia ad suum arbitrium referre: suis stare judiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest.

Stoicorum quidem facilis conclusio est. Qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturæ, cumque ea convenienter vivere: cum id sit in sapiente situm; non officio solum, verum etiam potestate: sequatur necesse est, ut cujus in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit: ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quæ fortissime de beata vita dici putem, & quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

XXIX. AUD. Melius quidem afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, ut, nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certæ disciplinæ, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet: quod paulo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper *beatissimos*; id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. Multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, & Stoicorum ratione conclusa.

MAR. Utamur igitur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti: quorum oratio nihil ipsa judicat, sed habetur in omnes partes; ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta, judicari. Et quoniam videris hoc velle, ut quæcumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam præsidii, quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus, sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, & contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt; confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem. Sed quæramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc præclarum quasi decretum beatæ vitæ possit omnium sententiis & disciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ defensæque sententiæ: primum simplices quatuor: Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitatem doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Hæc igitur simplicia. Illa mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici: nec multo veteres Academici secus. Voluptatem cum honestate [a] Dinomachus & Callipho copulavit. Indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit. Hæ sunt sententiæ, quæ [b] stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt.

a Man. Lamb. *Clitomachus*

b Man. *subtilitatis*

Hi quid possint obtinere videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est: præter Theophrastum, &, si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem & reformidant. Reliquis quidem licet facere id quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam cum ad cælum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reliqua ex collatione facile est conterere, atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse dicunt, negare, eos esse beatos, qui illam adepti sunt. Quanquam enim sint in quibusdam malis: tamen hoc nomen beati longe & late patet.

XXXI. Nam ut quæstuosa mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omnis tempestatis calamitate semper vacet, sed si multo majore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo majore & graviore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. Sequetur igitur, horum ratione, vel ad supplicium beata vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, nec eam (34) minimis blandimentis corrupta deseret. Eadem Calliphontis erit, Diodorique sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quæ sine ea sint, longe & retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur angustius: enatant tamen: Epicurus, Hieronymus, & si qui sunt, qui disertum (35) illum Carneadem curent defendere. Nemo

(36)

(34) *Nec eam minimis blandimentis corrupta deseret*) Ita quidem librarii: sed nunquam mihi persuadebunt sic a Tullio profectum esse. Quid enim si non *minimis*, sed maximis & potentissimis blandimentis tentetur? an tum *deseret*? Quid autem? an solis blanditiis apud Phalaridis taurum res agitur: nihil ibi minarum, nihil terroris? Vides jam, opinor, vulgatæ lectionis pravitatem, Tu lege meo periculo, *Nec eam minis, aut blandimentis corrupta deseret*. Bentlejus.

(35) *Qui disertum illum Carneadem curent defendere: nemo est enim, qui eorum bonorum animum non putet esse judicem, eumque condecefaciat, ut ea, quæ bona malave videantur, possit contemnere*) Non placet illud *disertum*. Esto enim disertissimus, ut sane fuit: indecenter tamen sic nunc appellatur. Qui enim *disertus* est, non opus habet *defensore*. Codices plerique apud Gebhardum *desertum* habent. Rectissime, ut & Grutero visum est. *Deserto* enim & derelicto, illi profecto opus est advocato & patrono. Ideo autem Carneades *desertus*, quia is novæ Academiæ princeps habuit sectatores: cujus tamen disciplinam Cicero ipse apud Latinos instaurabat. Noster de Nat. Deor. I. 3. *Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet*; desertæque *disciplinæ ac jam pridem relictæ patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum*. Quibus hæc objicientibus ita respondit cap. 5. *Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus. Hæc enim in philosophia ratio profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a* Carneade, *usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo: quod non Academiæ vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse*. Hoc primum: nam & restat alterum, quod & vero propius, & huic rei accommodatius. *Desertum* igitur accipe, ob sententiam de summo bono, quam is primus introduxit, & post eum nemo est secutus, *Summum bonum esse, frui iis rebus quas primas natura conciliavisset*. Vide Academ. IV. Huic, inquam, sententiæ nemo ab ejus obitu patrocinatus est. Unde Noster de Finib. IV. 18, loco hujus simillimo, *Quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadem*

(36) est enim, quin eorum bonorum animum putet esse judicem, eumque condocefaciat, ut ea, quæ bona malave videantur, possit contemnere. Nam quæ tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi & Carneadis causa, & hercle omnium reliquorum.

Quis enim parum est contra mortem aut dolorem paratus? Ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus (37) affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria & recordatione confutat: nec hæc sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. De morte enim ita sentit, ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet: quod autem sensu careat, nihil ad

---

deum finem tueri volunt? Et II. 12. *Rejicitur etiam Carneades; nec ulla de summo bono ratio, aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers probabitur.* Sed pergamus jam ad reliqua. Tu ex optimo tuo exemplari *non* inseruisti; sententia enim negativum exigit. Illud tamen meo quidem judicio, ab interpolatore nasi sagacioris profectum est; qui quod sententiæ deesse videret, de suo impertivit. Ergo placet Lambini conjectura *quin*, quod & idem efficit, & ad cæteros codices propius accedit. Adhuc tamen hæremus: quid enim sibi vult *eorum bonorum*? Quænam ea sunt, obsecro? non enim dicit. Lege vero totum locum: *Nemo est enim*, quin verorum *bonorum animum putet esse judicem; eumque condocefaciat, ut ea quæ bona, malave videantur possit contemnere.* Vides jam claram oppositionem fieri inter *vera bona*, & *quæ bona videntur*: quam si tollas, & *eorum* cum vulgo legas; nihil crudius, laxius, dilutius dici potest, quam illud *contemnere quæ bona videantur*. Idem.

(36) *Nemo est enim*, qui eorum *bonorum animum putet esse judicem*) Hæc ita laudat Nonius in *condocefacere*, & ita dant vulgati. Sed illius & codicum auctoritas non facit, ut mendosa non esse credam, eum rei, quam vult Cicero, plane repugnent. Si enim bonorum animum non putant esse judicem; cur eum, quæso, ea, quæ bona malave videantur, docent contemnere? Id vidit Lambinus, adeoque legit, *quin eorum bonorum*. Cl. autem Bentlejus reponit *quin verorum bonorum*. Ego sane totum locum sic restituendum puto, *nemo est enim* eorum, qui *bonorum animum* non *putet esse judicem*. Particulam negantem suppeditavit Eliens. sec. Levem vero illam transpositionem fecimus conjectura freti, ea tamen, quam, nisi fallor, Tullii mens efflagitat. *Davisius*.

(37) *Maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria & recordatione confutat*) Vix dubito quin & tibi & cæteris editoribus durius illud visum sit, *confutat dolores*: sed cum emendatio non succurreret, silentio transmissum est. Scio equidem hoc defensores suos habiturum, qui omnia recta prava, quæ in codicibus feruntur, albo calculo comprobare solent: sed cui indoles & sapor Ciceroniani sermonis cognitus est, hoc ab illius manu esse non nisi invitissimus fatebitur. Videamus Græca Epicuri, ad quæ hic alludit: Ἀντιπαρετάττετο πᾶσι τούτοις τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμῃ. Quid autem est ἀντιπαρετάττετο? an *confutare*? nihil minus. Quid ergo est? nempe id ipsum, quod pro vera hujus loci emendatione substituo, *Eos ipsos inventorum suorum memoria & recordatione* compensat. Ita Noster de Finib. II. 30. ubi Græca ista Epicuri verbum de verbo vertere profitetur; Compensabatur, *tamen*, inquit, *cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam memoria rationum inventorumque nostrorum*. Et mox ibidem: Compensabatur, *inquit*, *cum summis doloribus lætitia*. Et iterum: *Rationes tuas te video* compensare *cum istis doloribus*. Quid jam videtur? Librariisne oscitantibus, an ipsi Ciceroni potior erit fides? Porro ejusdem verbi frequens apud hunc usus est, in simili sententia; ut Fin. V. 18. *Et cum maximis curis & laboribus* compensare *eam, quam ex discendo capiunt, voluptatem*. De Nat. Deor. I. 9. *Illa multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum* compensatione *leniant*. De Orat. III. 4. *Et summi labores nostri magna* compensati *gloria mitigantur*. De Senect. cap. 2. *Resistendum senectuti est, ejusque vitia diligentia* compensanda *sunt*. Et sæpe alibi. *Bentlejus*.

nos id judicet pertinere. Idem de dolore certa habet, quæ sequatur: cujus magnitudinem (38) brevitate consolatur, longinquitatem (39) lenitate. Quid tandem? isti grandiloqui contra hæc duo, quæ maxime angunt, melius se habent quam Epicurus? An ad cætera, quæ mala putantur, non & Epicurus & reliqui philosophi satis parati videntur? Quis non paupertatem extimescit? * neque tamen quisquam philosophorum.

XXXII. Hic vero ipse quam parvo est contentus? nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiæ suppetant: cum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere: nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistola fertur his verbis, Anacharsis Hannoni salutem: *Mihi amictui est Scythicum (40) tegmen: calciamentum, solorum callum: cubile, terra: pulpamentum, fames: lacte (41), caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, hoc eodem animo esse potuerunt.

Socrates, in pompa cum magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxima: abduxit legatos ad cœnam in Academiam: iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari juberet: *Quid? vos hesterna*, inquit, *cœnula non intellexistis, me pecunia non egere?* Quos cum tristiores vidisset, xxx. minas accepit, ne adspernari regis liberalitatem videretur.

At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset, *Nunc quidem paululum*, inquit, *a sole*. Offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret. Sibi nihil deesse: illi nihil satis unquam fore. Se ejus voluptates non desiderare, quibus nunquam satiari ille posset: suas eum consequi nullo modo posse.

XXXIII. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen: partim esse naturales, & necessarias:

(38) *Cujus magnitudinem*) Sic Bentlejus. Vulgo, *quorum*.

(39) *Longinquitatem lenitate*) Potius (cum Man. & Lamb.) *levitate*: sic enim Cicero solet loqui. De Finib. I. 12. *dolor in longinquitate levis, in gravitate brevis solet esse*. Ibid. II. 7. *Si gravis, brevis; si longus, levis*: & alibi sæpissime. *Pearcius*.

* Lamb. *neque tamen non quisquam*

(40) *Scythicum tegmen*) De Scythis Justinus, *Hist.* II. 2. *Lanæ iis usus ac vestium ignotus... Pellibus ferinis aut murinis utuntur*. Quod usitatum nunc quoque Tartaris, qui ad Orientem incolunt. Hesychius, Σκυθικὴ, ἔνδυμα Σκυθικόν. *Buher*.

(41) *Lacte, caseo, pane vescor*) Herodotus de Anacharsis popularibus, IV. 46. ζώοντες τε μὴ ἀπ' ἀρότου, ἀλλ' ἀπὸ κτηνέων. Sic enim legendum ex codicibus MSS. *Non pane victitantes, sed ex pecoribus*. Idem.

rias: partim naturales, & non necessarias: partim neutrum. Necessarias satiari posse pæne nihilo: divitias enim naturæ parabiles esse. Secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum. Tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus ejiciendas putavit.

Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eæque voluptates singillatim extenuantur: quarum (42) genera non contemnunt: quærunt tamen copiam. Nam & obscœnas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio sitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, ætate, figura metiendas putant: ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valetudo, aut officium, aut fama postulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obsit; prodesse nunquam. Totumque hoc de voluptate sic ille præcepit, ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet: eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum. Itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea majorem dolorem effectura sit: & dolorem suscipiat, majorem efficientem voluptatem; omniaque jucunda quanquam sensu corporis judicentur, ad animum referri tamen. Quocirca corpus gaudere tamdiu, dum præsentem sentiret voluptatem: animum & præsentem percipere pariter cum corpore, & prospicere venientem, nec præteritam præterfluere sinere. Ita perpetuas & contextas voluptates in sapiente fore semper, cum exspectationi speratarum voluptatum, perceptarum memoria jungeretur. Atque iis similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia & sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit.

XXXIV. Etenim quis hoc non videt, desideriis ista condiri omnia? Darius in fuga, cum aquam turbidam & cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse jucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemæus ederat: cui cum peragranti Ægyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane jucundius. Socratem ferunt, cum usque ad vesperum contentius ambularet, quæsitumque esset ex eo, quare id faceret: respondisse, se, quo melius cœnaret, opsonare ambulando famem. Quid? victum Lacedæmoniorum in phiditiis (43) nonne videmus? ubi cum tyrannus cœnavisset Dionysius, negavit se jure illo nigro, quod cœnæ caput erat, delectatum. Tum is, qui

(42) *Quarum genera non contemnunt, quærunt tamen copiam.*) Vitiosa sine dubio oratio. Quorsum enim illud *tamen*: cum inter *non contemnere* & *quærere* nulla sit oppositio. Lege, aut, Non *quærunt tamen* copiam, aut, spernunt *tamen copiam*. Bent.

(43) *In Phiditiis*) Si quidem *Philitiis* habent plerique manu exarati codices, in iisque Regius & Lugdunenses duo, mea vetus editio, Aldina, aliæque nonnullæ, retinenda fuerat ea vox, non temere extrudenda. Et vero Joan. Meursius, *Misc. Lacon.* I. 4. auctores laudat non paucos, qui convivia hæc Lacedæmoniorum vocarunt φιλίτια, & hoc nomen a φιλία ductum putaverunt. Adjungere poterat compositorem Etymologici Magni *verbo* Συσσίτιον *Buherius*.

qui illa coxerat: *Minime mirum, condimenta enim defuerunt*. Quæ tandem? inquit ille. *Labor in venatu, sudor, cursus ab Eurota* (44), *fames, sitis*. His enim rebus Lacedæmoniorum epulæ condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quæ, ut quidquid objectum est, quod modo natura non sit alienum, eo contentæ non quærunt amplius. Civitates quædam universæ, more doctæ, parsimonia delectantur, ut de Lacedæmoniis paulo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam, præter nasturtium. Quanquam, si quædam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque gignuntur cum copia facili, tum suavitate præstanti? Adde siccitatem, quæ consequitur hanc continentiam in victu. Adde integritatem valetudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tanquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; jucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis & principem civitatis, ferunt, cum cœnavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: *Vestræ quidem cœnæ non solum in præsentia, sed etiam postero die jucundæ sunt*. Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo & potione completi? Est præclara epistola Platonis ad Dionis propinquos: in qua scriptum est his fere verbis: „ Quo cum venissem, vita illa beata, quæ ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri, nec unquam pernoctare solum: cæteraque quæ comitantur huic vitæ, in qua sapiens nemo efficietur unquam, moderatus vero multo minus. Quæ enim natura tam mirabiliter temperari potest? Quo modo igitur jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia? absit moderatio? Ex quo Sardanapali opulentissimi Syriæ regis error agnoscitur, qui incidi jussit in busto:

Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit: at illa jacent multa & præclara relicta.

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur.

Cur igitur (45) divitiæ desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinit?

(44) *Cursus* ad Eurotam) Vulgo *ab Eurota*. Sed recte doctissimus Bentlejus: Eurotas enim sub ipsis prope Spartæ mœnibus fluit. Vide Chr. Cellarium Geogr. lib. II. cap. 13. *Davisius*.

(45) *Cur igitur divitiæ desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinit? Signis, credo, tabulis*, ludis. *Si quis est qui his delectetur; nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi qui his abundant? Est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia: qua qui privati habent, nec tam multa & raro vident, cum in sua rura venerunt: quos tamen pungit aliquid, cum illa unde habeant recordantur.*) Totum hunc locum necesse erat describere, ut facilius intelligi possit, quid velim. Vide igitur illud *ludis*: & quam male ei conveniat cum sequentibus, perspice. *Quæ*, inquit, *qui privati habent*: an *habere ludos* Latine dicitur? an privati autem domi ludos instituebant? Sequitur mox, *Et raro vident, cum in sua rura venerunt*: hoc *signis & tabulis* bene convenit, quæ in villis suis habere Romani proceres consueverant: *ludis* vero minime. Ut & illud deni-

que

fioit? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis est, qui his delectatur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? Est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia. Quæ qui privati habent, nec tam multa & raro vident, cum in sua rura venerunt: quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. Dies me deficiet, si velim paupertatis causam defendere. Aperta enim res est, & quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

XXXVI. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio, sapientem beatum esse prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus, & hæc, quæ expetitur, gloria molestiæ habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculæ, ut mos in Græcia est, insusurrantisque alteri: *Hic est ille Demosthenes*. Quid hoc levius? At quantus orator? Sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum.

Intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per se expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus, *neque me quisquam ibi agnovit*. Constantem hominem & gravem! qui glorietur, a gloria se abfuisse. An tibicines, iique, qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multo arte majore præditus, non quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? An quidquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contemnas, eos aliquid putare esse universos? Ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam pœnitere cœpit, contemnere.

Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro. Universos ait Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sunt: *Nemo de nobis unus excellat: sin quis extiterit, alio in loco & apud alios sit*. An hoc non ita fit omni in populo? Nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides (malo

---

que *pungit aliquid*; ob peculatum scilicet & sacrilegium a se admissum: plerumque enim *signa* illa & *tabula* e Græcis urbibus templisque rapina aut furto ablatæ erant; de qua re consule actiones in Verrem. Sed quid hoc, obsecro, ad *ludos* pertinet? Vides jam, opinor, lectionis receptæ pravitatem. Tu lege non ita magna mutatione; *&* enim & *et* in veteribus scriptis sæpe confunduntur: *Signis, credo, & tabulis pictis*. Sic loqui sciebant boni scriptores: Horatius epist. I. 2. *Ut lippum* pictæ tabulæ, *fomenta podagram*. Serm. I. 1. *Cogerit aut* pictis *tanquam gaudere* tabellis. Epist. II. 1. *Suspendit* picta *vultum mentemque* tabella. Cicero ipse, de Nat. Deor. II. 31. *Qui igitur convenit*, signum *aut* tabulam pictam *cum adspexeris, scire adhibitam esse artem?* & III. 37. *Nonne enim animadvertis ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint?* Pro Roscio Amerino cap. 46. *Quid præterea calati argenti? quid stragula vestis?* *quid* pictarum tabularum? *quid* signorum? *quid marmoris apud illum putatis esse?* Postquam hæc scripseram, sero hoc animadverti apud Lambinum: *Quidam*, inquit, *tabulis pictis, deleta voce* ludis: *a quibus dissentio*. Itane vero, vir optime? Nollem factum. Sed aliis tuis recte dictis hoc erratum pensabitur. *Bentlejus*.

lo enim Græcorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod præter modum justus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt! Quid est enim dulcius otio literato? Iis dico literis, quibus infinitatem rerum atque naturæ, & in hoc ipso mundo cælum, terras, maria cognoscimus.

XXXVII. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? Exilium, credo: quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam & offensam populi voluntatem malum est: quam sit ea contemnenda, paulo ante dictum est. Sin abesse a patria miserum est: plenæ miserorum provinciæ sunt; ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. At multantur bonis exules. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Jam vero exilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis quærimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua ætates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, *Aristoteles*, Theophrastus, Zeno, Cleantes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles *alii*: qui, semel egressi, nunquam domum reverterunt.

At enim non erit sine ignominia. Ignominia afficere poterit sapientem? De sapiente enim hæc omnis oratio est; cui jure id accidere non possit: nam jure exulantem consolari non oportet.

Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quæ sequuntur in vita, ut, quocumque hæc loco suppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cujatem se esse diceret, *Mundanum*, inquit. Totius enim mundi se incolam & civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? nonne animo æquissimo Athenis exul philosophabatur? Cui tamen illud ipsum non accidisset, si in republica quiescens Epicuri legibus paruisset. Qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? Aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas æstimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, & ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. Num stulte antepostuit exilii libertatem domesticæ servituti?

XXXVIII. Jam vero motus animi, sollicitudines, ægritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quærimus, ut sapiens semper beatus sit. Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium?

rium? Etiam. Nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista cæcitas quibus tandem caret voluptatibus? Cum quidam etiam disputent, cæteras voluptates in ipsis habitare sensibus; quæ autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale nihil fit. Animus accipit quæ videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine & erudito, cui vivere est, cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paulo obscœnius, sed non absurda sententia est: cujus cæcitatem cum mulierculæ lamentarentur, *Quid agitis?* inquit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, & ex magistratibus & ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato nec publico muneri defuisse. C. autem Drusi domum compleri a consultoribus solitam accepimus: cum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, cæcum adhibebant ducem.

XXXIX. Pueris nobis Cn. Aufidius prætorius (46) & in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, & Græcam scribebat historiam, & videbat (47) in literis. Diodotus Stoicus, cæcus, multos annos domi nostræ vixit. Is vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo etiam magis assidue quam antea versaretur, & cum fidibus Pythagoreorum uteretur, cumque ei libri noctes & dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat: a tum quod sine oculis fieri posse vix videretur, geometriæ munus tuebatur, verbis præcipiens discentibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem b Eretricum philosophum, cum quidam quæreret, quid ei cæcitas attulisset, respondisse, *Puero ut uno esses comitatior.* Ut enim

(46) *Prætorius & in senatu sententiam dicebat*) Pighius, in Annalibus, ad ann. U. C. 634. hanc phrasim putat esse mutilam; excidisse enim vocem *cæcus*; quæ quidem ad explendam fulciendamque sententiam prorsus necessaria est. Si enim cæcus non fuit Aufidius, quid mirum est fecisse illum omnia, quæ Cicero commemorat? cæcitatem in Appio, in Druso, in Diodoto Stoico, non prætermisit; cur omiserit in hoc Aufidio? Legi ergo possit: *Prætorius, cæcus, & in senatu sententiam dicebat*. Buherius.

(47) *Videbat in literis*) Cæcus erat iste Aufidius; & idcirco argutulus sibi videbatur quicumque erat librarius, qui primus illud *videbat* nobis supposuit. Ego vero tam putidum schema non esse Ciceronis continuo agnovi. Aliter, ajunt, olent catuli, aliter sues. Et proinde, ubi parumper animum intenderam, sua sponte enascebatur vera & sincera lectio, *& Græcam scribebat historiam, &* vivebat *in literis*: hoc est, omnem suam ætatem in literis consumpsit. Noster ep. Fam. IX. 26. *Quid ergo faciam? te consulo, qui philosophum audis. Angar? excruciemne me? quid assequar? deinde quem ad finem?* Vivas, *inquis*, in literis. *An quidquam me aliud agere censes; aut possem vivere, nisi* in literis viverem? *sed est earum etiam, non satietas, sed quidam modus*. Ibidem XIII. 28. *Est enim in eo, cum virtus & probitas & summum officium summaque observantia, tum* studia *illa nostra*, quibus *antea delectabamur, nunc etiam* vivimus. *Bentl.*

a Man. Lamb. *tamen*

b Lamb. *medicum & philosophum*

vel summa paupertas tolerabilis fit, si liceat (48), quod quibusdam Græcis quotidie: sic cæcitas ferri facile possit, si non desint subsidia valetudinum.

Democritus, luminibus amissis, alba scilicet & atra discernere non poterat: at vero bona, mala; æqua, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat; & sine varietate colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri animi etiam aciem adspectu oculorum arbitrabatur: &, cum alii sæpe, quod ante pedes esset, non viderent, ille infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum cæcum fuisse. At ejus picturam, non poesim, videmus. Quæ regio, quæ ora, qui locus Græciæ, quæ species (49) formæ, quæ pugna, quæ acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quæ ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid ergo aut Homero ad delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse unquam arbitramur?

Aut, ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros & patrimonia sua reliquissent? huic discendi quærendique divinæ delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poetæ, nunquam inducunt deplorantem cæcitatem suam: at vero Polyphemum (50) Homerus cum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, &, quæ vellet, attingere. Recte hic quidem: nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.

XL. In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster *M. Crassus*: sed aliud molestius, quod male audiebat; etiam si, ut mihi videbatur, injuria. Epicurei nostri Græce fere nesciunt, nec Græci Latine. Ergo hi in illorum, & illi in horum sermone surdi: omnesque (51) id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profecto su-

(48) *Si liceat, quod quibusdam Græcis quotidie*) Nimirum *mendicare*; quæ honesta est ἀποτιώτερ. *Davisius*.

(49) *Quæ species formæ, quæ pugna*) Davisius ex MSS. Gebhardianis *quæ species, formaque pugnæ*.

(50) *Polyphemum Homerus cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortunas, quod qua vellet ingredi posset, & quæ vellet attingere*) Recte animadvertit apud Homerum hoc non haberi: ergo aut finxit id Cicero, aut ex tragico quodam sumpsisse videtur. Sed postrema illa *qua vellet attingere* languida sunt & inania. Quidam apud Lambinum *adspicere* reponebant; verum hoc adhuc deterius. Omnes fere Gebhardi codices *quem* præferunt; non *qua*. Unde suspicor legendum esse, *& in quem vellet arietare*. Convenit profecto hoc Cyclopis immanitati. Accius apud Nostrum de Divin. I. 22. *Duos consanguineos arietes inde eligi. Deinde ejus germanum cornibus connitier in me arietare, eoque ictu me ad casum dari*. Vel propius etiam possis, *& quem vellet arietare*: ut Plautus in Truculento II. 2. *Quis illic est, qui tam proterve nostras ædes arietat?* Nisi forte & hic legendum sit, *preterve* in *nostras* &c. *Bentlejus*.

(51) *Omnesque id nos*) Manutius, & Lambinus reponebant, *Omnesque item nos* &c. Pronomen *id* omnino delet Davisius. Tuetur autem VVopkensius, quem vide *Tullian. Lect.* I. 21.

sumus. At vocem citharœdi non audiunt: ne stridorem quidem serræ tum, cum acuitur: aut grunnitum, cum jugulatur, suis: nec, cum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes. Deinde multo majorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem.

Tum, ut paulo ante cæcos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret. Congerantur in unum omnia, ut idem oculis & auribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis: qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? Portus enim præsto est, quoniam mors ibidem est, æternum nihil sentienti receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum vero*, inquit, *effecisti*, *si cantharidis vim consecutus es*. Paulus Persæ deprecanti, ne in triumpho duceretur, *In tua id quidem potestate est*. Multa primo die, cum de ipsa morte quæreremus: non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quæ qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet.

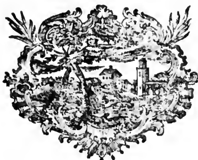
XLI. Mihi quidem in vita servanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviis obtinetur; Aut bibat, inquit, aut abeat. Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi: aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat: sic injurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Hæc eadem, quæ Epicurus, totidem verbis dicit & Hieronymus. Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat: omneque quod honestum nos & laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam & [a] inani vocis sono decoratum esse dicant: & tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate & [b] Platone profectis philosophis faciendum putes? Quorum alii tantam præstantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis & externa obscurentur. Alii autem hæc ne bona quidem ducunt: in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat tanquam honorarius arbiter judicare Carneades. Nam cum, quæcumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonæ valetudini, cæteris rebus generis ejusdem, quam Stoici: cum ea re, non verbis ponderarentur; causam esse diffidendi negabat. Quare hunc locum cæterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium

a Man. Lamb. *inanis*

b Iidem. *Platone, perfectisque philosophis*

perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

Sed quoniam mane est eundem, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror: ubi enim melius uti possumus hoc, cuicuimodi est, otio? ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus: a quo non modo impulsi sumus ad philosophicas scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum cæteris profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque, & undique circumfusis molestiis, alia nulla potuit aveniri levatio.

D E

DE NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Totus hic liber trifariam dispertitur: Parte prima, ad caput usque 8, Cicero nonnulla præmittit, quibus toti operi veluti proludit. Parte secunda, quæ capite 20. clauditur, Vellejus Epicureus philosophus, rejectis aliorum philosophorum opinionibus, Epicuri de Deo placita in medium affert, & magnifice commendat. Tertia denique parte, quæ reliquo libro continetur, totam Epicuri de Deorum natura doctrinam a Vellejo expositam Cotta ex Academia philosophus evertit, Petrus Lescaloperius.

I. CUM multæ res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatæ sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras) & perobscura quæstio est de natura deorum: quæ & ad agnitionem (1) animi pulcherrima est, & ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variæ sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiæ, ut

(1) *Ad agnitionem animi*) Quæstionem de natura deorum, quam ait Cicero *ad agnitionem animi esse pulcherrimam*, cognitu præclaram interpretor: est enim hoc loco agnitio animi, non qua cognoscitur animus, sed qua ipse divinam naturam agnoscit, *Lescaloper*. Sensus paulo obscurior videri possit: quapropter eum paucis explicabo. Cum mul-

ut magno (2) argumento esse debeat, caussam, id est principium philosophiæ, esse scientiam: prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem co-

multi philosophi mentem divinam esse censuerint; ait Tullius, hanc disputationem animo cognoscendo fore utilem; quod, indagata deorum natura, simul eluceſceret mentis humanæ ratio. Vide Tuſc. I. 26. 27. Similiter Varro apud Auguſtin. C. D. VII. 15. Hinc liquet a ſcopo prorſus aberraſſe M. A. Muretum, qui *agitationem animi* reſcribebat, uti docet etiam Adr. Turnebus Adverſ. XIV. 14. *Daviſius*. Dudum priuſquam Daviſiana legerem, in ea ſententia eram, agnitionem animi illam eſſe, qua cognoſcitur animus, non qua cognoſcit. Qui ſic intelligunt, quaſi dicat Cicero eam quæſtionem eſſe cognitu pulcherrimam, nullo exemplo probant, ſed nec probare, opinor, poſſunt, quod agnitio animi actionem deſignet, qua cognoſcit animus. Deinde non de nihilo eſt, extare hoc quoque unde perſpiciatur quid ſenſerit de animi natura Cicero. Illis quæ Daviſius firmandæ ſuæ ſententiæ adhibuit, poſſunt hæc addi Ciceronis ipſius teſtimonia. Somnio Scip. cap. 8. ita loquentem facit Africanum: *deum te igitur ſcito eſſe, ſi quidem deus eſt, qui meminit, qui providet &c.* De Univerſ. 8. *Animum igitur cum ille procreator mundi deus ex ſua mente & divinitate genuiſſet, &c.* De Divin. I. 49. *A natura deorum, ut doctiſſimis, ſapientiſſimiſque placuit, hauſtos animos & libatos habemus.* Qui locus ad hujus, qui in manibus eſt, declarandam ſententiam pene ſocius videtur. Tuſculan. V. 13. *Humanus autem animus decerptus ex mente divina, cum alio nullo, niſi cum ipſo deo, comparari poteſt.* Adde eundem, *Tuſcul. I. 27. & de Legib. I. 22.* nec non Salluſtium, *Catilin. cap. 1.* Dixerat pridem Ariſtoteles, referente Sexto Empirico, *adverſ. Mathem.* p. 312. deum eſſe aliquid quod ex ſe ſimile ſit animæ. Εἶναί τι θεῖον, τὸ καθ' ἑαυτὸ ἐοικὸς τῇ ψυχῇ. Quod non adeo mirabitur, qui meminerit cenſuiſſe quoſdam philoſophos, uti canit Virgilius *Georg.* IV. 220. *eſſe apibus partem divinæ mentis, &c.* Qui S. Auguſtinus *l. de Beata Vita*, n. 4. ubi de anima loquitur, *Id eſt*, inquit, *unum, in rebus proximum Deo.* Bulierius.

(2) *Ut magno argumento eſſe debeat cauſam, &c.*) Hunc locum docti aliquot viri putant mutilum ac lacerum, partim corruptum. Ego ſuum cuique judicium liberum, ut par eſt, relinquam: ſed non dubitabo profiteri, mihi videri integrum eſſe, & explicari poſſe. Hoc idem enim dicit, opinor, Cicero, quod Ariſtoteles lib. 9. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, cap. 2. Ὥστ' εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερὸν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι, τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον, καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἕνεκα. Id eſt, *Itaque ſi, propterea quod fugerent inſcientiam, philoſophati ſunt: perſpicuum eſt, eos, eo ut ſcirent, ſcientiam perſecutos eſſe, non utilitatis alicujus gratia.* Illa Ariſtoteles. Hæc Cicero; *cauſa, id eſt, principium, philoſophiæ eſt ſcientia*; id eſt, homines ingenio excellentes ſcientiæ cauſa philoſophati ſunt: hoc eſt ſcientia, ut finis, cujus gratia quærere cœperunt naturam rerum, impulit eos, ut philoſopharentur. Ita ſcientia, & principium & finis eſt philoſophiæ; finis, quia ejus cauſa philoſophati ſunt homines; principium, quia impulit & commovit eos ad philoſophandum. *Lambinus.*

Ut magno argumento eſſe debeat prudenter Academicos a rebus incertis aſſenſionem cohibuiſſe) Ita legitur hic locus in Mſ. cum in aliis ſit, *ut magno argumento eſſe debeat*, cauſam, id eſt, principium philoſophiæ, eſſe ſcientiam, *prudenterque Academicos a rebus &c. Urſinus.*

Cauſam, id eſt, principium philoſophiæ, eſſe ſcientiam (Niſi enim ſcientiæ nobis amor a natura eſſet inſitus, non erat cauſa, cur philoſopharemur. Scientiam autem philoſophiæ cauſam & originem eſſe, inde cognoſcitur, quod de natura deorum non modo variæ ſunt doctiſſimorum hominum opiniones, verum etiam diſcrepantes; cujus rei cauſa eſt ſcientiæ cupiditas. Cur autem nonnulli hanc lectionem adeo non probaverint, ut corruptum exemplar ſequi maluerint, non intelligo; niſi ſi ea, quæ in ſuo libro Mſ. non vident, ex ingenio & conjectura eſſe omnia in animum induxerunt. *P. Manutius.*

Quid eſt, quod (Tullius) ait *cauſam, id eſt, principium philoſophiæ eſſe ſcientiam?* Conveni aliquando qui hinc abeſſe neſcio quid putaret, & aliquid ſuppleret; in contrariumque ſenſum converteret, & *inſcientiam* inſcientiſſime legeret. Ego ſcientiam defendo, & exiſtimo ſignificari veram philoſophiam non in hominum philoſophorum diſcrepantibus opinionibus poſitam, & conſtitutam eſſe; ſed in ſcientia, certaque cognitione, & ſine ea eſſe non poſſe. Nam tanta inter eos varietas & diſſenſio eſt, ut appareat ſine certa quadam ſcientia philoſophiam extare non poſſe, nec philoſophos eam eſſe artem conſecutos, cujus nomine vo-

can-

cohibuisse. Quid est (3) enim temeritate fortius? aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate atque constantia, quam aut fal-

cantur. Itaque cum a scientia absint, ad quam etiam perveniri Academici non posse dicunt, & cum in tanta dissensione constituti sint, ut quidem ineptissimas sententias de diis immortalibus ferant, tanta varietas magnum argumentum habet, sine scientia, verique cognitione, & comprehensione philosophiam esse non posse, & eos a philosophia, qui opinionibus nitantur, plurimum distare: vel potius dicit omnes ad scientiam pervenire conati, & ad eam omni studio eniti, sed cum diversa sentiant, merito Academicos sententiam sustinere suam, ne temere assentiantur. Nam temerarium esset, incognito falsove assentiri. *Turnebus, Advers* XIV. 14.

Vexatus hic locus a multis multorum quoque vexavit ingenia: itaque admodum varie & lectitatus, & expositus est. Aldus Manutius ita legit: *Ut magno argumento esse debeat causam, id est, principium philosophiæ esse inscientiam.* Quam scienter, scientium virorum esto judicium. Certe solus ita legit: & duriuscule a Turnebo, sed presso nomine, accipitur, ut paulo ante in ipsa Turnebi interpretatione audivimus. Codex Palatinus tertius *scientiam* mutat in *sententiam*: aliter alii legunt: nonnulli (quod facto facillimum est) totum locum expungunt, quippe quem spurium, & alienum putant; sed id sola difficultas explicandæ sententiæ persuasit, quæ gnavis interpretibus declinanda nunquam est. Itaque & totum locum, & vulgatam totius loci lectionem retineo, atque ita explico: *causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam*, quam scilicet omnes appetunt, quasi diceret: De deorum natura sic inter se philosophi dissentiunt, ut inde certo colligi videatur hoc primum, nempe id totum philosophandi genus atque institutum, nec non varias philosophorum sectas ex eo scientiæ appetitu, qui omnibus innatus est, profectas esse: dum enim quisque scire avet, suoque ingenio plurimum tribuit, novæ cujuspiam stellæ, ut ajunt, novi orbis inventionem sibi appromittens, factum est ut abierint in diversa philosophi, sectique sint in varias varie opinantum classes. Ac quemadmodum in fluminibus usuvenit, ut præcipites aquas objectus obex, & acutæ moles multiplices in rivos, alveosque scindat: ita plerumque fit in hominibus, ad veri investigationem magna contentione, confertimque properantibus, ut eos prærupti quidam scopuli disjiciant ab communi tramite, & suam quemque semitam diversum inire cogant. Sed & alterum indidem colligitur, prudenter fecisse Academicos, qui tam incertis opinionibus assensionem minime dederint. *Lescalop.*

Non longe ab initio libri primi de *Natura Deorum* lacuna hæc pridem notata est. Nempe in ipso exordio totius disputationis, quod est ejusmodi: *Cum multa res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatæ sunt, tum perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, & perobscura quæstio est de natura deorum, quæ & ad agnitionem animi pulcherrima est, & ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variæ sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiæ, ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiæ esse scientiam: prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse.* Mutilum, inquam, esse hunc locum, præter Lambini auctoritatem, qui hunc ut corruptum asterisco notavit, sententiæ ipsius absurditas cogit fateri. Quod miror Manutium non vidisse, neque Manutio majorem Turnebum, qui hanc lectionem tuentur. At enim vero non video, quo sensu scientia causa & principium philosophiæ dici possit. Nam esse exitum & finem palam est. Omnes quippe hoc consilio ad philosophandum accedunt, ut sedula pervestigatione causarum, alicujus rei sive effectus naturam penitus, quod scientiæ est munus, comprehendant. Cæterum quam certum est hunc contextum esse hiulcum, tam difficile arbitror, quæ desunt supplere. Id quidem meliorum librorum ope plane præstari posset, si extarent. An autem extent, me latet. Interea vero quod mihi nunc de supplenda hac lacuna in mentem veniat, dicam. Ita mihi videor hanc posse supplere. Post hæc verba: *ut magno esse argumento debeat, causam, id est, principium philosophiæ*, suppleo, (*ab amore quidem scientiæ esse ductum, finem tamen non esse*) *scientiam*. Plana & dilucida hoc modo sententia est. Præfatur primum difficilem esse quæstionem de natura deorum, idque intelligi ex varietate opinionum, & dissensu philosophorum circa hanc quæstionem. Ex quo infert omnes studio quidem & amore scientiæ impelli ad philosophandum: quod idem est atque hunc amorem esse causam & principium philosophiæ: non tamen hujus finem esse scientiam. Non enim finis scientia, si ad eam nemo pervenit. Quippe hic finis differt a scopo, quod ad scopum sufficit animi destinatio & consilium, finis, nisi ope-

fallum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit & cognitum, sine ulla dubitatione defendere.

Velut

---

operis successu, non intelligitur. Indicium infelicitatis & laboris nunquam ad finem pervenientis in via veritatis, discordes philosophorum circa idem quæsitum sententiæ. Ex quibus Cicero arguit prudenter fecisse Academicos, qui a rebus incertis assensionem cohiberent. Hanc esse mentem M. Tullii eo loco, hoc consilium, cuivis animum advertenti apparere arbitror. Ex quo etiam spes sit, quod ad verba attinet, quæ hic affero ad hiatum supplendum, non esse admodum dissimilia iis, quibus vir ille summus sententiam expresserat. Ita igitur interim liceat supplere hunc locum, dum aliquis nondum repertus liber e tenebris emergens, ipsam & Ciceronis manum repræsentaverit. *Petrus Petitus, Miscell. Observ.* lib. 1. c. 3.

Cicero de Natura Deorum, lib. 1. c. 1. sic de ea loquitur: *De qua tam variæ sunt doctorum hominum, tamque discrepantes sententiæ, ut magno argumento esse debeat causam, id est, principium philosophiæ esse scientiam; prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse.* An ergo sequitur ex dissensione philosophorum de natura deorum, *causam*, id est, *principium philosophiæ esse scientiam?* Imo contra: nam ubi scientia est, ibi non est dissensio. Attamen *Dionys. Lambinus* contendit *Ciceronem* hoc velle, homines scientiæ causa philosophatos esse. Quod verum quidem est, sed a *Cicerone* non dicitur, quia nihil hic ad rem facit; quæ enim hæc est ratiocinatio? Dissentiunt philosophi, ergo, scientiæ quærendæ causa, philosophati sunt; ergo recte fecerunt Academici, qui assensum cohibuerunt? Inserenda omnino hic est negatio, legendumque, *non esse scientiam*, hoc est, perspicuam cognitionem veritatis, ex qua omnia sua consectaria deducant; quod sequitur ex veritate sententiarum, & quo posito, prudenter omnino fecerunt Academici, qui a rebus incertis assensionem cohibuerunt. Vir doctissimus nec rem assecutus est, nec verba Ciceronis *Causa, id est, principium philosophiæ*, non id significant hic, quod in sermone vulgari solent; hoc est, rationem cur quis philosophetur, initiumque ejus laboris. Græci Dialectici αἰτίας & ἀρχὰς, *causas & principia* vocabant; ubi sermo erat de inquisitione veteri, denique demonstratione qua probaretur; axiomata, aut effata, ex quibus consectaria deducebantur. Sic loquitur *Aristoteles* Analyticorum Posteriorum lib. 1. cap. 2. ubi docet quid sit scire, quid demonstratio, & ex quibus constet. Ἀνάγκη τὴν ἀποδεικτικὴν ἐπιστήμην ἐξ ἀληθῶν τ' εἶναι καὶ πρώτων, καὶ ἀμέσων, καὶ γνωριμωτέρων, καὶ προτέρων, καὶ ΑΙΤΙΩΝ τοῦ συμπεράσματος, οὕτως γὰρ ἔσονται καὶ αἱ ΑΡΧΑΙ οἰκεῖαι τοῦ δεικνυμένου: *necesse est demonstrationem scientiam esse ex veris, primis, proximis, notioribus, antecedentibus & causis conclusionis; sic enim erunt & principia propria ejus quod demonstratur.* Paulo post: ΑΙΤΙΑ τε καὶ γνωριμώτερα δεῖ εἶναι, καὶ πρότερα. ΑΙΤΙΑ μὲν, ὅτι τότε ἐπιστάμεθα ὅταν τὴν αἰτίαν εἰδῶμεν, καὶ πρότερα, εἴπερ ΑΙΤΙΑ, καὶ προγινωσκόμενα, οὐ μόνον τὸν ἕτερον τρόπον τῷ ξυνιέναι, ἀλλὰ καὶ τῷ εἰδέναι ὅ, τι ἐστί. Causas & notiores oportet esse & antecedentes; causas quidem, quia tum scimus, cum causam novimus; & priores, si quidem sint causæ, & præcognita, non tantum cognitione ullius modi, sed & cognitione quod sit. Iterum inferius: Ἐκ πρώτων δ' ἐστὶ τὸ ἐξ ΑΡΧΩΝ οἰκείων· ταυτὸ γὰρ λέγω πρῶτον καὶ ΑΡΧΗΝ. ΑΡΧΗ δέ ἐστιν ἀποδείξεως πρότασις ἄμεσος. *E primis est, quod deducitur e principiis propriis: idem enim voco primum & principium. Est autem principium demonstrationis proxime antecedens propositio.* Sæpius ita locutus est *Aristoteles*, in hoc & sequente libro: sæpius etiam *Sextus Empiricus*, & alii philosophi: omnesque, qui elementa philosophiæ attigerunt, norunt quæ *principia* scientiarum dicantur. Sed supercilios grammatici, qui *Ciceronem* recuderunt, hæc animadvertere non potuerunt, quod *principia* rectæ ratiocinationis æque norint ac elementa ipsa humanitatis; quæ, ad eos quod attinet, etiamnum in puteo Democriti latent. *Joan. Clericus, Silv. Philol. cap.* 1.

Causam, id est, principium philosophiæ esse inscientiam) Sic Ms. Eliensis, ac ita dudum ediderat Aldus Nepos. Noster Acad. lib. 1. cap. 11. *Si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset*, scientiam; *similiter*, inscientiam *nominabat*. Vide & lib. 1. de Div. cap. 52. *principium* vero philosophiæ dicitur *inscientia*, quod ejus sit ἡ ποιητικὴ αἰτία, ut loquitur Nemesius de nat. hominis, cap. 30. Et hoc est quod ἀρχὴν αἰτιώδη dixit Sextus Empiricus Pyrrh. Hypot. lib. 1. cap. 6. De ἀρχαῖς & αἰτίαις potestate consulas licet Aristotelem Metaph. lib. IV. cap. 1. 2. & Simplicium in Phys. lib. 1. p. 3. Vult igitur Cicero, ignorationem rerum in causa fuisse, cur homines sese philosophiæ

Velut in hac quæstione, plerique (quod maxime verisimile est, & quo omnes duce natura vehimur) deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras:

 nul-

phiæ dederint; id quod ex discrepantibus philosophorum sententiis recte colligitur; quoniam, *si res liquide sciretur, una esset omnium vox, & in ejusdem sententiæ finem cunctorum pergeret & conveniret assensio*, ut verbis utar Arnobii l. 3. Idem lib. 2. *Qui dum alter alterius labefactant, destruunt, convelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt, nec posse aliquid sciri ex ipsa dissensione monstrarunt.* Justinus Martyr, Cohort. ad Græcos cap. 5. Εἰ δὲ καὶ τούτους (Platonem & Aristotelem) μὴ συμφωνοῦντας ἀλλήλοις εὕρομεν, ῥᾴδιον οἶμαι καὶ τὴν τούτων ΑΓΝΟΙΑΝ γινώσκειν σαφῶς. Idem Apol. 2. cap. 13. Οἱ δὲ τἀναντία αὑτοῖς ἐν κυριωτέροις εἰρηκότες, οὐκ ἐπιστήμην τὴν ΑΠΟΠΤΟΝ καὶ γνῶσιν τὴν ἀνέλεγκτον φαίνονται ἐσχηκέναι. Ἄποπτος est ἀσφαλής, βέβαιος, ut interpretatur Hesychius; & frustra fuit metaphrastes, qui ἄπταιστον reposuit. Sed nec res melius Grabio cessit, qui *sublimiorem scientiam* vult intelligi. Sextus Empiricus Pyrrhon. Hypot. lib. 1. cap. 6. Οἱ μεγαλοφυεῖς τῶν ἀνθρώπων ταρασσόμενοι διὰ τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν ἀνωμαλίαν, καὶ ἀποροῦντες τίσιν αὐτῶν χρὴ μᾶλλον συγκατατίθεσθαι, ἦλθον ἐπὶ τὸ ζητεῖν, τί τε ἀληθές ἐστιν ἐν τοῖς πράγμασι καὶ τί ψεῦδος. Vide sis etiam cap. 12. nostrum lib. Acad. cap. 8. Xenophontem Ἀπομν. lib. 1. cap. 1. 13. & Boethium Consf. Philos. lib. v. Pros. 3. Cum primis autem huc faciunt Aristotelis verba Metaphys. lib. I. cap. 2. Διὰ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες, καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες.... ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων, οἴεται ἀγνοεῖν. Vide sis & Gatakerum ad Antonini 1. 15. Pal. tert. *sententiam*; vulgati *scientiam*; quæ quidem scriptura, licet ei patrocinentur viri doctissimi, nobis haud placet. Nam sive cum Lambino locum interpretemur, quasi dicat Tullius, homines ingenio præcellentes scientiæ causa philosophatos esse; sive cum Turnebo significari putemus, veram philosophiam in scientia certaque cognitione positam esse, nec sine ea posse consistere; nullus est ratiocinationis nexus, nec sibi invicem cohærent sententiæ. Quibus enim fidiculis extorqueri potest vel hæc, vel illa conclusio, quenquam philosophia inter se non convenisse statuamus. *Davisius*.

Causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam) Nihil hic immutandum, quidquid dicant viri docti. Per *scientiam* Tullius intelligit eas animi perceptiones, quæ certæ sunt, & indubitatæ, quæque ideo vere sunt philosophiæ causa, & principium. Nam πάντα τὰ αἴτια, ἀρχαί, juxta Aristotelem, *Metaph.* IV. 1. Hoc autem Academicorum erat effatum, teste Tullio, Academ. quæst. 1. 8. *Scientiam nusquam esse, nisi in animi notionibus* (ita cum Lambino legendum) *atque rationibus*. Itaque scientiæ opinationem opponebant. *Scientiam enim certo, opinatio incerti*, ut ajebat Lactantius, *Instit. III.* 3. Eo ipsa est doctrina, quam acutissimi recentiores philosophi Cartesius, Malebranchius, aliique, optimam esse philosophandi rationem docuerunt; scilicet, *nihil esse turpius, quam cognitioni, & perceptioni assertionem, approbationemque præcurrere*. Quæ verba sunt nostri Ciceronis, *Academ. Quæst. I.* 12. Videatur Malebranchius, *Disquisit. de Veritat. Tom. I. lib. I. cap.* 1. & passim. *Buherius*.

Esse scientiam) Lege, *non esse scientiam*. Principium enim & caussa philosophiæ non est scientia, sed amor studiumque sciendi. Proinde Pythagoras, mutato artis nomine, non σοφὸν dici voluit, sed φιλόσοφον, idest sapientiæ studiosum. *Facciolatus*.

Promittebatur a me Commentariorum *delectus*, non acervus. Hic tamen contra facio, quam pollicitus, professusque sim. Mihi quidem Turnebus instar omnium; sed præterire neminem volui, qui suam expertus sit in sententiæ hujus explicatione industriam: nisi tres omnino, quibus, cum Gallice scripserint, non erat hic locus. *Primus* est Mathurinus Veysserius *De la Croze*, qui hujus nominis inversione dici voluit *Alcezer*, in volumine cui titulus, *Nouvelles de la Republique des Lettres*, *Avril*, 1702. Alter, Petrus Bælius, in Epistolis. Tertius denique, anonymus Diatribæ auctor, quæ legitur in Trivoltiensi, quod vocant, Diario, art. 115. Decemb. 1730. Is est Carolus Bolius, e Soc. Jesu, vir non una laude insignis: cujus primam ætatem tractatio humanarum literarum; adultam divinarum; maturam prudentia rerum gerendarum illustravit primum in Gallia, nunc Romæ. Cui ego, pro benevolentiæ constantia, cum debeam plurimum, hoc saltem rependo, ut honoris causa nominem. *Olivetus*.

(3) *Quid est enim temeritate* fortius?) Aut hic *fortius* in malam partem est accipitur,

nullos esse omnino Diagoras Melius, & Theodorus (4) Cyrenaicus putaverunt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam & de figuris deorum, & de locis atque sedibus, & actione vitæ multa dicuntur: deque his summa philosophorum dissensione certatur. Quod vero maxime rem causamque continet, est, utrum nihil agant, nihil moliantur; omni curatione & administratione rerum vacent: an contra ab his & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur atque moveantur. In primisque magna dissensio est; eaque nisi dijudicetur, in summo errore necesse est homines atque in maximarum rerum ignoratione versari.

II. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem deos. Quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? Hæc enim omnia pu-

---

piendum, quasi violentius: qua significatione hanc vocem alibi non memini me legisse; aut pro *fortius* corrigendum *fœdius*, quod affirmare sine vetustis exemplaribus non audeo. *P. Manutius*. *Temeritate turpius*. Veneti, *fortius*, quod certe congruere non videtur. Suspicari tamen aliquis possit, in archetypo *spurcius* fuisse. *Camerarius*. *Temeritate turpius*. Vel hoc modo legendum, quo modo conjecit & Manutius: *quid enim temeritate* fœdius? vel, *quid enim temeritate* turpius? quantumvis licet reclament codices, quos vidi, omnes. Neque hæc scriptura ferri ullo modo potest, quicquid comminiscantur & proferant studiosi antiquitatis homines, ipseque adeo Turnebus; nam, ut idem alibi fatetur, omni antiquitatis situ, carie, & putore potentior est ratio & veritas. *Lambinus*. *Temeritate turpius*. Sic olim dedit Ascensius: quam lectionem ratam faciunt Pal. tert. & Eliens. lib. 1. de Divin. cap. 4. *Cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorque* turpis *est*, similis extat alter Acad. 1. 12. Temeritas *tum esset insignis, cum aut falsa, aut incognita res approbaretur; neque hoc quicquam esse* turpius, *quam cognitioni & perceptioni* assertionem (malim cum Turnebo *assensionem*) *approbationemque præcurrere*. Pariter lib. 2. 20. *Pro veris probare falsa* turpissimum *est*. Vide & cap. 36. Vulg. *fortius*; a cujus partibus stat Adr. Turnebus *Advers*. XIV. 14. Vir linguæ Latinæ peritissimus J. F. Gronovius Observ. l. 2. 2. præfracte negat *fortius* in malam partem sumi posse; veterem tamen lectionem propugnat, & in præcedente *ablativo* vim instrumenti esse censet, ut dicat Cicero, Quid est per temeritatem fortius, seu quid juvat quamcunque causam temeritas? Sed in hac interpretatione nihil est præsidii: talis enim interrogatio nimis est opica, eodemque redit ac si quæreretur, quid sit per vitium laudabilius, aut per stultitiam sapientius. *Davisius*.

(4) *Theodorus Cyrenaicus*) Hic menda est, etsi levis, nihilominus tollenda. *Cyrenaicus* sectæ philosophicæ titulus est, in qua licet aliquamdiu Theodorus hic fuerit, non perseveravit tamen: novam ipse ac propriam architectatus, uti narrat Diogenes Laertius, lib. II. Deinde locus hic non erat indicandæ Theodori sectæ, sed patriæ; ut in Diagora fecit Cicero, Proinde legendum. *Theodorus Cyrenæus*. Buherius. *Cyrenaicus*. Hac forma, quam præstant Mss. sæpius utitur Cicero. Sic Tusc. I. 34. *Et quidem hoc a Cyrenaico Hegesia sic optime disputatur*. Et V. 38. *Illud Antipatri* Cyrenaici. .. Joannes item Stobæus, Serm. II. Θεόδωρος ὁ Κυρηναϊκός. *Theodorus ille Cyrenaicus*. Davisius. Hæc frustra opponit Davisius. Nam & Antipater & Hegesias appellari potuere *Cyrenaici*, ut qui Cyrenaicam sequerentur sectam Aristippi. In qua cum fuisset Theodorus, ut animadverti, eodem insigniri titulo poterat; quemadmodum est insignitus a Stobæo; si modo in voce Κυρηναϊκός vitium non est. At Cicero, neque ignarus Theodorum, propria sibi constituta familia, discessisse ab Aristippo, & in scribendo præter cæteros accuratus, cur eum, quem alibi *Cyrenæum* appellavit, hic diceret Cyrenaicum? præsertim cum altero conjunctum philosopho, cujus patriam nominat. Ut ergo scripsit, *Diagoras Melius*, credibile est scripsisse quoque *Theodorus Cyrenæus*. Buherius.

pure ac caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, & si est aliquid a diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dii nec possunt nos juvare, nec volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est quod ab his ad hominum vitam permanare possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest: cum qua simul & sanctitatem & religionem tolli necesse est: quibus sublatis perturbatio vitæ sequitur, & magna confusio. Atque haud scio, an, pietate adversus deos sublata, fides etiam & societas humani generis, & una excellentissima virtus, justitia, collatur.

Sunt autem alii philosophi, & hi quidem magni atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari & regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli & provideri. Nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates, cælique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quæ dicentur in his libris, colligunt, quæ talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati pæne videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. Quorum opiniones cum tam variæ sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit.

III. Qua quidem in causa & benevolos objurgatores placare, & invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse gaudeo de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæque disciplinæ & jam pridem relictæ patrocinium necopinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito cœpimus philosophari: nec mediocrem a primo tempore ætatis in eo studio operam curamque consumpsimus, &, cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur. Quod & orationes declarant, refertæ philosophorum sententiis; & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; & principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos & publicis & privatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio & doctrina præscripserit.

IV. Sin autem quis requirit, quæ causa nos impulerit, ut hæc tam sero literis mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam

cum otio langueremus, & is esset reipublicæ status, ut eam (5) unius consilio atque cura gubernari necesse esset, primum ipsius reipublicæ causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus & ad laudem civitatis, res tam graves, tamque præclaras Latinis etiam literis contineri. Eoque me minus instituti mei pœnitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commoverim. Complures enim Græcis institutionibus eruditi ea, quæ didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quæ a Græcis accepissent, Latine dici posse diffiderent. Quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur.

Hortata etiam est, ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo (6), fortunæ magna & gravi commota injuria. Cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem ejus partes atque omnia membra tum facillime noscuntur, cum totæ quæstiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædam continuatio seriesque rerum, ut alia ex alia nexa, & omnes inter se aptæ colligatæque videantur.

V. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quærenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desinunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, *Ipse dixit*. Ipse autem erat Pythagoras. Tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.

Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quatuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus. Non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque

(5) *Unius consilio*) Julii Cæsaris, qui, devicto Pompejo, summam Remp. tenebat. *Davisius*.

(6) *Animi ægritudo, fortuna magna & gravi commota injuria*) Non intelligit mœrorem ex obitu patriæ libertatis natum, ut falso putant Aldus nepos & Pet. Lescaloperius; eam enim causam supra memorarat; cum sit, *is esset Resp. status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset*. Vult dolorem, quem ex morte Tulliæ suæ gravissimum concepit. Utramque rationem conjunctim recenset Acad. I. 3. *Idem*.

usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. Quod non Academiæ vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere magnum est: quanto majus omnes? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, & contra omnes philosophos & pro omnibus dicere. Cujus rei tantæ tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor: secutum esse præ me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, ii nihil habeant, quod sequantur. Dictum est omnino hac de re alio loco (7) diligentius: sed quia nimis indociles quidam tardique sunt, admonendi videntur sæpius. Non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur: sed ii, qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa judicandi & assentiendi nota. Ex quo exstitit & illud, multa esse probabilia: quæ quanquam non perciperentur, tamen quia visum (8) haberent quendam insignem & illustrem, his sapientis vita regeretur.

VI. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. Quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quæ sit earum vera, judicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut Statius in Synephebis,

Pro deum, popularium omnium, omnium adolescentium,
Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem:

non levissima de re, ut queritur ille,

Fieri in civitate facinora capitalia:
Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:

sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, pietate, sanctitate, cæremoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delubris, sacrificiisque solemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos præsumus, existimandum sit. Hæc enim omnia ad hanc de diis immortalibus quæstionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio.

Quod cum sæpe alias, tum maxime animadverti, cum apud C. Cottam, familiarem meum, accurate sane & diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam, cum feriis Latinis ad eum ipsius rogatu arcessituque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Vellejo senatore disputantem: ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum, ut

(7) *Alio loco*) Vide Lucullo, cap. 31. & Offic. II. 2.

(8) *Quia visum haberent*) *Quam ille* (Zeno) φαντασίαν, *nos visum appellemus licet, & teneamus hoc verbum quidem.* Acad. I. 12. Vide & Acad. II. 31. Dicitur autem & *visus* & *visum*. Passerat.

ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. Oritur enim mihi magna de re altercatio cum Vellejo: cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse.

VII. Atqui mihi quoque videor, inquam, venisse, ut dicis, opportune: Tres enim trium disciplinarum principes convenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem quæ in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare. Quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille: miror, Antiochum hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent, & Peripateticos, qui honesta commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine & quasi gradibus, non genere differrent. Hæc enim est non verborum parva, sed rerum permagna dissensio. Verum hæc alias: nunc quod cœpimus, si videtur.

Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura agebamus deorum. Quæ cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri ex Vellejo sciscitabar sententiam. Quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ cœperas. Repetam vero. Quamquam non mihi, sed tibi hic venit adjutor. Ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire (9) didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes, me adjutorem huic venisse, sed auditorem, & quidem æquum, libero judicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia.

VIII. Tum Vellejus fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens quam ne dubitare aliqua de re videretur: tanquam modo ex deorum concilio, & ex Epicuri (10) intermundiis descendisset: Audite, inquit, non futiles commentitiasque sententias, non opificem ædificatoremque mundi Platonis de Timæo deum: nec anum fatidicam Stoicorum πρόνοιαν, quam Latine

---

(9) *Nihil scire didicistis*) Facti estis Academici. Seneca epist. 88. *Academici novam induxerunt scientiam; Nihil scire*. Lactantius Div. Inst. lib. III. cap. 14. *Hæc* (Academia) *nihil docet, nisi ut scias te* Nihil scire. Idem de Ira Dei cap. 1. *Socrates ... id ipsum pro summa doctrina profiteretur, quod* Nihil scire *didicisset*: Quæ cum scriberet, hic locus ei fuit in mentem. At ut recte Lucretius IV. 471.

Denique nil sciri si quis putat; id quoque nescit
An sciri possit, qui se nil scire fatetur.

Davisius.

(10) *Ex Epicuri* intermundiis) Intermundia, seu μετακόσμια sunt τὰ μεταξὺ τῶν κόσμων διαστήματα, ut post Epicurum loquitur Achilles Tatius Isag. ad Phænomena. Hæc autem ex Epicuri sententia, sedes erant deorum. Cicero de Divin. II. 17. *Deos enim ipsos jocandi causa induxit Epicurus perlucidos & perflabiles, &* habitantes, *tanquam inter duos lucos, sic* inter duos mundos, *propter metum ruinarum*. Vide 2. de Finib. cap. 23. *Idem*.

tine licet *providentiam* dicere: neque vero mundum ipsum, animo & sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubilem deum: portenta & miracula non disserentium philosophorum, sed somniantium.

Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui vectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire & parere voluntati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vero ortæ illæ quinque formæ (11), ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendasque sensus? Longum est omnia: quæ talia sunt, ut optata magis quam inventa videantur. Sed illa (12) palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? Quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cujus principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa vero si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quæ paulo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem atque apparatum: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus deus, sempiternum.

IX. Ab utroque autem sciscitor, cur mundi ædificatores repente exstiterint: innumerabilia ante secula dormierint. Non enim si mundus nullus erat, secula non erant. Secula nunc dico, non ea, quæ dierum noctiumque numero annuis cursibus conficiuntur. Nam fateor ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur: spatio tamen, qualis ea (13) fuerit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quæro, Balbe, cur Pronœa vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini divino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum (14) signis & luminibus, tanquam ædilis, ornare? Si ut deus ipse melius habitaret: antea videlicet tempore infi-

(11) *Quinque formæ, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad efficiendum animum*) Quinque formæ sunt [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], & [illegible]. Adeatur Marf. Ficinus in Timæum cap. 27. *Davis.* Petrus Marsus has quinque formas vult esse quatuor elementa, & *quintam*, quam vocant, *essentiam*, ex qua constatum cælum, humanamque mentem voluere Platonici. Nec parum lucis affert optimi Marsi commentationi locus Cic. Acad. I. 7. *Earum igitur qualitatum* &c. *Lescalopeius.*

(12) *Sed illa palmaris quidem*) Scilicet sententia: dixerat enim antea Vellejus, *Audite non futiles commenticiasque sententias*. Non igitur opus est, ut cum Davisio legamus, *sed illud palmare quidem*. Ueare.

(13) *Qualis ea fuerit, intelligi non potest*) Secutus Gruterum Davisius edidit dempta negatione: *intelligi potest*. At particula *tamen*, quæ antecedit, monere illos poterat, Vellejum dicere: eam æternitatem, quæ mundi ortum præcesserit, credi facilius, quam percipi. *Buherius.*

(14) *Signis & luminibus*) Quærit vir doctus: *quis unquam audivit, ædilium hoc fuis-*

infinito in tenebris, tanquam in gurgustio, habitaverat. Post autem varietatene eum delectari putamus, qua cælum & terras exornatas videmus? Quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tamdiu carere potuisset.

An hæc, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? Sapientumne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. An stultorum? at primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. Deinde quid est assecutus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita (15) multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint, nec ferre præsentia.

X. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, * nullo modo (16) viderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram

---

fuisse, ut luminibus & facibus urbem illustrarent? Ludos curabant ædiles, in quibus nullus luminum usus, sed signorum. hoc est statuarum, quibus ex omnibus provinciis congestis, vias, per quas pompa ducebatur, exornabant. In ludis, inquit, *nullus luminum usus.* Non recordabatur, quod legerat, Circensibus ita captos fuisse Romanos, ut tres interdum dies in eo spectaculo, somni ædiumque obliti, *funalibus accensis*, posuerint. Qua de re Julius Cæsar Bulengerus, lib. de circo, cap. 44. Funalia certe lumina sunt. An spectatorum quisque *Vulcanum in cornu conclusum* gerebat, ut Plautinus ille Sosia? Credemusne, cum essent ædiles in cætero omni apparatu prodigi, fuisse in funalium impensis sordidos? aut ludos seculares trinoctio nullis accensis luminibus celebratos? An cum triumphi ducerentur, cum instruerentur supplicationes & lectisternia, putabimus eam publicæ lætitiæ significationem, quam accensa lumina præferunt, urbi defuisse? Quin *moris in urbe fuit*, ut notat Vertranius, *per singulas domus lucernam accensam nocte fenestris appendere, quo vicus illuminaretur.* Eam vero ædilium propriam, saltem plebejorum, fuisse procurationem, ignotum nemini esse arbitror. *Olivetus.*

(15) *Deinde quod ita multa sunt incommoda in vita*) Sic legi malim: *Deinde, quæ ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possunt*, &c. Quo in loco *ut* positum est pro *licet.* Buherius. *Deinde quod ita multa ... in vita, ut ea sapientes* &c. Ita vulgo legitur hic locus; quem corruptum esse docti fere confitentur. Ad eum sanandum novam distinctionem ex ingenio Davisius commentus est, scribendo *in vita. Ut ea* &c. Omnino male, si quid veri video. Alia aggrediendum esse via censuit Buherius, qui sic legendum conjecit, *Deinde, quæ ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes* &c. At mihi in mentem olim venit Ciceronem scripsisse, *Deinde, quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea, si sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint, nec ferre præsentia.* Ut sensus sit: Non videntur hæc a deo constituta esse hominum causa, quia, cum homines plerique stulti sint, stulti non possunt ea incommoda, quæ multa sunt in vita, vitare aut ferre; quamvis sapientes fortasse possint ea lenire commodorum compensatione. *Pearcius.* Commode animadvertit Buherius *ut* positum esse pro *licet*. Hæc enim, *Deinde quod ita multa sunt incommoda*, eo tendunt, ut probet disputator, neque sapientum causa conditum esse mundum, neque stultorum. Argumentum ducit ex incommodis, quæ in vita hominum adeo sunt multa, & utrosque circumveniunt: neque devitari vel ab his vel ab illis possunt. Ut demus quod *ea sapientes commodorum compensatione leniant*, non tamen fugiunt omnino; *stulti* vero *nec vitare venientia possunt, nec ferre præsentia.* Anonymus.

* Lamb. *nullo modo animi naturam intelligentes, non viderunt in quam*

(16) *Nullo modo viderunt*) Omnino tenendum videtur, quod eruit e veteri codice Gruterus: *Nullo modo viderunt animi naturam intelligentis, in quam figuram cadere posset.* Eadem est construendi ratio Epist. Fam. IV. 1. *Rem vides, quo modo se habeat.* In aliis lectionibus nihil video quod valeam concoquere. Ea vox *intelligentis* adjun-

ram cadere posset : de quo dicam equidem paulo post. Nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum, rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur esse formosior. Quæ vero tribuitur vita isti rotundo deo? Nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubinam mens constans & vita beata possit insistere. Quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit : cur hoc idem non habeatur molestum in deo? Terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terræ maximas regiones inhabitabiles atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit; pars obriguerit nive pruinaque, longinquo solis abscessu. Quæ, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt.

Atque hæc quidem vestra, Lucili. Qualia (17) vero sint, ab ultimo repetam superiorum.

Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam dixit esse initium rerum : deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dii (18) possunt esse sine sensu & mente

---

jungenda erat ad alteram *animi*, ut discrimen significaret ambarum partium, unde humanum constare animum philosophi commiscebantur, quarum altera *sensum*, *motum*, *appetitum habeat*, *altera rationis atque intelligentiæ sit particeps*, ut dicitur libro de Divinat. I. cap. 32. Non nisi de posteriore loquentem facit Velleium Cicero. Is porro construendi modus, a communi usu abhorrens, quem hic usurpavit Cicero, locum dedit corruptelæ. *Bubertus*.

(17) *Qualia vero sint*) Aliorum *vero qualia sint*. Lescalopeerius. *Qualia vero alia sint*. Davisius.

(18) *Si dii possunt esse sine sensu & mente &c.*) Locus interpretum omnium confessione depravatus, atque etiam mutilus; qui certo emendari sine veteris alicujus & hactenus irrepertі codicis ope nequeat. Dum talis adsit e tenebris ac pulvere adjutor, indulgebo conjecturis, conatarque Ciceronem assequi. *Thales aquam dixit esse initium rerum, deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret*. Hæc plana sunt. Nodus est in istis: *Si dii possunt esse sine sensu & mente, cur aqua adjunxit; si ipsa mens constare potest, vacans corpore?* Quæro enim, quo pacto existimaret Thales esse mentis expertes deos, quandoquidem credebat, *deum esse eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret?* Criticorum aliqui, cum id quam absurdum sit, probe agnoscerent, in hunc modum emendabant: *Si dii possunt esse sine sensu, cur mentem aqua, cur aquam menti adjunxit*, &c. Aut brevius: *mentem cur aqua adjunxit?* Eorum autem verborum quis sensus sit, non video. Deinde cum geminetur particula *si*, geminam esse oportet interrogationem a Velleio; at unica est illa: *Cur mentem aqua adjunxit?* Quæ quidem bene cum istis convenit quæ consequuntur; non item cum illis quæ antecedunt. Vulnus illud persanabit voculæ unius adjunctio, si in hunc modum legas: *Qui, si dii possunt esse sine sensu? Et mentem cur aqua adjunxit, si ipsa mens constare potest, vacans corpore?* Quo pacto, inquit Epicureus, mens destituta sensu potuerit tantum mundi opus moliri, quando intelligere non possumus id quivisse deum Platonis, *animo & sensibus præditum?* Tum quo fine hoc effecisset, cujus ex pulchritudine fructum capere, sensibus carens, nullum posset? Rursum cur Thales adjunxit aquæ mentem illam, *si ipsa constare potest vacans corpore?* Perspicua hæc sunt, opinor, & inter se apta. Voculæ *qui* nocuit ambiguitas sua, & vicinitas particulæ *si*, quibus factum ut loco excideret. Inciderat quoque suspicio, scripsisse Tullium, *sine sensu & motu*. Hoc enim inter cætera docebat Thales, teste Stobæo, *Eclog. Phys.* I. 16. causam primam esse motus expertem: τὸ πρῶτον αἴτιον ἀκίνητον. Locum sane illustraret hæc emendatio. Sed abstineo tamen: tum ne audacius fecisse videar; tum quod modica sit ejus inducendæ necessitas. *Bubertus*.

re, cur aquæ (19) adjunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore?

Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus?

Post Anaximenes aera deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, cum præsertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.

§ XI. Inde Anaxagoras (20), qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem & modum, mentis infinitæ vi ac ratione designari & confici voluit: in quo vidit, neque motum sensui junctum & continentem in infinito ullum esse posse: neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse voluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet; aperta simplexque mens, nulla re adjuncta, quæ sentire possit (21), fugere intelligentiæ nostræ vim & notionem videtur.

Crotoniates autem Alcmæo, qui soli & lunæ reliquisque sideribus, animoque præterea, divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare.

Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum & commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi & lacerari deum: & cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? Quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo?

Tum

---

(19) *Cur aquæ adjunxit*) Ut plena sit phrasis, & plana sententia, supplenda est vox *mentem*, quæ ex superiore membro facile intelligitur. Thaletis opinionem ut Vellejus breviter proposuit, ita leviter impugnat. Ejus argumentatio huc redit: Thales duo prima ponit, aquam & mentem. At alterutrum ex illis satis erat. Eadem ratione dixit Cicero, Acad. II. 6. *Lacydi discipulum, cum Arcesila Lacydes fuisset*. Exigit phrasis vocem *discipulus*; quæ intelligitur ex illa *discipulum*. Pilleras.

(20) *Anaxagoras .... primus omnium rerum descriptionem & modum*) Frustra hanc vocem, *modum*, Rigaltius sollicitat, & ex illo Davisius, ac *motum* substituunt. Quid enim expedit ea mutatio, aut quam affert lucem sententiæ? Deinde quod opponunt, in consequentibus *motum* commemorari, hoc nihili est. Nam commemoratur etiam *sensus*, qui tamen in antecedente membro non est. At enim *modus* apprime convenit. Eo quippe vocabulo ornatus ille significatur, quem rebus ac naturis omnibus a suprema mente adjunctum fuisse Anaxagoras docebat. Τάξιν τοῖς ἀτάκτοις, καὶ κίνησιν τοῖς ἀκινήτοις, καὶ διάκρισιν τοῖς μεμιγμένοις, καὶ κόσμον τοῖς ἀκόσμοις: *Ordinem confusis, motionem immobilibus, discrimen commistis, ornatum inornatis*. Hermias, *Irris. Gentil. Phil.* Itaque *descriptionem* posuit Cicero, quoniam scripserat *designari*: & *modum*, quoniam *confici*. Buherius.

(21) *Quæ sentire possit*) Lego, *quæ sentire possit*. Atque ita Augustinus, epist. ad Dioscorum, quæ est novissimæ editionis cxviii, in qua, num. 24, hunc de Anaxagora locum & describit, & explicat. *Olivetus*.

Tum Xenophanes, qui, mente adjuncta, omne præterea, quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur, ut cæteris de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse.

Nam Parmenides commentitium quiddam coronæ similitudine efficit: *stephanen* appellat, continentem (22) ardore lucis orbem, qui cingit cælum; quem appellat deum. In quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest. Multa ejusdem monstra: quippe qui (23) bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, cæteraque generis ejusdem ad deum revocat: quæ vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate delentur. Eademque de sideribus; quæ reprehensa jam in alio, in hoc omittantur.

Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur. Quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet: quas & nasci, & exstingui perspicuum est, & sensu omni carere.

Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de diis habere quod liqueat, sint, non sint, qualesve sint, quidquam videtur de natura deorum suspicari.

Quid Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in deorum numero refert: tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittat: tum scientiam intelligentiamque (24) nostram: nonne in maximo errore versatur? Cumque idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quidquam sempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat?

Quid aer, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei?

Jam de Platonis inconstantia longum est dicere: qui in Timæo patrem hujus mundi nominari neget posse: in Legum autem libris, quid sit omnino deus, inquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult esse, ut Græci dicunt ἀσώματον: id quale esse possit, intelligi non potest. Careat enim sensu necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: quæ omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem &

(22) *Continentem ardore lucis orbem*) Hæc lectio mihi nullum sensum fundere videtur; nos autem facili conjectura legimus, *continente ardore lucis orbem*: & ita, nisi fallor, loco fit medicina. *Davis.*

(23) *Quippe qui bellum, qui discordiam*) Non indicant Ciceronis interpretes, unde habuerit, ejusmodi fuisse Parmenidis dogmata; quæ ipsa quidem neque a Diogene Laertio, neque ab aliis commemorantur, quibus servata debemus fragmenta philosophorum veterum. Poterat hæc Parmenides in *Theogoniam* conjecisse, quam Hesiodum secutus scripserat. Plato in Conv. tom. III. edit. H. Steph. p. 195. C. τὰ δὲ παλαιὰ πράγματα περὶ θεοὺς, ἃ Ἡσίοδος κ Παρμενίδης λέγουσι. *Prisca deorum gesta, quæ Hesiodus Parmenidesque describunt.* Quemadmodum ergo alter bellum, discordiam, & totidem deos fecerat, ita Parmenidem fecisse suspicor. *Bayerius.*

(24) *Intelligentiamque nostram*) VValkerus delet *nostram*: & recte, ni mea me fallit opinio. *Idem.*

in Timæo dicit & in Legibus, & mundum deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos majorum institutis accepimus: quæ & per se sunt falsa perspicue, & inter sese vehementer repugnantia.

Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. Facit enim in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quæri non oportere: eundemque & solem & animam deum dicere: & modo unum, tum autem plures deos. Quæ sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, quæ de Platone dicimus.

XIII. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui Physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim & naturam deorum.

Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, & vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum.

Aristoteles quoque in tertio de Philosophia libro multa turbat, a magistro * Platone (25) non dissentiens. Modo enim menti tribuit omnem divinitatem: modo mundum ipsum deum dicit esse: modo quendam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur: tum cæli ardorem deum dicit esse, non intelligens cælum mundi esse partem, quem alio loco ipse designarit deum. Quomodo autem cæli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? Ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam cælum deum? Cum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu privat, etiam prudentia. Quo porro modo mundus moveri careos corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus & beatus potest?

Nec vero ejus condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cujus libris, qui sunt de Natura deorum, nulla species divina describitur. Deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagis nominantur: unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixa cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus: septimum, solem adjungit: octavamque, Lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest.

Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refersit libros: & tamen modo (26) mundum, tum mentem divinam esse putat: erran-

---

* Vict. Man. Grut. *Platone suo dissentiens*

(25) *A magistro Platone* uno *dissentiens*) Primum non ab *uno*, sed a multis dissentiebat; nam philosophi de diis varie sentiebant: deinde ab aliis potius quam a Platone, cujus eandem fere de diis fuisse sententiam paulo ante ostendit; quam ejus discipuli, Aristoteles & Ponticus Heraclides, sunt secuti. Itaque videndum, num ita legi possit; *a magistro Platone* non *dissentiens*. P. Manutius. Secutus sum Manutii conjecturam, meo judicio, rectam & certam. *Lambinus*.

(26) *Et tamen modo mundum*) Quamvis plenus sit fabularum, ac fere leviora tractet, *tamen* aliquando assurgit ad graviora, & *modo mundum* &c. *Lescaloperius*. In illud *tamen* unanimis est criticorum conspiratio; cumque alii aliud substituant, suspicor Ciceronem scripsisse: *& amens modo mundum* .... Ab eodem Vellejo Cleanthes mox sugillabitur *quasi delirans*; & cap. 16. plerorumque sen-

erraticibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque deum privat, & ejus formam mutabilem esse vult: eodemque in libro rursus terram & cælum refert in deos.

Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est. Modo enim menti divinum tribuit principatum; modo cælo: tum autem signis sideribusque cælestibus.

Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi habeat; *sed careat omni sensu & figura*.

XIV. Zeno autem (ut jam ad vestros, Balbe, veniam) naturalem legem divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. Quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco æthera, deum dicit: si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam, per omnium naturam rerum pertinentem, ut divinam (27) esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi Theogoniam interpretatur, tollit omnino * insitas præceptasque cognitiones deorum. Neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero, sed rebus inanimis atque mutis per quandam significationem hæc docet tributa nomina.

Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis sensum esse dicat: dubitetque omnino, deus animans, necne sit.

Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum deum dicit esse: tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum judicat. Idemque quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam & speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi (28) notione, tanquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat.

XV.

---

tentias philosophorum traducet quasi *delirantium somnia*. Ob illam procacitatem hoc ipso libro cap. 34. redarguetur: *Tu ipse paulo ante summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas*. Buherius.

(27) *Ut divinam, esse affectam putat*) *Vi divina esse affectam putat*, & apertius esset, &, ut puto, verius, nec insigni tamen mutatione. *P. Manutius*.

* Vict. Man. Grut. *usitatas perceptasque*

(28) *In animi notione, tanquam in vestigio, volumus reponere*) Volumus eam notionem, quam animis nostris natura informavit, esse argumentum divinitatis longe cer-

XV. At Perseus (29), ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa: ipsasque res utiles, & salutares, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas, atque deformes, deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu?

Jam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. Ait enim, vim divinam in ratione esse positam, & universæ naturæ animo atque mente: ipsumque mundum deum dicit esse, & ejus animi fusionem universam: tum ejus ipsius principatum, qui in mente & ratione versetur, communemque rerum naturam, universa (30) atque omnia continentem: tum fatalem (31) umbram, & necessitatem rerum futurarum: ignem (32) præterea, & eum

tissimum: ut pedis vestigium indicium est animalis. *Lescaloperius*. Illud *tanquam in vestigio*, nihil aliud est quam si diceret, animi notionem, seu antecepiam animi informationem, esse tanquam impressionem, qua deorum in nobis cognitio insculpta est. Id enim significat τὸ *vestigium*, vel Cicerone teste, apud quem in Tusculanis I. 25. legas, *Memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia*, id est, notas. *Tanaq. Faber, lib. I. ep. 34.*

(29) *Perseus*) Scribendum *Persaus*; nam Græcis est Περσαῖος, quod eruditi dudum observarunt. Vide modo Dionem Chrysost. Orat. 53. *Davisius*.

(30) *Universa atque omnia*) Sic πᾶς & ὅλος a Græcis sæpe conjunguntur. Plato Leg. τῷ παντὶ καὶ ὅλῳ, & *Cratyl.* ὅλῳ καὶ παντὶ διαφέρει. Multa e Tullio exempla congerit VVopkensius, *Lect. Tull.* II. 4. ubi monet, in hanc sermonis abundantiam sæpius incidisse Ciceronem, quod natura abhorreret a breviloquentia atque ariditate Laconica: tum etiam aliquando, ut pluribus nominibus rem unam quam maxime significaret. *Anonym.*

(31) *Tum fatalem* vim) Vulg. *fatalem umbram*; quæ voces nullum omnino sensum fundunt: inanis enim est observatio Xysti Betuleii, qui *umbra* vocem ab homine Epicureo duntaxat extenuandi gratia positam esse contendit. Lepidum tamen hoc commentum exscripsit Pet. Lescaloperius. Futilem scilicet interpretationem peperit corrupta lectio, quæ forsan & nobis fraudi fuisset, nisi præluxisset MS. Eliensis. Is eam, quam recepimus, scripturam diserte repræsentat. *Davisius*.

(32) *Ignem præterea, & eum, quem antea dixi, æthera*) Respicit haud dubie quod in proximo capite est, ubi illum Cleanthis deum appellat, *Ultimum, altissimum, atque undique circumfusum, & extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominatur*. Item hujus operis, lib. II. cap. 15. *In ardore cælesti, qui æther, vel cælum nominatur*. Cap. 26. aer ab æthere discernitur; & cap. 36. dicitur *immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus*. Vid. lib. II. cap. 33, 40, 45. Est ergo æther idem cum igne: quod tamen negare videtur Cicero his verbis, quæ initio hujus animadversionis posui. Neque regeri potest, assignari discrimen ignis purissimi ac cælestis a terreno & concreto, uti lib. II. cap. 15. Stoici quippe deum esse ajebant ignem, non quemlibet, sed qui in quaternario elementorum numero censetur. Quod testantur Sextus Empiricus *adv. Mathem.* p. 367. Numenius ab Eusebio adductus, *Præpar. Evang.* lib. XV. c. 17. atque alii, appareique ex iis quæ subdit Cicero. At non potest ignis inter elementa numerari, nisi purissimus & cælestis. *Æther*, inquit Tullius II. 45, *suum retinet ardorem tenuem, & nulla admistione concretum*. Ergo dempta conjunctione legendum est hoc de quo agitur loco: *ignem præterea eum, quem antea dixi æthera*. Buher.

& eum (33), quem antea dixi, æthera: tum ea (34), quæ natura fluerent, atque manarent, ut & aquam, & terram, & aera; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, qua omnia continerentur; atque homines (35) etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, æthera esse eum, quem homines Jovem appellarent: quique aer (36) per maria manaret, eum esse Neptunum: terramque eam esse, quæ Ceres diceretur. Similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuæ & æternæ vim, quæ quasi dux vitæ & magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de Natura Deorum. In secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterrimi poetæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, disjungit a fabula.

XVI. Exposui fere non philosophorum judicia, sed delirantium somnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea, quæ, poetarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui & ira inflammatos, & libidine furentes induxerunt deos: feceruntque, ut eorum bella, pugnas, prælia, vulnera videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentatio-

(33) *Et eum, quem dixi &c. Et*, idem valet ac *id est*; hanc enim partem adjunxit Cicero, ut explicaret, quemnam intelligi ignem vellet. *Anonymus*.

(34) *Tum ea quæ natura fluerent, atque manarent*) Hujus operis lib. II. 19. de luna scribit Cicero: *Multaque ab ea manant & fluunt, quibus & animantes* &c. ubi *manant & fluunt*, non aliter intellexeris, quam si scripsisset *producuntur*. Hic pariter, *quæ natura fluerent atque manarent*, eodem sensu intelligi posse arbitror, ac si scripsisset: *quæ natura producerentur*. Idem.

(35) *Atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti*) Tamen Plutarcho si credimus, *de Isid. & Osiride*, docebat e contrario Chrysippus eos heroas, deorum ordinibus adscriptos, neque deos esse, neque homines; sed genios, Δαίμονας τὸ θεῖον οὐκ ἀμιγὲς, οὐδὲ ἄκρατον ἔχοντας. At enim Epicureum hominem, quod observandum, hic loquentem induxit Cicero, in omnem conflandæ Stoicis invidiæ occasionem intentum. De Stoicis Christianorum sanius erat fabrorumbilliusque judicium, quod Athenagoras explicavit, *Legat.* p. 7. *edit.* 1656. Stoici, inquit, etiamsi nominibus, pro diversitate materiæ per quam spiritum dei penetrare ajunt, aliis atque aliis utentes, multiplicare deum videntur: reipsa tamen unicum esse deum statuunt: οἱ δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς, κἂν.... πληθύνωσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἕνα νομίζουσι τὸν θεόν. Alis descripsit Justus Lipsius, Physiolog. Stoic. lib. I. Dissert. 9. Quanquam argumentum nimis jejune, nec satis pro rei ubertate tractavit. Audiatur itaque præ aliis Cicero, qui posthac lib. II. c. 28. Stoico Balbo hæc tribuit: *His fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras, Ceres; per maria, Neptunus; alii per alia &c.* Buherius.

(36) *Quique aer maria manaret, eum esse Neptunum*) His certe verbis nihil aliud expressum voluit, quam quod illis e lib. II. cap. 28. modo allatis: *deus pertinens per naturam*, &c. At aeris vocabulum ei non convenit deo Stoicorum, a quo vitam ducunt omnia. Eam vim uni tribuebant igni. Testis Cicero, cum aliis locis, tum lib. II. cap. 22. De Chrysippi sententia disserit Diogenes Laertius VII. 138. 139. Joannes Stobæus, *Ecleg. Phys.* lib. I. cap. 13. Eum ignem appellabant *æthera*, uti jam demonstratum. Lego igitur; *quique æther per maria manaret*. Idem.

tationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore conjungere licet portenta Magorum, Ægyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur.

Ea qui consideret quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat. Solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari potest. Cujus rationis vim, atque utilitatem ex illo cælesti Epicuri, *de regula, & judicio*, volumine accepimus.

XVII. Quod igitur fundamentum hujus quæstionis est, id præclare jactum videtis. Cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive prænotionem deorum. Sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat.

Hanc igitur habemus, ut deos beatos & immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos & beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro, *Quid æternum beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri.* Itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia.

Si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. Nam & præstans deorum natura hominum pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima: habet enim venerationem justam quidquid excellit. Et metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset: intelligitur enim, a beata immortalique natura & iram & gratiam segregari: quibus remotis, nullos a superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem inquirit animus & formam, & vitam, & actionem mentis atque agitationem in deo.

XVIII. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. Quæ enim alia forma occurrit unquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam cum præstantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam; quæ compositio membrorum, quæ conformatio linea-

lineamentorum, quæ figura, quæ species humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili, soletis, (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium. Quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est.

Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quanquam & inventa sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas & penitus abditas non modo viderit animo, sed etiam sic tractet, ut manu, docet eam esse vim & naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur (37): nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem στερέμνια appellat, sed imaginibus, similitudine & transitione perceptis: cum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus individuis exsistat (38), & ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam infixamque nostram intelligentiam capere, quæ sit & beata natura & æterna.

XIX. Summa vero vis infinitatis magna ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant. Hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus; id est, Æquabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur; si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: & si, quæ interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quæ conservent, infinita esse debere.

Et quærere a nobis, Balbe, soletis, quæ vita deorum sit, quæque ab iis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. Nihil enim agit: nullis occupationibus est impli-

(37) *Cernatur*) *Natura* videlicet, ac *vis deorum*. Corrigunt nonnulli, *cernantur*, quoniam, inquiunt, de diis agitur, non de natura ipsorum. At enim qui mente cernit naturam & vim deorum, cernit quoque eos mente: ut qui cernit mente naturam atque *essentiam* hominis, cernit mente hominem. Quid est enim homo, si mente consideres, nisi natura hominis; aut quid deus, nisi natura dei? Nihil igitur mutandum. *Passerat.*

(38) *Exsistat & ad deos affluat*) Legendum puta, *a deo affluat*, sententia ita postulante; de quo dubitandum eo minus est, quod c. 41., *cum*, inquit, *ex ipso imagines semper affluant*. Et Lucretius nostram conjecturam lib. IV. plane confirmat. *P. Manutius*. Ita legit Augustinus, ep. 118., cujus in hoc loco præcipua habenda ratio est. *Olivetus*. Emendavi, *Et ad nos affluat*, ex simili loco, qui est infra paucis post paginis. Ibi, *cumque ex ipso imagines semper ad nos affluant*. Sic autem omnino legendum est, neque cuiquam dubitandi locus relictus est: nam Epicurus dicebat, nos & videre & cogitare per imagines, & accursu imaginum ad nos, hoc est, ad oculos & ad mentem. *Lambinus*.

catus: nulla opera molitur: sua sapientia & virtute gaudet: habet exploratum fore se semper tum in maximis, tum in æternis voluptatibus.

XX. Hunc deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum. Sive enim ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso versari circum axem cæli admirabili celeritate? Nisi quietum autem, nihil beatum est. Sive in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras & maria contemplans, hominum commoda vitasque tueatur: næ ille est implicatus molestis negotiis & operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, & in omnium vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem, qui cætera, natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negatis sine divina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum. Cujus operam profecto non desideraretis, si immensam & interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis: in quam se injiciens animus & intendens ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi (39) videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quæ, interjecto inani, cohærescunt tamen inter se, & aliæ alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ atque figuræ: quas vos effici posse sine follibus & incudibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies & noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, & cogitantem, & animadvertentem, & omnia ad se pertinere putantem, curiosum, & plenum negotii deum?

Hinc vobis exsistit primum illa fatalis necessitas, quam εἱμαρμένην dicitis; ut, quidquid accidat, id ex æterna veritate, caussarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia æstimanda est, cui, tanquam aniculis, & iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur μαντικὴ vestra, quæ Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, arioli, vates, & conjectores nobis essent colendi.

His terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quæ-

(39) *Oram ultimi*) Per vocem *ultimum*, quæ sæpius formam substantivi inducit, intelligamus earum regionum, quas peragraverit animus, extremam & ultimam. Per *oram* autem, illius ultimæ regionis terminum sive finem, unde ulterius pergi nequeat. Passim hoc modo distinguuntur voces, quarum vis aliis in locis una eademque est: quemadmodum etiam illas *ora* & *ultimum* posse συνωνύμως adhiberi quis negaverit? *VoopKens*.

quærere: & pie ſancteque colimus naturam excellentem atque præſtantem. Sed elatus ſtudio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. Quanquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

XXI. Tum Cotta comiter, ut ſolebat, Atqui, inquit, Vellei, niſi tu aliquid dixiſſes, nihil ſane ex me quidem audire potuiſſes. Mihi enim non tam facile in mentem venire ſolet, quare verum ſit aliquid, quam quare falſum. Idque cum ſæpe, tum, cum te audirem paulo ante, contigit. Roges me, qualem deorum naturam eſſe ducam: nihil fortaſſe reſpondeam. Quære, putemne talem eſſe, qualis modo a te ſit expoſita, nihil dicam mihi videri minus. Sed antequam aggrediar ad ea, quæ a te diſputata ſunt, de te ipſo dicam quid ſentiam.

Sæpe enim de L. Craſſo, familiari tuo illo, videor audiſſe, cum te togatis omnibus ſine dubio anteferret, & paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. Sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benevolentiam id uberius dicere. Ego autem, etſi vereor laudare præſentem, judico tamen de re obſcura atque difficili a te dictum eſſe dilucide: neque ſententiis ſolum copioſe, ſed verbis etiam ornatius, quam ſolent veſtri. Zenonem, quem Philo noſter coryphæum appellare Epicureorum ſolebat; cum Athenis eſſem, audiebam frequenter, & quidem ipſo auctore Philone: credo, ut facilius judicarem quam illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepiſſem quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique; ſed iſto modo, ut, tu, diſtincte, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi uſu ſæpe venit, idem modo, cum te audirem, acciderat, ut moleſte ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, ſententias incidiſſe. Nec ego nunc ipſe aliquid afferam melius. Ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, & maxime in phyſicis, quid non ſit citius, quam quid ſit, dixerim.

XXII. Roges me, quid aut quale ſit deus; auctore utar Simonide (40): de quo cum quæſiviſſet hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi cauſa ſibi unum diem poſtulavit. Cum idem ex eo poſtridie quæreret, biduum petivit. Cum ſæpius duplicaret numerum dierum, admiranſque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia, quanto, inquit, diutius conſidero, tanto mihi res videtur obſcurior. Sed Simonidem arbitror, (non enim poeta ſolum ſuavis, verum etiam cæteroqui doctus, ſapienſque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque ſubtilia, dubitantem, quid eorum eſſet veriſſimum, deſperaſſe omnem veritatem.

Epicurus vero tuus (nam cum illo malo differere, quam tecum) quid di-

(40) *Simonide, de quo cum quæſiviſſet hoc idem tyrannus Hiero*) Hieronem Simonidi συγχρονον fuiſſe negat Biſciola Hor. Subceſ. Tom. 2. lib. 2. cap. 19. Sed omnino falſus eſt; ut docebunt interpretes ad Æliani V. H. xv. *Davis*.

dicit (41), quod non modo philosophia dignum esset, sed mediocri prudentia? Quæritur primum in ea quæstione, quæ est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare. Credo, si in concione quæratur; sed in hujusmodi sermone & consessu facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui cæremonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem plane velim. Multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. Quæ communia sunt vobis cum cæteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mihique ipsi in primis, deos esse. Itaque non pugno. Rationem tamen eam, quæ a te affertur, non satis firmam puto.

XXIII. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur. Quod cum leve per se, tum etiam falsum est. Primum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? Equidem arbitror multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam sustulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sic posuisset, *De diis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere*, Athenienfium jussu urbe atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis, perjurisque dicemus?

Tubulus (42) *si Lucius unquam,*
Si Lupus (43), *aut Carbo* (44), *aut Neptuni filius* (45),

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam perjurus, aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra propria venire malo.

Concedo esse deos: doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint cor-

---

(41) *Quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset*) Rescribendum, *dixit*, pro *dicit*: aut *sit*, pro *esset*. Lambinus.

(42) *Tubulus si Lucius*) Lucius Tubulus alias Romanus prætor, unus ex omni memoria sceleratissimus, & audacissimus a Cicerone alicubi dicitur. Insignem avaritiæ, corruptique & venalis judicii notam inustam habet lib. 2. de Finib. cap. 16. *Lescaloperius*.

(43) *Lupus*) Vectius Albutius Lupus, ob morum sævitiam, lupos inter potius quam inter homines adscribendus, Lucilii famosis coopertus versibus legitur in Satyris Horatii, lib. 2. Sat. 1. *Idem*.

(44) *Carbo*) Hic, ni fallor, Cajus Carbo fuit, quem Tullius Tib. Graccho socium addit in Bruto, c. 27. *Idem*.

(45) *Neptuni filius*) Id est, alius quispiam scelestus, & insignis impietatis. *Poeta*, inquit A. Gellius, xv. 21. *ferocissimos*, *& immanes, & alienos ab omni humanitate, Neptuni filios dixerunt*. Idem.

corpore, animo, vita. Hæc enim ſcire deſidero. Abuteris ad omnia atomorum regno & licentia. Hinc, quodcumque in ſolum venit, ut dicitur, effingis atque efficis. Quæ primum nullæ ſunt. Nihil eſt enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obſidetur locus: ita nullum inane, nihil eſſe individuum poteſt.

XXIV. Hæc ego nunc phyſicorum oracula fundo. Vera, an falſa, neſcio: ſed veri tamen ſimiliora quam (46) veſtra. Iſta enim flagitia Democriti, ſive etiam ante Leucippi, eſſe corpuſcula quædam lævia, alia aſpera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam & quaſi adunca: ex his effectum eſſe cælum atque terram, nulla cogente natura, ſed concurſu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, uſque ad hanc ætatem perduxiſti, priuſque te quis de omni vitæ ſtatu, quam de iſta auctoritate dejecerit. Ante enim judicaſti, Epicureum te eſſe oportere, quam iſta cognoviſti. Ita neceſſe fuit aut hæc flagitia concipere animo, aut ſuſceptæ (47) philoſophiæ nomen amittere.

Quid enim mereas, ut Epicureus eſſe deſinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitæ beatæ, veritatemque deſeram. Iſta igitur eſt veritas? Nam de vita beata nihil repugno, quam tu ne in deo quidem eſſe cenſes, niſi plane otio langueat. Sed ubi eſt veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis naſcentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpuſculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum paulo ante uti cœperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis conſtare omnia. Quid ad rem? deorum enim natura quæritur.

Sint ſane ex atomis. Non igitur æterni. Quod enim ex atomis ſit, id natum aliquando (48) ſit. Si natum, nulli dii ante quam nati. Et, ſi ortus

(46) *Quam veſtra: iſta enim flagitia* &c.) Varie de hoc loco corrupto docti conjecerunt. Ego ſic tandem legendum puto, *quam veſtra iſta:* (veſtra *enim flagitia Democriti, ſive etiam ante Leucippi*) *eſſe* &c. Senſus tum demum erit; Ea flagitia appello veſtra, quia Democriti flagitia ſunt veſtra, cum hæc a Democrito ſive Leucippo Epicurus *veſter* mutuatus ſit. Cum repetitur idem verbum, non infrequenter accidit, ut in MSS. alterum omittatur errore exſcribentium. *Pearcius*. Locum eſſe corruptum non video. Nam ut facile intelligatur, ſatis erit meminiſſe, quod ſæpe inter legendum occurrit, particulam *enim*, inter alios quos habet uſus, a bonis auctoribus latinitatis adhiberi quoque, ubi additur quippiam, quo prius dicti clarius explicentur, vel affirmentur. Hic itaque *enim* perinde valet ac *inquam*, *enimvero*; ſenſuſque eſt: Veſtra enim cum dico, ea intelligo, quæ a vobis Epicureis adoptantur, pudendi commenta Democriti, ſive Leucippi. *Anonymus*.

(47) *Aut ſuſceptæ philoſophiæ nomen amittere*) Verba hæc non ſunt tam clara, quam initio videri poſſint. Cicero alludit ad militiæ Romanæ morem, ubi dicebantur ii *nomen dare*, qui in numerum militum recipiebantur; & e contrario *nomen* aut *ſacramentum amittere*, eſt relinquere militiam, aut exauctorari. Ita apud Ciceronem lib. 1. de Offic. cap. 11. Cato prohibet filium, qui a duce erat exauctoratus, in hoſtem pugnare, niſi denuo ſacramentum dixiſſet, *quia, priore amiſſo, jure cum hoſtibus pugnare non poterat*. Buherius.

(48) *Aliquando ſit. Si natum*) Aut lege cum Davisio *aliquando. Sed ſi natum* ; aut (ut ego malim) *aliquando. Et ſi natum*. Pearcius.

ortus est deorum, interitus sit necesse est, ut tu paulo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum *beatum & æternum?* quibus duobus verbis significatis deum. Quod cum efficere vultis, in dumeta correpitis. Ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi sanguinem.

XXV. Hoc persæpe facitis, ut, cum aliquid non verisimile dicatis, & effugere reprehensionem velitis, efferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere. Velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus & necessarius; invenit quo modo necessitatem effugeret; quod videlicet Democritum fugerat. Ait atomum, cum pondere & gravitate directo deorsum feratur, declinare paululum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Item facit contra dialecticos; a quibus cum traditum sit, in omnibus disjunctionibus, in quibus, *aut etiam*, *aut non*, poneretur, alterutrum verum esse, pertimuit, ne, si concessum esset hujusmodi aliquid, *Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus*, alterutrum fieret necessarium: totum hoc, *aut etiam aut non*, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret, quæ sensibus viderentur: Zeno autem nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum: omnes sensus veri nuntios dixit esse. Nihil horum, nisi callide. Graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret. Idem facit in natura deorum. Dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tanquam corpus; nec sanguinem, sed tanquam sanguinem.

XXVI. Mirabile videtur, quod non rideat (49) haruspex, cum haruspicem viderit. Hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. *Non est corpus, sed quasi corpus.* Hoc intelligerem, quale esset, si id in ceris (50) fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. Ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur: quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. Quod & non prædicanti tamen facile quidem crederem: sicut mali ædificii domino glorianti, se architectum non habuisse. Nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum, dii immortales! & sunt qui putent audivisse: ipse non vult. Credo plus nemini. Pam-

---

(49) *Non rideat haruspex, cum haruspicem viderit*) Hoc Catonis Censorii fuit dictum, ut liquet ex lib. 2. de Divin. cap. 24. *Davisius*.

(50) *In cereis fingeretur, aut fictilibus figuris*) Sic editiones Aldinæ, quod amplissimo Buherio, mihique placet. Vulgo *in ceris fingeretur*. Idem.

Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum. Ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat: sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. Sed hunc (51) Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? Quid est in physicis Epicuri non a Democrito? Nam etsi quædam commutavit, ut, quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur.

Nunc istud quasi corpus & quasi sanguinem, quid intelligis? Ego enim scire te ista melius, quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Vellejus intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tanquam Heraclitus: sed (quod inter nos licet) ne tu quidem intelligis.

XXVII. Illud video pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus & candore mixtus rubor sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta, atque formas.

Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana, deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat: nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit.

Primum igitur quidque consideremus quale sit. Arripere enim mihi videmini quasi vestro jure rem nullo modo probabilem. Quis tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitæ pravitate converterent: aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent?

Au-

(51) *Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus*) *Sed hunc & Platonem* habent libri manu scripti. *Ursinus*.

Auxerunt autem hæc eadem poetæ, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid & molientes deos in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, & quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique belluam, quæ non sui generis bellua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

XXVIII. At mehercule ego (dicam enim ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulchiorem esse me quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie figuraque quæritur. Quod si fingere nobis & jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens (52) belluis, adjunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versos. Est enim vis tanta naturæ, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicæ. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. Video, quid arriseris. Sed tamen ita se res habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sæpe jucunda sunt. Nævus in articulo pueri delectat Alcæum. At est corporis macula, nævus. Illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegæ & familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est ejus:

Constiteram, exorientem auroram forte salutans,
Cum subito a læva Roscius exoritur.
Pace mihi liceat, cælestes, dicere vestra,
Mortalis visus pulchrior esse deo.

Huic (53), deo pulchrior: at erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert, si hoc ipsum falsum illi & venustum videbatur?

XXIX. Redeo ad deos. Ecquos si non tam strabones, at pætulos esse arbitramur? ecquos nævum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capi-

(52) *Invehens*) Idem valet ac *invectus*. Noster in Bruto cap. 97. *Adolescentia per medias laudes quasi quadrigis* vehens. *Davisius*.

(53) *Huic, deo pulchrior*) Concinnior erit sententia, si legatur: *Hui, pulchrior deo?* *P. Manutius*. Gul. etiam Canterus hunc locum mendi suspectum habuit: is enim Nov. Lect. lib. IV. cap. 14. malebat, *hic deo pulchrior?* Sed Gruterus vulgatam lectionem recte defendit; eaque nihil est convenientius. *Huic*, nempe Catulo, Roscius videbatur *deo pulchrior*. Davisius.

pitones, quæ sunt in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam est una omnium facies? Nam si plures: aliam esse alia pulchriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere (54) in cælo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum & deum differt, nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio.

Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem, nisi hominis, occurrere? tamenne ista jam absurda defendes? Nobis fortasse a sic occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores, fictoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, vestitu. At non Ægyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria. Firmiores enim videas apud eos omnes opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis & simulacris deorum. Etenim fana multa expoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris: at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Ægyptiorum bovem, nonne deum videri Ægyptiis? Tam hercle, quam tibi (55) illam nostram Sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argiva, nec Romana Juno. Ergo alia species (56) Junonis Argivis, alia b Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.

XXX. Non pudet igitur physicum, id est speculatorem venatoremque naturæ, ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? Isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatum, Appollinem semper imberbem, cæsios oculos Minervæ, cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus.

(54) *Florere in cœlo Academiam necesse est*) Non erit, quo deus a deo posit distingui. Nota est Academicorum ἀκαταληψία. *Idem*.

a Vict. *si occurrit, ut dicis apparuisse*.

(55) *Quam tibi illam nostram Sospitam*) Si quid hoc loco mutandum est, *vestram* scribe, pro *nostram*, cum templum istud Junonis Sospitæ fuerit Lanuvii patria Velleji. Dubitandum enim non est, quin Cotta, ridens credulitatem istius Epicurei, per ironiam adjecerit illud *vestram*, idque meliori jure quam quo paulo ante, loquens de Roscio comœdo, dixerat, *municipem tuum Roscium*. Idque tanto magis fit verisimile, quod paulo post Junonem istam distinguit ab altera illa, quæ erat Romæ, & addit: *Ergo alia species Junonis Lanuvinis, alia nobis*. Ita enim est legendum, ut Davisius post Ursinum nos docuit. *Buherius*.

(56) *Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis, alia nobis*) Ita legendus hic locus ex auctoritate vetustissimi libri, cum in vulgatis desint duo postrema verba, *alia nobis*, & pro Lanuvinis scriptum sit Latinis. Colebatur autem Lanuvii Juno Sospita cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis; cujusmodi in denariis L. Roscii Fabati, & L. Thorii Balbi, qui Lanuvini fuerunt, signata reperitur. *Ursinus*.

b Man. Lamb. *Latinis*.

Age (57) & his vocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Non enim ut tu Vellejus, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? Illud quidem ita vobis dicere necesse est: quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina?

Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque (58) ipsum sibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum, deum? ergo etiam *beatum*. Quibus fruentem voluptatibus? & *sapientem*. Qui potest esse in ejusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est; quid dubitas negare deos esse? Non audes. Sapienter id quidem. Etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. Novi ego Epicureos omnia sigilla (59) numerantes: quanquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας, hæc, ut opinor, prima sententia est: *Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium*.

XXXI. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicat aliquid esse beatum & immortale, an, si quod sit, id esse immortale. Non animadvertunt, hic eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paulo ante te. Ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret; mortem dico, & deos. Quibus mediocres homines non ita valde moventur; his ille cla-

(57) *Age & his vocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur*) Valkerus extrudit illud *facimus*; offert e veteri codice, *faciamus*; atque ex conjectura, *faciemus*. Illum fortasse, dum emendationes venatur, fugit sententia. Vellejum Cotta pergit refellere, argumentando a consequentibus absurdis, quæ ratio fuit Academicorum maxime propria. *Si*, inquit, *ab animis consuetudine imbutis testimonium veritatis* petimus, quod tu facis: *dicere licebit Jovem semper barbatum ... in Vulcano claudum habebimus deum*, insuper negare non possumus, vocabula quibus deos nominamus, propria illorum esse nomina. *Anonymus*.

(58) *Atque ipsum sibi displicere*) Observa formas diversas, *confiteri nescire quod nescires*, & *ipsum sibi displicere*: quæ permutatio personæ secundæ ac tertiæ offendiculo doctissimis fuit commentatoribus, ut, renitentibus libris omnibus scriptis ac editis, *ipsum tibi displicere* legendum esse conjicerent. Ego vero & quæ in secunda, & quæ in tertia persona efferuntur, impersonaliter credo intelligenda, ut si dixisset Tullius: *Quam bellum erat confiteri potius quemquam ignorantiam suam, quam ista* &c. Quem tam secundæ, quam tertiæ personæ usum satis esse vulgarem, probare non opus est, sufficit monere. *Vvopkens*.

(59) *Omnia sigilla numerantes*) Ne cui scilicet suus ab ipsis deesset honos debitus; ut cuilibet proprium honorem impenderent. *Anonymus*.

clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ possunt, fana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.

Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos: quid est, quod te impediat aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Numquam vidi, inquis, animam rationis consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis num quidnam, aut lunæ, ant quinque errantium siderum simile vidisti? Sol, duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Hujus hanc lustrationem ejusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ, eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Num quid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? Cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio nova affert. Ita fit, ut mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustiæ, nt, si Seriphi natos esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones & pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur: si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticornm, (quæ funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumpsisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Snmpsisses (60) tuo jure. Quid autem est istuc gradatim? Nam a beatis ad virtutem, a virtnte ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitare istuc quidem est, non descendere.

Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud hinc video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ signram venisse ad deos. Dii enim semper fuernnt, & nati nunquam sunt, si quidem æterni sunt futuri: at homines nati. Ante igitur (61) huma-

Eff 2 na-

(60) *Sumpsisses*) Vulgati omnes: *Quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Quid autem est istuc gradatim? Sumpsisses tuo jure.* Quæ nos eadem verba eo disposuimus ordine, quem docet Jac. Facciolatus in sua de *Serite* Acroasi. *Olivetus.*

(61) *Ante igitur*) Antequam essent homines, erant dii. *Ante igitur erat humana forma, quam essent homines: ea* nempe forma, *qua erant dii*. Idem.

na forma, quam homines, ea, qua erant forma dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis. Illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna, (nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis) sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? Semina deorum decidisse de cælo in terras putamus, & sic homines patrum similes exstitisse? Vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere.

XXXIII. Etenim enumerasti memoriter & copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam) usque a Thale Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus & pedibus constare deum posse decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari solertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, & non loquetur: dentes, palatum, fauces, nullum ad usum: quæque procreationis causa natura corpori affinxit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora, cor pulmones, jecur, cætera; quæ, detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem hæc esse in deo propter pulchritudinem vultis.

Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito illa quidem sermone, & Attico: sed (62) tamen. Tantum Epicuri hortus ha-

(62) *Sed tamen*) Video levi mutatione hunc locum esse sanabilem; si legas: *Scite illa quidem sermone, & Attico; sed tamen, (tantum Epicuri hortus habuit licentiæ) ut soletis fere. Zeno quidem*, &c. Illud *fere* idem significat ac *semper fere*; ut, de Invent. I. 29. *Probabile est id, quod fere fieri solet.* Indignatur Cotta, quod mulier, & meretricula contra virum philosophum, contra Theophrastum scribere ausa sit; atque ita scribere, ut nullis abstinuerit probris verborum atque contumeliis, quibus summos homines onerare Epicurus, atque ejus gregales solebant. Jam vero quam atrociter debacchata sit in Theophrastum mulierculæ impudentia, æstimari inde potest, quod origo illa proverbii fuerit, *suspendio arborem eligendi*: suspendio jam quærere mortem oportere homines, vitæque renuntiare, cum tantum licentiæ sumant mulierculæ, ut in doctissimos impune scribant. *Buherius*. Nihil muto in verbis, & rem intelligere videor. Modus est loquendi, qualis adhiberi solent in sermone familiari; velut cum objurgando dicimus: *Sed tamen hæc tu commisisti, & quereris*. Illud autem, *soletis queri*, omnino cum Epicureorum indole convenit, quales hic describuntur. Nam quo quisque est ad faciendam injuriam fortior, eo plerumque mollior ad ferendam. Quid mirum, si queritari solebant Epicurei? Jam in hoc Ciceronis loco duo quædam video, quæ fraudi fuerint hominibus inge-

habuit licentiæ! Et foletis queri. Zeno quidem etiam litigabat. Quid dicam Albutium? Nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius: sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram. Cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaverit: Phædoni Socratico turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil (63) didicerat, tam male acceperit.

XXXIV. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, Apollodorum (64), Syllum, cæteros fingebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiæ, Latino verbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat: Chrysippum nunquam nisi Chesippum (65) vocabat. Tu ipse paulo ante,

---

ingeniosis. Ac primo quidem opinati sunt, particulas *quidem* & *sed* sic esse positas, ut altera concedat, altera inferat aliquid oppositum concesso. Quemadmodum in hac phrasi: *Rumores satis quidem constantes, sed adhuc sine auctore*. Deinde, existimarunt in unum conjici Vellejum, quæ de universo Epicuri grege dicuntur. De posteriore hac parte nihil est quod dicam; nam vident omnes: de illa priore, hæc animadverto. *Quidem*, ut multis aliis locis, ita in isto perinde valet ac *omnino*. *Sed* non semper oppositionem significat cum proximiore sententia; & est aliquando, ut monuit Obertus Gifanius, mere inceptivum, habetque usum inchoandæ sententiæ. Paulus Manutius corrigebat: *Sed cum tantum Epicuri hortus habuerit licentiæ, etiam soletis queri*. Hæc quidem paraphrasis est verborum Ciceronis, quæ, si intelligas uti explico, eumdem prorsus sensum reddunt. Dicam enim: Cum tibi tantum dederim, etiam quereris: vel: Tibi tantum dedi, & quereris: quid ad sententiam interest? In posteriore sane phrasi plus est simplicitatis, & ejus negligentiæ, quæ familiarem sermonem non dedecorat. *Anonymus*.

(63) *A quo nihil didicerat*) Epicurus, teste Sexto Empirico *advers. Math.* I. c. Nausiphanem audierat, hominem eruditum; quem tamen credi nolebat magistrum sibi, aut omnino ullum fuisse: idem a philosophis omnibus, præterquam sui gregis, traducebatur ut illiteratus, & rudis bonarum artium. Qui cogitabit hæc duo, saliva imbutus Socraticæ urbanitatis, intelliget forsan, mutari hunc locum nisi in pejus non posse. *Anonymus*. Hanc ad me transmissam animadversionem cum lectoribus eo libentius communico, quod ipsos invidia liberat dijudicandæ litis inter duos præstantes criticos: alterum reponentem *non nihil*; alterum, *nihil non*. Oliveius.

(64) *Apollodorum, Syllum, &c.*) Vox ista *Syllum* est admodum suspecta Victorio, qui neminem philosophum isto nomine noverat. Jonsius Hist. Philosoph. II. cap. 15. Reines. Var. Lect. III. 2. & post eos Davisius ostenderunt, nomen istud apud Græcos ignotum non fuisse, cum reperiatur philosophus quidam Pythagoræ sectator eo nomine apud Iamblichum in Vita Pythagoræ cap. 28. Verum Syllus iste jam obierat tempore Zenonis Epicurei Ciceronis æqualis, qui initio Timæi adfirmat, Pythagoricam sectam jam desiisse a longo tempore. De illo igitur non est sermo, & isto nomine alius non reperitur. Th. Aldobrandinus existimat ideo in notis ad Diogen. Laertium VII. 39. hic agi de illo Apollodoro, qui per Diogenem ὁ Ἔφιλλος vocatur, quam vocem mutatum it in ὁ Σύλλος, ita ut apud Ciceronem, illius quidem sententia, sit legendum sine distinctione intermedia, *Apollodorum Syllum*. Verum Σύλλος, cum nomen loci non sit, atque adeo ne vox quidem Græca, non magis quam Ἔφιλλος, palam est, neutram earum vocum huic loco convenire. Forte corrigendum est ὁ Σιλλός. Hesychius Σιλλός, κατεσίλλωτος; atque ita in Cicerone quoque esset legendum *Apollodorum Syllum*. Quando vixerit certum non est, sed Stoicus erat, quantum e Diogene Laertio conjicere licet; & nota est Epicureorum vehementia contra illam sectam. Omittendum non est, Lambinum reperisse *Sylleum* in quodam MS. unde cui videri possit legendum *Apollodorum Cittieum*. Idem error maculavit Plin. Hist. Nat. lib. XX. cap. 4. ubi Apollodotus iste in omnibus MSS. & vetustis editionibus per errorem dictus erat *Sctileus*, pro *Citticus*. Erat medicus celeberrimus, qui forsan acriter contra Zenonem disputavit. *Buherius*.

(65) *Chesippum vocabat*) A verbo χέζειν, quod est, sit honos auribus, cacare. *Lamb.*

re, cum tanquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quæ vos dicitis, sunt tota commentitia, vix digna lucubratione anicularum. Non enim sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetraveritis, ut concedamus eandem esse hominum & deorum figuram. Omnis cultus & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitio, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo & oratio. Nam quod & mares deos & fœminas esse dicitis, quid sequatur videtis.

Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus immortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista sive *beatitas*, sive *beatitudo* dicenda est, (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verum ea, quæcumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest?

Nihil aliud dicis, nisi, Nunquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum, præter hunc, unquamne vidisti? Negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum præstantissima natura quæratur, eaque beata & æterna, quæ sola (66) divina natura sunt; ut immortalitate vincimur ab ea natura, sic animi præstantia vinci: atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cum cæteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? Ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura.

XXXV. An quidquam tam puerile dici potest, (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera belluarum, quæ in rubro mari Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus exsistunt. Quæ negemus esse, quia nunquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet; quæ vos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia nobis!

At mores in utroque dispares. Elephanto belluarum nulla prudentior. At figu-

(66) *Quæ sola divina natura sunt.*) Habemus supra cap. 24. *Ubi igitur illud vestrum beatum & æternum, quibus duobus verbis significatis deum?* Itaque Epicureorum judicio, hæc duo, beatum esse, esse æternum, constituunt naturam atque *essentiam* divinam, *divina natura sunt*. Davisio dura videbatur hæc locutio, *quæ sola divina natura sunt*: & homini delicato *natura* toties repetita nauseam movebat. Legi itaque volebat *quæ sola divina sunt*. Factum male, quod non cavit diligentius Cicero, ne nostras barbarorum auriculas compositionis asperitate raderet. At enim discent a dialecticis Davisiani, quid hæ locutiones differant: *Hæc divina sunt*, *hæc divina natura sunt*. Anonymus.

figura quæ vastior? De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne & simillimis formis dispares mores, & moribus figura dissimilis? Etenim si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quo serpat. Tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse. Sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui natus sit: nisi in eo, qui adoleverit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo constet, & corpore caduco, & infirmo: postremo nisi in homine atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est, quod te una forma conturbet? His enim omnibus, quæ proposui, adjunctis, in homine rationem esse & mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri, quid loquare.

Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est uno digito plus habere? Quid ita? quia nec speciem (67), nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? Magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur: hæc enim sunt domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet.

XXXVI. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque præclaris, cum ipsum mundum, cum ejus membra, cælum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent aliquam excellentem esse præstantemque naturam, quæ hæc fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant a conjectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum & egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo esse deos suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quandam dei. Et barbati quidem Jovis, galeatæ Minervæ. Num igitur esse tales putas?

Quanto melius hæc vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. Dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: &, si, actiones quæ sint deorum,

(67) *Nec speciem, nec usum alium quinque desiderant*) Hic manifeste Cicero tribuit quinque digitis, quod vere ac proprie dici non potest nisi de homine illis instructo. Sic non raro rebus inanimis sensum & vitam tribuit, & verba personæ convenientia traducit ad ejus qualitatem aliquam, aut actionem. Qua arte eum solutæ orationi decorem conciliat, qui in poetica maxime delectat. Si quam is color inspergit umbram stylo, ea legendi excitat diligentiam, & auget voluptatem intelligendi. Age obscuritatem depellamus. Homo quinque digitis instructus *nec aliam speciem, nec usum alium desiderat*; contentus est ea specie ac forma, quam habet manus instructa quinque digitis; contentus est usu quem præbent digiti quinque. Digitis, si quinque sunt, nihil deest neque ad speciem, neque ad usum. *Anonymus.*

eamque esse ejus visionem, ut similitudine & transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens nostra beatam illam naturam & sempiternam putet.

XXXVIII. Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? Nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam; quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? Omnem etiam talem (72) conformationem animi cæteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos & introitum imaginum dicitis. Ut igitur Tib. Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio (73) deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem & Gracchi & Octavii imagines remanere, quæ, in Capitolium cum pervenerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo esse beati atque æterni intelligantur.

Fac imagines esse, quibus pulsentur animi. Species duntaxat objicitur quædam: num etiam cur ea beata sit? cur æterna? Quæ autem istæ imagines vestræ, aut unde? a Democrito omnino hæc licentia. Sed & ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat & claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? Quomodo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in animum meum sæpe incurrit. Quid, quod ejusdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? Quid, quod earum rerum, quæ nunquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimæræ? Quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam vidimus? Quid, quod simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? Quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocatæ?

XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. Tanta est impunitas garriendi. At quam licenter! *Fluentium frequenter transitio fit visionum; ut e multis* una

reddidit, tom. IV. pag. 51. *Ait* Epicurus *deos non sensu, sed mente cerni, ipsosque non soliditate quadam consistentes, aut distinctione numerabiles, verumtamen similitudine quasi hominiformes, propter affluxum continentem imaginum ad exhibendum menti nostræ talem naturam comparatarum.* Eam doctrinam nemo, ut mihi quidem videtur, melius exposuit, quam S. Augustinus, *Epist.* 118. *n.* 27. *& seq.* Buher.

(72) *Talem conformationem animi cæteri philosophi motum inanem vocant*) Conformatio *animi*, quam alibi vocat *informationem*, est idea. *Motus inanis animi*, nam hæc vox e proximo, ut sæpe fit, membro repetenda est, idea est futilis, cui nihil respondet in rerum natura. Dialectici chimæram vocant. *Anonymus*.

(73) *De M. Octavio deferentem sitellam*) Ut ei tribunatum plebis suffragio suo populus abrogaret, quod agrariæ legi, quam tulit Gracchus, intercederet. Historiam narrant Plutarchus in Gracchis, & Appianus Bell. Civ. lib. I. De sitella vero veterum loca collegit Adr. Turnebus Adversf. lib. XIII. cap. 13. *Davisius*.

una videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? Aut, si continenter, quo modo æternæ? *Innumerabilitas*, inquis, *suppeditat atomorum*. Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? Confugis ad æquilibritatem: sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus: & ais, *quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere*. Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: & quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua: & quia sunt quæ interimant, sint quæ conservent. Sint sane (74): sed ea conservent, quæ sunt. Deos istos

(74) *Sint sane: sed ea conservent, quæ sunt: deos istos esse non sentio*) Satis inculcatum fuerat, nihil agere deos, ut ne cui veniret in mentem, hic illos numerari inter conservantia. Numerarunt nihilominus eruditi aliqui. Sed Gassendus, ut locum haberet purgandi Epicurum, & impietatis crimine liberandi, Valkerus, Davisius, ut in verbis mutarent aliquid; hæc enim illis summa boni. Porro ut in hoc capite non parum est obscuritatis, totum enitar illuminare quadam paraphrasi, in quam multa includam, a S. Augustino, epist. 118. ad Dioscorum de his ipsis rebus opportune animadversa. Ejus verba discriminabit literarum diversitas. Epicurus deos esse arbitratus est *imagines, quæ de solidis corporibus fluerent, solidaque ipsa non essent, easque labendo in animos hominum facere ut vis divina cogitetur*. Quæ imagines *quasi vaporis similitudine, continua velut emanatione ferrentur, & venirent atque intrarent in animos nostros, ut deum vel deos cogitare possemus*. *Cum quæritur ab* Epicureis, *quare una imago videatur corporis alicujus, a quo innumerabiliter imagines fluunt; respondent, eo ipso quo frequenter fluunt & transeunt imagines, quasi quadam earum constipatione & densitate fieri, ut ex multis una videatur*. Hæc, inquit Cotta Vellejum alloquens, de imaginibus, quas vultis non modo in oculos, sed etiam in animos intrare, deque earum frequentia ac stipatione vos impune blateratis. At quam licenter, quam non prudenter abutimini concessa vobis impunitate garriendi, hominumque patientia! Etenim probandum fuerat ante omnia, perpetuo fluere ejusmodi imagines, & in omnes ferri partes sine ulla intermissione: id autem non probas. Deinde, si continenter fluunt ac feruntur, quomodo sunt æternæ? quod enim æternum est, esse debet constans ac stabile. Quis ergo *non eo ipso neget, æternum deum* vestrum *posse cogitari, quo innumerabiliter fluentibus & labentibus imaginibus cogitatur*? Respondes, quod jam ante dixisti (c. 19.) *innumerabilitate atomorum suppeditante fieri formas deorum sempiternas; cum ita discedant quædam corpuscula de divino corpore*, aut quasi corpore, *ut alia succedant, & dissolvi illam naturam eadem successione non sinant*. Dico ego contra: Si res ita habet, ut innumerabilitas atomorum, & continens frequensque transitio & affluentia ad animos, sempiternas faciant formas deorum; cur eadem ista non facient, ut sint omnia sempiterna? Nulla res interire debet, *quia nulli deest ista*, ad quam confugitis, *innumerabilitas atomorum, quæ perpetuas ruinas subinde suppleat*. Subsidio advocas æquilibritatem, sive ut appellas, æquabilem tributionem, & ais: *Est natura mortalis, ergo est etiam immortalis aliqua*; sic enim exigit ratio æquilibritatis: si vero exsistit natura aliqua immortalis, exsistit natura divina. At vide, quo ducat iste argumentandi modus. An me feras sic ratiocinantem? Exsistunt homines: ergo sunt etiam homines immortales. In terra nascuntur homines; ergo homines etiam nascuntur in aqua. Si falsum est quod concludo, vitiose tu quoque colligis, & argumentationem affers non probam, neque tua æquilibritas quidquam efficit. Dicis hoc quoque: sunt interimentia, ergo necesse est ut sint conservantia: eo quod sint quæ deterant, consequens est esse etiam quæ reparent, alioqui non staret æquabilis tributio. Hæc tua oratio est; hæc responsio mea. Jam ostendi æquilibritatem istam merum esse ludibrium. Tamen esto sane innumerabilis, ut gregales tui volunt, atomorum multitudo, quæ res conservet, & ruinas perpetua successione, ac frequente affluentia sarciat: do, inquam, hoc tibi. At da vicissim mihi, & confitere, conservari non posse nisi ea quæ sunt: dii igitur vestri cum non sint, nulla eos atomorum innumerabilitas conservabit. Fac primum ut sentiam atque intelligam eos existere; tum ostendes quid eos conservet, contineatque, ne dilabantur atque intereant. Sed tamen; ut hoc quoque ad-

istos non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? Quæ etiam si essent, quæ nulla sunt: pellere se ipsa, & agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo. Virtus autem actuosa: & deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quæ ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum, credo: nempe ad corpus pertinentium. Nullam enim novistis, nisi profectam a corpore & redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror (75) te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit sejunctum a delicatis & obscœnis voluptatibus: quas quidem non erubescens persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum aut florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? At poetæ quidem nectar, ambrosiam, epulas comparant, & aut Juventatem, aut Ganymedem pocula ministrantem. Tu autem, Epicure, quid facies? neque enim unde habeat ista deus tuus video: nec quo modo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum.

At has leviores ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? Nam Philo etiam noster ferre non poterat, adspernari Epicureos molles & delicatas voluptates. Summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis verbis, quibus erant scriptæ. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat. Accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit, sed sæpius. Annuere te video: nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc te-

Ggg 2

addam de individuis istis corpusculis atque atomis, quæ, si vobis credimus, primordia sunt rerum omnium: dic tantisper & explica, quomodo ex illis oriatur omnis hæc, quam videmus, rerum universitas, ac diversitas formarum. Nam atomi, de quibus tam multa dicitis, sane nullæ sunt. Deinde si concessero illas plus esse quam nihil, *si concessero etiam concursu fortuito seipsas pellere & agitare, non & tibi fas est concedere, ut inter se atomi fortuito incurrentes, rem aliquam ita conficiant, ut eam forma modificent, figura determinent, æqualitate poliant, colore illustrent, anima vegetent.* Nihil igitur affertis, unde possit effici, deum, qualem fingitis, esse immortalem. *Anonymus.*

(75) *Non arbitror*) Lambinus legebat, *quos non pudeat*, & Camerarius eodem sensu, *quin pudeat*. Davisius *non* ante *arbitror* delet, & eandem particulam ponit ante *pudeat*. Ego vero minori cum mutatione legerem: *Non arbitror te; Vellei, similem esse Epicureorum* aliquorum, *quos pudeat*, &c. *Buherius*. Quid si verba hæc, *quos pudeat*, sic accipiantur, ut significent, *quos pudere oporteat*? in quibus si esset pudor, ut esse deberet, has Epicuri voces non audirent, non paterentur. Atque ita olim accipiebam, cum hæc ipsa Gallice interpretarer. *Olivetus*.

reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia est ea quaestio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes: ita vestro judicio ne beatos quidem.

XLI. At dolore vacant. Satin' est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? Cogitat, inquiunt, assidue beatum esse se: habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, & propone ante oculos, deum nihil in omni aeternitate, nisi, *Mihi pulchre est*, &, *Ego beatus sum*, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur, agitetur que incursione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec aeternus.

At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? Ut Coruncanium, aut Scaevolam, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus deorum immortalium templa & aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant?

At est eorum eximia quaedam praestansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quae sua voluptate laetans, nihil nec actura sit unquam, neque agat, neque egerit? Quae porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas justitia adversum deos: cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sint, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono.

XLII. Quid est autem, quod deos veneremur propter admirationem ejus naturae, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes superstitiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiae omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum: sed etiam religionem, quae deorum cultu pio continetur.

Quid? ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipublicae causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid Prodicus Chius? qui ea, quae prodessent hominum vitae, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos venisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? Quae ratio maxime tractata ab Evhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est, praeter caeteros, Ennius. Ab Evhemero autem & mortes & sepulturae demon-

monstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse? Omitto Eleusinam sanctam illam & augustam,

Ubi initiantur gentes orarum ultimæ.

Prætereo Samothraciam, eaque, quæ

Lemni nocturno aditu occulta coluntur
Silvestribus sepibus densa.

Quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam deorum.

XLIII. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit; nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines divinitate præditas inesse universitati rerum: tum principia (76), mentesque, quæ sunt in eodem universo, deos esse dicit: tum animantes imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria (77) Democriti, quam Democrito, digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas judicare?

Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum diis immortalibus & opem & gratiam sustulit. Cum enim optimam & præstantissimam naturam dei dicit esse, negat idem esse in deo gratiam; tollit id, quod maxime proprium est optimæ præstantissimæque naturæ. Quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate & beneficentia? Qua cum carere deum vultis, neminem deo nec deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur.

XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. Nihil est enim virtute amabilius: quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum in imbecillitate gratificationem & benevolentiam ponitis? Ut enim omittam vim & naturam deorum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos & benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos? Carum ipsum verbum

(76) *Tum principia mentesque quæ sunt in eodem universo*) Augustinus Epist. CXVIII. n. 28. *Democritus sentit inesse concursioni atomorum vim quandam animalem & spirabilem: qua vi eum credo & imagines ipsas divinitate præditas dicere non omnes omnium rerum, sed deorum, &* principia mentis *esse universis quibus divinitatem tribuit* &c. Hinc patet Augustinum in suo codice reperisse, *tum* principia mentis *quæ sunt in eodem universo*, eamque lectionem merito, sicut arbitror, probat amplissimus Buherius. Ille philosophus, (Democritus) *haud* secus ac Epicurus, rotundas & minutas particulas, mentis esse principia statuebat. Vide Lucretium lib. III. 187. 243. *Davisius.*

(77) *Patria Democriti, quam Democrito, digniora*) Democritus erat Abderites; is autem populus ob ingenii stuporem fuit insignis. Notum est illud Martialis Epigr. lib. X. 25.

Abderitanæ pectora plebis habes.

Vide Juvenalem Satyr. X. 48. *Idem.*

hum est amoris : ex quo amicitiæ nomen est ductum : quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quædam utilitatum suarum. Prata, & arva, & pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas & amicitia gratuita est. Quanto igitur magis deorum? qui, nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur deos? Cur sacris pontifices, cur auspiciis augures præsunt? Quid optamus a diis immortalibus? Quid vovemus?

At etiam liber est Epicuri de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quæ autem animans natura, nihil curans? Verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro quinto de Natura deorum, nullos esse deos Epicuro videri: quæque is de diis immortalibus dixerit, invidiæ detestandæ gratia dixisse. Neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido; membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. Quæ natura primum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur: valeat (78). Quid enim dicam, propitius sit? Esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est & gratia, & caritas.

DE

(78) *Valeat*) Id est, *abeat & recedat, quandoquidem prodesse nulli potest*, ut ait Lactantius, hunc locum laudans, *de Ira Dei* cap. 8. Agellius N. A. lib. II. cap. 29. *Valeant . . . amici cum propinquis.* Terentius Andr. Act. IV. Sc. II. 13. *Valeant, qui inter nos dissidium volunt*; ubi *renuntiationis & imprecationis esse verbum* notat Donatus. Vide & Act. V. Sc. III. 18. nec non Servium ad Æn. V. 80. XI. 97. *Idem*.

DE

NATURA DEORUM,

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

HIC liber continet Balbi disputationem de Natura Deorum ex mente Stoicorum ; qui totam istam quæstionem in partes quatuor dividebant. Primum enim docebant esse Deos ; deinde quales essent ; tum mundum ab his administrari ; postremo consulere eos rebus humanis. His igitur quatuor tanquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. Et prima quidem pars, quanquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. Nam primo quod omnium consentiens est de Diis opinio, natura evidens sit necesse est : deinde Dii ipsi præsentia sua & apparitione eam rem confirmarunt : prædictiones item & præsensiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio . Quin ex ipsa hominum solertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. Nam si cætera quæ in corpore sunt, sumpsimus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab aere, aliud ab igni, rationem etiam aliunde habeamus necesse est ; cum cætera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse : quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est, qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino & continuato spiritu contineretur, cap. 2-8. *His rationibus subjiciuntur demonstrationes physicæ. Prima hujusmodi est. Omnia quæ aluntur & crescunt, ea temperatione caloris oriuntur & augentur, omnesque partes mundi calore fultæ sustinentur; itaque & mundus simili parique natura servatur. Est*

igi-

igitur natura, quæ omnem mundum continet, eumque tuetur; quæ, quoniam mundi principatum (ἡγεμονικὸν) ut in homine mens, obtinet, & est adeo omnium optima, sensus quoque & ratio huic naturæ insint necesse est, quæ in partibus mundi sunt, & multo quidem acriora atque majora; ex quo mundum Deum esse concluditur. Est præterea animans mundus, quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit : cap. 9-12. *Altera ratio sic procedit : In omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quædam vis obsistat. Igitur in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nihil universo, ut in cæteris naturis obsistere potest : ergo cum in his, quæ gignuntur ex terra, nihil sit præter nutritionem; bestiæ præterea sensum & motum habent, & appetitum; homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, esse etiam quartum & altissimum gradum eorum, qui natura boni sapientesque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quæ Deo tribuenda sit, hoc est mundo. Eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem & sapientiam :* cap. 12-14. *Sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda. Gignuntur enim ex mobilissima & purissima ætheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida & pellucida. Absurdum autem esset, rebus aere ortis rationem habentibus, quæ in multo puriore æthere nascuntur, nullum sensum aut rationem habere, quæ ibi multo acriora sint necesse est, & vel ordine eorum & constantia, motuque voluntario declarantur :* cap. 15. *Sed maxime astrorum sensum & intelligentiam, divinitatemque declarat mirabilis eorum ordo & constantia, quæ neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quæ constantiam respuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum & volubilem Deum cogitare posse :* cap. 16. *Sed multæ aliæ naturæ Deorum ex magnis eorum beneficiis constitutæ sunt. Nam primo quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis major aliqua, sic appellatur; beneficiis porro excellentes viri in cælum fama ac voluntate sublati sunt; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poetici Dii :* cap. 23. *Constitutis duobus his, Deos esse, & qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur de Stoicorum more. Primum ab eo ipso, quod dii sunt, dicitur :* cap. 30-31. *Alterum inde, quod omnes res subjectæ sunt naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur :* cap. 32. *Tertium autem ex admiratione rerum cælestium & terrestrium arcessitur, qui locus fuse admirabiliterque explicatur. Tertiæ huic disputationis parti subjicitur tandem ea, qua istam tantam rerum molitionem, hominis causa, factam esse, demonstratur, hominumque commodis mirifice a Deo provisum : quod quidem quatuor argumentis fit : quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi, tertium ab utilitate, quam res cum cælestes, tum terrestres hominibus afferunt; & quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt.* Ernestus.

I. UÆ cum Cotta dixisset, tum Vellejus, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem rhetore congredi conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem. Neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti. Corona (1) tibi, & judices defuerunt. Sed ad ista alias. Nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus.

Tum Balbus, eundem equidem mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat. Est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ, de diis immortalibus habere non errantem & vagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias.

An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret, tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem.

Tum Balbus, Geram tibi morem, & agam quam brevissime potero. Etenim, convictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de diis immortalibus quæstionem in partes quatuor. Primum docent esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia majora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam & otiosi sumus, & iis de rebus agimus, quæ sunt etiam negotiis anteponendæ.

II. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. Quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum cælum suspeximus, cælestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? Quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem:

illum vero & Jovem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, &, ut idem Ennius,

patrem divumque, hominumque,

(1) *Corona tibi & judices defuerunt*) Corona non raro consessum significat audientium; qui oratorem cingunt instar coronæ. Qua quidem in significatione a Cicerone accipitur, tum hoc, tum aliis locis: ut in Bruto, cap. 51. *In eis etiam causis in quibus omnis res nobis cum judicibus est, non cum populo, tamen si a corona relictus sim, non queam dicere.* Lescal.

& præsentem ac præpotentem deum. Quod qui dubitet, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim (2) est hoc illo evidentius?

Quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum seculis ætatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, cæteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimæram putat? quæve anus tam excors inveniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? Opinionum enim commenta delet dies: naturæ judicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in cæteris, deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod præsentiam sæpe divi suam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor & Pollux ex equis pugnare visi sunt: & recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persen victum nuntiaverunt. P. enim Vatienus, avus hujus adolescentis, cum e præfectura Reatina Romam venienti noctu duo (3) juvenes cum equis albis dixissent, Regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit, & primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paulo literis allatis, cum idem dies constitisset; & agro a senatu, & vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo prælio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ, memoriæ proditum est. Sæpe Faunorum voces exauditæ, sæpe visæ formæ deorum, quemvis, non aut hebetem aut impium, deos præsentes esse confiteri coegerunt.

III. Prædictiones vero & præsensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi monstrari, portendi, prædici? Ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si (4) ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum, Tiresiam, Amphiaraum,

(2) *Quid est enim hoc illo evidentius?*) In quo enim evidentius est solem existere, quam existere deum? Sic de Amicit. 9. *Quid enim Africanus indigens mei?* Id valet, in quo, ad *quid*. In ejus generis phrasibus, quarum est usus valde frequens, per ellipsin supprimitur aliqua propositio, *ad*, *per*, *propter*, *secundum* &c. Itaque non audiendi sunt Lambinus ac Davisius, qui expulso *quid*, hic volunt *qui*. Anonymus.

(3) *Duo juvenes cum equis albis*) Hæc nonnulli discriminant, *cum equis*, *in equis*: nimium delicati; magis certe quam Cicero, qui scribebat ad Q. Fratr. II. 13. *Vexatus Gabinius: exagitati tamen a Domitio publicani, quod cum essent cum equis profecti.* Idem.

(4) *Quod si ea ficta credimus, licentia fabularum, Mopsum*) Sic ratiocinatur Lucilius. Si ea esse ficta & fabulosa credimus, vixisse olim Mopsum, Tiresiam, &c. & augurandi scientia excelluisse; dubitare quidem non possumus, quin talium fabularum inventores admiserint, & pro veris habuerint *res ipsas*, *prædictiones*, *ostenta*, *præsensiones*, auguria &c. in quibus occupatos fingebant eos homines. Verumtamen si omnem abrogamus fidem his narrationibus, an idcirco deos esse non probabimus domesticis exemplis, & rebus quæ in civitate nostra evenere? *Anonymus.*

rarum, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ adscivissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti numen deorum comprobabimus? Nihil nos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam jussit; *ut biberent, quoniam esse nollent*. Qui risus, classe devicta, multas ipsi lacrymas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega ejus Junius, eodem bello, nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non paruisset? Itaque P. Claudius a populo condemnatus est: Junius necem sibi ipse conscivit. C. Flaminium Cœlius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum magno reipublicæ vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruissent. Et, si conferre volumus nostra cum externis, cæteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est, cultu deorum, multo superiores.

An Attii Navii lituus ille, quo ad investigandum (5) suem regiones vineæ terminavit, contemnendus est? Crederem, nisi ejus (6) augurio rex Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, augurii disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque, maximæ reipublicæ partes, in his bella, quibus reipublicæ salus continetur nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia (7) servantur, nulla (8) ex

Hhh 2

(5) *Ad investigandum suem*) Davisius legit, *ad investigandam uvam*: sed potius accedo sententiæ Buherii, qui censet hæc tria verba esse eliminanda. Scilicet uterque vir doctus novit, Navium non ad suem investigandum, sed (invento sue) ad uvam, quæ maxima esset, reperiendam regiones vineæ lituo terminasse. Idem etiam judico de voce *Hostilius* in sequente sententia, quæ abesse debuit, cum *Tarquinius Priscus* ia esset, non *Hostilius*, qui Nivii augurio bella gesserit. Utramque mendam hinc ortam arbitror, quod a quodamignaro Romanæ Historiæ hæc verba inter lineas cujusdam Mſ. posita, annotatiunculæ loco, tandem a sequentibus exscriptoribus in textum (ut millies evenit) recepta erant. *Pearcius*.

(6) *Nisi ejus augurio*) Cujus *augurio*? an Attii Navii? Nequaquam; sed litui. Hue ipsa ducebat verborum series & sententia. An contemnendus est, inquit Lucilius, auguralis lituus, quo Attius Navius ad investigandum suem regiones vineæ designavit? Crederem contemni posse, si non alium præbuisset usum; neque enim magnæ divinitatis est investigare suem in vinea. At cum rex Hostilius litui augurio maxima bella gesserit, non eo contemnendus est quod adhibitus sit ad suem investigandam. *Anonymus*.

(7) *Nulla peremnia servantur*) Auspicia peremnia, ut ex Festo intelligere licet, erant, cum magistratus in campum euntes Petroniam amnem auspicato transibant. Festus in *Peremne*: *Peremne dicitur auspicari, qui amnem, aut aquam, quæ ex sacro oritur, auspicato transit*. Idem in *Petronia*: *Petronia amnis est in Tiberim profluens, quam magistratus auspicato transeunt, cum in Campo quid agere volunt. Quod genus auspicii, peremne vocatur. Amnem autem antiqui fœminine enuntiabant*. Lambinus. *Peremnia* fuerunt, non cum solam Petroniam, prout censuit Lambinus, sed cum alios quoque fluvios suspicato transirent. Hinc ex disciplinæ veteris neglectu provenisse monet Cicero; de Div. lib. II. cap. 36. ut *amnes non transeant auspicato*. Id autem *flumen auspicatur, quod sua sponte in amnem influit*; ut loquitur Festus in *Manalis fons*. Ita certe locum restituit Jos. Scaliger, quem de variis *peremnium* generibus vide sis ad vocem *Peremne*. Davisius.

(8) *Nulla ex acuminibus*) Illorum meminit lib. II. de Divin. cap. 36.) *Itaque nec amnes transeunt auspicato; nec tripudio auspicantur. Nam ex acuminibus quidem, quod* to-

ex acuminibus; nulli viri (9) vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsos diis immortalibus capite velato verbis certis (10) pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possumus, quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent esse.

IV. Atqui & nostrorum augurum, & Etruscorum (11), & haruspicum disciplinam P. Scipione (12), C. Figulo consulibus res ipsa probavit. Quos cum Tib. Gracchus consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. Senatus, quos ad soleret, referendum censuit. Haruspices introducti responderunt, non fuisse justum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, Itane vero? ego non justus, qui & consul rogavi, & augur, & auspicato? An vos Tusci ac barbari auspiciorum populi Romani jus tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? Itaque tum illos exire jussit. Post autem ex provincia literas ad collegium misit, se, cum legeret (13) libros, recordatum esse vitio sibi taber-

tetum auspicium militare est &c. Sed cujusmodi hoc cuspicium fuerit, Sigonius lib. 2. *de antiquo Jure Provinciarum*, cap. 6. & Rosinus lib. 1. *Antiquit. Rom.* cap. 6. adhuc incompertum sibi esse ultro fatentur. Gevartius autem, & fidenter: *Ego non dubito*, inquit, Electorum suorum libro 1. cap. 2. *auspicia ex acuminibus ea esse dicta, quæ ex cuspidibus signorum militarium terra avulsorum capiebantur*. Lescalop.

(9) *Nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt*) Cum olim delectus habebatur, primi citari nominarique solebant, boni ominis gratia, Valerius, Salvius, Statorius, Victor, quo quidem & salutem & victoriam sibi ominabantur; quod idem, ut reor, milites in procinctu testamentum facturi imitabantur. Nam etsi, impendente maximo mortis periculo, sic testari solebant, tamen, viris bonorum nominum vocatis, sibi & salutem & victoriam auspicabantur. Sed genus illud testamenti in desuetudinem abiisse & hic dicit Cicero, & Justinianus refert. *Vires* tamen *vocari* prisco genere orationis & religionis dixit, ut e Macrobio apparet, lib. I. Saturn. cap. 16. sic scribente: *Viros vocare feriis non oportet: si vocaverit, periculum est*. Iterum, *Vitabant veteres ad viros vocandos etiam dies, qui essent notati rebus adversis*. Turneb. Advers. xxiii. 12.

(10) *Verbis certis*) *Certa verba* sunt legitima & solemnia, quod ex Cicerone, Varrone, & Festo docuit Barn. Brissonius Form. lib. I. Vide & August. C. D. lib. V. cap. 18. Ipsam formulam suppeditabit Livius, lib. VIII. cap. 9. *Davisius*.

(11) *Etruscorum, & haruspicum*) Hæc quidem lectio, quamvis eam Mss. retineant, absurda prorsus est & inficeta. Recte igitur fecit Aldus Nepos, qui vocem penultimam delendam pronuntiavit. non enim *Etruscum* ab *haruspice* diversum voluit Cicero; sed Etruscus nationem, haruspex scientiam denotat; quam noster *Tuscam disciplinam* vocat lib. VI. Fam. cap. 6. *Davisius*. Vide lib. II. de Legibus, cap. 9. & quæ ibi Mureeus.

(12) *P. Scipione, C. Figulo consulibus*) Ita Cicero fuisset locutus, si dicere voluerat, id accidisse in consulatu Scipionis & Figuli: verum loquitur de comitiis consularibus in consulatu Gracchi secundo, ubi illi designati fuerunt. Miror neminem vidisse legendum: *In P. Scipione & C. Figulo consulibus res ipsa probavit*. Significat enim, eventum in Scipione & Figulo confirmavisse id, quod augures & haruspices fore prædixerant, cum ii designabantur. *In* absorpsit litera ultima vocis præcedentis, ut sexcentis locis factum est. *Buher*.

(13) *Cum legeret libros*) Ita Romani ob reverentiam vocabant libros sacros & Pontificios.

bernaculum (14) captum fuisse in hortis Scipionis, quod, cum pomærium postea intrasset, habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomœrium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent, consules abdicaverunt. Quæ quærimus exempla majora? Vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hærere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas.

Quid haruspicum ars, nonne divina? Hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? Quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est: deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quæ prædicta sunt. Ne ægri quidem quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum conjectura peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium constat (omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum) esse deos.

V. Quales sint, varium est: esse nemo negat, Cleanthes quidem noster quatuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi, quæ orta esset ex præsensione rerum futurarum. Alteram, quam cepecimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fœcunditate terrarum, aliarumque commo-

---

ficios. Ad Attic. ix. Epist. 11. *Nos autem in libris habemus, non modo consules a prætoribus, sed ne prætores quidem creari jus esse.* Valerius Maximus lib. I. 1. 3. de eadem Gracchi actione loquens eos libros appellat, *libros ad sacra populi pertinentes*. Sed mirum est, Plutarchum in *Marcello* libros illos militares vocare, nisi ibi pro στατῶ γραμμάτων ὑπομνήματα legendum sit Γραφῶν ὑπομνήματα, quo modo libri augurales a Græcis vocantur. *Idem.*

(14) *Tabernaculum captum fuisse hortos Scipionis*) Gellius lib. XIII. cap. 14. *Pomœrium*, inquit, *est locus intra agrum effatum, pene muros, regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii*. Et Servius ad Æneid. VI. vers. 179. dicit etiam, *Ager post mœnia* (ita legendum est pro *post pomœria*) *ubi captabantur auguria, dicebatur effatus*. Eo loco, ut patet e dictis & e Varrone lib. IV. L. L. consul debebat capere auspicia, nec licebat illi ulterius progredi. Inde patet, id non potuisse fieri in hortis Scipionis, qui certe ibi non erant, cum locus ille relinqueretur semper incultus. Inde palam est, voces illas, *hortos Scipionis*, Ciceronis non esse. Manutius pro istis in MSS. reperit *haruspectionis*, quod non de nihilo est, licet hic non conveniat. Quid si inde formaretur *avispectionis*, aut *avispecionis*? Egregie certe illa vox huc veniret. Non nego vocem istam alibi non reperiri; verum quot voces reperiuntur apud Varronem & alios grammaticos, quas frustra apud alios quæres? Quis, absque illis si esset, novisset locutiones augurales, *avem specere, spectionem habere, templum facere conspicione*, & sexcentas alias? Satis est, vocem hujusmodi esse analogice formatam. *Avispectio* aut *avispicio* sunt æque analogice formatæ ac *spectio* & *conspicio*. Ita *tabernaculum capere avispectionis* est, *sedere in templo auspicii*, in loco Varronis allato, & καθίζεσθαι ἐπ' ὄρνισι apud Plutarchum, ubi tamen, ut hoc in transitu moneam, legendum est: Καθιζόμενοι ἔξω πόλεως ἐπ' οἰωνοῖς, &c. aut ἔχων οἰωνοὺς, ut MSS. habent, & H. Stephanus conjicit. *Idem.*

moditatum complurium copia. Tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terræ motibus, & sæpe fremitibus, lapideisque imbribus, & guttis imbrium quasi cruentis: tum lapidibus (15), aut repentinis terrarum hiatibus: tum, præter naturam, hominum pecudumque portentis: tum facibus visis cælestibus: tum stellis iis, quas Græci cometas, nostri cincinnatas vocant, quæ nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum prænuntiæ: tum sole geminato, quod, ut e patre audivi, Tuditano & Aquilio consulibus, evenerat; quo quidem anno P. Africanus sol alter exstinctus est. Quibus exterriti homines vim quandam esse cælestem & divinam suspicati sunt. Quartam causam esse, eamque vel maximam, æquabilitatem motus, conversionem cæli, solis, lunæ, siderumque omnium distinctionem (16), utilitatem, pulchritudinem, ordinem; quarum rerum adspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit, cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri judicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tantis motionibus tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa & infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari.

VI. Chrysippus quidem, quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. Est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam deum? Etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? In eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse quam se putet, desipientis arrogantiæ est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus.

An vero, si domum magnam pulchramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam & mustellis ædificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum cælestium, tantam vim & magnitudinem maris atque terrarum,

(15) *Tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus*) Locus est vitiatus, nam *lapideorum imbrium* supra meminerat noster. Janus Gulielmius reponendum putabat, *lapsibus*, aut *labibus*. Ultima ratio mihi simul ac Jano Grutero vehementer placet. *Davisius*.

(16) *Distinctionem*, utilitatem, *pulchritudinem*) Ex iis quæ sequuntur, manifestum est, *varietatem* potius hic esse legendum, quam, ut antea, *utilitatem*; ut illa ratio omittatur, quod de *utilitate*, qua homines adducti deos agnoscant, non in quarta causa, sed in secunda mentionem facit. Quam lectionem, ut meliorem, in nostris libris secuti sumus. *P. Manutius*.

rum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare?

An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aer? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut fiut hominum ingenia propter cæli pleniorem naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi, collocati sint.

Et tamen ex ipsa hominum solertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem & divinam, existimare debemus. Unde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem si quis quærat unde habemus, apparet: quod aliud a terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritu ducimus.

VII. Illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, &, si placet, pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? An cætera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione & sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus.

Quid vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? Possetne (17) uno tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus discessusque solstitiis (18) brumisque cognosci? aut æstus maritimi, fretorumque angustiæ, ortu aut obitu lunæ commoveri? aut una totius cæli conversione cursus astrorum dispares conservari? Hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino & continuato spiritu continerentur.

Atque hæc cum uberius disputantur & fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. Cum autem, ut Zeno sole-

(17) *Possetne uno tempore*) *Uno tempore*, quemadmodum ad Attic. IX. 10. *unus manipularis*... Catull. *unus caprimulgus*... Terent. *unam adolescentulam*, ubi Donatus *unam* interpretatur *quamdam*. Plaut. *unus servus*... *unus amator*, ... *unus hospes*. Plura affert exempla Joan. Vorstius, *de Latinit. falso suspect. cap.* 4. Anonymus.

(18) *Solstitiis brumisque*) Licet duo sint *solstitia*, æstivum unum, alterum hiemale, usu tamen recipitur, ut *solstitium*, id quod θερινὸν est, denotet; *bruma* vero, χειμερινόν. Dein illud æstatem, hæc autem tempus hibernum significat. Agellius Noct. Attic. lib. 3. cap. 10. *In septimo signo fit* solstitium a bruma: *in septimo* bruma a solstitio. Vide Senecam Nat. Quæst. lib. 3. cap. 29. Plinium H. N. lib. 2. cap. 97. & 70. Ovidium Trist. lib. V. Eleg. X. 7. ac Varronem R. R. cum alibi, tum lib. 1. cap. 39. nec non lib. 3. cap. 10. *Davisius*.

solebat, brevius angustiusque concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis aut vix aut nullo modo; conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclusæ orationis non facile se ipsa tutatur. Hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat.

VIII. Quod ratione utitur, id melius est quam id, quod ratione *non* utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione igitur mundus utitur. *Similiter* effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum: similiter, æternum. Omnia enim hæc meliora sunt quam ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt. Non igitur caret sensu mundus. Pergit idem & urget angustius: Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem compotemque rationis. Mundus autem generat animantes compotesque rationis. Animans *est igitur* mundus composque rationis.

Idemque similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo: *Si ex oliva modulate canentes tibiæ nascerentur: num dubitares, quin inesset in oliva tibicinis quædam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeres, in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque judicetur, cum ex se procreet animantes atque sapientes?*

IX. Sed quoniam cœpi secus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmari volo. Sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur & crescant, contineant in se vim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum & igneum, cietur & agitur motu suo. Quod autem alitur & crescit, motu quodam utitur certo & æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus & vita remanet; refrigerato autem & exstincto calore occidimus ipsi, & exstinguimur.

Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. Negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die & nocte concoquatur: cujus etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam vero venæ & arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadversumque sæpe est, cum cor animantis alicujus evulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, sive animal, sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem.

Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur (19) partes mundi tangam, quæ maximo

(19) *Omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fulta sustinentur*) Veneti recte ita: *omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore fulta sustinen-*

ximo calore fultæ sustinentur. Quod primum in terrena natura perspici potest. Nam & lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus: & recenti fossione

terram fumare calentem;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis terræ cavernis contineatur caloris: eaque hieme sit densior: ob eamque causam calorem insitum in terris contineat arctius.

X. Longa est oratio, multæque rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat, semina, quæque ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris & oriri, & augescere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neque conglaciaret frigoribus, neque nive (20) pruinaque concresceret, nisi eadem se admisto calore liquefacta & dilapsa diffunderet. Itaque & aquilonibus reliquisque frigoribus adjectis durescit humor: & idem vicissim mollitur tepefactus, & tabescit calore (21). Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. Nec enim ille externus & adventitius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero (22) aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille vero & multo quidem calore admistus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum. Earum enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autem exsistit motu ejus caloris, qui aquis continetur: quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quæ effervescunt subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura fervida est, & cæteris naturis omnibus salutarem impertit & vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fusum esse natura, ut

---

stinentur. Placet & quod mox non *ictu*, sed *tritu*, in illis scribitur; conflictus enim lapidum ictum significat. Itemque verum videtur quod sequitur, *Primum ipse liquor aqua declarat effusa*; non ut nostri libri habent, *Tum aqua declarat effusio*. Quid enim ille liquor est, aut quid declarat singolare? Sed movit fortasse aliquem, ut *Tum* adderet: & locum mutaret, quod *primum* poni solum non oportere crederet. Quod solere tamen, supra etiam ostendimus. *Camerarius*.

(20) *Neque nive, pruinaque concresceret*) Nix & pruina sunt aqua concreta: aqua igitur nive & pruina concrescit. Sicut aer dicitur moveri vento, cum ventus nihil sit nisi aer motus. *Anonym.*

(21) *Tabescit calore*) Evanescit, siccatur. Rarefactio, ut vocant, non omissa est, sed tantisper dilata. Vide infra: *is autem existit motu ejus caloris*, &c. *Idem*.

(22) *Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus*) Hæc erat Zenonis sententia, ut testatur Diogenes Laertius in Zenone Citieo, εἶναι δὲ τὸ μὲν πῦρ, τὸ θερμόν, τὸ δὲ ὕδωρ, τὸ ὑγρόν, τὸν δὲ ἀέρα, τὸ ψυχρόν, τὴν δὲ γῆν, τὸ ξηρόν. Id est; *esse autem ignem quidem, calorem; aquam vero, humorem; aera vero, frigus; terram autem, siccitatem*. Lambinus.

ut in eo insit procreandi vis & causa gignendi, a quo & animantia omnia, & ea, quorum stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & augescere.

XI. Natura est igitur, quæ contineat mundum omnem, eumque tueatur, & ea quidem non sine sensu atque ratione. Omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio juncta atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in bellua quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem & earum rerum, quæ gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν vocant: quo nihil in quoque genere nec potest nec debet esse præstantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum.

Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est, & acriora quidem atque majora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est: naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri.

Atque etiam mundi ille fervor purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor; quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur & vigent. Absurdum est igitur dicere, cum homines bestiæque hoc calore teneantur, & propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu: qui integro, & puro, & libero, eodemque acerrimo & mobilissimo ardore teneatur. Præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur?

XII. Audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum; cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter, quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum.

Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit (23) minor quam nosmetipsi sumus; sic mundum uni-

(23) *Qua non sit minor*) *Minoris* vetus liber, quod placet. Sequitur enim; *sic mundum universum* pluris *esse necesse est*. Ursinus.

universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est: nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem oporteret.

Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea, quæ gignuntur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum: hoc homini amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum (24) remitterentur, tum continerentur.

XIII. Quartus autem est gradus & altissimus eorum, qui natura boni sapientesque gignuntur: quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quæ supra hominem putanda est, deoque tribuenda, id est, mundo: in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire: atque ut pictura & fabrica, cæteræque artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici. Etenim cæteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet & continet. Quocirca necesse est esse quartum illum & altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere.

Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur; quæ quoniam talis est, ut præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici: aut, cum sit optima, non primum animantem esse,

 dein-

(24) *Qui tum remitterentur, tum continerentur*) Interpretes videntur hic animi caussa de via aberravisse. Manutius credidit, *contineri* significare crescere, quod mirum est potuisse scribi ab homine ita docto. Lambinus *remittere* accipit pro indulgere cupiditatibus suis, & eum Lescaloperius & Divisius secuti sunt: verum ao cogitandum est, illum esse effectum rationis nostræ? & si ponamus, discipulum aliquem Epicuri ita potuisse loqui, an ita Stoicus tam severus, quam erat Balbus, posset loqui? Præterea Lambinus & Divisius mutant *continerentur* in *contenderentur*, aut in *intenderentur*, quasi vox, quam volunt loco movere, hic non conveniret. Interim Cicero Tusc. Quæst. IV. 9. fere eodem modo dixit: *Sic aversa a præscriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones &c.* Locus iste magnam lucem affert huic nostro loco. Ratio secundum Stoicos erat data homini ad domandum ejus affectus, si erant mali, & ad moderandum eos, qui videbantur boni. Posterius id intelligit Balbus per *remitterentur*, & vox ista est ibi maxime propria, quod multis exemplis potest demonstrari. *Buherius*.

deinde rationis & consilii compotem, postremo sapientem? Qui enim potest aliter esse optima? Neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius quam humana conditio. Homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, nunquam profecto sapientiam consequetur. Ita erit homine deterior. *Quod* quoniam absurdum est, & sapiens a principio mundus, & deus habendus est. Neque est quidquam aliud, præter mundum, cui nihil absit: quodque undique aptum atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris & partibus.

XIV. Scite enim Chrysippus, Ut clypei causa, involucrum; vaginam autem, gladii: sic, præter mundum, cætera omnia aliorum causa esse generata: ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium causa; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi & custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & imitandum: nullo modo perfectus, sed quædam particula perfecti. Sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? Nihil autem est mente & ratione melius. Ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui, similitudines adjungens, omnia in perfectis & maturis docet esse meliora, ut in equo quam in equulo; in cane quam in catulo; in viro quam in puero. Item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem nihil mundo perfectius, nihil virtute melius. Igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine virtus. Quanto igitur in mundo facilius? Est ergo in eo virtus: sapiens est igitur; & propterea deus.

XV. Atque hac mundi divinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem divinitas: quæ ex mobilissima purissimaque ætheris parte gignuntur; neque ulla præterea sunt admista natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectissime & animantia esse, & sentire atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus & oculorum. Nam solis candor illustrior quam ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: & is ejus tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam sæpe comburat: quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur.

Atque hic noster ignis, quem usus vitæ requirit, confector est & consumptor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis & salutaris, omnia conservat, alit, auget,

get, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreant, & in suo quæque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium, solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ oriantur in ardore cælesti, qui æther, vel cælum nominatur.

Cum igitur aliorum animantium ortus in terrra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur & viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id & sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. Quare cum in æthere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse & intelligentiam. Ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda.

XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso cælo atque concreto. Quin etiam (25) cibo, quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ & ætheream mundi partem incolant, & marinis terrenisque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque constantia. Nihil est enim, quod ratione & numero moveri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat, est enim plena (26) rationis; neque fortunam, quæ amica varietati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quæ moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate. Moveri autem solem, & lunam, & sidera omnia. Quæ au-

(25) *Quin etiam cibo, quo utare, interesse*) Rectius interpungas sententiam, *Quin etiam, cibo quo utare*, id est, quo cibo utare. *Peurcius*.

(26) *Est enim plena rationis*) Lambinus vult scribi: *est enim expers rationis*. At verba illa: *est enim plena rationis*, non ad naturam, sed ad *constantiam*, fuerunt referenda. Habet enim & natura constantiam. Unde in Topicis: *In natura & arte constantia est, in cæteris nulla*. Sed constantia siderum non est naturæ: quia plena rationis est. At naturam censuerunt esse vim quandam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios, uti affirmat auctor in hoc libro, cap. 32. *Joan. Fr. Gronovius*, *Observ. lib.* II. *cap.* 2. Qui occasiones quærunt delendi & rescribendi, opponunt hæc e capite 45. hujus libri, *Quod facit eu naturu, quæ per omnem mundum omnia mente & ratione conficiens funditur*, &c. Si enim natura est quæ mente & ratione omnia conficit; cur motus constantiam, *quia plena sit rationis*, Cicero naturæ abjudicat? Cogitationem referant, qui sic ajunt, ad hæc cap. 32. *Alii naturum censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem vim participem rationis atque ordinis*. En rationis expertem. *Anonym.*

autem natura moverentur, hæc aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec vero dici potest vi quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur. Quæ enim potest major esse? Restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. Quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget; an eos omni procuratione atque actione privet. Mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanæ mentis existimem.

XVII. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit & vulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsensionem, notionemque nostram, nihil video quod potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse & deum judicem.

Hic quam volet Epicurus jocetur, homo non aptissimus ad jocandum, minimeque (27) respiciens patriam: & dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nunquam me movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit præstantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, & rationem, & mentem, id sit melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. Qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit.

XVIII. Interea, Vellei, noli, quæso, præ te ferre, vos plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulchriorem, quam sphæram, videri. Novum etiam oculorum judicium habetis. Sed sint ista pulchriora, duntaxat adspectu: quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulchrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa con-

(27) *Minimeque resipiens patriam*) Ita legitur in MS. pro *respiciens*; & ita omnino legendum: est enim *resipere*, redolere & præ se ferre. *Ursinus*. Hunc locum non aliter olim emendavit If. Casaubonus ad Theophrasti Char. I. & sane cunctorum sermonibus jactati sunt Attici sales. Sic etiam reponendum statuit Janus Gulielmius; at male contendit Ciceronem ad mel Gargettieum allusisse; non enim de dictionis suavitate, sed de jocis & leporibus agitur. *Davisius*. Etsi recta nobis videatur codicis Ursiniani lectio, tamen, cum e principibus nostris editoribus nemo eam receperit, nos in contextum introducere non ausi sumus. *Olivetus*.

continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? Cumque duæ (28) formæ præstantes sint, ex solidis globus (sic enim σφαῖραν interpretari placet), ex planis autem, circulus, aut orbis, qui κύκλος Græce dicitur; his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a medioque tantum absit extremum, quantum idem a summo. Quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia nunquam (29) eruditum illum pulverem attigistis: ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis: nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. Quæ, si bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato, quid sit optimum, judicat, cæli palatum (30) (ut ait Ennius) non suspexit.

XIX. Nam, cum duo sint genera siderum: quorum alterum, spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat: ex utraque re & mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras larga luce compleverit, easdem modo his, modo illis ex partibus opacet, ipsa enim umbra terræ soli officiens noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est æquabilitas, quæ diurnorum; ejusdemque solis

---

(28) *Cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis globus..... ex planis autem circulus aut orbis*) Sic olim statuit Pythagoras τῶν σχημάτων τὸ κάλλιστον σφαῖραν εἶναι τῶν στερεῶν, τῶν δὲ ἐπιπέδων κύκλον, ut testatur Diogenes Laertius lib. VIII. §. 35. nec aliter uno ore mathematici. Videlis Cleomedem Κυκλ. Θεωρ. lib. I. Quinctilianum Inst. Orator. I. 10. & Zachariam Scholasticum de Opif. Mundi. Hunc autem locum citat Nonius cap. V. §. 38. & licet plerumque verba veterum corrupta proferat; hic tamen ejus codex nostris videtur præstitisse; legit enim; *cum duæ formæ præstantissimæ sint, ex solidis globus... ex planis autem* circus *aut orbis*. Supra cap. 16. *In orbem* circumque *ferretur*. Rursus in Somn. Scip. apud Macrobium lib. I. cap. 15. *Erat autem is splendidissimo candore inter flammas* circus *elucens; quem vos, ut a Græcis accepistis, orbem lacteum nuncupatis*. Davisius.

(29) *Quia nunquam eruditum illum pulverem attigistis*) Mathematicis disciplinis operam non dedistis. Noster de Archimede Tusc. lib. V. cap. 23. *Humilem homunculum a pulvere & radio excitabo*. Ibi nos plura Locutionis ratio est, quia geometræ veteres in mensa pulvere conspersa figuras suas seu σχήματα describebant. Vide Aristophanem Nub. vers. 177. *Davis.*

(30) *Cæli palatum*) Huic loco illustrando pauca quædam monuit Hier. Columna ad Ennii Fragm. Sed rem plane conficiunt ab eo prætermissa verba Varronis apud Augustinum, de Civ. Dei, lib. VII. cap. 8. *Palatum*, inquit, *Græci* οὐρανὸν *appellant: & nonnulli poetæ Latini* cælum *vocaverunt* palatum. Isidorus etiam Orig. lib. XI. cap. 1. *Palatum nostrum, sicut cælum, sursum est positum... sed Græci similiter* palatum οὐρανὸν *appellant*. Hac de re fertur elegans Theocriti Chii facetia, apud Athenæum lib. VIII. cap. 344. Hinc abunde liquet, unde Tullius ansam arripuerit jocandi; simulque constat, eos codices inscientia librariorum temeratos esse, qui *cæli palatium* nobis exhibent. *Idem.*

solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris & caloris modum temperant: circuitus enim solis orbium v. & lx. & ccc. quarta (31) fere diei parte addita, conversionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septemtriones, tum ad meridiem, æstates & hiemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adjunctum est, alterum æstati. Ita ex quatuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra marique gignuntur, initia, causæque ducuntur.

Jam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur: cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum ejus species ac forma mutatur, tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum (32) est aquilonalis, tum australis. In lunæ quoque cursu est & brumæ quædam, & solstitii similitudo: multaque ab ea manant, & fluunt, quibus & animantes alantur, augescantque; & pubescant, maturitatemque assequantur, quæ oriuntur e terra.

XX. Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quæ falso vocantur errantes. Nihil enim errat, quod in omni æternitate conservat progressus & regressus, reliquosque motus constantes, & ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum abeunt (33), tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinque errantium ad eandem (34) inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio. Quæ quam longa sit, magna quæstio est: esse vero certam & definitam necesse est. Nam eam, quæ Saturni stella dicitur, φαίνων-que a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, xxx. fere annis cursum suum conficit.

---

(31) *Quarta fere diei parte addita*) Ex illa parte, quæ ad trecentos sexaginta quinque dies singulis annis additur, quinto quoque anno exoritur dies illa, quam vocant, *intercalaris*, quæ sexta est ante kalendas Martias. Is autem annus, in quem *intercalaris* dies incidit, eam ob rem dicitur *bissextilis*, quia bis repetitur VI. kalendas. *Lescalop.*

(32) *Quæ tum est aquilonalis, tum australis*) Inveni in cunctis Mss. libris, quorum duo erant antiquissimi, & mihi valde probati, *aquilonta* pro *aquilonalis*. Animadverti etiam Germanos, quod sic fortasse & ipsi in aliquo exemplari legissent, eandem vocem in margine sui codicis adnotasse: nec tamen recepi: non enim alibi apud hunc auctorem reperi. Scio recentiorum plerosque eam usurpasse eruditos viros: ut non temere eos id fecisse existimandum sit. Cicero *aquilonius* alibi dixit. Quid de hoc loco constituendum sit, nondum plane perspexi. Vix puto posse omnes codices antiquos in eodem errore versari. *Victorius.* At Manutio, Lambinoque placuit, *aquilonaris*. Davisius.

(33) *Tum abeunt, tum recedunt*) Emendandum ex antiquo libro, *tum adeunt, tum recedunt*. Ursinus. Hanc lectionem recepi, quam res ipsa, locique sensus postulant. *Davisius.* Et nos quoque recepissemus, nisi scrupulum injecisset primariarum quatuor editionum consensus. *Olivetus.*

(34) *Ad eandem inter se comparationem*) Eliens. unus habet *compositionem*, quæ quidem lectio videtur amplectenda. Græce diceris εἰς τὸν αὐτὸν συσχηματισμόν. *Davisius.*

cit. In quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis seculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quæ φαέθων dicitur: eaque eundem XII. signorum orbem annis XII. conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates.

Huic autem proximum inferiorem orbem tenet πυρόεις, quæ stella Martis appellatur: eaque IV. & XX. mensibus, VI. ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. Infra hanc autem stella Mercurii est. Ea στίλβων appellatur a Græcis: quæ anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terræque proxima, stella Veneris, quæ φωσφόρος Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, & latitudinem lustrans signiferi orbis, & longitudinem: quod idem faciunt stellæ superiores: neque unquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens.

XXI. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni æternitate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Nec vero stellæ eæ, quæ inerrantes vocantur, non significant eandem mentem, atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, constansque conversio: nec habent (35) æthereos cursus, neque cælo inhærentes, ut plerique dicunt physicæ rationis ignari. Non est enim ætheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat. Nam tenuis, ac perlucens, & æquabili calore suffusus æther, non satis aptus ad stellas continendas videtur. Habent igitur suam sphæram stellæ inerrantes, ab ætherea conjunctione secretam, & liberam. Earum autem perennes cursus atque perpetui, cum admirabili incredibilique constantia, declarant in his vim, & mentem esse divinam: ut, hæc ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur.

Nulla igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio (36),

(35) *Nec habent æthereos cursus, neque cælo cohærentes*) Quoniam infra cap. 46. scriptum videmus, *in æthere autem astra volvuntur*, inconstantiæ ab aliquibus arguitur. Inique. Aliud est enim astra volvi *in æthere*: aliud volvi æthereo vel ipso ætheris cursu, quasi æther astra contineat, & vi sua complexus rapiat. Moveor equidem in aere; sed motus tamen non habeo aereos. *Anonymus*.

(36) *Nec erratio, nec varietas inest*) Vulgo *vanitas*; sed nos egregiam viri præstantissimi Joan. Clerici conjecturam recepimus, quam diserte firmat Mss. Eliensis. Ratio est, quod *constantia* non *vanitas*, at *varietas* opponatur. Supra cap. 16. *Fortuna, amica varietati, constantiam respuit*. Item de Divin. lib. II. cap. 53. *Ipsa varietas, quæ est propria fortunæ, fortunam esse causam, non naturam esse doces*. Davisius.

præditi, puriſſimaque in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturque curſus, ut ad omnia conſervanda & tuenda conſenſiſſe videantur. Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficiis eorum non ſine cauſa, & a Græciæ ſapientibus, & a majoribus noſtris conſtitutæ, nominatæque ſunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non ſine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipſius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum: ex quo illud Terentii,

Sine Cerere & Libero friget Venus.

Tum autem res ipſa (40), in qua vis ineſt major aliqua, ſic appellatur, ut ea ipſa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides conſecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum; quod multis ante annis erat bello Liguſtico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut ſine deo regi non poſſet, ipſa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentinæ Veneris vocabula conſecrata ſunt, vitioſarum rerum, neque naturalium: quanquam Vellejus aliter exiſtimat: ſed tamen ea ipſa vitia naturam vehementius ſæpe pulſant. Utilitatum igitur magnitudine conſtituti ſunt ii dii, qui utilitates quaſque gignebant. Atque his quidem nominibus, quæ paulo ante dicta ſunt a me, quæ vis ſit, in quoque declaratur deo.

XXIV. Suſcepit autem vita hominum, conſuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caſtor & Pollux, hinc Æſculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem noſtri majores auguſte ſanteque Liberum cum Cerere & Libera conſecraverunt: quod quale ſit, ex myſteriis intelligi poteſt. Sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati nominati ſunt Liber & Libera: * quod in (41) Li-

Senſibus ab noſtris, animi vix mente videtur.

Eadem ratione λόγῳ θεωρήτους appellabat, id eſt, qui ratione tantum cernuntur. *Monogrammum* autem appellant pictores id, quod ſolis lineis informatum ac deſcriptum eſt, nullis dum coloribus adhibitis. Hinc *homines monogrammi* per tranſlationem, ut docet Nonius, homines macie prætenues, & quaſi decolores. *Lambinus*.

(40) *Tum autem res ipſa*, &c.) Malebat Valkerus legi: *Tum etiam*. Videbat ſenſum; at non meminerat, in particula *autem*, quando continuat orationem, eandem eſſe vim & ſignificationem, ac in particula *etiam*. Quod ab iis animadverſum eſt, qui has excuſſerunt minutas partes Latinitatis. *Anonymus*.

* Man. Lamb. *quod in Libero ſervant, in Libera non*.

(41) *Quod in Libero ſervant; in Libera non item*) Ita edidere Manutii, commode ad intelligentiam. Dixerat Cicero, natos Cerere, nominatos eſſe *Liberum*, & *Liberam*, *quod ex nobis natos, liberos appellamus*. Eo ſignificaverat, ut mares, *liberos*, ita feminas olim appellatas fuiſſe *liberas*. Idcirco addit non ſine cauſa, in uſu communi eſſe adhuc, ut mares appellentur *liberi*; non autem ut feminæ nominentur *liberæ*. Baherius.

Libera servant, in Libero non item. Hinc etiam Romulus, quem * quidam (42) eundem esse Quirinum putant, quorum cum remanerent animi, atque æternitate fruerentur, dii rite sunt habiti: cum & optimi essent, & æterni.

Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, & Chrysippo, pluribus verbis explicatus est. Nam vetus hæc opinio Græciam opplevit, exsectum Cælum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. Cælestem enim, altissimam æthereamque naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum.

XXV. Saturnum autem eum esse voluerunt, qui cursum & conversionem spatiorum ac temporum contineret, qui deus Græce id ipsum nomen habet. Κρόνος enim dicitur; qui est idem χρόνος (43), id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis. Ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit ætas temporum spatia, annisque præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Jove, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vinclis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, *juvans pater*, quem conversis casibus appellamus a juvando Jovem, a poetis *pater divumque hominumque* dicitur: a majoribus autem nostris *optimus, maximus*; & quidem ante optimus, id est, beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere.

Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Planiusque alio loco idem (44):

Cui,

---

* Grut. *quidem*

(42) *Quem quidam eumdem esse Quirinum putant*) Erat quidem Romanis in usu, ut Romulus appellaretur *Quirinus*, quoniam, ut memorat Cicero, de Legib. I. 1. *Romulus, post excessum suum, dixit Proculo Julio, se deum esse, & Quirinum vocari.* Hæc tamen fabula, erat multis fabula. Aliis opinantibus *Quirinum* esse Martem: Servius in *Æn. l.* 296. Aliis Janum, qui sane Romæ dicebatur *Janus Quirinus*: Macrob. *Saturn. l.* 9. Ut ut hæc sunt, de Quirino Romulo quæ esset opinio Ciceronis, hæc declarant, ab ipso scripta, *Offic. III.* 10. ubi de cæde Remi: *Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim*. Buherius. Vide quid a Turnebo annotatum sit in lib. 1. de Leg. c. 1.

(43) *Qui est idem χρόνος* Melius legebat Lactantius. Instit. l. 12. *Quod est idem, quod χρόνος*. Hic enim probat, quod proxime dixit, ipso nomine quo Saturnum Græci appellarunt, significari, *eum esse, qui cursum, & conversionem temporum* contineret. Probat vero explicatione nominis. Qui enim Latinis Saturnus, Græcis dicitur Κρόνος, *quod est idem, quod χρόνος*. *Quod* vocabulum vi ac significatione *est idem*, ac χρόνος. *Anonymus*.

(44) *Planiusque alio loco*) Si est nobis ad intelligendum difficilis hic versus, quem ex Ennio describit Cicero; propterea quod solitarium habemus eum, ab antecedentibus, consequentibusque avulsum: quis ausit affirmare, planum non fuisse & apertum iis,

qui

Cui, quod in me est, exsecrabor hoc, quod lucet, quidquid est.

Hunc etiam augures nostri; cum dicunt, *Jove fulgente, tonante*: dicunt enim, *cælo fulgente, tonante* (45). Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breviter (46):

Vides sublime fusum, immoderatum æthera,
Qui tenero terram circumjectu amplectitur:
Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.

XXVI. Aer autem, ut Stoici disputant, interjectus inter mare & cælum, Junonis nomine consecratur: quæ est soror & conjux Jovis, quod ei similitudo est ætheris, & cum eo summa conjunctio. Effœminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a *juvando* credo nominatam.

Aqua restabat & terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur * Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri (47), maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus a *portu*, sic Neptunus a *nando*, paulum primis literis immutatis. Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata est: qui *Dives*: ut apud Græcos Πλούτων; quia & recidant omnia in terras, & oriantur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est: ea enim est, quæ Περσεφόνη Græce nominatur: quam frugum semen esse volunt, absconditamque quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tanquam *Geres*: casuque prima litera itidem immutata, ut a Græcis. Nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτηρ, nominata est. Jam qui *magna verteret*, Mavors: Minerva autem, quæ vel *minueret*, vel *minaretur*.

XXVII. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab *eundo* nomen est ductum: ex quo transitiones perviæ, *Jani*: foresque in liminibus profanarum ædium, *januæ* nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis: ea est enim, quæ ab illis Ἑστία dicitur. Vis autem ejus ad aras, & focos pertinet. Itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi dii Pena-

tes.

---

qui librum Ennii integrum legebant? Deinde etiam in verbo *lucet* est aliquid planius, quam in voce *candens* superioris versus. *Idem*.

(45) *Dicunt enim, cælo fulgente, tonante*) Non est hæc altera formula; sed explicatio illius: *Jove fulgente, tonante*. Si quosdam habuit Gruterus codices manuscriptos, his carentes quinque vocibus: *Dicunt enim, cælo fulgente, tonante*: fecit prudenter, quod eos omisit, tamquam mendosos. His certe vocibus sublatis, non staret sententia, quæ est hujusmodi: *Hunc Jovem*, cælum *etiam augures nostri* nuncupant: *cum dicunt*, Jove fulgente, tonante: *dicunt enim* cælo, *cum dicunt* Jove. *Idem*.

(46) *Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breviter*) Non dicit Cicero. Brevius, quam Ennius; sed, *breviter*. Poterat sane hoc dici fusius, quam dixit Euripides. *Idem*.

* Vict. Man. Lamb. *Neptuno alterum, Jovis*

(47) *Altero . . . . . fratri*) De ea dativi forma vide G. J. Vossium Anal. lib. IV. cap. 6. *Davisius*.

appellati: quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti *religiosi*, ex relegendo, ut *elegantes* ex eligendo, tanquam a diligendo *diligentes*, ex intelligendo *intelligentes*. His enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quam in religioso. Ita factum est in superstitioso, & religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse.

XXIX. Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum administrari. Magnus sane locus, & a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis: cæteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso, hesterno die (49), dictum est, anum fatidicam πρόνοιαν a Stoicis induci, id est, *providentiam*. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quandam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet & regat: sed id præcise dicitur. Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Areopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitror, deorum. Plene autem, & perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere: & mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est: non potestis. Nec vero hoc in te uno (50) convenit, moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbanitate limato; sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine literis, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore.

XXX. Dico igitur providentia deorum mundum, & omnes mundi partes, & initio constitutas esse, & omni tempore administrari; eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt: quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet omnes res subjectas esse naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri (51): quo constituto, sequitur ab animantibus principiis eam esse

(49) *Hesterno die*) Vel Ciceronis μνημονικὸν ἁμάρτημα, vel librarii lapsum esse credendum est: non enim *hesterno die* Velleji disputatio cum Cotta instituta fingitur, sed eodem; atque in ipso secundi libri initio ita contexitur dialogus, ut nullus dies intercesserit inter Epicureorum & Stoicorum confutationem. Idem error est in illis lib. III. *Quæ a te nudius tertius dicta sunt; cum docere velles deos esse*. Sunt autem verba Cottæ ad Balbum, quæ non *nudius tertius*, sed eodem die finguntur esse dicta. Credi potest, Ciceronem in animo habuisse tribus libris trium dierum disputationem referre, & voluisse: mox id mutasse, relictis prioris cogitationis vestigiis. *Ursinus*. Vide lib. III. cap. 7.

(50) *In te uno*) Vocem hanc *uno* alii delent: alii reponendum existimant, *viro*: alii, *omnino*: alii denique *una*. Vulgatæ lectioni favet VVopkensius.

(51) *Ab eaque omnia pulcherrime geri*) Cum

se generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atque terrestrium.

Primum igitur aut negandum est deos esse, quod Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum. Nihil est autem præclarius mundi administratione. Deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, & majore vi præditum, quam deos, quale id cumque est, sive inanima natura, sive necessitas vi magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ videmus. Non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens, si quidem ea subjecta est ei vel necessitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terræ regantur. Nihil autem est præstantius deo. Ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subjectus deus. Omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus, intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, & rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quæ res maximæ sint, quoque hæ modo tractandæ & tuendæ; an vim non habent, qua tantas res sustineant & gerant? At & ignoratio rerum, aliena naturæ deorum est; & sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in majestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mundum administrari.

XXXI. Atque necesse est, cum sint dii, si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione & societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut eadem sit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem veritas (52) utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio, pravique depul-

---

Cum præcesserit vox *omnes*, puto vocem *omnia* hic delendam esse. Nam in initio cap. 32. Cicero dixerat, *Sequitur, ut doceam omnia subjecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrime geri*: ubi vox *ea* in posteriore parte sententiæ respicit ad vocem *omnia* in priore: eo modo, quo censeo vocem *res*, quæ precesserat, hic subintelligendam esse. Hanc vero conjecturam si quis amplectatur, necesse est ut legat in fine hujus sententiæ *eas esse generatas*, scilicet, eas res. Vulgo legunt *eam esse generatam*; sed nullo sensu, si hæ voces ad *naturam sentientem* referantur. *Pearcius*. Ego, hæc olim Gallice interpretatus, sic intellexi, ut doctissimus Pearcius. Neque enim videbatur Stoicus, cui natura æterna est, potuisse dicere, hanc esse *generatam*. Hodie tamen eadem non est mihi sententia: & cum Stoicus dicit *ab animantibus principiis naturam esse generatam*, id opinor sibi velle, naturam e *principiis animantibus* constare, hoc est, non esse *vim quandam sine ratione*, sed esse *rationis participem*. Quæ obscura, fateor, hic sunt ex brevitate dicendi: sed mox cap. 32. explicata dilucescent. *Olivetus*.

(52) *Eadem veritas*) Id est, eadem cognitio veritatis. Cum sit tam varia bonis scriptoribus acceptio *veritatis*, non video quo alio sensu dici commode possit, *eandem esse veritatem in diis, quæ est in hominibus*. Hæc autem vocis potestas, tametsi non est primaria, non est tamen in probatis auctoribus, inque communi sermone infrequens. Tullius, *Acad. II. cap. 7.* ubi Lucullus adversus novam Academiam disputat, non aliter nomen *veritatis* accipere potuit in his Luculli verbis: *Ita est maxima in sensibus veritas, si sani sunt* &c. Non aliter Fabius, cum ex quorumdam sententia, quam non penitus

depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque, & mentem a diis ad homines pervenisse; ob eamque causam majorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecratæ & publice dedicatæ sunt. Quæ qui convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta & sancta simulacra veneremur? Quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde hæc in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? Cumque sit in nobis consilium, ratio, prudentia: necesse est, deos hæc ipsa habere majora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis & optimis rebus. Nihil autem est nec majus, nec melius mundo. Necesse est ergo eum deorum consilio & providentia administrari.

Postremo cum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim & illustrem faciem videremus, solem dico, & lunam, & vagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu & commoditate generis humani: efficitur, omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

XXXII. Sequitur, ut doceam, omnia subjecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tanquam via progredientem, declarantemque, quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur; cujus solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. Seminis enim vim esse tantam, ut id quanquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali augerique possit, ita fingat & efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex se se similia sui gignere.

Sunt autem qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quæ sint, naturam esse corpora, & inane, quæque his accidant. Sed nos cum dicimus natura constare, administrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, nulla cohærendi natura (53), sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quædam similitudo.

nicus improbat, docet lib. XII. cap. 1. posse virum bonum aliquando, *veritatem auferre judici*. Non aliter, quæ vulgo jactatur paræmia: *Veritas est filia temporis*. Tempus enim quotidie veritatis, quæ initio latebat, cognitionem parit. *Lescaloperius*.

(53) *Nulla cohærendi natura*) Natura cohærendi, est vis conjungens partes via & ordine dispositas, ut in arbore, ut in corpore animalis, *in quibus nulla temeritas, sed artis quædam similitudo apparet*. In gleba, in fragmento lapidis, & aliis ejusmodi, nulla talis apparet similitudo artis: idcirco dicuntur nullam habere cohærendi naturam. *Anonymus*.

tione: ne natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare quin id ratione atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilii & rationis esse expertem putare?

XXXV. Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, sphæram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cujus singulæ conversiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphæra sit perfecta ratione?

Hi autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur, & fiunt omnia, casune ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione ac mente divina: & Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphæræ conversionibus, quam naturam in efficiendis, præsertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam hæc simulata, solertius. Atque ille apud Accium pastor, qui navem nunquam ante vidisset, ut procul divinum & novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans & perterritus, hoc modo loquitur:

Tanta moles labitur
Fremebunda ex alto, ingenti sonitu & spiritu:
Præ se undas volvit: vortices vi suscitat,
Ruit prolapsa; pelagus respergit, reflat.
Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum quid sublime ventis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Exsistere ictos undis concursantibus:
Nisi quas terrestres Pontus strages conciet;
Aut forte Triton fuscina evertens specus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad cælum vomit.

Dubitat primo, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus visis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt
Delphini... Item alia multa: *Silvani melo*
Consimilem ad aures cantum & auditum refert.

Ergo ut hic primo adspectu inanimum quiddam sensuque vacuum se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus adspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos & æquabiles, omniaque rectis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac cælesti ac divina domo, sed etiam rectorem, & moderatorem, & tanquam architectum tanti operis tantique muneris.

nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, & multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur.

Præclare ergo Aristoteles, Si essent, inquit, qui sub terra semper ha„bitavissent, bonis & illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis at„que picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii qui „beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram: accepissent „autem fama & auditione esse quoddam numen, & vim deorum: dein„de aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus eva„dere in hæc loca quæ nos incolimus, atque exire potuissent: cum re„pente terram, & maria, cælumque vidissent: nubium magnitudinem, „ventorumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum ma„gnitudinem, pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, „quod is diem efficeret, toto cælo luce diffusa: cum autem terras nox „opacasset, tum cælum totum cernerent astris distinctum & ornatum, „lunæque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorum„que omnium ortus & occasus, atque in omni æternitate ratos immu„tabilesque cursus: hæc cum viderent, profecto & esse deos, & hæc tan„ta opera deorum esse arbitrarentur.

XXXVIII. Atque hæc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Ætnæorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quænam species cæli videretur? Sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum, assuescunt animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: proinde quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare.

Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos cœli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa & apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphæram, ut horas, ut alia permulta: non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias, cum summa salute & conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam divinaque ratione? Licet enim jam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

XXXIX. Ac principio terra universa cernatur, locata in media mundi sede, solida & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus, quorum omnium incredibilis mul-

tur, & occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insistunt. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo; quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figurarum similitudine nomina invenerint.

XLI. Atque hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus (58) Arati, eis, quæ a te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videmus sine ulla mutatione, aut varietate,

Cætera labuntur celeri cælestia motu.
Cum cæloque simul noctesque, diesque feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex
Dicitur esse polus.

Hunc circum ἄρκτοι duæ feruntur, nunquam occidentes.

Ex his altera apud Grajos Cynosura vocatur,
Altera dicitur esse Helice.

Cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem lustrat parva Cynosura.

Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte videtur.
Hæc vero parva est: sed nautis usus in hac est.
Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.

XLII. Et quo sit earum stellarum admirabilior adspectus,

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco serpit subter, supraque revolvens
Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.

Ejus cum totius est præclara species, in primis suspicienda est figura capitis, atque ardor oculorum.

Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput; & tereti cervice reflexum.
Obtutum in cauda majoris figere dicas.

Et

(58) *Carminibus Arati*) Quæ ad illustranda Ciceronis Aratea pertinent, differuntur in Tomum IX. ubi Poematum fragmenta.

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

Hoc caput hic paulum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi, atque obitus parte admiscentur in una.

Id autem caput,

Attingens defessa velut mœrentis imago
Vertitur,

quam quidem Græci

Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore corona.

Atque hæc quidem a tergo: propter caput autem Anguitenens:

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii:
Hic pressu duplici palmarum continet anguem,
Ejus & ipse manet religatus corpore toto:
Namque virum medium serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

Septem triones autem sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:
Quod quasi temone adjunctam præ se quatit Arctum.

Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti

subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis, Arcturus nomine claro:

cui subjecta fertur,

Spicum illustre tenens splendenti corpore virgo.

XLIII. Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina solertia appareat.

Et natos Geminos invises sub caput Arcti.
Subjectus mediæ est Cancer, pedibusque tenetur
Magnu' Leo, tremulam quatiens e corpore flammam.

Auriga

Sub læva Geminorum obductus parte feretur.
Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra lævum humerum clara obtinet.

Tum quæ sequuntur,

Verum hæc est magno, atque illustri prædita signo,
Contra Hædi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

Cujus sub pedibus

Corniger est valido conninus corpore Taurus.

Ejus caput stellis conspersum est frequentibus.

Has Græci stellas, Hyadas vocitare suerunt:

a pluendo; ὕειν enim est *pluere*: nostri imperite *suculas*: quasi a suibus essent, non ab *imbribus* nominatæ. Minorem autem Septentrionem Cepheus passis palmis tergo subsequitur.

Namque ipsum ad tergum Cynosuræ vertitur Arcti.

Hunc antecedit

Ol-

Obscura specie stellarum Cassiopea.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens adspectum mœsta parentis.
Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput alvo: stellaque jungens
Una, tenet duplices communi lumine formas,
Æternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus hæret.

Quem propter

Pisces, quorum alter paulum prælabitur ante,
Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.

XLIV. Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,

Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.
At propter lævum genus omni ex parte locatas
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
Inde Fides leviter posita, & connexa videtur.
Inde est ales avis lato sub tegmine cæli.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
Corpore semifero magno Capricornus in orbe.
Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.

Hinc autem adspicitur.

Ut sese ostendens emergit Scorpius alte
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum,
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem subsequens,

Fervidus ille Canis stellarum luce refulget.

Post lepus subsequitur,

Curriculum nunquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustri tangentem corpore ripas,

quem longe serpentem, & manantem adspicies:

proceraque Vincla videbis,
Quæ retinent Pisces caudarum a parte locata.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen,
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.

Propter quæ Centaurus

Cedit, equi partes properans submergere Chelis.
Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,
Tendit, & illustrem truculentus cædit ad aram,

Hic sese infernis e partibus erigit Hydra:

cujus longe corpus est fusum:

In medioque sinu fulgens Cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Corvus
Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis
Ante canem, Grajo Procyon qui nomine fertur.

Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc & illuc casu, & temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? Aut vero alia quæ natura, mentis & rationis expers, hæc efficere potuit; quæ non modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt?

XLV. Nec vero hæc solum admirabilia, sed nihil majus, quam quod ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes ejus undique medium locum capessentes, nituntur æqualiter. Maxime autem corpora inter se juncta permanent, cum quodam quasi vinculo circumdata colligantur: quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & convertit extrema.

Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causam omnes ejus partes undique æquabiles, ipsæ per se, atque inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus, (id autem medium, infimum in sphæra est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis & ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique æquabiliter, neque redundat unquam, neque effunditur.

Huic autem continens aer, fertur ille quidem levitate sublimis, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. Itaque & mari continuatus, & junctus est, & natura fertur ad cælum: cujus tenuitate & calore temperatus, vitalem & salutarem spiritum præbet animantibus. Quem complexa summa pars cæli, quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admistione concretum, & cum aeris extremitate conjungitur.

XLVI. In æthere autem astra volvuntur: quæ se & nixu suo conglobata continent: & forma ipsa, figuraque, sua momenta sustentant. Sunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem stellæ natura flammeæ. Quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur: quibus altæ, renovatæque stellæ, atque omnis æther, refundunt eadem, & rursum trahunt indidem: nihil ut fere intereat, aut admodum paululum, quod astrorum ignis, & ætheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum humore consumpto, neque terra ali posset, neque remearet aer; cujus ortus, aqua omni exhausta esse

non

non possit: ita relinqui nihil præter ignem: a quo rursum animante, ac deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur.

Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum, quæ errare dicuntur. Quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, ut, cum summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interjecta Jovis illustret, & temperet, infraque Martem duæ Soli obediant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates, & partus afferat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ, quem non movet; hunc horum nihil unquam reputavisse certo scio.

XLVII. Age, ut a cælestibus rebus ad terrestres veniamus: quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quæ gignuntur e terra, stirpes, & stabilitatem dant iis, quæ sustinent, & ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint a frigoribus & caloribus tutiores. Jam vero vites sic claviculis adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. Quin etiam a caulibus, brassicisque, si prope sati sint, ut a pestiferis & nocentibus refugere dicuntur; nec eos ulla ex parte contingere.

Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quæque genere permaneant? Quarum aliæ coriis tectæ sunt, aliæ villis vestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large & copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum, conficiendumque, quæ sit in figuris animantium, & quam solers, subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura belluis & sensum, & appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Jam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, & dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. Quæ autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli: adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum.

XLVIII. At quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit, aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quædam atque solertia: ut in araneolis, aliæ quasi rete texunt, ut si quid inhæserit, conficiant: aliæ autem ut ex inopinato observant, & si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pinna vero (sic enim Græce dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla

quasi societatem coit comparandi cibi. Itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint tum admonita a squilla pinna morsu comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quæritur. In quo admirandum est, congressune aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturæ ipsæ congregatæ sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quæ gignuntur in terra, veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quædamque serpentes ortæ extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum ova galliuis sæpe supponimus; e quibus (59) pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus exclusi fotique sunt: deinde eas relinquunt, & effugiunt sequentes, cum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conservandi sui natura custodiam.

XLIX. Legi etiam scriptum, esse avem quandam, quæ Platalea nominaretur: eam sibi cibum quærere advolantem ad eas aves, quæ se in mari mergerent: quæ cum emersissent, piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent; id quod ipsa invaderet. Eademque hæc avis scribitur conchis se solere complere, easque, cum stomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quæ sunt esculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere sese arena solere, & moveri prope aquam: ad quas, quasi ad escam, pisces cum accesserint, confici a ranis, atque consumi. Milvo est quoddam bellum quasi naturale cum corvo. Ergo alter alterius, ubicumque nactus est, ova frangit.

Illud vero ab Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis potest non mirari? Grues cum loca calidiora petentes maria transmittant, trianguli efficere formam. Ejus autem summo angulo aer ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tanquam a puppi, ventis adjuvatur: hæque in tergo prævolantium colla & capita reponunt. Quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis, quæ acquierunt: eaque vicissitudo in omni cursu conservatur.

Multa ejusmodi proferre possum: sed genus ipsum videtis. Jam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiæ, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitescant: atque illa mirabilia.

L. Quid

(59) *E quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus exclusi fotique sunt; deinde eas relinquunt, & effugiunt sequentes, cum primum*) Paulo aliter Manutius, ac Lambinus. Sic enim legunt: *ex quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus: deinde eas relinquunt, a quibus exclusi, fotique sunt: & effugiunt, cum primum* &c. Recte quidem, & dilucide: nec tamen erat cur vox, *sequentes*, quam habent Victorius & Gruterus, non retineretur?

L. Quid ea (60), quæ nuper, id est paucis ante seculis, medicorum ingeniis reperta sunt? Vomitione (61) canes, purgatione autem alvos ibes Ægyptiæ curant. Auditum est, pantheras, quæ in Barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usæ, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixæ venenatis sagittis, herbam quærere, quæ dictamnus vocaretur, quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervæque paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Seselis dicitur. Jam illa cernimus, ut contra metum & vim suis se armis quæque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones; aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur: atramenti effusione sepiæ, torpore torpedines. Multæ etiam insectantes odoris intolerabili fœditate depellunt.

LI. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumque rerum, quæ altæ aut radicibus (62) a terra, aut stirpibus

pibus

(60) *Quid ea, quæ nuper, &c.*) Dixerat Balbus, maximam esse ingeneratam animantibus conservandi sui a natura custodiam: hic memorat, ostensa illis esse curandi sanandique corporis ea remedia, quæ homines vix longo post tempore invenerunt. Supplenda est phrasis vocibus aliquot, quarum absentia nullam obscuritatem affert, quoniam facile videt lector eas abesse. Quid, inquit, annon eas bestiæ jam inde a primordio norunt adhibentque rationes curandi sui, quas medicorum ingenia nuper invenere? *Nuper* dico. Etsi enim ante aliquot sæcula eas artes repererint medicorum ingenia; tamen potest dici nuper admodum repertas esse, si ratio habeatur longissimi temporis, ex quo bestiæ illas habent. Habent scilicet a natura ipsa traditas. *Anonymus*.

(61) *Vomitione canes, purgatione alvos Ibes Ægyptiæ curant*) Hic locus depravatus mihi visus est: neque enim ullam certam structuram, aut sententiam horum verborum esse puto, & in veteribus etiam exemplaribus non parum ab hac diversam lectionem inveni; quamvis neque in illis etiam ea integra & sincera sit; talis est tamen, ut indicio esse possit in hic vitium subesse, & perversionem aliquam. Duo sunt remedia, quæ medici e belluis (ut ferunt) didicere, & utraque ad corpora purganda accommodata: unum scilicet vomitus, quod a canibus, cum eos herbula quadam perpurgari conspexissent, acceperunt: alterum, clyster, ab Ibi Ægyptiæ, videntes eam marina aqua per interiores partes se abluere. Exponebat igitur ea nunc Cicero: sed in hac, quam habemus, scriptura confusa sunt & perturbata omnia. Itaque rectius esse putavi hunc locum, quemadmodum in priscis libris est, describere. *Victorius*. Fortasse ita corrigendum: *Vomitione canes purgantur: alvo se Ibes Ægyptiæ curant*. P. Manutius. Sic restitui, scripturæ veteris vestigia secutus; *Vomitione & dejectione purgare, ex eo quod vomitione canes, alvo se Ibes, &c.* Nam vulgata lectio, *vomitione canes purgare, alvos Ibes Ægyptiæ curant*, mendosa est. Sed in re perspicua quid opus est exemplis, præsertim in promptu positis? Ita, quæ desunt, supplenda sunt. Nam perspicue dicit Cicero, medicos reperisse, non vomitione canes purgare; neque alvo Ibes Ægyptias se curare; (nam etiam qui non erant medici, hæc viderunt) sed rationem purgandi per vomitionem & alvi dejectionem; ex eo quod canes & Ibes his duobus diversis modis se curant. *Lambinus*. Hanc lectionem repræsentant Lincoln. & Pal. pr. *Vomitione canes*, purgatione *autem* alvos *Ibes Ægyptiæ curant*. Quæ cum non ex omni parte sincera videatur, scribo, *Vomitione canes, purgatione autem* alvi se *Ibes Ægyptiæ curant*. Davis. Ego vero principes quatuor editores, quibus fidem obligaveram, hoc in loco deserui, & Davisianorum MSS. lectionem recepi. *Olivetus*.

(62) *Aut radicibus a terra, aut stirpibus continentur*) Radix variis fibris, ac quasi ramulis per terras se diffundit: stirps radici truncum committit, G. J. Vossius, *in Etymolog.*

pibus continerentur. Quæ quidem omnia eam vim feminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemque feminibus & homines affatim vescuntur, & terræ ejusdem generis stirpium renovatione complentur.

Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? Nam primum aliæ mares, aliæ fœminæ sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendum aptissimæ: & in mare, & in fœmina commiscendorum corporum miræ libidines. Cum autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque septum (63) fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit; in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere incipit: eaque, quæ paulo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas apppetunt, earumque ubertate saturantur. Atque ut intelligamus, nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse opera providæ solertisque naturæ: quæ multiplices fœtus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent ex bestiæ, quæ pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis, custodiendisque iis, quæ procreaverunt, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? Etsi pisces, ut ajunt, ova cum genuerunt, relinquunt. Facile enim illa aqua & sustinentur, & fœtum fundunt.

LII. Testudines autem, & crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere: ita & nascuntur, & educantur ipsa per sese. Jam gallinæ, avesque reliquæ, & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi, nidosque construunt, eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova serventur. Ex quibus pullos cum excluserint, ita tuentur, ut & pennis foveant, ne frigore lædantur; &, si est calor a sole, se opponant. Cum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur.

Accedit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conservationem & salutem, hominum etiam solertia, & diligentia. Nam multæ & pecudes, & stirpes sunt, quæ sine procuratione hominum salvæ esse non possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. Ægyptum Nilus irrigat, &, cum tota æstate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque & oblimatos agros ad ferendum relinquit. Mesopotamiam

(63) *Eoque septum fingit animal*) Excussi præcipuas editiones, eratque in omnibus istæc lectio; neque abibant Mss. nostri. At non video cur non potius rescribi debeat *cæptum*. Gruterus. Equidem nullus dubito, quin legendum sit *cæptum*. Hoc olim verbum Gallico verbo reddidi; nec tamen in contextum hodie introducam. Licet enim audaciori esse interpreti, quam editori. *Olivetus*.

miam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros lætificat & mitigat, sed eos etiam conserit: magnam enim vim seminum secum * frumenti similium dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.

LIII. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque jucunda gignit? neque ea uno tempore anni: ut semper & novitate delectemur, & copia. Quam tempestivos autem dedit, quam salutares non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quæ oriuntur e terra, ventos Etesias? quorum flatu nimii temperantur calores: ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa prætereunda sunt: & tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates: æstus maritimi, tum accedentes, tum recedentes: montes vestiti, atque silvestres: salinæ ab ora maritima remotissimæ: medicamentorum salutarium plenissimæ terræ: artes denique innumerabiles, ad victum & ad vitam necessariæ. Jam diei noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium, conservationemque admirabiliter administrari.

Sin quæret quispiam, cujusnam causa tantarum rerum molitio facta sit: arborumne & herbarum? quæ quanquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur. At id quidem absurdum est. An bestiarum? Nihilo probabilius, deos mutarum & nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quæ ratione utuntur. Hi sunt dii, & homines: quibus profecto nihil est melius. Ratio est enim, quæ præstat omnibus. Ita fit credibile, deorum & hominum causa factum esse mundum, quæque in eo mundo sint omnia. Faciliusque intelligetur, a diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanæ naturæ figura, atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipienda os est aptissimum, quod adjunctis naribus spiritu augetur.

LIV. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur & molitur cibus. Eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quæ confectio etiam a lingua adjuvari videtur. Linguam autem ad radices ejus hærens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt (64). Oris utraque

* Man. Lamb. *frumenti, & similium*

(64) *Accepta sunt: oris utraque ex parte*) Manutius & Lambinus edidere, *quæ accepta sunt ore. Is utraque ex parte tonsillas attingens* &c. Et ita legerim, quamvis Victoriani, Gruteriani, nostrique codices a recepta lectione non abeant. *Davis.*

que ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque is agitatione & motibus linguæ cum (65) depulsum, & quasi detrusum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id, quod devoratur, dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur.

Sed cum aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjunctum linguæ radicibus, paulo supra quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, & reddat: tegitur quodam quasi operculo, quod ob eam causam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alvi natura, subjecta stomacho, cibi & potionis sit receptaculum: pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constant (66) fere e nervis. Est autem multiplex, & tortuosa, arcetque, & continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recidit, ut id mutari & concoqui possit: eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accepit, cogit & confundit: ut facile & calore, quem multum habet exterendo cibo, & præterea spiritu omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus dividantur.

LV. In pulmonibus autem inest raritas quædam, & assimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt adspirantes, tum spiritu (67) dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem, & alvo, secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur per quasdam a medio intestino usque ad portas jecoris (sic enim appellant) ductas & directas vias, quæ pertinent ad jecur, eique adhærent. Atque inde a aliæ pertinentes sunt, per quas cadit cibus a jecore dilapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viæ pertinent: per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam venam, quæ cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam coactusque (68) perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes.

Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur, tum adstringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen præte-

(65) *Cum depulsum & quasi detrusum cibum accepit*, depellit) Quis hæc ferat in scriptore tam culto, quam est Tullius? Merito sane Gruterus ea non sine vitio esse statuit; sed nec ille, nec ullus alius operam ei tollendo dedit, multo minus reperit medicinam. Mihi reponendum videtur, *cum depulsum & quasi detrusum cibum accepit*, deglutit. Hoc certe verbum *gula* vel *œsophago* (sic enim capiendus est *stomachus*) optime convenit. *Idem*.

(66) *Quæ constant fere e nervis*) Legendum *constat*, ut est in manuscripto, ut ad *alvum* referatur. *Ursinus*.

(67) *Tum spiritu dilatant*) Deest *se*, quod est in antiquo; *tum se spiritu dilatant*. Idem.

a Lamb. *alia ad renes pertinentes*

(68) *Coactusque*) Aldus nepos edidit, *coltusque*. Ita & *Davisius*.

tereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ab eo spiritu, deinde b contagione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant: cui similis alter adjunctus est, in quem sanguis a jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus, & sanguis per venas in omni corpore diffunditur, & spiritus per arterias. Utræque autem crebræ, multæque, toto corpore intextæ, vim quandam incredibilem artificiosi operis divinique testantur.

Quid dicam de ossibus? quæ subjecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut venæ & arteriæ, a corde tractæ & profectæ, in corpus omne ducuntur.

LVI. Ad hanc providentiam naturæ tam diligentem tamque solertem adjungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus c a deo, quamque eximiæ tributæ sint: qui primum eos humo excitatos, celsos, & erectos constituit, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. Sunt enim (69) e terra homines, non ut incolæ atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque cælestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes ac nuntii rerum, in capite, tanquam in arce, mirifice ad usus necessarios & facti, & collocati sunt. Nam oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes fungantur suo munere. Et aures cum sonum percipere debeant, qui natura in sublime fertur: recte in altis corporum partibus collocatæ sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: & quod cibi & potionis judicium magnum earum est, non sine causa vicinitatem oris secutæ sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera deberet, habitat in ea parte oris, qua esculentis & potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios & frigoris & caloris appulsus sentire possimus. Atque, ut in ædificiis architecti avertunt ab oculis & naribus dominorum ea, quæ profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandavit a sensibus.

 LVII.

b Man. Lamb. *cogitatione*

c Vict. *a diis*

(69) *Sunt enim* e terra *homines non ut incolæ*) *E terra homines*, scilicet oriundi, ait Lescaloperius: at id Balbus dixerat paulo ante, cum usus esset vocibus *humo excitatos*. Interim ferri non potest, ut voces *e terra* conjungamus cum *incolæ atque habitatores*; hoc vidit Davisius, legitque *in terra*, ut sensus esset commodior. Ego aliter locum sanandum esse puto: voces *e terra* ad superiorem sententiam pertinere arbitror. Sic igitur hæc & præcedentia legenda mihi videntur: *ut deorum cognitionem*, e terra *cælum intuentes, capere possent: sunt enim homines non ut incolæ atque habitatores*, &c. *Pearcius*.

LVII. Quis vero opifex, præter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? Quæ primum oculos membranis tenuissimis vestivit & sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit & mobiles, ut & declinarent, si quid noceret: & adspectum, quo vellent, facile converterent. Aciesque ipsa, qua cernimus, quæ pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quæ nocere possint, facile vitet. Palpebræque, quæ sunt tegmenta oculorum, mollissimæ tactu, ne læderent aciem, aptissime factæ & ad claudendas pupulas, ne quid incideret, & ad aperiendas: idque providit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitæque sunt palpebræ tanquam vallo pilorum: quibus (70), & apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; & somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tanquam involuti, quiescerent. Latent præterea utiliter, & excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem a capite & a fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subjectæ, leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur.

Auditus autem semper patet: ejus enim sensu etiam dormientes egemus: a quo cum sonus est acceptus, etiam e somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex & directum pateret. Provisum etiam, ut, si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tanquam in visco, inhæresceret. Extra autem eminent, quæ appellantur aures, & tegendi causa factæ, tutandique sensus; & ne adjectæ voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros & quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus, quod his naturis (71) relatus amplificatur sonus. Quocirca & in fidibus testudine resonatur, aut cornu: & ex tortuosis locis & inclusis referuntur ampliores. Similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: humoremque semper habent ad pulverem, multaque alia depellenda non inutilem. Gustatus præclare septus est. Ore enim continetur, & ad usum apte, & ad incolumitatis custodiam.

LVIII. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in iis artibus, quarum judicium est oculorum, in pictis, fictis, cælatisque formis, in corporum etiam motione, atque gestu mul-

(70) *Quibus, & apertis oculis*) Aliter interpungo: *Quibus & apertis, oculis si quid incideret, repelleretur, & somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus utique, tamquam involuti quiescerent.* Sic arbitror esse constituendam phrasim. *Buherius.*

(71) *Quod his naturis relatus amplificatur sonus*) Quibus naturis? Hoc est, naturalibus qualitatibus; duritie scilicet, qualis est in corneolo introitus & flexuosa obliquitate. *Lescaloperius.*

multa cernunt subtilius. Colorum etiam, & figurarum venustatem, atque ordinem, &, ut ita dicam, decentiam oculi judicant: atque etiam alia majora. Nam & virtutes, & vitia cognoscunt: iratum, propitium: lætantem, dolentem: fortem, ignavum: audacem, timidumque cognoscunt. Aurium item est admirabile quoddam, artificiosumque judicium, quo judicatur & in vocis (72), & in tibiarum, nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio & vocis genera permulta: canorum, fuscum: læve, asperum: grave, acutum: flexibile, durum: quæ hominum solum auribus judicantur. Nariumque item, & gustandi pariter & tangendi magna judicia sunt. Ad quos sensus capiendos & perfruendos plures etiam, quam vellem, artes repertæ sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint.

LIX. Jam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputarem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis conjunctio & comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus, circumscripteque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla præstantior. Quanta vero illa sunt, quæ vos Academici infirmatis & tollitis, quod & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus, atque comprehendimus! Ex quibus collatis inter se & comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitæ, partim ad oblectationem necessarias. Jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est præclara, quamque divina! quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates, iracundiasque restinguimus. Hæc nos juris, legum, urbium societate devinxit: hæc a vita immani & fera segregavit.

Ad usum autem orationis incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque

(72) *Et in vocis, & in tibiarum, nervorumque cantibus .... & vocis genera permulta*) Si quis hæc cogitet, mecum (opinor) censebit Ciceronem non bis de *voce* in eadem sententia locutum esse; statuetque priora verba *& in vocis* locum non suum occupasse. En totum locum eo modo, quo scripsisse Ciceronem credo: *Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque judicium; quo judicatur & in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio;* & in *vocis* (scilicet cantibus) *genera permulta, canorum, fuscum,* &c. *Pearcius.*

ad os intimum pertinet: per quam (73) vox, principium a mente ducens, percipitur, & funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem immoderate profusam fingit, & terminat: quæ sonos (74) vocis distinctos & pressos efficit, cum & ad dentes, & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri (75) solent dicere: chordarum dentes, nares (76) cornibus iis, qui ad nervos resonant in cantibus.

LX. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! Digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras, & artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos ac tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque hæc oblectationis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, exstructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta, vel suta, omnemque fabricam æris, & ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possimus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus.

Jam vero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas invenitur, & copia. Nam & agri multa ferunt manu quæsita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et præterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones: quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim & celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terræ cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos æris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omnique materia, & culta, & silvestri, partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito, & ad mitigandum cibum utimur, partim ad ædificandum, ut tectis septi frigora caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiæ: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris atque

(73) *Per quam vox, principium a mente ducens, percipitur & funditur*) Ducit vox principium a mente. Quid est enim vox humana? cogitatio, ut ita dicam, sono vestita. *Anonymus*.

(74) *Quæ sonos vocis distinctos, & pressos efficit*) *Pressos*, non vagos, ac sparsos, sed qui verba syllabis juncta componant. Potest hoc vocabulum usurpatum esse alibi fortasse alio sensu: hic tamen quam vim habeat, declarant ea quæ sequuntur. *Cum & ad dentes & ad alias partes pellit oris*. Idem.

(75) *Nostri*) Stoici.

(76) *Nares cornibus iis, &c.*) Cur non dixit *nares cornuum eorum, &c.* nam debebant etiam ἀκολούθως deinceps consequi similes casus; *linguam plectri similem; chordarum, dentes; nares cornuum eorum, &c.* Notandus igitur locus, cujus similem me apud Lucretium reperire & notare memini lib. IV. sub extr. *Lambinus*.

que ventorum, propter nauticarum rerum scientiam: plurimisque maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fœcunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur.

LXI. Quid vero? hominum ratio non in cælum usque penetravit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis, & lunæ, cognitæ, prædictæque in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ sint. Quæ contuens animus, accipit ab his cognitionem deorum; ex qua oritur pietas: cui conjuncta justitia est, reliquæque virtutes: e quibus vita beata exsistit par & similis deorum: nulla re, nisi immortalitate, quæ nihil ad bene vivendum pertinet, cedens cælestibus. Quibus rebus expositis satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram, situmque membrorum, nec ingenii mentisque vim talem effici potuisse fortuna. Restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, & parata.

LXII. Principio ipse mundus deorum, hominumque causa factus est: quæque in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominum, & inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas & Lacedæmonem, Atheniensium Lacedæmoniorumque causa putandum est conditas esse: omniaque, quæ sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic quæcumque sunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda sunt.

Jam vero circuitus solis & lunæ, reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mundi cohærentiam pertinent, tamen & spectaculum hominibus præbent: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem solertiamque præstantior: eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum, & varietates, mutationesque cognovimus. Quæ si hominibus solis nota sunt, hominum facta esse causa judicanda sunt.

Terra vero fœta frugibus, & vario leguminum genere, quæ cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum causa gignere videtur? Quid de vitibus, olivetisque dicam? quarum uberrimi lætissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. Neque enim serendi, neque colendi, nec tempestive demetendi, percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est; earumque omnium rerum, hominum est & usus, & cura.

LXIII. Ut fides igitur & tibias eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quæ diximus, iis solis confitendum est esse parata, qui utuntur. Nec si quæ bestiæ furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium

aut

aut formicarum causa frumentum condunt, sed conjugum, & liberorum, & familiarum suarum. Itaque bestiæ furtim, ut dixi, fruuntur, domini palam & libere. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas fatendum est. Nisi forte tanta ubertas & varietas pomorum, eorumque jucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, & adspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. Tantumque abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? Quæ quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum & curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos?

Quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natæ ad jugum: tum vires humerorum & latitudines ad aratra extrahenda. Quibus cum terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetæ loquuntur, vis nunquam ulla afferebatur.

Ferrea (77) tum vero proles exorta repente est,
Ausaque funestum prima est fabricarier ensem,
Et gustare manu victum domitumque juvencum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.

LXIV. Longum est mulorum persequi utilitates, & asinorum; quæ certe ad hominum usum paratæ sunt. Sus vero quid habet, præter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. Qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fœcundius. Quid multitudinem, suavitatemque piscium dicam? Quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronœa nostra Epicurea fuisse videatur. Atque hæ ne caperentur quidem, nisi hominum ratione, atque solertia. Quanquam aves quasdam, & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putamus.

Jam vero immanes & feras belluas nanciscimur venando, ut & vescamur iis, & exerceamur in venando ad similitudinem bellicæ disciplinæ, & utamur domitis & condocefactis, ut elephantis: multaque ex earum corporibus remedia, morbis & vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus & herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu & periclitatione percipimus. Totam licet animis tanquam oculis lustrare terram, mariaque omnia?

(77) *Ferrea tum vero proles*) Hæc sunt ex Arato conversa.

omnia? Cernes jam spatia frugifera atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero tantum supra terram, sed etiam in intimis ejus tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

LXV. Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripiet ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur: Vellejus, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt haruspices: multa augures provident: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multæ (78) sæpe res hominum sententia, atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quam a diis immortalibus, data. Quæ si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se connexa, atque conjuncta movere debebunt.

Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli & provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos.

LXVI. Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus: etiam illis con-

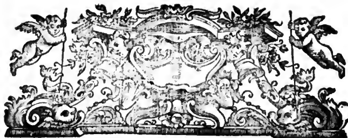
(78) *Multa sæpe res hominum sententia, atque utilitate parta*) Omnium codicum, præter quam Lambiniani, lectio ita fert. Quæ quidem emendationem videtur aliquam postulare, at non tantam, meo certe judicio, quantam affert Lambinus. Sic enim legea apud eum, imo in ipso Ciceronis contextu, quem censor ille suis castigationibus paulo confidentius implere solet. *Multa sæpe res ex animi sententia*, & utilitates *partæ*. At quid necesse est tam multa immutare, cum addita præpositiuncula duntaxat una restituat huic loco sensum & nitorem? Quid opus legere *animi*, ubi *hominum* legimus? Licet enim Cicero, & alii passim Latini scriptores dixerint *ex animi sententia*: tamen sæpe quoque omiserunt illud *animi*, atque hunc in modum locuti sunt: Ex *sententia rem aliquam gerere: ex sententia navigare, opsonare*, &c. Sæpe aliud adjectivum, aut substantivum adjunxerunt. Ita Cicero, Fam. II. 6. *Feliciter, & ex mea sententia Remp. gessimus*. Quidni pariter hoc loco dixerit, *Multa sæpe res ex hominum sententia parta*? Item quid est quod legat Lambinus *utilitates*? cum cæteri omnes legant *utilitate*, & eleganter omnino *multa res ex hominum utilitate parta* dicantur: non minus quam illud ad Attic. V. 8. *Statuet ex nostra dignitate* &c. Quare ut castigatio nostra sit verecundior, nec tamen inferior sensu, & elegantia, solam præpositionem *ex* huic loco restituendo placet addere, & ita legere, *Multa sæpe res ex hominum sententia, & utilitate parta*. Lescaloperius.

confulunt, qui partes ejus infulæ tenent, Europam, Afiam, Africam. Ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium feparatim ab univerfis fingulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; fecundo Maximum, Marcellum, Africanum; poft hos Paulum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Lælium: multofque præterea & noftra civitas, & Græcia tulit fingulares viros, quorum neminem nifi juvante deo talem fuiffe credendum eft. Quæ ratio poetas, maximeque Homerum, impulit, ut principibus heroum, Ulyffi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos, difcriminum & periculorum comites, adjungeret. Præterea ipforum deorum fæpe præfentiæ, quales fupra commemoravi, declarant, ab his & civitatibus, & fingulis hominibus confuli. Quod quidem intelligitur etiam fignificationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. Multa præterea oftentis, multa extis admonemur, multifque rebus aliis: quas diuturnus ufus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus fine aliquo afflatu divino unquam fuit.

Nec vero ita refellendum eft, ut, fi fegetibus aut vinetis cujufpiam tempeftas nocuerit, aut fi quid e vitæ commodis cafus abftulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invifum deo, aut neglectum a deo judicemus. Magna dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris profpere eveniunt femper omnes res: fi quidem fatis a noftris, & a principe philofophorum Socrate dictum eft de ubertatibus virtutis, & copiis.

LXVII. Hæc mihi fere in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de natura deorum. Tu autem, Cotta, fi me audias, eandem caufam agas, teque & principem civem putes, & pontificem effe cogites, &, quoniam in utramque partem vobis licet difputare, hanc potius fumas: eamque facultatem differendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. Mala enim & impia confuetudo eft contra deos difputandi, five ex animo id fit, five fimulate.

DE

DE NATURA DEORUM, LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Tres in partes commode tribui potest hic Liber, in præfationem, disputationem, & brevem epilogum. In præfatione, Cicero transit a dissertatione Balbi ad Cottæ dissertationem. In disputatione, totam Stoicorum Theologiam superiori libro copiose a Balbo expositam, Cotta confutat. In epilogo, quis fuerit disputationis exitus, aperitur. Lescaloperius.

UÆ cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, præcipis, quid defendam. Ego enim, te disputante, quid contra dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa, quam ea, quæ minus intelligebam, requirendi. Cum autem suo cuique judicio sit utendum, difficile factu est, me id sentire, quod tu velis.

Hic Vellejus, Nescis (1), inquit, quanta cum exspectatione, Cotta, sim te auditurus. Jucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. Præbebo igitur ego me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem: spero enim, te, ut soles, bene paratum venire.

(1) *Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus)* Donatus *in Andr.* act. 4. sc. 5. Nescis *plerumque dicimus ei, quem non redarguere volumus imperitia, aut ignorantia; sed quem facere volumus, ut velit libenter.* Passeratius, in Propert. II. 15. 12.

Tum Cotta, Si mehercule (2), inquit, Vellei. Neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus non magnopere pugnare. Tantummodo negare deos esse non audet, ne quid invidiæ subeat, aut criminis. Cum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit esse quandam beatam naturam, & æternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se, & cohærentia. Itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quærenti ex te ea, quæ parum accepi, an universam audire orationem meam.

Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo. Sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles faciam: vel ad singula, quæ requires, statim respondebo: vel, cum peroraris, ad omnia.

II. Tum Cotta, Optime, inquit: quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque (3) ea, quæ me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me & Cottam esse, & pontificem. Quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus de diis immortalibus, sacra, cæremonias, religionesque defenderem. Ego vero eas de-

(2) *Si mehercule, inquit, Vellei*) Aut in his verbis mendum est, aut quidpiam desideratur. Quod si ita corriges, *sane hercule, inquit, Vellei*, non erit, quo lector offendatur: subaudietur enim *paratus venio*; & optime cum sequentibus sententia conveniet. *P. Manutius*. Restituit Lambinus, *sic mehercule*: quod puto esse intelligendum hoc sensu, ut dicat Cotta, sic esse se paratum, uti prius dixerat; non ad refellendum, sed ad requirendum quæ minus intelligebat. Nisi malis ita accipere: *Sic* sane res habet uti tu ais; venio paratus, neque aliter debui, hominem nactus, qui sciat *apta inter se, & cohærentia* dicere, *Anonymus*. Lambino assentiter; nisi facilior se offerret emendandi ratio. Legatur: *Sim hercule*. Utinam sim paratus, ut me esse ais. Neminem esse arbitror qui non intelligat, quam hoc personæ oratoris conveniat, dissimulantis vires, & extenuantis eas consulto. Latinum esse, *sim*, pro *utinam sim*, non opinor negaturos esse grammaticos. Propertius, IV. *Eleg.* XI. 101. *Sim digna merendo*, &c. Tibullus, in Panegyric. vers. 4. *Tanti sim conditor acti*. Sic enim legendum. Et vers. 37. *Sim victor in illis*. Quo pacto ex *sim hercule* provenerit, *si mehercule*, quid opus est explicare? *Bouherius*.

(3) *Orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur*) Lambinus reponendum putavit, *qua me in perorando cohortabaris*. At mutatione nihil est opus; cur enim oratio cohortari non dicatur, nullus video. Similiter noster Acad. II. 33. *Quid fiet artibus? quibus? iisne, quæ ipsæ fatentur conjectura se plus uti, quam scientia? an iis, quæ tantum id quod videtur sequuntur, nec habent istam artem vestram, qua vera & falsa dijudicent?* Ubi *dijudicandi vis* artibus adscribitur; ut in loco, quem tractamus, orationi cohortatio. *Davisius*. Non aliter infra cap. 35. *Invita versatur oratio*. Tuscul. I. 46. *Ita tetra sunt quædam, ut ea fugiat & reformidet oratio*. Ibid. *Suis se laudibus vita occidens consolari potest*. Amat hunc dicendi ornatum Cicero, a poetis mutuatum. *Anonymus*.

defendam semper, semperque defendi : nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti aut indocti movebit. Sed cum de religione agitur, T. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scævolam, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor : habeoque C. Lælium augurem, eundemque sapientem, quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione (4) nobili, quam quemquam principem Stoicorum. Cumque omnis populi Romani religio in sacra, & in auspicia divisa sit : tertium adjunctum sit, si quid prædictionis causa, ex portentis & monstris Sibyllæ interpretes, haruspicesve monuerunt : harum ego religionum nullam unquam contemnendam putavi : mihique ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis, fundamenta jecisse nostræ civitatis : quæ nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. Fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. A te enim philosopho rationem accipere debeo religionis ; majoribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere.

III. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit divisio tua : primum, ut velles docere deos esse, deinde, quales essent : tum ab his mundum regi : postremo, consulere eos rebus humanis. Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus : sed exspecto, quid requiras. Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit. Etsi id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, convenit, mihi quidem (5) ex animo exuri non potest, esse deos : id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate majorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitaverim, rudem me discipulum & integrum accipe, & ea, quæ requiro, doce.

Dic igitur, inquit, quid requiras. Egone? primum illud, cur quod (6) ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, & inter

 omnes

(4) *In illa oratione nobili*) Orationem de Collegiis intelligit, quam *aureolam* vocat infra, cap. 17. Ejus habendæ occasionem exponit lib. *de Amicit.* cap. 25. *Davis.*

(5) *Mihi quidem ex animo* exuri *non potest*) Lambino *exseri*, aliis *erui* placet, aliis *eximi*, aliis denique *exui*. Nulla vero fuit ratio, cur hæc sollicitarent viri docti : ea enim *inuri* dicuntur quæ alte sunt impressa. Vulgaris est hæc metaphora, ut exemplis non egeamus. Plura tamen, si opus est, suppeditabit J. Fr. Gronovius ad Livii IX. 3. Huic contrarium est *exuri*. Videatur illud Plauti Rudent. Act. III. Sc. IV. 62: La. *Ignem magnum hic faciam. Dæ. quin ut humanum exuras tibi.* Vult igitur Noster, opinionem de diis immortalibus, in ejus animo radices tam altas egisse, ut nullo modo, ne igne quidem ferroque, possit eximi. *Davisius.*

(6) *Cur quod* (perspicuum in istam partem) *ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum*) Ita vulgo. Lambinus voluit, *cur quod* in ista parte *ne egere quidem* &c. Vulgata sane lectio ferri non potest, licet defensorem nacta sit Pet. Lescaloperium. Sed similes habent labra lactucas. Ut quod res est dicam ; voces illæ, uncinis cinctæ, spon-

omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, sæpe, cum in foro diceres, quam plurimis posse argumentis onerare judicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem & philosophi faciunt, & ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quæris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero tantum, cum idem uno assequi possim.

Tum Cotta, Quam simile illud sit, inquit, tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo: perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; cum idem obtutus esset amborum, & cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velis; propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum satis erat, ita nobis majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur dii sint: remque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. Mandavi enim memoriæ non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum.

Primum fuit, cum cælum suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem,

Quasi vero quisquam nostrum istum potius, quam Capitolinum Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Vellejus, multique præterea, ne animantes quidem esse concedant.

Grave etiam argumentum tibi videbatur, quod opinio de diis immortalibus & omnium esset, & quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res (7) opinione stultorum judicari: vobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis?

V. At enim præsentes videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Sa-

---

sponsgism merentur. Ipsa loquendi ratio imperitum fraterculum satis arguit. *Davisius.* Facile doctis quibusdam viris assentior, qui illa verba *perspicuum in istam partem* ex hoc loco amovenda esse arbitrati sunt. Vox *perspicuum* (ut inter illos constat) ex sequentibus adducebatur: & mihi quidem similiter videntur voces *in istam partem* adductæ esse ex præcedentibus. Sic velim, ut legatur tota sententia: *Dic igitur, inquit, quid requiras in istam partem: Egone? primum illud, cur, quod ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris?* Per voces *in istum partem* intellige *sur ce sujet-là*, in ista de diis immortalibus disputatione. Hujus loquendi generis exempla peti possunt ex Rob. Steph. Thesauro. *Pearcius.*

(7) *Tantas res opinione stultorum judicari, vobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis*) Omnes homines, præter sapientem suum, stultos esse Stoici contendebant; & eorum est paradoxum, πάντας τοὺς ἄφρονας μαίνεσθαι. De eo vide Ciceronem Parad. IV. *Davisius.*

Salaria Vatienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram prælio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, & quos Homerus (8), qui recens ab illorum ætate fuit, sepultos esse dicit Lacedæmone, eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam Vatieno venisse existimas, & victoriam populi Romani Vatieno potius, homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam vestigium ungulæ, Castoris equi credis esse? Nonne mavis illud credere, quod probari potest, animos præclarorum hominum, quales isti Tyndaridæ fuerunt, divinos esse & æternos, quam eos, qui semel cremati essent, equitare, & in acie pugnare potuisse? Aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet, quomodo nec fabellas aniles proferas.

Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellæ videntur? nonne ab A. Postumio ædem Castori & Polluci in foro dedicatam: nonne senatus consultum de Vatieno vides? Nam de Sagra Græcorum etiam est vulgare proverbium (9): qui, quæ affirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quæ apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem a te rationes requiro.

VI. Sequuntur (10), quæ futura sunt. Effugere enim nemo id potest, quod futurum est. Sæpe autem ne utile quidem est scire, quid futurum sit. Miserum est enim, nihil proficientem angi, nec habere ne spei quidem extremum, & tamen commune solatium: præsertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni æternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur juvat, aut quid affert ad cavendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? Unde porro ista divinatio? quis invenit fissum jecoris? quis cornicis cantum notavit? quis sortes? quibus ego credo: nec possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed qui ista (11) intellecta sunt, a philosophis debeo

(8) *Homerum*) Iliad. Γ. 245.

(9) *Proverbium*) Græce sic effertur: Ἀληθέστερα τῶν ἐπὶ Σάγρᾳ. Vide Zenobium Cent. II. 17. & Suidam. *Idem*.

(10) *Sequuntur, quæ futura sunt*) Ante hæc verba, textum Ciceronis esse interruptum nemo eruditus non intelligit, quamvis id quidam imperiti librarii dissimulare voluerint. Sed nihil *admodum* in hac lacuna esse deperditum videtur. *Lescaloper*. Qui latine dicit, *nihil admodum*, perinde est ac si dicat *nihil omnino*. Ergo si nihil *omnino* deperditum est, cur lacunam agnoscit? *Anonymus*.

(11) *Qui ista intellecta sunt a philosophis debeo discere: præsertim cum isti plurimis de rebus divini* (vulgo *divinis*) *mentiantur*) Dixerat prius Cotta: *Rumoribus mecum pugnas, Balbe: ego autem a te*, quoniam philosophi uterque personam induimus, *rationes requiro . . . Quis invenit fissum jecoris? Quis cornicis cantum notavit?* ... Hic eumdem urget locum. Qui *ista*, *inquit*, *intellecta sint*, hoc est, quo tandem pacto intellectum sit, atque cognitum, hæc indicia esse ac significationes rerum futurarum, *a philosophis debeo discere*, quorum est opus proprium ac munus, mente præjudicatis opinionibus libera, veritatem explorare, & rerum causas, modos, rationes explicare; non ab iis, quos tu, Balbe, advocas, vel narratoribus fabularum, vel divinarum artium cultoribus: *præsertim cum isti plurimis de rebus mentiantur*. Hoc ipsum argumentum tra-

deo discere, præsertim cum plurimis de rebus isti divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) sæpe falluntur. Quid simile, medicina, cujus ego rationem video; & divinatio, quæ unde oriatur non intelligo? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? Consilium illud imperatorium fuit, quod Græci στρατήγημα appellant, sed eorum imperatorum, qui patriæ consulerent, vitæ non parcerent. Rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in hostem immittentem, persequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem nunquam audivi. Tibi, si te audisse dicis, credam: etsi, Faunus omnino quid sit, nescio.

VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. Unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex præsensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, & copia. Quartus ex astrorum ordine, cælique constantia.

De præsensione diximus. De perturbationibus cælestibus, & maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, & a diis immortalibus fieri existiment. Sed non id quæritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, necne, quæritur.

Nam reliquæ causæ, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quæ capimus, copia: altera de temporum ordine, cælique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum de providentia deorum disputabimus, de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum (12) dicere ajebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius. Quæque (13) in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, & cum totius mundi convenientiam consensumque afferebas, Zenonisque breves & acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus. Eodemque tempore illa omnia, quæ a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco

---

tractatur, *de Divinat.* II. 14. Si hæc apta loco est, cumque Ciceronis instituto ac verbis congruens explicatio, standum est auctoritati manuscripti codicis Regii, omittentis vocem *divinis*. Et VValkerus ultimam demit literam, legitque *divini*. Videre debuerat, hujus nominis vim contineri in pronomine *isti*, quod evolvi sic debet: Ii, quos tu laudas, quibus credis, quos mihi objicis. *Anonymus*. *Divinis*, quod habent vulgati omnes, ferri non poterat. Vocem tamen integram omittere cum non auderem, VValkeri conjecturam admisi: quæ si non prodest, non nocet. *Olivetus*.

(12) *Quod Chrysippum dicere ajebas*) Forte, *qua Chrysippum dicere ajebas*; vel: in antecedentibus, *eodemque* illud *etiam differemus*. Harum emendationum alteram flagitat oratio. *Davisius*.

(13) *Quæque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, & cum totius*) Delenda videtur copula &. *Vorpkens.*

loco suo quærentur: omniaque, quæ a te (14) nudius tertius dicta sunt, cum docere velles, deos esse, quare & mundus universus, & sol, & luna, & stellæ sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam atque etiam quæram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse.

VIII. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse videare, & ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. Itaque maximæ res tacitæ præterierunt, de divinatione, de fato, quibus de quæstionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere. Sed ab hac quæstione, quæ nunc in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod quæritur.

Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quatuor in partes totam quæstionem divisisti, de primaque diximus, consideremus secundam: quæ mihi talis videtur fuisse, ut, cum ostendere velles, quales dii essent, ostenderes nullos esse. A consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil præstantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, quo (15) nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cætera oculis, sic animo hoc cernere. Sed cum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis melius? Si pulchrius, assentior. Si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior. Sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius: nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit mentem ab oculis sevocare: sed quo magis sevoco, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.

IX. Nihil est mundo melius in rerum natura. Ne in terris quidem urbe nostra. Num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut quoniam non sit, num idcirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimæ urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod velis, sumere.

Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, &, ut tibi videbatur, acuta (16) conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit: *Quod ratio-*

(14) *Quæ a te* nudiustertius *dicta sunt*) Α᾽μάρτημα μνημονικόν, totus enim hic dialogus uno die fingitur habitus. Vide Fulv. Ursinum ad lib. II. cap. 29. *Davis.*

(15) Quod *nihil in rerum natura*) Ita dedi, veteres libros secutus; nam vulg. *quo nihil* exhibent, *Davisius*. Quod offert Davisius, equidem accipiam libens. Qui tamen sint libri quos appellat veteres, nescio. Quare duces quatuor meos deserere nolui. *Olivetus.*

(16) *Acuta conclusio dilatavit*) Difficilis locus; & fortasse corruptus; de quo varie conjecerunt docti: alii enim legerunt *dilucidavit*, alii *declaravit*, alii *coarctavit*: omnes fere statuerunt vocem vulgatam *dilatavit* repudiandam esse, excepto Lescaloperio, qui eam retinuit, sensumque loci hinc voluit esse, *breve argumentum Zenonis ansam tibi dedit ad locum istum amplificandum*. Olim conjeceram legendum esse, *acuta conclusio* non *dilatavit*: ut *non dilatare locum*

tione utitur, melius est, quam id, quod ratione non utitur. ***Nihil autem mundo melius***. *Ratione igitur mundus utitur*. Hoc si placet, jam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis hoc modo rationem poteris concludere. Quod literatum est, id est melius, quam quod non est literatum. Nihil autem mundo melius. Literatus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. *Sæpe* dixti, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius. Nihil est enim eo pulchrius, nihil nobis salutarius, nihil ornatius adspectu, motuque constantius. Quod si mundus universus non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas: quarum te cursus æquabiles æternique delectabant: nec mehercule injuria: sunt enim admirabili, *incredibilique* constantia. Sed non omnia, Balbe, quæ cursus certos & constantes habent, ea deo potius tribuenda sunt, quam naturæ.

X. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide, quæso, si omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina ducimus, ne tertianas (17) quidem febres, & quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione & motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos cum facere non potestis, tanquam in aram, confugitis ad deum.

Et

---

locum totum significet eum non satis illustrare, & in omnibus suis partibus explicare. Sed de hoc nihil certi habeo quod dicam. *Pearcius*. Fortasse hoc vult Cicero: Hunc locum Zeno explicavit aliquanto fusius, quam solebat. Aliter enim dilatat verbosus, aliter breviloquens. *Anonym*. Ego illud *dilatavit* hunc in modum interpretor: Sic expressit, ut dilatationis satis amplæ vicem præstiterit. Zenonis conclusio sic continebat partes omnes loci illius, de quo hic loquitur Cotta, ut totum illum locum quasi patefaceret ac panderet. *Wopkensius*.

(17) *Ne tertianas* quidem *febres*) Nisi placeat illa Lambini conjectura, pro qua reponit *ne tertianas* quoque *febres*; lege *ne tertianas* item *febres*, quod etiam M. A. Mureto venit in mentem. Certe flagitat loci sensus, ut vel hanc vel illam emendationem recipismus. *Davisius*. Frustra trepidant critici, & ferum ignemque adhibent, ubi nihil est morbidum. Quid Cotta dicit? *Si omnia quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina* esse *ducimus*, uti vis: *vide: cave, ne dicendum sit febres*, si non omnes, *tertianas quidem, & quartanas, divinas esse*. Si non omnes, tertianæ quidem, & quartanæ, certis temporibus ordinem suum conservant: consequens est ergo, has saltem esse divinas. *Anonymus*.

Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus & callidus. *Versutos* eos appello, quorum celeriter mens versatur: *callidos* autem quorum, tanquam manus opere, sic animus usu concalluit. Is igitur, „ Si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit; qui id efficit, melior est homine. Homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. Qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit, nisi deus? Est igitur deus.

Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam & rationem intersit, non distinguitur. Idemque, si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. Id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantiæ censet esse. Sit sane arrogantis, pluris se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere sensum & rationem: hæc eadem Orionem & Caniculam non habere. Et, *si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis*, inquit, *ædificatam esse, non muribus; sic igitur mundum deorum domum existimare debemus*. Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

XI. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quæro, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit; aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt, Balbe, naturæ non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, (quod quidem quale sit, jam videbimus) sed omnia cientis & agitantis motibus & mutationibus suis.

Itaque illa mihi placebat oratio (18) de convenientia, consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea (19) uno divino spi-

(18) *Oratio de convenientia, consensuque naturæ*, quam quasi *cognatione* continuatam) Davisius legit *cognatione continuata*. Bene; ut in sequentibus hic apparebit. Sed ne sic quidem menda omni carebit locus. Puta Ciceronem scripsisse, *Oratio de convenientia consensuque partium naturæ, quas cognatione continuata conspirare dicebas*. In vulgata lectione, si istæ voces *convenientia, consensus*, & *conspirare* de natura, re una, dici possint non ineleganter, at illa lectione recepta, ea, quæ sequuntur (ut in proxima nota probaturus sum) non satis defendi possint. Ut vero promptiores simus ad reponendam vocem *partium*, reputemus ea quæ dicta sunt in II. 7. *Hæc ita fieri, omnibus inter se concinentibus mundi partibus, profecto non possent*, &c. Et quæ Noster dicit in eadem. I. 7. *Natura cohærens & continuata cum omnibus suis partibus*. Itemque ea quæ cecinit Virgilius, Georg. II. 483. *Sin, has ne possim naturæ accedere partes, Frigidus obstiterit* &c. Vulgatam item vocem *quasi* jure hinc exulare cognoscimus ex iis quæ Cotta, simili modo omisso *quasi*, dixerat in eodem cap. *Tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget* &c. Ex quo discimus hic scribi debuisse *cognatione continuata*, & veram lectionem *quas* male in *quasi* mutatam fuisse. *Pearcius*.

(19) *Nisi ea uno divino spiritu contineretur*) Ex superiore nota discimus legendum esse, *nisi ex* (sc. partes) uno *divino spiritu continerentur*. Illæ vero cohærent & permanent *naturæ viribus*. Si legamus cum vul-

spiritu contineretur. Illa (20) vero cohæret & permanet naturæ viribus, non deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam συμπάθειαν Græci vocant. Sed ea, quo sua sponte major est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

XII. Illa autem (21), quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissolvitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum. Corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod dirimi, distrahive non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi & patiendi necessitatem. Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est. Ergo itidem (22) si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam, & ferendam paratum est. Mortale igitur omne animal, & dissolubile, & dividuum sit necesse est.

Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti & æris: similiter igitur, si omnia, quæ sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt; nullum corpus esse potest non mutabile. Mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. Omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. Etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. Horum autem nihil est, quin intereat. Nam & terrenum omne dividitur, & humor ita mollis est, ut facile comprimi, collidique possit. Ignis vero, & aer omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime & dissipabilis. Præterea omnia hæc tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod fit, cum terra in aquam se vertit, & cum ex aqua oritur aer, & cum ex aere æther, cumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea in-

---

vulgatis editionibus *ea*, *illa*, *cohæret*, *permanet*, tum inepte diceretur *natura cohærere & permanere cum natura viribus*. At si hæc omnia ad *partes* naturæ referas, recte se habebit sententia, & Ciceronis calamo non erit indigna. Sic in II. 7. occurrit *nisi ea* (potius *ea*, sc. mundi partes) *uno divino & continuato spiritu continerentur*. *Id.*

(20) *Illa vero cohæret & permanet naturæ viribus*) Veniam hanc dabit mihi doctissimus atque humanissimus Pearcius, ut nihil mutem. An vero, inquies, dicit Cotta, naturam cohærere, & permanere viribus naturæ? Dicit omnino; neque aliter debuit: eam nempe sententiam defendens, quam exposuit Plinius in ipso aditu Naturalis Historiæ, II. 1. ubi de mundo dicitur: *Cuncta complexus in se, idemque rerum naturæ opus, & rerum ipsa natura*. Itaque *natura*, ut opus, *cohæret, & permanet viribus naturæ*, ut opificis. Si hæc deliramenta percipi animo nequeunt, aut verbis explicari, id neque mirandum est, neque Christianis dolendum. *Olivetus*.

(21) *Illa autem, quæ Carneades afferebat*) Similia leguntur apud Sextum Empiricum, *adversus Mathem.* lib. IX.

(22) *Ergo itidem si omne*) Ita Vict. & Grut. Sed melius, ni fallor, Man. & Lamb. *Et, si omne*, &c. Nova enim ratiocinatio est; non superioris conclusio.

intereant, ex quibus constet omne animal; nullum est animal sempiternum.

XIII. Et, ut hæc omittamus, tamen animal nullum inveniri potest, quod neque natum unquam sit, & semper sit futurum. Omne enim animal sensus habet. Sentit igitur & calida, & frigida, & dulcia, & amara, nec potest ullo sensu jucunda accipere, & non accipere contraria. Si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. Quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. Omne igitur animal confitendum est esse mortale.

Præterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. Sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse æternum: & omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis. Appetuntur autem, quæ secundum naturam sunt, declinantur contraria: & omne animal appetit quædam, & fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet vim interimendi. Omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. Etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut voluptas, ut dolor, ut cætera, cum amplificata sunt, interimunt. Nec ullum animal est sine sensu. Nullum igitur animal est æternum.

XIV. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, quo naturæ vi efferatur, alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus cohærere possunt: semper autem nullo modo possunt: necesse est enim, in suum quæque locum natura rapiatur. Nullum igitur animal est sempiternum.

Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. Qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. Vos autem (23) ita dicitis, omnem vim esse ignem. Itaque & animantes, cum calor defecerit, tum interire: & in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo calore exstincto corpora intereant; non intereant humore, aut spiritu amisso, præsertim cum intereant etiam nimio calore. Quamobrem (24) id quidem commune est de calido: verumtamen videamus exitum.

Ppp 2. Ita

(23) *Vos autem dicitis, omnem vim esse ignem*) Respicit Cotta quæ Balbus dixerat, II. 10. *in illo calido & igneo inest procreandi vis*. Et cap. 12. *Ex mundi calore motus omnis oritur*. Zeno statuebat ignem esse ipsam naturam, *quæ quidque gigneret*: Acad. I. 11. *Anonymus*.

(24) *Quamobrem id quidem commune est de calido: verumtamen videamus exitum*). Quasi dicat: Quare quod ad calorem pertinet, id

tium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? Probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne atque anima temperatum. Quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus, non potest ipse esse sine sensu. Rursus eadem dici possunt. Quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat & voluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. Ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis æternum.

Quid enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem pastus indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur? ali autem solem, lunam, reliqua astra aquis, alia dulcibus, alia marinis? Eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit, mox. Nunc autem concludatur, illud, quod interire possit, id æternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum.

XV. Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla virtute præditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuemus? quæ constat ex scientia rerum bonarum & malarum, & nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum & malorum? Quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. At obscurum deo nihil potest esse. Nam justitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? Hominum enim societas & communitas, ut vos dicitis, justitiam procreavit. Temperantia autem constat ex prætermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla præditum deum intelligere qui possumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero, quæ dicuntur a Stoicis. Sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur. Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecraverunt. Jam vero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum, Alabandi: Tenedi, Tenem: Leucotheam, quæ fuit Ino, & ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æsculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures, quos quasi novos, & adscriptitios cives in cælum receptos putant. Hæc igitur indocti.

XVI.

---

textu, ob eas, quas paulo ante produxi, rationes. Quare ut ne quid inepti sit in hac sententia, neve tantus orator, tamque diligentis prudentiæ vir secum ipse rixetur, fas mihi sit unam addere literulam, ac legere *animal* pro *anima*. Ita belle quadrant omnia, nec jam pugnæ quidquam est inter, cum dicitur animus ex anima, ex anima animal suam ducere appellationem, perinde ut naturam. *Lescaloperius*.

XVI. Quid vos philosophi? qui meliora? Omitto illa: sunt enim præclara, Sit sane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quare igitur plures adjungimus deos? Quanta autem est eorum multitudo? Mihi quidem sane multi videntur. Singulas enim stellas numeras deos, eosque aut belluarum nomine appellas, ut Capram (26), ut Nepam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam,

Sed ut hæc concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? Cum fruges, *Cererem*, vinum, *Liberum* dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu reddes rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter. Quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui *in monte Oetae illatae lampades fuerint*, ut ait Accius, *in domum aeternam patris* ex illo ardore pervenerit. Quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab *Ulysse*, sicut ceteros, qui excesserant vita.

Quanquam quem potissimum Herculem colamus, scire sane velim. Plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur & reconditas literas: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove. Nam Joves quoque plures in priscis Græcorum literis invenimus. Ex eo igitur & Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus, Ægyptius: quem ajunt Phrygias (27) literas conscripsisse. Tertius est ex Idæis Digitis: cui inferias afferunt. Quartus (28), Jovis & Asteriæ, Latonæ sororis, qui Tyri maxime colitur: cujus Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

XVII. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora.

---

(26) *Ut Capram, ut* Lupam) *Nepam* pro *Lupam* habet antiquus liber, & recte: nec enim Lupæ simulacrum inter sidera relatum fuisse apud scriptores reperitur. *Ursinus*. Quamvis igitur *Lupam* exhibeant vulgati omnes, ab illis hic discessimus. Negabat quidem Yvo Villiomarus, hoc est, Josephus Scaliger, *Animadvers. in Rob. Titia IX. 4*, Nepam hic posse collocari, propterea quod scorpius non sit bellua. Tamen Aratus, *Phænom.* vers. 84, nepam vocat μέγα θηρίον, immanem belluam. Unde & illud Ovidii, Metam. II. 197. *Porrigit in spatium signorum membra duorum*. Olivetus.

(27) *Phrygias literas*) Quid hoc rei sit ex Plutarcho didici, *lib. de Isid. & Osir.* pag. 362. Οὐ γὰρ ἄξιον προσέχειν τοῖς φρυγίοις γράμμασι, ἐν οἷς λέγεται &c. Unde intellexi, φρύγια γράμματα, *Phrygias literas*, librum esse pervetustum, veteres complexum sive historias, sive fabulas. *Buher.*

(28) *Quartus Jovis & Asteriæ*) Alia omnia fabulosæ veteris historiæ scriptores. Apollodorum quidem, *Biblioth. l. IV.* t. Hyginum, *Fab. LIII.* reliquos si audimus, Asteriæ Jovem *contempsit*. Credimus ergo, Ciceroni præsto fuisse ignotos nobis auctores, ac fortasse Pœnos. De Hercule Tyrio, Herodotus, II. 44. *Idem*.

ra me didicisse de colendis diis immortalibus jure pontificio, & majorum more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget: Si dii sunt, suntne etiam Nymphæ deæ? Si Nymphæ, Panisci etiam & Satyri. Hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. At earum templa sunt publice vota, & dedicata. Quid igitur? ne cæteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Jovem & Neptunum deum numeras. Ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon: tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus?

Hæc Carneades agebat; non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequebatur. Quid enim? ajebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. Qui si est deus, patrem quoque ejus, Cælum esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cæli quoque parentes dii habendi sunt, Æther & Dies, eorumque fratres & sorores: qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolus, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebræ, Miseria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcæ, Hesperides, Somnia: quos omnes Erebo & Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda.

XVIII. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, cæteros, deos esse dices: de Hercule, Æsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque atque illi, apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristæus, qui olivæ dicitur inventor, Apollinis filius: Theseus, qui Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? Opinor etiam magis. Ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure naturæ, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypalenses insulani sanctissime colunt. Qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus, dii sunt, Musa matre nati. Nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi (29) dii non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere.

Quo

(29) *Si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur, quomodo illi sunt?*) Forte *qui*, non, *quia*: si enim legamus *quia*, necesse est ut intelligamus; *quomodo illi etiam sunt dii quia nusquam coluntur?* ut Cicero ex eo probaret, illos non esse deos, quod nullus illis cultus adhibitus fuit. At hoc videtur contra mentem Ciceronis, qui per vocem *illi* intelligit eos, quibus cultum tributum fuisse antea memorarat. *Pearc.*

Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, Hecaten non putare, quæ * matre Asteria est, sorore Latonæ? An hæc quoque dea est? vidimus enim ejus aras delubraque in Græcia. Sin hæc dea est, cur non Eumenides? Quæ si deæ sunt, quarum & Athenis fanum est, & apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinæ: Furiæ deæ sunt, speculatrices, credo, & vindices facinorum, & scelerum.

Quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est: cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus. Quæ quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia. Ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quæ cogitatione nobismet ipsis possumus fingere. Quod si verisimile non est: ne illud quidem est, hæc unde fluxerunt.

XIX. Quid autem dicis? si dii sunt illi, quos colimus & accipimus: cur non eodem in genere Serapim, Isimque numeremus? Quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? Boves igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea belluas, in deorum numerum reponemus. Quæ si rejicimus, illa quoque unde hæc nata sunt, rejiciemus.

Quid deinde? Ino, dea dicetur, quæ Leucothea a Græcis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, & Pasiphae, e Perseide, Oceani filia, natæ, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? Quanquam Circen quoque coloni nostri Circejenses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis. Quid Medeæ respondebis? quæ duobus avis, Sole & Oceano, Æeta patre: matre Idyia procreata est. Quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Ægialeus? sed illud nomen veterum literis usitatius. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. Hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt.

An Amphiaraus deus erit, & Trophonius? Nostri quidem publicani, cum essent agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege Censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii; est certe Erechtheus, cujus Athenis & delubrum vidimus, & sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de cæteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? Quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt.

Atque in plerisque civitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiæque ejus, in numero deorum sunt. Item-

* Lamb. *cujus matertera Asteria est, mater Latona?*

temque Leo natarum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus, Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: *Ergo*, inquit, *mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus*.

XX. Illa autem, Balbe, quæ tu a cælo astrisque ducebas, quam longe serpant, non vides. Solem, deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna dea est: ergo etiam Lucifer, cæteræque errantes, numerum deorum obtinebunt. Igitur etiam inerrantes. Cur autem Arqui species non in deorum numero reponatur? Est enim pulcher, & ob eam causam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse natus. Cujus si divina natura est, quid facies nubibus? Arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratus. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erunt tempestates, quæ populi Romani ritibus consecratæ sunt. Ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines, dii putandi. Nostri quidem duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverant.

Tum si est Ceres a gerendo, (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, & ita habetur: quæ est enim alia Tellus? Sin terra: mare etiam: quem Neptunum esse dicebas. Ergo & flumina, & fontes. Itaque & Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit: & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur.

XXI. Nihil ergo horum probandum est. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in cælum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum & secundum natos in Arcadia: alterum patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum: alterum patre Cælo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem & inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium, cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. Διόσκυροι etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquissimo, & Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur a nonnullis Alco, & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit.

Jam Musæ primæ quatuor, natæ Jove altero, Thelxiope, Aœde, Arche, Melete: secundæ, Jove tertio & Mnemosyne, procreatæ novem: tertiæ, Jove tertio Piero natæ, & Antiopa, quas Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo proximæ superiores. Cumque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? Unus eorum Jove natus, nepos Ætheris: alter, Hyperione: tertius, Vulcano Nili filio, cujus urbem Ægyptii volunt esse

eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, avum Jalysi, Camiri, & Lindi: quintus, qui Colchis fertur Æetam & Circen procreavisse.

XXII. Vulcani item complures: primus Cælo natus, ex quo (30) Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus Nilo natus, Opas, ut Ægyptii appellant, quem custodem esse Ægypti volunt: tertius ex tertio Jove & Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse: quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ nominabantur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus: cujus obscœnius excitata natura traditur, quod adspectu Proserpinæ commotus: alter Valentis & Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur, idem Trophonius: tertius Jove tertio natus, & Maia, ex quo, & Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Ægyptum profugisse, atque Ægyptiis leges & literas tradidisse. Hunc Ægyptii Thoth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Æsculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus secundi Mercurii frater; is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris: tertius, Arsippi & Arsinoæ; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit; cujus in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum & lucus ostenditur.

XXIII. Apollinum antiquissimus is, quem paulo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur: tertius Jove tertio natus, & Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plures: prima Jovis & Proserpinæ, quæ pinnatum (31) Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertio & Latona natam accepimus: tertiæ pater Upis traditur, Glauce mater; eam Græci sæpe Upim paterno nomine appellant. Dionysios multos habemus: primum Jove & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium, Caprio patre (32), eumque re-

---

(30) *Ex quo Minerva Apollinem*) Ita Man. & Lamb. Victorius autem & Gruterus; *Ex quo*, & *Minerva* &c. Satius, opinor, fuerat omitti conjunctionem *&*, qua editiones aliæ sine incommodo caruerant. Nam si existimavit Davisius, qui Gruterum sequitur, mancam esse hanc phrasim, *Ex quo Minerva Apollinem*: debuerat videre, e proxima revocandum esse verbum *procreavit*. Olivet.

(31) *Qua pinnatum Cupidinem genuisse dicitur*) Cur *pinnatum*? An ergo non pinnati Cupidines cæteri? Non est mihi dubium, scripsisse Ciceronem, *primum Cupidinem*. Dicet enim mox: *Cupido primus. Mercurio, & Diana prima natus*. Quod ut erat ad nominum vitandam confusionem necessarium, ita nunquam est a Cicerone, in hac tot nominum recensione prætermissum. *Buherius*.

(32) *Tertium Caprio patre*) De hoc Caprio nihil est a quoquam memoriæ proditum. L. Ampelius, cum has e Cicerone fabulas descri-

regem Asiæ præfuisse dicunt, cui Sabazia sunt instituta: quartum Jove & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum & Thyone, a quo Trieterides constitutæ putantur.

Venus prima Cælo & Die nata; cujus Elide delubrum vidimus: altera, spuma procreata; ex qua & Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Jove nata, & Diona; quæ nupsit Vulcano; sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Tyroque concepta; quæ Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Ægyptii Saitæ colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra diximus: quarta Jove nata & Coryphe, Oceani filia, quam Arcades Coriam nominant, & quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem; cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio & Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte & Venere tertia.

Atque hæc quidem, & ejusmodi, ex vetere Græciæ fama collecta sunt. Quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo hæc non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde huc digressi sumus, revertamur.

XXIV. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? Nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, cæteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut virtus, ut concordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria. Quarum rerum utilitatem video; video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia & temeritate sejunget: quæ digna certe non sunt deo.

Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? exsectum a filio Cælum, vinctum itidem a filio Saturnum. Hæc, & alia generis ejusdem ita defenditis, ut ii, qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors, quia magna vertit: Minerva, quia minuit, aut quia mina-

Q q q 2 tur:

scriberet, videtur legisse, *Cabiro*: unde satis probabilem duxit conjecturam Jac. Gronovius, pro *Caprio* reponendum esse *Cabiro*. Futilis visa est Davisio; non mihi. Habemus enim ex Apollonii interprete, *Argonaut.* I. 917, cujus verba descripsit auctor Etymologici magni, v. *Κάβειροι*, duos duntaxat primis temporibus Cabiros fuisse, seniorem, Jovem; Bacchum, juniorem. Vix dubium esse possit: quin Cicero hic de Baccho loquatur Cabiro, & Jovis Cabiri filio. Nihil video, ut in re admodum incerta, certius. *Idem.*

tur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, a gerendo. Quam periculosa consuetudo! in multis enim nominibus hærebitis. Quid Vejovi facies? quid Vulcano? quanquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una litera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi natare visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum.

XXV. Qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio, & Orbonæ ad ædem Larum, & aram malæ Fortunæ Esquiliis consecratam videmus. Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus habeo ipse, quid sentiam; non habeo autem, quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum intelligentia per mare pertinentem. Idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quærendum est, ut & esse deos, & quales sint dii, discere possim, quam quales tu eos esse vis.

Videamus ea, quæ sequuntur: primum deorumne providentia mundus regatur: deinde consulantne rebus humanis. Hæc enim mihi ex tua partitione restant duo: de quibus si vobis videtur, accuratius differendum puto. Mihi vero, inquit Vellejus, valde videtur: nam & majora exspecto; & his, quæ dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo: sed sumemus tempus aliud: efficiam (33) profecto, ut fateare. Sed * * *

XXVI.

---

(33) *Efficiam profecto; ut fateare. Sed*) Et pendet sententia, & lacuna ingens partem hujus libri tertiam, ac fere quartam absorbuit. Hanc veterum olim Christianorum religione factam esse labem, scio quosdam dicere: quæ dicendi causa sit, nescio. Quid enim fuit denique, cur hæc amputarent, alia relinquerent haud minus noxia, si non etiam magis? Arnobius quidem, lib. III. alios facti auctores indicat, cultores ipsos deorum. Tullium enim ait, *nullam veritum impietatis invidiam, ingenue, constanter & libere; quid super populari de diis opinatione sentiret*, sic explicasse, ut *perorata esset hæc causa, nec se nudas actiones a Christianis postularet*, Idcirco *esse non paucos, qui aversentur & fugiant de hoc* argumento *libros ejus*. Quin etiam *alios dicere: Oportere statui per Senatum, aboleantur ut hæc scripta, quibus Christiana religio comprobetur, & vetustatis opprimatur auctoritas*. Quæ scripta vero, si non hæc *de Natura Deorum*? Quid enim? Romanorum deos oppugnat homo Romanus, consularis, initiatus, augur, pontifex. Si ergo *scelus is facit, cui prodest factum*; non est difficilis conjectura, utris in partibus, Christianis an aliis, quæri hujus libri violatores oporteat. Verum hanc nobis pauperiem religio fecerit, an superstitio; ignis, an aquas homo, an quadrupes; quid scire interest? ubi nihil solatii restat, nisi quod ille ait; ut *quod vides perisse, perditum ducat*. Olivetus.

XXVI. *Nequaquam* (34) *istuc istac ibit: magna inest certatio:*
Nam (35) *ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?*

Niobe parumne ratiocinari videtur, & sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud vero quam callida ratione?

Qui volt, quod volt; ita dat se res, ut operam dabit.

Qui est versus omnium (35) b seminator malorum.

Ille transversa (36) *mente mihi hodie tradidit repagula:*
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:
Mihi mœrores, illi luctum: exitium illi, exilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiæ non habent. Videsne igitur, quanto munere deorum simus affecti? Atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens:

postquam pater (37)
Appropinquat, jamque, pæne ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit,
Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret: illum ut mœror tardaret sequi;
Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

Huic ut scelus, sic ne ratio quidem defuit. Quid? ille funestas epulas fratri comparans, nonne versat huc & illuc cogitatione rationem?

Major mihi moles (38), *majus miscendum est malum,*

Qui

(34) *Nequaquam istuc istac*) Ut ostendas disputator Academicus quod instituit, in ratione multum esse ad concinnanda scelera, e veteribus tragœdiis exempla quædam producit. Hi duo versus fuisse videntur in ea oratione, quam habuit irritata Niobe, cum *venturi præscia Manto* Thebanas mulieres ad divinos honores Latonæ & *Latonigenis* deferendos esset adhortata. *Ovid. Metamorph.* VI. 157.) Nequaquam istud negotium ista via procedet, res non ita fiet uti tu suades. *Magna inest certatio*. Grave & longum certamen inter nos committemus ego & Latona, priusquam me sibi subjectam habeat. *Anon.*

(35) *Nam ut ego illis supplicarem*) *Illis*, hoc est Latonæ, Apollini, Dianæ. *Eritne ut ego illis supplicarim?* Interrogatio cum indignatione. Atque in his duabus voculis, *Ego illis*, plus inest, quam in tricenis versibus, quos apud scriptorem Metamorphoseon eadem hæc Niobe declamitat. Legas, & conferas. *Idem.*

(35) b *Omnium seminator malorum*) Cur hic versus esse dicitur *omnium seminator malorum*? Opinor, quia nihil est tam turpe, tam flagitiosum, quod projecta illa, & effrenata cupiditas hominis, propositum ad facinus quacunque ratione & vi per fas & nefas ruentis, intentatum relinquat. At idem versus omnium quoque bonorum seminator recte dici potest: ad quem enim apicem virtutis & gloriæ non aspirat magno animo vir, qui vult quod vult? *Lescaloper.*

(36) *Ille transversa*) *Ille*, pater meus Æetes: *transversa mente*, alieno abs me animo; *Mihi tradidit repagula*, quibus cum utatur ad me includendam, ipsa utar ad recludendam omnem iram. *Perniciem illi dabo*: Absyrtum ejus filium interficiam; vellus aureum, regni insigne, auferam &c. *Idem.*

(37) *Postquam pater* &c.) Vide sis pro lege Manilia cap. 9. Sic & inter alios, Apollodorus Bibl. lib. I. cap. 9. §. 25. Sed alio prorsus modo rem narrant Apollonius Rhodius Argon. lib. IV. 455. & Hyginus Fab. XXIII. *Davisius.*

(38) *Major mihi moles* &c.) Duos hosce versus Jambicos exhibet etiam noster lib. III. de Orat. cap. 58. & Tusc. IV. 16. Ex Accii, sunt Atreo deprompti, simul ac ii qui sequuntur, ut eruditis placet. *Idem.*

Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

XXVII. Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit conjugem illexisse in stuprum: de quo recte & verissime loquitur Atreus:

Quod re in summa summum esse arbitror
Periclum, matres coinquinari regias;
Contaminari stirpem; admisceri genus.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quæreret?

Addo (inquit) *huc* (39), *quod mihi portento cælestum pater*
Prodigium misit regni stabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyestem clepere ausum esse e regia:
Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi.

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione?

Nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis pæne majoribus. Sentit domus uniuscujusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, provinciæ, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur: alterumque & a paucis, & raro; alterum, & sæpe, & a pluribus: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum ægrotis, quia prodest raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubiæ salutis (40) in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, solertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice, & tam large dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. Non placet autem paucis a diis immortalibus esse consultum. Sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

XXVIII. Huic loco sic soletis occurrere: Non idcirco non optime nobis a diis esse provisum, quod multi eorum beneficio perverse uterentur: etiam patrimoniis multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patri-

(39) *Addo huc, quod*) Typographi nostri, Gruterianos secuti & Davisianos, apice oneraverunt istud *quod*, & sic fecerat Robertus quoque Stephanus. Adverbii tamen locum hic non occupat, si recta est, ut equidem arbitror, Lescaloperii paraphrasis. *Addo huc* (ad incestum) *Thyestem quondam ausum esse clepere* (clam surripere) *e regia* (e palatio meo) *agnum clarum coma aurea* (vellere aureo) *quod prodigium cælestum pater misit mihi, portento* (per portentum, sive per faustum omen) *regni stabilimen mei* (ut esset ille monstrosus agnus regni mei firmamentum; erat enim in fatis, ut is regnaret, penes quem ille agnus esset) *qua in re* (quo in furto) *adjutricem conjugem cepit sibi* (Thyestes adjutus est ab Ærope uxore mea, quam scilicet ad id facinus illecebris suis & adulterio compulit.) *Olivetus*.

(40) *Spe dubia salutis*) Legi possit *spe dubia salutis*, prout amplissimus Buherius emendavit. Nostri tamen codices receptæ scripturæ pertinaciter adhærent, nec eam moveo. *Davisius*.

patribus nullum habere. Quisquam istuc negat? aut quæ est (41) in collatione ista similitudo? Nec enim Herculi Dejanira nocere voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse Pheræo (42) Jasoni is, qui gladio vomicam ejus aperuit, quam sanare medici non potuerant. Multi enim, etiam cum obesse vellent, profuerunt, & cum prodessent, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, quid dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quæ enim libido, quæ avaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu & cogitatione, id est, ratione, perficitur? Nam omnis opinio ratio est, & quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. Non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? Injustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitiis ratio non subesset?

XXIX. Medea modo & Atreus commemorabantur a nobis, heroicæ personæ, inita subductaque ratione, nefaria scelera meditantes. Quid? levitates comicæ, parumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho (43)?

Quid igitur faciam?
Exclusit, revocat, redeam? non, si me obsecret.

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui *in amore summo, summaque inopia suave esse* dicit,

Parentem habere avarum; illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque huic incredibili sententiæ ratiunculas suggerit:

Aut tu illum fructu fallas, aut per literas
Avertas aliquod nomen: aut per servolum
Percutias pavidum. Postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius?

Idemque facilem & liberalem patrem, incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,

Scio

(41) *Quæ est* in collatione *ista similitudo*) Non dubito, quin voces, *in collatione*, sint explicatio librarii, primitus ad marginem scripta, sed quæ postea textum ipsum invasit. Voluit enim fraterculus iste, Tullii mentem plenius declarare: quocirca *collationem* seu comparationem, quæ præcessit, nihil ad rem facere verbis disertis monuit. *Idem*.

(42) *Pheræo Jasoni*) Vide Plin. VII. 51, & quæ ibi annotavit Joan. Harduinus, quem, studiorum olim meorum fautorem & adjutorem, hodie cælitem numero. *Oliv.*

(43) *In Eunucho*) Terentii, Act. I. Sc. I.

Scio quidquam. Ita omnes meos dolos, fallacias,
Præstigias præstrinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli? quid machinæ? quid fallaciæ, præstigiæque? num sine ratione esse potuerunt? O præclarum munus deorum! ut Phormio (44) possit dicere,

Cedo senem jam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.

XXX. Sed exeamus e theatro: veniamus in forum. Sessum it prætor. Quid? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius? At se Q. Sosius, splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas. Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sexprimorum imitatus est. Quid hoc homine solertius? Cognosce alias quæstiones, auri Tolosani (45), conjurationis Jugurthinæ (46). Repete superiora: Tubuli (47) de pecunia capta ob rem judicandam: posteriora (48), de incestu rogatione Peducea: tum hæc quotidiana, sicæ, venena, peculatus, testamentorum etiam lege nova quæstiones. Inde illa actio, *Ope consilioque tuo furtum ajo factum esse*. Inde tot judicia de fide mala, tutelæ, mandati, pro socio, fiduciæ; reliqua, quæ ex empto, aut vendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt. Inde judicium publicum rei privatæ lege Lætoria. Inde everriculum malitiarum omnium, judicium de dolo malo (49); quod C. Aquilius, familiaris noster protulit: quem dolum idem Aquilius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum.

Hanc igitur a diis immortalibus tantam arbitramur malorum sementem esse factam? Si enim rationem hominibus dii dederunt, & malitiam dederunt: est enim malitia, versuta & fallax nocendi ratio. Iidem etiam dii fraudem dederunt, facinus, cæteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. *Utinam* igitur, ut illa anus optat,

ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes!

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent! qua perpauci bene utuntur; qui tamen ipsi sæpe a male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc divinum rationis & consilii ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur.

XXXI.

(44) *Phormio*) In fabula Terentii, Act. II. Sc. II. 7.

(45) *Auri Tolosani*) Quod Q. Cæpio consul diripuit. Præter historicos, vide sis Gellium III. 9. *Davisius*.

(46) *Conjurationis Jugurthinæ*) De qua Sallustius.

(47) *Tubuli*) De quo lib. I. cap. 23, & de Finibus, II. 16.

(48) *Posteriora, de incestu, rogatione Peducea*) Ad illustrandum hunc locum facit, quod narrat Asconius, in Orat. pro Milon. 12. *Sext. Peduceus tribunus pleb. criminatus est L. Metellum pontificem maximum, totumque collegium pontificum male judicasse de incestu virginum Vestalium, quod unam modo Æmiliam damnaverat, absolverat autem duas, Marciam & Liciniam. Populus L. Cassium creavit, qui de eisdem virginibus quæreret: isque & utrasque eas, & præterea complures alias damnavit.* Buherius.

(49) *Judicium de dolo malo*) Vide lib. de Offic. III. cap. 14.

XXXI. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum. Ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. Etsi hi quidem homunculi, sed tamen ridiculi: quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? Contra deum (50) licet disputare liberius. In hominum vitiis ais esse culpam. Eam dedisses (51) hominibus rationem, quæ vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus; qua possumus falli: deus falli qui potuit? An ut Sol, in currum cum Phaethontem filium sustulit? aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poetici si scissent, perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur.

Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretantur: posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur, tacere præstaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem bono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari, humano generi melius fuit. Ut si medicus sciat, eum ægrotum, qui jussus sit vinum sumere, meracius sumpturum, statimque periturum, magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda, quæ rationem dederit iis, quos scierit ea perverse & improbe usuros. Nisi forte dicitis eam nescisse: Utinam quidem! Sed non audebitis. Non enim ignoro, quanti ejus (52) nomen putetis.

XXXII. Sed hic quidem locus concludi jam potest. Nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, majus est malum, quam si omnia mala & fortunæ & corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus vos optime consultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii homines negligant:

Nam si curent (53), bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.

(50) *Contra deum licet disputare liberius*) Quid ita? Quoniam, inquit Academicus, eum sit deus longe perfectissimus intelligendi potestate, prudentia, & reliquis virtutibus, quæ ad gubernationem spectant, si quid ab illo peccatum erit, minime omnium sit excusandus. Dei causam adversus Academicos egerunt innumerabiles theologi. *Lescal.*

(51) *Eam dedisses hominibus rationem*) Hic *dedisses* perinde valet ac *dare debueras*. Est enim modus, quem grammatici *potentialem* vocant, & quo significari ajunt, post Priscianum lib. XVIII. non solum potestatem rei efficiendæ, sed voluntatem quoque, atque etiam debitum. *Idem.*

(52) *Quanti ejus nomen putetis*) Legendum videtur, *quanti ejus numen putetis*, Davisius.

(53) *Nam si curent*) Non monuerunt interpretes, unde petitus sit hic versus. Ex Ennii Telamone, ubi duobus illis subjungitur, quos descripsit Cicero, de Divin. II. 50. *Buh.*

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum genera consulebant. Sin id minus: bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos & optimos viros, in Hispania Pœnus oppressit? Cur Maximus extulit filium consularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paulum Cannæ sustulerunt? Cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? Cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, & alia permulta. Propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in exilio est? Cur sodalis meus interfectus domi suæ, Drusus? Cur temperantiæ, prudentiæque specimen, ante simulacrum Vestæ, pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus? Cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interempti? Cur omnium perfidiosissimus (54), C. Marius, Q. Catulum, præstantissima dignitate virum, mori potuit jubere? Dies deficiat, si velim numerare quibus bonis male evenerit: nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter, septimum consul, domi suæ senex est mortuus? Cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit?

XXXIII. At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius fuit, quam pœnas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ, & beatissimæ civitatis. Quam multos (55) ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus pœnas sustulit. Multis quidem ante cruciatis & necatis. Et prædones multi sæpe pœnas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum judicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?

XXXIV. Diogenes quidem Cynicus, dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tamdiu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinæ Locris expilavisset, navigabat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum teneret, ridens, *Videtisne*, inquit, *amici*, *quam bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur?* Atque homo acutus, cum bene (56) planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, cum ad

(54) *Omnium perfidiosissimus*) Omnium utique perfidiosorum perfidiosissimus. Sic enim esse resolvendas phrases illas docent grammatici. *Anonymus*.

(55) *Quam multos ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus*) Athenis arcem Pisistratus & tyrannidem occupavit, anno periodi Julianæ 4153. Vita excessit, 4186. regium potestatem obtinuit annos VI. non tamen continentes; sed exiliis duobus interruptos. Unde pulsus anno 4161, locum recepit 4166, pulsus iterum 4170, rediit, 4180. Quæ sunt a me exposita olim fusius, & idoneis præsidiis firmata, in dissertatione, Trevoltiensibus, ut vocant, Commentariis infarta, *ann.* 1709. *mens. Octob. Buherius*.

(56) *Cum bene planeque percepisset*) Quemadmodum ex Academicorum præscripto,

ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum venisset Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornarat ex manubiis Carthaginensium tyrannus Gelo (57). Atque in eo (58) etiam cavillatus est, æstate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. Idemque Æsculapii Epidauri barbam auream demi jussit. Neque enim convenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inscriptum esset, *Bonorum D.orum*, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, & pateras coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre, dicebat. Esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus & dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, & per præconem vendidisse: exactaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret. Ita ad impietatem in deos, in homines adjunxit injuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Æsculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis (59) rogum illatus est: eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi justam & legitimam, hæreditatis loco filio tradidit.

Invita in hoc loco versatur oratio: videtur enim auctoritatem afferre peccandi. Recte videretur: nisi, & virtutis, & vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiæ pondus esset: qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec respublica ratione quadam & disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis præmia exstent ulla, nec sup-

 pli-

pio, percepisse oportet atque comprehendisse, antequam assentiare. *Anonymus*.

(57) *Tyrannus Gelo*) Valerius Maximus Geloni Hieronem substituit: sed falso, ut quidem apparet. Cum enim duo fuerint Hierones reges Siciliæ, vel potius tyranni; prior Gelonis frater, qui illi successit; posterior, qui multo post tempore imperitavit: neuter Carthaginienses bello vicit, sed Gelo, deletis uno prælio centum quinquaginta millibus, ut auctor est Diodorus Siculus, lib. XI, & ex illo noster Petavius *de Doctr. Temp.* lib. XIII, ad ann. Per. Jul. 4218. Unde jure colligo non alium quam Gelonem, amiculum aureum Jovi Olympio ex manubiis Carthaginensium obtulisse. *Lescaloperius*.

(58) *Atque in eo cavillatus est*) Hoc est, in eo amiculo, occasione hujus amiculi cavillatus est: in eo jocandi & cavillandi materiam invenit. *Anonymus*.

(59) *In Tympanidis rogum illatus est*) Relegenti mihi de pyra Dionysio structi quod literis mandavit Athenæus, V. 9. in mentem venit, Tullium scripsisse forsan: *vi tympani in rogum illatus est*. Tympanum vocabant machinam attollendis ponderibus idoneam: quod certum e Vitruvii lib. X. cap. 4. Nemo nescit, exequialis pompæ partem fuisse non postremam, pyræ altitudinem, in quam non facile sustolleretur lectus gravis imposito cadavere, atque ornamentis, impedimentisque varii generis. In regii hujus funeris apparatu, qui rogum struxerat, Timæus artifex, excogitaverat, ut quidem videtur, quidpiam singularis machinamenti, quo res facilius succederet, & expeditius. Inventum celebravit fama, historiam consignata monumentis, & dignum commemoratione duxit Tullius; si tamen ita scripsit, uti ego suspicor, vestigiis insistens veterum quorundam codicum, in quibus est: *vi timpanitis rogo*, vel, *rogum*. Quid hoc sit quod assero, judicent eruditi. Tympani formam, ex veteri reperto Capuæ monumento expressam, descriptionemque publicavit anno 1727. Alexius Symmachus Mazochius. *Buherius*.

plicia ſpeccatis : ſic mundi divina (60) in homines moderatio profecto nulla eſt, ſi in ea diſcrimen nullum eſt bonorum & malorum.

At enim minora dii negligunt, neque agellos ſingulorum, nec viticulas perſequuntur : nec, ſi uredo, aut grando, quippiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. Sic enim dicitis : quaſi ego paulo ante de fundo Formiano P. Rutilii ſim queſtus, non de amiſſa ſalute.

XXXVI. Atque hoc quidem omnes mortales ſic habent, externas commoditates, vineta, ſegetes, oliveta, ubertatem frugum & fructuum, omnem denique commoditatem, proſperitatemque vitæ, a diis ſe habere : virtutem autem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. Propter virtutem enim jure laudamur, & in virtute recte gloriamur : quod non contingeret, ſi id donum a deo, non a nobis, haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut ſi aliud quippiam nacti ſumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis gratias agimus, tum nihil noſtræ laudi aſſumptum arbitramur. Num quis, quod bonus vir eſſet, gratias diis egit unquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque optimum & maximum ob eas res appellant, non quod nos juſtos, temperatos, ſapientes efficiat, ſed quod ſalvos, incolumes, opulentos, copioſos. Neque Herculi quiſquam decumam vovit unquam, ſi ſapiens factus eſſet. Quanquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi inveniſſet, muſis bovem immolaſſe dicitur : ſed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hoſtiam immolare voluit, ne aram ſanguine adſpergeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium eſt, fortunam a deo petendam, a ſe ipſo ſumendam eſſe ſapientiam. Quamvis licet Menti delubra, & Virtuti, & Fidei conſecremus; tamen hæc in nobis ipſis ſita videmus : ſpei (61), ſalutis, opis, victoriæ facultas a diis expetenda eſt. Improborum igitur proſperitates, ſecundæque res redarguunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum, ac poteſtatem.

XXXVII. At nonnunquam bonos exitus habent boni. Eos quidem adſcribimus, attribuimuſque ſine ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam veniſſet, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam ami-

(60) *Sic mundi divina* in homines *moderatio*) Cum hic occurrant tum *mundi*, tum *in homines*, aut hoc, aut illud rejiciendum videtur. Daviſius omittit vocem *mundi*; ego vero voces *in homines*, quia recte dicitur *moderatio mundi*, non tamen recte (ut opinor) *moderatio in homines*. Pearcius.

(61) *Spei, ſalutis, opis, victoria facultas a diis expetenda eſt*) Hæc opponuntur *menti, virtuti, fidei*, quæ dicit Cotta *in nobis ipſis ſita eſſe*. Annon vero *ſpes* tam in nobis ſita eſt, quam *fides*? Cur igitur hæc vox cum iis conjungatur, quæ non in nobis inſunt, ſed a diis *expetenda* ſunt? Locus eſt (opinor) corruptus, quem ſic reſtituo, loco vocis *ſpes* mutato : *Quamobrem licet menti delubra, & virtuti, & fidei, &* ſpei *conſecremus; tamen hæc in nobis ipſis ſita videmus : ſalutis, opis, victoria facultas a diis expetenda eſt*. Nec aliter Cotta antea locutus erat in cap. 24. *Aut enim in nobismetipſis inſunt, ut mens, ut fides, ut* ſpes, *ut virtus, ut concordia; aut optanda nobis ſunt, ut honos, ut ſalus, ut victoria* : ubi *ſpes* (ut in ea, quam præ me fero, lectione) cum *mente, fide*, & *virtute* conjungitur, non cum *ſalute* &c. *Idem*.

amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? *Ita fit*, inquit: *illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt*. Idemque, cum ei naviganti vectores adversa tempestate timidi & perterriti dicerent, non injuria sibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes, quaesivitque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, ut ad prosperam adversamve fortunam, qualis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil intersit.

Non animadvertunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes praetermittunt, magna culpa est. At deo ne excusatio quidem est inscientiae.

XXXVIII. Quem vos praeclare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum esse, ut, etiam si quis morte poenas sceleris effugerit, expetantur eae poenae a liberis, a nepotibus, a posteris. O miram aequitatem deorum! Ferretne ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quaenam unquam ob mortem Myrtili (61)
Poenis luendis dabitur satias supplicii?

Utrum poetae Stoicos depravarint, an Stoici poetis dederint auctoritatem non facile dixerim. Portenta enim & flagitia ab utrisque dicuntur. Neque enim, quem Hipponactis jambus laeserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Ægisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpae paene vocem audiamus: nec ego multorum aegrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Æsculapio datam judico: nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam unquam ab Apolline potius Spartae, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum: Carthaginem Asdrubal. Hi duo illos oculos orae maritimae effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis, deus.

XXXIX. At subvenire certe potuit, & conservare urbes tantas, atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, & quidem sine labore ullo. Ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moveantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose, atque aniliter, sed physica, constantique ratione. Materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint, totam esse flexibilem, & commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamvis subito fingi, convertique possit. Ejus autem universae fictri-

(61) *Myrtili*) Mercurii filius erat Myrtilus, quem Pelops in mare jecit. *Davisius*. Evolvendis Charisii monumentis inveni, unde sint hi versus. Sunt autem ab Accio poeta sumpti, quem ille nominat Institut. Grammatic. lib. I. *Manutius*.

fictricem, & moderatricem divinam esse providentiam. Hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit; aut negligit res humanas; aut, quid sit optimum, non potest judicare.

Non curat singulos homines. Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem, & gentes. Quod si has etiam contemnet, quid mirum est omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed, quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi; iidem vultis, a diis immortalibus hominibus dispartiri ac dividi somnia? Idcirco hæc tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distentam, cælum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, & cessare patitur? Cur non rebus humanis aliquos otiosos deos præficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt.

Hæc fere dicere habui de natura deorum, non ut eam *tollerem*; sed ut intelligeretis, quam esset obscura, & quam difficiles explicatus haberet.

XL. Quæ cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem, Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem invectus es in eam Stoicorum rationem, quæ de providentia deorum ab illis sanctissime, & providentissime constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus. Est enim mihi tecum pro aris & focis certamen, & pro deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos (63) vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione, quam ipsis mœnibus cingitis. Quæ deseri a me, dum quidem spirare potero, nefas judico.

Tum Cotta, Ego vero & opto redargui me, Balbe: & ea, quæ disputavi, disserere malui, quam judicare: & facile me a te vinci posse, certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove: quæ ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Stoicorum de natura deorum oratio.

Hæc cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem (64) videretur esse propensior.

---

(63) *Quos* (muros) *vos pontifices, sanctos esse dicitis*) Vide Plutarch. *Quæst. Rom.* 27. & Justinianum, *Instit.* lib. II. Tit. I. 10.

(64) *Ad veritatis similitudinem*) Vide lib. de Divin. I. cap. 5.

VARIÆ

VARIÆ LECTIONES,

E primariis quatuor Editionibus

VICTORII, MANUTII, LAMBINI, GRUTERI,

Collectæ, præter illas, quæ in hac editione Textui fubjunctæ funt, aut in Commentariis propofitæ.

Paginam indicat numerus prior: lineam pofterior.

3. 4. *urbanis*) G. humanis, Ut enim urbanus admodum
5. 12. *inftrumentis*) V. inftrumento
27. *externa*) M. L. exteriora
31. *quæftor*) V. M. G. pro quæftore
6. 4. *ament*) L. amant... putant
32. *qui*) V. quæ videntur
7. 2. *facilis*) M. L. facilior
4. *eft*) L. ineft
14. *nobis*) L. a nobis
8. 16. *quæftor*) V. M. G. pro quæftore
28. *Tertilius*) L. Tertullius
9. 2. *lenior* L. levior
7. *P. Valerio*) V. M. G. jam P. Valerium
8. *tulerint*) V. tulerunt
11. *L. Caffium*) L. Sp. Caffium
12. *Pompejum*) L. Pompejum, atque
15. *fufpicamur*) L. fufpicentur
18. *Similiter*) V. fimile
24. *incitati*) L. concitati
28. *nos*) V. eos
10. 3. *perfectiffimam*) L. perfectiffima difciplina
16. *confecta*) V. M. G. conficta
11. 5. *ingredimur*) L. aggredimur
6. *o*) L. philofophi
7. *omnino non*) V. omittit, *non*
12. 1. *unde effet .... unde non effet*) L. quod effet... quod non effet
penult. *fit*) V. eft
13. 9. *fentiat*) V. fentiet
14. 14. *eam*) M. L. etiam ftabilem, atque
19. *has*) V. has igitur
15. 26. *exitum*) V. M. G. exitus
31. *quempiam*) V. L. quenquam
16. 34. *fed*) V. L. fed id
ult. *nos*) L. eos
17. ult. *conftituit*) V. conftruit
18. 7. *dicemus*) L. dicimus
8. *per*) L. propter
9. *&*) M. etiam
17. *difputentur*) L. difputantur
27. *eaque fe*) M. L. delent, *fe*
20. 29. *obfcuro*) L. obfcurato
31. *abfurde*) M. L. obfcurum
21. 2. *quo*) L. quod
24. *affentiatur*) L. affentiri
22. 2. *poteft*) V. G. poffe
8. *oratione*) G. ratione
9. *alia*) M. L. aliud verum effe, aliud falfum
20. *nihil*) V. non
23. *horum*) L. harum
25. *tueantur*) L. tuentur
26. *Quid enim*) G. quid tum
29. *vera*) L. G. veri
33. *different*) V. differunt
34. *fe poffe*) V. delet *poffe*
23. 1. *hoc*) M. G. hæc
11. *non jungitur*) V. G. conjungitur
21. *fecit*) L. egit
25. *funt*) L. funt, non poffint
24. 7. *fomniis*) L. fomnia
11. *accedant*) V. M. accedunt
19. *ut effet*) M. intereffet
25. *quia*) V. M. G. qui
25. 8. *idem*) V. eadem fint
canibus) L. canibus fint
27. *fimul ut*) M. L. delent, *ut*
29. *fpecies eorum*) L. fpecies horum, & eorum
ult. *Plurimum*) V. primum
26. 18. *attendamus*) V. G. attendimus
26. *infania*) M. G. infanis
30. *fimilia*) V. fimillima
33. *ut*) L. at
34. *apium*) M. L. apum
27. 3. *interfit*) L. interfit, itemque
14. *fimiles*) L. fimiles fuiffe
28. 5. *animos*) L. animis
16. *delabi*) L. huc delabi
29. 3. *quorum*) M. quo tum
7. *actionem*) V. rationem
32. *quadam*) G. quafi, L. quandam orationem
35. *poffe*) L. me poffe
ult. *applicavi*) V. applicui
30. 4. *putarem*) M. L. putarem, cum... facerem
12. *quidem*) L. quidam
penult. *confirmabat*) M. L. confirmat
31. 5. *poffunt*) V. M. L. poffint
32. 14. *facere dicerent*) V. M. G. facerent fperare
18. *nifi*) V. M. G. omittunt.
nube) V. G. nubes
32. *nobis*) L. nobis antiquos philofophos
33. 4. *appellabantur*) V. M. L. appellantur
21. *collati*) M. collocati
29. *hac*) V. hoc
ult. *numquam*) L. quemquam
34. 23. *opinatur*) L. opinaturum
35. 18. *defideras*) L. defideres

au-

audiat) V. audies, G. audias
19. *aguntur*) V. agerent, G. egerint
36. 7. *Dicet*) M. L. dicit
14. *eu*) L. te
35. *putat*) M. L. G. omittunt.
38. *fitie*) L. fita fie
38. 12. *fuisse*) L. fe ipfo fuiffe
35. *fomniasse*) V. M. G. fomniare
39. 2. *probantur*) V. M. probabantur
6. *eademmet*) V. M. L. eadem &
40. 5. *encedunt*) M. incendunt
9. *luna*) L. genu
17. *destiterunt*) V. M. deftiterint
41. 3. *nulla*) M. G. ulla
8. *cavetis.*) M. L. caveatis
21. *respondebe*) V. G. refpondeo
22. *superbis*) M. L. fuperbe
29. *augenti... minuenti*) V. M. G. augendi... minuendi
42. 5. *esse*) G. eft
17. *cederet*) M. crederet.
24. *videant*) M. L. G. adeant
38. *conclusi*) V. M. G. conclufit.
reddat) V. G. reddet
39. *Sequor*) M. L. fequar
43. 30. *probabile*) L. probabile ei
44. 4. *habere*) L. habet
21. *ne*) V. nec fie
24. *ea*) V. L. eadem
45. 11. *Nam cum*) V. M. G. nec, ut placeat
47. 4. *ipsum*) M. id ipfum
8. *& fine*) L. nec fine
48. 30. *Autiochea*) M. L. Antiochia
49. 9. *vobis*) L. nobis
13. *lineam*) M. lineamentum fine ulla latitudine
14. *adigam*) V. M. G. adjiciam
51. 29. *opere*) L. opera magna
52. 3. *ut*) M. L. ut ea viderent
17. *quasi*) M. L. quæ, fi
29. *utramque in partem*) V. M. G. in utraque parte.
53. 29. *ergo*) M. L. vero
30. *decempeda*) V. M. G. decempeda (hinc enim me quafi malis architectis menfuræ veftræ nego hoc) permenfi referiis. Ergo credere dubium
ult. *cum*) L. fe, cum
54. 22. *Eleatici*) V. M. Eretriaci
24. *idem*) M. L. idem, & femper
25. *Eretrias*) L. Eretricus
55. 3. *finem*) M. L. fines
7. *quem*) V. quæ
23. *ratione*) V. G. oratione
57. 3. *que*) M. L. quod
37. *Labor*) V L. laboro
58. 6. *obversetur*) L. adverfetur
19. *sequeretur*) M. L. fequatur
26. *falso*) V. M. G. falfe
59. 9. *Qui*) M. L. quid
28. *constrinxerat*) V. contraxerat
64. 5. *antecedat*) L. intecellat
22. *malunt*) V. G. mallent
65. 7. *vel*) V. M. G. nec

24. *philosophice*) V. M. G. philofophiæ
ult. *sacerdotum*) L. faceedotum munera
66. 6. *edocendum*) M. L. docendam
8. *da*) L. eam
9. *poterunt*) V. poterunt
10. *contemnent*) V. contemnant
14. *Sophoclem*) V. Soph. Empedoclem. Eur.
67. 2. *negaret*) M. L. negarie
9. *vero*) M. L. vero, inquit ille
omnes) V. omnibus
18. *vivendum*) M. L. vivendum conferre
ult. *Stagiritam*) L. ftagirium
68. 9. *philosophia*) L. philofophia
23. *repugnant*) V. M. G. repugnet
69. 12. *augendum*) M. agendum
19. *prima in*) V. in prima
28. *magnorum*) V. M. L. magnorumque
70. 5. *quasi... quandam*) M. L. delent
15. *vero*) M. L. quoque
16. *quidem*) M. quoque
22. *effecisti*) L. fecifti
23. *erit*) V. M. L. eft
32. *quiddam*) V. M. quoddam
ult. *efficta*) V. G. effecta
71. 5. *item*) V. etiam
8. *ita*) V. illa
15. *prudentiam*) L. providentiam
18. *esse*) V. M. G. omittunt
interdum) V. M. G. inter quafi
20. *hac, nec*) L. & nec
72. 4. *nominatam*) V. appellatam
15. *id est*) M. L. hæc delent
17. *ducibus*) M. L. delent
18. *dialectica*) V. M. L. dialectica
73. 8. *moratus*) M. L. moderatus
20. *ea*) V. G. eis
21. *tuebantur*) V. G. utebantur
28. *inciderit*) L. incideret
75. 27. *per se*) M. L. delent.
76. 19. *consistet*) V. M. conftitit
77. 11. *assertione*) L. affenfione
18. *appellant*) M. G. appellabant
79. 7. *id tam*) M. id totum
80. 5. *posse*) V. poffem
7. *jam missum*) M. admiffum
22. *in quo*) L. quod demiter
81. 10. *dicerent*) L. dicent
11. *hae*) V. omnes
81. 4. *dictatas*) L. dictas
12. *cohorsque*) V. M. chorufque
13. *mi*) V. M. L. Muti
14. *satis*) V. G. delent.
18. *ne nobis*) V. M. G. vel nobis
26. *habent*) L. habeant
28. *debent*) L. debeant
83. 2. *quid*) V. L. quis
3. *quid*) L. quod
4. *expetendae*) M. expetendum
6. *magna*) V. fumma
quis... putet) V. quid... putem
ult. *pertinerent*) V. pertinent
84. 2. *minus ee*) G. minus ab eo
10. *satisfacit*) V. fatisfecit
24. *ferri*) M. fieri

30. effi-

30. *efficiatur*) V. M. efficiantur
38. *adhæsitationes*) V. M. L. adhæsiones
85. 2. *si*) L. sive
19. *liberius*) V. uberius
ult. *corpore*) M. L. corporis
86. 37. *Si qua*) V. M. sed si quæ
87. 5. *prohiberet*) V. prohibet
7. *dissentientium*) M. L. differentium
37. *oporteret*) L. oportere
ult. *ad*) M. L. secundum
judicari) M. L. judicari : voluptatem etiam & per se expetendam esse, & dolorem ipsum per se esse fugiendum. Etenim quid
88. 2. *aut*) M. L. G. &
17. *aspernatur*) M. aspernetur, aut oderit, aut fugiat
18. *consequantur*) V. consequantur
25. *quam*) V. M. qua
33. *placeat*) V. placet
36. *eveniet*) V. L. evenit
89. 1. *eam non*) M. delet, *non*
7. *utilitatibus*) L. voluptatibus
8. *itaque*) V. M. atque
9. *turbent*) M. L. turbentur
penult. *careret*) V. M. G. cum omni dolore caret
90. 1. *Omnis*) V. M. G. omni
12. *illaberetur*) L. allaberetur
penult. *angere*) M. L. frangere
20. *refugiendi*) L. fugiendi
91. 2. *referri*) M. ferri
3. *bonorum*) M. L. G. bonum
8. *liberabuntur*) M. L. liberantur
92. 4. *monstret*) V. M. L. doceat
14. *eventurum*) V. M. proventurum
26. *assiduitates*) M. L. assiduitas
32. *parentes*) V. parentes reliquerunt
34. *angore*) V. rigore
93. 3. *natura non*) V. M. omittunt, *non*
4. *desideret*) V. M. desiderat
10. *judex*) L. index
11. *satis*) V. M. L. satis opibus hominum sibi contra conscientiam
12. *deorum*) V. M. L. deorum numen
19. *angat ... atque*) G. hæc delet
95. 14. *inanes*) V. immanes
17. *animo*) V. omnino
96. 11. *quod*) V. quo gau. quam quo
22. *qua*) V. quid
29. *percipi*) V. recipi.
98. 6. *consuetudinum*) V. M. L. consuetudinem
voluntates) V. M. L. amicitiarum
11. *ludicras*) V. M. L. ludicra
25. *consuetudines*) V. M. L. consuetudine
32. *poterit*) G. potuerit
34. *asperum*) V. L. improsperum
36. *qui hac*) M. L. delent, *hac*
32. *facimus*) V. M. L. fecimus
38. *putent*) V. putant
100. 2. *significarent*) L. significaret paratum
101. 2. *ea res*) L. qua de re agitur
17. *Nans*) V. M. L. omittunt.
19. *definias*) V. definire, M. L. definires
26. *res*) V. vis

102. 11. *Non dolere*) M. Tum non dolere, L. Tuum non dol.
25. *dissimiles*) V. M. L. dissimiliter
39. *infamia subjectum*) G. infame, suspectum
103. 25. *nuper*) L. nupera
104. 12. *tendit*) L. contendit
24. *quidem vos*) L. equidem nos, G. idem vos
ut) V. L. M. cum
35. *partes*) V. M. L. partes dicere
39. *loquatur*) M. loquamur
41. *docere*) V. M. docet, vult... distingui
105. 1. *ut probat*) V. M. G. aut probat
12. *Diodorus*) V. Diodotus.
13. *addidit*) V. adjicit
25. *facit re*) V. M. facit, remque tamen
29. *in quo*) M. L. ubi
ult. *quasi*) V. M. L. omittunt
106. 5. *haberemus*) M. L. haberem quod reprehenderem
13. *&*) L. ut
26. *dare*) V. G. dari
17. *dantaxat*) L. duntaxat, si modo
107. ult. *hic, siphon*) M. L. OEnophoro
dempsit) V. dum sit, jus & sæculos, L. dempserit nix, nec sacculus
108. 3. *respendeat*) V. M. resplendeat
4. *Corinthiam*) V. M. odrilitium, L æs Corinthium, aut Deliacum
5. *aut*) G. ut
11. *jactere*) V. M. jactare
13. *gamias*) V. M. gumas
14. *illud*) L. ille
16. *ista*) V. M. isto consumis, squilla,
17. *cum*) L. cum in Decumano
25. *Recte*) L. recte dicit
109. 2. *igitur*) L. igitur lapathum, nec
16. *& tamen*) G. & tantum
26. *pravitati*) G. pravitatis
110. 23. *quam*) L. quamquam
111. 1. *nllum*) M. G. illum
animum) V. animi statum
2. *At ille*) L. at illa pellit, quæ permulcet sensum voluptas
6. *Quas*) V. M. G. quid
14. *duasque*) M. L. duasque res, quæ
112. 8. *litium*) L. litium cum judices fumus, nihil possumus
113. 7. *ducit*) M. L. dicit
12. *gaudentem*) V. M. L. gaudendo ... dolendo
1. *opponeret*) V. opponeretur
114. 29. *serpat*) V. M. L. currat
35. *fallentia*) L. fallacia
115. 1. *ac dignitate transf.*) V. G. a dignitate transf.
22. *per se rectum*) V. M. perfectum
116. 32. *Velleatur*) V. vellent, necne
33. *Capioni*) V. M. Scipioni
117. 1. *timentes*) V. M. G. timentem
13. *Fadia*) M. filiæ
18. *periculum*) V. periculi
29. *ille*) G. illum
118. 6. *poteras*) L. poterit

9. *facies*) M. L. facias
22. *emolumentum*) L. emolumento
23. *futura*) M. factura
tamen) V. M. tamen id te conſtat feciſſe (L. facturum eſſe) quis enim coarguere
26. *deque*) V. M. L. ſed de
119. 19. *datum*) V. M. dictum
120. 20. *ipſa*) M. L. G. ipſam
24. *virginem*) M. L. Virginiam
ult. *Themiſta*) V. M. L. Themiſtocle
121. 11. *pingere*) G. depingere
122. 2. *magnis*)V.M. majus quidquam fecerit, certeque mallet obtinere exiſtimari
11. *mihi*) V. M. L. modo
123. 2. *nos*) V. vos
vides) L. videlicet
12. *Tum*) V. tu ; L. cum
26. *barones*) I. Varrones
penult. *ſubducta*) V. M. G. ſubdudia
124. 4. *ſtatueris, vides*) V. M. G. ſtatueris, utilitatis cauſa expetenda, vides
15. *precarere*) M. L. deprecarere
27. *jure*) V. in rem
33. *vita*) M. L. vita probetur, refellatur or.
37. *cognoſcere*) M. L. agnoſcere
125. 2. *propter*) V. per
3. *dant*) V. M. G. dat
6. *etiam*) M. L. autem
16. *laudibus*) V. laude
18. *quam ... granaria*) V. M. G. quam ſi... gramina
22. *liberalitatem*) G. libertatem
etiam) V. eti
25. *inopportuna*) V. M. L. importuna
28. *pretioſorum*) V. fructuoſorum
126. 2. *duci*) M. L. dici
21. *at*) M. L. nam
26. *quoque*) V. M. G. quod &
127. 20. *ſunt*) V. M. ſint
22. *eſte*) V. M. iſto modo
23. *per me*) V. M. L. ferme
36. *breve*) V. brevem
128. 3. *quorum*) V. M. L. quædam
9. *mutum*) G. multum
10. *compares*) V. M. competenter, &
11. *viſcerum*) V. torminum
29. *capiebam*) L. cupiebam ex
31. *adoleſcentulo*) M. L. adoleſcentia
129. 1. *ſimulque*) V. ſimul atque
2. *deſpexit*) V. G. diſpexit
31. *quod*) L. in quo ſita videatur eſſe
29. *invitatam*) M. mutuatam
32. *tanta*) M. L. tanta eſſe
34. *ſumma*) M. L. ſententia
130. 10. *hominis*) V. hominis quamvis &
14. *ut*) M. L. &
17. *vobis*) V. nobis
27. *facetorum*) V. facetoſam
28. *veſtrum*) V. verum
29. *illius*) V. M. L. illum
131. 13. *ſi etiam*) V. M. etiamſi
15. *Aſſyria*) V. Syriæ.
18. *prima*) V. prona
avolat) V. M. avolat, ut ajebat
28. *te*) L. te tua ſponte
nunquam) V. inquam
penult. *referre*) L. referri
132. 1. *a te*) V. late
19. *volucrium*) V. M. volucrum
23. *præcipui*) V. præcipue
29. *pecudis*) V. M. L. pecudum
133. 3. *Athone*) V. M. Athove
5. *auferre*) V. M. L. afferre
13. *& ea quidem*) V. M. G. vitæ quidem
19. *videbuntur*) V. L. videbantur
134. 17. *perfruens*) V. M. perfluens
21. *indigentibus*) L. indulgentibus
28. *Philodemum*) V. M. Polydemum: L. Philodamum
137. 6. *corporis*) V. M. corporis, &
7. *eave*) M. ea re
138. 23. *tamen*) G. tantum
docendo) V. M. dicendo
30. *novaverunt*) V. G. nominaverunt
42. *recepta*) V. M. percepta, G. præcepta
139. 15. *belluari*) V. M. L. belluo librorum
clara) L. præclara
20. *veſperum*) V. M. L. verſperam
25. *Capioni*) V. L. Scipioni
35. *Ariſtotelios*) V. M. Ariſtotelicos
37. *te*) V. M. L. ut te
penult. *re*) V. M. in re
140. 2. *Egone*) G. ergone
13. *Cætera*) L. cæteras philoſophorum diſciplinas, omnino aliam magis, aliam minus
18. *cur*) V. an
20. *magne*) L. magni
25. *eorum*) V. eorum, inquam
31. *nonne*) V. M. numne
141. 2. *nova vid.*) V. novabantur
7. *magis*) V. M. L. magis minuſve
12. *propoſita*) V. M. propoſita
23. *ſuum*) V. ipſum
142. 27. *appellamus*) L. appellamus ἀξιωτὸν id
143. penult. *ſequi*) V. M. ſit qui
144. 1. *collineare*) M. L. collimare
13. *appareant*) L. appareat
146. 6. *unquam*) V. inquam
17. *incidere*) L. accidere
27. *cujuſmodi*) L. cujuſcujuſmodi
penult. *naturam*) L. naturam: fore ut coll.
147. 6. *cum*) L. quod
8. *rectiſſime*) M. L. recte
penult. *bonorum*) V. G. bonum, L. boni
148. 13. *conveniret*) V. conveniet
33. *qui*) V. M. G. quo
penult. *obduruit*) V. M. G. obduravit
cognitu) V. cognitione
149. 8. *vanos*) V. varios
poterit) V. M. poterat
9. *ſtatuerimus*) V. ſtatueremus, G. ſtatuemus
19. *fugienda*) V. fugiendam, L. fugiendas
35. *Nac*) V. M. hæc
38. *ſermonibus*) L. ſermonibus audebat, &
penult. *ipſique*) V. M. ipſi qui
150. 7. *Nunc*) V. L. hoc

17. *inter*) V. M. L. habere
18. *esse ajo*) V. M. L. omnino
26. *tolerabilius*) L. tolerantius
ult. *idem*) L. item
151. 2. *si*) V. si valere & sapere magis expetendum sit, quam
10. *separatum*) V. separarim
20. *sitarum*) V. harum
152. 18. *ita*) M. L. item
aliquantum) V. aliquantulum
23. *attamen*) V. & tamen
24. *censet*,) V. M. censeat
26. *ut ea*) V. ut in ea
153. 2. *potest*) L. posse
3. *cognitiones*) V. M. G. cogitationes
appetitionem) V. M. ad appetitiones
21. *ut in gloria*) V. M. G. ut gloriæ, divitiarum, similium rerum
154. 9. *poni*) L. poneretur
10. *hoc*) V. M. hæc posita, L. posito, ut non
24. *ex*) V. M. G. omittunt.
25. *ideo*) V. M. G. id
27. *eb*) V. M. G. delent.
29. *dicuntur*) V. M. dicentur
155. 1. *ergo ut*) M. hæc omittit, usque ad, *Est autem*
10. *Atque*) G. atqui
17. *facit*) L. fit
22. *diligunt*) V. diligant
23. *efficitur*) L. efficitur id
156. 14. *debet*) L. debet ex
25. *aliqua*) M. L. alia
27. *concha*) L. conchis
28. *recipit*) V. M. L. recepit
157. 5. *consequi*) M. L. consequitur
18. *in*) V. in summa solit.
31. *nos*) L. nos viles, abjecti
158. 13. *procreare*) G. delet.
27. *eo*) L. eorum
159. 1. *utilitates*) V. M. voluptates
2. *justitia*) V. G. justitiæ, nec amicitiæ
5. *natura*) V. M. G. naturam
5. *cui*) L. cuiquam
8. *sejungi*) V. sejungere
15. *arbitrabantur*) V. M. L. arbitramur
160. 8. *quem*) V. L. G. quæ
14. *quod moveri*) G. quo moveri
29. *sapientibus*) L. delet.
30. *extructum*) M. extinctum
163. 9. *Ain'*) M. an
11. *me*) V. mea
15. *soleo*) V. solere
27. *igitur*) M. L. G. delent.
164. 14. *spinas*) V. M. spinis
165. 9. *agat*) L. agat
167. 14. *ut si dic.*) V. M. omittunt, *si*
15. *rectum .... contingit*) G. rectum est .... contingitque
22. *tertia*) V. M. L. certa
26. *natura*) V. M. G. natura
28. *requisitas*) V. M. G. exquisitas
31. *utrumque*) V. G. unumquodque
33. *& cum*) V. M. G. omittunt, *&*
168. 37. *dicere*) V. dicerent
ult. *debilitates*) L. debilitatem

169. 13. *tribueret*) L. tribueret in
18. *in*) L. in senatu
19. *quod*) V. M. quid de, L. quidquam de
20. *nullo*) M. L. ullo
23. *moveatur*) V. M. movetur
170. 2. *sunt*) L. sint cujusdam modi necesse est, nosque
8. *his*) V. jus bonorum videatur
17. *licet*) V. liceat
28. *deceat*) V. debeat
30. *non ut*) V. M. G. omittunt, *ut*
42. *in sole*) L. ad solem
43. *adjicere*) M. L. G. addere
171. 2. *sin*) V. si
3. *tollitur*) L. tollatur
18. *summam*) M. summum
24. *appetens*) L. appetentie
28. *nulla*) V. M. multa
172. 7. *naturarum*) V. G. naturale
18. *primo*) M. L. G. principio
21. *hanc*) M. L. hanc igitur
25. *huic*) V. hoc
42. *sententia*) L. sententia est
173. 3. *perstringitis*) L. præstinguitis, G. præstringitis
7. *quod*) V. M. L. quid intersit
11. *ne*) L. non
32. *ea*) V. M. G. non
negligimus) L. negligemus
35. *referemus*) M. G. referimus
174. 1. *ista*) M. L. ita
4. *summam*) V. summum
9. *quid*) M. G. quod
10. *aequa*) V. M. æque
175. 15. *numeretur*) L. numeretur in bonis
18. *initiis*) V. vitiis
24. *proponi*) M. propria
36. *qui ad*) V. M. G. delent *qui*
revertemini) V. L. G. revertimini
176. 25. *quo modo*) V. G. delent, *modo*
177. 1. *quod*) V. M. quæ, L. quia
3. *Polemon*) L. Polemo
12. *juvent*) M. L. adjuvent
18. *dolere*) V. M. L. dolorem
difficile) V. M. L. difficilem
29. *congruent*) L. congruunt
38. *sequuntur*) M. L. consequantur
39. *ipsum*) L. ipsam rem
ult. *tolluntur* (G. tollantur
178. 3. *videreantur*) M. L. videntur
4. *clamat*) V. M. G. clamabat
5. *posse*) L. posse se
7. *Citiaei*) V. citius
8. *e Phœnicia*) V. a poetica
31. *utuntur*) M. L. utantur
179. 1. *quoque*) V. M. quaque
18. *sed ut*) L. sed ita ut
180. 5. *conciliebat*) V. M. conveniebat
32. *nihilo*) L. nihili
penult. *barbati*) M. barbari
181. 19. *sapientum*) V. M. L. delent.
23. *emersit*) L. emerserit
penult. *avum*) M. L. avunculum
182. 27. *fallaciloquo*) V. M. G. fallaciloquentiæ

28. *Quid*) M. L. G. quod enim
30. *Qua enim*) L. G. delent, *enim poterant*) V. poterunt
183. 6. *At*) V. M. ac
8. *quasi*) V. M. quasi
16. *consistere*) M. L. consentire
18. *malimus*) V. M. malumus
21. *malum*) V. malum esse
23. *&*) L. ut
penult. *ego*) V. ergo.
184. 8. *Hic*) V. hoc ambiguo ludis me
11. *sequitur*) V. sequetur
15. *Hac*) L. hic nemo non videt
16. *paleamne*) M. G. paleamve
ult. *peccentur*) V. peccata *sint*) V. sunt
185. 12. *ore*) V. ordine
20. *aliter*) L. alius
188. 2. *Ptolomæum*) Ptolomæum
10. *Academia*) M. G. Academiam
14. *multum*) M. multos
189. 6. *annulis*) L. annellis
9. *cognomine*) L. cognomen
19. *cognoscenda*) M. G. cognoscendæ
190. 24. *vidimus*) V. L. videamus
28. *Sed*) L. sed verendum ne
36. *natura*) V. M. G. natura
191. ult. *degenerant*) V. degenerarunt
192. 3. *Lyco*) V. M. G. Lysias, &
193. 16. *naturam*) M. L. naturam sunt
194. 12. *facere*) L. facienda esse
22. *præsentia*) L. præsenti
24. *Quoniam*) V. quando
195. 1. *res*) L. rationes
14. *dicimus*) M. L. diximus
16. *nihil*) V. M. G. nihil, quod non aut
31. *habeat*) V. M. G. habet
196. 1. *verfentur*) V. M. G. versetur
2. *omninm*) L. omnium est
9. *dubitemque*) V. dubitantemque
20. *quam in*) L. in quam
23. *comprek.*) L. comprehenditurque
30. *quidem*) L. enim
197. 11. *arbitramur*) L. G. arbitrabimur
14. *quemque*) M. L. quemquam
17. *ne intelligi*) L. intelligi potest
20. *fit*) L. fit, quam non
32. *in*) L. parvi enim
198. 2. *volantes*) L. volatiles
11. *fit*) L. G. fit.
12. *Videamus*) L. videmus
15. *possint*) L. possint: ita
199. 5. *Est etiam*) V. L. M. Est enim
15. *partes*) M. L. partes suas
200. 11. *earum*) V. M. eorum
13. *putrescerent*) G. putrescetet
32. *& per*) M. L. etiam per
201. 3. *tuenda*) L. tuenda sit, &
7. *commendatione*) V. M. G. communitate
25. *nepas*) M. L. vespas
34. *quibusque*) L. quibusque de
203. 10. *Quid*) V. Quod in motu & in statu corporis nihil non est, M. L. nihil inest.
15. *ducuntur*) L. dicuntur, G. deducuntur
19. *fugiamus*) L. fugimus
21. *expetemus*) M. L. expetamus
27. *nobis*) M. L. omnibus
204. 7. *tenemus*) V. M. G. canemus
9. *rerum*) G. regum
11. *teneretur*) V. tenetur
12. *patria esse*) V. M. G. omittunt, *esse*
24. *datura*) L. allatura
penult. *delectentur*) L. delectantur
205. 5. *paratum*) L. apparatum
7. *istam*) L. istam esse
206. 22. *cognitione*) M. L. cognitioque
28. *usu*) M. L. usu
207. 37. *mortuum non*) G. non mortuum
38. *obliviscimur*) M. obliviscamur
208. 7. *accipienda*) M. L. concipienda
10. *veneno*) L. veneno sibi
209. 29. *continentur*) V. M continerentur
31. *& qui*) L. & ejus qui
32. *virtutibus*) L. a virtutibus
35. *sæpe*) V. M. spe gloriæ
40. *corrup.*) V. corripuisset
ult. *dissensio*) V. G. dissensio
210. 6. *imbecilles*) L. G. imbecillos
14. *secerint*) V. M. G. egerint
17. *nec*) V. M. L. non
211. 5. *diverticula*) L. G. diverticula
quærant) L. quærunt ... habent .. dicunt
6. *consuetudine*) L. consuetudinem.
34. *inquam*) V. inquit Piso
41. *quomodo*) V. quo
212. 13. *qua res*) L. qua de re
24. *idem*) V. M. L. quidem
25. *quem quidem*) L. delet, *quidem*
32. *bona*) V. M. G. delent.
213. 9. *etiam*) V. esset, augur fuisset, triumph.
24. *videns*) L. vident. Et ut in
27. *dato*) V. date
29. *Proclivius*) L. in proclivi
34. *in*) M. L. in cruce qui angitur
214. 11. *quares*) L. quærit
12. *respondero*) V. M. G. respondebo
24. *cæteros*) V. reliquos
Etheeratem) V. M. Etheeratem
31. *si etiam*) L. etiamsi in
215. 4. *dubitatum*) V. M. dubitant, L. dubitavit
18. *puteis*) L. puteis
19. *quidque*) V. quidquid
penult. *ipsam*) G. ipsam
ult. *aliquid*) L. aliquis
216. 4. *sunt*) V. sint
16. *Oroete*) V. M. Oronte
Daret) L. Darii.
26. *dicamus*) L. dicimus
29. *nostrum*) L. vestrum
217. 2. *visitassetque*) L. visissetque
23. *Non quam*) V. nunquam
26. *Græcis*) L. Græcus, nec verbis minus aptis
220. ult. CCCCX.) L. CCCCCX.
222. 2. *annos*) M. L. annis
10. *fuisse*) M. L. fuisse memoriæ
11. *iis*) M. hos
13. *cederetur*) L. cederemus
25. *laude*) G. laudis

27. *scientia, copia*) V. M. G. scientiæ copia
223. 4. *plures*) V. M. L. complures
7. *& id*) G. ad id
224. 13. *ista*) M. ita
26. *Qui*) V. G. quid
28. *istuc*) V. M. L. ista
31. *dignitate tanta*) V. G. omittunt
ult. *recordero*) G. recordare
225. 14. *si invenero*) G. sed si invenero
23. *Ecqui*) V. M. L. Ecquid
do) M. L. ex humana
226. 2. *quam*) V. M. G. quem
nihil) M. L. nihili
8. *æstimo*) V. existimo
9. *Sed*) V. G. Et
21. *aveo*) G. habeo
Ut enim non) G. ut enim efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, non efficies.
24. *non*) V. M. G. nonne
Superbi) V. G. superbum id quidem est
227. 1. *in*) M. L. cum
5. *Corculum*) L. corculum appellatus, &
228. 5. *animam*) L. animi naturam
229. 12. *nota illa*) M. G. delent, *nota*
230. 4. *istos*) L. illum
231. 1. *differantur*) M. L. differamus
10. *post*) L. mors pertinere
15. *esse*) V. G. esse velim:
24. *jam*) L. nam
ult. *vita*) L. e vita
232. 1. *tam*) L. cum e
9. *agit*) L. genitalibus ævum degit
12. *Deus*) M. L. omittunt
19. *Quare*) V. quare
233. 22. *non foret?*) V. M. conferet
26. *deceat*) L. debeat
234. 8. *panxit*) G. pinxit
17. *cesserat*) M. L. cesserunt
235. 8. *crassa*) V. & crassa
13. *qua*) V. G. quam
penult. *laterum*) V. G. laterumve, & pulmonum
236. 2. *disputasse de animis*) L. G. hæc delent
3. *primam*) L. primus
6. *honore &*) L. honore disciplinæ
21. *mundi*) G. mundo
ult. *suo*) L. suopte
237. 2. *ferantur*) L. feruntur
sursum) V. M. G. rursum
4. *appetentes*) V. M. G. appetente
238. 5. *est*) L. est ex aliquo horum
16. *Crassum*) G. delet
26. *similem*) M. L. simile
239. 2. *patriam*) M. L. G. patritam
31. *& is*) M. L. ut idem
240. 5. *quanta*) M. L. delent.
241. 8. *domi*) V. M. G. domui
9. *Si*) G. nisi
242. 3. *vivendi*) V. L. vivendi quoque finem habeat
11. *ex eo*) L. id
12. *concidat*) L. concidant

13. *impulsa*) V. M. impulsu
243. 3. *eodem*) V. M. eo
4. *quo si*) V. M. G. quasi
5. *nisi*) V. M. L. quam
22. *natam*) V. M. G. naturam
23. *Theodectes*) L. Themistocles
24. *Charmadas*) V. M. L. Carneades
244. 4. *unde*) M. L. unde sit
6. *ignisve*) L. ignisne
12. *in animo*) L. animum
245. 1. *aut qui primus*) L. aut quis primus
2. *qui dissipatos*) L. quis dissipatos
5. *cursus*) V. motus
9. *parta*) V. M. L. ex parte
12. *animo*) V. G. animis
246. 15. *bibere*) V. M. L. pocula
18. *animus*) V. M. G. animus, qui, ut
247. 15. *se ipsum*) M. L. sese ipse
248. 3. *mitescere*) G. mitescere
4. *lætifica*) G. lætiscere
5. *incurvescere*) L. G. incurviscere
20. *sed*) M. L. sed de hoc
29. *diremptus*) V. M. G. direptus
249. 2. *dedissent*) M. L. dedidissent
3. *vel in Rep.*) G. delet, *in*
250. 5. *cygnis*) V. M. G. cygni
10. *atriter*) V. G. qui cum acriter, L. qui cum acribus
13. *ratis*) G. in rate
14. *oratio*) L. ratio
20. *illa*) L. ille
penult. *vero*) M. L. G. vero modo
ult. *retractabis*) M. L. retardabis
251. 6. *ex hoc*) V. M. G. in hoc
ullam ut ratione) V. M. G. ulla uti ratione, ut
252. 2. *nihil nimis*) V. G. nihil animis
27. *Jam*) V. M. L. nam
253. 6. *faciant*) L. faciunt
nascantur) V. M. G. nascatur
10. *facie, patris*) V. M. G. facie, vel patria
11. *deterrimus*) V. teterrimus
12. *& primi*) M. L. hæc delent.
14. *dixissemus*) V. dixerimus
18. *alte*) V. M. L. alta
254. 9. *quod*) V. M. G. quo
255. 3. *mitto*) M. L. omitto.
8. *quibus ... natis*) L. e quibus ... nati
10. *Priamum*) M. L. Priamum autem
18. *vi*) V. in
20. *vi*) V. G. vel
21. *occidisset*) M. L. G. accidisset
256. 14. *argumentum*) V. arguendum
22. *Carere autem malo*) V. G. carere enim in morte
nec) V. M. L. non
35. *Paulum*) M. L. Paulum Æmilium Cannæ
257. 1. *qui nec*) M. delet, *nec*
2. *Sed eo*) L. sed hoc ideo, quod in hoc
24. *attingit*) G. attinget
27. *velint*) V. M. G. venit: non modo ipse
258. 1. *nullis*) M non illis

7. *pro*) L. ita pro
21. *quum*) M. quam optabiliter itee illud ineundum
23. *quum*) V. M. L. quamque elato
ult. *obduxisset*) M. obbibisses
259. 19. *execesserant*) V. excesserint
260. 12. *hac*) V. M. L. hoc
13. *extieme*) V. M. G. æstimo
261. 5. *mortem*) L. morti
22. *id*) L. idem.
26. *propter*) M. L. prope
35. *hic*) L. hunc
262. 6. *qua curam*) V. G. tu quæ curam
suspensam) V. M. G. suspenso
15. *delibutus*) M. L. delibutam
16. *septenarios*) L. octonarios
18. *pœniantur*) V. puniuntur, M. puniantue, L. pæniuntur
26. *recipiat*) L. recipiatue
28. *corporis*) L. corporis sepulchrum, &
263. 4. *ante*) V. M. L. antea
20. *ubierit*) L. aberit
264. 4. *autem*) M. L. etiam.
8. *res feret*) V. res fert, G. refert
29. *ratione*) G. oratione
265. 9. *posset*) V. possit
13. *parvam*) L. paevam illam q.
17. *divinaret*) V. M. L. divinaret, mortem esse optimum homini.
266. 2. *munere*) V. numine
4. *rebus*) L. delee.
13. *perfugiam*) V. profugium
14. *Sia*) V. si enim
269. 9. *perceperit*) M. L. percepit
13. *liberemur*) V. liberentur
270. 24. *essent*) V. M. L. eeant
271. 9. *quam id*) G. id quam, L. delet, *quam*
31. *lectioni*) V. M. lectione
273. 5. *res*) M. L. ees una sine
6. *hac*) V. M. L. quæ
15. *modo non*) L. delet, *non*
274. 18. *sapients*) V. M. sapientiæ
19. *Sit fortis*) V. M. si forte
275. 1. *exanclavi*) V. M. G. exanclato
20. *Huc*) G. heu
276. 10. *solam*) M. L. tantum
277. 19. *noster*) V. M. L. delent.
lecta) V. M. L. electa
278. 4. *discimus*) M. didicimus
8. *rogo*) M. L. roga
30. *gloriantem dum nihil*) L. gloriantem, nihil bonum esse, nisi
33. *ascisceat*) V. M. L. asciscie
279. 3. *tuque*) L. dumque
21. *lecto*) M. L. lectulo
280. 13. *& mos*) M. L. & quod mos
15. *differe*) M. L. differunt
24. *efficiet*) G. efficit
282. 4. *Nam Æsclapii*) L. G. Namque Æsculapi
7. *ubi tantum*) L. quis tot verba in luctu continuae? vide
continuatur) V. M. continuatus
11. *Patrocles*) L. G. Patroclus
283. 33. *dolere*) M. L. dolor
284. 12. *excellebat*) M. L. excellat
13. *a viro*) V. G. ex viro
285. 6. *nunc*) L. hunc
23. *Fieri*) M. L. G. feeri
26. *patitur*) M. G. non patiatue
27. *honestum*) V. M. L. honestatem
29. *utor*) V. G. utar
32. *hac*) V. hoc
39. *tributus*) M. L. distributus
286. 7. *admonitu*) V. M. L. admonitu simili
12. *hac*) M. L. hoc
24. *mittite*) M. L. dimittite
31. *padens*) V. M. prudens
34. *sive eu*) V. G. si ea
37. *suscitabit*) V. G. suscitabitur
287. 19. *comprimit*) G. comprimet
25. *restiterunt*) V. eestiterint
35. *ejulatus*) L. ejulare
288. 6. *lamentabile*) G. elamentabilis
23. *tantillum*) V. G. tantum modo
289. 4. *esset*) L. esse
24. *vigeat*) V. M. G. viget
pertessunt) L. petissunt
25. *nullam fugiunt*) L. eos nullum fugere
ult. *imperatorium*) M. L. imperatorum
290. 2. *possint*) V. possit
3. *cam*) M. L. ue
5. *idem*) V. M. L. idem te
8. *amplitudinem*) G. amplitudinem animi, &
9. *qua*) V. qui
maxime) M. maxima
emines) V. emines in
24. *sed prudentes*) M. L. G. delent, *sed*
25. *eidem*) M. L. sed iidem
26. *praliis*) M. L. prælio
28. *debeas*) M. L. debes
36. *faciemus*) V. faciamus
38. *quem pradones*) G. delet, *quem*
39. *de navi*) G. delet, *de*
291. 9. *Et*) V. M. L. sed
293. 3. *ejusque*) V. M. G. ejus atque
ult. *que judicatur*) M. quo judicat, L. quod judicat
294. 3. *rationem* V. eatione ac doctrina
4. *depravatis*) V. G. depravati, L. depravatos
15. *accedit*) V. G. omittunt
21. *unam*) V. L. G. una
25. *imago*) V. M. imago gloriæ, L. imago voci
295. 8. *ipsam*) V. M. L. ipse
10. *valeant*) M. L. valese
11. *qui*) M. L. qui se
ult. *agritudinem animi*) V. G. ægrotum animum
296. 12. *Qui*) V. quis est enim sanus in aliquo
27. *appellant*) M. L. appellene
36. *Insaniam*) L. G. stultitiam
297. 6. *Et vere*) V. L. ego vero
7. *naturale*) L. natura, G. naturabile
19. *erit*) M. L. est
34. *quandam*) V. M. G. quidem
298. 10. *statu*) V. statim, M. L. a statu
15. *Vere etiam simile*) V. M. L. verisimile etiam.

20-

20. *illud latius. Est enim omnis*) V. M. G. illud est latius. Omnis enim
23. *etiam*) L. autem
30. *complexa*) L. amplexa
31. *jugata*) V. M. conjugatæ
ult. *necesse est*) V. G. hæc omittunt.
299. 2. *terra*) M. L. terra oritur
14. *aliud quodpiam*) V. G. aliquod quippiam, L. aliquodpiam
22. *Sin*) V. M. L. si
32. *dicitur*) G. delet.
35. *delet*) V. G. solet
300. 5. *aliquanto*) V. aliquando
utendum) M. L. utendum est
8. *mediocritates*) M. L. mediocritatem
12. *si est*) G. delet.
30. *ciretur*) L. concitetur
33. *altera*) V. G. altera cupiditas quæ recte, vel libido
301. 2. *ut in*) L. ut eo
4. *vita*) L. vitam
7. *catera*) M. L. cæteras
12. *raptis*) G. rapiu
14. *animi*) M. animo, L. in animo
37. *afflictionem*) V. G. afflictationem
ult. *Atque*) V. atqui, M. L. at
302. 4. *ægritudine*) G. ægritudinem
5. *& nec*) V. M. omittunt, &
8. *meriturum*,) V. G. morituros
9. *ob*) M. L. ad
10. *Sciebam*) M. L. sciban
21. *docte*) M. L. docto viro se
35. *exilia*) G. delet.
semper cogites) G. semper secum cogitet
ult. *fieri posse*) G. delet.
ut ne quid) G. ne quid horum unquam accidat animo novum
304 2. *humana*) M. L. humana
9. *Quod a*) G. quia
10. *extorques*) G. extorqueas
16. *qua*) V. quæ ut
12. *potuerit*) V. G. potuit
25. *appetas*) M. appetas, &
ult. *virtutem*) M. L. virtute
305. 4. *a se*) V. M. L. ex se
16. *perceptio*) G. præceptis
23. *Telamo*) V. M. L. Telamon
27. *bonum*) V. M. G. bonum illud
ult. *eas*) V. M. eas etiam
306. 3. *quolibet*) V. M. L. quolibet e
9. *nisi si*) M. L. delent, si
12. *eadem*) L. eandem sententiam
26. *occidat*) V. G. accidat
307. 3. *Scio*) V. G. scitis
10. *nec opinata*) M. L. inopinata
16. *culcita*) M. G. culcitra
17. *hedychrum*) M. L. cedrum, G. hedychum
18. *videamus*) M. provideamus
20. *alia*) V. M. L. bona
23. *existimas*) V. G. existimabas
308. 12. *liceat*) G. libeat
22. *queruntur*) M. conqueruntur
24. *bonum*) L. bonum positum

27. *actam*) L. ratum
31. *animosa*) V. M. L. animose
32. *ad*) M. L. G. apud
309. 3. *ferire*) V. M. fieri
5. *aliquanto*) V. G. aliquando
7. *cum*) L. quod
17. *Sed & jam*) G. sed jam
19. *parietina*) M. parietum ruinæ
310. 7. *Aut qui*) V. G. atqui
tolerabilius) L. tolerantius
311. 14. *hominum*) M. L. omnium
18. *attingat*) G. attingit
20. *finita*) M. L. finis
312. 2. *perferetur*) M. L. perfertur
4. *tangat*) M. attingat
6. *accessit*) V. G. accesserit
25. *Niobe*) G. Nioba
33. *cum se*) V. M. L. delent, se
313. 1. *intellectumque*) V. G. intellectaque
12. *cadentes*) V. carentes
35. *subactus*) M. L. subjectus
36. *leniores*) V. M. L. leviores
necesse est, non rem) L. necesse est. opinionem, non rem
37. *causam atque*) G. rem atque causam
314. 2. *affingitur*) G. affigitur
16. *harere*) G. habere
22. *esse*) V. G. delent.
29. *vester*) V. G. noster
30. *nec*) L. nec ei resisti
35. *clade subita*) V. M. G. clade ut subita
315. 5. *ut*) V. G. at
7. *semet*) M. L. se amet
15. *ipsi*) M. L. ipsi alios
23. *diuturna*) G. diurna
316. 1. *docere*) V. M. G. delent
9. *tentabatur*) L. tenebatur
14. *respondit*) V. M. L. respondet
317. 5. *fateatur*) M. L. fatetur
9. *nam*) G. tum
33. *tempore*) V. M. L. tempore, ne quidem ullum esse malum
39. *arbitremur*) M. L. G. arbitraremur
ult. *plena*) V. M. plane disputationis sunt delectationis, L. plane disputationis sunt, non delectationis &
318. ult. *aliis*) L. alibi
320. 1. *multis*) V. multis in
4. *regiis*) L. partim regiis
12. *scripsimus*) M. L. conscripsimus
321. 1. *rescriptos*) L. descriptos
4. *lege*) M. L. leges
20. *essetque*) V. M. essentque
ult. *hominum*) V. M. L. omnium
322. 1. *Amafinius*) V. M. Amafanius
2. *&*) V. G. etiam facile
323. 20. *efficiant ægritudinem*) G. efficiunt ægritudine
22. *illecta*) G. injecta
29. *adversa*) L. aversa ratione
35. *Quanamque*) M. L. quomodoque
43. *quoniam*) V. eum ægrit.
324. 12. *Opinationem*) V. M. L. opinionem
18. *Metus*) V. M. G. sub metum
20. *latans*) V. lactans

325. 5. *metu*) V. L. metum
7. *ruber*) V. rubor, sic
20. *definiuntur*) M. L. definiunt
24. *inexplebilis*) V. explebilis
25. *Distinguunt*) V. distinguuntur
27. *Indigentia*) V. indigentia, libido
327. 12. *jam*) V. semper
16. *nec qui*) V. M. L. neque
20. *& liguidi*) G. delet.
329. 2. *sibi*) M. L. a se
8. *Ut corporis*) G. enim, V. M. *neutrum*
14. *conturbatio*) M. L. perturbatio
19. *similitas*) V. M. dissimile est
330. 2. *scrupulosis*) V. M. G. scrupulosis
22. *nihil ipsi*) V. M. G. nihil esse
26. *debilitatus*) V. M. L. debilitatusque
331. 8. *expetens*) M. L. appetens
31. *ferans*) V. M. L. ferat
35. *sapientes*) M. L. sapientem
332. 12. *proclivus*) M. L. in proclive
333. 10. *quid*) V. G. quidquid
20. *miserum*) M. L. miserum, dixisset
334. 4. *e quo*) V. L. G. e qua
13. *Gladiatorium*) M. L. gladiatorum
14. *queruntur*) M. L. delent.
16. *Pacidianus*) L. Placidianus
21. *Nobis*) V. M. vobis
ult. *protexit*) V. G. protexerit
335. 1. *infixit*) V. G. inhaerit
9. *ulla*) M. L. illa
14. *Mihi ne*) M. L. mihi vero ne
16. *privatum*) V. M. iratum
ult. *perfecit*) L. erexit
336. 12. *Quamvis*) V. M. licet enim
25. *perturbata*) V. M. L. conturbata
337. 30. *hanc*) M. L. hunc
33. *tale*) V. G. tale, & cui nihil quod
338. 10. *ac non*) V. M. omittunt, *non*
11. *tollenda*) V. toleranda
339. 22. *efferat*) M. L. ferat
340. 18. *cetera*) M. L. cæteraque
31. *Trabeam*) V. M. L. Trabeam Chærea
341. 7. *sanari*) V. G. insanire
8. *arcessiri*) V. M. accersiri
11. *aut*) M. L. autem
33. *scribit*) M. L. scripsit
342. 23. *ostendat*) L. ostendatur
25. *Abducendus*) M. L. adducendus
32. *omittas*) M. L. omittamus
343. 7. *enim*) L. etiam
12. *quamdiu*) M. quanquam diu
24. *Manderem*) L. mandem
37. *Aut naturalem*) M. L. at naturalis est
40. *ulla*) V. G. ulla
344. 13. *ejusmodi*) L. ita, G. delet.
14. *ut de Socrate*) V. M. G. ut Socrates
17. *sublevatus*) V. M. L. sublevatus est
19. *videri*) V. M. videri alius, ut, L. videri alius alio natura
22. *e*) V. M. L. ex falsis
24. *quam*) M. L. sic in animis quoque
28. *nos*) G. vos
possunt) V. M. L. possint
345. 8. *ea reque*) M. L. eaque re

347. 32. *&*) M. L. etiam humani
348. 3. *contulisset*) V. L. G. compulisset
16. *proinde*) M. L. perinde
18. *quisquam*) V. quisquam inquam
22. *primus*) M. L. primo
349. 5. *novitatem*) V. novitate
13. *quandam*) V. M. quadam celebritate
33. *effecit*) V. efficit
34. *consecuti*) M. L. G. consectati
42. *virtutem*) L. virtus
ult. *sed hoc*) V. G. sed de hoc
350. 6. *possim*) V. possum
351. 21. *qua cuique*) M. L. quæcunque
352. 18. *præmiis*) L. muneribus
20. *Qua ipsa*) M. L. qua ipse inventa
353. 8. *scripsit*) V. scripta sunt etiam Antiochiis
355. 4. *Quid*) M. L. quos
10. *ducimus*) V. M. L. dicimus
13. *atque.... accedere*) L. atque.... accedere
20. *Quos*) G. quod
356. 23. *Collocutus*) V. M. L. locutus.
357. 8. *ipso*) V. ipse reponit
12. *quodque*) V. quidque
16. *in quoque*) V. M. L. omittunt, *in*
31. *caeetur*) G. excaretur
32. *quod*) M. L. quæ est idem a quod virtus
40. *firmitate ... stabilitate*) L. firmitati .... stabilitati
358. 4. *quod*) G. quo
inveterascere) M. L. inveterascere
10. *parum*) V. M. G. parva
12. *& in*) L. tum in
patiens) L. patiendo, procul
14. *expetitam*) V. G. expeditam
17. *Qui*) L. quia
19. *posita*) M. L. posita esse
359. 42. *Euryclea*) G. Anticlea
43. *ducemus*) V. M. dicemus
23. *&*) G. aut
361. 3. *æquiperare*) L. equiparare
4. *si est beata*) L. si est sola beata
23. *interdum*) M. L. interdum necesse est, nec
29. *si fortiter*) L. si ut fortiter
362. 8. *vano*) V. G. bono
19. *interfecit*) L. interfecit? minime
24. *hunc illi*) G. huic illum
36. *temperantiam*) L. temperantiam, eumque in rebus
41. *tradidit*) M. L. tradit
363. 1. *locupletum*) Locupletium
13. *forum*) V. M. L. fores
21. *amarat*) M. L. amaret.
33. *eosque*) M. L. eosque ad
intuentes) V. G. intuentis
ult. *aptum*) M. L. appensum
364. 2. *ministratores*) M. L. administratores.
13. *morti*) V. M. mortis
16. *accepimus*) G. delet.
24. *ego*) M. L. ergo
33. *Agragianas*) L. Acragantas
365. 8. *est*) M. L. est enim

12. ca-

12. *cade*) V. G. in cæde
30. *existet*) M. L. existit
366. 3. *animantis*) M. L. animanti
qui) V. M. L. quis
5. *qua*) L. quam
21. *agimus*) M. L. agitamus
29. *tam variisque*) L. tamque variis
33. *cui*) V. M. G. cui eet
penult. *putabas*) M. L. putas
367. 1. *plaudente*) L. applaudente
comparavit) L. compararit
12. *dicis*) L. dicat
31. *extimescet*) V. extimescit
368. 6. *cujusvis*) M. L. cujusque
13. *pravitatis*) L. pravis
17. *non*) M. nonne
ult. *non*) M. nonne
21. *gentia*) V. M. eausa
25. *patientiam*) G. patientia
33. *quod*) L. cujus
369. 10. *impetrarim*) M. L. impetrare libenter velim
23. *is*) L. id
32. *deleris*) G. delet
370. 15. *horum*) G. bonorum
372. 2. *lenitate*) M. L. levitate
12. *peterunt*) V. M. potuerunt
13. *amictus*) M. L. amictus
14. *palpamenum*) L. pulmentum
16. *et delectatus*) L. deliciaris
22. *abduxit*) V. M. L. adduxit
28. *sole*) M. L. sole ablis
373. 6. *singillatim*) V. singulatim, M. sigillatim
23. *expectationi*) V. G. expectatio
30. *peragranti*) L. peregrinanti
374. 1. *mirum*) M. L. mirum, inquit
19. *præsentem*) L. præsenti
33. *Syracusiarumque*) M. L. Syracusanarumque
ult. *desiderentur*) L. desiderantur
375. 4. *privati*) L. privatim
14. *venerunt*) V. M. L. venerint
6. *Dios*) L. dies me
29. *sin*) L. sed si
376. 8. *alienam*) V. aliam
18. *reverterunt*) M. L. G. revertere
23. *suppeditent*) V. G. suppeditetur
377. 5. *versentur*) L. versantur
8. *enim*) V. M. L. autem
16. *compleri*) V. M. L. omittunt, a
378. 13. *ita*) L. ita ab eo
19. *dedissent*) V. M. L. dedidissent
22. *laudare*) L. laudantem
23. *attingere*) V. L. attingeret
27. *fere*) V. M. L. faei
379. 2. *suis*) M. L. G. sua
11. *hominem*) L. hominem : dein si
27. *omneque*) M. L. omne
29. *dicant*) L. dicunt
32. *& externa*) G. delet &
37. *diffidendi*) V. G. desiderandi
380. 5. *cuicuimodi*) M. cujusmodi
7. *philosophicas*) G. philosophas
381. 2. *sint*) M. L. sunt
382. 1. *id est*) V. omittit
386. 2. *dissensione, ut*) M. L. dissensione constituti, ut
3. *dinumerare*) M. L. annumerari
4. *& actione*) L. & de actione
6. *est*) G. omittit.
omni) V. M. an ab omni
7. *vacent*) G. vacant
9. *In primisque*) L. de quo in primis
dijudicetur) M. L. dijudicatur
387. 22. *indocti, sed etiam docti*) M. docti, sed etiam indocti
38. *orationes declarant*) L. orationes nostræ declarant
388. 19. *nexa*) V. annexa
26. *Pythagoreis*) M. L. Pythagoricis
389. 8. *omnino*) M. delet.
12. *certa*) V. certe
35. *arcessituque*) M. accersituque
390. 9. *concinere*) M. L. consentire
14. *cum commodis*) M. L. delent, cum
19. *quæ res*) L. quæ de re
391. 4. *animi*) L. delet
5. *constitui*) L. constitui
9. *reliqua*) M. L. reliquæ
10. *est*) V. est ad, M. L. est iter ad
14. *physiol.*) V. physiologiam, id est, naturæ rationem, qui
16. *si vestra*) L. vestra si eadem est
17. *operis*) M. L. orbis
27. *non potest*) V. G. delent, non
392. 11. *possint*) V. possunt
393. 3. *beatam*) M. L. beatum, &
394. 12. *junctum*) M. L. conjunctum
16. *Cingitur*) M. L. cingitur
24. *lacerari*) M. L. dilacerari
395. 2. *item*) M. L. ita
5. *Parmenides*) V. Parmenides quidem
efficit) V. effecit
14. *vult*) V. censet, divinas esse vult
21. *numero*) L. numerum
23. *neget*) M. L. negat
30. *inquiri*) G. anquiri
conseat) L. censet
396. 33. *etiam prud.*) M. L. & prudentia
24. *moveri*) M. L. moveri potest
26. *prudentior*) V. prudentior est, cujus in libris
ult. *divinam*) L. Deum
397. 16. *per*) M. L. per omnem pertinentem naturam, ut
19. *Theogoniam*) V. Theogoniam, id est, originem deorum, inter
22. *inanimis*) M. inanimatis
398. 4. *Quo*) L. quæso
399. 6. *terramque*) M. L. terram, eam quæ
17. *disjungit*) V. G. dejungit
400. 13. *potest*) M. L. possit
37. *inquirit*) V. G. anquirit
401. 3. *hominis*) M. hominum
14. *viderit*) M. L. videat
15. *tractet*) L. tractat
ut manu docet) L. ut manu ducat docet, V. M. G. doceat, omisso, ducat

penult.

penult. *nihil*) L. nihil omnino bonis omnibus
402. 2. *tum*) G. eum
12. *tamque eam*) M. L. eamque rem ei esse tam
13. *negatis*) V. G. negetis
25. *impos. in*) I. delet, *in*
403. 8. *contigit*) G. contingit
28. *&*) V. sed maxime
33. *requireret*) L. M. quæreret
404. 1. *sed*) M. L. sed etiam
6. *non*) L. non ad opinionem
21. *libri*) M. L. libri sui
de diis) V. G. de divis
29. *impurus*) M. L. impius
405. 10. *terram*) M. terras
21. *an*) L. aut indiv.
26. *Quod enim*) V. G. quia enim
fit) L. fit, necesse est
406. 31. *cereis*) M. L. cereis
36. *crederem*) M. L. credam
ult. *putent*) M. L. putant
407. 25. *rei*) V. rem
33. *nulla in*) M. L. delent, *in*
36. *probabilem. Quis*) G. probabilem omnium. Quis
408. 5. *lena*) V. lena ipsa
11. *putarimus*) V. putemus
14. *fuerit*) M. L. fuit
18. *invehens*) L. invectus
409. 7. *Quid*) V. quod
9. *sic occurrit*) V. M. G. si occurrit
21. *Argiva*) V. Argis
27. *Athenis*) V. laudamus esse Athenis
410. 14. *tibi*) V. tibi ita
16. *numerantes*) L. venerantes
19. *prima*) M. L. prior
25. *an, si quod*) L. delet, *si*
Non) V. non enim
411. 7. *inquit*) V. G. inquit
10. *lustrationem*) V. M. G. illustrationem
20. *diceretur*) V. dicerentur
21. *rideri*) M. L. irrideri
23. *qua*) L. quem
29. *quid*) V. quod
36. *venisse*) M. L. pervenisse
Dii enim) V. Dii enim, si semper fuerunt, nati
412. 10. *possem*) V. L. G. possim
13. *Thale*) M. L. Thalete
15. *compr.*) M. L. comprehendatur
penult. *sit*) L. est
413. 10. *ceteros*) M. L. cæterosque
414. 1. *recitares*) M. L. citares
2. *vidit*) G. videt
8. *accubitio*) M. L. accubatio
23. *sola divina*) M. L. sola in divina
24. *vincimur*) V. M. G. vincamur
415. 3. *suscipimus*) L. suscepimus
30. *Habebam*) M. L. habeo
31. *Jovis*) L. Jovis, &
416. 24. *aeri*) V. G. æther
33. *attigeris*) V. M. L. attigerit
417. 21. *ex*) L. ea forma
23. *Pythagorei*) M. L. Pythagorici
418. 3. *inquis*) V. inquit
420. 5. *Cogitat*) M. L. cogitant, inquis, assidue beatos esse se; habent enim nihil aliud, quod agitent
8. *vereatur*) M. L. videatur beatus, cum sine
17. *homines*) L. hominibus non consulant
30. *liberari*) M. L. liberare
39. *Prodicus*) L. Perseus Citicus
421. 2 *Eleusinam*) V. Eleusinen, L. Eleusinem
4. *Præterea*) M. præterea
10. *natare*) L. natare
11. *univers.*) V. in universitate
21. *dicit*) V. M. G. dicat
24. *vultis*) V. vult
30. *cum in imb.*) V. M. G. cum imbecillitatem
422. 16. *homunculi*) M. G. homunculis
425. 3. *sum*) L. sim
10. *equidem*) M. L. inquit
35. *nutu*) V. motu
426. 1. *dubitet*) M. L. dubitat
20. *locutus*) M. L. locutus esset, in
25. *non aut*) V. M. L. aut non
427. 18. *augurii*) L. auguriorum
ult. *servantur*) V. salvantur
428. 4. *tertis*) L. conceptis
5. *devoverent*) L. devoverint
6. *possumus*) V. M. L. possum
10. *crearet*) V. M. G. recrearet
429. 1. *hortis*) V. M. G. hortos
14. *quia non*) L. delet
17. *gentium*) M. L. G. addunt, *sententia*
430. 6. *cincinnatas*) M. L. crinitas
12. *utilitatem*) M. L. varietatem
17. *motionibus*) M. L. motibus
26. *id quo*) L. id, a quo
27. *dixeris*) M. dixerim
431. 15. *spiritu*) V. spiritum dicimus
19. *plurimi*) V. plurimum
432. 10. *efficitur*) V. efficietur
19. *tibicinis*) V. tibicini
25. *physicis*) V. physicis, id est, naturalibus
ult. *tangam, qua*) V. G. (tangam autem maxima)
433. 2. *tritu*) L. attritu
12. *liquor*) V. liquor aquæ declarat effusæ
25. *subditis*) V. subitis
434. 6. *juncta*) M. L. conjuncta
435. 12. *continerentur*) L. contenderentur
17. *in ulla . . . non esse*) V. in nulla . . . esse
26. *accedere*) V. L. accidere
436. 23. *equulo*) L. equuleo
30. *perspecta*) G. perfecta
31. *mobilissima*) M. L. nobilissima
35. *solis*) V. solis calor & candor
437. 9. *animalia*) V. animantia
11. *id &*) M. L. idem quoque
17. *cibo quo*) L. quo cibo

438. 3. *circumque*) M. L. circumferretur
4. *enim*) L. enim vis
439. 13. *quot*) V. M. quid
21. *obtinet*) V. tenet
ult. *aquabilitate*) M. L. æqualitas
440. 2. *orbiam V.*) V. G. addunt, *defectibus*, M. *diebus*
20. *antecedunt*) M. accedunt
441. 1. *returdando*) L. retroeundo
442. 2. *ementita*) M. L. ea mentita
22. *vel prudentia, vel*) M. L. delent
444. 6. *indati*) V. inducti
9. *opplevit*) V. opplevit, scilicet
445. 6. *circumjectu*) M. L. circumvectu
17. *Dives*) M. L. dis
446. 9. *omnivaga* (L. G. annivaga
34. *debemus*) L. debeamus
447. 2. *retract.*) M. L. pertractarent
23. *limato*) M. L. G. limatum
448. 8. *deos*) L. deus
450. 6. *supera* (M. L. sydera
31. *perfectiores*) M. L. perfectiorem . . naturam
37. *potuit*) V. potuerit
451. 14. *ac*) M. in mente
22. *spiritu*) V. strepitu
24. *restat*) V. M. G. profluit
32. *vomit*) V. G. eruit
35. *Sicut*) L. sicuti etti
452. 4. *receptam*) M. G. perceptum
21. *vi*) L. sua vi
454. 10. *operibus*) L. operis
15. *innantium*) M. L. innatantium
23. *spiritu*) V. spiritus
35. *accepit*) M. L. accipit
455. 30. *supraque*) V. L. superaque
32. *species*) L. species, tum
suspicienda) V. aspicienda
456. 3. *parte*) V. partim admiscetur
13. *toto*) V. torto
23. *cui*) V. cujus
28. *medio*) V. M. G. medis
33. *claro*) V. M. claro
38. *connixus*) V. M. G. connexus
43. *tergo*) V. G. terga
457. 9. *Quem*) V. G. quam
11. *natis*) M. L. alis
14. *propter*) M. G. cujus propter lævum genu
24. *ostendens emergit*) M. L. emergens ostendat
25. *flexum*) L. plexum
penult. *Hic*) M. hinc
458. 16. *circumdato*) V. G. circumdato
20. *aquabiles*) M. L. æquales
27. *sublimis*) V. M. G. sublimi
31. *ather*) V. G. æthra
40. *eadem*) L. eodem
41. *consumunt*) L. consumit
459. 10. *movet*) M. L. commovet
18. *brassicisque*) V. brassicis, si propter
38. *elephantis*) V. elephanto . . . habebat
40. *bestiis*) V. efeis

460. 10. *sequentes*) M. L. delent
13. *nominaretur*) M. L. nominetur
25. *transmittunt*) M. L. transmittunt
26. *efficere*) L. efficiunt
462. 4. *vescuntur*) M. nascuntur
16. *opera*) M. L. delent.
penult. *tota*) L. totam æstatem
tenuit) M. L. tenuerit
recedit) G. recidit
463. 1. *quotannis*) V. M. quotannos
14. *tam accedentes, cum*) V. M. G. multum accedentes, &
22. *quaret*) V. quærat
29. *eo mundo*) M. L. G. delent *mundo*
30. *intelligetur*) V. G. intelligitur
ult. *Oris*) M. L. ore iis
464. 2. *motibus*) L. motione
3. *accepit*) V. G. accipit
17. *exterendo*) M. L. & terendo
18. *dividantur*) L. didantur
21. *spirien*) L. respirantes
465. 26. *percipere*) M. L. recipere
28. *eo*) V. & quod
supera) L. superiora
31. *deberet*) M. L. debet
potulentis) M. L. poculentis
466. 3. *quas primum*) L. delet *primum*
4. *continerentur*) L. continerent
6. *pupula*) M. L. pupilla
8. *tegmenta*) M. L. tegumenta
32. *depellenda*) M. L. repellenda
467. 1. *venustatem*) V. M. G. tum venustatem
4. *Aurium*) V. G. auriumque
9. *pariter &*) V. G. arte, M. aperte
468. 3. *qua sonos*) L. sonosque
11. *scalpendum*) M. L. sculpendum
18. *operibus*) L. operis
29. *adhibito*) M. L. adhibita
469. 14. *nulla*) V. nulla alia
32. *dimetati*) M. demetiti, L. demetati
34. *judicanda*) V. L. judicandum est
35. *qua enim*) M. L. delent, *enim*
ult. *dicemus*) V. dicimus
470. 9. *confectis*) M. confectis
15. *bobus*) V. L. G. bubus
18. *vis*) V. vis nulla unquam
25. *est*) V. est, si mulorum persequar
27. *putresceret*) V. putesceret, G. putisceret
471. 1. *Cernes*) M. L. cernere, &
8. *pradictionem*) V. prædicationem
472. 15. *extis*) V. G. in extis
22. *eveniant*) V. G. delent
philosophorum) V. philosophiæ
475. 13. *potuisset*) V. G. potuissent
30. *inquit*) M. G. delent
ult. *perspicuum*) M. conspicuum
476. 16. *auctoritates*) M. L. auct. omnes
477. ult. *sunt*) L. sint
478. 9. *hostem*) M. L. hostes
479. 15. *primaque*) V. M. L. prima quidem
480. 8. *dixit*) V. dixi, L. dixit
9. *posset*) V. possit

ult.

ult. *confugitis*) V. G. confugistis
481. 14. *Orsenem &*) V. omitit.
20. *nulla*) V. nullus
27. *cognatione*) L. cognationem
482. 1. *contineeetur*) V. G. continerentur
24. *quin* M. L. quod non
25. *facile*) G. facilis
comprims) V. premi
483. 16. *fugit*) L. refugit
Qued) L. a quo
19. *cogique*) L. colligique
25. *conceetu*) V. G. concretum
26. *effecutur*) L. feratur
32. *Qui*) V. quem
484. 1. *animal*) L. animale
485. 10. *pastus*) M. L. pastu
13. *erbe*) V. orbi
486. 7. *inanim.*) V. L. inanimarum
Aege) M. L. G. Argon
13. *idem*) L. id
26. *Jovis, &*) V. M. Jovis est
qui Tyri) M. L. quem Tyrii maxime colunt
487. 4. *suntne*) V. L. sunt
10. *Phlegethon*) V. G. Pyriphlegethon
20. *Metus*) M. L. motus
30. *est*) M. L. est de
31. *qui*) M. L. qui de
32. *Astypalenses*) M. L. Astypalea insula
sanctissime) V. M. G. sanctissimum
colunt) M. L. colit
488. 1. *putas*) V. M. L. putes
6. *sceleeum*) V. G. sceleris
18. *numeeum*) M. L. G. numero
21. *Pasiphae*) V. G. Pasiphae, & Aee
11. *Arqui*) M. arcus
13. *natus*) V. M. G. nata
19. *tum*) V. jam
22. *Muso*) V. M. L. Marso
490. 2. *uvum Ialysi*) V. Ialysum, Camirum, Lindum
12. *habetur*) L. habet
15. *Ægyptum*) V. M. L. Ægypto præfuisse
16. *Thoth.*) V. Theyn, M. I. Thoyth.
30. *tertiu*) V. tertia patre Upi traditur, Glauca matre
491. 3. *cui*) V. M. cujus Abizea
4. *Elide*) V. Eli
6. *Dionu*) M. L. Dione
8. *preditum*) M. L. traditum
10. *Saitu*) M. Saitem
quam) V. quam a Jove
11. *Coriam*) L. Coryphasiam
27. *utilitatem*) M. L. G. utilitate video
492. 8. *quique*) V. L. quidque ita appellatum sit
14. *Orbonu ad*) V. hæc omittit.
18. *pertinentem*) M. L. pergentem
22. *vis*) V. M. L. velis
494. 3. *illexisse*) V. G. illexe
5. *regias*) M. L. regiam
17. *sæpe*) V. G. semper, & a plurimis
24. *fit*) V. sint . . . salutaris
495. 1. *in collatione*) L. hæc omittit.
4. *potuerant*) M. L. poterant
ult. *aut*) M. neque machinam
496. 2. *perstrinxit*) L. præstinxit
7. *ii prator*) V. M. G. ite, precor
10. *Alenus*) M. L. Alenius
497. 17. *disputationem*) V. disputationes
34. *Telamo*) M. L. Telamon.
cur) M. L. utrum dii
498. 13. *Dies*) L. dies me
20. *si*) V. M. L. sed
28. *Elea*) M. L. Eleatem
34. *cum*) M. L. cum secundissime cursum
36. *Atque*) L. idque
499. 5. *esse*) esse apium
6. *Epidunes*) L. Epidaurii
19. *tabescentem*) M. L. intabescentem
500. 12. *in*) L. de virtute
19. *temperantes*) L. temperantes
27. *sita*) V. ita
31. *adscesbimus*) V. G. arripimus
501. 1. *amicus*) L. amicus dixisset
2. *tabulis*) M. L. tabellis
3. *naufragiu*) V. M. L. naufraga
20. *satius*) V. M. satietas
31. *deus*) V. M. G. deum
502. 7. *iidem*) M. L. qui iidem
14. *peafecit*) M. L. præfecit
18. *finem*) V. M. L. finem fecit
19. *eam*) M. L. metam

FINIS TOMI SECUNDI.

